АНДРИЋЕВ ИНСТИТУТ

Библиотека
ЗНАКОВИ

7

Главни и одговорни уредник
Емир Кустирица

Уредник
др Мирослав Перишић

Издавачи: Андрићев институт – Одјељење за историју, Архив Републике Српске, Архив Србије, Архив Југославије, Историјски архив Београда, Удружење архивских радника Републике Српске • Рецензенти: проф. др Љубодраг Димић, редовни члан САНУ и проф. др Мира Радојевић, дописни члан САНУ

ДИПЛОМАТСКИ СПИСИ ЈОВАНА ДУЧИЋА

Приредио, предговор и коментаре написао
Миладин Милошевић

АНДРИЋЕВ
ИНСТИТУТ

Андрићград – Вишеград, 2020

САДРЖАЈ

Предговор	7
Дипломатски списи	47
Писмо из Рима 1908.	49
Извештај из Софије 1911.	52
Писма из Рима 1912−1913.	63
Извештаји из Атине 1917–1918.	71
Извештаји из Мадрида 1919; 1922.	99
Извјештаји из Атине 1924.	104
Извештај из Женеве 1925.	121
Извештаји из Каира 1930–1931.	130
Извештаји из Будимпеште 1932.	178
Извештаји из Рима 1933–1937.	199
Извештаји из Букурешта 1937–1939.	319
Извештаји из Мадрида 1940–1941.	545
Регистар личних имена	567
Белешка	583

ПРЕДГОВОР

„Форма и стил чине књижевника, а то је потребно и дипломати да у страној држави задобије за своју домовину симпатије. Не могу државе које постављају књижевнике у дипломатску службу ништа тиме изгубити, него само добити.“

Јован Дучић

Јован Дучић, велики српски песник и први амбасадор у историји југословенске дипломатије, рођен је у Подгливљу код Требиња. Година рођења још увек је спорна захваљујући, како изгледа, понајвише самом Дучићу. Јер, како наводи Перо Слијепчевић, у документима Српске учитељске школе у Сомбору као датум рођења уписан је 15. јун 1872, а у архиви Женевског универзитета 1. новембар 1872. године.[1] С друге стране, Коста Павловић, једно време Дучићев секретар, у књизи Јован Дучић, наводи читаву лепезу датума, односно година од 1869. до 1876. које стоје као датум рођења у разним домаћим и страним енциклопедијама, алманасима, антологијама, годишњацима и сл. определивши се лично за 1869. као годину рођења великог песника и дипломате. Уколико бисмо се опредељивали на основу аутентичности извора, онда би то свакако било на основу „Увјерења“ Српске православне парохије требињске од 8. априла 1938. у коме стоји да је Јован Дучић рођен 15. фебруара 1874.[2] године коју као најверодостојнију наводи и Радован Поповић у својој књизи *Истина о Јовану Дучићу*.[3]

---

1 Сабрана дела Јована Дучића, књига VI, *О Јовану Дучићу 1900–1989*, Београд–Сарајево 1990, 102.

2 Коста Ст. Павловић, *Јован Дучић*, Милано 1967, 11–17, 161.

3 Радован Поповић, *Истина о Дучићу*, Београд 1982, 7.

Ове дилеме свакако не би било да су сачуване црквене књиге у требињској парохији или бар документација основне школе у Требињу, које су уништене за време Другог светског рата.

Рођен је у браку Андрије Дучића и жене му Јоке, рођене Сушић, која је из првог брака са Шћепаном Глоговцем имала двоје деце, Риста и Соку. Јован је имао и сестру Милеву, која је млада умрла. Врло рано је остао и без оца.

Стекавши основно образовање у Требињу, с мајком и сестром одлази у Мостар код полубрата Риста Глоговца, где свршава Трговачку школу. Школовање наставља 1890–1891. у Сарајеву у Учитељској школи, а после првог разреда одлази у Сомбор, такође у Учитељску школу, коју завршава 1893. добивши диплому учитеља у српским основним школама.

Исте године у јесен постављен је за учитеља у Основној школи у Бијељини. Својим националним радом у окупираној, од стране Аустро-Угарске, отаџбини, скреће пажњу полицијских власти које га у мају 1894. саслушавају и оптужују због две написане песме, „Ој, Босно“ и „Отаџбина“, и на крају му Земаљска влада у Сарајеву јула исте године забрањује рад у српским школама у Босни и Херцеговини. Враћа се у Мостар и наставља свој песнички рад, а наредне школске године, 1895–1896, учитељује у Српској православној основној школи у манастиру Житомислићу код Мостара, где ће остати све до одласка на студије у Женеву.

Његове велике амбиције за даљим школовањем и упознавањем света и његове културе свакако није могла задовољити средина у којој је живео, па се одлучио да то оствари на Западу. У лето 1899. одлази у Женеву и уписује се као редован студент на Филозофско-социолошки факултет 15. јуна исте године.[4] Своје планове о брзом окончању студија за две до две и по године, уместо четири, темељио је на својим материјалним могућностима које су биле више него скромне. Ипак, уз помоћ пријатеља и стипендије српске

[4] У писму упућеном Милану Савићу, секретару Матице српске, 12. јула 1899. из Женеве, Дучић му поред осталог саопштава да је стигао у Женеву пре неколико недеља, што демантује наводе Косте Павловића у наведеној књизи, који каже да је Дучић отишао на студије 1896. године. (Видети код Р. Поповића, *нав. дело*, 21)

владе, окончао је студије 31. октобра 1906, када је добио „лисанс“ друштвених наука пошто је исте године положио прописане испите из филозофије, филологије, политичке историје, историје религија, упоредног законодавства и социологије.

За време студија често је путовао у Париз и тамо боравио. Тако је упознао многе наше касније познате дипломате и културне раднике, који су тада такође студирали: Јована Скерлића, Милана Ракића, Косту Куманудија, Гргура Јакшића, Момчила Нинчића и друге.

Та познанства, као и чињеница да је већ био познат и признат песник, образован и амбициозан, омогућили су му да одмах по повратку са Запада уђе у београдске интелектуалне кругове. Идеал му је био посао у дипломатској служби преко које је желео да трага за новим, што ће изјавити једном приликом пред крај свог живота.

Ипак, и поред пријатељства и познанства са многим угледним људима из политичког и културног живота Београда, није било лако добити посао у Министарству иностраних послова Краљевине Србије.

Почетком јануара, тачније, 11. I 1907. председник Министарског савета и министар иностраних дела Краљевине Србије, Никола Пашић, донео је решење којим се Јовану Дучићу издаје, почев од 1. јануара 1907. године, 150 динара „под погодбом да се врати у Босну и Херцеговину и тамо по инструкцијама ради док себи не створи положај“.[5] Дакле, требало је радити на достојнијем заступању државних интереса како би се стекли услови за добијање сталног места, указаног, у министарству.

У међувремену постаје сарадник листа „Политика“, а затим и члан њене редакције 1908, где је уређивао књижевну хронику.

У јесен 1908, поводом избијања анексионе кризе, српска влада га шаље у Рим као свог агента ради пропаганде против анексије Босне и Херцеговине, коју је желела да спречи. Он ће у Риму објавити и брошуру на ту тему под насловом *Annessione della Bosnia e dell Erzegovina e la*

---

[5] Архив Србије (АС), Министарство иностраних дела Краљевине Србије (МИД КС), ПП, 1907, ред 165.

questione Serba, коју је уручио посланицима италијанског парламента у нади да ће се солидарисати са Србијом против анексије Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске. Из тог времена сачувано је једно писмо које је крајем децембра 1908. упутио Јовану Јовановићу, тада високом функционеру МИД-а, које објављујемо.

Време је пролазило, а Дучић никако да постане указни чиновник МИД-а до чега му је толико било стало. Ипак, након више од три године чекања као дијурниста, уследио је краљевски указ од 10. маја 1910, којим је Јован Дучић ушао у свет дипломатије као писар прве класе (прескочивши звање писара III и II класе) Српског краљевског посланства у Софији.[6]

Био је писар у посланству коме је на челу стајао стари и искусни српски дипломата Светислав Симић, који је наредне године умро а на његово место је дошао Мирослав Спалајковић, такође искусан дипломата. Из времена боравка у Софији сачуван је један од првих Дучићевих извештаја, који објављујемо, у коме износи своје виђење бугарског краља и прилика у Бугарској почетком 1911. године. Занимљиво је напоменути да је неуобичајено да писари шаљу овакве извештаје с обзиром на њихов ранг у хијерархији посланства. Овај случај свакако говори о Дучићевој способности и амбициозности да покаже како заслужује веће звање и положај.

Он то није ни скривао, па је крајем априла 1911. у писму начелнику МИД-а Јовану Јовановићу, излажући како је изгубио четири године као дијурниста чекајући указ, тра-

[6] У сачуваној архивској грађи МИД-а КС нисмо пронашли указ који наводимо. Тај податак саопштава Коста Павловић у наведеном делу, где каже, поред осталог, да је Дучић примљен у дипломатију на заузимање његових пријатеља Јована Скерлића и Слободана Јовановића који су инсистирали на његовом пријему код тадашњег министра иностраних послова Милована Б. Миловановића (К. Павловић, *нав. дело*, 36–38); Архив Југославије (АЈ), Министарство иностраних послова Краљевине Југославије (МИП КЈ) – Управно одељење – Персонални одсек (УО – ПО). У уверењу МИД-а издатом на захтев Ј. Дучића, пов. бр. 3.754, од 28. X 1924. каже се да је Јован Дучић био неуказни чиновник МИД-а КС од 1. VI 1907. до 1. V 1910, после чега је постао указни чиновник, што се са малом разликом у датуму (1. мај – 10. мај) поклапа са податком у наведеном делу К. Павловића, 1924, ф. V, досије Ј. Дучић.

жио од њега да га надлежни унапреде за секретара. Дучићу је свакако сметало и то што је био знатно старији од осталих писара, што су његови вршњаци већ увелико били секретари или саветници посланстава. Нови посланик у Софији, М. Спалајковић, био је сагласан да има за секретара познатог поету, што је и сам тражио од министра М. Миловановића. У комбинацији је, око нових постављења, било и Цетиње, па је Дучић, обраћајући се Ј. Јовановићу, изразио жељу да остане у Софији, наравно, као секретар. Није пропустио прилику да каже како би најрадије отишао у Рим за секретара, што је представљало његов „највећи сан“.[7]

Тај његов сан да оде у Вечни град као дипломата остварио се наредне године када је краљевским указом од 29. јуна 1912. унапређен у звање секретара V класе Посланства КС у Риму.[8]

У Рим је стигао почетком августа 1912. године у предвечерје Првог балканског рата и одмах се ангажује на задобијању италијанске јавности да прихвати чињеницу да је рат против Турске једини излаз из кризе. Тај његов рад нарочито се манифестовао писањем у италијанском листу „Трибуна“, о чему је октобра 1912. известио свог пријатеља Ј. Јовановића, начелника МИД-а.[9]

Почетком маја 1913. разговарао је са бугарским послаником у Риму Ризовом, који није хтео да контактира са отправником послова Љубомиром Михаиловићем, о померању границе између Краљевине Србије и Краљевине Бугарске после успешно окончаног Првог балканског рата, када су Бугари тражили да се стриктно поштује тајни део српско-бугарског савеза од 13. марта 1913. о подели интересних сфера у Македонији.[10]

Позната су његова настојања да поправи рђав однос италијанске јавности према Србији који је био очит у време Првог и посебно Другог балканског рата. Ангажовао се на презентирању истине о нападима Албанаца на српско-ал-

---

7 Р. Поповић, *нав. дело*, 76–77, Дучићево писмо Јовановићу од 19. IV/1. V 1911.

8 АС, МИД КС, ПО, 1913, П/2-1, ф. IV.

9 Види док. бр. 3.

10 *Документи о спољној политици Краљевине Србије* (даље Документи) 1903–1914, 1913, књ. VI, св. 2, док. бр. 174, Извештај отправника послова из Рима од 28. IV / 11. V 1913, 257–258.

банској граници одређеној на конференцији амбасадора у Лондону 1913. године, након Првог балканског рата. У том циљу дао је и један интервју врло читаном италијанском листу „Ђорнале д'Италија".[11]

У Риму ће се почетком јануара 1914. упознати и разговарати с председником грчке владе Е. Венизелосом.[12]

Његов утисак о стању политичких духова у Бугарској и о краљу Фердинанду употпунио је поновни сусрет и разговор са Костом Раковским, кога је упознао за време боравка у Софији, једним од вођа тадашњег међународног социјалистичког покрета, противником бугарског краља и његовог режима. Раковски му је том приликом изложио мишљење бугарских политичких кругова након пораза на Брегалници јуна 1913. о Македонији из угла Софије, о ранијим плановима Бугарске према Србији из времена анексионе кризе – када су преговарали са Бечом о подели Србије у случају да ова зарати са Аустро-Угарском – са чиме је била упозната српска влада.[13]

Био је подробно упознат и с пројектом конкордата српско–ватиканског из 1914. и дефинитивним упутствима за преговоре, посланику при Светој столици, Лују Бакотићу, који је лично однео из Београда у Рим почетком фебруара 1914. године.[14]

Након непуне две године проведене у Посланству у Риму, Дучић је унапређен у звање секретара IV класе и премештен у Посланство Краљевине Србије у Атини, почетком јуна 1914, где је посланик био искусни Живојин Балугџић.[15]

У Атини ће 1916. први пут срести регента Александра Карађорђевића, будућег краља, који је на њега оставио дубок утисак „отменог владарског духа и изванредног вој-

[11] Документи, 1913, књ. VI, св. 3, документ бр. 324, Дучићев телеграм из Рима од 13/26. IX 1913, 366; документ бр. 333, Дучићев телеграм из Рима од 15/28. IX 1913, 375–375; документ бр. 534, Извештај отправника послова Љ. Михаиловића из Рима од 22. XI / 5. XII 1913, 547–548.

[12] Документи, 1913, књ. VI, св. 3, документ бр. 565, Дучићев телеграм из Рима од 28. XII 1913 / 10. I 1914, 575.

[13] Документи, 1914. књ. VII, св. 1, документ бр. 30, Извештај отправника послова Михаиловића од 7/20. I 1914, 145–147.

[14] Документи, 1914, књ. VII, св. 1, документ бр. 162, 291.

[15] Р. Поповић, *нав. дело*, 89.

ника...“ У јесен 1917. он ће са регентом обићи и Солунски фронт о чему је оставио своје сведочанство у путопису „На Солунском фронту са Регентом“.

Дучић ће у Атини напредовати у звању, Указом од 10. октобра 1917. унапређен је за секретара III класе, да би указом од 1. марта 1918. добио звање секретара II класе.[16]

Из времена које је провео у Атини на „божанском тлу атинском“, како је велики песник записао, остала су његова сведочења, као секретара Посланства, о разговорима с председником грчке владе Венизелосом, министром иностраних послова Политисом, послаником Италије Боздаријем, грчким војним аташеом у Цариграду Франзијем.

На предлог председника Министарског савета и министра иностраних дела Николе Пашића, указом наследника престола од 1. јула 1918. године, Јован Дучић, секретар II класе Посланства у Атини, премештен је у истом звању у Посланство Краљевине Србије у Мадриду.[17]

У главни град Шпаније, „увек доминиканске и ортодоксне“, како ће је касније окарактерисати, допутовао је са новонаименованим послаником Драгомиром Јанковићем, после нешто дужег, од уобичајеног, задржавања у Паризу који га је привлачио још из студентских дана и где је провео доста времена. Уједињење 1. децембра 1918. пропратио је одушевљено, бранећи југословенско јединство, како државно тако и народно.

Убрзо стиже и ново унапређење – указом наследника престола Александра од 1. маја 1919. Дучић је унапређен у секретара I класе Посланства Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Мадриду.[18]

Марта 1920. за посланика у Мадриду долази Дучићев познаник и пријатељ, песник др Анте Тресић Павичић, што је за обојицу представљало нескривено задовољство уз обострано уважавање.

Дучић је као саветник Посланства у Мадриду присуствовао свечаностима у Лисабону у првој половини априла 1921. у својству званичног представника Краљевине СХС,

---

[16] АЈ, МИП КЈ УО – укази 1918, ф. 1.
[17] АЈ, МИП КЈ УО – укази 1918, ф. 1.
[18] АЈ, МИП КЈ УО – укази 1919, Политичко одељење пов. бр. 6384, од 22. V 1919, ф. 1.

поводом откривања споменика Незнаном јунаку, на којима је манифестована солидарност савезника из Првог светског рата.[19]

Четири године и нешто више дипломатске службе у Мадриду и Сан Себастијану – летњој резиденцији шпанске владе, прошле су брзо и стигао је указ о премештају. Указом од 6. августа 1922. Јован Дучић је премештен за саветника у Атину у рангу генералног конзула III класе.[20] Сазнавши за премештај, Дучић је тражио од МИП-а да га остави још неко време на положају саветника у Мадриду.[21] Министар иностраних послова Момчило Нинчић одговорио му је да услед одредаба финансијског закона није могуће да остане у Мадриду и да треба да преда дужност новопостављеном саветнику Посланства Ђорђу Настасијевићу када овај буде стигао у Мадрид, а да он крене на своју дужност у Атину.[22] Дучић је предао дужност Ђ. Настасијевићу 12. октобра 1922. и отпутовао из Мадрида истог дана за Београд.[23]

Двадесет петог октобра 1922. стигао је у Београд где је 1. новембра тражио једномесечно одсуство да би „обишао своју породицу у Босни и Херцеговини и Србији“, а 16. новембра тражио је да му се одобри продужење одсуства до 20. децембра. Са Дучићевим молбама сагласио се министар Нинчић.[24]

У Атину, где је по други пут премештен, након нешто више од четири године, стигао је крајем децембра, а 1. марта 1923. унапређен је у саветника II класе.[25]

---

19 АЈ, МИП КЈ УО – телеграм из Мадрида пов. бр. 234, од 17. IV 1921, ф. VII, дос. Посланство Мадрид.

20 АЈ, МИП КЈ УО – персонални одсек (ПО), пов. бр. 3.308, од 19. VIII 1922, ф. III, дос. Дучић.

21 *Исто*, Дучићев телеграм из Сан Себастијана од 15. VIII 1922, ф. III, дос. Дучић.

22 *Исто*, пов. бр. 3.333 од 20. VIII 1922, ф. III, дос. Дучић.

23 *Исто*, телеграм из Мадрида пов. бр. 207 од 12. X 1922, ф. III, дос. Дучић.

24 *Исто*, пов. бр. 4.844 од 7. XI 1922. и пов. бр. 5.040 од 17. XI 1922, ф. III, дос. Дучић.

25 *Исто*, акт Политичког одељења пов. бр. 910 од 7. III 1923, указ Пр. бр. 860, ф. III, дос. Дучић.

Поново је у друштву с послаником Ж. Балугџићем до 1. септембра 1923, када му је посланик предао дужност.[26]

Доласком владе Љубе Давидовића (трећа влада Љубе Давидовића од краја јула до почетка новембра 1924) на управу земље 27. јула 1924, нови министар иностраних послова Војислав Маринковић желео је да посвети већу пажњу учешћу Краљевине СХС у Друштву народа, па је тражио погодну личност за место сталног делегата при Друштву народа. Определио се за Јована Дучића који је указом У. пов. бр. 3.432, од 9. октобра 1924. постављен за сталног владиног делегата при Друштву народа у Женеви. Унапређен је из IV у III групу прве категорије.[27]

Разрешен је дужности у Атини са 31. октобром 1924, иако је већ од средине септембра био у Београду на одмору, после чега се више није враћао у Атину.[28]

Постављањем Дучића за сталног делегата при Друштву народа у Женеви, смењен је др Милутин Јовановић, сестрић Николе Пашића, дотадашњи делегат од оснивања Друштва народа и истовремено посланик у Берну од 1. јула 1918. године.[29]

Дучић је нову дужност сматрао колико организаторском толико и репрезентативном па је од МИП-а пре одласка у Женеву тражио да се успостави један биро по угледу на друге земље које су имале делегате и своје бирое. Тражио је постављање осталог особља и предлагао – секретара Ивана Суботића и Стојана Гавриловића, дактилографа и служитеља, кредит за стан и канцеларијске трошкове, нарочити додатак за репрезентацију и један стални кредит од најмање 10.000 франака какав има Посланство у Мадриду. Сматрао је да је све ово неопходно како би се могао успешно организовати и добро припремити рад многобројних делегација које долазе у Женеву.[30]

---

[26] Библиотека Јована Дучића (Б. Ј. Д.), Требиње, телеграм Посланства у Атини од 1. IX 1923, X–B–1.

[27] АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 3.432 од 22. X 1924, ф. V, дос. Дучић.

[28] *Исто*, 1922 Извештај посланика Марковића из Атине, пов. бр. 855 од 26. IX и пов. бр. 797 од 7. XI 1924, ф. V, дос. Дучић.

[29] *Исто*, 1922, ф. IV, дос. Милутин Јовановић.

[30] *Исто*, Дучићева молба од 25. октобра, пов. бр. 1605 од 8. XI 1924, ф. XXI, дос. 19.

Молба није услишена и Дучић је отпутовао за Женеву где је преузео дужност сталног делегата 3. јануара 1925,[31] а 15. јануара је предао акредитивно писмо Главном секретаријату Друштва народа.[32] Први његов извештај из Женеве о нашем положају у Друштву народа и дотадашњем раду делегата доста је неповољан.

На новој дужности провео је непредвиђено мало времена јер је морао да се повуче због једне афере коју је припремио бивши делегат Милутин Јовановић, незадовољан својим разрешењем, а касније вероватно и Дучићевом негативном оценом његовог рада за коју је свакако морао знати преко МИП-а.

Убрзо по Дучићевом доласку у Женеву, у швајцарској штампи су објављени чланци о његовој наводној љубавној афери са једном више него проблематичном женом. Јовановићу то није било довољно па је ту жену наговорио да поднесе тужбу швајцарском суду и оптужи Дучића да ју је обешчастио. Упутила је писмо и министру Нинчићу,[33] који је затражио од Дучића разјашњење случаја. Дучић је прибавио доказе који су негирали његову умешаност у аферу и упутио их министру Нинчићу са тврдњом да је све то дело посланика Јовановића.[34]

На суду је утврђено да је посреди била обична уцена једне жене која је од тога живела. Но, и поред тога, афера је имала таквог одјека да Дучић више није могао остати у Женеви. Тражио је законско одсуство, које му је и одобрено, па је 10. августа 1925. напустио Женеву и отпутовао за Београд.[35]

Указом краља Александра бр. 3.433 од 30. августа 1925. Дучић је постављен за генералног конзула треће групе прве категорије у Генералном конзулату Краљевине СХС у Каиру.[36]

---

31 *Исто*, Дучићев телеграм пов. бр. 10 од 3. I 1925, ф. V, дос. Дучић.

32 АЈ, Стална делегација КЈ при Друштву народа (Делегација), деловодни протокол за 1925, телеграм од 15. I 1925. послат МИП-у.

33 Момчило Нинчић је поново министар иностраних послова у осмој влади Николе Пашића од 6. децембра 1924, деветој од 29. априла 1925. и десетој од 18. јула 1925, а затим у првој и другој влади Николе Узуновића од 8. априла до децембра 1926.

34 Б. Ј. Д., Дучићево писмо Нинчићу; писмо најпознатијег швајцарског адвоката, члана Парламента; писма угледних југословенских држављана из Женеве, X–B–3. О истом К. Павловић, *нав. дело*, 50–51.

35 АЈ, делегација, деловодни протокол за 1925, Дучићев телеграм бр. 57 од 10. VIII 1925.

36 АЈ, МИП КЈ УО – укази 1925, ф. 1.

На основу тог указа, Дучић је разрешен дужности у Друштву народа тек 7. децембра 1925. када је требало да отпутује на нову дужност у Каиро.[37] Он је отпутовао у Каиро тек у марту 1926. године, где је преузео дужност генералног конзула 12. марта од Димитрија Групчевића.[38] Непосредно пред Дучићев долазак у Каиро, каирски лист „Ал Ахрам" донео је вест о женевској афери.[39]

Укидањем Генералног конзулата и отварањем Посланства Краљевине СХС у Каиру, 30. марта 1926, и Дучић је добио ново звање отправника послова као саветник у III групи прве категорије.[40]

За Дучића, коме је историја била интелектуална страст, боравак у Египту, у земљи фараона и старе културе, представљао је неописиво задовољство. Оно ће бити прекинуто у лето 1927. када је боравећи на одмору у Београду дошао епилог женевске афере. У кабинету помоћника министра иностраних послова Стеве Павловића дошло је до туче између Дучића и М. Јовановића, који је тада био посланик у Варшави.

У представци коју је 2. августа, упутио министру иностраних послова др Војиславу Маринковићу (који је на том положају био од 17. априла 1927. у првој влади Вење Вукићевића), Дучић је изнео узроке и разлоге свога геста.[41]

---

37 *Исто*, УО – ПО, решење МИП-а пов. бр. 4.653 од 10. XII 1925, ф. V, дос. Дучић.

38 *Исто*, МИП, пов. бр. 844 од 16. III 1926, ф. XVI.

39 *Исто*, телеграм конзула Групчевића, ф. XVI.

40 *Исто*, пов. бр. 1.175 од 21. IV 1926, ф. V, дос. Дучић. Указом краља Пр. пов. бр. 1.057 од 30. марта 1926. укинут је Генерални конзулат а отворено Посланство Краљевине СХС. Указом од истог дана бр. 1.060 Дучић је постављен за саветника посланства као отправник послова. Иначе, дипломатски односи између Краљевине Србије и Египта успостављени су 1. II 1908. отварањем Дипломатске агенције у Каиру, која ће једно време бити подигнута на степен конзулата па поново враћена као агенција, која је укинута 4. X 1922. а отворен Генерални конзулат. Први дипломатски агент КС у Каиру био је Бошко Чолак Антић, касније министар Двора.

41 АЈ, МИП КЈ УО, стр. пов. бр. 8 од 31. VIII 1927. – Дучићева представка од 2. августа. Дучић наводи да сукоб између њих двојице датира од времена Дучићевог постављења за сталног делегата при Друштву народа, које је Јовановић по сваку цену хтео да спречи јер би му Дучићев долазак пресекао „многобројне и огромне дијурне којима није било равних у историји наших ми-

Дучићево реаговање на начин који је „најмање желео, како сам каже, удаљило га је из дипломатске службе више од две године. Указом краља под пов. бр. 3.799 од 30. августа 1927. стављен је на располагање[42] као и посланик Јовановић, који је нешто пре афере у Женеви имао дуг сукоб и са нашим војним аташеом у Берну.

Сазнавши за казну која је уследила, Дучић је упутио писмо помоћнику министра С. Павловићу у коме велику кривицу због целе афере приписује МИП-у зато што није спречило посланика Јовановића, иако је знало за његове нападе на Дучића, које је овај сматрао као рушење угледа државе, имајући у виду да је он био званични њен представник. Увређен што је стављен у исту раван с Јовановићем, на крају писма каже: „Али као јавни човек морам изјавити да закони моје отаџбине неће бити поштовани док у нашем животу не буду претходили закони савести.“[43]

Након стављања на располагање, дужност отправника послова у Посланству у Каиру предао је 10. децембра 1927. секретару Слободану Гођевцу.[44]

Женевска афера и туча у министарству нанели су само

сија на страни“. У жељи да задржи место делегата, почела су потајна роварења која су кулминирала у намештеној афери са пропалом девојком и њеним ванбрачним дететом. Јовановић је за то ангажовао и двојицу чиновника свог посланства, Спиру Мијића и Драгољуба Милетића, који су анонимно, а понекад и под именом и презименом, слали „којекакве пашквиле“, уперене против Дучића, на адресе угледних личности и редакција у земљи. Дучић је, наводи даље у писму, тражио од министарства да се то спречи, подносећи доказе о умешаности поменутих личности. У министарству му је изјављено да је све то „дело једног интриганта“, а чиновници Посланства у Берну нису узимани на одговорност уживајући и даље „највећу протекцију“. Потрудили су се да и у Египту циркулишу вести о афери. По повратку из Египта, „на првом случајном сусрету са г. Милутином Јовановићем, нисам могао да се уздржим а да не даднем израза тој индигнацији на један начин који сам најмање желео“, каже на крају писма. О тучи у Министарству између Дучића и Јовановића налазимо и код Милоша Црњанског у *Амбасаде*, I–III, 381–382.

42 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 3.799 од 8. IX 1927, ф. III, дос. Дучић.

43 К. Павловић, *нав. дело*, 57–61. Павловић наводи цело писмо које Дучић упутио Стеви Павловићу, помоћнику министра, иначе оцу Костином. Део писма цитирао је и Р. Поповић у наведеној књизи, 111–113.

44 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 5.060 од 13. XII 1927, ф. III, дос. Дучић.

штету Дучићу и као човеку и као дипломати. Доцније, пошто је био реактивиран, заступник министра иностраних послова Коста Кумануди, иначе Дучићев пријатељ, хтео је да га унапреди и постави за посланика при Светој столици у Риму. Ватикан је одбио тражени агреман под изговором да му је незгодно да прими посланика који је, макар и неправедно, био оптужен за обљубу.[45]

Време од две године, колико је Дучић могао бити на располагању, било је истекло. Морао је бити реактивиран или пензионисан. На заузимање Косте Куманудија, краљ Александар је пристао да Дучића врати у дипломатију. Краљевим указом, пов. бр. 4.732 од 6. децембра 1929, саветник на располагању Јован Дучић постављен је за отправника послова Посланства КЈ у Каиру,[46] где је преузео дужност 7. фебруара 1930. године.[47] У Египту ће поново провести непуне две године, одакле ће министарству слати исцрпне и детаљне извештаје о политичкој ситуацији у земљи у којој је краљ Фуад завео лични режим.

Почетком 1932, дуго прижељкивано звање посланика, за којим стреми сваки дипломата, добио је и Јован Дучић. На упражњено место посланика у Будимпешти постављен је краљевим указом У. пр. пов. бр. 59 од 3. јануара 1932. са звањем изванредног посланика и опуномоћеног министра друге положајне групе другог степена.[48]

Односи Југославије и Мађарске тридесетих година били су најмање пријатељски. За цео међуратни период, крајње реваншистички расположена и усмеравана из Рима а потом и из Берлина, Мађарска није показивала искрене намере за успостављање добрих суседских односа с Југославијом. Мађарска влада је стајала иза многих усташких акција припреманих на њеној територији, што је додатно оптерећивало односе између две земље. У време Дучићевог посланиковања вођена је жестока кампања у штампи против Југославије, а Гембешов режим водио је Мађарску у

---

45 К. Павловић, *нав. дело*, 62.

46 АЈ МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 4.732 од 7. XII 1929, ф. III, дос. Дучић.

47 *Исто*, пов. бр. 553 од 14. II 1930, Дучићев телеграм из Каира, пов. бр. 10, од 10. II 1930, ф. III, дос. Дучић.

48 *Исто*, 1932, ф. V, дос. Дучић.

тоталитарну државу, нестрпљиву у захтевима за ревизијом мировних уговора са суседима.

У таквим околностима Дучић је имао тежак задатак да покуша успоставити колико-толико сношљиве односе. Отпутовао је у Будимпешту где је 15. фебруара примио дужност посланика[49] од отправника послова Јосипа Бернота, јер је Дучићев претходник, посланик Радомир Луковић, пензионисан почетком 1930. године.

Близина Београда и Будимпеште омогућавала је честе доласке у Београд на реферисање код министра,[50] о чему нажалост нису сачувани никакви извори до сада познати. Ипак, сачуван је један врло значајан његов извештај из Будимпеште, који осликава став Мађарске према Србима и Србији, добрим делом помогнут и формиран сепаратистичким акцијама хрватских политичара и усташке емиграције.

За време које је провео као посланик у Будимпешти, нешто мање од годину и по дана, више од три месеца је био одсутан из Посланства због одмора, приватног одласка у Беч, боловања и учешћа на конгресу Пен-клуба у Дубровнику.[51]

Дучић је 30. јула 1933. предао дужност саветнику посланства Франи Цветиши и отпутовао на одобрено двомесечно одсуство.[52] Нови премештај уследио је док је био

---

[49] АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Дучићев телеграм из Будимпеште пов. бр. 78 од 16. II 1932. којим јавља МИП-у да је преузео дужност 15. II 1932, ф. V, дос. Дучић. Дучић се вратио из Египта децембра 1931. и у Министарству је 17. XII тражио да му се одобри двомесечно боловање на предлог лекара, што му је и одобрено – пов. бр. 450 од 1. II 1932, ф. V. Због хитности преузимања дужности у Будимпешти, није путовао у Каиро да преда дужност према одлуци заступника министра пов. бр. 515 од 8. II 1932, ф. V, дос. Дучић.

[50] *Исто*, Дучић је био на реферисању у министарству од 13. до 19. марта, пов. бр. 136, од 28. V до 13. VI, пов. бр. 322, 27. XI 1932, ф. V, дос. Дучић, затим у 1933. од 21. III до 4. IV, пов. бр. 1.432, од 7. до 12. V, пов. бр. 2.147, 1933, ф. V, дос. Дучић.

[51] *Исто*, на законском одмору од 15. јула до 1. септембра 1932, у Бечу од 14–20. октобра, пов. бр. 588, на боловању од краја новембра до 20. децембра 1932, ф. V, дос. Дучић, на конгресу Пен-клуба у Дубровнику од 21. маја до 12. јуна 1933, пов. бр. 2.535, ф. V, дос. Дучић.

[52] *Исто*, „Протокол о предаји и пријему дужности у Краљевском посланству у Будимпешти“, пов. бр. 750/33 од 30. јула 1933, ф. V, дос. Дучић.

на одмору. Указом У. пр. пов. бр. 3.419 од 10. августа 1933. премештен је у Рим у звању посланика II групе другог степена.[53]

Након двомесечног одсуства стигао је по трећи пут у Рим и преузео дужност посланика 1. октобра 1933.[54] од Драгомира Касидолца, привременог отправника послова од одласка посланика Милана Ракића из Рима априла 1933. године. Римско посланство је опет добило великог песника за посланика у непромењеним, затегнутим односима између Рима и Београда.

Из Рима су инструирани и помагани усташки емигранти, мађарски и бугарски ревизионизам, албанске тежње за стварање велике Албаније, све оно што је директно угрожавало темеље Краљевине Југославије. Када се томе додају и италијанске претензије на територије Југославије, онда је јасно да у таквој оријентацији спољне политике фашистичке Италије није било нимало лако бити југословенски посланик у Риму. У таквим околностима радио је Милан Ракић, а затим и Јован Дучић, који је провео у Риму скоро пуне четири године, контактирајући са најважнијим личностима у Палати Кићи и са самим Мусолинијем, као и са амбасадорима и посланицима других држава акредитованим у Риму. Он ће са италијанским министром иностраних послова грофом Галеацом Ћаном крајем 1936. припремити терен за преговоре који ће бити крунисани споразумом Стојадиновић–Ћано, марта 1937. у Београду, у који, како је Ћано изјавио, Дучић није веровао.

У околностима када је изгледало да ће се постићи договор о преговорима ради решавања спорних питања између две земље, Дучић 26. октобра 1936. тражи од Министарства да му одобри законски годишњи одмор, што је значило да би био одсутан из Посланства скоро два месеца. Из МИП-а му је одговорио, „сада није моменат да напуштате Рим. Зато вас молим да причекате до повољнијих прилика“.[55] Очито је

---

[53] *Исто*, ф. V, дос. Дучић.

[54] *Исто*, Дучићев телеграм из Рима, пов. бр. 1.444, којим јавља да је преузео дужност 1. X 1933, ф. V, дос. Дучић; Коста Павловић у наведеној књизи каже да је Дучић стигао у Рим крајем јула. У то време Дучић је још у Будимпешти, а указ о премештају донет је 10. августа, као што је напред речено.

[55] *Исто*, пов. бр. 5.058 од 28. X 1936, ф. III, дос. Дучић.

да су надлежни кругови осећали да је наступио тренутак за преговоре са Римом и нису хтели да акредитовани посланик у тим данима буде ван Рима. Остаје отворено питање зашто је Дучић баш у таквим околностима тражио законски одмор.

Након разговора са Ћаном 29. октобра, из МИП-а му је наређено да са поруком италијанског министра дође у Београд,[56] где је формулисан и Стојадиновићев одговор на поруку грофа Ћана. За време тог боравка у Београду добио је ново унапређење. Указом У. пр. пов. бр. 5.317 од 7. новембра 1936. унапређен је у другу групу првог степена у истом звању, опуномоћени министар и изванредни посланик.[57]

Римски преговори, из којих је по Стојадиновићевој жељи, Дучић био искључен, окончани су, потписан је Београдски споразум 25. марта 1937, чему је и Дучић присуствовао, а онда је посланик у свој Дневник записао: „Данас добих писмо од Стојадиновића, пр[едседника] владе и м[инистра] ин[остраних] пос[лова], да се ипак решио тражити агреман за мене у Букурешту, и да се нада да ћу и онамо одговорити позиву какав се од мене очекује. Овим је пала и последња нада да ћу продужити мисију у Риму.“[58]

Агреман који је Стојадиновић тражио за посланика Дучића преко Посланства у Букурешту дат је одмах, 20. маја 1937,[59] и након неколико дана, указом У. пр. пов. бр. 2.734 од 8. јуна, Јован Дучић, изванредни посланик и опуномоћени министар друге положајне групе првог степена Краљевског посланства у Риму, премештен је у истом звању за краљевског посланика у Букурешту[60] о чему је обавештен 12. јуна.[61]

---

56 *Исто*, акт Политичког одељења пов. бр. 3.030 од 1. XI, којим се наређује да Дучић дође у Београд. Дучић је боравио у Београду од 2. до 15. новембра када се вратио у Рим. Пов. бр. 6.049 од 29. XII 1936, ф. III, дос. Дучић.

57 *Исто*, указ, 1936, ф. III, дос. Дучић.

58 Б. Ј. Д., Дневник из Рима (Дневник), под датумом 17. мај, X–A–34. Делови Дневника су објављени код Р. Поповића, *нав. дело*, 157–181, и код Слободана Витановића, *Јован Дучић у знаку ероса*, Београд 1990, 306–311.

59 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, телеграм из Букурешта пов. бр. 520 од 20. V 1937. којим посланик Д. Касидолац извештава да је дат агреман; ф. II, дос. Дучић.

60 *Исто*, указ, 1937, ф. II, дос. Дучић.

61 *Исто*, писмо од 15. VI 1937, ф. II, дос. Дучић.

Иде у опроштајну посету италијанском краљу 29. јула,[62] а након саопштења из МИП-а да дужност треба да преда 25. септембра и дође у Београд на разговор 27–28. септембра,[63] одлази и код Ћана 20. септембра, а затим, 22. септембра и код Мусолинија, такође у опроштајну посету.[64]

Пошто је 25. септембра предао дужност у Риму Павлу Бељанском, саветнику Посланства,[65] са жаљењем што напушта „најлепши град на земљи“ чијој се култури, историји и лепоти дивио, записао је у свој Дневник да не верује да је потребан у Румунији већ да је сувишан у Риму. Сматрао је да Стојадиновић има своје планове којима он стоји на путу. Одлазећи из Рима за Београд, 28. септембра, записаће: „... Завршено је нешто велико и највеће што сам могао доживети. Уклањам се по нечијем каприцу или личном интересу. Да Луј XIV или Marcus Aurelius владају мојом земљом, оставили би ме у Риму до мог последњег дана живота.“[66]

Путује својим аутомобилом преко Сијене, кроз Тоскану за Фиренцу, Падову, Болоњу, дивећи се градовима и споменицима културе и историје, У Београд стиже 4. октобра и сазнаје од свог секретара из Будимпеште, Вишацког, да се проносе гласови о његовом пензионисању. Сумња се појачава када је дознао да се његов будући секретар Коста Павловић налази у Београду а не посећује га. „... Имам лоше осећање. Да није овај млади спекулант уверен да нећу отићи, био би већ више пута код мене, значи да Министарство онамо ради. Јутрос изби, јер сам преко Иве Андрића тражио да дође. Признаде да је у Букурешт дошла вест да нећу доћи.“[67]

Два дана после аудијенције код кнеза намесника Павла Карађорђевића 1. новембра, отпутовао је за Букурешт где је

---

62 Дневник, под датумом 29. јул.

63 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 4.601 од 14. IX 1937, ф. II, дос. Дучић.

64 Дневник, под датумом 20. и 22. септембром.

65 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, телеграм из Рима пов. бр. 1.402 од 25. IX 1937, ф. II, дос. Дучић.

66 Дневник, под датумом 25. и 28. септембром.

67 Дневник, под датумом 7. октобар; К. Павловић у *нав. делу* не помиње тај сусрет у Београду, већ каже да га није видео од 1934. када су се срели у Риму (стр. 123).

стигао 5. новембра када је и примио нову дужност.[68] Акредитивна писма предао је румунском краљу Каролу II приликом аудијенције 12. новембра.[69]

Дошао је у Румунију, земљу добросуседску и пријатељску, чланицу два савеза у којима је била и Краљевина Југославија – Мале Антанте и Балканског споразума, земљу и династичким везама блиску Југославији, за разлику од Италије где је провео четири године тешких криза у односима између Рима и Београда. Његова дипломатска активност у Румунији пада у време великих унутрашњих превирања, нарастања фашизма и заокрета Румуније у спољнополитичкој оријентацији према Берлину, о чему је свакодневно и детаљно извештавао МИП. Помно прати унутрашња превирања у Румунији размењујући мишљења са страним акредитованим представницима. Разговара са краљем, председницима влада, министрима.

Почетком 1939. указује му се посебна част. Указом У. пр. пов. бр. 524 од 6. јануара, Јован Дучић, изванредни посланик и опуномоћени министар друге положајне групе првог степена, наименован је за изванредног и опуномоћеног амбасадора Краљевине Југославије у Букурешту.[70] Постао је први амбасадор у историји југословенске дипломатије,[71] што је за њега лично представљало посебно задовољство и велику почаст.

У југословенској влади, почетком фебруара 1939, долази до промена као резултат заоштрености кризе између кнеза Павла и председника Стојадиновића који се све више ослањао на силе Осовине. Четвртог фебруара Стојадиновић је поднео оставку свог кабинета а нову вла-

---

68 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Дучићев телеграм пов. бр. 636 од 15. XI 1937, ф. II, дос. Дучић.

69 *Исто*, Дучићев телеграм пов. бр. 1.240 од 12. XI 1937, ф. II, дос. Дучић; У Дневнику, Дучић је записао да је акредитиве предао 5. новембра.

70 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 524 од 8. II 1939, ф. III, дос. Дучић.

71 АЈ, Збирка Александра Цинцар-Марковића, Питање амбасада између Румуније и Југославије решено је у оквиру Мале антанте на конференцији од 5. V 1938. Румунија је указом од 17. децембра исте године подигла, почев од 1. I 1939, на степен амбасаде своје посланство у Београду. Краљевина Југославија подигла је на степен амбасаде своје посланство у Букурешту указом од 22. XII 1938, акт Политичког одељења МИП-а од 11. II 1939, ф. II.

ду је сутрадан формирао Драгиша Цветковић, који је ресор министра иностраних послова поверио Александру Цинцар-Марковићу, дотадашњем посланику у Берлину.

Он ће 7. маја 1940. обавестити Дучића да ће промене које намерава да изврши у дипломатским представништвима обухватити и њега и његов положај, предлажући му да прихвати место посланика у Шпанији која у ратом захваћеној Европи, а посебно у Средоземљу има значајну улогу и за Југославију.[72] Убрзо потом, указом У. пр. пов. бр. 2.545 од 22. маја 1940. амбасадор Дучић премештен је за изванредног посланика и опуномоћеног министра Краљевског посланства у Мадриду.[73]

Неколико дана иза наименовања на нову дужност, Дучић, сада већ бивши амбасадор, предаје дужност у Букурешту саветнику Посланства, др Драгутину Кулмеру, 31. маја и истог дана авионом преко Рима одлази за Мадрид.[74] Посланичку дужност у Мадриду у Франковој Шпанији, примио је 3. јуна од секретара Посланства, Јована Ђурашковића.[75]

Убрзо по доласку у Мадрид, био је одређен од краљевске владе да је представља на свечаностима 800-годишњице оснивања португалске државе. У званичној мисији у Португалији, Дучић је боравио од 23. јуна до 6. јула. Том приликом разговарао је с председником владе и министром иностраних послова о успостављању дипломатских односа између Краљевине Југославије и Португалије. Ова идеја је у португалским званичним круговима примљена врло повољно и Дучићу је саопштено да ће представник Краљевине Југославије бити примљен са великим задовољством.[76]

---

[72] К. Павловић, *нав. дело*, 220–221, факсимил писма А. Ц. Марковића Дучићу.

[73] АЈ, МИП КЈ УО – ПО, истим указом краљевски посланик у Мадриду Александар Авакумовић (који је годину дана раније био саветник у Посланству КЈ у Букурешту и на Дучићев захтев премештен), наименован је за новог амбасадора у Букурешту 1940, ф. V, дос. Дучић.

[74] *Исто*, Дучићев телеграм из Букурешта, пов. бр. 753 од 31. маја 1940, ф. V, дос. Дучић.

[75] *Исто*, Дучићев телеграм из Мадрида, пов. бр. 431 од 3. VI 1940, ф. V, дос. Дучић.

[76] *Исто*, Дучићев телеграм из Мадрида, пов. бр. 498 од 9. VII 1940, ф. V, дос. Дучић; АЈ, Министарски савет Краљевине Југославије, акт Политичког одељења МИП-а без броја, 138–4–22.

За Краљевину Југославију била су, пре свега, значајна два фактора за успостављање дипломатских односа с Португалијом. Посланик у Лондону, др Иван Суботић, изнео је своје мишљење министру Цинцар-Марковићу, да би „ради осигурања веза за нашу дипломатску и дворску пошту између Београда и Лондона (а и Америке), као и с обзиром на могућност развоја догађаја у Шпанији, требало имати што пре у Лисабону своје дипломатско представништво“.[77] Поред тога, услед рата, лисабонска лука је постала једна од најважнијих, у коју су долазили и бродови Краљевине Југославије чијим бродарима је требала помоћ и заштита дипломатских представника.[78] То су били разлози које је министар Марковић поднео у предлогу Министарском савету да се отвори Посланство у Лисабону, са чиме се Министарски савет сагласио.[79]

Решењем министра иностраних послова Цинцар-Марковића, У. пр. пов. бр. 5.913 од 15. новембра 1940, Јован Дучић, посланик у Мадриду, акредитован је у исто време код владе Републике Португалије, с тим да му седиште буде у Мадриду.[80]

Португалски амбасадор у Мадриду саопштио је Дучићу 5. новембра 1940. да је његова влада дала агреман за Дучићево наименовање у Лисабону.[81] Крајем новембра Дучићу су из МИП-а послати акредитиви уз саопштење да их преда према свом нахођењу. Дучић је отпутовао у Лисабон 20. децембра и убрзо предао своје акредитиве португалском председнику.[82]

Југославија је у рату, доживљава војни слом, влада напушта земљу, што Дучићу тешко пада. Почетком маја 1941, због обољења срца, тражио је од министра иностраних послова Нинчића да му одобри тромесечно одсуство ради ле-

---

77 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, пов. бр. 5.579 од 30. X 1940, ф. XXV.

78 *Исто*, пов. бр. 6.566 од 24. XII 1940, ф. XXV.

79 *Исто*

80 *Исто*, 1940, ф. V, дос. Дучић.

81 *Исто*, Дучићев извештај од 5. новембра. У њему наводи да ће за португалског посланика у Београду, са седиштем у Букурешту, бити наименован Fernando Quartin de Oliveira Bastos, и тражи од владе да брзо реагује, као и португалска страна, и да агреман за њега. Пов. бр. 30.765 од 7. XI 1940, ф. V, дос. Дучић.

82 *Исто*, Дучићев телеграм пов. бр. 920 од 20. XII 1940, ф. V, дос. Дучић.

чења, према препоруци лекара који су му саветовали „апсолутни одмор и лечење“, што му је министар, који се налазио у Јерусалиму са владом, одмах одобрио.[83]

Остаје и даље у Мадриду, а у јуну, од 18. до 26, борави у Лисабону, одакле, свестан да ће Франкова Шпанија признати сателитску Независну Државу Хрватску у ком случају му нема опстанка у Мадриду, 21. јуна тражи од министра Нинчића да га пошаље у неку специјалну мисију у Сједињене Америчке Државе.[84]

Враћа се из Лисабона 26. јуна, истог дана када је Шпанија признала НДХ.[85] Одлучује да напусти Шпанију, па 2. јула предаје дужност у Мадриду првом секретару Љубиши Вишацком, а сутрадан одлази за Лисабон где га је заменио саветник Посланства, Славко Којић. Ова примопредаја дужности извршена је на основу одобрења министра Нинчића од 9. маја, којим је посланику дозволио одсуство ради лечења.[86]

У Лисабон стиже Нинчићев одговор на Дучићево тражење да га пошаље у неку мисију. Обавештава га 9. јула да је влада одлучила да, након признања НДХ од стране шпанске владе, у Мадриду остане само отправник послова. Што се тиче специјалне мисије у САД, јавља му да је влада донела решење да се тамо могу упутити само извесни чла-

---

83 *Исто*, Дучић–Нинчићу, пов. бр. 227 од 6. V 1941, ф. V, дос. Дучић; влада је напустила земљу 15. априла и преко Грчке отишла за Египат, а затим у Јерусалим 18. IV 1941.

84 АЈ, МИП КЈ у Лондону, УО, пов. бр. 5.236 од 28. VII 1941, ф. V, дос. Дучић.

85 АЈ, Емигрантска влада, (103) извештај Посланства у Мадриду, стр. пов. бр. 142/41 од 5. јула 1941. министру Нинчићу у Лондон. ф. 63–283. У извештају се каже да је „шеф дипломатског кабинета министра иностраних послова Шпаније саопштио на конференцији за новинаре да је шпанска влада на дан 26. јуна 1941. признала *de iure* нову Краљевину Хрватску“. Месец дана касније, 1. августа, Франко је наименовао свог посланика у Загребу, дон Висенто Гонсалес Арнао и де Амар де ла Тореа; извештај отправника послова из Мадрида стр. пов. бр. 156/41 од 31. VIII 1941, 103–63–283. Наредне године, 4. фебруара, шпанско Министарство иностраних послова затражило је да се затворе канцеларије Посланства КЈ у Мадриду и почасних конзулата у Барселони и Валенсији; извештај отправника послова из Мадрида стр. пов. бр. 9/42 од 10. II 1942, 103–63–283.

86 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, телеграм из Мадрида пов. бр. 280/41 од 2. VII 1941, ф. V, дос. Дучић.

нови владе,[87] а за друго решење не постоји услови док се не окупи влада у Лондону, за шта ће требати доста времена. „До тог решења ви можете отићи у Швајцарску или Јужну Африку по својој вољи или као приватна личност у Америку“, саопштио му је Нинчић на крају.[88]

За време боравка у Лисабону, Дучић се у разговору с аташеом за штампу при Посланству, др Миленком Поповићем, пожалио да је морао напустити Мадрид због сталних напада секретара Вишацког, који је захтевао од њега да му преда на руковање, пре одласка на одмор, кредит од 10.000 долара који је влада послала за случај рата. Вишацки је чак избацио посланика из канцеларије, што је сам изјавио аташеу. Ништа бољи однос према Дучићу није имало ни особље Посланства у Лисабону, где га чак нису обавестили о доласку у Лисабон потпредседника владе, Слободана Јовановића и Јурја Крњевића. Да би добио излазну визу из Португалије, Дучић је сам морао ићи у португалски МИП, пошто му то нису обавили чиновници Посланства на чијем се челу он налазио.[89]

Нарушеног здравља и под утиском вести о страшним страдањима српског народа у својој земљи, Дучић крајем јула напушта Лисабон, завршавајући своју дипломатску каријеру, иако је и даље остао титуларни посланик, и одлази код рођака Михаила Дучића у САД, у државу Индијану, у градић Гери на обали Мичигенског језера. Тамо ће 7. априла 1943. престати да куца срце Јована Дучића, „поносног и самозадовољног дипломате“ и „кнеза српских песника“.

---

87 На седници владе у Јерусалиму од 16. маја 1941. одлучено је да један број министара оде у САД и Канаду у мисију ради пропаганде међу нашим живљем и утицања на јавно мишљење Канаде и Америке. Поред тога одлучено је да седиште владе буде у Лондону. (Вид. код Богдана Кризмана, *Југословенске владе у избеглиштву 1941–1943*, Загреб 1985, документ бр. 24, стр. 134−135)

88 АЈ, МИП КЈ УО – ПО, Нинчићево писмо од 9. јула 1940, пов. бр. 5.236, ф. V, дос. Дучић.

89 АЈ, МИП КЈ у Лондону, извештај аташеа за штампу при Посланству КЈ у Лисабону, М. Поповића, упућен Михи Креку, потпредседнику владе, пов. бр. 2.538 од 16. VIII 1942, ф. III.

II

О Јовану Дучићу, великом песнику и писцу, речено је и написано доста, док се о Јовану Дучићу дипломати врло мало зна. Поготову када се има у виду да је он као дипломата представљао своју земљу, Краљевину Србију, а затим Краљевину Југославију, преко тридесет година (1910–1941), а од тога половину времена као шеф мисије.

О тој страни Дучићеве професионалне делатности оставио је сведочење Коста Павловић, једно време његов секретар (у Букурешту 1937–1940), у виду сећања, у књизи *Јован Дучић*, за које се, после увида у део Дучићевих дипломатских извештаја, усуђујемо рећи да је превише лично и са прилично, за његовог секретара и савременика, фактичких и других погрешака које иду у прилог карикирању дипломате Дучића. Дучићев секретар из мадридских дана 1941. године, чувени сликар Пеђа Милосављевић, оставио је једно кратко сећање о Дучићу сасвим другачије од Павловићевог.

У мемоарима савременика, који су били у дипломатији или блиски њој, помиње се Дучић уз, понекад, навођење делова његових дипломатских извештаја: Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Ријека 1970, Милан Грол, *Лондонски дневник 1941–1945*, Београд 1990, Гроф Галеацо Ћано, *Дневник 1937–1938*, Загреб 1954, *Тајни архиви грофа Ћана (1936–1942)*, Загреб 1952, Милош Црњански, *Ембахаде*, Београд 1983. Овде ћемо поменути и немачког посланика у Будимпешти Улриха фон Хасела, који је у Берлин упутио извештај о Јовану Дучићу.

У делима наших историчара о спољној политици Краљевине Југославије помиње се посланик Дучић уз ретко цитирање делова његових извештаја: Богдан Кризман, *Вањска политика југословенске државе 1918–1941*, Загреб 1975; Вук Винавер, *Југославија и Мађарска 1918–1933*, Београд 1979; *Југославија и Мађарска 1933–1941*, Београд 1976; Милан Ванку, *Мала Антанта 1920–1935*, Титово Ужице 1969; Глигор Попи, *Југословенско-румунски односи 1918–1941*, Вршац 1984, Енес Милак, *Италија и Југославија 1931–1937*, Београд 1987 и други.

У новије време, Радован Поповић је у своје две књиге, *Истина о Дучићу*, Београд 1982, и *Жудња за фраком*, Београд 1985, изнео низ података о Дучићу дипломати. Сем

тога неколико аутора који су писали о књижевном делу Јована Дучића једва да и дотичу ову страну Дучићевог живота и рада. (Сабрана дела Јована Дучића, *О делу Јована Дучића 1900–1989*, Додатак издању, Перо Слијепчевић, Славко Леовац, Радован Самарџић).

До сада објављене Дучићеве дипломатске извештаје, чији је број занемарљив, налазимо у: „Историјски гласник“, књ. XIX, 1972, 317–325, „Дучићев извештај из Софије 1911“, приредио Андреј Митровић; „Документа о спољној политици Краљевине Србије 1912,“ књ. V, св. 3, 1913, књ. VI, св. 2, 1914, књ. VII, св. 1 (где је објављено неколико Дучићевих извештаја, док се у неколико других помиње); часопис „Књижевност“ 1–2, 1991, 108–129, „Дипломатски извештаји – Јован Дучић,“ приредио Миладин Милошевић (неколико извештаја из Атине 1917. и Мадрида 1940–1941); Богдан Кризман, *Југословенске владе у избеглиштву 1941–1943*, Загреб 1985, 134–135 (један извештај из Мадрида 1941).

У књизи Р. Поповића *Истина о Дучићу* наведени су на више места делови појединих извештаја.

Све до сада написано и објављено о Дучићу дипломати недовољно је да би се употпунила биографија човека који је проживео дуг и богат, како лични тако и јавни живот. Ово тим пре што Јован Дучић не припада само историји културног стваралаштва већ и историји међународног политичког живота. Морамо се запитати зашто је тако? Да ли је у томе била пресудна идеолошка клима једног времена (због његовог политичког деловања у САД по одласку из активне дипломатије крајем јула 1941), или је посреди била недоступност историјских извора који говоре о тој страни његове делатности. Чини се да су оба разлога била присутна, али први знатно више.

Дучић је ушао у дипломатију, у службу која му је била идеал, како је сам рекао, као познат песник, образован, са изузетном и сталном жељом за новим сазнањима. Свој ход и успон у дипломатији почео је од писара посланства преко секретара, саветника, генералног конзула, отправника послова, посланика до амбасадора, првог са тим звањем у Краљевини Југославији. У преко тридесет година дугој каријери дипломате по европским престоницама – Софији, Риму, Атини, Мадриду, поново Атини, Женеви, Ка-

иру, Будимпешти, поново у Риму, Букурешту на крају опет у Мадриду – срео се и разговарао са многим владарима и државницима, дипломатама, војсковођама и научницима, писцима и уметницима. Осврћући се на свој животни пут пред крај живота, сам је рекао: „Не смем ни да се сетим шта сам све видео, доживео, сазнао, прихватио или одбацио за толико времена вечног неспокојства и вечитог трагања за новим. Нисам доживео само оно што доживи човек коме је ишло све како је хтео, него сам ја лично доживео колико и цела једна династија, по највећим градовима, највишим друштвима, највећим универзитетима, музејима, библиотекама, галеријама ...“[90]

Био је учесник у тајанственом свету дипломатије и сведок државних удара и ратова, револуција и побуна, пораза и победа. Као човек коме је историја била интелектуална страст, својим положајем и радом ушао је заувек у ту историју, без обзира на то, што му неки од савременика оспоравају значај као дипломате.

Неки од његових сарадника и колега, углавном из угледних и старих београдских породица, потцењивали су га и оспоравали његов рад у дипломатији, сматрајући га скоројевићем и снобом, себичњаком и каријеристом. Коста Павловић ће рећи да је „Дучић у дипломатији, Дучић на позорници, играо једну улогу која му није одговарала“.[91]

Можда се одговор на овакав однос појединаца према Дучићу налази у следећем: „Нимало одбојан према читавом српском сељачком народу, у чијој је историји, веровању, моралу и менталитету налазио црте достојне класичних народа, песник блиставог израза и префињених осећања који је написао најлепше огледе о Петру Кочићу и Борисаву Станковићу, писцима без сумње друкчијег кова, достојанствено незлобив према појединцима и покретима с којима се, иначе, није морао слагати, Јован Дучић, први амбасадор у историји југословенске дипломатије, горд због свога порекла, издашан као учен космополита, поврх свега човек који је умео да носи себе, деценијама је, у понашању, на многе остављао утисак таштог држања и галантне отмености.

[90] Перо Слијепчевић, „Јован Дучић“, у: Сабрана дела Јована Дучића *О делу Јована Дучића*, књ. VI, Београд–Сарајево 1999, 108.
[91] К. Павловић, *нав. дело*, 289.

Али, то није био само његов спољашњи изглед. Отмена је била и природа његове душе.“[92]

Његов секретар из мадридских дана 1941. године, Пеђа Милосављевић у свом сећању на посланика записаће да су повремени сукоби са неким колегама имали мотиве друштвеног и монденског карактера. С потцењивањем су гледали на његово порекло, називали га препарандистом, тврдећи да је недовољно школован и неуљудан, на шта је одговарао „са крајњим огорчењем и речитошћу која поражава противника“. „... Пошто сам га добро упознао, Дучић је за мене био и остао прави господин из рода Храбрена, Милорадовића или Владиславића.“ Сматрао га је као „... тип даровитог, далековидног Херцеговца који уме не само да оствари себе, већ и да собом оличи свој завичај, націју, историју“.[93]

Навешћемо овде и један део текста из пера мађарског новинара Корнела Сентелекија који је фебруара 1927. разговарао са Дучићем у Каиру. „У његовој живописној и чудној прошлости налази се скоро цела Европа и читава европска култура. Годинама је живео у Риму, Женеви, Паризу, Атини и Мадриду и удисао прошлост и уметност ових метропола. Зато је јако приметан и осетан траг страних и старих култура у целом његовом понашању и мишљењу, које је фино и глатко и отмено, као код људи који су много видели, путовали и уживали. Али поред свега тога, они који познају приморске Словене наћи ће на Дучићу њихове главне одлике. Својствена словенска туга, романтика брда и доброта брђана, машта приморских пастира која иде у бескрајност, нагонска сањарија и трагање за лепотом, жустра опојност народа из сунчаних предела – све се то може наћи у Дучићевом погледу, покретима на лицу, таласању његовог гласа, чак кад говори о Паризу, чак и кад разговор води на француском.“[94]

Јован Дучић, човек који је успео у животу, познат и

---

92 Радован Самарџић, „Сој Јована Дучића“, у: Сабрана дела..., VI, 510.

93 Пеђа Милосављевић, „Био сам Дучићев секретар“, у: Сабрана дела..., VI, 489.

94 Библиотека Јована Дучића, превод на српскохрватски: „Мађари о Јовану Дучићу – посета Јовану Дучићу, највећем српском песнику“, Каиро, фебруара 1927, X–B–5. Разговор је објављен у листу „Банмађи Напло“, како стоји забележено на крају текста.

признат песник, како у земљи тако и у иностранству, члан Српске краљевске академије, дипломата високог ранга, и као такав са свим врлинама и манама високо цењен у друштву, морао је изазивати завист, поготово код оних који га нису могли достићи.

За њега ће Милан Стојадиновић рећи: „Један фини ум, врло цењени литерарни писац и велики џентлмен, као што је несумњиво био Јован Дучић, југословенски министар у Риму.“[95]

Осврћући се на преговоре у Риму 1937. између представника Краљевине Југославије и Италије записао је: „Дучић није био најзадовољнији што је он остављен по страни у тим директним преговорима, али то је било једино услед питања која су делегати имали да дискутују, а за која је била потребна чисто стручна, техничка спрема. Он је, уосталом, био свршио први, главни и уводни посао са много умешности, дипломатског такта и вештине, са урођеном интелигенцијом и господством каквог дубровачког поклисара. Своје признање и захвалност ја сам му ускоро изразио унапредивши га за првог амбасадора Југославије на страни (у Букурешту). Дотле смо имали само министре, без иједног представника у рангу амбасадора.“[96] Тих римских дана, италијански министар иностраних послова, гроф Ћано, у свој дневник под датумом 20. септембар 1937. записао је: „Дошао ми је Дучић у опроштајни посјет. Тај надути и ташти пјесник никад није вјеровао у споразум између Рима и Београда. Сада се прави старим пријатељем. Међутим Стојадиновић познаје своје пилиће. Уклонио га је и учинио је добро.“[97]

Изгледа да су се Ћано и Дучић били добро упознали. Дучић је претпостављао да Ћано не жали за његовим одласком. „Колико верујем да Мусолини жали мој одлазак из Рима, толико сам сигуран да је гроф Ћано или равнодушан или чак задовољан. Разлози су физички и духовни. Ја сам у Риму из времена злих успомена и пуно памтим; можда верује да те спомене одвећ чувам; најзад потреба за променом... .“[98]

---

[95] Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Ријека 1970, 490.
[96] *Исто*, стр. 417.
[97] Гроф Галеацо Ћано, *Дневник 1937–1938*, Загреб 1954, 19.
[98] Дневник, под датумом 20. IX 1937.

О Дучићу, човеку, писцу, дипломати, оставио је своје виђење и немачки посланик у Будимпешти, Улрих фон Хасел, у виду извештаја који је послао својој влади 23. августа 1933, пред Дучићев одлазак у Рим. Тај извештај, са извесним грешкама, гласи:

„Овдашњи југословенски посланик, господин Јован Дучић, наименован је за посланика код Квиринала, пошто је једну и по годину представљао своју земљу у Будимпешти.

Током овог времена у дипломатском и политичком погледу он се мало истакао; у мађарским службеним круговима његова политичка способност није високо цењена, али, уопште узето, важи за човека ваљаног карактера. Једном се сам изјаснио да му је дипломатија досадна, али је утолико активнији на литерарном подручју. Он важи за најзначајнијег савременог југословенског писца и члан је Краљевске академије у Београду. За премештај у Рим, који је иначе желео, треба да захвали својој омиљености на београдском двору.

Са мађарском владом је одржавао коректне односе. Његов премештај није у вези са скорашњим мађарским захтевом за опозивањем пуковника Милићевића и аташеа Балбановића, који су се јако компромитовали у једном случају шпијунаже (крађа докумената).

Списатељска делатност учинила је господина Дучића блиским француским културним круговима; ипак, он је у октобру протекле године изразио жељу да се укључи у немачке културне кругове и да себе у Немачкој учини познатим. Такође су у прошлој години на немачки језик први пут преведена два тома његових песама и он је намеравао да моли Герхарда Хауптмана да напише предговор за његове прве песме на немачком. Није ми познато да ли се ово и догодило. С немачког гледишта узето мени се чине вредним да се подрже његове јасно показане тежње да се успостави додир са немачким културним круговима.

Господин Дучић се искрено трудио да са немачким посланством одржава пријатељске односе. Немачки језик тешко говори. За збивања у Рајху има он мало интереса, већ због свог политичког става.

Дучић није ожењен. У добром мађарском друштву је био мало виђен.

Поједине мени познате податке о његовом животном путу прилажем у додатку.“

Уз овај акт додат је следећи текст:

„Господин Јован Дучић је рођен у Требињу 1874. године. Дакле, по рођењу је Херцеговац, али је имао предност да стекне доиста интернационално образовање. Гимназију је завршио делом у Мостару, делом у Сомбору, универзитет је студирао у Женеви и Паризу, а у српску дипломатску службу ушао је прилично касно, 1910. године. Као дипломата имао је прилику да предузима далека путовања, посебно по јужној Европи; радио је у посланствима у Софији, Риму, Атини и Мадриду, више пута је представљао своју земљу у Друштву народа и најзад је водио југословенско посланство у Каиру у својству отправника послова.

Господин Дучић припада модерној категорији песника-дипломата, која је посебно јако заступљена у француској дипломатији. Он је далеко највећи живи југословенски песник и главни сарадник најзначајнијег југословенског књижевног часописа, Српског књижевног гласника. Већ је објавио више томова лирских и епских песама и његова дела су неоспорно најсадржајнија и најсјајнија у модерној југословенској литератури. Бавио се и критиком, а његова проза је извршила велики утицај на савремену југословенску литературу. Његове многобројне критике и путописи сачињени су од јужњачког полета и преливају се у свим бојама модерне уметности речи.“[99]

Хасел ће из Будимпеште бити премештен у Београд, а затим у Рим, где ће са њим Дучић одржавати коректне и пријатељске односе. За њега ће Дучић записати: „Амбасадор који носи у једном делу срца француски метак. Одличан човек, муж, отац, Немац и Европљанин. Искрен пријатељ Југославије, коју је познао по херојству Србије и по љубазности Београда, где је пре Рима био нем.[ачки] посланик две године. И он у Риму о нама и ми у Београду о њему не пропуштамо измену симпатија ...“[100]

Занимљиви су Дучићеви кратки портрети појединих

[99] „Историјски часопис“, књ. XIX, 1972, Андреј Митровић, „Дучићев опис краља Фердинанда Кобуршког и прилика у Бугарској почетком 1911. године“, 318–319.

[100] Дневник, под датумом 4. II 1937.

личности са којима се сретао и разговарао, што је имао обичај да у извештајима министарству саопшти. За пољског амбасадора у Риму Висоцког каже: „Стари пољски племић, са срдачношћу која долази од словенске крви и са напетошћу коју сваком католичком Словену наметне католичанство (непомирљиво са том радосном и детињом крвљу). Пољаци одвојени од словенског блока (који је православни) захваљују своју усамљеност римској цркви која је антисловенска, јер су Чеси и данас Хусити по темпераменту и духу, и онда кад су католици по вери. Била би данас с Пољацима у духовном сродству још само гомила Хрвата. Међутим, и они су остали глагољаши и стари противници папства.“[101]

Након опроштајне посете код италијанског краља Виктора Емануела записао је у свој Дневник: „ ... Нађох краља с бољим изгледом него у првој аудијенцији пре четири године. Империја га помладила. Мален и кривоног, ни једно парче одела не стоји на њему друкче него на чивилуку: капа му пада на уши, рукави спадну до ноката, сабља се вуче немајући за шта да се ухвати, огртач као да је кројен за старијег брата. Због неког дефекта у нервима на лицу, његов осмех се развуче у једну тужну гримасу као да је одрастао у орфелинату. – Међутим изгледа бистар, присебан, кажу да је учен нумизматичар што већ значи историчар. – Пок. [ојни] краљ Александар ми је говорио да је без срца, доста циник, сув и леден...“[102]

По доласку на управу Румуније проосовински оријентисане владе Октавијана Гоге, Дучић је овог румунског песника окарактерисао: „По природи сав темпераменат, сангвиник, виолентан тип, кавгаџија, али и мегданџија. Он сад треба да спасава корумпирану Румунију на начин како је Мусолини спасавао дегенерисану Италију и Хитлер прегажени и комунистички Рајх...“[103]

Колико је Јован Дучић песник утицао на Дучића дипломату и обрнуто, није нимало лако одговорити. За Дучића су и дипломатија и књижевност питања форме и стила. „Форма и стил чине књижевника“, што је потребно и једном дипломати да задобије симпатије за своју домовину, па из тог

[101] *Исто*, под датумом 8. I 1937.
[102] *Исто*, под датумом 29. VII 1937.
[103] *Исто*, под датумом 30. XII 1937.

разлога, сматра Дучић, државе које постављају књижевнике у дипломатију само могу добити а никако изгубити. Улазак у дипломатију и начин живота који је водио као дипломата утицали су на његов списатељски рад. Упознао је многе метрополе и земље по којима је путовао, пред њим су се отварала сва врата, до краљевских, видици се ширили, стицао је нова искуства и знања долазећи у додир с најразличитијим људима. Све је то утицало на сакупљање импресија које су нашле одраза у његовим делима. Покушавао је да схвати друштвени и духовни живот земље и да се задржи „једино на оном што је од вечне вредности и карактеристично по дотични народ“. За Дучића дипломата „мора безусловно да познаје националне карактеристике. Не само што мора дипломатија данас да ствара привредне и политичке везе, него и зато јер она има дужности и на културном и моралном подручју; – а ако има етичку душу, не може да ово запушта“.[104]

Несумњиво је да је дипломатија, која му је сигурно одузела доста времена, умних и физичких снага, пуно допринела Дучићевом књижевном раду. Да ли је слично песник узвратио лику дипломате и да ли је то могуће у овом случају раздвојити? И какав је био Дучић дипломата? Мислимо да одговор на то питање треба тражити у извештајима који су нам до сада били доступни и које објављујемо. Ипак, навешћемо овде два мишљења изражена у сећањима двојице људи, једног који му је био подређен – његовог секретара Косте Павловића, и другог, министра Стојадиновића.

Коста Павловић о њему каже да је плаховит, личан, сујетан, непосредан у изражавању мисли, а као дипломата се увек поводио за првом реакцијом „сматрајући је гласом истине и блеском светлости“, својствене песнику, коју дипломата мора да прими са опрезом. Као песник са савршеним смислом за финесе и нијансе, у дипломатији их је губио из вида. Својим говором „могао је да очара и да у свакој прилици у разговорима буде невероватно занимљив“. Његова златоустост „имала је и моћ завођења и снагу убеђивања“, тако да је свом сабеседнику остављао мало простора за питања, а уколико их је било она су му сугерисана него-

[104] Б. Ј. Д., „У четири ока с Јованом Дучићем, песником-министром“, превод чланка који је будимпештанска месечна ревија „Литература“ донела у броју за март 1933, X–B–13.

вим наступом. Павловић смело тврди да Дучић „за дипломатију није имао ни воље ни интереса“, да му је успех у каријери био потребан због тога што је то захтевала његова сујета, и да је ретко сјајну каријеру дипломате постигао захваљујући свом песништву.[105]

Стојадиновићев кратки осврт на Дучића дипломату, напред већ изнет, другачији је, супротан Павловићевом. Министар је, ценећи његов рад у Риму, исти окарактерисао успешним, који је обавио „...са много умешности, дипломатског такта и вештине, са урођеном интелигенцијом и господством каквог дубровачког поклисара...“[106]

III

Шта о Дучићу дипломати говоре сачувана документа?

Дучић је, као и сваки дипломата који је заступао своју земљу, настојао да што прецизније и тачније, на време, извести своје претпостављене о свим питањима која су се тицала домена дипломатије. Поред оних класичних депеша, телеграма, извештаја, налазимо и оне који имају универзалније значење. У појединим извештајима сусрећемо путопис са политиком, традицијом, историјом, менталитетом народа, будућношћу, економијом и слично.

Из извештаја се може закључити да је Дучић био добро обавештен. Он не посматра поједине догађаје изоловано већ их смешта у један шири оквир, уочавајући у њима процесе дугог трајања и међусобну повезаност и зависност. Збивања у Египту прати и посматра кроз збивања и потезе у Лондону. Тај модел користи и у Риму и Букурешту. Он у извештајима из Египта детаљно износи сукоб краља с парламентом и владом и ситуацију насталу завођењем диктатуре, што је, с обзиром на прилике у Краљевини, могла бити порука и подука режиму краља Александра.

Дучић у својим извештајима посебно поклања пажњу *и* простор земљи и људима. У Италији је занесен фигурама Мусолинија и Ћана, људима који воде светску политику, а у Египту и Румунији њега интересују народ и земља. То није случајно јер су то фактори којима се

[105] К. Павловић, *нав. дело*, 276–285.
[106] М. Стојадиновић, *нав. дело*, 417.

манипулише и који у аграрним друштвима мењају ток историје рушећи све пред собом.

Дучићево југословенство посебно се исказује у извештају из Будимпеште, где говори о државном проблему (проблему форме државе). Тај његов став има универзалније значење. Он из Будимпеште посматра Загреб. „Уосталом, Хрвати су за ових тринаест година заједнице са Србима ишли по етапама и увек у једној за њих логичном линијом: хтели су најпре Југославију против Велике Србије, и успели су; затим федерацију против централизма, и били на путу да успеју; и сад, најзад, иду даље и траже дуализам, значи монархију у форми некадашње Аустро-Угарске која се састојала од две равноправне државе везане савезом своје врсте.“[107] Он ту није на националним позицијама, већ на позицијама интегралног југословенства, и за њега су државна идеја и држава светиње. Наспрам пароле „један народ, један краљ, једна држава“ он истиче тежњу Хрвата: „две земље, два народа, две државе у држави, две судбине“. То је Дучићу страно. Осећа се његова извесна опседнутост српскохрватским односима (од Будимпеште до Букурешта 1939. године када ће направити и свој пројекат нове државе) и они су стално у његовој визури јер од њих зависи судбина земље. Опседнутост српско-хрватским односима последица је вероватно и места где се налазио – Будимпешта и Рим – одакле су свесрдно помагани сепаратистички покрет и „игра“ хрватских вођа који се ослањају на традицију црно-жуте монархије уз велики утицај Ватикана. У том периоду је, нема сумње, начето и његово југословенство, које ће бити потпуно разграђено након априлске катастрофе и догађаја у земљи 1941. године.

Дучић је међу првима који из светских метропола примећују да се Срби и Хрвати не познају, не разумеју. Он указује на негативне представе о Србима, посебно у Мађарској, „врло католичкој“, како ће сам рећи. Његова мисија у Мађарској пада у време жестоке кампање против Југославије, пружања подршке хрватском сепаратизму и стално присутне спољнополитичке оријентације ка ревизионизму,

[107] Види док. бр. 29.

па и због тога он из Будимпеште чак нуди национални и државни пропагандни програм. За њега, политика јесте вештина, али на моменте је и наука.

Он из Рима, где је провео „четири године тешких проживљавања, најгорих односа наше земље са Италијом“, како сам каже у свом Дневнику, јасно види и ставља до знања својим претпостављеним да Италија пружа подршку ревизионизму Будимпеште и Софије упереном против територијалног интегритета Краљевине Југославије. Њега италијанско-француски и италијанско-британски односи занимају искључиво ради уочавања места Југославије у „новом поретку“ који настаје.

Драгоцени су његови записи о разговорима са Ћаном, који су значили припрему преговора између две земље, што он сматра, као и целокупан боравак у Риму, врхунцем своје дипломатске каријере. Споразум је постигнут, али знајући политику Ћана и Мусолинија, био је скептичан кад каже у свом Дневнику: „Италија држи пет гвожђа у ватри; свако од њих држи озбиљно. Питање је само да ли ће у свој час повући за наше или за противно, јер је опортунист.“[108] Увидео је да Италија и Немачка воде политику крајње безобзирних ултиматума. Схватио је још 1932. у Будимпешти да је Хитлер опасност за Немачку и за цео свет.

У Румунији Дучића почињу да опседају теме геноцида и расизма. Чини се да су његови поједини извештаји из Букурешта праве дипломатске анализе на које нису навикли његови помоћници, спремани и школовани да преносе информације и коректно интерпретирају вођене разговоре. Отуда Дучићеви извештаји њима личе на промашене теме, док данашњем читаоцу отварају дубоке поноре катастрофе која се припремала, а коју је песник, вероватно, предосећао.

Било му је јасно да се Хитлер припрема за напад на СССР, али је претпостављао да ће најпре покушати да освоји подунавске земље (јасно уочавајући немачки економски продор у Румунију), а након тога ударити на Совјете.

Нису га изненађивали ставови италијанског посланика када каже да за Италију демократија „не постоји као принцип живота“.[109] Италију је након Аншлуса оцењивао да је

[108] Дневник, под датумом 1. IX 1937.
[109] Види док. бр. 106.

„са провалом Немаца на Бренер дошла у положај Мађарске, и, ако не дођу нека неочекивана изненађења, и сама ушла у ред угрожених народа, а у самом механичком односу, ушла у ред сила другог реда“.[110] Врло су занимљива и његова уверења стечена у Риму о италијанским погледима на Лондон: „Ја сам из Рима однео уверење да фашистичка Италија сматра Енглеску неспособном за сваки отпор, најпре што није довољно наоружана, затим што има на челу људе не само физички оронуле, него и старог кова који се не знају да снађу у новом добу, и најзад што Енглези имају компликован живот ба доминионима, колонијама, странкама и традицијама, што све укупно онемогућује брзе одлуке, смеле замисли, динамизам, афирмацију силе.“[111]

У извештајима из Букурешта налазимо психолошко-историјске судове о појединим народима. Он њихове поступке види у њиховом менталитету и традицији. Тако за Мађарску каже: „Мађарска је по природи мегаломан, као типична монголска нација, са опсесијама за простор и за вечни покрет, као сви народи некад номадски“,[112] док за источног суседа, ревизионистички оријентисаног, каже: „Бугари који су увек задржали неспокојни менталитет једне хорде већма него једне војске: идући увек да освајају и пљачкају, а не да загосподаре и да организују, због чега је Бугарска увек и пропадала када год је њена војска била потучена. Обрнуто од Срба, који су увек и после војничког пораза, већ с почетка, као и на Марици и Косову, и даље задржавали своје државе дуже времена него своју војничку снагу“.[113]

Занимљиво је овде навести како је Дучић прокоментарисао у свом дневнику вечни пакт о пријатељству између Југославије и Бугарске од 24. јануара 1937. године. „Данас су Југославија и Бугарска потписале пакт о пријатељству и назвале га, вечним. Наши, можда, већим делом у ту вечност верују. Али је вероватније да и једни и други налазе ствар апсурдном. Срби знају да су Бугари разбијени на Брегалници као војници али и као вероломци, као што су и Руси у рату 1914 – 1918. видели Бугаре (које су ослободили од

[110] Види док. бр. 119.
[111] Види док. бр. 113.
[112] Види док. бр. 119.
[113] Исто.

Турака) како заједно с Турцима иду против њих у Добруџу. Бугари сматрају Македонију, коју су Срби изгубили на Марици и Косову, као своју земљу, чак и кад су за њу поново Срби пролили крв повраћајући је: на Куманову, Брег. [алници] и Добром пољу. Бугари сматрају Балкан као своју баштованџиницу. О каквом вечном приј.[атељству] може бити говора?“[114]

У Румунији он посматра елиту и масу, увођење фашизма, „краљевски фашизам“, диктатуру, да би ситуацију у тој земљи једном часу окарактерисао као „ново доба пуно побеснелих сујета и сумњивих компромиса“.[115] Анализирајући однос вође, у основи, фашистичке организације Кодреана и власти, известиће министра: „Јер шта је Кодреано проповедао? Он је проповедао идеју за једну диктатуру, прогон Јевреја, казне за корупцију, аграрну правду, а сад је дошла диктатура, а легална власт узела већ све те атрибуте као своје. Нема, дакле, нигде да своју сопствену реч постави као нову истину, нову сугестију, ново обећање. Према томе, овај румунски Мусолини и Хитлер иначе човек осредњег духа... завереник и убица...“[116]

Обавештавајући коректно и исцрпно и аналитички прецизно о смеровима у којима се кретала политика великих сила – В. Британије, Француске, Немачке и Италије – Дучић је политичким факторима у земљи омогућавао да усмеравају сопствену спољну политику. Из његових извештаја избија сугестија, али он не даје савете.

У до сада пронађеним Дучићевим извештајима има мало Југославије, али све што он пише утиче на државне факторе да повлаче паралеле. Он сугерише политичке потезе. Њега опседнутост догађајима у земљи тера да их боље разуме пратећи токове светске политике, трагајући за сигналима из Рима, Париза, Лондона, Берлина. Као да осећа да се тамо кроје планови о судбини Краљевине.

Дучићеви поједини извештаји су у понечем и данас актуелни јер задиру у неке константе политичког понашања (ревизионизам, сепаратизам, унитаризам), толико карактеристичне и за нашу стварност. У многим извештајима

[114] Дневник, под датумом 24. I 1937.
[115] Види док. бр. 121.
[116] Види док. бр. 111.

Дучић је прави аналитичар. Он прати односе у Европи, региструје их и анализира, покушавајући да проникне у будућност и предвиди наредне поступке.

Занимљиви су и Дучићеви портрети појединих државника и политичара, дипломата (краља Фердинанда Кобуршког, краља Фуада, краља Емануела, Октавијана Гоге, Нахас-паше, Кодреана).

Ови извештаји читаоца уводе у опрезни, блештави, углађени, неискрени и, једном речју, тајанствени свет дипломатије, која је по правилу и својој суштини далеко од очију и уха јавности.

Они отварају могућност да се целовитије сагледа дипломата Дучић, који свакако заостаје за песником Дучићем. Али, тај песник-дипломата засигурно је, као и Милан Ракић, Иво Андрић, Бранко Лазаревић, Анте Тресић Павичић и други културни радници-дипломате, репрезентовао своју земљу својим умом, знањем, делом, ерудицијом, својом културом и манирима, и то пре свега у земљама где су Краљевину Југославију сматрали културно заосталом, безначајном, сувишном. (Верујемо да нису случајно били Ракић а потом Дучић у Риму, или Дучић у Будимпешти, или Андрић у Берлину.) Дучићева мисија била је и у томе да нас афирмише као народ културе, народ европских традиција.

IV

Извештаји које објављујемо налазе се у архивским фондовима Архива Југославије (Збирци Јована Јовановића Пижона, фонду Канцеларије Ђ. В. Краља, Посланства КЈ у Лондону, Сталне делегације КЈ при Друштву народа у Женеви, Министарског савета КЈ, Емигрантске владе и Збирци Александра Цинцар-Марковића), а већи део је у Библиотеци Јована Дучића у Требињу – у његовој заоставштини. Одмах да кажемо да је то само један мали део оног што је постојало. Требало би да се целокупна дипломатска документација налази у фондовима Министарства иностраних послова Краљевине Југославије, пре свега у политичком одељењу МИП-а, где су се стицали сви дипломатски извештаји, и у архивској грађи појединих посланстава Краљевине Југославије. На велику штету историје, и не само ње,

од свега су остали само фрагменти. Разлози због којих је сачуван тако мали део политичке архиве МИП-а КЈ леже у чињеници што је, према казивању чиновника МИП-а из тих година, политичка архива уништена пред сам рат 1941. да не би пала у руке нацистима. Сличан случај је и са архивском грађом посланстава Краљевине Југославије. Са изузетком неколико посланстава, од преко двадесет колико их је било између два рата, политичке архиве скоро да и нема. Индикативно је да грађа посланстава КЈ у земљама у које је ушла нацистичка солдатеска није сачувана, бар не онај најважнији, најзначајнији део – политичка архива.

Када се те чињенице имају у виду, онда је јасно колико је потребно труда и времена у трагању за дипломатским извештајима на основу којих би се могли реконструисати и расветлити одређени узроци и појаве, догађаји и личности које су учествовале у стварању историје. Из ових, а и с разлога свеобухватнијих истраживања, историчари спољнополитичких односа Краљевине Југославије упућени су на истраживања у иностраним архивима.

Поред представљања, преговарања, заступања интереса своје земље, а тиме и унапређења међународних односа, дипломатски представници су били дужни да редовно извештавају Министарство иностраних послова о свим догађајима унутрашње и спољне политике земље у којој су били акредитовани, посматраним и тумаченим са гледишта државе Краљевине Југославије.

Поред тога, од почетка 1930. године посланици су били обавезни да шаљу МИП-у исцрпне месечне извештаје који су морали да садрже: реферат о унутрашњој ситуацији земље у којој су акредитовани, о спољним односима те земље и о односима са Краљевином Југославијом. Део извештаја о унутрашњој ситуацији обухватао је све важније догађаје, политичке, економске и социјалне природе, а посебно политичку и законодавну активност, уз назначавање главних струја јавног мњења. Политички односи са другим земљама морали су бити пропраћени потребним коментарима и објашњењима, са подацима до којих је посланик могао доћи, уз лично мишљење о последицама које су одређени догађаји могли имати и о њиховој реперкусији на општу политику дотичне земље. У делу односа дотичне земље са Краљевином Југосла-

вијом посланици су били обавезни да дају своје мишљење и погледе на те односе, уз навођење догађаја који су директно утицали на њих, као и оних који су из области спољње или унутрашње политике могли имати посредно дејство. Посебна пажња, према инструкцијама заступника министра иностраних послова, Косте Куманудија, имала је бити посвећена јавном мишљењу, штампи, парламенту итд. чију је оријентацију и евентуалне промене, као и мишљење и гледиште на ситуацију у Краљевини, требало изнети.[117]

Ове неколике напомене изнели смо да би се имали у виду значај и тежина таквих извештаја, које можемо наћи сачуване само у два-три посланства Краљевине Југославије. Они су, поред оних свакодневних извештаја, знатно доприносили повлачењу спољнополитичких потеза у креирању спољне политике земље. У нашем случају, дали би знатно више и разноврснијих елемената за проучавање лика дипломате, политичког мислиоца, Јована Дучића. Нажалост, у до сада сачуваној и доступној грађи посланстава Краљевине Југославије у Атини, Каиру, Будимпешти, Риму, Букурешту, Мадриду, где је Дучић био отправник послова или посланик, односно амбасадор, нисмо пронашли ниједан такав месечни извештај, а извесно је да их је писао и слао Министарству. Њихова пројектована суштина и садржина морала би дати одговор на питање колико су били свеобухватни и колико су практично значили за спољну политику државе (КЈ), као и за предузимање одређених спољнополитичких потеза владе и круне.

Но, и поред тога, сматрамо да објављивањем и овог дела извештаја до којих смо дошли дајемо доста елемената за сагледавање Дучића дипломате. Извештаји које објављујемо већином су до сада били непознати. У њима се препознаје стил Јована Дучића. Они осветљавају његову дипломатску делатност која је била мање и недовољно позната. На основу појединих извештаја могу се боље разумети његови политички ставови. Они приказују једног новог Дучића, другачијег од оног како су га поједини савременици представљали. Извештаји дају и слику о политичком мислиоцу и аналитичару Јовану Дучићу.

[117] АЈ, Посланство КЈ у Лондону, акт МИП-а, пов. бр. 2.167, од 24. I 1930, ф. II, дос. 1–14.

На крају, морамо рећи да је напред изнета судбина међуратне политичке архиве МИП-а и посланстава Краљевине Југославије разлог што постоје велике празнине у временском континуитету извештаја које је писао и слао Јован Дучић, посебно у време када је био шеф мисије – од Женеве 1925. до Мадрида 1941. године.

Миладин Милошевић

ДИПЛОМАТСКИ СПИСИ

ПИСМО ИЗ РИМА

1908.

Бр. 1[118]

ЈОВАН ДУЧИЋ – ЈОВАНУ М. ЈОВАНОВИЋУ

Рим, хотел „Piazza Colonna“
Понедељак, 7.[119] децембар 1908.

Драги господине Јовановићу[120]

намеравао сам да Вам се јавим још пре месец дана одавде из Рима, али, пропаганда због које сам овамо дошао[121] (и од које у будуће да Бог сачува сваког брата Србина!) омела ме толико да се још никоме нисам могао јавити. Прексутра се враћам у Београд и зато журим да Вам се јавим с две речи и топло Вас поздравим. Нећу да Вам говорим ништа о стварима које су овде узеле такав ток да се не треба чудити ако се буду од сада низала овде сва она изненађења која смо видели у нас. Атмосфера је овде порасла и постала веома електрична. За Италију каква је, треба мало па да све пође вратоломно напред или све од једном врати на исто место. Свакако да по уверавању оних политичких људи с којим сам говорио, овакво расположење није постојало од дана [нечитка реч – М. М.], и ако дође нова влада скорим, она ће ићи путем којим је упути ово стање духова које може бити спремно, на све.

Ви сте примили ономад моју књижицу на тал.[ијанском] језику[122] коју сам разделио посланицима на 3 дана пред дебату о Босни.

---

[118] Архив Југославије (даље АЈ),Збирка Јована Јовановића Пижона (даље – 80), кутија – 35, лист – 180. Оригинал (рукопис). Документ је делимично објављен у књизи Радована Поповића *Истина о Дучићу*, Београд 1982, стр. 70.

[119] Двадесети децембар по новом календару.

[120] Јован М. Јовановић (1869–1939) дипломата, начелник у Министарству иностраних дела Краљевине Србије.

[121] Када је избила Анексиона криза у октобру 1908. године, српска влада послала је Јована Дучића у Рим да путем пропаганде задобије италијанско јавно мњење против анексије Босне и Херцеговине од стране Аустро-Угарске, која је проглашена 6. октобра 1908 (дан раније су потписана документа о анексији од стране аустроугарског суверена Фрање Јосифа I).

[122] Брошура од 60 страна под насловом *Annessione della Bosnia e dell Erzegovina e la Serba*.

Молим Вас да ту књигу не узмете друго него као део пропаганде коју сам морао овде да вршим с још неким друговима по Италији.

Али сте примили пре коју недељу једну велику књигу г. Амадорија, једног веома љубазног младог човека који нам је срдачан пријатељ. Он се спрема у једну редакцију („Самоуправа“ – Рojово Комано) за дипломату. Врло ће бити осетљив ако му се с две речи јавите да сте прочитали његову књигу. Ја сам му рекао да сте Ви једини у нас компетентни да га оцените.

Ово на брзу руку, драги Госп. Јовановићу, поздрављајући Вас најсрдачније Ваш поштовалац.

Ј. Дучић

ИЗВЕШТАЈ ИЗ СОФИЈЕ

1911.

Бр. 2[123]

МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ДЕЛА

У Софији, 27.[124] јануара 1911.

Многопоштовани господине Министре,[125]

Познато је да у европском јавном мишљењу постоји уверење да је краљ Фердинанд[126] творац данашње бугарске политике и организатор бугарске енергије. Нико се, међутим, не сећа да су и пре доласка краља Фердинанда извршена баш три највећа дела модерне бугарске историје: ослобођење Источне Румелије од Турака; ослобођење Бугарске од руског режима; рат са Србима. Последњих двадесет година непрестаног напретка Бугарске под управом тог владаоца издвајале су стално у очима света ову земљу од других балканских земаља, које су баш у то време преживљавале најтеже своје кризе: и Србија, и Грчка, и Турска. И мада је Бугарска Батембергова[127] и Стамболова[128] имала већ свој добро утврђен пут и организовану енергију, ипак се фигура данашњег краља бугарског хитно одвојила и ставила у земљи изнад целог тока догађаја. Дошавши овамо за аташеа Посланства, моје је изненађење било искрено кад сам видео да цео дипломатски кор верује да су конци свих догађаја овде у рукама краљевим, и да дворска канцеларија представља у неку руку пандан некадашње хабзбуршке кан-

[123] АЈ, 80 оригинал. Документ „Дучићев опис краља Фердинанда...“ објавио је Андреј Митровић у „Историјском часопису“, књ. XIX, Београд 1972, стр. 320–325.

[124] Девети фебруар по новом календару.

[125] Др Милован Б. Миловановић (1863–1912), политичар, дипломата и државник. Министар иностраних дела од 30. јула 1908. до 8. јула 1911, а након тога председник владе и министар иностраних дела до 1. јула 1912. године.

[126] Фердинанд Кобург (1861–1948), из династије Саксен–Кобург–Кохари, бугарски кнез од 1887. и краљ од 1908, абдицирао 1918.

[127] Александар Батенберг, бугарски кнез 1879–1886.

[128] Стефан Стамболов (1855–1895), бугарски политичар. Након абдикације кнеза А. Батенберга, као регент се залагао за избор Фердинанда Кобуршког а затим као министар председник и министар рата уводи деспотски режим, па га је краљ због напада на владу сменио 1894. Ослањао се на Тројни савез. Пао је као жртва атентата 1895. године.

целарије у Бечу, с том разликом што краљ бугарски неће да има око себе ни групу која би имала макар и снагу једне камариле.

Зато ме је личност бугарског монарха изузетно заинтересовала. Саслушавао сам разна мишљења и проверавао их; као ни у једном питању тако ни у овом, сви људи нису истог мишљења. Ја сам налазио да је свакако за нас Србе веома важно ући што поузданије у психологију краља Фердинанда, и фиксирати, ако је то могуће, његове методе и његова средства; сазнати његове симпатије међу странкама и појединцима; сазнати његово расположење према појединим владаоцима балканским; дознати нешто за његове намере ближе и даље, за његов крајњи циљ. – Мој шеф, Господин Светислав Симић,[129] и сам ме упућивао на те опште опсервације, које сам му саопштио углавном пред његов полазак одавде на отсуство у Швајцарску. Он је нашао за потребно да ме упути да Вам у једном приватном писму, без претензија, саопштим те исте импресије, не би ли могле да Вам у извесном тренутку помогну да уђете у извесни обрт мисли краља Бугарске послуживши се уз остало неколиким психолошким опсервацијама које имам част изнети Вам у овом писму. Ја Вам ове појединости не бих имао храбрости да саопштавам да су оне само моје личне и да нису црпљене на извору на коме су црпљене.

Мишљење које ћете наћи овде о менталитету бугарског краља јесте у свему оно мишљење какво о њему имају људи њему најближи. То су стамболовисти. Стамболовистичка странка је најоданија краљу и краљ је на 20 година свог владања земљом, 13 година владао заједно стамболовистима. Стамболовисти признају краљу да је учинио велику услугу земљи што се примио престола онда када то нико није хтео и када је постојао страх да на чело Бугарске не дође какав авантурист. Они му памте благодарно да је за 8 година трпио Стамболова и на тај начин дозволио да стамболовизам постане једна политичка доктрина! Од националистичких странака (стамболовистичке, радославистичке, тончевистичке, демократске) њему су стамболовисти најближи по психологији, методама и култури. Ако постоји данас једна

[129] Светислав Симић (1865–1911), посланик у Софији.

краљева странка више него друга, онда је то најпре стамболовистичка. Цео данашњи дворски персонал регрутован је из стамболовистичког друштва. „Истина ми смо у толико краљеви пријатељи у колико смо монархисти“, рече ми један стамболовистички првак. „Али краљ Фердинанд не цени људе одане монархији, него њему лично; споредно је монархија, а главно династија. Ми у нашим симпатијама за њега имамо у очима један принцип, али он не показује да је тиме дирнут, јер не разуме питање принципа.“

Ја сам, Господине Министре, аи пре мог доласка овамо, био у лепим односима с Г. Генадијевим, шефом стамболовиста, Г. Стојановичем и С. Радевом, његовим искреним и најближим људима; а од млађих су многи били моји школски другови у Паризу и Женеви. Дошавши овамо и желећи да упознам унутрашњи живот Бугарске, мене је веома много интересовало да сазнам шта о краљу Фердинанду мисле стамболовисти као његови најближи и културно способни да одмере његову унутрашњу снагу и његове слабости. Зато и јесам слободан, Господине Министре, да Вам саопштим тај портрет онакав какав се он оцртава у најинтимнијем делу мисли сваког стамболовисте, а ја Вам се овим саопштењем обраћам, као што рекох, тек после изричне жеље г. Симића да тако учиним.

1. Краљ је, по њиховом мишљењу, лишен оваког осећаја лојалности. Он је несталан и неблагодаран. Он је осветљив, али без страсти. Има велику наклоност да види тајанственост и онде где је најмање има. Он уме да очара, али не потпуно; и кад његов чар попусти, човек има у толико већи осећај страха и потребу злопамћења. Он је tenebreux по својој природа. Il a 1e grand amour détail. Il aime le fyant. S’il projète une attaque, c’est toujours avec une arrière pensée de retraite. Houtain [Sondain], mais avec une idée preconçue. Једина црта коју има у карактеру од Германа, то је што нема осећања мере. Познато је да је осећање мере привилегија латинске расе, пуне стила и рафинираних окретности, и то Германи нису никада имали. Краљ није довољно лак и он често прави невероватне испаде и апсурдне сцене. Он не уме да задобија пријатеље, а кад их и нехотице задобије, он не уме да их сачува. Узрок је у томе што је много distant. Он као да показује да у Бугар-

ској нема човека кога би довољно издвојио из једне одвећ нивелисане и безбојне гомиле. У последње се време показује и нетрпељив. То се сматра за фаталан случај који може одвести далеко. А та нетрпељивост дошла је од јаке неврастеније од које краљ много пати у последње време и која забрињује његову околину.

2. Он мрзи *Русију,* пре свега из своје личне традиције: јер је дошао на престо противно вољи Русије. Шта више, Руси су много пута комплотирали против њега. Он је још уверен да Русија никад није хтела у Бугарској јаку војску. Нико не зна да 1903, уочи рата турско-бугарског који мало што није избио, Бугарска није имала муниције ни за два дана боја. Срећом што Абдул Хамид[130] није хтео рат иако је за ово знао, јер је знао и сам руски посланик у Софији који је то дао на знање г. Генадијеву с којим је био у пријатељским односима. За ту бугарску тадашњу неспрему краљ много криви Русију. Русија је и пре 4-5 година имала дрскости – рекоше ми – да Бугарској предлаже да велики део њених војних магазина буде у Одеси. Краљ Фердинанд и стамболовисти верују да је стара жеља Русије да се између Бугарске и Румуније одржи што веће и хладније растојање, и да има чак жељу да се то постигне и једним војничким сукобом који би то растојање учинио сталним и суровим. Стамболовисти, за које нико не мисли да су за дуго изгубљени за власт (јер су сви млади, веома способни и безмерно дрски) мисле да ако дође до преговора за какав савез са Србијом треба знати и имати на уму да краљ не би пристао никако да се то учини под павиљоном Русије. А то зато не, што пре свега има антипатију за сваки протекторат Русије, без велике беде; а друго и нарочито зато што би такав протекторат подигао незадовољство у Бечу и Берлину и учинио савез већ унапред неплодним или и немогућим, док се без руског протектората, у највећем броју случајева, не би узео толико неповољно и подозриво. И такав tête tête одговара и једном основном осећању Краљевом, које не трпи никакво мешање странаца у данашњој јакој Бугарској.

[130] Абдул Хамид II (1842–1918), турски султан 1876–1909.

3. Према *Аустрији* и *Немачкој,* веле, краљ је подједнако рђаво расположен и у свему што има с њима, односи се с изузетним неповерењем. Овде има и личних питања, као и у односу према Русији, као и у свему што се тиче краља Фердинанда. Он одлично зна да га лично не воли ни цар Виљем,[131] ни аустр[ијски] престолонаследник Франц Фердинанд. И једном и другом смета велико место које бугарски краљ заузима у европском јавном мишљењу и овде има дакле један природан сукоб трију сујета. Њих врећа то што се много говори о бугарском краљу, и налазе да је неотмено и претерано лакомо што се краљ Фердинанд ма и у својој земљи назива *царем* иако на бугарском језику постоји реч *краљ* за све друге краљеве. Много се говори у дворским круговима о увредљивом држању које је имао према њему немачки цар за време погреба Едуарда VII[132] у Лондону, после чега још никако да се дође до једне посете у Берлину. Међу својима ближњим овде краљ воли да често понови да је он по свему више Француз него Немац, иако се то ни по чему не види.

4. У *Црној Гори* види само краља Николу[133] кога лично трпи мање од свих људи на свету. Он га држи за болесно амбициозног и рђавог. Али га се краљ Фердинанд боји због веза које краљ Никола има у Русији, и његова летошња посета на Цетињу за време крунисања објашњава се само страхом од интрига. О амбициозности, самољубивој и болесној, краља Николе, краљ Фердинанд прича с индигнацијом с ком[којом] човек говори обично кад критикује код других своје сопствене недостатке. О томе има једна дворска анегдота: Једном су у присуству цара у Петрограду два балканска кнеза говорили о мађедонском питању, држећи пред собом мапу Балкана и говорећи о аспирацијама. Кнез Никола крепко одсече руком по мапи и рече: „Ово је наше.“ На то се, веле, кнез Фердинанд саркастично осмехнуо: „Не може бити.“ – „А зашто не?“ запита црногорски кнез. – „Зато, одговори му кнез Фердинанд, што треба нешто оста-

[131] Виљем II (1859–1941), немачки цар, 1888–1918.
[132] Едвард VII (1841–1910), енглески краљ из династије Сакс–Кобург, владао 1901–1910.
[133] Никола I Петровић Његош (1841–1921), кнез и краљ Црне Горе 1860–1918.

вити и Србима.“ Ову анегдоту краљ бугарски воли да често исприча говорећи о плановима црногорског владара.

5. Према *Србији,* веле, краљ је имао увек осећај ужасавања. Њему су годинама пунили главу да се у Србији организују атентати против његовог живота и опстанка династије. За неколико година није зато смео проћи кроз Србију, а не, веле, као што су се тужили Срби, да је то с планом да компромитује њихову сигурност пред Европом. Тај страх је трајао све док није направио пут на Копаоник. Овде су имали муке да га увере да сме тамо отићи без велике гомиле тајних агената, и док му је шеф полиције Белев доказао да нема ни сенке од доказа о ма каквој мржњи према њему, нити о ма каквој бугарској организацији на српском тлу. – Према српској династији Карађорђевића, по мишљењу њему блиских стамболовиста, односи се искрено, али из рачуна. Он верује да би ма какве честе промене или долазак каквог страног принца на Балкан могле много компликовати његов положај у земљи и у Европи... Али ни Србији ни њеном владаоцу не може да опрости што су подржавали руску политику за инерцију (status quo) у македонском питању. Да је Србија пристала на аутономију Македоније, она би данас на свом југу имала једну словенску државу и ко зна да ли би дошла анексија Босне и Херцеговине пред таквим изгледом Балкана и политичким оријентацијама које би дошле иза тога.

6. Свакако најнежнија амбиција бугарског краља није, веле, Мађедонија него Цариград. Један веома упућен члан стамболовистичке странке уверавао ме је да, ма колико невероватно за једног мудрог човека као што је краљ Фердинанд, он има ту фикс-идеју да оперира војском, за случај рата, према Једренима као главној тачци и да провали Цариграду макар се морао доцније повући. Он има опсесију да уђе међу старе зидове, као какав Константин,[134] с крстом и на белом коњу, у име хришћанства. Ово је једини романтичан мотив који сам икада сазнао о краљу и који га везује за његова предка Луја XIV[135] по осећају за грандиозно и сјајно. Један знак више велике неурастеније.

[134] Константин Велики, римски цар (306–337) који је одабрао нову престоницу на Босфору – Константинопољ.
[135] Луј XIV француски краљ (1638–1715), владао 1643–1715.

7. Краљ, ма колико опрезан, није могао да не покаже своје симпатије и антипатије према бугарским политичким партијама свакој понаособ.

а) Једна странка која му је изузетно антипатична, то је странка *демократа*, која је данас на управи. Пре свега је томе узрок што се краљ у њима преварио: он је мислио да ће у њима имати лакеје без самољубља и својих сујета, али то они нису хтели да буду. Затим их краљ не симпатише што не умеју да управљају и што земља не осећа да је управљана. Осим тога на њега утиче антипатија која према демократима постоји у атмосфери, јер им нико не може да опрости млитавост која је учинила да пропусте све најбоље моменте кад је Бугарска могла напасти Турску. И најзад, краљ не може лично да поднесе додир с демократским министрима који су за њега вулгарни и парвенији.

б) Краљ верује да једина странка способна данас за владу, и то силну, јесу *народњаци* (странка у многоме налик на наше радикале). Он много уважава личност Г. Гешова који има образовање и богатство једног члана енглеског Горњег дома и који је изванредно јак финансијер. Мада су највећи и отворени противници личног режима били Г. Гешов и Т. Тодоров, краљ је у последње време расположен да им повери састав кабинета, и зато се измирио с Г. Гешовим, позвавши га себи у двор на начин који је изазвао овде опште изненађење. Између ових противника личног режима и краља – ово не треба заборавити – има извесних успомена које освежавају ново пријатељство: народњаци су издејствовали 1895. г. признање за кнеза; они су измирили кнеза са Русијом (покрштење Бориса),[136] и они су 1897. издејствовали нова владичанска места у Мађедонији.

в) Краљ не воли *цанковисте* (русофиле) и сматра шефа др Данева својим личним непријатељем. Краљ и стамболовисти су уверени да су цанковисти примали руске паре и кад су били на управи земље. Они су више Словени него Бугари, а то нико не опрашта у овој земљи где у широким слојевима не постоји ни најдаљи осећај словенске солидарности. Цанковисти су, веле, били противни свим великим делима која су била извршена: против признања принца

[136] Борис III (1894–1943), будући бугарски цар, владао 1918–1943, син Фердинанда Кобуршког.

Фердинанда за кнеза Бугарске; против признања независности,[137] у српско-бугарском рату[138] те је била партија дезертера. – Шеф др Данев му инспирише нарочито неповерење, што не значи да му неће сутра поверити владу ако буде потреба од Русије. Данев се нарочито замерио краљу после једног свог пута у Цариград, где је француском посланику рекао да је краљ немачки агент, а то је одмах рапортирано краљу. И другде је др Данев чинио сличне гафове о којима је краљ био увек редовно извештен, и краљ је сада навикао да Данева сматра својим личним непријатељем.

г) Држање које данас има краљ Фердинанд према *стамболовистима* показује сву снагу заједничких традиција између њега и шефова те странке. Много је речита била његова пажња приликом смрти министра Пајакова. Што су стамболовисти ипак дошли под суд, томе се краљ није морао одупрети, јер је јавно мишљење било одвећ осведочено о крађама које су биле одвећ јавне, и краљ је очевидно нашао за опрезније да се умеша у последњем тренутку. Стамболовисти су створили војску, жељезнице, путеве, мостове, школе, нове цркве и велики број варошких и сеоских библиотека; највећи део материјалне културе у овој земљи јесте њихово дело. А њима припада и заслуга што је извршено ослобођење бугарске националне свести и створена реакција на опасне руске традиције у земљи. Велики део мађедонских успеха, можда три четвртине, припада стамболовистима међу којима има много Мађедонаца.

Данашњи стамболовистички процес важан је за положај самог краља у земљи и зато мислим да није непотребно истаћи његов политички карактер:

1. Имају два гледишта на овај процес: једно је гледиште самих стамболовиста, а друго је гледиште народних партија (цанковиста и народњака). Стамболовисте хоће да овај процес представе као *политички*, а не *судски акт*; не као прогањање кесароша, него као прогањање политичких противника. Таква је сва била одбрана шефа г. Генадијева пред

[137] Проглашење бугарске независности објављено је 1908. у време проглашења анексије Босне и Херцеговине а Фердинанд Кобуршки се прогласио за „цара“.

[138] Српско-бугарски рат 1885, када је новембра месеца поражена српска војска код Сливнице.

Собрањем, који је скретао увек на ту страну, оптужујући и „откривајући“ савезе које су цанковисти чинили с непријатељима бугарским. Они све оптужбе своде на политичку потребу данашње Бугарске. Они кажу да је прогласом независности Бугарска дошла у такав положај према Русији да треба да се односи пажљиво и лагано поправљају; да је Русија у неколико махова припретила и да је краљ добио у више махова прекоре који су наличили на опомене. Кад су још дошле вести о конвенцији турско-румунској, Бугарска је ушла у обруч у коме је до сада гледала само Србију. То је учинило да краљ окрене очи према Петрограду и да сваком приликом укаже руском представнику у Софији изузетну пажњу. Природно излази, вели, да се русофобима (стамболовистима) метне камен у кљун; кабинет демократски, који у сервилности увек иде даље него што му се иште, пожурио се да им обеси камен о врат. Борба против стамболовиста то је, веле, борба између русофилских и нерусофилских елемената у Бугарској. – Таква је пословна теза стамболовиста о процесу.

2. Гледиште партије народњака и цанковиста јесте много интересантније. По том гледишту процес против стамболовиста је *судско* дело против обичних „цепција“, кесароша, али има и своју *политичку* страну. Он није политички догађај по ономе што он јесте у суштини, него по томе како он хоће и треба да буде искоришћен. Али тај процес нема политичких веза са Русијом; он нема никаква додира са спољном, него са унутрашњом политиком Бугарске.

Пре свега, веле, политика Бугарске треба да буде политика бугарског народа. Тако до сад није било: напољу и унутра господарио је владар. Он је правио министарства кад је хтео и како је хтео. У чисто партијске кабинете он је могао да постави своје људе који не припадају партији; такви су у овом демократском кабинету били Паприков за спољну политику и Салабашев за финансије; оба дворски обични куртизани. Тако то иде има већ 20 година. За овакве услуге, краљ је чинио концесије на рачун државе (затварао очи пред великим крађама итд.). Благодарећи таким компромисима и таким министрима, био је тај неодговорни фактор тако силан, и то је учинило да се фалсификује цео систем државне управе. И то је била снага личног режима. Да се

овоме учини крај, треба направити што оштријим питање о министарској одговорности, а та се прилика даје сад када имамо да судимо такве министре и када се сазива Велико Народно Собрање за ревизију устава, где се члан о министарској одговорности може направити погоднији, изразитији *и* оштрији.

Треба, дакле, искључити неодговорне факторе и за сваки преступ издвојити одговорног министра. Треба сада судити стамболовисте, а сутра демократе... Процес против стамболовиста је утолико политички што ваља да послужи регулисању односа између круне и народа. Борба против ових одговорних министара, јесте борба против неодговорног фактора. Та борба иде за тим да обори лични режим.

Изволите примити, Господине Министре, и овом приликом изразе мога најдубљег поштовања.

Јован Дучић

ПИСМА ИЗ РИМА

1912–1913.

Бр. 3[139]

ЈОВАН ДУЧИЋ – ЈОВАНУ М. ЈОВАНОВИЋУ

Рим, 2.[140] октобар 1912.

Драги Господине Јовановићу,[141]

Ми смо овде све чинили да ових дана што већма заинтересујемо талијанску штампу за питање Старе Србије, како би то име, и све што иде уз њега, остало у памети јавног мишљења и нашло у њему својих пријатеља и помоћника. Чинили смо све што смо могли и да се рат[142] представи као једини излаз.

Талијанску штампу није било тешко задобити;[143] она је свагда уз нас а нарочито у дане њихових битки по Африци[144] и страшних успомена које ће остати дуго и после закљученог мира.

Али нису само депеше које интересују читаоце; они хоће да знају што више и о нашем народу, и војсци и земљи у којој се развијају војничке операције. То је баш оно што оно што смо могли и ми желити, али то је и оно што ми не можемо овде довољно искористити. Бугарска је растурила слике војске и податке сваке врсте, и то од првог дана мобилизације, и она је већ довољно у том измакла од нас који то нисмо организовали ни платили.

---

139 АЈ, 80–35–182, оригинал (рукопис).

140 По новом календару 15. октобар.

141 Јован М. Јовановић.

142 Први балкански рат између Бугарске, Србије, Грчке и Црне Горе са једне и Турске са друге стране, почео је објавом рата у Турској од стране Црне Горе 8. октобра. Србија и Бугарска објавиле су рат Турској 17, а Грчка 18. октобра 1912.

143 Отправник послова у Посланству Краљевине Србије у Риму, Љубомир Михаиловић, известио је Министарство иностраних дела у Београду 5. октобра 1912. да је „Л'Италија ал'Естеро", ревија за спољну и колонијалну политику, донела чланак Јована Дучића, секретара Посланства, који је изазвао интересовање у јавности, и да су изводе из тог чланка пренели и многи други италијански листови. (Документа о спољној политици Краљевине Србије 1903–1914, књига V свеска 2, документ бр. 570, стр. 818)

144 Септембра 1911. Италија је заратила са Турском у Либији а касније и због Додеканеских острва. Миром у Лозани 1912. Италији су припали Либија и Додеканеска острва а заузврат је Турској требало да плати велики део турског националног дуга.

Ја вас зато молим ово: да ако верујете да ја могу у ове дане бити од веће користи ако будем тамо, у додиру са свима страним дописницима, и на извору свих вести и података које могу да покупим и пошаљем онда вас молим сматрајте да се овим *стављам на расположење Министарству*.[145] На нама је да (однесемо и једну победу над свима предрасудама које су о нама протуране и да сузбијамо да се нове не протурају с оноликим успехом. Таква победа би била и лепа и корисна, и вреди јој послужити.

Ја бих у договору с вама радио отуд, имајући стални додир с нашим Љубом[146] овде. Сад знамо шта нам треба. Посланство је и сад сваки дан пуно новинара и ми можемо да протуримо шта хоћемо. Љуба и ја мислимо да би таква веза нас двојице била још плоднија бар за једно време, док се не освоји публика потпуно и направи једна потребна атмосвера.

Осим тога, ја бих имао „Трибуну“, највећи лист, чији сам стари сарадник и која је и сад донела многе моје чланке онако како сам их написао. Она пристаје да мени отвори ступце за Србију. То је не би коштало, а уверена је да би имала искрене извештаје. „Трибуна“ је полузванична.

Молим вас дакле ако се слажете, јавите ми брзојавно. Ја бих дошао тамо пошто бисмо овде све организовали у дневној штампи, илустрацијама, војничким листовима и главном агенцијом Стефани, која би пристала на све.

Љуба се слаже и ми све радимо споразумно.

Срдачни поздрави од вашег свагдашњег поштоваоца и пријатеља.

Јован Дучић

[145] Подвукао Ј. Д.

[146] Љубомир М. Михаиловић, отправник послова у Посланству КС у Риму, касније посланик.

Бр. 4[147]

ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ У ИТАЛИЈИ – МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ДЕЛА, БЕОГРАД

Бр. 304

Рим, 22. децембар 1913.

Као што је познато, предлог енглеске владе од 14. децембра пр. год. односи се на три разна питања: 1. на евакуацију Епира од стране грчких трупа; 2. на турска острва која је Грчка заузела за време балканског рата; 3. на турска острва која је Италија окупирала за време свога триполитанског рата. Ова три питања, која су историјски везана уједно и која се сва односе на турску кризу, Енглеска је у своме предлогу везала на принципу: да се овај пут дефинитивно затворе сва питања која су поникла из те кризе, и да се на тај начин Европи врати осећај сигурности који је изгубила има већ две и по године. Тројни Савез одговорио је на овај енглески предлог и то начином који је могао бити очекиван, али који је ипак успео да направи јавно изненађење. У том одговору поменута три питања, везана у једно, сада су опет одвојена једно од другог и то на овом принципу: треба свако од ових питања решавати онда када које буде сазрело за решавање. Из тога следује ово:

1. Једно једино од три питања сазрело је да буде исти час решено, а то је оно прво: да грчке трупе треба одмах да напусте Епир који је припао Албанији. То је једина од три тачке на којој је Тројни Савез био прецизан и експедитиван. Овде Тројни Савез пристаје да усвоји енглески предлог: да се Грчкој остави нови рок за евакуацију Епира, зато што ни комисија за јужну границу Албаније није била завршила свој посао у року који је била предвидела Лондонска конференција амбасадора. Као што сам имао част јавити Министарству својим извештајем од 3 децембра ове године ПБр. 298, дакле још и пре него што је Тројни Савез био саопштио свој одговор на енглески предлог: рок Грчкој за евакуацију Епира одређен је за месец дана доцније од дана када коми-

[147] АС, МИД КС, ПП, 1913, ф. 24, оригинал, писано на машини ћирилицом, потпис својеручан.

сија за јужну Албанију буде завршила свој посао на разграничавању. Како је комисија свршила тај рад 18. децембра 1913, то рок за евакуацију пада на дан 18. јануар 1914.

2. Питање о турским острвима, које је заузела Грчка за време балканског рата, постављено је на основу горе поменутог принципа, да буде решено када буде сазрело за решење. Ја сам покушао да сазнам шта се овде мисли о томе кад да ће то питање сазрети и како се мисли решити. Био сам у Консулти и чуо о том мишљење талијанске владе; затим сам био и у овдашњем грчком Посланству да видим шта они у овом погледу очекују.

У Консулти ми је речено да ни то питање неће дуго чекати за своје решење. Шеф кабинета министровог, г. Гарбасо, рекао ми је: „Ми ћемо све учинити да се и ово питање што пре реши и о томе већ водимо разговоре са својим савезницима. Ми смо потпуно уверени да ће се оно решити без компликација, и поред свих алармантних гласова о спремању које чини тобож Турска да силом натера Грчку на попуштање. Ми смо уверени чак да ће све силе Тројног Савеза бити сагласне да се и то питање реши, као и прво, на основи енглеског предлога: да Имброс и Тенедос, који су и на самом уласку у Дарданеле, припадну Турској, а Хиос и Митилена да се оставе Грчкој. Турска, истина, истиче да су Хиос и Митилена животно питање за њу у Малој Азији, где би преко тих острва Грчка вршила утицај на онамошње становништво, и оружа се и дреднотима за случај да Грчка не хтедне да јој и та два острва уступи. Али су познате турске претње и не треба веровати да је турска влада одиста толико ратоборна после свих горких искустава, када се зна да је сам режим Младотурака успео да Отоманско царство изгуби; за пет стотина година већу половину својих земаља: Босну, Херцеговину, Источну Румелију, Мађедонију, Албанију, Крит, острва, Триполитанију, Циренајику. Истина, лако повраћање Тракије с Једреном њих вероватно заслепљује, али зато ће овај пут бити Силе, надајмо се, једнодушне да ублаже њихову срчаност у питању које је сасвим другачије“:

У Грчком Посланству чуо сам затим од г. Кокламаноса, отправника послова, који сад баш препушта овде своје место новом министру, ове импресије о истој ствари: „Ми

се надамо да ће се све добро свршити. Неки амбасадори, пријатељи Грчке, рекли су ми да су и они оптимисти. Турци ће се задовољити самим Имбросом и Тенедосом, које ћемо ми, на жељу Енглеске, нарочито Русије, препустити Турској, иако преко сваког срца. Турци мисле да добију бар још или Хиос или Митилену, али је наша влада решена да на питању ових двају острва остане апсолутно непопустљива. Сад већ Турска прети ратом и купује скупе дредноте говорећи да је то против нас. Надајмо се да је то само натеривање пазара. Најзад, и тај турски дреднот 'Рио де Женеиро' моћи ће се предати Турској тек у мају 1914, дакле једва за још пет месеци; стручњаци нас уверавају да Турцима треба још и других пет месеци да обуче официре и војнике за један дреднот. Па ипак, ако скорим опазимо да је лудило Младотурака решено можда да иде до краја, а они су авантуристи, мораћемо и ми да купујемо дреднот, јер ће Турска сваком приликом да нас уцењује својом супериорношћу у марини: тај 'Рио де Женеиро' ће бити три пута већа снага од наше најјаче јединице 'Аверова', који смо купили у Италији. Бразилија га је правила за случај сукоба са Аргентином и Чилеом, које су исти час и саме поручиле такве скупе бродове. Сад кад Бразилија продаје тај свој дреднот, ми мислимо да оне друге две државе неће ни наставити такво за њих луксузно оружање на великој основи, и да би смо могли на тај начин и ми доћи до сличног брода. Ово тек у крајњем случају, јер нам није ни мало сада још до оваквих неочекиваних издатака. Веницелос ће сад на свом путу видети шта ће нам требати да урадимо. Жури и са зајмом за сваки случај. Али за сада још верујемо да ће силе имати искрену намеру да не продужују даље ову кризу која финансијски кошта цео свет и да ће уразумити младотурску владу.

3. Питање о турским острвима, која је окупирала Италија за време триполитанског рата, остаће, како ми се каже у Консулти, да буде решено мало доцније. Г. Гарбасо рече ми: „Ми сад студирамо то питање. Енглеска влада у свом предлогу саветовала је силама: да и то питање буде решено овом приликом – али тек ако су испуњене све оне предходне мере предвиђене Лозанским уговором о миру, т. ј. ако је Турска повукла и потоњег свог војника из Триполитаније и Циренајике. Ми сад студирамо да видимо шта нас је нагна-

ло да за 15 месеци, од Лозанског уговора до данас, не могадосмо видети те мере испуњене, него смо морали до данас продужити ту окупацију Додеканеза која нас толико скупо стаје, а с којом би смо радо свршили исти час јер стојимо од почетка на принципу: да ни једна велика сила не треба да се користи територијално кризом која је дошла услед балканског рата. Новине говоре да ћемо вратити Додеканезе Турцима само под цену компензација. То је сасвим тачно. Али те компензације неће бити ни територијалне ни новчане, него економске; т. ј. концесије у Малој Азији за нашу 'мирну пенетрацију' у крају Адалије. Кад простудирамо колико су нам и какве тешкоће Турци чинили за ових 15 месеци од Лозанског мира до данас, знаћемо и колике ћемо компензације да им тражимо у размену за Додеканез."

Нисам у стању да јавим засад, да ли Италија чека да што дужом окупацијом добије и што виша права на компензације на које помишља. Свакако данашња талијанска влада нема у овом тренутку ни мало завидан положај после него је Парламенат сазнао из говора министра финансија да Либија стаје до сад Италију једну милијарду а није још пацифицирана, него се, шта више, држи у њој и сад 100.000 војника и бију се бојеви као првог дана. Тако је и вест да је Енвер-бај постао турски министар рата примљена овде с извесном лагодношћу јер су радије чули да је министар у Цариграду него да се враћа у Триполитанију, као што је намеравао и као што су се овде бојали. Талијанско јавно мишљење очекује да влада добрим решењем питања Додеканеза накнади разочарење за њену политику у Либији. То влада зна. Она је чак морала да ових дана поправља свој буџет дизањем нових такса (на алкохол, дуван, а изгледа да је решена да прави порез до 10% и на улазнице у кинематографе, чија је индустрија у Италији веома велика). У опозицији многи верују да ће ова влада трајати до пролећа и да ће можда и питање Додеканеза оставити да реши друга влада. Ако су ове претпоставке о опстанку владе и несигурне, њен положај је такав да мора, сад већма него икад, да гледа да питање тих острва реши што повољније, значи са што мање журбе.

Већма него питања о острвима, овде се сматра као узнемиравајуће питање да ли ће се моћи завести мир у Епиру када буде извршена евакуација грчка. У Консулти

ми кажу да су „свештени батаљони“ епирских Грка већма свештени него што су батаљони и да се не треба много бојати њихових претња. Права и можда велика опасност може доћи само ако се против побуњених епирских Грка дигне становништво из унутрашње Албаније.

Питао сам још у Консулти да ли су силе нотифицирале грчкој влади резултат комисије за разграничавање јужне Албаније. Одговорили су ми да то није још учињено и да то треба да се учини колективно, саобразно колективном карактеру свих закључака Лондонске конференције амбасадора за Албанију. Споразум у овом питању очекује се, и исти час ће се тај корак у Атини учинити. Сматра се да то треба да буде одмах, јер рок за евакуацију пада сада 18. јануара, а то није још ни саопштено грчкој влади.

Отправник послова

Секретар
Јован Дучић

ИЗВЕШТАЈИ ИЗ АТИНЕ

1917–1918.

Бр. 5[148]

ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ У ГРЧКОЈ – МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ДЕЛА КС, КРФ

Стр. пов. бр. 533

Атина, 14. јул 1917.

Талијански посланик каже ми да грчка влада није успела у својој жалби савезницима на Италију за питање Епира. Он тврди да су Силе дале на знање Веницелосу да је одговор Сонинов био јасан и коректан: Да Италија мора да задржи окупиране крајеве из војничких разлога. Боздари додаје да он није пропустио да Веницелосу дадне на знање да је таква молба била неумесна и непажљива.

Коромилас, грчки посланик у Риму, предлагао је војничку грчку окупацију пута Јањина-Корча, али је тај предлог одбијен. Италија хоће само талијанску окупацију те линије, јер и кад би хтела да прими тамо Грке, они у њима не би никад имали поверења, пошто се међу Грцима још не зна, нити ће се скоро знати ко је од њих пријатељ нама, ко жели помоћи нашег непријатеља.

Боздари каже да је се Веницелос преварио кад му је казао да ће Французи за 15 дана напустити Грчку. У Тесалији у овом моменту имају два пука пешадије и један коњице и више других мањих одељења; у Атини тако исто још су увек француске трупе; отишле су из Коринта и Итеје, али су зато на путу да заузму Патрас као војничку базу. Боздари мисли да се и сам Веницелос пита шта то значи. У сваком случају Талијани ће и даље упорно остати на своме гледишту да сама Италија треба да мотри на своју сигурност на свом балканском сектору и да учини да то Грци разумеју.

Боздари даље каже: „Ја сам ових дана спремио грчко питање за Сонина, који је отишао на париску конференцију. Молио сам га да разуме да све у Грчкој још није повољно по Веницелоса. У Пелопонезу је прави бунт. Ројалисти су

[148] АЈ, Канцеларија Краља (даље КК), 1917, ф. I, грађа за разграничење, оригинал, писано на машини ћирилицом, потпис својеручан. Ово писмо истовремено је упућено и Генералном конзулату КС у Солун.

свуда остали ројалисти. Чланови бивше Лиге Резервиста, звани „Епистрати“, остаће и даље извесно његови непријатељи и он их неће смети повести у рат. Веницелос је човек умешан и зна да представи ствар странцима како он хоће, и он ће то чинити до краја, и увек успети – јер су други неумешни да ишта виде јасно у Грчкој“.

„Ја сам Сонину обратио пажњу на ово: када неко дође као нов савезник он са собом носи двоје: 1) своје захтеве, и 2) своју помоћ. Грчки захтеви који долазе из њихове Мегало-Идеје су безгранични; њихова војничка и финансијска помоћ несразмерно мала.“ Боздари каже даље: „Застало је скупљање добровољаца за фронт; ишло је лакше кад су веницелисти у Грчкој били прогоњени од ројалиста. Сад се у Грчкој осећају добро, радови су почели и они постају господарећи елеменат, и њима се не иде на фронт.“ Боздари верује да Венецилос неће успети у том пројектованом скупљању добровољаца. Доказ, што досад ништа није учинио. Чак је довео из Солуна два-три пука да га помажу и смене Французе, и тешко да ће још за дуже време поћи друкчије. Непрестано одлаже да позове класу 1916 и 1917.

Боздари тврди да и Французи почињу веровати да Веницелос није у Грчкој онолико популаран колико су веровали. Каже да му је то јуче поновио и КОС, заступник Жонаров. Каже да је и сам Жонар говорио: „Веницелос више спрема свој рад за конференцију мира него бојно поље“. Кад је тако, каже Боздари, онда ће Солунски фронт још једном искусити последице наших заблуда. Пре се говорило да се не може ништа учинити, јер краљ грчки спрема да нападне с леђа, а сад ће се говорити да више не треба ништа мислити, јер је зато Веницелосова војска да мисли и да се бори. Каже да му је један пријатељ, резервни капетан Веницелосов, рекао: „Наше борбе на фронту биле су један трик. Требало нам је неколико мртвих и рањених. Речено нам је да заузмемо један ћувик и заузели смо га, ни сами не знајући како су једни погинули и други рањени“. Међутим Веницелос је тај мали подвиг искористио као што смо видели као дело самопрекорења, које даје најлепше наде.

Боздари тврди да и ако стоји сам међу свима министрима у Атини да обраћа пажњу на махинације Веницелоса, он ће то чинити и по цену да буде протеран.

Он верује да у подржавању свега што Веницелос ради има намера да Француска и Енглеска контракарирају Италију на Истоку. А кад је тако, талијанска јавност то треба да зна. Зато је и рекао своје мишљење Сонину: да Италија треба да призна Грчку за савезницу, али да је третира према поменутим двема гледиштима, према томе шта она тражи од савезника и шта им доноси. Тражи много, а не доноси ништа.

Мој је утисак да талијански посланик жели више да ствара извесно расположење против Грчке, него да даје праву слику о Грчкој. Вероватно да ће талијанска политика у Грчкој ићи за тим да помаже и даље, можда систематски, рojалисте против Веницелоса. Боздари је сам повукао ово поређење: изгледа да ће односи Италије и Грчке у будућности бити онакви какви су били у прошлости између Србије и Аустрије.

Дозволио сам себи да му приметим да има несумњиво једна идеја Веницелосова, која највише шкоди Веницелосу: то је идеја уласка у рат. У земљи као што је Грчка, идеја о рату довољна је да све друге мисли паралише и она би паралисала да нису блокус и дебаркирање страница доказали да је сваки отпор узалудан. Краљ Константин је био популаран за цео грчки свет по једној ствари: у том што није хтео рат. За Веницелоса се то може рећи обрнуто: нико није с њим до краја што хоће рат. Он то зна, и он спрема лагано Грчку да јој наметне идеју да је рат неизбежан и да од њиховог учешћа у рату зависи и њихов опстанак и евентуално велики материјални добици. Зато неће да жури са мобилизацијом док све претходно сврши: чишћење у администрацији, давање одступнице својим извесним непријатељима, спремање да у Парламенту доврши краља Константина пред народом као главног издајника и. т.д. Вероватно да он неће успети да имадне овако велику војску колику каже да ће имати, али је могуће да ће имати онолику да ће бројно бити равна осталим учесницима на балканском фронту, а можда и више, и то је за њега довољно.

Боздари каже за Веницелоса:

То је без сумње најокретнији човек међу свима у Споразуму. Велики министар једне мале земље каквих је било у историји. Ја сам пријатељ малих народа: 1) јер су они мора-

лизаторски елементи у атмосфери Великих Сила увек заузетим интересима: 2) јер су симпатични по самом принципу с којег полазе: своју слабост заштићују својим правом. Тако је са Србијом, Белгијом, Румунијом, које су све дале Споразуму; нарочито Србија, која је могла да се заведе понудама, које су јој чињене у извесном моменту, а за које сви добро знамо. Али тако није са Грчком, која зна унапред колико ће мало дати, па ипак тражи као да даје све. Зато Венице-лоса, вели даље Боздари, треба сузбити силом кад му нико не може доскочити умешношћу.

Секретар посланства
Јован Дучић

Бр. 6[149]

СРПСКОМ КРАЉЕВСКОМ ГЕНЕРАЛНОМ КОНЗУЛАТУ, СОЛУН

Пов. бр. 605

Атина, 3.[150] август 1917.

За Јуришића[151]

Министар Иностраних Дела, г. Политис, на данашњем дипломатском пријему казао ми је да Сонино[152] не одговара на питање о Епиру које је решено на конференцији у Пари-

[149] АЈ, КК, ф. 2, оригинал. Овај документ као и документа бр. 5 до бр. 11 објављени су у часопису „Књижевност“, 1–2, Београд, 1991, „Јован Дучић – Дипломатски извештаји“, приредио Миладин Милошевић, 108–119.

[150] Шеснаести август по новом календару.

[151] Момчило Е. Јуришић Штурм (1888–?), официр српске војске, помоћник делегата (1914–1916) па делегат (1916–1918) председника Министарског савета код Врховне команде и Двора у Солуну. После тога био је премештен у Посланство у Париз одакле је враћен у МИД 1919, да би следеће године био поново послат у Париз.

[152] Сидни Сонино (1847–1924), италијански министар иностраних дела.

зу.[153] Нема никаква трага да Италија почиње евакуацију, као што се то могло очекивати. На против Италија показује на лицу места све знаке да намерава пошто-пото продужити своју окупацију тог грчког земљишта и после уласка Грчке у акцију. Тако је утврђено да су Талијани почели већ да организују и арбанашке чете против Грка и већ су поделили ручне бомбе арбанашком становништву.

Министар Иностраних Дела сматра да су томе криви савезници који ни једну ствар не изведу до краја и чија већина решења остају нерешена, иако је овај пут Лојд Џорџ[154] имао на конференцији у Паризу оштрих речи за Италију у питању њених односа према савезницима. Он се боји да ова намера Италије да побуни на грчком земљишту Албанце против Грчке може имати тешких последица за обоје.

По наредби Посланика,
Секретар Посланства,
Јован Дучић

[153] Међусавезничка конференција у Паризу на којој су учествовали представници Велике Британије, Француске и Италије уз присуство делегата Белгије, Португалије, Јапана, Црне Горе (на иницијативу Италије) и Србије коју је представљао Никола Пашић, председник владе и министар иностраних дела, одржана је 12. и 13. јула 1917. године. Поред питања Солунског фронта и војних планова, расправљано је о финансијској помоћи и зајмовима Грчкој и привременој окупацији грчких територија. Закључак конференције био је да је окупација грчких територија привременог карактера због војних циљева. Велика Британија, Француска и Италија обавезале су се да ће у најкраћем року напустити области које су поселе – Тесалију и Епир. Војна окупација троугла, који образују пут Санти–Каранти и граница Египта, била је дозвољена италијанској војсци из интереса безбедности, под условом да се о томе постигне споразум између Грчке и Италије. У тој окупираној области требала је бити успостављена редовна грађанска власт под управом нарочитог комесара грчке владе.

[154] Дејвид Џорџ Лојд (1863–1945), председник британске владе.

Бр. 7[155]

СРПСКОМ КРАЉЕВСКОМ ГЕНЕРАЛНОМ КОНЗУЛАТУ, СОЛУН

Стр. пов. бр. 606

Атина, 3.[156] август 1917.

За Јуришића,

На данашњем дипломатском пријему питао сам, између осталог, Министра Иностраних Дела г. Политиса[157] шта мисли о унутрашњем стању у Грчкој у овом моменту. Г. Политис ми је одговорио:

Корпуси војске лагано се распоређују на своја места. Официри ројалисти, присталице бившег режима, дају се премештати али је далеко од тога да то чини без зловоље. У Кифисији, летњиковцима код Атине, постоји гнездо незадовољника. Ипак, каже Министар, све и сад зависи од Савезника да би нови режим потпуно успео. Он се нада да ће Веницелос[158] моћи за који дан потписати указ о сазивању Класе 1916–1917. Ови младићи који нису политички кварени, моћи ће сменити војску која је дошла из Солуна овамо и да ће тако она моћи опет да се врати врло скоро на своје место на фронту. Затим он се нада да ће указ о општој мобилизацији моћи бити потписан већ првог новембра. Све ово, наравно, може повести циљу ако их зајмом и материјалом брзо помогну савезници. Међутим, каже министар, као да ови све чине да отежају положај владин. Тако њихова контрола пристаништа чини свету много неприлика и прави рђаву крв у становништву које се мора лепим задобити за једну акцију као што је ратна.

Секретар Посланства,
Јован Дучић

---

155 АЈ, КК, ф. 2, оригинал.

156 Шеснаести август по новом календару.

157 Николас Политис (1872–1942), грчки министар иностраних послова у влади формираној јуна 1917. године, присталица савеза са Антантом.

158 Елефтериос Венизелос (1864–1936), председник грчке владе од јуна 1917. У време напада Бугарске на Србију 1914. није успео да уведе Грчку у рат, која се на то била обавезала Уговором о савезу из 1913. године.

Бр. 8[159]

СРПСКОМ КРАЉЕВСКОМ ГЕНЕРАЛНОМ КОНЗУЛАТУ, СОЛУН

Пов. бр. 603

Атина, 6.[160] август 1917.

За Јуришића

Министарству је познато да су грчки представници у Турској и Бугарској, које је Веницелосова влада опозвала, вратили се ових дана преко Берна у Атину. Ја сам данас потражио грчког војног аташеа у Цариграду г. Франзи и имао с њим разговор, који мислим неће бити без интереса за Министарство, које можда нема других или бар непосреднијих података о стању у Турској.

Ово су рефлексије г. Франзи. Као војник почео је војничким размишљањем.

1) Турска војска у овом моменту представља око 450.000 војника. То је 50 дивизија, иако њихова последња дивизија носи број 60, без обзира на шупљине, које постоје у реду њихових јединица. То је максимум. Као материјал људски ова војска представља велике недостатке. Има нарочито у њој много стараца и деце. Шта у њој има младића то је тешко рећи, јер се регрутовање у Турској не врши позивањем класа, него позивањем људи „способних за борце“. Тако је гласио последњи указ који је давао право Министру Војном да позове под заставу и младиће од 15 година, ако, му се само они учине способни да се бију, и старце од 60 година, ако га спољашност није показивала неурачунљивим. За то је, по мишљењу г. Франзи данашња турска војска способна само за рововску борбу, а не за борбу, која тражи више напора и способности. Ван ровова оваква војска била би брзо растурена и потучена, а то се у Турској и Немачкој има на уму.

2) Снабдевање војним материјалом врши се нешто из земље (али врло мало), у главном из Немачке; из Аустрије ништа. Зато када би се прекинула железничка веза између

[159] АЈ, КК, ф. 2, оригинал.
[160] Деветнаести август по новом календару.

Турске и Немачке, турска војска би за врло кратко време била онемогућена за акцију. Та веза је point fatal за Турску и све су очи биле увек упрте само на ту страну. Снабдевање муницијом се врши редовно, али не обилно.

3) Снабдевање храном врши се већином из земље. Турска војска је храњена добро, ако се узме у том погледу турско мерило; по сваком другом мерилу исхрана би била очајна. Војник има управо толико хране да не угине. Услед тако рђаве исхране и епидемије су биле велике и разноврсне. Нарочито II војска Изет-паше, која се налази између Диарбекира и језера Вана, била је десеткована маларијом, тако да је морталитет био 100%. У то време су батаљони били пали на 550 људи. Турска војска до сада страда од три заразе: маларије, дизентерије и пегавог тифуса. За време одбране Дарданела турска војска је имала морталитет 64%.

4) Губитци су били стално прекомерни, иако, као и за све друго у Турској, права цифра остаје непозната. По општем рачуну само на Дарданелима изгубили су Турци 300.000 људи нарочито од дизентерије. У целој Турској губитци до данас рачунају се на милијун живота. Смрт се осећа у свима градовима и селима и за време нових регрутовања биле су у Цариграду манифестације ханума у чијим је породицама било већ губитака. У главном турски сељак сматра да ко год оде у војску неће више видети своје куће, и зато је морал у народу врло низак.

5) Морал се одржава само терором. Има дезертера на десетине хиљада. Један чудан феномен да се резервисти бацају из воза за време преноса трупа. ни се после одмећу у горе и формирају разбојничке чете којих има по свима путевима турским. Често су мешовите: турско-грчке, јер и Грци воле већма овај живот у четама, које понегда господаре понеким крајевима, него живот у рововима.

6) У Турској нема немачких ни аустриских трупа. Има само оделења техничких: инжињерије, телеграфиста, аутомобилиста, авијатичара, понтоњера, и.т.д. Нема нигде ни једне јединице пешадије, али има свугде артиљериста. Има их нарочито за одбрану Сирије и Палестине. Тамо има много њих из Аустрије. Чуо сам многе од њих да говоре српски међу собом. Немци имају у својим рукама целу флоту турску и све батерије у Дарданелима. Говори се међутим о не-

кој концентрацији немачких трупа у Тракији, али на жалост то се не да проверити. Све што би се могло проверити морало би се чинити из Берна, који добија тај положај велике извидничке станице све већма што се рат више продужује.

7) Односи међу савезницима су рђави. Турци свирепо мрзе Немце због њихове грубости и надувености. Сад се у Турској све више осећају Аустријанци јер показују више такта и боље се прилагођавају турском менталитету. Бугаре мрзе као од увек и већма него икад; нарочито не могу да им забораве шантаж који су учинили одузевши им једренску железницу. Ипак се бугарски трговци виђају много у Цариграду за трговачке трансакције.

8) Администрација је сва стално у рукама турским. Немци су хтели да све капаришу, али су се Турци томе на време опрли. Дали су им флоту и Дарданеле само зато што нису у стању да на том послу издрже напоре који се траже ни снабдевање материјалом.

9) Турске су трупе повучене из Галиције. Г. Франзи каже да познаје једног сина Абдул Хамидовог,[161] који је командант артиљерије. Он га је видео у кући некакве аустриске баронице и рекао му је да путује са својом јединицом за Галицију. Сад првог јула, кад се већ решавало да г. Франзи напусти Цариград, видео је овог истог команданта, који му је рекао да се вратио са јединицом натраг. – У опште у Галицији остала је шака турских војника, те да се каже да начелно Турска учествује, и да може да тражи реципроцитет. О правим губитцима турским у Галицији г. Франзи није могао сазнати од Турака; то савезници могу лакше сазнати од заробљеника.

10) На моје питање да ли Турци очекују искрцавање савезника у Александрети, г. Франзи ми је рекао да се ужасно боје искрцавања свуда где су изложени. За његових последњи дана у Цариграду престравила их је вест да су америчанске лађе пред Дарданелима. Турци у опште, и противно Бугарима, сматрају своју ствар пропалу. Умерени Турци знају да је Турска два века ратовала само зато да нешто изгуби. Сад је рат највећи и губитци ће бити највећи. И међу официрима има много песимиста. Али нигде није било побуне, јер то

[161] Абдул Хамид II (1842–1918), турски султан, владао од 1876. до 1909.

Турци не умеју. Ни побуне ни сепаратног мира! То не треба чекати ни у Турској ни у Бугарској, прво зато што за то нема основе, а друго, и најважније, што су управљачи земље веома везани према Немачкој. Турска ће неминовно да иде куда буду Немци вукли. Немци су у снази да то врше силом: имају у руци флоту, значи Цариград. Турци верују да је крај неизбежан и пуштају време да агонија буде дужа. Сасвим дакле противно ономе што причају грчки дипломати који долазе из Софије и говорећи о Бугарима.

11) Скупоћа је у Турској неисказана. Почињу потпуно недостајати намирнице. До првог јула, када је г. Франзи пошао из Цариграда биле су ове цене: ока кафе 5 турских лира т. ј. 115 франака; ока шећера 150 пјастера или 30 франака; ока пиринча 14 франака (а како иде све горе и брзо сад можда и 25 франака; бидон петролеума 200 франака. Услед тога је било манифестација женских и чиновничких.

12) Новчано стање је очајно. Метал не постоји; чак ни никал ни бакар. Новац то су поштанске марке и неки други папирићи. Постојала је до емисије свих марака наредба да се трамвајске карте имају сматрати као новац. Пример мизерије је ово: турска лира златна вреди 4 турске лире папирне и у нормално време продавана је за 32 круне аустриске или 20 марака немачких. Сада та лира вреди 128 круна или 80 марака! Монета њихових савезника не циркулише.

13) Банке у Турској нису пострадале; с оваквим новчаним стањем, оне су напротив направиле огромне шпекулације; нарочито Јевреји су постали богаташи над свима.

14) Зајмови су били направљени у Немачкој. Зајмови? Управо емисије разних папирића. Први турски зајам само је направљен нормално, јер је Отоманска Банка депоновала вредност у злату. Сад та банка има једну plus value од 30% над другим емисијама (турска лира вреди 100 пјастера и да се има лира из првог зајма треба дати 130 пјастера над емисијом од последњег зајма). Зато сељак малоазиски неће папир за продане намирнице и турска влада долази често у незгодан положај и мора да по Цариграду купује злато и то чини да банке праве нечувене шпекулације и добитке на произвољној hausse златне монете.

15) Положај владе је сигуран. Влада, то је Енвер[162] и

[162] Енвер-бег, генерал, војни министар Турске.

Талат[163] који су господари свега. Нико их не воли али им се нико и не одупире, нити им се сме одупрети. Они су сигурни извршиоци немачких наредаба и намера и то се и зна и толерира. Они се међутим надају да ће скоро имати успех. Има један месец како се врше концентрације у Алепу (централна тачка на путу који води или на једну страну у Месопотамију или на другу у Сирију). И како савезници не врше нападе истовремено они с тим спекулишу. Надају се [да ће] помоћу Фалкенхајмера, који је после пораза Румуније инсталиран у Цариграду, успети да врате Багдад. То жели влада, јер то хоће Немачка. На турско, чак ни цариградско становништво то неће ни мало утицати. То се зна по томе што је пропаст Багдада примљена сасвим пасивно. Пре свега Турчин не види Отаџбину материјално, у земљиштву, него духовно у вери; земљиште то је својина. Добитци или губитци то су битке срећне или несрећне; то је однос између броја живих и броја мртвих. Та конфузија чини турски народ равнодушним тако да су многи, чак и виђени кругови сматрали пад Багдада као немачку, а не као турску несрећу, дакле као ствар коју Немци треба да ожале или поправљају.

Секретар Посланства
Јован Дучић

Бр. 9[164]

СРПСКОМ КРАЉЕВСКОМ ГЕНЕРАЛНОМ КОНЗУЛАТУ, СОЛУН

Пов. бр. 604

Атина, 7.[165] август 1917.

За Јуришића
После разговора са Министром Иностраних дела који

[163] Талат-бег, турски министар унутрашњих послова..
[164] АЈ, КК, ф. 2, оригинал.
[165] Двадесети август по новом календару.

се жалио да неће Талијанци да знају за евакуацију Епира, отишао сам да чујем о томе мишљење талијанског министра.

Г. Боздари[166] рекао ми је ове интересантне ствари:

– Ми остајемо и даље на својој позицији у Епиру. То је у логици осталих догађаја: Французи нису напустили Тесалију и још се башкаре у Лариси; они држе контролу путева, железница, пошта, телеграфа; Енглези контролишу пристаништа. Значи да у Грчкој још није све у реду и да ми Талијани не треба да журимо пре свих осталих. – Ја лично говорио сам Политису да они треба да ствар Французима представе тако као да Талијани одиста неће да напусте Епир ако им Французи не даду пример у Тесалији. Сад ми се Политис жали како Сонино не даје одговор Веницелосу за Јањину али неће ни да помене какав одговор има за Ларису.

– Наша политика у Грчкој може свакоме да буде јасна на први поглед. Ми знамо да нас Грци не воле но мрзе. Ја не кажем да ми волимо већма Грке. Опасност је у томе што постоји, како кажу Енглези miscalculation, а то је што Талијанци узимају Грке за ништа, а Грци узимају Италију за много мање него што јесте, и да зато нема озбиљног разумевања међу њима. Ја ипак могу рећи да је право на нашој страни. Не кажем да ми желимо да се Грчка прекомерно увелича; и кад бих то рекао, нико ми не би веровао. Али ми безусловно тражимо Грчку независну. Нећемо да она буде агенат Француске, и цео рад наш у Грчкој није друго него напор да се осигурамо од такве озбиљне опасности за нашу државу.

– Могу вам рећи у поверењу да су у Риму увек решавали грчке ствари онако како сам ја одавде саветовао и био сам тиме задовољан јер су се можда само тако могле избећи погрешке које би дошле од неразумевања у Италији овдашњих прилика политичких и духовних. Када су на три или четири месеца пред збацивање краља Константина[167],

---

[166] Боздари, гроф, италијански министар, посланик у Грчкој.

[167] Грчка, иако у положају неутралне државе, од почетка рата раздирана је унутрашњим политичким супротностима и борбама између снага више наклоњених Централним силама на чијем челу је био краљ Константин са својим владама и просавезничке

у Риму били решили да заузму Јањину, ја сам одавде молио да то нипошто не чине, јер би на тај начин цео грчки свет овде и на страни Италија имала против себе. Али када су наши после та три четири месеца заузели ипак Јањину, то је било зато што сам ја то сам одавде тражио. Мени је било потпуно јасно да Французи спремају револуцију у Грчкој која може одвести у окупацију. Спремање 30-40.000 војника за Грчку, изгледало ми је одмах да може неминовно доћи до окупације Атине и Пиреја што се и догодило одмах после заузимања Коринтског канала. Наши су међутим били већ у Јањини, и тако је успела потпуно прва наша мера за сигурност.

– У овом моменту ја нисам ни мало уверен да смо сигурни са стварима у Грчкој. Овде је Веницелос који је грчки патријот, али је и Политис који је за мене француски агенат (!). Тај господин мале главе и малог карактера, дугује само Француској своје име светског научника за међународно право којег је био професор на Универзитету у Паризу. Те његове везе са Паризом чине га више Французом него Грком; он и говори боље француски него језик своје земље. Зато он неће ни да чује кад му ја говорим о правим француским намерама. Он верује да Французи раде за Грке. Он неће да разуме да је увек била права беда кад је свет морао уклањати Французе где се укопају. Он неће да види да у Грчкој воде Французи своју политику а не грчку, и то политику која је против-грчка колико је и против-талијанска. Французи су у томе безочни и брутални, и газе све пред собом. Лорд Гранвиљ, првих дана после доласка експедиције у Солун, овим је речима окарактерисао односе савезника у Солуну: „Ми Енглези овде смо француски гости и гости рђаво виђени.“ А можете мислити како смо тек виђени ми гости Талијанци. Уосталом, наша борба са Французима у грчком питању, већ нас је доводила, у неколико прилика до отвореног сукоба и до прекидања разговора, јер ми нисмо хтели пристати да нам они наметну своју политику против краља Константина, политику која је успела само зато јер

опозиције коју је предводио Венизелос. Силе Антанте, посебно Француска, настојале су разним притисцима да Грчку окрену против Централних сила како би неутралисале утицај Бугарске и Немачке и обезбедиле свој утицај.

су Французи пристали на једно безочно неправу меру.

– Ја вам не кријем да тако ствари стоје свугде између нас и Француза, и да је то права несрећа. Они завиде Италији. Ја нисам луд да кажем да је Италија више него Француска ни чак да је оно што је она. Али је једно извесно: Француска се све више спушта, а Италија се све већма диже. По признању свију Италија се развија врло поступно и врло хитно, и то у сваком погледу. Узмите само то да је Италија, кад се уједињавала, имала само осамнајест милиона, а данас има тридесет и четири; а Француска стоји увек на једва 40 милиона и треба само можда непуних 10 година па да је стигнемо и престигнемо. Осим тога, ми данас имамо војску бројно већу него Французи. То све они виде и разумеју, и озбиљно раде да нам саплету крила и онемогуће овакав нагао напредак, а то тиме што ће нам стварати непријатеље, омести територијалне добитке, и довести у сумњу нашу економску експансивност која даје доказа да би била велика.

– Ја сам уверен да ћемо ми то изиграти. Не треба се варати у нама Талијанима. Ја лично нисам од оних у нас који хоће територијалне добитке на Балкану, и то је познато; али их има у Италији који то хоће, а ја не знам ко има право. Ми који то нећемо, ми смо старији: Сонино, на пример, толико је умерен човек да смо имали муке да га задобијемо за окупацију Епира, и он ће извесно такав бити и у односу према Југо-Словенима. Али они који хоће добитке на Балкану, то су наши млади. Знајте, у нас има један (неспоразум између старијих који хоће мало и младих који хоће много, можда, да кажем и то, који хоће више него што треба и на што имамо права.

– Моја талијанска генерација, рече г. Боздари даље, која је била млада 70их и 80их година (дакле после уједињења) имала је једну jeunesse grise. Ми смо у земљи видели тада само беду и доживљавали само поразе и срамоте. Ништа онда није успевало: ни економско стање, ни политичко ни колонијалне експедиције. Они народи који су нам помогли да се ослободимо, питали су се зашто су нас ослобађали кад ништа нити можемо нити умемо. Зато они људи у Италији, који имају данас 50 година, то су ти песимисти из тога времена – увек несигурни у своју енергију и

неодлучни у својим намерама. Али треба видети талијанску младост опијену здрављем, снагом и самопоуздањем, и ми њој пуштамо често прву реч јер се храбри ретко варају. Тако и овом нашем сукобу с Француском они, без сумње воде често главну реч јер хоће да држе углед Италије високо и да јој створе могућност за будући живот бољи него што је био до сада.

– Као што видите из свега овога ми у питању Епира вршимо поступно, корак у корак, разрачунавање са том упорном тенденцијом Француске да око нас непрестано ствара завере и замке. Ако Сонино не одговара Веницелосу за Епир то је зато што Французи нису још Веницелосу предали Тесалију са Ларисом. Ја вам не кријем да сам и сам дао. мишљење да не можемо бити још никако сигурни са новим стањем у Грчкој: сигуран сам да ројалисти немају начина да ишта учине против новог стања, али нисам ни мало сигуран да Французи не мисле да својој акцији у Грчкој дадну какву форму своје окупације која би за нас била опасна и против које се морамо борити. Само тако треба разумети зашто не напуштамо Епир.

Министарство ће можда наћи интереса у овим рефлексијама г. Боздарија који је увек веома искрен, али и који, као сви Талијани, има увек право у кривим стварима. Французи се одиста труде да у Грчкој коју су они однеговали, и у којој је немачка пропаганда с краљем Константином била њихов престиж доста изиграла поврате ствари на старо место. Они то морају да учине кад се зна колико је Грчка pied à terre за француску политику на Истоку и за питање равнотеже у Средоземноме Мору где је Француска до сад имала хегемонију а коју Италија, као централна земља нада се имати за будућност. Али се тиме не да објаснити окупација Епира као ни тражење земље у Далмацији. То су само изговори талијански за остварење империјалистичких тежња Италије које се онамо већ неколико деценија пропагирају књигама, брошурама и нарочитим патријотским друштвима као „Дантеово Друштво“ и „Лига Национална“. Али је извесно да ако Француска напусти Тесалију Италија ће изгубити тај изговор и можда морати да се ограничава у својим агресијама које зове мерама за своју сигурност. Сад је талијанска парола да Французи изазивају Италију и да

је Италија жртва и да све што чини рђаво и неупутно да то чини јер је на то приморана.

Секретар Посланства,
Јован Дучић

Част ми је послати Министарству горњи извештај г. Јована Дучића, секретара Посланства.

По наредби Посланика.
Д. С. Чохаџић[168]

Бр. 10[169]

СРПСКОМ КРАЉЕВСКОМ ГЕНЕРАЛНОМ КОНЗУЛАТУ, СОЛУН

Пов. бр. 607

Атина, 7.[170] август 1917.

За Јуришића

У разговору који сам имао данас са талијанским послаником г. Боздари питао сам га шта мисли о садашњој ситуацији у Грчкој, нарочито после публиковања Беле Књиге са српско-грчким уговором и документима званичним који треба да утврде издајство бившег режима према земљи.

Нови режим за мене стоји онде где је стајао и првог дана, вели г. Боздари. Свет је у Грчкој незадовољан јер Веницелос врши протеривања која су за овај моменат неправедна и ни мало мудра. То неће, наравно, дићи револуцију у земљи али далеко од тога да ће подићи ни вољу народа да се групише око Веницелоса за борбу на фронту. Протеривања су скоро у масама и то захвата велики део грчког света, нарочито оног који је угушиван био увек и који је то и сада.

---

[168] Димитрије С. Чохаџић, писар у МИД-у Краљевине Србије од 1884, секретар од 1893. На раду у посланствима КС у Цариграду и Атини.

[169] АЈ, КК, ф. 2, оригинал.

[170] Двадесети август по новом календару.

Разумем да су то мере диктаторске и револуционарне и да их не треба подводити под обичне формуле управе али их ја налазим рђавим не зато што су преке него што не воде циљу.

Веницелос очекује много да ће оборити симпатије за бивши режим тим што је изнео издајство тога режима у ствари Мађедоније. Ја то сасвим озбиљно узимам за трик, чак за трик врло натегнут и извитоперен до крајње мере. Јер није било издајства – и ја сам готов да то потврдим. Скулудис је нама посланицима увек говорио да је Грчка решена на неутралност али према свима једнако и изјављујући да Грчка сматра да је Споразум био први који је повредио земљиште Грчке он неће моћи да се одупре ако то покушају Немци и Бугари у истој Мађедонији. И према томе: није било издајства. Није било издајства кад је одговорна влада дала нам на знање свима и унапред своје отворено гледиште на ту ствар и тако се јасно определила према евентуалностима. Напуштање Рупела се не може окарактерисати издајом једне владе према њеној земљи па ма колико то покушавали Веницелос и Политис.

Ја лично знам да је у новембру 1915 краљу Константину дато на знање из Немачке да окупација Солуна од стране Споразума представља опасност за немачко-бугарску акцију и да ће они морати и сами да на тој страни предузму сличне мере. Грчки краљ и његова влада успели су били да то за тај моменат отклоне. Али када се у пролеће 1916 показала експедиција солунска много озбиљнија, онда је сама грчка влада говорила да ће неминовно и скоро да предузму мере о којима [је] пре била реч и да је то већ у Атини дато на знање као једна неопходна мера војничке сигурности и једна мера нарочитог обзира према Бугарској и њеној војсци која се бори. Сад нам Веницелос утврђује да је ондашња влада знала *на три дана* пре да ће Рупел бити заузет, а она је то знала и на двадесет дана пре (и ми страни министри с њом заједно).

Наравно да једна опозиција има увек разлога да нађе да је рђаво све оно што је једна друга влада урадила. А ја верујем, вели Боздари, да Веницелосова влада неће извући никакву моралну добит називајући нешто што је било фатално издајом према отаџбини. Ја налазим чак да је врло недостојно што хоће да утврди да су 18-ог новембра грчки војници издајом привукли код Атине француске трупе и

напали их[171] кад то није истина и кад смо сви видели да се спрема отворен отпор и кад је то, чак дато, било, на знање.

Зато сам ја мишљења, завршио је г. Боздари, да овај експеримент са Белом Књигом, од којег се много очекивало, неће донети никакве користи новом режиму ако му не донесе мало штете.

Секретар Посланства,
Јован Дучић

Част ми је послати Министарству горњи извештај г. Јована Дучића, секретара Посланства.

По наредби Посланика.
Д. С. Чохаџић

Бр. 11[172]

СРПСКОМ КРАЉЕВСКОМ ГЕНЕРАЛНОМ КОНЗУЛАТУ, СОЛУН

Пов. бр.

Атина, 16.[173] август 1917.

За Јуришића

Последња недеља у грчком парламенту сматра се овде као пуна манифестација народног огорчења и индигнације

[171] Грчке војалистичке трупе напале су 18. новембра (1. децембра по новом календару) одред савезничке војске у Атини, и том приликом је било око 260 мртвих и рањених војника, највише Француза. Савезници су након овог догађаја поставили грчкој влади ултиматум да потпуно распусти лиге резервиста, да ослободи и обештети Венизелосове присталице и да целокупну грчку војску и ратни материјал пребаци на Пелопонез. Савезници су прогласили и спровели строгу блокаду грчке обале. Како ове мере нису биле довољно ефикасне, силе Антанте одлучиле су 20. маја да се уклони краљ Константин. На ултимативан захтев Савезника од 11. јуна, краљ је абдицирао дан касније у корист млађег сина Александра. Доласком Венизелосове владе на власт, Грчка је пришла на страну Савезника.

[172] АЈ, КК, ф. 2, оригинал.

[173] Двадесет девети август по новом календару.

према срамоти коју је народу нанео прошли режим његовим непоштовањем савеза са Србијом[174] и обарањем свих традиција пријатељства са Силама које су Грчку створиле. После многих говора г. Политиса а затим г. Веницелоса о нашем уговору са Грчком дошло је, као што је познато, до веома узбуђених овација за Србију, које су изгледале неприпремане и спонтане, и које су веома задовољиле грчку Владу. Ја сам сматрао за дужност да, у одсуству свога шефа г. Балугџића – и по његовој наредби да га, као и до сад, заступим у политичком делу рада овог Посланства, посетим г. Веницелоса, и да му кажем задовољство које ће учинити на српски и југословенски свет онај начин којим је Грчка показала вољу за заједницу интереса и осећаја са Србијом.

Г. Веницелос ми је учинио част да ме прими рано ујутру код своје куће и задржао ме код себе скоро читав сат. Био је радостан што је могао да понови колико је грчки народ одахнуо после поменутих манифестација у парламенту, и колико је „Бела Књига“ о политичким интригама и издајствима прошлог режима имала дејства на оријентацију великог дела грчког друштва. Нарочито ово важи за онај део народа (који представља једну велику масу, кад кад највећу) који стоји флотантан између две струје које се боре међусобно, и који нагиње час једнима а час другима, према времену и условима. Ја сам се користио приликом да

[174] Уговор о савезу између Краљевине Грчке и Краљевине Србије, потписан је 1. јуна 1913. у Солуну и ступио је на снагу истог дана. Уговор у циљу очувања мира на Балкану, пријатељства и узајамне заштите између две краљевине предвиђао је поред осталог да, уколико „једна од двеју Краљевина, без икаквог изазивања с њене стране, буде нападнута, да ће једна другој притећи у помоћ целокупним својим оружаним снагама и да после неће закључивати мир друкчије него заједнички и споразумно“. Уговор о савезу допуњен је Војном конвенцијом између Краљевине Грчке и Краљевине Србије, потписаном истог дана када и Уговор. У чл. 1. Конвенције посебно је истакнуто да „у случају изненадног напада јачих снага – најмање двеју дивизија – бугарске војске против грчке војске или српске војске, две државе, грчка и српска, обећавају једна другој узајамну војну помоћ, Грчка свим својим копненим и поморским војним снагама, а Србија свим својим копненим снагама“. Приликом напада Бугарске на Србију, Грчка није испунила своје обавезе предвиђене Уговором о савезу и Војном конвенцијом. (Види Уговор и Конвенцију у *Документа*..., књ. VI, св. 2, документ бр. 308 и 309, стр. 401–409)

запитам г. Веницелоса о неколиким стварима, које могу у овом моменту интересовати српску Владу: о унутрашњој ситуацији, о општој мобилизацији, о суђењу министрима и официрима као кривцима бившег режима, и о ефективном учешћу грчке војске у ратним операцијама. Веницелос се у многом изменио услед тешких прилика кроз које је прошао у последње време када је његова странка овде била прогоњена због његових начела и начина, и то до пушкарања по кућама и до убијања ноћу без пресуде у гомилама. Његово лице изгубило је пређашњу мекоту и осмех, и добило оштрину, опорост и нешто грчевито и резолутно. Некада шеф само једне Владе, сад се и сам сматра шефом државе и нације. И сам је уверен да је позвани политички организатор једне неуређене државе и политички разорене земље, али и морални реформатор једног друштва у којем се не разазнају никаква утврђена морална начела. Од политичког организатора он има изванредну решљивост и спровођење сваке ствари до крајњих конзеквенца; од моралног реформатора, он има скоро фанатичну веру у догму и нетрпљивост у дискусији. Г. Веницелос којег сам видео у много прилика, сад чини утисак правог диктатора, ког његови противници могу узети за инквизитора: човека који има намеру да под сваку цену свима стварима одреди место онако како он мисли. Његови говори последњих дана у парламенту представљају једно пледирање које се можда ретко где видело. Са говорима г. Политиса и његовим, грчки парламент је ових дана имао потпуно изглед великог европског народног представништва.

Из разговора са г. Веницелосом част ми је саопштити ове појединости:

1) Ситуација је у земљи добра – каже г. Веницелос – иако влада има још да се бори с много тешкоћа. Нарочито је за овај мах наша беда то што народ нема хлеба. Ако се каже да сам ја дошао у Атину да спасем Грчку, ја сам дао на знање Савезницима да сам желео најпре да је спасем од глади. Међутим, данас има наш становник на главу само 125 грама хлеба, а то је сасвим режим глади. Не може бити добра ситуација у земљи у којој нема ни довољно хлеба, а камо ли других намирница, и то хлеба у земљи у којој сељак живи махом умачући хлеб у уље, или смачући хлеб

са шаком маслинки. Земља већ пати од тог што нико ништа не привређује. Једни се користе тим што продају нечега за драхму а што су пре продавали за 60 лепта, и што чини губитак за другога који опет тражи накнаду на другом месту. Али је то све ненормално и доста самовољно, и наша земља, скоро увек блокирана, пати више него што се мисли, и можда више него и неке друге које одавна ратују. Влада не може пристати да гладује народ од кога тражи највеће жртве: да иде да се бије. Зато смо у питању исхране на све стране развили велику акцију: бар да дигнемо хлеб на трипут по онолико колико данас има на главу; то је минимум оног што је потребно за живот.

2) Питао сам о зајму.

Ми смо добили зајам од 100 милиона, рече г. Веницелос, и казато нам је да ћемо имати кредит и за даље, за кредит ратни, јер ће се ова мала сума употребити само на покривање дефицита. По нашем прорачуну, од оног дана када будемо мобилисали свих наших 15 дивизија, трошкови земље ће износити за време рата 80 милиона месечно. Према томе ратни зајам који треба тек да свршимо, износиће можда на милијарду ако се рат продужи још годину. Како није ни Савезницима лако, Француска влада, која има да даје рачуна за толико злато које ће извести, шаље нам ових дана г. Сержана, који је, ако се не варам, некакав секретар Banque de France, и који ће овде с нама заједно, изучивши добро ситуацију, свршити у главном питање о великом зајму ратном. Ја се, дакле, надам да неће у питању зајма бити диференције у мишљењима. Зна се да нам треба три ствари па да смеднемо народу говорити о општој мобилизацији: хлеб, зајам и војни материјал.

– А зајам у земљи?

– Било је овде, рече г. Веницелос, неких спекуланата, који су много говорили о зајму у земљи. Какав зајам у Грчкој? Ако бисмо уопште могли и дићи унутрашњи зајам од каквих 60–80 милиона, то би било неочекивано чудо. Народ грчки нема новца, јер већ годинама ништа не привређује, а пре рата су његова средства била мала. Ако се когод обогатио за време рата, то су наши арматери (паробродска друштва). Али трговачка флота је већом половином: потопљена, и ако наши арматери чувају свој новац, то није зато

да нам га дадну под условима под којим се даје зајам држави, него да што пре поправе своје оштећене бродове и нове саграде. Сумњам искрено да нам икако предстоји обраћати се за један унутрашњи зајам под таквим кондицијама.

Питао сам г. Веницелоса има ли грчка влада неприлика са премештањем официра и чиновника, присталица старог режима, и како изгледа од сад суђење бившим министрима, официрима и кривцима за бивши режим.

3) Влада нема тешкоћа са премештањем тих људи, осим, ако хоћете, неке мале техничке тешкоће. Уосталом, ми неко демонстративно незадовољство у ове дане не бисмо ни трпели. Чишћење у земљи се врши на врло широкој основи, и оно, то је требало чинити пре више година, а није учињено, то сад гледамо да свршимо преким мерама. Мени није главно (па ма шта рекли наши противници) да извршим чишћење над људима бившег режима, него и над људима бившег света: над људима неспособним, непотпуним и изветрелим. Нама у земљи треба систем људи који без насиља и природно могу радити у духу јединства. Треба проверити администрацију земље, дати држави нове и свеже снаге које су остајале неискоришћаване. Наш грчки народ је по природи наклоњен сумњи и разочарању и зато му требају крупни и снажни примери од људи који стоје на његовом челу у свима гранама управе земаљске. Али је грчки народ и народ практичног смисла и хоће да увек види зашто се нешто чини: зато ми и (мотримо да му сваки случај буде разумљив и логичан, и да у администрацији земље увек заменимо неспособног способним, и рђавог бољим. Наравно да се сваке брзе и преке мере не дају поднети лако, јер су многи лични интереси повређени, али ми ћемо то чишћење ипак спровести до краја у свима редовима државног чиновништва, и то без устезања. Ја не могу да се примим управе над једном земљом у којој има чиновника, који не могу разумети ни наредбе ни намере владе која је из народне већине, нити могу водити земљу у рат са толиким официрима несигурним и да стрепим да на самом фронту имам својих људи који би спремали издају. Зато смо све захватили без обзира на повику. Ја мислим, вели г. Веницелос, да је једна политичка идеја само онда логична кад се одведе до крајњих консеквенција.

Те крајње консеквенције чишћења, то ће бити суђење кривцима за све злоупотребе бившег режима. Трибунал је већ састављен од првих људи. Још ове недеље изнеће се захтев пред парламенат за суђење министрима и осталима. Све ћемо учинити да нам Французи издају те кривце, који су у Француској интернирани кад се збацивао овде краљ Константин: Гунариса, генерала Дусманиса, бившег шефа Генералштаба и пуковника Метаксу, и све остале, до последњег. Гунарис ће бити суђен не за прво Министарство његово, него за његов рад у Министарству Скулудисовом. Многи од криваца министара или официра биће, ако видимо за потребно, одмах одведени у тамницу. Има их који треба да одговарају за издају земље, а има их који имају да одговарају за прост злочин, а има их окривљених за обоје. Надамо се да ће нам Французи издати кривце, јер је издајство јасно доказано и у парламенту: суду остаје само да утврди оно што није само морална одговорност него и материјална, и за коју се суди у свакој земљи, која даје цене својим законима.

Питао сам г. Веницелоса да ли имају већ у виду где ће грчке трупе бити употребљене, на мађедонском, тракијском или малоазијском земљишту.

4) Још о томе није било речи, одговорио ми је г. Веницелос. Нека буду употребљене онде где буду најпотребније. Али ја мислим да би боље било да буду послане онамо где се не би морале парализирати тим што би одмах ушле у рововску борбу и где не би одмах среле опкоп и жицу, како би успех био бржи. Ја мислим да би било најбоље мислити на прекидање везе између Турске и Берлина. На жалост после пораза Румуније сад није за то више довољно прекинути ту везу на српском тлу, јер би снабдевање могло продужити преко Румуније. Требао би заједнички напор из Мађедоније и из Румуније... У осталом, то је још малко далеко. Треба најпре хлеба, зајам, војни материјал у довољној мери. Без тога, ја понављам као Србину, не смем ни да говорим о општој мобилизацији на којој иначе влада ради дан и ноћ са највећим нестрпљењем.

Секретар Посланства,
Јован Дучић

Част ми је послати Министарству горњи извештај г. Јована Дучића, секретара Посланства.

По наредби Посланика.
Д. С. Чохаџић

Бр. 12[175]

СРПСКОМ КРАЉЕВСКОМ ГЕНЕРАЛНОМ КОНЗУЛАТУ, СОЛУН

Пов. бр.

Атина, 16.[176] август 1917.

За Јуришића

Грчко Посланство из Петрограда јавља грчкој влади под датумом од 10-ог да се политичка ситуација знатно поправља у Русији. Као карактеристичан знак да Скупштина Финландије која је била распуштена сазвата је за 16. август, што је учинило добар утисак на авансиране духове у Русији. Исто тако је имало добро дејство решење конгреса Козака којим се одобравају строге мере које је влада предузела за повраћање реда. Нарочитом депешом Петроградско Посланство јавља да је бивши председник Штурмер на умору у једној болници и да се перипетије његове болести много прате.

Секретар Посланства,
Јован Дучић

Част ми је послати Министарству горњи извештај г. Јована Дучића, секретара Посланства.

По наредби Посланика.
Д. С. Чохаџић

[175] АЈ, КК, ф. 2, оригинал.
[176] Двадесет девети август по новом календару.

Бр. 13[177]

СРПСКОМ КРАЉЕВСКОМ ГЕНЕРАЛНОМ КОНЗУЛАТУ, СОЛУН

Пов. бр. 625

Атина, 17.[178] август 1917.

За Јуришића

Начелник Министарства Иностраних Дела, г. Караџа, про читао ми је данас једну депешу њиховог посланика у Румунији, која тек што је била дешифрована. Према тој депеши, последњи напади непријатеља на тај фронт били су веома узнемирили духове у Јашу, и био је озбиљан покрет да се одмах престоница пренесе из Јаша дубље у позадину. Из тога је искрсла несугласица између разних струја у румунском парламенту. Једна струја, доста озбиљна, предлагала је чак да се више не премешта престоница јер ствари у Русији не показују ни мало да ће оне окренути на добро Румуније, и зато би било боље сачекати у Јашу непријатеља и закључити сепаратан мир. На челу ове струје, како каже румунски посланик, стоје Стурца и Кантакузен, који су нарочито били обесхрабрени тиме што је морал руских трупа на румунском фронту у задње време био веома опао.

Румунска влада је енергично поступила према тој перверсној струји, јер се Братјано[179] и данас каје за погрешку коју је учинио што није собом повео Карпа и Маргиломана и остале германофиле, него им је допустио да остану у Букурешту и раде са непријатељем. Узете су одмах строге мере против депутата који траже да се остане у Јашу и прави сепаратан мир. Влада је нарочито искористила против њих ове последње дане у којима су, како изгледа, румунске трупе показале веће пожртвовање него икад, и, како јавља румунски посланик, имале великих успеха које ни Немци не одричу.

---

[177] АЈ, КК, ф. 2, оригинал.

[178] Тридесети август по новом календару.

[179] Јон Братјану (1864–1927), председник румунске владе која је 17. авгауста 1916. закључила с Антантом уговор о савезу и војну конвенцију према којима је за објаву рата Централним силама требало да добије територију Баната. Двадесет седмог августа објавила је рат Аустро-Угарској, а дан касније је то учинила Немачка Румунији.

Братјанова влада била је за то да се престоница под сваку цену што пре премести, али је услед тих успеха своје војске сад, бар за неко време, одустала од тога. А нарочито је то сматрала за сад непотребно што се и морал руских трупа на румунском фронту последњих дана озбиљно поправио.

Секретар Посланства,
Јован Дучић

Част ми је послати Министарству горњи извештај г. Јована Дучића, секретара Посланства.

По наредби Посланика.
Д. С. Чохаџић

Бр. 14[180]

ГОСПОДИНУ НИКОЛИ ПАШИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА И МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ДЕЛА, КРФ

Атина, 5. март 1918.

Господине министре председниче,

Присталице бившег Краља Константина и непријатељи новог режима, који су многобројни, били су одржавали за цело време наше министарске кризе вести да је Србија решена да закључи сепаратни мир. Отишли су још и даље: говорили су да српска влада ради да и грчку владу задобије за такав мир.

Како је ово народ лаком на све перверсне мисли, било је много и наших пријатеља, чак и после Вашег енергичног демантија, да запиткује и да се забрињују.

После тога демантија ја сам нашао за веома потребно да упутим једно писмо полузваничном „Patris“ и францу-

[180] АС, Председништво Министарског савета, 1918, оригинал, ћирилица, Дучићев рукопис.

ском „Menager d' Atheues“ и да енергично одбијем такве погрдне вести на рачун Србије.

Част ми је послати Вам та два броја поменутих листова у прилогу, обраћајући Вам пажњу, господине министре председниче, да ће све до решења наше кризе остати извесни широки слојеви овдашњег друштва скептични, и да би, вероватно, било потребно да наша влада упути још један категорични деманти.

Изволите примити, господине министре председниче, уверење о мом најдубљим поштовању.

Јован Дучић
Секретар С. К. Посланства

ИЗВЕШТАЈИ ИЗ МАДРИДА

1919; 1922.

Бр. 15[181]

ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ СХС У ШПАНИЈИ – ПОСЛАНСТВУ КРАЉЕВИНЕ СХС, ПАРИЗ

Бр. 41

Мадрид, 12. фебруар 1919.

Овдашња талијанска организација која је постојала за ратну акцију против Немачке обуставила рад од 1-ог фебруара. Али су сви њени чланови још овде и настављајући рад против Немачке воде у великом броју плаћених листова кампању против нас. Сваког дана телеграмима из Трста, Задра, Котора и Ријеке јављају разне побуне у нашој земљи: аграрне, републиканске, антидинастичке, верске са детаљима и рефлексијама, вест о буни муслимана у Босни коју угушују 50.000 српских бајонета. Ја сам ову вест узео за повод да једним отвореним писмом под својим именом које је данас штампано у шпанском јавном мишљењу на овај систем лаковерних вести противу наше нове Државе увек из истога извора и изјавио да у мојој земљи на против влада непрестано савршен ред у очекивању да Конференција врати нашој Отаџбини сву нашу браћу која су услед примирја још поседнути од странаца. По свему изгледа да талијанска кампања овде против нас жива и организована. Нама ово не може бити равнодушно јер велики број ових листова иду у све европске редакције а нарочито у Аргентину и друге шпанске земље у Америци где има разних наших колонија и где се ови чланци и телеграми читају са болом и без критике. Да би сузбио лаж и претераности молим чешће телеграфске извештаје, телеграмима држати Посланство у току догађаја у земљи бар за време док наше питање стоји отворено. Писмом опширније. Јуче известио о овоме и министарство.

Дучић

[181] АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Француској, Пов. бр. 294 од 14. фебруара 1919. Дешифрован телеграм, прослеђен и Делегацији Краљевине СХС на Конференцији мира у Паризу.

Бр. 16[182]

ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ СХС У ШПАНИЈИ – ПОСЛАНСТВУ КРАЉЕВИНЕ СХС, ПАРИЗ

Бр. 72

Мадрид, 1. март 1919.

За министра иностраних дела

Овдашњи грчки посланик прочитао ми један телеграм датиран 12. фебруара који је упутио својој влади о своме разговору са Романонесом приликом једног приватног пријема о признању наше нове државе. Романонес га је питао да ли је грчка признала наше уједињење а грчки посланик му је одговорио да јесте. У исто време грчки посланик упитао је Романонеса да ли и шпанска влада мисли да то скоро учини. Овај је одговорио да се шпанска влада колеба због Италије. Тада је грчки посланик казао и ако Италија има известан спор са нама ипак било би неосновано мислити да ће то спречити да све силе, па и сама Италија, признају доцније нашу уједињену државу. Том приликом грчки посланик изјавио је Романонесу да већ има телеграм од своје владе којим му јављају да је Америка признала то уједињење и да је грчка влада то учинила на неколико дана пре тога и дала том приликом старом државнику Србије Стојану Протићу и новом министру нове државе Трумбићу своје највеће ордене. Романонес је приметио да и сам сматра да ће наша нова држава бити веома важна због свога положаја, због великог народа и због велике територије. Кад ми је прочитао поменути телеграм о разговору употребио сам прилику да запитам грчког посланика да ли је он примио заиста вест своје владе да је формално учињено признање јер да смо ми овде извештени да је то само учинила Норвешка и Америка. Он ми је тада казао да јесте и показао ми један други телеграм датиран 15. фебруара. Овај телеграм је отворен на француском језику послан из Париза и без потписа. Он садржава оно што

[182] АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Француској, Пов. бр. 202 од 3. марта 1919. Дешифрован телеграм прослеђен министру иностраних дела који је био у Паризу као члан Делегације КСХС на Конференцији мира.

је грчки посланик рекао Романонесу. Грчки посланик верује да је тај телеграм извесно од грчког пресбиро-а посланства у Паризу. Истина сад се и сам чуди да је тај телеграм без подписа што се до сада догодило само једном или два пута. Он је међутим тај телеграм био пустио у овдашње листове истог дана и сматра да је он довољан да потврди признање грчке владе нашег уједињења. Један доказ више што на свој телеграм о разговору са Романонесом, од 23. фебруара, није још добио никакав одговор којим би му грчка влада обратила пажњу да не чини сличне најаве о њеном признању, нити да се лично ангажује код шпанске владе да нас и она призна.

Отправник послова
Дучић

Бр. 17[183]

ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ СХС У ШПАНИЈИ И ПОРТУГАЛИЈИ – МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 146

Мадрид, 19. јуна 1922.

Премештање престонице за време лета у Сан Себастијан.

Посланство има част известити да се првих дан јула креће цео Двор из Мадрида у Сан Себастијан, а одмах затим цео дипломатски кор и Министарство спољних послова, као и сваког лета, остајући онамо јули, август и септембар, за које је време Сан Себастијан престоница земље.

Оба досадашња наша посланика у Мадриду довољно су објаснила Министарству колико је рђаво виђено ако које представништво не оде онамо где је Краљ, и колико је потребно, за сваки случај, бити онде где се налази Министарство спољних послова. Министарство је само имало ту увиђавност када је, и са Крфа, наредило бившем посланству

[183] АЈ, МИП КЈ, У. О. п. о. 1922. ф. VI, дос. Посланство Мадрид, оригинал, куцано на машини ћирилицом, својеручан потпис.

у Мадриду да иде онамо где су отишли и сви остали посланици чак са целим особљем и канцеларијама, и одредила му, по примеру осталих страних влада, нарочиту помоћ за тај боравак.

Преклане Министарство није одобрило посланику г. Тресићу Павичићу уобичајену помоћ и наше је Посланство једино које није пошло за Краљем и министарствима у Сан Себастијан, али већ после неколико дана искрсла је потреба да исти посланик добије наредбу да оде у Министарство у Сан Себастијан једним послом, и путни трошак и боравак од неколико дана онамо, коштао је скоро онолико колико су износиле досад уобичајене помоћи које су даване. Већ лањске године Министарство се вратило на давање наредбе за пут у Сан Себастијан шефу овог посланства.

Пошто се не тиче овде личности него институције, ја мислим да ће Министарство и ове године наредити овај пут и одобрити лањски кредит који је био од око 2000 песета за инсталацију канцеларије, као што и сви други чине. Ја не помињем овде да је до лане грчки посланик добијао 100 песета дијурне за скупи живот у Сан Себастијану, а да је и секретару исто тако давана велика помоћ; ни да је румунско Посланство добило било још већи кредит; ни да је чак шеф турског Посланства добио овог лета за себе 5000 песета одсеком.

Ако Министарство не налази за могуће да одобри већу суму него лањске године, толика сума је довољна да ово Посланство учини у Сан Себастијану, где су и сва друга, један acte de presence који се не може обићи непримећено, јер је акт куртоазије према Краљу и солидарности према осталим Посланствима. Ја сам слободан додати да је то и питање угледа Државе.

Молећи Министарство да ово питање реши као и до сад, усвајајући увек исте разлоге који остају немерљиви, и, пошто се у Сан Себастијану морају много израније наћи станови који одговарају средствима, најучтивије молим да се Посланству телеграмом саопшти решење и евентуални кредит.

Отправник послова, ad. int.
Ј. Дучић

ИЗВЕШТАЈИ ИЗ АТИНЕ

1924.

Бр. 18[184]

ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ СХС У ГРЧКОЈ – МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Атина, 10. јануар 1924. год.

Господине министре,

Веницелос је дошао у Грчку кад су сви државни фактори и политички ауторитети били оборени и наступило опште расуло. С изборима је био истекао рок једној револуционарној влади; Краљ уклоњен и можда протеран; либерална странка чији је Веницелос био шеф, поцепана на фракције и то на републиканце без скрупула и монархисте без уверења. Кад је био позван да дадне његово мишљење, свако је већ имао своје. Његова сопствена странка није га питала ни за што пре него што се поделила у 3 фракције и означила себи нове шефове. Кад је дошо у Атену сви су желели да га слушају, али нико да га послуша. Ни један политичар није се можда јавио с намерама спаситеља у једној ситуацији овако бизарној. Веницелос је међутим дошао с уверењем, да је тако морало бити. Из извора којима је могуће веровати сазнајем да је постојало такво мишљење у Паризу и у Лондону, и да је то Веницелос добро знао. Било би немогуће разумети, да се један шеф странке не одазове позиву својих сарадника и сустрадалника у једном моменту опште невоље. За све што би се догодило без њега, био би после у очима страног света он једини кривац. Требало је или доћи у Атену и јавити се усред једне овако конфузне и опасне ситуације, или изгубити на страни своје лепо стечено име великог државника, а њему је било до тога веома стало.

Његова појава у Атини примљена је првог дана без особитог узбуђења. Стари константинички листови поновили су само своје старе грдње против шефа либерала из времена његове борбе са Константином. Ни један није помињао Краља Ђорђа. Републиканци су у напред изјавили да је уза-

[184] АЈ, Посланство КЈ у Француској Пов. бр. 45 од 25. јануара 1924, ф. 10, препис Дучићевог извештаја упућен из Министарства иностраних послова Посланству КСХС у Париз.

лудно његово присуство ако мисли друго него да се и сам солидарише с великим чином који је војска извршила над Краљем. Чак и они који су као трећа фракција бивше венице-листичке партије, остали верни застави и старом шефу, примили су његов долазак с неповерењем, а нови шефови чак с притајеним нерасположењем, јер су се бојали да Веницелос не узме одвећ озбиљно бројеве и речи које чује од републиканаца. Имао сам утисак из разговора с неким људима из некадашњег Веницелосовог штаба, да су нови шефови мислили само да се међу собом понесу за водство странке, без обзира на присуство шефа свију њих. Борбу и ривалство између Кафандариса и Михалакопулоса наслутио сам из разговора са овим последњим, који је међутим један од политичара по инстинкту и једини способан да води реч после Веницелоса.

Тако је изгледала ситуација првог момента.

Веницелос се очевидно није обмањивао колико стоји сам овај пут међу својим најближим. Све га је већ напустило: војска, његова сопствена странка и његови главни лични пријатељи, од којих је сваки потајно желио његов слом, да би затим сваки од њих могао да се види и чује без страшног притиска који је до сад чинио на њих притисак овог крупног имена и које је требало да сада буде обеснажено за свагда.

Али Веницелосу је остало још једно: његов престиж у великим народним масама које га воле и страх у оним масама које га мрзе. Парадокс је био сасвим за грчку психологију: прогонилац династије који се јавља као њен спасилац; непријатељ Константина, једини спас његовог сина! Овај народ тако театралан узео је ствар и са њене забавне стране. Веницелос је одмах с почетка умео да осети колико је потребно чувати се да га не изиграју овај пут не његови непријатељи него његови најбољи пријатељи. Зато није ништа говорио о странци него о народу, ни о решењима Скупштине него о плебисциту. Говорио је са исто онако одрешеним рукама с антивеницелистима, који су то били и остали, као и са веницелистима који то више нису него по имену. У једној здравици већ првог дана доласка код шефа владе Гонатаса, рекао је да је дошао да сврши ствар коју народ очекује и да ће отићи тек пошто је буде свршио. А два дана доцније тражио је од своје бивше странке да себи бира шефа место

њега, али ако није могуће једног шефа („ма колико да је то било рећи“) онда према својим групама, јер се он одриче сваког даљег шефства. Запретио је, да ће одмах напустити Грчку ако се то не догоди. Ово се није догодило и он није напустио Грчку. Можда се неће ни сутра догодити и оне неће можда опет отићи. Једни држе да он оперише самим противречностима, а други верују да он тим сондира духове у својој пометеној странци. Свакако већ два дана нема знака, да ће нови шефови бити бирани и Веницелос добија изјаве да је он главни и једини био и остао као шеф либерала и либерала републиканаца. И могуће је, да ће на том и остати. Данас се већ веровало, да ће Русос (његов рођак) као првак либерала републиканаца (центра) саставити владу у коју ће Веницелос ући као министар спољних послова. Вероватно, да би на тај начин либерална партија добила опет 75% своје некадашње снаге и постала политички фактор у овом моменту општег расула политичких странака. Тим што се Веницелос није обратио ником него народу, чим је избацио реч плебисцит, он је зарезао као мачем бразду одакле треба да иде и да ако дође до плебисцита, имаде увек за себе: да није радио друкче неко као шеф народа у једном моменту у ком је народ био потпуно без вођства и за чије мишљење нико није хтео да пита. И овде и на страни његов акт биће примљен популарно и то је за почетак било најпотребније.

Његови пријатељи му кажу, да плебисцит нема смисла а његови непријатељи то потврђују кад кажу у напред, да неће узети учешће у плебисциту. Али Веницелос верује да ће нешто и само време побољшати ситуацију и он с врло много пажње води преговоре са својим противницима, који су му на једном постали озбиљни помагачи. Сви главни људи били су код њега и свет се навикава сад да чује речи Веницелоса а не речи Пангалоса. Противници у својим листовима говоре још опоро о његовој личности, али говоре озбиљно о његовим намерама.

Веницелос се не залаже ни за Краља ни за републику, о томе данас нико не сумња. Он хоће плебисцит и биће последњи који ће гласати за режим какав треба да дође. Опозиција не пристаје да се дели династија и режим, а републиканци хоће да се говори само да ли монархија или република и да се ствар династије сматра завршеном збацивањем по-

следњег Гликсбурга. Венизелос стоји на гледишту: да се консултује народ на питање да ли републику или монархију, затим да ли ову или неку другу династију.

За сад се не осећа, да Венизелос мисли на повраћање Краља пре плебисцита јер то не би помогло ни Краљу ни режиму. Плебисцит би се одржао тек после два месеца.

Имам утисак да би Венизелос видео радије да се одржи режим и данашњи Краљ и да мисли да би то боље било виђено на страни: међу монархијама, јер је једна монархија више, а међу републиканцима јер је једна будућа рђава република мање. Енглеска се изјаснила за Краља Ђорђа а Француска је преко свог посланика у Атини ставила на знање Гонатасу, да не жели у Грчкој републику. Венизелос не би добио никакав престиж на страни да прође као рушилац монархије и творац рђавих република а у народу у Грчкој могао би вратити спокојства у великом делу маса које су за стари режим само зато што се боје нових експеримената.

Свакако монархија зависи од монархиста, од опозиције и њеног учешћа. Стари државник Заимис, чије мишљење више вреди него његова странка, обратио се је једном изјавом опозицији, да ако Венизелос напусти Грчку, нема другог човека који би је спасао од анархије. Ова изјава је учинила утисак на један знатан део Венизелосових противника.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о моме одличном поштовању.

Јован Дучић, с. р.

Бр. 19[185]

ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ СХС У ГРЧКОЈ – МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 13

Атина, 12. јануар 1924.

Господине Министре,

Данас, први дан доласка на владу, Венизелос ме је питао телефоном да ли може доћи у Посланство да се разговарамо и дошао у 3 после подне. Знао сам да је ово прва његова посета једном страном представнику, и његову пажњу тумачио сам само његовим свагдашњим обзирима – брижљиво негованим – према нашој земљи. Не знам да ли ће Венизелос учинити исту посету и другим представницима, али сам уверен да је на прво место иставио нас са нарочитом намером и на начин да то буде примећено.

Ми смо у разговору остали скоро цео сат. Венизелос је био очевидно спремио за овај састанак све што има да каже, а што треба да се сазна у Београду. Сви шефови либерални су ми поновили да је за Грчку важније оно што се мисли у Београду него све друго што се говори на страни. Осим тога што грчки политичари знају добро зашто то кажу, чини ми се да та опрезност према нама долази и отуд што Грци тешко схваћају ону брзину и прецизност коју је усвојила као своје гледиште на грчку кризу, не само наше влада него и цела штампа. Са карактером, какав је њихов, са профузијом речи која се овде чини и најмањим поводом, они нису у стању разумети наше држање него као резервисаност; да своју реч кажемо у тренутку који буде најодсутнији. Поред свих искрених изјава с наше стране, они још верују у изненађења из Београда, било у корист једних или других. Зато сам уверен да ће се данашња посета Венизелосова тумачити у штампи која је изгубила сваку контролу над речима, као нешто што има везе са режимом, Малом Антантом, судбином династије итд.

[185] АЈ, Посланство КЈ у Румунији, ф. 11, препис Дучићевог извештаја сачињен у Министарству иностраних послова и упућен Посланству КСХС у Букурешт.

Међутим, Венизелос је очевидно хтео само то да се сазна његово мишљење о ситуацији и његове намере као шефа владе. Он ми каже ово:

„Нисам имао намеру да сам саставим кабинет, али су моји пријатељи шефови разних фракција, имали тешкоћа да се међу собом споразумеју и све чинили да се догоди ово што се догодило. Влада је мешовита између либерала и либерала републиканаца и има апсолутну већину у Скупштини. Ја сам председник Владе и Министар без портфеља. У кабинет су узети људи угледни и стручни; Министарство Војно као и Министарство Марине дато је у руке цивилним личностима“. Веницелос ми даље каже ово:

„Данашња Скупштина не може решити питање режима и не могу дозволити да она санкционише питање о паду династије. То је у стању да учини само веридикт народа. Зато ова Скупштина која себе зове конституантом има само да спреми плебисцит, после чега би дошли нови општи избори и права конституанта. Ја ово не кажем овим речима никоме, али тако јесте и тако мора да се поступи. Један од шефова антивеницелиста, Калогеропулис, рекао ми је на састанку да има неколико мандата чија вредност има да се провери и констатују злоупотребе. Ја сам рекао да ћу предузети све да се тако учини, а тај посао заузеће прва два месеца. Према томе плебисцит неће моћи бити извршен него после тога. Многи желе да то буде што пре, а ја сам то одбио, јер мислим да народу треба оставити три месеца (али сам пристао на два), да се прибере, да се спреми, и нарочито да се увери да неће постојати терор официрске лиге, која се растурила као организација, али која још увек постоји као група. Ово последње нарочито је потребно узети на ум. Мораће се извршити један велики број помиловања јер је Метакса успео одвојити од касарне и бацити у интриге преко 1000 официра, који су увек били људи од посла и дужности. Да бих одмах са почетка показао да војска не може више имати ништа заједничког са политиком, ја сам поставио за Министра Војног као и за Министра Морнарице. У данашњој Скупштини има неколико официра који су иначе моји пријатељи; али ће ово бити последње заседање скупштинско у којем ће се видети официри: Скупштина која ће доћи после нових избора након плебисцита, могу Вас уверити, неће имати ни једног

официра. Они се морају сви вратити на свој посао, и војска се мора реорганизовати и материјално и духовно.“

„Циљ владе је добро и поштено организовање плебисцита за режим: за један режим који народ хтедне али који још мора да имадне карактер сталан. Морам вам рећи да сам узнемирен за судбину плебисцита, јер плебисцит би имао ону важност коју желим да имадне само онда ако цео народ буде гласао. А, на жалост, то се још ни из чега не може слутити. Имао сам велико задовољство да се разговарам са свима људима Константиновим, т. званом опозицијом. Они ми и сами признају да не могу на себе узети никакву обавезу да ће и опозиција гласати јер су сви шефови данас слаби и зато врло тероризирани од опозиционих листова који раде и говоре без икакве везе са шефовима партије, ако овако потраје, свака ће нада бити изгубљена. Сами монархисти, изината, као што се то често догађало у историји, упропастиће монархију и на тај начин осигурати победу републиканаца.“

„Да би ипак привукао опозицију да узме учешће на плебисциту дао сам на знање шефовима да ће у свим центрима за плебисцит председавати гласању, 5 чланова постављених за тај циљ: 2 војалиста, 2 републиканца и 1 члан касационог суда“.

„Моја предвиђања за исход плебисцита и будући режим не могу бити за сад друго него, овлашне импресије. Пре Метаксине контра револуције, пре три месеца, једва, није било речи о каквој републици. Ја сам летос, у једном интервју (првом који сам дао од кад сам напустио Грчку), у листу „Патрис“, говорио као монархист какав сам био за 57 година свога живота. То је било на повратку у Париз после Конференције. Послао чак и два телеграма младом краљу само да помогнем утврђивању његовог престижа.“

„Али је дошла завера Метаксе која је унела расуло у војску, цепање у либералној партији, и потпуно расуло у народу. То је почетак републиканског покрета. Не заборавите да је Константин све чинио, као некад Краљ Милан у Србији, да убије монархији углед и охрабри све утопије и химере за које је способан један разочаран и озлојеђен народ. Не само обичан грађанин грчки него и ја, после завере метаксиста, изгубио сам своје старо веровање да је Грчка у стању да даље остане монархија. Ја се нисам ни у писму Отонеусу ге-

неpалу, (које је било ’мот дордре’ мојим у партији) ни у другим писмима људима из странке, изјаснио друкче него као републиканац. И то остајем. Ја сам само тврдио једно: да се монархија може наметнути чак и силом, па ипак успети, али да се република не може наметнути силом ако жели успех. Зато сам тражио да република дође само вољом народа и да је плебисцит једини пут за то. А што сам, као за 57 година, од једном проговорио овако о републици за Грчку томе је узрок што, као сви политички људи верујем да ако Краљ Ђорђе и није умешан фактично у заверу Метаксе, (а не каже да јесте као што не каже ни да није), он је желео да тај покрет успе, и то се зна. То знају и осећају и широке масе.

Ја данас остајем, у овом погледу као човек који има само да пусти реч народу да бира шта хоће, и да последњи бацим свој глас у урну. Али би било немогућно и улудо и врло опасно, и помишљати да се најпре врати Краљ којег је цео официрски кор (сухоземна војска и цела флота) изгнала, а само ја враћам на своју вољу и руку.

„Ако опозиција (рojалисти) буду узели учешће на изборима може се ствар окренути у корист монархије. Али не у триумфу за тај режим. И ако рojалисти тврде да су они у већини у народу, можда се варају. Да су били у то сигурни, не би одустали од учешћа ни у последњим изборима за Скупштину. Они знају да су били победиоци 1920. год. кад сам ја изгнан. Али тад се гласало за Константина или Венице-лоса, или боље рећи: за оног који води рат или, оног који је био бајаги против рата: и то је гласање у доба када је требало или рат водити с Венице-лосом или можда закључити мир под Константином... Таква већина њихова данас већ не постоји. Јер између константиниста и венице-листа има још један широки појас народа флотантног који оде час лево час десно, према приликама, и за који постоје чести избори у свету, и без чега довољно би било само једно гласање у пола столећа. И ето тај широки појас народа, који је најмање фанатик највише опортунист, то је оно с чим рачунају две противничке стране на изборима. А по целом изгледу, рojалисти не верују да они тај широки појас народа флотантног могу имати за себе, па ма како били слободни услови за плебисцит. Зато било да се тога боје било под пресијом њихове разуздане штампе, рojалисти могу не узети учешће, (ма под којим другим изговором) на плебисциту.

Ако узму учешћа, број гласова за један режим или број гласова за други режим могу бити талични, али ни један тако одсутан да осигура један режим као сталан. Ово је опасност за мир у земљи. Ако ројалисти буду и овај пут отсутни, онда ће можда број гласова за републику бити превасходан и запрепашћавајући. Јер сам се уверио, да и у ројалистичким окрузима ови последњи избори показали су симпатије народа да се сврши са овим режимом сталних раздора и несрећа и да се нешто боље покуша са једним новим режимом.

Питао сам г. Веницелоса је ли било тачно оно писмо које су биле изнеле новине као Краљево у којем га, сутрадан, после избора, [позива] да као господар већине дође у Атину и састави владу. Веницелос се осмехнуо карактеристично и одговорио:

„Писмо је измишљено. У осталом Краљ је већ сутрадан добио савет да се уклони, и није имао времена, чак ни да је хтео. Али један други телеграм ми је упутио уочи самог дана избора, када је видео да ројалисти неће да гласају, а да су либерали сами на биралишту и за то, наравно, сигурни да неће пропасти! Овај телеграм ми је упутио скривено, преко поверљивог лица (Веницелос ми је казао име тог угледног политичара) и помоћу шифара које је имао са мном један мој пријатељ (Веницелос ми је рекао име тог пријатеља). Али том кораку Краљевом не треба придавати никакав нарочити карактер, јер је он учињен у једном моменту у којем је изгледало да ћу ја моћи поправити нешто што су сви ини у Атини помогли да се изврши, чак без мог знања, а камо ли са мојом вољом.“

Из свега разговора са г. Веницелосом имао сам утисак о његовим најбољим намерама да, и због Грчке и због Европе, учини све што је у његовој могућности да плебисцит буде слободан, без узурпирања било од стране републиканских политичара, било од војне лиге нарочито ове последње. Али сам осетио, и чини ми се да се не варам, да он стоји под сугестијом опште повике на династију, постављен овако између с једне стране републиканских струја које су снажне, јер су агресивне, и ројалистичких маса које су слабе јер су пасивне. Оне се виде само у повици штампе на Веницелоса, а не озбиљној бризи и послу за Краља, чим показују да не разумеју озбиљност момента ни ствар која је у питању.

У неколико махова имао сам утисак да је Веницелос у питању Краљевом и монархије више песимистичан него што сам мислио, и него што ико мисли у овом моменту. И остајем при оном што сам у мојим телеграмима више пута нагласио: да нема никог који се бори за монархију са уверењем ни за Краља са љубављу.

Ј. Дучић

Бр. 20[186]

ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ СХС У ГРЧКОЈ – МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Атина, 16. јануар 1924.

Господине Министре,

Веницелос је несумњиво имао у својој првој периоди успех који је желео: републиканци су му тражили да призна збацивање династије и он је одбио; либерали су му тражили да одмах врати Краља и он на то није пристао; најзад Скупштина је имала тенденцију, да она сама регулише питање режима и он је то сузбио, истављајући питање плебисцита. Кад се узме колико је он првог момента био само један усамљен човек, успеси су огромни. Сад су већ генерали беседници зећутали и нико не слуша другог него Веницелоса. Поред свих својих негодовања, извесно привидних, најпре се поставио за председника Парламента, затим шефа Владе и можда на путу да се пење и даље. Без сумње да све ово показује још исту његову велику снагу у масама, војсци, политичарима и чиновништву. Његово решење за плебисцит било је магијска реч за масе у Грчкој које су почеле биле да га заборављају, као и за поверење које је тражио у Европи, којој је реч плебисцит изгледала симпатична не питајући се да ли је могуће.

[186] АЈ, Посланство КЈ у Француској, Пов. бр. 44 од 25. јануара 1924, ф. 10, препис Дучићевог извештаја сачињен у Министарству иностраних послова и упућен Посланству КЈ у Паризу.

Венизелос стално жели уверити сваког да је народ једини који треба да реши питање режима. Међутим, сваки час постаје све јасније, да он о режиму за Грчку има и сам једно мишљење за које неће моћи не борити се у одсудном моменту као и за оно што је најбоље. То је у природи саме његове личности, тако прецизне, одлучне и до краја самовољне. У осталом ни сам лично не говори ни речју да треба задржати монархију него непрестано тврди, да не треба Републику прогласити насилно. Другим речима: треба све учинити да се задобију велике већине народа за решење без насиља а те велике већине треба да се направе још пре плебисцита. У својим разговорима једва говори о монархији, а једва стиже да све рекне о том колико у народу расту даномице жеље за Републику. Ни у дипломатском кору нико нема више илузија о томе да је Венизелос дошао да врати Краља Ђорђа противно војсци и флоти која га је протерала и која га више не би примила и противно републиканским политичарима који сматрају ствар режима као готову. Сви уверавају да ће бити одиста помогнута великом већином народа та Република ако само Венизелос буде казао уочи самог плебисцита, да он није за монархију и да је за Републику (онако како је Пластирас учинио уочи избора за Скупштину). У разговору који сам имао са Венизелосом он ми је рекао да није за ону стару изреку: нека буде Република па макар свет пропао. Према томе он изгледа да спрема терен, да се оствари једна ствар која је њему засад једина намера, али да се то изврши не само без насиља него и са много стила. Кад сам га питао да ли ће он још који пут поновити оно што је у својим писмима већ рекао као своје симпатије за Републику, он ми је дао на знање као да неће ничим сакрити шта он мисли о монархији и Републици.

Уосталом многи верују да би Венизелос вратио Краља само кад не би могао ништа друго. Сви мисле, да и кад би вратио Краља нико му за то не би био благодаран, његови би га пријатељи омрзли а његови би непријатељи казали да није смео друкчије учинити. Са Краљем би дошли ројалисти, овај пут необуздани и обезумљени и Венизелос би првом приликом морао поражен побећи у иностранство или бити суђен као Гунарис. У ових дана још се једном видело колико две половине народа стоје крвнички завађене. О по-

мирењу не може бити речи. Антивеницелисти и сами кажу да желе да дође до Републике и да се тако Република постави као синоним веницелизма а монархија као синоним антивеницелизма. У борби која би затим настала земља би се као мисле очистила од веницелизма већ са првим изборима које би водила Република. Њихови листови не говоре о повратку Краља него о повратку Метаксе, у широком делу тих маса не мисли се на монархију под Краљем Ђорђем него под принцом Николом, братом и главним саветником покојног Краља Константина. Ако је Веницелос и помишљао да врати првих дана Краља, он је то учинио верујући да ће га ројалисти примити овај пут с поверењем и да би продужење старога режима могло довести до народног измирења. У овом се преварио и може бити утврдио у мишљењу, да треба тражити у новом режиму нове и боље услове за живот. Зависи наравно је ли он дошао у Грчку као какав амерички хуманитарац или делегат Друштва Народа, да сврши један добар посао и затим оде; или као добар патриот и вођ народни, да се за нешто бори до краја и затим остане. У првом случају он ће пустити да народ бира шта хоће и њему оставити да се даље носи са својом судбином; али у другом случају, он ће да се заложи само да извојује победу за оно што он мисли да је добро и да се наметне свом снагом свог познатог темперамента и страшћу за власт.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о моме одличном поштовању.

J. Дучић, с. р

Бр. 21[187]

ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ СХС У ГРЧКОЈ – МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, ДР МОМЧИЛУ НИНЧИЋУ, БЕОГРАД

Пов. бр. 20

Атина, 21. јануар 1924. год.

Господине министре,

Сазнао сам из једног приватног извора да се грчка влада носи већ сад мишљу да обнови односе са Русијом, и да постоји још само опасност да то обнављање односа не морадне повући собом и признање de jure Совјетске Државе. О том сам дознао следеће.

Један грчки адмирал Какулидис вратио се ових дана из Москве где је био да проучи ситуацију у вези са питањем о регулисању односа између Грчке и Русије. На повратку из Атине, адмирал је поднео влади један меморандум из којег излази да је ситуација у Русији таква да Грчка може без икакве бојазни почети акцију за обнављање односа, и то не само економских него и дипломатских, дакле признање de jure Совјетске Државе. Овај адмирал је уважен човек, али нешто егзалтиран. Па ипак трговачки кругови узели су озбиљно његове дисертације о трговини са Совјетом. Чуо сам био из поузданог извора да је Венизелос исто тако вољан да почне једну систематску акцију у том смислу. Јуче се та вест потврдила када је Венизелос рекао једној делегацији раденичких удружења о потреби обнове односа са Русијом додајући своје чуђење да грчке владе нису то још покушале кад има већ 15 месеци да многе европске силе, међу којима и Енглеска, преговарају са Русијом. Затим су листови додали да од три државе Мале Антанте, једна, Чешка, има већ бољшевичког представника у Прагу, чак с неким атрибуцијама консулским; и о неком говору г. Бенеша о том да је он присталица односа потпуно нормалних с Русијом. Било је речи да ће Праг послужити као посредник између Москве и Париза. Листови су затим говорили о нашим намерама у

[187] АЈ, Посланство КЈ у Букурешту, ф. 11, оригинал, писано на машини ћирилицом.

истом погледу, и да зато Врангел путује за Америку; и да ће Југославија то учинити тим пре што не може дозволити да је Италија престигне. А кад се доврше и последња погађања између Букурешта и Москве односно признања анексије Бесарабије, Румунија ће, каже се, признати Совјете de jure. По свему овом види се намера Грчке да отпочне преговоре с Москвом. Мора се признати да је Грчка својим целокупним животом упућена да буде међу првим који буду следовали пример Пољске у питању признања Совјетске Русије. На то је упућују ова три разлога: 1. Грчка морнарица трговачка преживљује једну опасну кризу и стоји незапослена јер не може да иде у Црно море, које је до сада било само њено, 2. У Русији има око 500.000 хиљада грчких грађана, с грчким пасошима, који онамо стоје данас без икакве заштите; 3. Совјетска Русија нуди Грчкој брашно јефтиније, и то много, него и једна друга земља.

На вест да Венизелос мисли на ову скорашњу обнову односа с Русијом, листови говоре о том какав ће велики и ужурбан живот отпочети скоро у Пиреју и свим грчким лукама.

Уосталом није ово први пут да Грчка осећа потребу за регулисање односа са данашњом Русијом. Пре три године Венизелос и Политис су оставили то да виде како ће у том погледу поступити друге, нарочито велике државе. Кад је после Венизелоса дошао покојни Гунарис он је изјавио нашем посланику у Атини да ће то питање регулисати само споразумно са Србијом. Данас сам разговарао с г. Русосом, министром спољних послова, који ми одиста каже да постоји намера за регулисање односа с Русијом и да су сазнали да је Мала Антанта на конференцији у Београду додирнула то питање. Он је извештен да наша држава жели да одвоји питање економских односа од питања односа дипломатских, и да се за сад у Београду мисли само на утврђивање чисто трговачких веза. Министар каже да ће Грчка поступити по нашем примеру, мада Италија, као њен конкурент на мору, хоће да сваког претече у ревности и иде канда и до примера Пољске.

Венизелос је рекао једном мом добром пријатељу да он мисли да то питање регулише по примеру Данске. Ако се ово оствари, то значи да би пристао да прими и пред-

ставника Совјета, јер је, како је познато Данска примила Сигмунда Хана на своју дипломатску листу (и ако је полу дипломатски а полу трговински агент) на којој је дотле постојао министар Царске Русије барон Мајндорф. Старо Царско посланство Русије названо је Bureau d' informations des Emigres Russes, а бивши министар царев Directeur du Bureau. Данас сам сазнао у разговору с министром спољних послова да он студира у овом моменту дански случај, који је извесно познат нашем министарству, у целом његовом домашају. Ову наклоност грчке владе да узме дански случај за базу будућих односа с Русијом потврдио ми је Кнез Димидов, досадашњи министар Русије, чак и доајен дипломатског кора, који се још нада да пријатељ негдашње Русије неће, како каже, упустити руски народ једној олигархији која не признаје ни право личне слободе ни право личне својине, ни онолико народног учешћа у држави колико су га признавале и најреакционарније старе управе. Он се нада да ће пример Америчких Сједињених Држава бити од утицаја на неке европске државе; и нада се нарочито у нас. Ако би грчка Влада одиста покушала решити питање по дански, овдашње Руско посланство морало би се овде затворити пре него би постало Bureau d' informations, као у Копенхагену. Г. Димидов ме је питао да ли знам како се код нас мисли о томе, и шта намерава наша Влада даље чинити, али му ја нисам умео ништа поуздано рећи.

Имам утисак да ће Венизелос, као увек, изићи на сусрет трговачком поморском свету, и не чекати даље да обнови бар трговинске везе. Ја ћу извештавати министарство о том шта се ради у овом погледу. Ако министарство мисли да би Венизелос могао имати обзир који је имао и пок. Гунарис да ово овако деликатно питање не решава без извесног пријатељског споразума са нама, молим да ми се у том погледу издају наредбе да на то скренем пажњу грчке Владе.

Надати се свакако да неће доћи одмах до признања Совјета de jure и до доласка комесара совјетског у Пиреј. Код нас можда такав агент могао би остати и неактиван, благодарећи нашој националној свести и политичком васпитању. Али ако би се направио отворен пут од Русије до Пиреја, руски агенти би од ове луке направили базу за своју акцију у целом Средоземном мору и Балкану. Грчки је на-

род лаком на све политичке перверсије, и министарству је познато шта је овде у стању био да учини само један немачки агент, Барон Шенк (у години 1914–1916) чија се акција осећа и данас у свима унутрашњим неспоразумима у овој земљи и чији новац поткупио и људе од највиших кругова и највиших положаја.

Изволите примити, господине министре, уверење о мом одличном поштовању

J. Дучић. с. р

ИЗВЕШТАЈ ИЗ ЖЕНЕВЕ

1925.

Бр. 22[188]

МИНИСТРУ СПОЉНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 18
Наша ситуација у Лиги народа[189]

Женева, 20. април 1925.

Потписани је навршио овде више од три месеца свог боравка на новој дужности.[190] То је време провео не само у прочитавању свих главних књига написаних о Лиги, и свих досадашњих публикација саме Лиге, него и у поступном упознавању организма саме институције, нарочито њених принципа и начина, њених фактора, и, најзад, њеног досадашњег целокупног дела.

Потписани сматра да је његова дужност овде у овоме: 1) да добро проучи шта треба учинити да наша земља задобије што важније место, што већи углед, и што поузданије симпатије у Лиги Народа; 2) да види каква треба да буде организација рада у самој нашој земљи за што озбиљније односе са Лигом; 3) да обрати пажњу Министарству на евентуалне недостатке или погрешке које су до сад чињене с једне или друге стране.

Пошто у Женеви није до сад постојала наша Стална Делегација,[191] потписани није овде нашао архиву из које

[188] Библиотека Јована Дучића, Требиње (даље Б. Ј. Д.), X–B–2, копија.

[189] Идеја о стварању Друштва народа потекла је од Вудроа Вилсона, председника САД, коју је изнео у његових чувених „14 тачака“. Конференција мира је 25. јануара 1919. донела одлуку о формирању Друштва народа, да би 28. априла 1919. био донет и Пакт о Друштву народа, такође на седници Конференције мира у Версају. Друштво народа почело је са радом 10. јануара 1920. када је изабран први Савет ДН. Прве чланице ДН биле су све потписнице мировних уговора из 1919–1920. изузимајући пет побеђених држава и 13 неутралних. САД, као иницијатор оснивања, нису ушле у ДН. (Чедомир Попов, *Од Версаја до Данцига*, Београд 1976, 171–173)

[190] Дучић је преузео дужност сталног делегата при ДН 3. јануара 1925. а акредитиве је предао Главном секретаријату ДН 15. јануара. (МИП КЈ, Управно одељење-персонални одсек, Дучићев телеграм из Женеве, пов. бр. 10 од 3. I 1925, ф. B, дос. Дучић)

[191] Краљевина СХС наименовала је свог представника код ДН априла 1921, др Милутина Јовановића, који је у исто време био краљевски посланик у Берну од 1. јула 1918. године.

би могао сазнати линију нашег досадашњег рада са Лигом; није нашао ни свога претходника да то сазна из разговора са њиме; а чиновници наше народности који се налазе у Лиги, јесу људи малих положаја и према томе ограничени ла уски посао у свом ресору, и зато недовољни и себи а камо ли мени.[192] Према свему таквом послу иницијације, морао сам поступати опрезно и лагано.

Ко је навикао да дејствује у јавности као озбиљан политичар или озбиљан писац, има скрупуле за своје мисли и своја тврђења. Потписаном је било много стало до тога да се не показује Министарству (вредан и запослен шаљући му већ одмах извештаје и резоновања пре него што је могао ући у тајну једног тако сложеног организма и деликатног посла као што је Лигин. Сама Лига шаље својим публикацијама, као „Званични Дневник“ и „Месечни Преглед“ све што се односи на текуће послове. Потписани је мислио да не шаље те исте отиске у препису и тиме отвара нов и узалудан посао. Дужност Делегата је овде у много крупнијој мисији: у стварању земљишта за акцију, и у припреми материјала за међусобну информацију.

Потписани верује да је тек сад био у могућности да пошаље Министарству свој први извештај, који није делимичан, него генералан: о нашој ситуацији у Лиги Народа. Сматрао је за потребно да почне свој посао овде баш тим генералним опсервацијама на досадашњи рад да би се видело да ли треба ићи и даље истом линијом или треба да, после досадашњег искуства, нешто изменимо у нашим односима са Лигом Народа. Молим Министарство да овим речима поклони благо наклону пажњу, јер је потписани био овако искрен што ту искреност дугује Министарству као чиновник, а нашој општој ствари као патриота.

---

[192] Пре одласка на дужност сталног делегата у Женеву, Дучић је тражио од Министарства да се организује биро Сталне делегације, који је нужан за организацију сложеног посла за делегације које долазе из земље на заседање разних тела ДН, узимајући за узор друге земље које су имале своје делегате и бирое. Схватајући ту дужност колико као репрезентативну толико и као организаторску, тражио је да се у биро поставе Иван Суботић и Стојан Гавриловић, високи чиновници у МИП-у, као и помоћно особље (дактилограф и служитељ), и одређена новчана средства потребна за успешно функционисање бироа. Његов захтев није прихваћен. (МИП КЈ УО, пов. бр. 1.605 од 8. XI 1924, ф. XXI, дос. 19)

* * *

1. Једна стална импресија коју сам имао овде за ово време била је у томе да у Лиги Народа постоји известан осећај да се наша земља држи према њој неповерљиво, да је у неку руку дискретно бојкотујемо, или бар да ми до ње не држимо онолико колико држе многи други народи. Овај утисак добио сам из многих разговора са људима који су у њој фактори од угледа и чиновници од иницијативе, као у опрезним опсервацијама људи изван Лиге. Ми у самој Лиги Народа имамо пријатеља по раси и афинитету; јер и поред свог познатог обавезног интернационализма Лигиних чиновника, многи од тих фактора имају, ако не љубави, а оно уважења за место које ми данас заузимамо на тој страни Европе. – Поменути осећај који се има у Лиги о нашој пасивности долази од учестаних утисака да ми сарађујемо у Лиги само периодично и у моментима кад је по среди само какво наше домаће питање; на стварима од међународног интереса и међународног патриотизма ми узимамо учешћа које је врло мало и врло хладно. Ово се осећа чак и на стварима текућег посла. Ја сам у последње време обишао шефове секција по разним оделењима да видим да ли нема каквих предмета који би одиста чекали на одговор са наше стране, и ставио сам се на расположење да сам са своје стране ургирам. Треба да кажем овде отворено да је овај мој корак примљен с нарочитом сатисфакцијом, не само од шефова секција, него и Главног Секретара, који уосталом и сматра да је у томе дужност овде свију сталних делегата. – На моје велико изненађење видео сам да један крупни број аката чекају на наш одговор, иако се на њих ургирало. Има како сазнајем око педесет разних предмета који леже на тој мртвој тачци између нас и Лиге. Ја сам почео да сабирам копије свих тих писама и пошаљем Министарству да би оно обратило пажњу на ову неуобичајену аномалију, и немогућност да се слична писма чак и после ургирања остављају без знака пажње. Нарочито кад су посреди само тражења информација од општег интереса, не може бити разлога да се оне не дадну ма у којој форми, и то тим пре што их друге земље нуде, чак и намећу, пре него их је ико одавде и затражио: књигама, новинама, статистикама, писмима,

меморандумима, чак и цртежима и фотографијама, и статистикама сваке врсте. Да ово моје тврђење не би изгледало друкчије него озбиљно, прилажем овде само листу добивену из Лиге на колико се тражених информација није одговорило с наше стране у самом питању опијума које нас је коштало више новца него преписке. Не добивши ни после ургирања одговоре које су очекивали овде с нестрпљењем, Лига је распитивала за имена неких наших шефова оделења по Министарствима и обраћала се и на њих лично, али ни ти појединци нису одговарали.

2. Исто је тако запажено да Лига не прима никаква стручна, дела за познавање наше земље и појединих наших питања која би била извор информација њеним стручњацима. Министарству је познато да Лига има већ своју библиотеку у којој раде људи од пера и мисли и консултују људи од утицаја. Нашао сам у једном малом рафу свега неколико застарелих књига, као Гопчевић, и брошура од слабог интереса. Међутим, знам да је наше Министарство било увек издашно у откупљивању књига које би овде добро дошле за познавање наших прилика историјских, политичких, културних, привредних и финансијских, које је потребно упутити најпре у Лигу Народа где се оне не само примају и читају, него нарочито траже. То знају други народи и они не престају да непрестано шаљу врсту дела којима се сузбијају предрасуде или чак прави пропаганда против непријатеља. Осим Лигиних стручњака у Женеви, овде се баве и кроз Лигу пролазе публицисти и новинари првог ранга, који би били чак срећни да нађу готов материјал у Лигиној библиотеци и овде напишу оно што ми њима у Београду често поручујемо за скуп новац. Можда је потребно поменути и ово да док ми ништа од таквих књига не шаљемо, овамо долазе пакетима књиге наших противника, писане баш у циљу да наш углед подрију и директно нама шкоде.

3. У деликатном питању националних мањина сви народи који су тангирани подносе сталне меморандуме и статистике о стању и прогресу тих мањина. То потврђују сваком врстом статистика, планова и слика: о броју тих мањина, њиховом иметку, њиховом раду и напретку, броју школа и цркава, свештеника, учитеља, све до ситница. – О нашим мањинама нема ни једног писаног слова. Све што

изнесу непријатељски листови о тобожњем страдању наших мањина, то се овде не демантује никаквим противним аргументом. Противничке вести исецају се из новина, класирају се по предметима и датумима, и то сачињава досије о мањинама у нашој Краљевини. Ако Министарство нађе за потребно и потписаном омогући да извесне празнине овде попуни, он је вољан да изради нарочите меморандуме за Лигу Народа и о нашим мањинама, по најбољим изворима и подацима с места што није можда мала ствар ни од ситне користи – јер да – није тако не би то већ били урадили сви други. Потписани је уверен да би подаци и о самим Арнаутима код нас у погледу њихове имовине и личне слободе, чак и у црквеном. и школском погледу, ипак превазишла оно шта се о томе до сад овде мислило.

4. Има још један можда занемарени део посла и то од првог значаја: то је питање о местима наших експерата у разним комисијама Лиге, и који врше главни део посла у свему што се овде учини. Све земље настоје да натуре своје стручњаке за те комисије и да их натуре што више. Чеси су ових дана наметли једног експерта и за економску комисију што се сматра за нови њихов успех у Лиги коју су и иначе поплавили таквим својим експертима за сва питања. Ми имамо једног експерта у Консултативној Комисији за опијум (г. Јовановића), и за питање Мађарске (г. Ђурића), и то је све. Да се види колико то није довољно, и колико је то минимално, довољно је упоредити наш случај са чешким. Чеси имају, – поред места у Савету, – и свог делегата у Комитету за Кодификацију Међународног Права, а ми га немамо. – Чеси имају свог експерта у Комисији за војна, ваздушна и поморска питања, а ми га немамо. – Чеси имају експерта у Финансијском комитету, а ми га немамо. – Чеси имају експерта у Економском комитету, а ми га немамо. – Чеси имају експерта у Комитету за Двоструку Порезу, а ми га немамо. – Чеси имају експерта у Комитету за Статистику, а ми га немамо. – Чеси имају експерта у Комитету за исправност у Трговини, а ми га немамо. – Чеси имају свога експерта у Комитету за Кооперацију Лиге с Међународним Институтом за Статистику, а ми га немамо. – Чеси имају свога експерта у Комисији за проучавање Економских Криза, а ми га немамо. – Чак имамо и остављено једно место за

експерта нашег за Унутрашњу Пловидбу (св. Томажу), а ми га не постављамо. – У Комисији за контролисање финансија саме Лиге, (институција прве важности за све чланове, јер сви плаћају), Чеси имају експерта, а ми га немамо. – У Комисији за Сарски басен заседају експерти толиких народа, који се тамо шаљу да се на месту науче шта је то међународна администрација; да покажу политичку зрелост и своје земље и помоћ Лиги на једном послу од општег интереса. Чеси и у Сари имају свога експерта, а ми га немамо. Међутим, не би било греха да један наш човек од способности заради на том месту годишњу плату од 150.000 француских франака које му плаћа Лига, и којих смо се ми одрекли. – У оделењу за Лигу и Министарству редовно су примани периодични извештаји о таквим постављањима поменутих страних експерата, и лако је могло пасти у очи да наших експерата нигде нема. Сматрам за дужност да кажем како пада у очи сваком ко озбиљно у ствар погледа то наше одсуствовање од стварне сарадње у Лиги. У комисијама само дебатују се и доносе решења која ми доцније морамо примити онаква каква су нам их други наметли. Не учествовати у комисијама носи троструку погрешку: 1) одрећи се својих права у решавању наших сопствених ствари; 2) не давати прилике нашим људима не само да покажу шта знају, него и да науче што не знају (и да мало изиђу у свет и међународни идејни живот); 3) оставити код свих импресију да нам није много на срцу помагање Лиге у њеним тешким пословима. Јер стварни рад у Лиги то су комисије; права политика једне земље са Лигом то је њена сарадња међу експертима. Све друго може бити само скупа сујета без много користи за престиж једног народа.

5. Министарству је познато да тако стоји и са нашим учешћем у Међународном Бироу Рада, о чему ћу послати и ја мало доцније моје скромне опсервације. Поменућу овде само случај с изградњом нове импозантне палате рада која ће бити грађена овде о трошку свих чланова Лиге, односно која је већ доста одмакла у раду. За изградњу те огромне палате узети су архитекти и инжињери из свију земаља који су чланови Лиге, по конкурсу који је унапред био саопштен члановима, и који су се пожурили да сваки препоручи свога кандидата. Лига те стручњаке плаћа из своје касе, и то до-

бро; учествовање таквих инжињера користи угледу њихове земље, њиховом вежбању на крупном послу и задобивању имена, и најзад за материјалну корист једног нашег човека, које се не треба одрећи тим мање што се сама нуди. Чеси су и ту били први; изгледа да ће чак да протуре и двојицу; нашег нема ни једног. Недавно је расписан и конкурс и за једну другу огромну палату Лиге Народа која ће се изградити можда у вртовима досадашње њене палате на обали језера; и зато се опет нуди прилика да и ми учествујемо у конкурсу и наметнемо своје људе. Мислим да би било потребно да се бар овај пут не одречемо свог права на такво учешће.

6. Један од најкрупнијих случајева међу овим побројаним, јесте и наш изузетан положај у композицији самог чиновничког персонала у Лиги Народа: ми у њој немамо ни једног свог Директора Одељења, нити и једног Шефа Секције, ни у опште и једног чиновника прве категорије. Имају их и Румуни и Пољаци; Чеси имају двојицу с највећим платама, један чак с максимумом. Не треба ни да помињем Министарству колико се овај недостатак осећа, и с погледом на репрезентацију наше државе, и на посао који имамо с Лигом, и нарочито на обавештења која бисмо могли имати од таквих обавештених фактора наше народности у самој Лиги. Морам искрено признати да ме овај наш изузетни положај изненадио овде већ на првом кораку. Морам тако исто искрено додати да не знам да ли то долази од тога што смо то нарочито хтели или што на то до сада нисмо мислили.

Чешки банкари, пољски генерали, румунски адмирали (I), бивши аустријски бирократи, заседавају овде и решавају чак и неке наше ствари без нас. Овакви људи доносе решења о буџету саме Лиге у којем буџету и наша држава учествује крупним сумама; и контролишу финансијска питања од којих зависи и живот саме Лиге који се и нас тиче колико и других чланова. Ми, несумњиво, имамо банкара каквих имају Чеси и генерала чувенијих него што су пољски, и бирократа друкчијих него што су аустријански. По својој дужности чиновника и патриоте морам да зажалим за ово наше одсуствовање са једног оваквог важног терена у акцији и судбини Лиге Народа.

Све ове напомене, које узимам као предмет свог првог и генералног извештаја – генералног зато што без њега није

могуће имати општу слику наше досадашње ситуације у Лиги, част ми је ставити овако отворено на увиђај Министарству, с уверењем да бар неће бити од штете ако не буде од непосредне користи. Могао бих навести масу примера шта раде у Лиги други народи да спреме себи терен за углед или за акцију. Ја сам узео за упоређење с нама само Чехе зато[193] [...]

[Ј. Дучић]

[193] Иако овом извештају недостаје сам крај, сматрамо да његов садржај, односно Дучићева запажања положаја Краљевине СХС у ДН и односа према њој, заслужује велику пажњу и зато га и објављујемо и поред његове нецеловитости.

ИЗВЕШТАЈИ ИЗ КАИРА

1930–1931.

Бр. 23[194]

ГОСПОДИНУ ДР ВОЈИСЛАВУ Д. МАРИНКОВИЋУ МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 27
Тешка политичка ситуација у Египту: сукоб краља и парламента

Александрија, 25. јуна 1930.

Господине Министре,[195]

Од пре десет дана Египат је ушао у једну врло тешку политичку кризу, за коју кажу овд. политичари да је по својој опасности већа него иједна криза за ових неколико година откад постоји египатски устав.[196] Краљ[197] је дошао у сукоб са шефом парламентарне већине Нахас пашом,[198] а парламентарна већина после прошлих из-

[194] АЈ, Посланство Краљевине Југославије у Лондону (даље ПЛ), пов. бр. 648 од 14. VII 1930, ф. I, дос. I–11, оригинал.

[195] Др Војислав Маринковић (1876–1935), министар иностраних послова од 17. IV 1927. до 2. VII 1932, а од 4. IV до 2. VII 1932. председник владе.

[196] Први египатски устав донет је 1923. године, годину дана након што је британска влада декларацијом од 28. фебруара прогласила крај свог протектората над Египтом. Укидање протектората било је формално јер Египат није имао пуну независност и сувереност. Уставом је проглашена независна и суверена држава, наследна монархија. Њиме је гарантован парламентаризам, али је краљ задржао значајне надлежности и прерогативе. Ислам је проглашен државном религијом а арапски језик за званични. Врховни заповедник војске био је краљ. Уставом је предвиђен дводомни парламент – Сенат и Скупштина. Краљ је постављао 2/5 сенатора а остало је бирао народ и то по једног сенатора на 180.000 становника. Сенатора је било 118. Председника Сената постављао је краљ. Скупштину је бирао народ и то на 60.000 становника по један посланик – укупно 214 посланика. Председника је бирала сама Скупштина. (АЈ, Посланство КЈ у Каиру, Извештај отправника послова од 1. VI 1928, ф–10)

[197] Египатски султан Фуад I (1868–1936), дошао је на власт у Египту уз британску помоћ 1917. године а за краља („малика“) прогласио се 15. марта 1922, после укидања британског протектората.

[198] Нахас-паша, председник египатске владе, од 1928. вођа Вафда-партије екстремних националиста, основане 1918. чији је главни циљ био независност Египта.

бора[199] значи преко 80%, већина до крајње мере солидарна, што овде значи да је сукоб одмах добио карактер отвореног непријатељства између Краља и народа. Када је Нахас после предане оставке отишао у парламенат и саопштио своју оставку, њему је демонстративно изгласано поверење; тако је истог часа једна министарска криза постала парламентарном кризом. Најзад оштрина овог сукоба постала је нарочито тим већа што је исти поникао из једног основног неспоразума између Круне и Парламента на једном битном уставном питању. – За два прва дана после отступања Нахасове владе, ситуација у земљи постала је тако мутна да су морали бити на ногама сва војска и полиција ове земље да не би дошло до крвавих демонстрација које би могле одвести чак и у отворену револуцију. У овом моменту Египат се налази пред три врло замршена случаја за које ће требати огромно политичке мудрости да земља из њих изиђе без врло крупних и фаталних последица: 1. врло тешка економска криза због падања цене памука, који је једини извор богатства египатског; 2. неуспех који је имала у Лондону пре једва неколико недеља египатска делегација на челу са председником владе Нахасом, што је унело много песимизма у овдашњи народ и отворило још већи јаз између египатских националиста и енглеских политичара;[200] и 3. најзад, ова невероватно оштра и ско-

[199] Избори су одржани новембра 1929. и на њима је већину однела странка Вафда, тако да је влада Мохамед-Махмуд-паше, коју је краљ поставио након државног удара годину дана раније, морала да оде.

[200] Преговори вођени у Лондону маја месеца 1930. између египатске делегације са Нахас-пашом на челу и британске владе коју су представљали њен председник Ремзи Макдоналд и министар иностраних послова Артур Хендерсон, нису дали резултата као ни многи раније вођени преговори. Главни камен спотицања био је Судан, односно суверенитет над том земљом који су тражили Египћани а Британци га се нису хтели одрећи. Британска влада нудила је Египту, у замену за суверенитет над Суданом, снабдевање водом из Нила колико је то потребно земљи и одржавање одређеног броја војске колико је потребно за одбрану Суецког канала, чак и за одбрану Египта у случају напада споља. Британци се нису хтели одрећи ни права заштите странаца и националних мањина у Египту. Египћани су тврдили да цео ток Нила припада само Египту јер када би припадао другој држави био би остављен на милост те друге државе у погледу иригације од које зависи живот у Египту. Исто

ро крајње непријатељска борба, отворена у неочекиван час, између Краља и Народа.

Сукоб између краља Фуада и шефа већине Нахас паше избио је 17. ов. мес. када је Нахас отишао у двор и предао у краљевој канцеларији оставку владе са мотивацијом да под условима који постоје није у стању да његова влада одговори обавезама које је узео пред народом. Одмах се сазнало да је узрок његове оставке био у том што краљ није хтео да парафира Закон о министарској одговорности[201] којег је држао већ три недеље не враћајући га скупштини да се изгласа. Парламенат је тражио да се овај закон прогласи извршним сад, одмах и пре скупштинског одмора који може да траје пуних шест месеци. Краљ је тражио да се ово одгоди јер има да се у том закону измене многе појединости, што је одмах схваћено као отворено одрицање, и Нахас, већ од неколико дана спреман, исти је час дао оставку на начин како до сада није дао ни један шеф египатске владе. А после давања оставке његова странка је наставила са демонстрацијама које су повећале озбиљност случаја дајући му карактер праве државне кризе.

Овај Закон о министарској одговорности предвиђа египатски устав својим 66 чл. али никада до сада није тај закон могао да буде узет у израду, што египатски националисти приписују само интригама енглеским који не желе да у овој земљи дође до слободе, него да се иде из једног државног удара у други, како би овако продужи-

---

су сматрали и за Судан – да припада само њима. Што се тиче одбране Суецког канала и заштите права странаца, сматрали су да би уласком у Друштво народа били у стању да под његовим окриљем то обезбеде. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 592 од 18. XI 1926, ф. I, дос. 1–9 и пов. бр. 338 од 31. V 1930, ф. II, дос. I–17)

[201] По египатском уставу министре је постављао краљ на предлог министра мандатора за састав владе. Министарски савет, односно влада, коју су сачињавали 10 ресорних министара и министри без портфеља, били су одговорни парламенту који их је могао опозвати. Краљ по уставу није могао декретом сменити неког министра. Министри су могли бити само Египћани са изузетком чланова династије, који нису могли заузимати министарске положаје. (АЈ, Посланство КЈ у Каиру, Извештај отправника послова од 1. VI 1928, ф–10)

ла и даље дотадашња војна окупација Египта.[202] Краља Фуада сматрају за извршиоца енглеске политике и, по природи, склоног на самовољу. Парламент је овај пут хтео да овај закон уђе у живот како се не би поновило стање из 1928 године када је краљ Фуад једним писмом свргнуо овог истог Нахаса, наследника великог пок. Заглула,[203] и прогласио парламенат распуштеним на три године, поверивши владу познатом диктатору Махмуду.[204] Што то стање неуставно није трајало ни половину од предвиђеног времена, томе је узрок што су дошли у Енглеској на владу лабористи којима такво стање у Египту није било повољно. Том истом диктатору Махмуду, када је са Макдоналдом[205] 1929 год. преговарао у Лондону за склапање дефинитивног споразума између две земље, влада Макдоналдова је изјавила да ће њихов постигнут споразум добити важност само ако га прими парламенат који буде дошао после слободних избора, што значи Нахас а не Махмуд, после чега је и дошло до лањских новембарских избора и до ове огромне националистичке Нахасове већине. – Влада истог Нахаса узела је, одмах по свом доласку, да са Макдоналдом дође коначно до споразума и коначно ствар изнесе пред парламенат; али

[202] Војна окупација Египта од стране британских трупа заведена је 1882. након оружане интервенције Велике Британије и Француске против устаника. Од тада је В. Британија у Египту држала окупациону војску и полицију а под својим надзором имала је египатску војску, судство, царине санитарну службу, унутрашње послове и финансије. Крајем 1914, по избијању I светског рата и уласка Турске у рат на страну Централних сила, В. Британија је прогласила крај турском суверенитету у Египту и завела протекторат над целим Египтом. Смењен је султан Абас II и доведен Хусеин Камил, кога је 1917. наследио Фуад I.

[203] Саад Заглул-паша, вођа националног покрета, први је отворено проговорио о независности Египта. Тражио је да и представници Египта учествују на Конференцији мира у Паризу 1919–1920. Када му то није успело због одбијања од стране Британаца, основао је 1918. Партију делегације, познатију као Вафд. Његова партија је на првим парламентарним изборима 1924. однела победу. После смрти на чело партије дошао је Нахас-паша.

[204] Краљ Фуад I извео је државни удар, суспендовао устав и парламент и образовао себи одану владу са Мохамед-Махмуд-пашом као председником.

[205] Ремзи Макдоналд (1833–1937), председник британске владе.

није у том успео јер енглески либерали нису хтели да са Египтом, који претендује на Судан, уопште разговарају о Судану;[206] а Нахас, као и његов претходник Заглул, нису другим ничим задобивали египатске фанатизоване масе него уверавањем да ће Судан бити египатски као што је био и пре сто година.

Осећајући да парламенат никада неће бити сигуран под оваквим приликама докле је закон о министарској одговорности само један омаловажен пројекат, Нахас није хтео даље никаквог оклевања, и отворио је једно уставно питање где отворено прави одговорним Круну као непријатеља египатске слободе и независности. Да је овим отворена борба између Круне и Народа на једном уставном питању види се и по томе што ново министарство није било могуће саставити од чланова већине која је огорчено солидарна са својим шефом, него или од чланова незнатне мањине, која не би смела ни изићи пред такав парламенат, или образовати једну потпуно неутралну владу која би радила без парламента. Ово би значило радити ван устава и против-уставно, скоро онако исто као што је то 1928 год. рађено са Махмудом који је сишао са владе тек пре неколико месеци. Интересантно је да су чак и присталице овога Махмуда, звани либерали,[207] овај пут одрекли да уђу у владу која треба да наследи Нахаса.

Сматра се да је Нахас морао учинити овако најпре из разлога што је закон о министарској одговорности предвиђен већ и самим уставом, и затим што је и сам Нахас у име владе узео обавезу пред парламентом већ првог дана

---

[206] Британске колонијалне трупе окупирале су Судан исте године када и Египат, 1882. Британско-египатским споразумом из 1899. успостављен је над источним делом Судана кондоминијум, тј. заједничка управа, док је западни део Судана припао Француској. Споразумом између В. Британије и Француске из 1904. Француска се одрекла Египта и Судана за Мароко. После убиства британског генерала Лија Стака 1924. године, који је био на челу египатске армије, Британци су избацили египатске трупе из Судана, тако да је од тада у Судану била само британска управа све до 1936, када је поново уведена заједничка управа британско-египатска, пошто је те године Египат добио независност.

[207] Поред најмоћније партије Вафд, у египатском политичком животу на сцени су биле знатно слабије и са мање присталица и: Партија либерала – конституционалиста, Партија националиста умерених и партија Итехад.

да ће влада издејствовати све потребне гарантије за даље одржавање уставне слободе, и најзад, што постоји опасност да Енглеска, макар она била и лабористичка, не покуша да поново дође до египатске диктатуре како би у Египту енглеска окупација продужила несметано докле сама буде хтела. Јавно мишљење се у овом сукобу између Краља и Парламента отворено ставило на страну парламента.

Треба додати да је јавно мишљење већ месецима спремано да узме овакав став у овом уставном питању. Владини листови нису престајали да називају бив. диктатора Махмуда криминалцем и издајником, што је опет све погађало Круиу кад се зна да египатски националисти не опраштају данашњем, краљу што се безправно примио круне кад су је одбили да приме пуноправнији него што је он, и што му ту круну није дао народ него су му је дали Енглези, највећи непријатељи његовог народа. И Краљ је извесно морао оклевати да овај закон парафира, знајући да би националисти могли сутрадан да ставе под суд прошлу владу Махмудову и да саму Круну ставе у врло тежак положај. Од енглеских листова, који се до сад држе у ставу посматрача, само је „Морнинг Пост“ рекао да је закон о министарској одговорности Нахасов такав, да га ниједан краљ не би одобрио. Свакако египатски народ сматра да не може у Египту трајати даље овако нерешена ситуација и да треба да имадне све гарантије уставне или да овакав непотпун устав буде потпуно, као што каже Нахас и његова већина, сматран као један позоришни комад. Отворено се продужава са алузијама да би Закон о министарској одговорности сметао само Енглеској да кад год хтедне нађе међу елементима египатским људе који ће послужити њеним циљевима, жртвујући чак и основни државни закон, Устав, који египатски листови сада називају првом светом књигом после Корана.

Истина, као и свугде, и овде има политичара који и не одрицајући такав свештени карактер египатском Уставу, сматрају херојски гест Нахасов као добро прорачунат план да се извуче у моменту велике економске кризе, и да се на овај начин већма популарише у масама после свог неуспеха у Лондону. Главни орган поменутог бив. диктатора Махмуда смело пише да је ово само једно бегство, и, што је још горе, бегство после једне катастрофе економске која

је дело Нахасове владе. Диктаторска влада оставила је Нахасу ништа мање него четрдесет милиона египатски фунти (преко милиарду динара), као резервни фонд, а да Нахасова влада оставља сада новој влади од толике суме свега 1 милион фунти. Осим тога, националисти журе да један закон, довољно неконтролисан, изгласају, само да би осигурали себи власт за сва времена. Националисти ни до сада нису долазили на власт друкче него тиранијом маса, немогућим обећањима, ширењем ксенофобије, бајкама о Судану, доводећи у парламенат људе сумњивог морала и нарочито сумњиве памети. Либерали овако отворено оптужују националисте када ови мисле да праве највећу страну народне и уставне историје.

Колико парламенат жели да иде у овој борби са Круном, види се из случајева који су следовали после давања владине оставке. Шеф већине је исте вечери саопштио парламенту своју оставку да би му овај нарочито изгласао апсолутно поверење и тим од министарске кризе направио парламентарну кризу. Та седница је била налик на седнице некадашњег Конвента париског у претерано оштрим речима и огорченим претњама. Један посланик из већине отишао је чак дотле да је изговорио овакве речи које су унеле још више огорчења у народ: „Нека знадне цео свет да је ова Скупштина готова да баци под ноге највећу главу Народа када је у питању да се одбрани и сачува Устав.“ Противници националиста тражили су у својим листовима да се овом избезумљеном букачу одузме имунитет и да буде изведен пред редовни суд.

Краљ Фуад, међутим, није се дао збунити. Он је према пракси одмах после оставке владине сазвао председнике Скупштине и Сената и дуго с њима конферисао. Тек трећи дан поверио је састав новог кабинета једном угледном човеку Сидки паши, старом политичару који је и овде и у Енглеској познат као нарочито изврстан финансијер. Он је одмах саставио владу од људи ван националистичке партије, који су из мањине а двојица од њих чак сасвим независни. Министри који су припадали странкама мањине, дали су истог часа оставке на чланство у партијама, после чега је нови председник владе могао и за себе и за своје министре изјавити да су неутрални, као и њихов кабинет. Први акт владин

је био да издејствује одлагање Парламента на месец дана што је и учињено. И тек после овога наишли су догађаји који могу имати најжалосније последице. Сами народни посланици дали су први један пример насиља.

Ма да је Скупштина била одложена, Нахас је донео решење и позвао посланике да им се прочита састав нове владе. Парламент је био окружен полицијом, која је била опасала бодљикавом жицом све приступе скупштинске зграде. У два сата после подне су почели већ наилазити народни посланици, али казавши полицији да су народни посланици, жица је отворена и они су дошли у двориште скупштинско. Међутим, сва врата скупштине била су затворена тешким ланцима и великим катанцима. Када је дошао и сам председник владе Нахас паша, није хтео да ико дира у ланце док не дође сам председник скупштине који је домаћин. Он је одиста дошао и наредио да се ланци растргну, што је учињено чак с извесном парадом. Затим је на седници скупштине председник скупштине саопштио посланицима састав нове владе, после чега су наступиле бурне овације Нахасу. Овај је у свечаном говору затим затражио од својих присталица да се свечано закуну својим животом, чашћу и имањем, да ће све то ставити на жртву у борби која почиње за Устав и народну слободу. – Није до овог часа донесена никаква мера противу штампе, нити нова влада жели ичим показати да хоће да се креће изван уставних прописа. Чак је одобрено да се велика Нахасова национална партија, звана Вафтисти, састане у свој конгрес, за који се зна унапред да ће донети врло важне мере, – о чему, као и о свему другом што буде следовало, имаћу част, Господине Министре, да Вас редовно извештавам.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић

Бр. 24[208]

КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 14136
Ег.-1-00
Борба египатског парламента против владе

Београд, 22. јул 1930.

Министарству иностраних послова част је доставити томе Краљевском посланству извештај, који је, о борбама египатског парламента против владе, данас примило од г. Ј. Дучића, отправника послова Краљевског посланства у Египту. Извештај, који се Краљевском посланству доставља на увиђај, гласи:

„Александрија, 7 јула 1930. Можда би изгледали без интереса за нас сукоби који су овде отпочели на чисто уставним питањима. Они се одиста догађају у једној земљи далеко од нас, и у једној афричкој средини која нема ништа на том пољу што би за европски свет било ново и поучно. Можда би изгледало да је све ово забавно само за љубитеље историје да виде једну врсту културне борбе каква се пре није видела на муслиманском истоку: борба за енглески парламентаризам у једној земљи потпуних аналфабета, и устанак за политичку равноправност у једној земљи где не постоји никаква социјална правда него антички однос господара и роба. – Међутим, ова борба има интереса и за остали свет, јер је у питању једна велика произвођачка земља, која, производећи само памук, све друго мора увозити из других земаља. Због једног и другог случаја, овакав велики потрес политички и уставни, који узима врло опасне размере, од великог је интереса за све па и за нас у Југославији.[209] – Из ових разлога сматрам за дужност да извешта-

[208] АЈ, ПЛ, пов. бр. 672 од 26. VII 1930, ф. I, дос. 1–11, препис Дучићевог извештаја начињен у МИП-у и послат ПЛ.

[209] Дучић је вероватно имао у виду политички моменат у коме се налазила Краљевина Југославије након завођења шестојануарске диктатуре краља Александра 1929. године.

вам о овамошњим догађајима редовно како се исти догађаји буду развијали.

У овом моменту овде се пита цео свет шта ће бити после 21 ов. месеца када буде прошао месец дана за колико је времена одгођена Скупштина и у којем је времену дошла на управу земље једна неутрална влада. Парламентарна већина партије Вафд (националисти), прогласили су да је устав у опасности и да египатски устав и египатска независност значи једно исто; и да је Вафд једина партија која се бори за независност отаџбине, према чему сви други политички фактори стоје на другој страни као непријатељи слободе и независности. Из тога се види колико таква борба узима изглед једног светог рата, и колико, према томе, људски животи мало значе. Парламентарна већина је забринута да се народно претставништво неће уопште више састајати, него да ће бити распуштено после чега би влада израдила нарочити изборни закон и на новим изборима покушала свима сретствима, дозвољеним и недозвољеним, да поцепа странку која себе сматра ослободилачком. У ту сврху, иста већина скупштинска (88%) отпочела је већ од првог дана да припрема народ на борбу која треба да овај пут буде коначна између египатских патриота и египатских издајица. Те припреме су од првог часа окренуле у сукоб између народа и полиције, чак местимице народа и војске, и није било ни једног збора а да на њему није пало по неколико мртвих глава и на десетине тешко рањених. Целу земљу у овом моменту обухватио је ужас од непредвиђених нових несрећа, а шефови Вафда изгледају очарани таквом готовошћу народа да пролије крв када год они буду изговорили на митингу један свој фанатичан говор.

Нема никакве сумње да су египатски националисти искрено решени на борбу до краја. Не каже се отворено да је борба до краја отпочела против енглеске окупације Египта и против краља Фуада који се неће да бори против очевидне енглеске политике која иде за анексијом његове отаџбине. Борба је поведена на једном уставном питању и после једног чисто начелног сукоба између Круне и парламента: хоће ли или неће бити донесен закон о министарској одговорности или ће земља бити остављена да из Лондона збацују или постављају владе какве када одговарају њихо-

вим непријатељским прохтевима. – Солидарност између Сената и Скупштине била је већ с почетка ове кризе врло изразита и врло осиона. За оцену догађаја који наступају, то је од највећег значаја. Египатске масе, лако заводљиве, и по природи и по историји готове на сваки фанатизам, узимају ову борбу озбиљније него што би и требало, сматрајући је одиста борбом против стране окупације а не борбом за власт једне гомиле политичара који су националисти само уколико су ксенофоби. Међу самим овим политичарима постоји чврста веза у самој енергији отпора да не изгубе власт. Та солидарност личних интереса колико и љубави за националну слободу неће одиста бити ничим поколебана чак ни губитцима њихових имања и њихових глава, ако и то буде у питању. Претседник Скупштине, приликом последње седнице, замољен од новог шефа владе да само прочита указ о одлагању парламента на месец дана без икакве дискусије, одговорио му је врло опорим писмом, које завршава овим речима: „Ја имам част да обратим пажњу Ваше Екселенције, да Влада нема никаква права да упућује слично писмо претседнику Скупштине, пошто би такав акт значио мешање извршне власти у администрацију скупштинских седница, а ово право припада искључивој компетенцији претседника тих седница ...“ Тако исто претседник Сената, најугледнији политичар, више пута претседник владе, вековни богаташ и прави тип источњачког сењора, и, најзад, таст краљичиног брата, Адли Јеген Паша, није био мање оштар према овим новим краљевим министрима, упутио је писмо претседнику владе, који му је обратио пажњу да чл. 117 Устава предвиђа да само Сенату и Скупштини припада, да преко њихових преставника одржавају ред у парламенту, и да никаква оружана сила не може продрети у једну или другу скупштину, или бити постављена пред њихова врата ако то не тражи претседник. „Међутим. се догодило јуче да је влада послала оружану силу да опседне Сенат ма да таквог тражења није било с наше стране. Та оружана сила ишла је још и даље, продревши у двориште уставотворне палате, закључавши њихова врата и спречивши сенаторе да уђу у дворане за седнице“. На крају писма претседник. сената енергично протествује против ових мера које назива повредом Устава. Најзад, сечењем ланаца, сикирама, да отворе скупштинска

врата, посланици и сенатори су већ првог дана показали своје намере да на све одговарају бруталним мерама; а на зборовима је постала лозинка: „Прошло је време речима, и треба прећи на дело“.

Врло крупан догађај био је један збор који је назван конгресом, одржан у Каиру. На том конгресу су присуствовали не само сви њихови чланови скупштине и сената, него и по два члана месних одбора из целе земље. На томе конгресу је одржао свој први бунтовни говор шеф странке Нахас паша, говор који је по изгледу био хладан и уздржан, али по суштини сличан говорима какве су држали јакобинци у своје време или комунисти у наше доба: јер је њиме позиван народ на отпор легалним властима, а присутни су положили заклетву да ће тај отпор спровести по земљи чим то шеф буде наредио. Клицање народном Уставу и претње новој влади имале су за последицу да се већ сутра дан пролила крв у провинцији.

Гледиште конгреса је било да данашње министарство мора ако неће да ради противно Уставу изаћи пред Парламенат и добити његово поверење како би постало уставним. Ако Влада буде остала у мањини, мора дати оставку или распустити скупштину да би заказала нове изборе у року од 60 дана, као што Устав предвиђа. Најзад ови избори морају бити вршени према изборном закону који је данас на снази, а не према каквом фантастичном закону који није изгласан од оба парламента. Влада овако мора поступити већ 21 ов. м. кад се навршава месец дана за колико је парламенат одложен. Ако влада не би овако учинила, онда ће она почети своје маневре заказујући нове седнице тек за ново скупштинско заседање и то је месеца новембра. Овакав поступак би Вафд, као чувар парламентарних слобода, сматрао ударцем на Устав и отпочео одмах своју реакцију.

Овај конгрес је имао револуционарни карактер јер је донео одлуку да после 21 јула, ако влада не изађе пред парламенат, примени од стране народа револуционарне мере такозваног „несарађивања“ (пасивног отпора). Ово решење конгреса је узето врло озбиљно. Ова пасивна резистенција одвела би земљу у грађанску непослушност и од Египта направила нову Индију. Држава би ушла у врло компликовану ситуацију,

а финансије би поднеле потрес који би био фаталан. Познато је да је покрет Гандијев имао нарочиту тактику да себи осигура сарадњу свих класа. Он је почео проповедајући „несарађивање“ са владом али ширећи тај систем до бојкотовања и најмањег претставништва власти. Успевши тако да задобије народ за грађански отпор, прешао је затим у најоштрију фазу историје своје земље: у оружани отпор. Тактика несарађивања почиње дакле једним неосетним и скоро невидљивим начином, али се свршава, као што се видело, жртвама људских живота. У Египту би ова тактика била опаснија него ли у Индији што би ова доктрина несарађивања била проведена са планом у једној муслиманској земљи којој је фанатизам већма у крви и навикама него индијским масама. Овде би ту доктрину проповедали многи људи из највиших кругова, велика господа и богаташи, добро школовани у Енглеској и Француској, врло грамзиви за влашћу и врло сујетни на своју ослободилачку мисију. Ма колико да иста доктрина није имала срећних резултата у Индији, демагози би уверили народ да се одиста ради о глави њихових слобода, и да је то дело непријатеља Енглеза и народних издајица. Према овоме, Нахас би био нови Ганди. Он би проповедао једну доктрину не више у далекој Индији, него у Египту, који је близу Европи, и зато би, више него извесно, његова акција била једна нова опасност за многе европске земље.

Част ми је послати Вам овде у прилогу тај први говор Нахасов, изговорен на том конгресу, у целини како је изашао у њиховом органу на француском језику, званом „Ла Патри“. У њему се тврди да независност Египта и Устав Египта значе две неразлучне судбине, и ко се бори против једног, бори се против другог; и да народ мора да брани обоје ако хоће да буде слободан на свом огњишту. Из тактичких разлога криви владу да сеје раздор између Енглеза и странке Вафда с којом Енглези једино и рачунају. Претседник Нахас каже затим: „Ми морамо прећи на дела, макар морали жртвовати и оно што нам је најдраже. Јесте ли готови да поднесете те жртве?“ (Узвици: даћемо свој живот!) – Јесте ли готови да употребите систем „несарађивања“? (Узвици: јесмо, јесмо!) – Јесте ли готови да заклетвом узмете на себе обавезу да ћете проширити по вашим изборним окрузима одлуке које будемо данас донели? (Сви: хоћемо!) – Нахас:

„Нека Бог благослови вас и ваш патриотизам.“

После овога, донесена је резолуција да нарочити одбор изради организацију тих мера о „несарађивању“ са властима. На крају је пала и заклетва свих присутних чланова Парламента и месних одбора, која гласи овако: „Кунем се свемогућим Богом да ћу бранити Устав од сваке повреде, свом својом снагом, својим имањима, и по цени свих жртава, и да ћу узети лично стварног учешћа у примени програма „несарађивања“ који Вафд буде донео, и да ћу се заложити да ову одлуку проширим у свом изборном округу.“

Енглезима није било пријатно да виде појаву овог новог гандизма и новог Гандиа и овде у Египту; зато је главни енглески лист на француском језику „Ла бурз Ежипсиен“, донео један врло оштар чланак против овакве букачке резолуције, и чланак носи наслов „Ко сеје ветар, жње олују“. Али је енглеско држање постало неопредељено, када је Нахас прешао са речи и на дела, држећи зборове и у унутрашњости где га је народ поздрављао као спасиоца слободе. У граду Загазику где има 50.000 душа, било је скупљено 150.000 на таквом збору. Али у граду Билбејсу на таквом збору дошло је до сукоба између народа и полиције; резултат је био: 3 мртва, 40 рањених, 54 ухапшених. На другом збору, где се народ опет заклињао против власти, био је резултат: 8 мртвих и 400 рањених. У граду Танти, приликом манифестација, гомила је напала полицијску зграду и ранила 15 војника, а 70 манифестаната је одмах ухапшено. Сличне нереде забележила је штампа и даномице их бележи по целој држави. Пошто је полиција отварала ватру у народ, поменути енглески лист опет је публиковао један напад, али овај пут на владу, под насловом: „Тражити прави разлог и затим га уклонити“. Ова промена тона је забележена од стране националиста као још веће замућивање од стране енглеских агената. Али свакако догађаји се развијају брзином како се није предвиђало.

Краљ Фуад, неправилно сумњичен за свој патриотизам, можда одиста намерава да ликвидира са странком пок. Заглула која је изгубила идеолошки карактер какав је некад имала. Није зато немогуће да 21 јула одгоди Скупштину за нову сесију у месецу новембру, и да поступи сасвим онако како то националисти већ слуте. То би значило да би

објављени систем пасивне резистенције могао отпочети још за који дан. Краљ је већ два месеца доста болестан, како кажу, од ишијаса, и никога не прима него министре. За два дана досељава се овамо у Александрију на летовање, са целом владом; али Вафд припрема у Александрији за уторник велике демонстрације, а на збору ће говорити Нахас, нарочито овамо позван. Постоји страх да не дође овде до још већих крвопролића него у осталим провинцијама, јер је Александрија свакад била у демонстрацијама најнесрећнија. То би потсетило на дане када је сличне нереде био приредио овде пре пола века неки Араби паша, после чега је Енглеска дошла да спасава европске мањине, оставши овде и све до данас, као неопходан фактор.“

По наредби Министра,
за Начелника политичког оделења,
Саветник,
Драг. Ж. Касидолац[210]

Бр. 25[211]

КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 14734
Ег. - 1-00
Борба египатског парламента против Владе. Крвопролића у Египту и држање Енглеске.

Београд, 30. јул 1930.

Министарству иностраних послова част је доставити томе Краљевском посланству извештај, који је, о крвопролићу у Египту и о држању Енглеске према томе, данас примило од г. Ј. Дучића, отправника послова Краљевског по-

[210] Драгутин Ж. Касидолац, дипломата, касније посланик КЈ у Лондону.
[211] АЈ, ПЛ, пов. бр. 702 од 7. VIII 1930, ф. I, дос. I–11, препис Дучићевог извештаја начињен у МИП-у и послат ПЛ.

сланства у Египту. Извештај г. Дучића гласи: „Александрија, 19 јула 1930. Крвави догађаји у Египту развијају се брзином коју ни у Лондону нису предвиђали, али коју је ово Краљевско посланство већ првим својим извештајем наговестило, познајући лично и по карактеру египатске политичаре. Већ је пао огроман број мртвих и рањених у неколико градова египатских, свугде где су одржани зборови за устав и против данашње владе. Најпосле је дошло до нарочито крвавих демонстрација у Александрији, која је и до сада била позната због нарочитог елана када су били у питању какви нереди. У овом моменту, у којем Вам пишем ове редове, све овде стоји спремно за револуцију после које не би остало ни камен на камену од оних огромних успеха које је Египат остварио за последње пола века сарадње са Енглеском. Чека се само један несрећан моменат да фанатизоване масе пођу онамо куда их буду повели највећма заслепљени патриоти. По градовима је војска са ратном спремом, а у пристаништу Александрије стоје од јуче два велика енглеска ратна брода са артилеријом од 50 топова и великим бројем војника. Енглеске окупационе трупе које стално гарнизонирају у Египту, претстављају около 30.000 војника, са великим бројем митраљеза и топова, много тенкова и нарочито много авиона. До овога момента египатска војска остала је верна Краљу Фуаду, а енглеска је војска остала за то време неутрална, чекајући наредбу из Лондона која ће зависити од даљих догађаја.

Криза је нарочито заоштрена када су 15 ов. м. наредили шефови велике странке Вафд да народ у Александрији манифестује свој протест због крвавих догађаја по унутрашњости, тиме што ће за време од два сата напустити сваки свој рад, у времену од 10–12 часова пре подне. Египатске масе су ову наредбу свога шефа Нахаса схватиле онако како је он у души желео, а не према благим речима каквим је преко својих листова наредио те манифестације. Истога дана је дошло до огромних скупова у центру вароши где је брзо проливена крв, тако да је за један дан, као на каквом бојном пољу, пало око 500 рањених и 50 мртвих, рачунајући само оне који су однесени у болнице, а не и оне који су однесени својим кућама. Међу овима, колико је забележено, има око 20 Европљана, на срећу ниједан наш поданик. Велики број радњи поднео је тешке губитке, и за пуна три дана све су радње биле затворене, иначе би дошло и до велике пљачке

и пожара. Констатовало се из самих догађаја да су демонстранти имали и један циљ прецизнији и конкретнији него те манифестације за људе погинуле по провинцији; наиме, као по команди, гомиле су јуриле од једног до другог полицијског кварта и исте рушили и палили. А пошто полиција египатска не носи оружје, него само нарочите кратке и дебеле дрвене штапове, морали су пустити гомилама да раде шта хоће, а сами су били формално мрцварени од истих гомила. А како ништа не може бити без једног Талијана, и те је вечери овд. генерални консул конте де ла Кроче тешко рањен у главу, али се још никако не зна откуд он да се нађе у овој крвавој комедији.

Међутим, требало је да дође до овакве праве битке између египатске војске и египатског народа, и нарочито да падне 20 Европљана да Енглеска узме ове догађаје врло озбиљно, и да чак предузме извесне мере да и сви други Европљани који се налазе у Египту не буду једне ноћи прошли онако како су прошли Грци пре неколико година у Смирни.

Већ с почетка, енглеско јавно мишљење било је тачно подељено у два табора: конзервативци су говорили да већ 2000 година показује Египат како није у стању да управља сам собом, и да зато Британска влада мора да интервенира противу шефова странке Вафд која одводи догађаје у крајњу анархију; а лабуристи су одмах стали на страну странке Вафд као парламентарне већине која чува привилегије народа у борби са Краљем који је азијски деспот и оличење владара насилника. Та је подела у енглеском јавном мишљењу толико оштра да изгледа импровизирана и срачуната како би догађаји египатски постали још страшнији. Ово извесно није друкче него привидно, јер је та подвојеност, у погледу на политику према Египту, постојала већ дуго година као различна гледишта између империјалиста с једне стране, а поборника за споразум с друге стране.[212]

[212] Британци су на супротности два фактора египатског политичког живота, партије Вафд и монархије, градили своју стратегију владања у Египту. Посланство КЈ у Лондону у свом извештају министру иностраних послова В. Маринковићу од 5. јула 1930. о односима В. Британије и Египта саопштава: „Пад националистичке владе у Египту изазвао је у Енглеској интересантне коментаре. Иако моментално решење кризе није у духу устава, ипак се у Енглеској налази довољно оправдања за то и мисли се, да

Свакако, и овакво држање Енглеске може овде да изазове још веће несреће. Странка Вафда сматра да је данашња енглеска влада на страни египатских националиста и против краља Фауда, чак и сада када је Макдоналд послао у. александријску луку две огромне оклопњаче да бране Европљане од будућих покоља. Један доказ више за националисте у овом погледу јесте и то што је Макдоналдова влада поручила, преко свог Врховног комесара у Египту, претседнику нове владе Седки паши и шефу Вафдиста Нахас паши да су обојица одговорни за животе и имања Европљана.

Случај што се Макдоналд обратио и Нахасу, као приватној личности, онолико колико и претседнику владе, учинило је огроман утисак и охрабрило избезумљене египатске националисте који непрестано прокламују да се боре за устав само борећи се против Енглеске као окупаторке Египта. Изгледало би врло чудно да овај устанак Нахаса и његове војске против Енглеске као окупаторке Египта, подржава тим симпатијама сам претседник енглеске владе Макдоналд. Ова противуречност догодила се услед сукоба између два факта која су овде дошли сами у опреку: доктринарна љубав за парламентаризам сваке социјалистичке странке са практичном политиком Енглеске у окупираном Египту. Зато Макдоналд има симпатије за Вафдисте као брањоце парламентаризма и када су противници енглеске окупације у Египту. Чак лањске године, за време диктатуре Махмудове владе у Египту, Макдоналд је оборио ту диктатуру и тражио

националисти неће моћи на апсолутан начин победити Фуада и његове либералне присталице, имајући у виду да је овај већ за последње три године суспендовао устав и дао диктаторску владу либералима. Али и ако овакав режим пре може да буде у интересу британском и пре може да доведе до решења енглеско-египатског питања, ипак се сматра да би комбинација са националистима била за Египат најбоље решење. Ово свакако не због неког уставног или националног сентиментализма за Египат, но свакако што би Енглеској споразум са националистима дао веће гарантије но сређивање односа са Египтом мимо њих. У сваком случају, ма како се развијале ствари у Египту, Енглеска ће остати на основним начелима брањења својих интереса у Судану и Суецком каналу, па ће то Египћани имати да приме: или у форми неког споразума који је слободно усвојен од режима базираног на националном и легалном уређењу, или ће имати да се од британске стране учини напор да им и мимо тога буде такво решење наметнуто.“ (АЈ, ПЛ, пов. бр. 664 од 5. VII 1930, ф. II, дос. I–11)

од египатског Краља да распише изборе и врати парламенат с којим ће једино његова влада хтети да одржава односе. Овај танки конац симпатија између Вафда и Енглеске, у овом моменту стоји врло затегнут, јер Вафд подиже устанак против Енглеске а не дискусију о парламентаризму или непарламентаризму. Овај случај, мора се признати, енглески конзервативци виде јасније него лабористи.

За разумевање данашњих догађаја у Египту, мислим да је потребно навести овде ова два случаја.

„Дејли Мејл“ публиковао је пре неколико дана један врло оштар чланак у којем египатске политичаре третира као пустоглаве, а странку Вафд као гомилу која је на све готова. Исти лист оптужује Вафдисте да су они главни и једини подстрекачи данашњих крвавих догађаја у њиховој земљи, јер је Нахас, први својим грудима, пробио кордон војске у Мансури где је био први окршај, и преко својих агената организовао народ за револуцију. Чак и више, тај енглески лист оптужује Нахаса да има за циљ обарање монархије и прокламовање републике у којој би он сам био први претседник. Ово писање „Дејли Мејла“ заталасало је целу европску штампу, која је на ово била радознала, и покушала да истера на чистину ствар монархије или републике. Сличне вести о Нахасовим правим намерама ширене су чак и у самом Египту где одиста нико није знао праве намере шефа велике националистичке странке. Али Нахас паша није чекао да га два пута запитају, знајући колико би његова борба тиме добила нежељени обрт, изјавио је исти час да се његови осећаји према монархији не смеју доводити у сумњу, и да одмах изјављује, како би убио у зачетку ову тенденцију британских империјалиста, за фалсификовање праве истине: да су вафдисти војска монархије, а да је он сам први међу монархистима. Ево његове изјаве: „Вафд, који је положио заклетву да ће чувати Устав свим силама, и бранити га од свакога свом снагом, везан је за националну Шарту чији је први члан утврдио да је Египат једна држава уставне монархије. Британски империјалисти не желе да Египат буде уставна држава и да има уставне слободе; и зато се служе нашим уставом као инструментом како би дошли до остварења својих империјалистичких циљева. Они су противници сваког споразума са Египтом јер њихова политика

не иде за другим него да завладају земљом потчинивши је потпуно. Али ми се надамо да британски народ, до чијег пријатељства ми држимо, неће бити саучесник овога маневра, и да неће делити овакво мишљење империјалиста, јер се њиме не иде ка пријатељству које египатски народ жели.“

Али док Нахас паша изјављује да је монархиста, његови пријатељи у Енглеској (лабуристи) публикују у свом органу „Манчестер Гардијен“ један чланак против египатског Монарха какав се никад и нигде није написао. После таквог писања неће бити чудо ако у Египту наступи револуција коју из хуманих разлога не би требало желети ни најгорем народу, а камо ли народу египатском где лабуристи сматрају да имају своје начелне пријатеље. Част ми је навести овде тај чланак листа из Манчестера који је и о нашој земљи писао често без и најмање деликатности и са пуно провидне зле намере. Ево тај чланак:

„Нереди у Египту иду брже него што смо мислили. Очевидно да је ситуација запаљива. Према томе какав су ток ствари узеле последњих дана, јасно је да су сви Египћани, подразумевајући овде и фелахе (сељаке), сви укупно за странку Вафд. Краљ Фуад није у прошлости имао добру репутацију, али је био трпљен; међутим данас, он је тотално омрзнут.

Уколико су његове трупе и његова полиција одане његовој личности, то би се видело нарочито ако би енглеске трупе пошле да га спасавају из ћор-сокака у који су га бациле његове луде амбиције. Међутим, британске трупе могу бити употребљене само у опредељеним случајевима. Али ма како ствари пошле, Краљ Фуад може бити сигуран да Енглеска неће помагати, ни у ком случају, његову амбицију да управља земљом без парламента. Британска влада неће дозволити ни једног тренутка да енглеска војска буде употребљена за друге ствари него за одбрану живота и имања страних држављана.[213]

[213] Велика Британија је била заштитник интереса страних држављана у Египту. Од 1840. када је Турска Лондонском конвенцијом дала Египту административну аутономију, Египат је либералније тумачио режим капитулација у односу према странцима. Странци су у Египту били неприкосновени и могли су одговарати само по законима државе из које су дошли, пред својим дипломатским представницима-конзулима, који су у односу на њих имали административну, судску, извршну и фискалну власт. Странцима у

Ако се с једне нарочите стране буду посматрали садашњи нереди египатски, може се узети да су они добро дошли јер ће се коначно пресећи досадашње питање хоће ли Египат бити управљан уставно или аутократски.

У почетку, Краљ Фуад је пристао на устав против воље. Од тога времена он није престајао да чини све напоре како би повећао привилегије Престола на штету Парламента. Било је једно време у којем је двор био чувен као огњиште интрига које су све ишле затим да повећају лични утицај Краљев. Међутим, у више погледа, краљ Фуад је културан човек, и учинио је много да подигне интелектуални живот Египта. Без сваке сумње, његова намера [је] изгледа да буде један праведни аутократ. Али где има један аутократ, ту нема један праведник. Он је чак сигуран да његове идеје о управи Египта јесу боље него идеје Нахас паше. Али истина је да египатски народ већма воли Нахаса него краља Фауда. Ово је можда лудост, али је факат. Да краљ Фуад увери своје Египћане, треба да остане у границама које му обележава устав, или да абдицира. По неки пут се чује да сви азијски народи воле да њима управља један деспот. Али ако је то било тачно у прошлости, није данас.

Али што је извесно, ако не буде стране интервенције, Вафд ће добити битку; и онда ће се Египат ослободити једног терета.“

Из овог писања лабуристичког букачког листа види се колико стоји Египат пред ужасном ситуацијом. Као да се на леђима овог народа боре у овом часу две завађене енглеске струје, лабуристи који помажу Вафд противно интересима саме Енглеске, и империјалисти који нападају Вафд и не помажући краља Фуада. Међутим, свако ко познаје египатски

Египту нису судили египатски судови на основу капитулантског начела судске екстериторијалности. Египат је признавао то право свим државама које су са њим закључиле уговор о капитулацијама. Краљевина Југославија није имала такав уговор (као ни Краљевина Србија која је у Египту имала Дипломатску агенцију од 1907. године) иако је постојала једна колонија држављана Краљевине Југославије у Египту. Реформом египатског судства 30-их година био је доведен у питање положај странаца – држављана чије земље нису имале уговоре са Египтом а уживали су скоро иста права као странци који су имали право капитулација. (АЈ, ПК, извештај отправника послова од 1. VI 1928, ф. 10)

случај, зна да је краљ Фуад у неколико махова суспендовао устав или радио неуставно, само да би дошао до споразума са Енглеском противно претераним прохтевима и набуситим начинима овога истога Вафда. Чак и више: краљ Фуад није ниједном обишао устав ако му такве ствари нису биле тражене из Лондона. У овом моменту он је одиста усамљен. Ни један енглески империјалистички лист није ушао у његову одбрану; а његови противници у Египту публиковали су на челу својих листова горњи чланак „Манчестер Гардиена“ да још већма распале своје избезумљене масе, показујући да је краљ Фауд у овом моменту једина сметња његовим унутрашњим слободама али чак и сметња споразуму са Енглеском. Најжалосније је овде подвући факат да је краљ Фуад дошао у сукоб са Нахасом нарочито због тога што велики демагог Нахас није хтео пре три месеца да потпише у Лондону споразум са Макдоналдом, сасвим онакав какав је споразум тражила енглеска влада,[214] и једини који је могућан.

Због свих ових заплета и противречности, није чудо ако догађаји у Египту буду и даље пошли овим путем којим иду сада, и ако ова земља оде у праву анархију. Међутим, једно је извесно: да су Енглези хтели, до ових крвопролића не би дошло; али, исто тако, ако буду променили своје држање, ствари у Египту могу сутра дан окренути најбољим путем. Ни краљ Фуад ни Нахас паша нису господари ситуације, него само енглески лабуристе и њихови противници енглески консервативци.“

По наредби Министра,
за Начелника политичког оделења,
Саветник,
Драг. Ж. Касидолац

[214] Види нап. бр. 199 уз док. бр. 23.

Бр. 26[215]

ГОСПОДИНУ ДР ВОЈИСЛАВУ Д. МАРИНКОВИЋУ, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 39
Политичка ситуација у Египту: сукоб Круне и Парламента

Александрија, 26. август 1930.

Господине Министре,

Сукоб између Круне и Парламента у Египту почео је да узима опасан изглед тек кад су прошли улични нереди, и кад је отпочела битка иза кулиса. Тада је на улицу била бачена гомила коју је извео Нахас против Сеткиа, као што би те исте људе могао сутрадан Сетни бацити на барикаде против Нахаса. То су вечни незадовољници какви постоје у свакој земљи и за сваку прилику, који се буне јер верују да ће увек нешто сутрашње бити боље него нешто јучерашње, који с правом политиком немају никакве везе, и, најзад, који само у оваквим изгредима имају прилике да дадну одушке својој мржњи слабог против јаког. – Али су ови немири и крвопролића одмах добро искористили шефови парламентарне већине да би на страни, нарочито у Енглеској, лакше уверили свет да у Египту постоји народ који је врло осетљив у стварима тумачења уставних слобода, и да није мање болећив у том погледу него што су и у Европи најпросвећеније присталице општег права гласа, и, најзад, да ће зато египатски народ пристати радије на револуцију него на икакво ценкање у питањима свога парламента. За чудо, Енглеска је била можда једина која је све ово узела озбиљно, и преко својих листова објавила да се овамо спрема велика револуција, слична оној њеној некад против Стуарта,[216] држећи страну час једним час другим од завађених египатских политичара, а не узимајући своје отсечно гледиште него тек пошто је пала крв. Лабуристи су се ста-

[215] АЈ, ПЛ, пов. бр. 749 од 11. IX 1930, ф. I, дос. I–11, копија.

[216] Мисли се на револуцију у Енглеској када је средином XVII века династија Стјуарта поражена у борби с парламентом и збачена с власти убиством краља Чарлса I.

вили против нове владе, а либерали чак и против Краља. Тим поводом је шеф енглеских либерала написао један невероватан чланак (који [је] донела и београдска „Политика“) у ком се Лојд Џорџ[217] не устеже да упоређује случај краља Фуада са случајем енглеског краља Чарлса I, а Сетки пашу са министром грофом Страфордом, који су обојица платили главом на ешафоду своју борбу против парламента, што је овде у озбиљним круговима узето као ствар неделикатна и од рђавог укуса. Шеф либерала је чак у том чланку написао да краљу Фуаду неће остати него или абдикација или детронизација.

Националистичка египатска партија није се задржала на овом него је организовала на врло великој линији борбу против нове владе у Египту а лично против Краља у иностранству. У Лондону су основали један комитет египатских лидера парламента, у којем су главни министри обореног кабинета са бив. председником скупштине и потпредседником сената, који су у вези са штампом и политичарима да искористе енглеске ферије парламента како би што више компромитовали краља Фуада и онемогућили намере његове нове владе. У том комитету је нарочито врло енергичан и безобзиран бив. министар финансија Макрам, по вери хришћанин, по крви Копт, човек којег сматрају у партији активнијим и огорченијим него сами шеф Нахас, и који би у каквој револуцији наличио на некадашње јунаке из француског Конвента.[218] Очевидно је овај комитет у Лондону имао успеха, нарочито у борби против Краља, јер су данас само енглески конзервативци остали уздржани од напада против египатског владара.

Догодило се још и више. Енглески краљ у својој престоној беседи прошлог месеца рекао је, не без везе са последњим догађајима, да је „врло зачуђен што преговори између Енглеске и Египта пролетос нису успели за закључење коначног споразума, али да се нада како ће то бити

[217] Лојд Џорџ (1863–1945), шеф Либералне партије, министар разних ресора, председник владе.

[218] Конвент – револуционарна скупштина успостављена након буржоаске револуције у Француској 1879. Деловао је од проглашења Републике 1792. до доношења устава 1795. Имао је законодавну, извршну и судску власт.

ускоро“. После целог држања енглеских партија њихове штампе и лабуристичке владе, овај случај је био велика сензација. Нарочито је тај факат добио своју праву тежину што је дошао после Макдоналдове изјаве пре тога у парламенту како ће његова влада бити срећна да потпише уговор; а познато је да лабуристи лањске године нису хтели ни ући у преговоре док нису успели да оборе диктатуру Махмуд-паше, изјављујући да ће закључити уговор само са једном египатском владом која буде дошла слободним изборима на чело земље. Египатска опозиција је дала нарочиту важност једној речи енглеског краља Ђорђа[219] у поменутој престоној беседи, када каже како се нада да ће нови преговори почети „ускоро“, што се искористило као да је тиме довољно јасно речено неповерење данашњој влади краља Фуада, а охрабрење парламенту који је запостављен.

Нахас је, сав усхићен бар привидно, одговорио у свом главном органу енглеском Краљу једном изјавом пуном благодарности, и обратио пажњу народу како је само данашња египатска влада [...] да се заврши тај уговор толико потребан египатском народу, али да, према томе, не може бити говора о уговору док се не пообарају они који му сметају. Нахас паша оставља овде потпуно на страну факат да је он био једини узрок што се пре три месеца са својом делегацијом вратио из Лондона, прекинувши преговоре јер му је тражено да се одрече Судана. Шта више, Нахас је врло бучним изјавама после тога казао да се никад неће одрећи Судана и да неће бити уговора између Египта и Енглеске докле се год буде од египатског народа тражила та страшна жртва. Међутим, и после оних речи енглеског краља Ђорђа, остаје ипак Судан којег треба да се одрекну или Египат или Енглеска, јер без тога нема уговора. И пролетос су енглески либерали оборили у парламенту нацрт уговора јер је по среди био Судан. Што је најчудније, баш је краљ Фуад показивао сву готовост да се са Енглезима не погађа на питању Судана, јер, као врло практичан дух, јасно увиђа да оданде никад неће моћи избацити Енглезе ако сами не буду хтели изићи, не кријући себи чак ни то да је Судан једна земља и политички и етнички друго него Египат; да је ње-

[219] Енглески краљ Џорџ V (1865–1936), владао од 1910. до 1936.

гов народ по боји коже различан од Египћана, и према томе без икакве расне везе са Египтом; и да је за ових 50 година енглеске окупације, створен у Судану један нарочити судански национализам, тако да би суданска интелигенција увек претпостављала да буде колонија Енглеске него сатрапија Египта. Краљ Фуад би имао храбрости пред историјом да то одрицање од Судана мирне душе потпише, али ту храброст не би имао Нахас, јер је његова партија само зато и добијала на изборима својих 85% гласова што је излазила вечно са истом лозинком да ће њихова странка повратити Судан мајци отаџбини и истерати Енглезе из Египта.

И после оваког заједничког фронта Енглеза са њиховим највећим противником странком Вафд, против краља Фуада и његове нове владе, председник ове владе Сетки је остао ведар и непоколебљив, идући мирно за чим је пошао. А његова је влада очевидно пошла за тим да онемогући националистима египатским даљу њихову тиранију одоздо, њихову апсолутну диктатуру која је, према његовом мишљењу, диктатура непросвећена и злонамерна, саможива и фанфаронска, и од које страдају и ствари колико и људи. Он верује да је та олигархија довела Египат у немогућност да разради своје националне вредности, да искористи своја природна богатства, и да од ксенофобије направи здрав и реалан патриотизам за каквим иду напредни народи. Сетки спада у један мали број египатских политичара веома образованих, људи модерног духа који су од Енглеза научили њихову љубав за рад и за стварне законе, и који би могли бити министри ма које велике силе. Он је свестан свих тешкоћа, али је исто тако добро обавештен шта вреде и колико су тешки његови противници. И сам је Сетки био некад члан њихове партије, и годинама био у изгнанству заједно са славним Заглулом у борби против енглеског система за време протектората у Египту, и већ пуних двајестину година узима најконкретнијег учешћа и као министар и као приватан стручњак у свима главним финансијским и економским питањима његове земље. Зато тај председник нове владе може најбоље да осети колико је овај однос Енглеске и Нахаса нестваран кад се тиче питања споразума у ствари Судана, а чисто доктринарски и књишки кад се тиче питања парламентаризма и питања општег права гласа за пустињске египатске масе.

Сетки и добро зна да са његовом владом никад Енглеска не би потписала уговор док су лабуристи на управи земље; али се може претпоставити да ни Макдоналд није потпуно сигуран да ће издржати идућу зиму после ситуације у Енглеској а нарочито у извесним окупираним земљама. Али верује да ће Енглеска јасно и скоро увидети да или треба да се Судана одрекне или да се одрекне Нахаса, што значи неизбежно. Ако се Нахас не би одрекао Судана онда ће пропасти у Енглеској, а ако се одрекне Судана, онда је пропао са својих 85% гласача на првим изборима који буду дошли. Са оваквим реалним фактима рачуна данашњи председник владе, који је примио овај неједнаки и опасни двобој.

Међутим, одложени парламенат треба да се састане, према прописима устава, сада месеца новембра. Требаће нова влада или да на првом сазиву изађе пред парламенат да добије сигурну већину, или да пре тога распусти парламенат и распише нове изборе. Једна личност доста добро обавештена рече ми у поверењу како би Краљ био готов да потпуно измени Устав, и то тако да поништи опште право гласа, заводећи систем колежа где би свака професија бирала себи сразмерни број посланика, како би у парламенат дошло што више интелигенције и људи од конкретних знања. Према томе програму 2/3 посланика би дошло изборима, а 1/3 би била постављена. Краљ мисли како би тиме могао добити парламенат способан за рад и могућан за односе са владаром. Иста личност додаје како се Сетки опире овој идеји, стојећи на гледишту да је довољно изменити нови изборни закон и на првим изборима разбити националисте. Није могуће контролисати ову вест која је уосталом лако нашла поверења у енглеској јавности. Свакако, у својим честим комуникејима Сетки паша који је врло отворен јер има изванредно гипку реч, непрестано тврди да данашња влада неће изићи из уставног стања, и да нарочито Нахас не треба да стрепи за данашњи устав на којем он није ни сарађивао, него напротив, на коме је Сетки био један од главних грађевинара. Али председник ничим не истиче да неће бити промена него чак оставља један прозорчић на све евентуалности. У јавном мишљењу египатском постоји непобитно уверење да се у погледу уставних питања спремају врло озбиљне промене, али да влада израђује своје пројекте у потпуној

тајанствености. За ових осам недеља колико остаје до сазива парламента, мораће се изићи из те тајне, зато се сваког часа очекује да нешто од тих пројеката буде објављено, чак и да данашњи парламенат буде врло ускоро распуштен.

Несумњиво, председник владе Сетки нема иза себе никога, него једног Краља којег је највећа странка у парламенту увек представљала народу као енглеског агента, али који је за десетину година свога рада дао уверења да спада међу најсавесније владаре које је до сад имала ова нова држава. Осим тога, Сетки има још за себе свој врло велики престиж парламентарца и нарочито финансијера, и најзад човека морално интегралног. Председник владе зна да је богати Египат само земља робља и гладница, и да ће најбоља влада бити она која учини неке материјалне користи у доба данашње кризе. Већ за ових неколико недеља је влада Сетки паше успела да реши бар делимично кризу памука чији је један велики сток успела да прода Русији и Америци, запушивши тим првим гестом рупу у државној благајни са 20 милиона египатских фунти, што значи око 600 милиона динара, а то је добро запажено чак и међу гласачима националистичке странке. Објавио је укратко један економски програм у вези са земљорадњом и наводњавањем, што је направило велику импресију. У погледу политичком, према енглеским испадима Сетки паша показује један став хладан и одлучан, не потцењујући али и не прецењујући, чак са једном отменом иронијом каква се и њему показивала са енглеске стране. Према Нахасу лично показује скоро једну увредљиву попустљивост и омаловажавајућу толеранцију. За странку Вафд показује сваком приликом уверење да је остарела у опозицији и да зато није способна за управу државним пословима. Кад су националисти били оптужили ову нову владу да је један египатски војник за време неког Нахасовог збора пре неколико недеља јуришао бајонетом на Нахаса да га убије, Сетки је преко листова одговорио сматрајући то комедијашком рекламом, јер да је влада хтела учинити такав злочин, њен председник извесно не би промашио свог противника, а овим је речима успео Сетки да отклони сваку сумњу и одговорност за тај атентат. А кад је пре неколико дана и сам Сетки једва избегао у возу између Александрије и Каира да га не убије један полулудак, он је

наредио да се та ствар испита само клинички, не желећи тражити да ли постоји какав корен завере. Ова поноситост Сетки паше имала је свог дејства чак и на овамошње Енглезе. Почело се веровати да ће са оваквим квалитетима довести Сетки у врло тешки положај националисте који су само људи од страсти. Истина је да већ сад постоји један чудан случај: да египатски националисти данас очекују више од Лондона него од свог народа, и много се више удварају Енглезима него њихови противници за које су говорили да су само енглески агенти.

Није могуће до краја предвидети шта може доћи после ове опасне игре. Свакако не треба веровати да ће у овој уставној борби Енглеска моћи остати неутрална докле је год у Египту њена војска и док односи између две земље не буду регулисани коначним споразумом. Зато ће енглеско држање остати пресудно у овој борби између Краља, који им се бар никад није замерио, и Парламента који није престајао да шири мржњу против Енглеске. Ако Макдоналдова влада буде уздрмана, то ће олакшати Сеткиу борбу против националиста; а ако дођу конзервативци на управу Енглеске, може се догодити да нађу за умесно оставити Египту слободно решавање својих унутрашњих ствари. – Не треба веровати да Енглеска не уме да попушта: све њене колоније су постале доминиони само зато што су издржали у мучној борби са енглеским парламентом. Ни Египат није пре десетину година постигао своју данашњу релативну независност (свог Краља и свој Устав), него тек кад је показао како хоће да дигне устанак; а Енглеска је тада попустила преко сваке воље јер се налазила у тешким данима питања Мосула, великих буна у Индији и крупних компликација у Месопотамији. Зато не би било чудно ако један непредвиђен обрт у енглеским земљама створи такву ситуацију да се Лондон одиста дезентересира за питања египатског парламентаризма. Данашња влада такве непредвиђености узима у обзир и с њима рачуна; бар тако ми је изгледало после једног разговора који сам имао са министром спољних послова Јехиа пашом. Он ми је отворено рекао да ништа не очекују од Енглеске него да их оставе да у својој земљи реше ствар како сами нађу најбоље, а што би влада једва дочекала.

Међутим, у јавном мишљењу се верује ако после евентуалних нових избора ипак дође Нахас са истом већином у парламенат, што се не сматра немогућним, после тога у Египту ништа више не би остало на старом месту.

Изволите примити, Господине Министре, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић с. р.

Бр. 27[220]

ГОСПОДИНУ ДР ВОЈИСЛАВУ Д. МАРИНКОВИЋУ, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 41
Политичка ситуација у Египту:
мој разговор са краљем Фуадом

Александрија, 3. септембар 1930.

Господине Министре,

Данас сам био у аудијенцији код краља Фуада који је после дуге болести најзад отпочео од данас да прима. Најпре је примио на неколико минута талијанског посланика који је краљу представио свог првог секретара као заменика на дужности за време отсуства на које г. Канталупо иде ових дана. Одмах после њега Краљ је примио мене и задржао ме у разговору пун 1 сат и 40 минута, и пустио ме тек кад се стварно био заморио од непрестаног говора. Ма да је египатски краљ и досад, приликом сваке посете, показивао овакво благоволење према мојој скромној личности, увек у разговору који се обртао около врло различних предмета у вези са политиком његове или наше земље, данашњи разговор је био и најдужи и најинтересантнији. Ја ово приписујем нарочито случају што сам му био данас донео вест од Његовог Величанства нашег краља,[221] која га је очевидно веома

[220] АЈ, ПЛ, пов. бр. 767 од 22. IX 1930, ф. I, дос. I–11, копија.
[221] Александар Карађорђевић (1888–1934)

дирнула, и после које, – и иначе по карактеру врло спонтан и до крајње (мере отворен, – није хтео да у овој конверзацији имадне граница своје искрености и срдачности. – Ми смо седели у његовом кабинету за рад, пред којим је широка мраморна тераса што гледа на море, и одакле ми је Краљ показао најпре свој нови и величанствени дворац (харемлук), отворен ове године, на неколико корака дубље у густој шуми од палма, сав у сјају талијанске ренесансе. Ово је дворац Монтазах, на петнаест километара изван Александрије, саграђен на некад бесплодној и сувој морској обали, а где се сад цео тај крај претвара у једну провинцију цвећа и тропских гајева, фантастични пејзаж из хиљаду и једне ноћи, у којем овај истински велики владар проводи сада дане врло горких очекивања и неизвесних слутњи. Краљев разговор, изванредно интересантан и деликатан, можда и изузетно поверљив, представља нешто од најређих случајева који се налазе у хроникама где се помињу слични случајеви између краљева и страних представника. Верујем да је краљ Фуад био до ове мере отворен и зато што је желео да се у Београду, где треба, добро знадне права ситуација у његовој земљи, иако с поверењем у моју дискретност и с познавањем моје нарочито дубоке и врло искрене адмирације за његову личност. Иначе, ако би велики део овог што је мени рекао, и другом казао у моментима мање разумљивим, краљ би могао изазвати сумњу да овако говори из очајања, у дванаестом часу, када изгледа да је побеђен и напуштен, и да више нема рашта прећутати ствари које га тиште, ни штедети људе који су му зло учинили. – Сматрам за дужност, Господине Министре, да Вам у врло сажетом изводу саопштим овај краљев разговор, јер ћете по њему најбоље знати у каквој се тешкој ситуацији налази ова земља, њена монархија и њена династија којој Египат дугује све, чак и своје место на сунцу. А репродукујући краљеве речи, не одузимам ништа од њихове аутентичне оштрине и њихове неприкривене туге.

Ево шта ми је краљ Фуад рекао:

– Ви сте имали прилике да се уверите о претњама које ми шаљу моји противници, ја преко тих претњи прелазим с пуним презрењем, јер на свој живот држим само толико уколико је он потребан мојој земљи. А мој је живот постао потребан, чак неопходан, баш од оног дана откад су

моји противници дошли до уверења да они једини треба да управљају судбином ове земље. – Мој нарочити престиж лежи у томе што нисам желео бити владар Египта, и то се добро зна. Ја сам се примио престола због породичних разлога, да спасем династију која има највећих заслуга што је Египат постао новом државом, чак и нарочитом нацијом, јер су мој дед и отац научили овај народ да говори у будуће арапским језиком, а не турским као што је дотле говорио. И даље ћу чинити што буде у власти смртног човека да одржим традиције свог дома, и да спасем своје сопствено десетогодишње дело од рђавих људи.

– А моји су противници рђави људи. Покојни Заглул је био непријатељ династије, а то је и његов заменик Нахас. Али је Заглул био полтрон, и није смео да то отворено покаже; а Нахас је исто толико кукавица, али је отворенији само зато што се узда у енглеску помоћ против мене. Нахас је, осим тога, мрачан у личним стварима, и његове су руке нечисте. Он је простак, аутентични фелах (сељак), без озбиљне културе и без икаквог домаћег и друштвеног васпитања. Има сујету гејака који се прерушио у господина, и који сад јури да постане великаш и велики човек. Кад је пролетос ишао у Лондон да преговара за споразум, молио ме да му даднем нарочиту титулу да би онамо више блистао у парадама: а ја сам му одговорио да сам то оставио како би имао чиме да га наградим када се из Лондона буде повратио са готовим споразумом. Међутим, уверио сам се после тога да ме из Лондона криво обавештавао, а да ми је на повратку казао крупне и опасне неистине. Он је манијак и неврастеник; уосталом, био је некад и у болници за умоболне. Сада је његова политика да на железничким станицама скупља гомиле и да их позива на заклетве против мене као владара, што не показује само зло срце него и још несигурно душевно стање. Имамо доказа да је његова странка просула новац плаћајући санкилоте да пре неколико недеља падне крв, како би само мене уплашили. Цела та странка се састоји од спекуланата. Пре три месеца је њихов шеф Нахас дао оставку без сваког разлога, само да доведе мене у неприлику, без сваког обзира према земљи. Једини разлог могао би се још наћи у том што су били довели државу у расуло, потрошивши целу државну резерву. Њихов фамозни мини-

стар финансија Макрам, који толико сад ради против мене у Лондону, човек исто толико чистих руку колико и Нахас, оставио је 180 нерешених предмета, а које је сад председник Сетки решио за две недеље, ставивши на сваки досије својеручна објашњења за свако решење. Уклонили су се с власти да не би били уклоњени силом. Најружнија средства употребљавају по целој Европи да ме дискредитују пре него што би свет од мене, који сам ипак главни контролор њиховог распикућства, чуо праву истину.

– Ја нисам непријатељ уставности, али верујем да је и Круна један уставни фактор, и да има своју реч пошто има свој удео, и, најзад, да има и неке своје прерогативе. Не верујем да уопште постоје краљеви који су против уставности, чак и кад желе да владају самовољно, мени ни досад није устав сметао да постигнем и прометнем све што хоћу, јер сам имао не само снагу воље него и свемоћ уверења. Ја сам Европљанин, јер сам од девете године живео у Италији, и остао онамо тринаест година, увек задахнут италијанским либерализмом који је, као што знате, био цењен и у целом свету. Знам и психологије других народа, јер сам силом прилика живео по свима земљама. Зато сам у своје време могао да обратим пажњу уставотворцима када су правили овај наш устав, извор свих наших невоља, да је потребно саобразити његов дух са степеном културе и формом мисли овог примитивног и неписменог народа. Тада је у комисији за изградњу устава било 30 Египћана, од којих – замислите! – чак и 5 неписмених. Али главни је фактор био енглески врховни комесар генерал Алемби, несумњиво одличан војник али далеко од стилских суптилности и још даље од уживљавања у психологију египатског народа. Главну је реч водио некакав његов секретар Кар, правни специјалист, који је уносио највише збрке. Молио сам ту комисију да при изградњи устава, који је главни закон државе, добро пазе како не би дали револвер у руке детета. Али Алемби је само одговарао да не може друкче него према енглеском моделу, што сам уосталом и сам знао. Други чланови комисије додали су затим и моделе америчке, немачке, белгијске и француске, све што су нашли по библиотекама. Зато је овај наш устав постао крут, прек, непомирљив, ортодоксан више него и сам коран. У сваком уставу постоје одредбе које су оштре, али

постоје и контра-поени који дају одушке, нивелишу опште грубости, измирују разне случајности. Зато ми је и пре три месеца Нахас донео нацрт Закона о Министарској Одговорности, један документ фанфаронства и страначке самовоље; а донео ми га је не као документ који треба најпре да проверим и одмерим, него као ултиматум: потпиши што сам ја написао! Кад сам се мало устегао, он ме потсетио да сам у престоној беседи и сам обећао тај закон, што одиста и јесам, али никако такав закон, и нипошто закон који се изгради међу неколико тако заслепљених партизана. Јер треба знати да они неће такав закон како би и сами били одговорни, него само како би другима судили; и зато да би власт акапарисали за сва времена, и да никаква друга влада него њихова мафија не буде била могућа у нашој земљи.

– Говоре као поборници независности Египта, једини и на све готови. Међутим, то су лажни патриоти, јер сами све дугују Енглезима, и никад нису дошли на власт без пресије из Лондона. Исто се то догађа и у овом моменту, јер су све главне људе послали у Енглеску да себе популаришу, мене оклеветају, нову владу оборе, правећи лице да су готови на сваки споразум, искрени пријатељи сарадње са Енглеском, и. т. д. У Енглеској, извесно, биће довољно партизана да са њима праве компромисе не знајући да би ови људи данас потписали споразум са Енглеском а сутра га изнели пред парламент да га он обори; а тако би успели и да дођу поново на власт, а истовремено и да спасу свој престиж пред својим бирачима. – Мени су били поднели Закон о Главној Контроли и листу чланова: све најмрачнија лица из њихове странке. Затим Закон о Касационом Суду, највећим правним форумом једне земље, са листом судија из њихових редова, опскурних адвокатчића и незапослених судија, који би судили све нас како би кад наредио одбор странке. Све сам одбио да потпишем. И сад сам решен да у борби издржим до краја. Сасвим свеједно хоћу ли пасти, јер је главно да паднем за ствар која је достојна судбине једног краља, а то је борба против корупције која је увек доводила земље у најтеже положаје.

После речи корупција, краљ Фуад је, очевидно узбуђен, рекао о својим политичарима ове скоро невероватне речи, са отвореношћу која је имала изглед пуне искрености, чак и бола.

– Нико не зна шта је то египатски политичар. Сваки се од њих даје купити, неко за ово а неко за оно. Ја сам имао срећу да некад будем принц без да сам био претендент, и друговао сам с тим људима као раван с равним. Знам их све у главу, њихове страсти, навике, рачуне, личне среће и домаће срамоте, а сад, као краљ, правим од тог некадашњег искуства свој главни извор за све документације. За сваког од њих знам за што је способан и колико кошта. Ниједног нисам запитао досад да ли могу бити сигуран у оно нашто смо се међу собом обвезали, јер сам уверен да ће ме напустити чим види да је његов интерес у питању, и да га на другој страни чека већа корист. Код вас у Европи, постоје породице верне монархији као једном политичком принципу или као домаћој традицији, а један европски краљ зато увек зна с ким може рачунати. Али овде на истоку и код мене, политичар је трговац који се не веже за други принцип него за ћар. Зато сам ја усамљен. И ја знам колико сам усамљен.

– Ту нема помоћи. Мој отац, кедив Исмаил, је створио највеће ствари у овој земљи, путеве, мостове, канале, банке, фабрике, школе, цркве, болнице и. т. д. То није све. Он је још поделио међу данашњу египатску господу, сад паше и бејове, огромне комплексе египатске *земље,* дајући неком хиљаду федана, неком десет хиљада, неком педесет хиљада, неком и више. Али кад је морао напустити земљу, испратио га је само један Курд и један Черкез, од којих га је двојице затим напустио и тај Черкез, оставивши кедива Исмаила само у друштву једног Курда ...(Овде краљ Фуад прави алузију на трагично изгнање његовог оца којем је приписано да је упропастио египатске финансије проузрокујући потпуну катастрофу народне монете, али којем и данас нико не одриче да је од Египта направио модерну државу и створио његове највише институције. Нико не пориче ни да је краљ Фуад исто тако велики реформатор као и његов отац, чак да је за његово време и египатска фунта одржала најбољи курс од свих монета на свету, стојећи чак више него и енглеска фунта.)

Краљ Фуад је затим наставио:

– Ви сте ми говорили малочас о лепим успесима југословенске владе у питању новог имена ваше државе, и поделе државе на бановине, и изједначењу законодавства, – огромне ствари које можда никакав парламент не би мо-

гао решити. Говорили сте ми о вашем оснивању Аграрне Банке за раздужење сељака и оснивању Привилегованог Друштва за извоз, што је изванредно похвално за вашу владу. Али је вами у Југославији лако, јер ви имате свој народ, један народ. Али ја имам да задовољим и Египћане и Енглезе: два народа, две владе, два парламента, две струје, две разне намере. Моја је невоља нарочито у држању Енглеза, и сад као и увек до сада. Они су педесет година у Египту, а ништа не разумеју од нашег живота. Постоји само енглески модел и енглески интерес, као и свугде другде по свету. Свима сам објашњавао и нико ме још није разумео. Говорио сам лорду Лојду, бив. врховном комесару у Каиру: „Не само да нисам против парламента, него бих га створио и кад не би постојао, а створио би га због вас лично да вас увек упутим да се носите с неким другим, а не са мном.“

Да нема Енглеза, рече краљ Фуад поносито и свесрдно, – ја бих направио рај од Египта. Али ће ми они све упропастити својом тврдоглавошћу и доктринарством. Пређе затим на лабуристе:

– Од свих Енглеза су најфаталнији њихови лабуристи, рече краљ, већ и зато што су највећма доктринарци. Они пактирају са египатским националистима, јер су подједнаки сметењаци, а не солидарни у стварима политичких гледишта. Срећом, Макдоналдови социјалисти су у тако бедном броју у парламенту да ће вероватно сад у октобру бити коначно уздрмани, а можда и пасти. Иншалах! рече краљ. Са сваким другим на свету је лакше радити него са њиховим Хендерсоном.[222] Сад су им моји вафдисти испунили главу против мене, како сам ја једина сметња споразуму са Енглеском, и они ће то најзад поверовати ако им се буде дуже говорило. И сад замислите једну земљу овакву као Египат, чија судбина одиста зависи од двојице људи какви су Нахас и Хендерсон. Трећег не бисте нашли у целом свету ...

Краљ Фуад није говорио данас само о једној ствари, а која ме је највише интересовала: да ли он има озбиљне намере да изврши ревизију устава или само да октроише нови изборни закон.

---

[222] Артур Хендерсон, британски министар иностраних послова.

– То ћемо видети, рече мирно краљ. Нешто се мора учинити... Министри нешто раде, али још нема ничег коначно решеног. У неким стварима и међу њима постоје разлике. Али ће се све морати скоро видети. Чим нешто буде решено, одмах ће се предати новинама, – заврши краљ ове речи изговаране са највећом опрезношћу, чак и са једном опрезношћу за време целог разговора. И сви чланови владе с којима сам долазио у додир били су исто овако намерно нејасни. Једини министар војни, с ким сам ономад био на вечери код министра спољних послова, рекао ми је полугласно: „ипак ће остати неко уставно стање ...“

Додирнуо сам с краљем јучерашње писмо, објављено преко листова, принца Тусуна, краљевог стрица, најпопуларнијег принца у династији, познатог англофоба, историчара-аматера. То невероватно писмо је у корист Нахаса и његове странке и противно сваком мењању било устава било изборног закона.

– Тусун је будала, рече Његово Величанство без обилажења. Ја сам му већ неколико пута дао савонаду за такве његове испаде. Нажалост, немам дворског статута по којем би га казнио. И овај пут сам га опоменуо, а председник владе Сетки му је одговорио на његове теорије преко новина и онако како заслужује. Јер принц Тусун каже у том писму да није потребна друга партија него Вафд, и да тој партији тако народној није потребна никаква опозиција у парламенту. Тусун не зна, каже краљ, да се не може радити без дискусије, али да дискусија не може постојати без опозиције. – Уосталом, настави краљ узбуђено, ја сам у принцу Тусуну и свима члановима своје династије казао више него једном, ако ја паднем да ће и сви они отићи без трага. Овде се не игра судбина само краља Фуада него судбина династије Мухамед-Алијеве.[223] Сви ми имамо подједнако Енглеску на врату. Да није Енглеза, лако би ја са нашим Вафдом. А да није лабуриста можда би ја лако и са Енглезима.

Најдирљивије од свега у овој поноситој изјави краља египатског у данашњем нашем разговору, биле су ове речи:

– За скоро 13 година, (од 1917) до данас, од кад сам ја на челу државе, могао сам за сваких шест месеци унапред рећи

[223] Мухамед Алија, оснивач династије. Висока порта га је ферманом 1805. поставила за јединог пашу у Египту.

шта се може у Египту догодити. Али запамтите ово: 22 јуна[224] ове год. откад је наступило ово стање, нико не може знати шта се може са овом земљом догодити до 1 децембра...

Господине Министре,

Знајући да Његово Величанство краљ египатски није оваке крупне речи казао да их задржим само за себе, него да их у целој њиховој аутентичности и искрености предам коме треба, мени је част поступити таквим начином, не одузимајући ништа од њихове спонтаности и горчине, нити додајући. Краљ Фуад је једна неизмерно сугестивна личност, као човек и као владар. Његова енергија на послу изазива дивљење целога света, и нико не може порећи личне заслуге краљеве за невероватни напредак његове земље под његовим владањем: огромне техничке радове на Нилу, оснивање географског института чувеног у целом свету, отварање правног и философског факултета на француском језику, велике реформе у земљорадњи, велике напретке у индустрији, и. т. д. Он сав гори од снаге и воље за акцију, и његову оволику огорченост против његових противника вафдиста и Енглеза, треба разумети само као израз његовог бола што наилази на сметње да оствари у својој земљи све што жели и што носи у глави. Невероватна је његова љубазност и његова отвореност у свима љубавима и мржњама. Он је подигао личну сигурност у Египту каква не постоји ни у многим европским државама. Нико овде није толико подизао интелегенцију и награђивао заслугу, и увек је сменио горег да би поставио на његово место бољег, и да целом свету тај његов поступак буде јасан и поучан, што је показивало једну политику великог стила, и што се препричава у дневним легендама. Али морам овде на завршетку додати, да се у целом данашњем ставу осећа његова велика забринутост за победу над његовим противницима. И то не због држања његових Египћана, које извесно не цени довољно, него због Енглеза чију опасност цени у пуној мери. Краљ ми сам рече да сад први пут не види јасно да ли Енглеска збиља хоће споразум са Египтом, или иде да ствари замути што више како би затим коначно запосела ову земљу и од Египта и Судана направила једно царство на домашају своје руке.

[224] Оставка председника владе Нахас-паше и министарска криза која је прерасла у парламентарну.

Изволите примити, Господине Министре, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић с. р.

Бр. 28[225]

ГОСПОДИНУ ДР ВОЈИСЛАВУ Д. МАРИНКОВИЋУ, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 50
Резултати избора за парламент у Египту

Каиро, 12. јун 1931.

Господине Министре,

Јуче су коначно завршени, изборима за Сенат, парламентарни избори у Египту који су били у последње време једна велика сензација за цео свет. Европска штампа је о овим изборима писала тражећи само сензације и водећи се за својим личним симпатијама према овом или оном политичком систему а не према својим осведочењима ни стварним резултатима. Част ми је, Господине Министре, поднети Вам овде извештај с нарочитом жељом да Вам представим у каквој су моралној атмосфери ови избори вршени, и колико они стварно представљају више један историјски преокрет него један обичан случај из парламентарног живота.

Од јуче је биланс председника Сетки паше, званог диктатора, овај: Египат има своју владу, свој парламенат, свој устав,[226] изборни закон, нову политичку странку,[227] а

[225] АЈ, ПЛ, пов. бр. 328 од 7. VII 1931, ф. I, дос. I–11, копија.

[226] Устав је донет краљевим декретом октобра 1930. године. Њиме су установљени Скупштина и Сенат. Скупштина је имала 150 посланика који су бирани на бази цензуса, док је Сенат имао 100 чланова од којих је 60 именовао краљ. Овакав потез краља Фуада I изазвао је изненађење и врење у круговима опозиције јер нису веровали да ће смети ван парламента да донесу најважнији државни акт. (АЈ, ПЛ, Месечни извештај МИП-а о главним политичким догађајима у октобру 1930, пов. бр. 22.801 од 14. XI 1930, ф. II, дос. I–7)

[227] Програм нове политичке партије Ал Шаб, формиране новембра 1930. на челу са генералним секретаром Алам-пашом, био је: не-

све ово урађено је од јуна лањске године до јуна ове године. Према речима самог председника владе, Египат је изашао из досадашњих нередовних прилика и ушао у нормалан живот који Сетки паша назива уставним.

Познато је на који је начин дошло до државног удара лањске године и до крвавих нереда у неколико махова за време ове последње године. Лане у мају је Нахас паша поднео оставку своје владе народне већине набусито и изазивачки зато што му краљ Фауд није био на време вратио парафиран пројекат закона о министарској одговорности, изговарајући се да га није довољно проучио и да жели учинити извесне примедбе. Не само да је Нахас, као представник више него 75% египатског народа хтео на овај начин да краља отворено компромитује, него је покушао да обезглави и саму земљу када није хтео да повуче оставку и отпочне преговоре са круном, него је чак учинио разумљивим како нико из парламентарне већине неће пристати да састави ново министарство. У таквом положају краљу није остајало ништа друго него да усвоји оставку а нову владу повери људима изван парламента. Шеф нове владе је постао некадашњи друг тог истог Нахаса из странке старог Заглула, а то је познати Сетки паша, нарочито истакнут као некадашњи борац за независност Египта и један од тридесет чланова комисије који су направили први египатски Устав од 1923. Осим тога Сетки је уживао глас најбољег економисте и финансијера египатског. Школован је у Француској и има непуних шесдесет година. Одличан беседник и врло окретан на перу. За Французе има један начин изражавања париског политичара, а за Енглезе веру правог енглеског презбитаријанца. За све људе од посла, то је био једини човек који је могао да Египат изведе из магловите идеологије и демагошке политике његових предходника. Краљ Фауд, који се врло оштро изражава о својим сарадницима, није лично нимало везан за Сеткиа, али је и сам увидео да је то једини човек

зависност Египта и очување његове суверености и права у Судану; споразум с В. Британијом у циљу очувања добрих односа; укидање капитулација и одржавање партијских односа између Египта и иностранства; улазак Египта у Друштво народа; организација устава и очување права нације и престола; независно судство. (AJ, ПЛ, Месечни извештај МИП-а о главним политичким догађајима у новембру 1930, пов. бр. 24.744 од 11. XII 1930, ф–II, дос. I–17)

коме може у овој врло опасној игри да повери и судбину земље и судбину своје сопствене личности.

Долазећи на управу земље, Сетки је изабрао за чланове владе људе богате и угледне. Неоспорно, ако ти људи нису по квалитету моралном и по знању стручном бољи од својих предходника, нису ни гори. Познавајући лично, и већ поодавна његове министре, имам и сам уверење да су ти људи дошли на власт из принципа и са најбољом жељом да буду корисни својој земљи. Осим једног јединог, који је хришћанин и Копт (из расе фараонских Египћана), иначе човек политички врло снажан, ни један други од данашњих министара не стоји под сумњом да може учинити ишта противно закону у своју личну корист. Ово је дало храбрости Сетки паши да изврши већ првих дана корените реформе у уставном животу. и затим наметне земљи један режим који није ни најмање популаран у оних 75% народа који представљају страну Нахасову, некад Заглулову.

Сетки је одмах спочетка показивао како се неће задржати на пола пута него ићи до остварења једног програма који је очевидно дуго сазревао у његовом духу. Он је најпре одложио за новембар 1930 постојећу скупштину која је очекивала да ће на новом заседању видети Сеткиа и чути његов програм, а затим га потпуно дезавуисати и оборити једном за увек, можда чак и извести пред суд. Међутим, Сетки није чекао да се компромитује на тако лак начин, него је краљевим указом коначно распустио парламенат и у исто време објавио нов Устав и свој нови Изборни Закон, обадва сасвим различна од свега што је дотле сматрано уставом и изборним законом. Тај нови Устав је изграђен у једној нарочитој комисији, као уосталом и стари оборени Устав од 1923. После тога се очекивало да буду заказани избори за фебруар ове године, али се одлагало до 17 маја када су у три дана извршени избори за скупштину, а затим јуче 11 јуна и избори за Сенат.

Ови избори су одиста били јединствени. Изишао је пред народ председник једне владе непарламентарне, тражећи да му тај народ изгласа поверење и дадне парламенат, добро знајући да је 75% врло организованог и фанатизованог народа (странка Вафд) било огорчено до крајње мере према његовој влади, његовом уставу и његовој личности. Странка Вафд је целу годину спремала

врло енергично бојкот ових избора после свог прогласа да неће узети учешћа на бази новог изборног закона у овим изборима који истовремено треба да признају режим и његов нови устав. Чак исти Вафд је био уверен да ће устав Сеткиев остати мртво слово на хартији, и да данашња влада неће смети ни изићи пред народ на изборе, осим ако буде изгубила главу да тражи крвопролиће. У Енглеској су веровали да ће Сетки изаћи на изборе али пропасти, после чега би дошла револуција коју би енглеска војска у Египту затим оружјем угушила. – Ни једно од ово двоје није се остварило. Начин на који је Сетки паша изводио свој план изазива дивљење бар међу људима који нису заинтересовани. Тај начин је био састављен из небројно психолошких момената који показују Сеткиа као изванредног познаваоца свог народа и психичке стране данашњег политичког проблема. Ма колико да опозиција говори о насиљима материјалним, очевидно је да су Сеткиеви експерименти били више духовни него материјални; и да је његова данашња победа, или бар успех, више дело једног мудрог државника него дело једног властодршца.

Све је употребио Сетки да његов програм за уставну реформу буде извођен у мирним и неочекиваним препадима и поступностима. Он је знао да пре свега ваља задобити неограничено поверење Краљево и затим оданост народне војске, и у том је успео већма него што су могли и помишљати његови противници. Знао је затим да задобије чиновнички свет тиме што није хтео да свој систем штедње прошири и на чиновништво, које је он одмах огласио својим главним помагачем за обнову државе. Он је већ много раније давао изјаве како је египатско чиновништво, примајући послове од енглеског чиновништва у Египту, умело да одмах покаже сву зрелост која је била за то потребна, и сву стручност којој су се, како каже, и странци задивили. Чиновништво, које је првих дана могло помишљати да ће нова влада бити према њему опора, могло је већ одмах бити сигурно за своје положаје ако не и за своју духовну зависност. Догодило се чак и више: да чиновништво међу којем Сетки није имао својих људи постане одиста у неку руку његовим ревносним помагачем. Чак и они чиновници који су дотле припадали Вафду

били су сигурни да неће бити прогоњени за своја уверења ако само не буду покушавали да раде против режима. На овој тачци свог програма Сетки је показао много природне финоће и политичке мудрости.

После овог Сетки није престајао да посведневио у својим листовима представља Вафд као духовно и морално неспособну гомилу којој Египат има да захвали своје највеће пометње у политичком а нарочито у економском животу. Док је његов противник Нахас, човек врло сумарне културе, патетичан и демагог, окупљао народ по џамијама да му говори о иминентној правди Божјој која ће најзад судити народним издајицама, Сетки је објављивао свој програм са хладноћом и речитошћу каквог енглеског конзервативца, знајући добро да говори за цео свет, и, још више, за Енглеску. С осећањем које му даје његово уверење о својој супериорности, он је говорио о свемоћној странци Вафд овакво мишљење, добро ширено затим преко његових листова:

– Данашња влада развија све изворе финансијске и економске и социјалне. Али нам противници све негирају. Међутим, ко су они? Има их четири групе: 1) Они који су се користили влашћу док ми нисмо дошли, а то су професионални политичари који су све изгубили, и који се са срџбом боре да врате себи изгубљене рентабилне положаје у политици; 2) Они који верују да смо ми само један облак који ће ветар разнети, и то чим то Енглези буду хтели; 3) По природи сентиментални људи, који не слушају разум, и који су или мало образовани или сасвим необразовани; 4) Олош који је увек у служби анархије, и према којем ће се по потреби применити строгост закона. – Ничим одиста није покушавао Сетки да умилостиви своје огорчене противнике, чим је успевао да их за добру половину збуни и обесхрабри. Нарочито је успевао тим што се није ограничавао на теоријска тумачења свог Устава, него је већ с почетка упорно истакао да Египат не може живети под Уставом 1923 који је скрпљен према најслободоумнијим европским уставима, него да мора да проживљује етапу по етапу свог развитка онако као што су то радили и други народи. Али је, обратно, врло речито тумачио своје економске и финансијске реформе, што је исто тако имало доброг дејства. Његови противници, сконцентрисани само на вапај за старим

Уставом, нису ни умели довољно да га бију на овом пољу где се он осећа јачи од свих других.

Тако је било држање Сеткиа према Нахасу, чији је двобој био неумитан. Нахас, напротив, искоришћавао је само демагошка средства. Чим је сишао са владе, коју је упустио сасвим безумно и без потребе, почео је свирепим претњама у Краљу и његовој новој влади. Као што сам већ писао, он је на једном збору својих лидера донео резолуцију да отпочне у Египту политику коју Ганди води у Индији, позивајући народ на систем „несарађивања“ што је значило запретити револуцијом у Египту, а Европи данас тако ровитој ставити у изглед једну нову форму бољшевизма. По свима џамијама и железничким станицама узимао је театрално заклетве од народа како јамчи свом шефу и својим животом и својим имањем крајну приврженост у тој борби против легалне владе. После тога је дошло лане у јулу до крвавих сукоба по улицама Каира и Александрије. Али Нахас није отишао даље од речи, јер је енглеска влада, видевши да он не зазире ни од крви, истакла своју забринутост за странце у Египту којима Енглеска гарантује сигурност. Још и више: у моменту кад је Нахас мислио да ће се Енглеска уплашити од крви, Макдоналд је упутио истовремено Сеткиу и Нахасу формалну опомену да ће обојица бити одговорни енглеској влади ако имало дође у питање сигурност странаца, а што би се лако могло догодити. После тога египатски Ганди је одустао од свог система „несарађивања“, и није даље узимао заклетве од народа, и почео је да из петних жила саветује народу мир и веру у Божју правду.

Нахас је заменио пре три године славног Заглула, не зато што је био најпаметнији, него што је у њему био синовски одан. Брзо се увидело да овај доскорашњи судија и мало познат адвокат није био у стању да води партију која је дотле ишла за једним истински великим човеком, скоро типом једног великог римског трибуна. Иако лично поштен, и потпуно уверен да је његов народ зрео за енглески парламентаризам, он ни једно ни друго не уме да истакне ни речју ни пером. До сада се преварио што је напустио владу коју је могао сачувати, и што није изишао на изборе где је могао и по данашњем изборном закону доћи у парламент са 40% својих људи, и онде рушити данашњи режим. То су две

прве фаталне погрешке које ће стати главе и саму његову странку. До овог момента организација Вафда још постоји, и он има права да кроз своје листове, који и сад пишу слободно, критикује и прети; међутим, ако се сад после избора Сетки реши да растури политичке странке које су биле продукт једног устава који је већ оборен, а то се чак наслућује, онда ће следствено исти Нахас остати без своје странке и бити затим одговоран за сваку своју реч као и ма који други човек. Осим тога, кад једном буду његове организације растурене, масе народа не могу остати без бенефиција које природно долазе од власти, и оне ће лагано да осцилирају према људима који већ имају власт у рукама. По свему овом изгледа очевидно да је Нахас био, такав какав је, потпуно човек који је смишљеном и енергичном Сеткиу био стварно главни услов успеха.

Мислим, Господине Министре, да је непотребно описивати Вам овде све перипетије приликом поменутих избора за парламенат: сукобе ђака и раденика са полицијом и војском где је пало око тридесет живота и рањено више стотина; учешће у тим демонстрацијама најотменијих египатских госпођа, на начин фанатичан какав се можда нигде није видео; уздржљивост данашње владе да преко тих нереда прелази штедећи не само животе својих грађана него и њихову осетљивост у частољубље. Али верујем да није излишно поменути један нов начин на који египатски властодржац поступа са људима који њему прете у главу а земљи прете револуцијом. Сетки је према Нахасу употребио мање власти него ироније, а према египатским госпођама више галантерије него ли ироније. Ево примера. Влада је била забранила шефовима Вафда да иду у народ и агитују за бојкот, сматрајући да они немају право долазити у додир с народом друкче него на законитим изборима. Нахас је међутим хтео да бојкот организује лично он са његовим главним штабом, и покушао да силом иде у унутрашњост. С почетка је влада пуштала да он из Каира оде у један град горњег Египта, возећи се целу ноћ, али сутрадан га је задржала на станици која је била окружена кордоном жандарма, и на тај начин присили да се другим вечерњим возом врати у Каиро не видевши народ. Други пут је силом успео Нахас да се попне у воз како би отишао у неки други град, али је

влада откачила његов вагон и спојила с неким другим возом који је ишао у неком деветом правцу, а затим послала лепе аутомобиле са пуно фине хране и пића да негде на сред пустиње лидери Вафда вечерају и затим се мирно врате својим кућама као после једне шетње. Нигде влада није ишла да се послужи мање благим и по мало унижавајуће учтивим начинима. Али уочи самих избора је успео Нахас да са штабом у колима оде у унутрашњост, противно наредби владиној, и дође у додир с народом, чак изазвавши крваве сукобе. После тога је влада била строжија и на повратку је Нахас са својим штабом одведен у полицију на саслушање и предан суду; међутим, сасвим је вероватно да до суђења неће доћи него ће влада поново да избегне личне сукобе који су каткад осетљивији него ли начелни.

Остаје питање Енглеске. Свако се још пита хоће ли Енглеска одобрити ове изборе у којима каже Сетки да је било 65% гласача, а Нахас да није него само 2%, а све друго фалсификовано. Вафд вероватно од Енглеске коју мрзи очекује сву благодет за своју тезу којој је толико одан. Свакако, моје је скромно мишљење било и досад у свима писмима да ће Енглеска пустити ствари египатске још дуго да се развијају саме од себе. Енглеско гледиште показује се све јасније овакво: споразум између Енглеске и Египта је потребан нарочито лабуристима. Али да би се он могао закључити треба да египатска влада увери Енглеску како она одиста представља мишљење овоје земље.[228] Лабуристи сматрају методе Сеткиа у Египту равне методама Стаљина у Русији, јер забрањује листове, а бојкот сматра револуцијом, што Енглези не сматрају да је уставно. Али Енглези кажу како [је] египатска влада само она која господари ситуацијом. Енглеска не треба да интервенише у Египту више него у Русији. Истина, у Египту се налази енглеска војска, а Вафд говори да се Сетки не би одржао да ње нема. Енглези одговарају како се показало да је Сетки и до сад увек угушивао нереде

[228] Британски министар иностраних послова Хендерсон у свом јавном говору новембра 1930, након промена у Египту, изјавио је да је његова влада спремна за преговоре са Египтом, односно са сваком владом слободно изабраном од парламента, на шта је Ситки-паша, председник нове египатске владе, изјавио да Египат од В. Британије тражи само њену неутралност. (Исто као за претходну напомену.)

само помоћу египатске војске; и да Енглеска нема разлога да интервенише док се не загрози странцима, и додају да Вафд не треба да жели енглеску интервенцију. Они стављају на знање, ако би Сетки покушао да споразум са Енглеском он потпише, његове ће шансе бити мале већ зато што није уставан, и што је цео свет у Египту против његовог Устава. На крају додају да Сетки може да одржи реч и сазове парламент. Ако успе, нема потребе да Енглеска интервенише. Али у том случају Сетки треба или да се одрече уговора са Енглеском или да мења своју политику.

Међутим, није немогуће да се догоди и друкче, Енглеска зна да Сеткиев устав не може наћи обожавалаца у енглеском јавном мишљењу, али исто тако добро разуме да ни стари устав није био прикладан за египатски народ. Енглеска може очекивати и да се Сетки на власти још већма оснажи и своје привржeнике умножи, после чега би његова влада имала друкчији изглед него што је могла имати сутрадан после ових избора. Ово енглеско истицање љубави за парламент је потпуно искрено кад се тиче њеног парламента који је потпуно продукт њеног историјског развића, али ће бити спокојна ако види да и један овакав египатски Устав постигне мир у народу и отвори нову еру економског развића. Сетки се неће опити својим успехом што је смео изаћи пред народ којим су му противници претили. Сазнајем из једног сигурног извора да Сетки намерава продужити концесију Друштву Суецког Канала која истиче, истина, тек 1969, на још нових тридесет година, али под условом да зато прими око 50 милиона египатских фунти. У своју корист би овде имао Сетки факат што је славни Заглул пре неколико година и сам предлагао такву једну трансакцију у Суецком каналу; а са добивених 50 милиона би Сетки успео да коначно санира данашњу кризу у Египту која је огромна, јер се у Египту данас узима за памук само десети део оног што се узимало пре неколико година. – Овакви потези Сеткиеви би створили њему сасвим друкчу ситуацију и у Египту и у Енглеској.

Изволите примити, Господине Министре, и овом приликом уверење о мом врло дубоком поштовању.

Ј. Дучић с.р.

ИЗВЕШТАЈИ ИЗ БУДИМПЕШТЕ

1932.

Бр. 29[229]

ГОСПОДИНУ БОГОЉУБУ ЈЕВТИЋУ, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Мађарски песимизам о Југославији
Бесправност Србије као некултурне земље

Будимпешта, 13. јул 1932.

Господине Министре,[230]

Својим јучерашњим извештајем имао сам част скренути Вам пажњу на огромни пораст оптимизма који се осећа у последње време у Мађарској, и поред свих борби с економском кризом која је неоспорно веома тешка. Навео сам као мотиве тог наглог оптимизма најпре уверење да се о мађарско пријатељство отимају три велике силе,[231] и да Француска нарочито сматра односе с Мађарском као свој

[229] Б. Ј. Д., X–B–7, копија.

[230] Богољуб Јевтић (1895–1967), министар иностраних послова од 2. јуна 1932. до 24. јуна 1935, а од 20. децембра 1934. до 24. јуна 1935. и председник владе.

[231] Италија, Француска и В. Британија настојале су да свој утицај у Мађарској остваре и преко образовања регионалних економских блокова у Подунављу и на Балкану. Велика економска криза тридесетих година, која је посебно погодила подунавске земље, поново је оживела те комбинације. Француска, која је једно време желела да Мађарској намени улогу свог главног упоришта у Подунављу, почетком 1932. изашла је с предлогом (план премијера Андреа Тардијеа) да се образује шири економски савез у Подунављу у који би ушле: Мађарска, Аустрија, Чехословачка, Румунија и Југославија. Овакав споразум уклапао се у француски систем колективне безбедности Европе, што није одговарало Немачкој, јер је њиме спречаван аншлус Аустрије и немачки продор на Балкан. Исте године Италија је изнела свој план о уједињењу царинског и финансијског система Аустрије и Мађарске, који је предвиђао билатералне преференцијалне царине између подунавских земаља и оних земаља које имају најинтензивније трговинске односе са њима, – а то су биле Италија и Немачка. Британски предлог који је потекао крајем 1931. предвиђао је царински савез Југославије, Чехословачке, Румуније, Мађарске и Аустрије. Ниједан од ових планова није одговарао свим заинтересованим државама па није ни дошло до њиховог остварења.

важан проблем равнотеже у средњој Европи;[232] и затим, уверење како је Мађарска својим мораторијумом[233] постигла да избегне опасност од инфлације која је изгледа неминовна.

Међутим, сматрам за потребно да овде напоменем још један мотив мађарског оптимизма, који је најчуднији од свију, и који у масама мађарског народа изазива можда највише узбуђења. То су вести да ће у Југославији ускоро избити преврат којем се не дају сагледати све последице. Сами владини листови су спремили све и престоничке и провинцијске листове за идеју да ће Мађарска ускоро бити приморана да уђе чак и у војничку акцију пошто је Југославија пред револуцијом и распадом.[234] Било је прошлог ме-

---

[232] Француска је својим плановима хтела да спасе Аустрију од немачког аншлуса, а у Мађарској је настојала да својом политиком ублажи економску беду како не би експлодирао ревизионизам и сасвим је довео уз Италију, наравно, све због својих политичких интереса.

[233] Крајем 1931. мађарска влада је због катастрофалне економске ситуације прогласила мораторијум на дугове и ануитете.

[234] Унутрашња криза у Југославији, политичка и економска, нашла се на ступцима европске штампе још у мају 1932. године.
Париски „Иманите“ донео је уводни коментар у коме се каже да се очекује скори слом Југославије, непосредно иницран официрском завером у Марибору и студентским демонстрацијама на Београдском, Загребачком и Љубљанском универзитету. Након овога уследила је кампања која је вођена преко штампе из Беча, Берлина, Рима и Будимпеште. Мађарски листови нису пропуштали ниједан натпис из стране штампе који је говорио о кризи у Југославији и о ревизији мировних уговора, а да их не пласирају својим читаоцима. (АЈ, МИП КЈ, Одељење за штампу – преглед стране штампе (даље ОШ), билтен II и III за мај 1932)
Париски лист „Аксион Франсез“ од 2. јуна писао је о ревизионистичкој Мађарској, како је помаже Рим и ротермировска штампа у Енглеској са циљем да ревизионистичко одушевљење што више порасте. Лист наводи да су мађарске земље поделиле Југославија, Румунија и Чехословачка и да је тим Мађарска изгубила 12.000.000 становника и 200.000 квадратних километара територије.
Мађарски лист „Пешти Хирлап“ пренео је 12. јуна реаговање европске штампе на ревизионистичке скупове у Мађарској од 22. маја. Истиче се да је штампа Мале Антанте критиковала скупове, док је француска, посебно лист „Аксион Франсез“, писала да мађарска јавност све више протестује против сакаћења земље. Исти листови су донели чланке у којима се говори о слабостима Југославије и Румуније и да француска јавност више не стоји тако чврсто и једнодушно уз Малу Антанту.
„Пешти Хирлап“ од 19. јуна писао је о тешкој ситуацији у Југославији наводећи изјаву Влатка Мачека дату париском „Тан“-у (види

сеца неколико дана када [се] очекивало сваког часа да ће из наше земље доћи вести о преврату. Ситни случајеви су искоришћавани и развејавани у најкрупније догађаје. Жакерија у Рогатици, нереди у Гучи и одметање у шуму др.-а Милоша Тупањанина,[235] сукоби у Приједору, завера у Мари-

---

нап. 238 уз овај извештај), да је Југославија односно српско-хрватско јединство само фикција и да ће се држава распасти.

Лист „Мађаршаг“, као и остали пештански листови, 21. јуна преноси писање лорда Ротермира у „Дејли Мејлу“, којим тражи ревизију Тријанонског мировног уговора, којим је нанета неправда Мађарској. Он каже да будућност Европе зависи од поправљања неправде нанете Мађарској. Чланак је завршио речима: „Осакаћењем Мађарске њени суседи припремили су сопствену пропаст“, сматрајући да би председник британске владе Макдоналд најумесније поступио ако би у Лозани [конференција о репарацијама – М. М.] захтевао ревизију Тријанонског уговора, како би се излечило зло у корену.

„Немзет Ујшаг“ од 24. јуна пише о потреби успостављања Аустро-угарске монархије, преносећи истовремено писање „Манчестер Гардијана“ где се каже да је учињена фатална политичка и привредна грешка што је раскомадана монархија и да је то узрок привредне кризе тог дела Европе.

„Пешти Хирлап“ од 25. јуна донео је говор краљевског принца Јосифа, који је одржао у Горњем дому мађарског парламента, у коме је апеловао на све Мађаре да траже ревизију Тријанонског уговора истичући да је он главни узрок привредне беде у Средњој Европи.

Исти лист, као и готово сви у Мађарској, донели су 28. јуна извештај о откривању споменика Гарибалдију у Будимпешти, којом приликом је Гарибалдијев унук, италијански генерал Енцо Гарибалди, рекао да један од главних фактора италијанске спољне политике треба да буде захтев за ревизију Тријанонског уговора и да ће гарибалдијевци, уколико затреба, помоћи Мађарску у борби. (АЈ, МИП КЈ, ОШ, билтени II, III и IV за јуни 1932)

Идеја ревизије Тријанонског мировног уговора, односно обнове старе велике Угарске, била је главни задатак целе мађарске нације коју су заступали Хорти Миклош, регент Мађарске, као шеф државе и конзервативне владе, и посебно влада грофа Иштвана Бетлена. Иако није дуго јавно манифестована, крајем 1926. и почетком 1927. почела је кампања, посебно Ротермировом акцијом јуна 1927. у енглеској штампи, после чега је ушла у европску политику, подстакнута немачким захтевима за евакуацију рајнске области, захтевом за коридором, мораторијумом на репарације – оним што је већ у неку руку представљало ревизију мировних уговора. Посебну подршку мађарском ревизионизму пружале су поражене земље из рата и Италија са циљем да се разбије Мала Антанта и осигура превласт у том делу Европе.

[235] Милош Тупањанин, бивши посланик Земљорадничке странке,

бору,[236] убиства бивших посланика попа Васе Поповића[237] и војводе Луна, – све те вести су послужиле да се покаже како код нас власт не функционише и да полиција не заштићује него напада. Изјава г. Мачека[238] сараднику „Тана“[239] подигла

држао је говоре против политике владе, по разним местима у Србији, од априла до јула 1932, када је ухапшен и кажњен затвором од 30 дана и новчаном казном.

236 Покушај преврата у мариборском гарнизону од стране групе официра априла 1932. У јуну су осуђени на временске казне а један официр на смрт.

237 Васа Поповић, свештеник и бивши народни посланик који је припадао Демократској странци, убијен је 29. маја 1932. код Лесковца.

238 Владимир Мачек (1879–1964), правник и политичар, од 1928. вођа Хрватске сељачке странке.

239 Париски лист „Тан“, близак француској влади, објавио је 10. јуна 1932. разговор његовог извештача Марсела Динана са В. Мачеком. У опширном тексту разговора, цитирана је Мачекова изјава: „Такозвано српско-хрватско јединство је измишљотина. Истина је да говоримо истим језиком, али језик није довољно мерило народног јединства. Норвежани и Данци, Енглези и Американци говоре истим језиком, а не сачињавају један народ или, ако су били за извесно време уједињени, они су се раздвојили. Потребна су друга мерила: заједница културе, вере; наше се разликују, и што је још теже, постоји хрватска и српска национална свест. То су две нације, а не једна, иако су интелектуалци обеју земаља радили у току више од једног столећа да се створи од ових двеју нација једна. Њихови напори су пропали и од онда фузија двају народа у једну уједињену државу је постала удаљенија него што је икад до сада била.

Могло би се рећи да нисам објективан, али за овај резултат кривим напоре хегемоније Србије. У току десет година заједничког живота, узастопни режими у Београду ставили су ове у покрет да би се смрвио хрватски национални осећај и србизирала наша Краљевина. Режим диктатуре иде истим путем и његово ‚југословенство’ у овом погледу само служи да се завара странац. Из овога произилази да се само боримо за заштиту своје националне и правно-политичке индивидуалности. Наш напор не тежи потпуном сепаратизму, већ хоћемо да будемо слободни на својој територији, да будемо господари своје крви и свога новца. Само у овом смислу може да буде решено хрватско питање у оквиру југословенске државе. Иначе, не!

Будућност ће много више зависити од Срба него од нас. Ако дођу на власт лица која буду била искрени приврженици потпуне једнакости – о чему не видимо још ни један знак – ствари могу врло добро да се сврше једним лојалним пактом. У противном, уверен сам да ће и југословенска држава морати да се сруши и заиста и сруши се. Ја сам ово рекао представницима опозиције у Београду: Учините што је потребно да би Хрвати добили задо-

је огромно веру Мађара да је Југославија оваква каква је постала немогућа, да из овог безизлазног стања не може изићи помоћу обичних политичких компромиса међу бившим партијама, јер оне више не постоје, ни са шефовима партија, јер они више ништа не значе. Мађари тврде да су сви бивши ауторитети у земљи истрошени, компромитовани и сатрвени; и да је немогуће импровизирати нове вредности; и да се не може ићи даље са политиком експеримената; и да се зато тапка у месту без јасног смисла куд се даље иде и докле се сме даље ићи.

Изјава г. Мачека је пуно допринела оваквим мислима о нашој земљи јер се добило уверење да он неће друго него слободне изборе, а ни слободне изборе не тражи из другог разлога него да на првом заседању Уставотворне Скупштине постави хрватски проблем као једно не само политичко него етничко питање. Свако верује да је г. Мачек спреман да [у] овакво ровито доба европско (бољшевизирање Европе, економске кризе, пораста ратничког национализма, моралне дезорганизације света) постави у Југославији ништа мање него оно што се данас ни у једној другој ни најјачој европској земљи не би смело поставити: а то је *државни* проблем, проблем форме државе, и то на основи једног нарочитог државно-правног смисла. Он би, мисле овде, зато имао и довољно уверења и довољно храбрости. Уосталом, Хрвати су за ових тринаест година заједнице са Србима ишли по етапама и увек у једној за њих логичном линијом: хтели су најпре *Југославију* против Велике Србије, и успели су; затим федерацију против централизма, и били на путу да успеју; и сад, најзад, иду даље и траже дуализам, значи монархију у форми некадашње Аустро-Угарске која се састојала од две равноправне државе везане савезом своје врсте. Г. Мачек у својој изјави говори о споразуму у форми пакта, и то као о необилазном услову,

---

вођење пре него се буду појавиле могућности отцепљења. Ако се то не учини, ниједан ауторитет, па чак ни мој који је велики, неће моћи да то спречи. Ми знамо какве спољне опасности то значи, али треба да то Срби схвате, они највише ризикују, јер ми нема шта да изгубимо. Укратко или ће српски управљачи размислити и споразумети се са нама на пријатељски начин, или ће држава пропасти. Дан је сигуран, али се не зна када“. (АЈ, МИП КЈ, ОШ, билтен IV за јуни 1932)

постављајући питање на „или – или“, и то објављује целом свету, чак преко листа најближег француској влади, што је овде нарочито подвучено. А пошто Мађари сматрају г. Мачека озбиљнијим него пок. Радића[240], за којег мисле у осталом да је ишао истим путем, они верују да би ма какво насиље српско над г. Мачеком било одвећ слабо да га присили да сиђе с ове линије. Мађари сматрају да споразум или пакт који Мачек наговештава Србији, излази на отворену алузију на пакт од 1867 између Мађарске и Аустрије.[241] Значи две земље, два народа, две државе у држави, две судбине.

Мађари верују да Срби ово не разумеју или неће да разумеју. Један мађарски политичар је то чак и рекао једном мом дипломатском колеги, додајући да или не разумевали или се правили да не разумеју, обоје подједнако води у исти конфликт и исти пораз за југословенску идеју која, уосталом, како мисли не постоји, бар за Хрвате, јер данашњи Хрвати живећи тринајест година поред енергичних и бруталних Срба, нису више, по мишљењу Мађара, ни налик на некадашњи компромисни народ који је под тим именом живео у оквиру хабсбуршке монархије. они имају данас политичко искуство, а нису ни тако имали никаквих дубоких традиција братства са Србима, осим ако се не мисли на неколико некадашњих књишких идеолога и омладинских манифестација, који су, сви заједно, били увек више реакција против хабсбуршке монархије него акција за српску монархију и сливање са Србима. У Мађарској верују да су Хрвати данас потпуно свесни себе и да више него икад себе сматрају посебном нацијом, и да су морално организованији него Срби који су огрезли у својим размирицама и насиљу једног над другим; и да Хрвати имају

[240] Стјепан Радић, вођа Хрватске сељачке странке, још 1921. је изјављивао представницима мађарским да жели независну Хрватску и најужу сарадњу са Мађарском. Приликом хапшења 1925. код њега је пронађен текст „Хрватско-мађарског споразума“ из 1923. који је предвиђао план о сарадњи у случају издвајања Хрватске из Југославије. Пронађени текст није био потписан.

[241] Аустро-угарском нагодбом 1867. створена је двојна монархија од Аустрије – царевине и Угарске – краљевине. Свака од држава имала је свој парламент, владу, законодавство и администрацију. Биле су везане персоналном унијом, истим владарем – аустријски цар и угарски краљ. Заједничко им је било: спољна политика, војска и морнарица. Врховни командант војске био је владар.

начина да извојују себи слободу, ако не као ратничка Србија, или Албанија[242] која је један продукт интриге, а оно као Ирска[243], повременим бунтовима и саботажом државе. Опасност од Италије не би за њу била тако страшна као што то верују Срби, јер се данас не поништавају државе нити денационализирају народи; чак ни Албанија, а камо ли државе као што би била културна и католичка Хрватска, која као таква, има кредита и постиже симпатије културног и католичког света. Главно је, мисле Мађари, да је Хрватска већ за неколико година успела да постави свој проблем посебне нације, која иде за посебним и јасно дефинисаним државним животом што не тражи никакво даље прецизирање. За Мађарску је ово довољно и потпуно разговетно; а она верује да је ово исто тако јасно за цео културни свет европски.

Мађарска кроз ове своје листове ставља на знање народу како Мађари немају ништа против Хрватске за коју је везује 800 година заједничког живота; и која је од Монархије отргнута силом; и која се за Монархију борила на свима фронтовима, а најогорченије на српском, и да су уједињење изгласали самовољно неколико идеолога који су данас редом на сасвим супротном становишту. (Прибићевићи,[244] Трумбићи[245] итд.). Мађарски листови отворено нуде

---

[242] Конференција амбасадора шест великих сила (В. Британија, Француска, Русија, Немачка, Аустро-Угарска и Италија), која је сазвана са циљем да помогне мировној конференцији зараћених страна у Првом балканском рату, донела је препоруку о формирању независне државе Албаније 17. децембра 1912, коју су већ сутрадан, у начелу, прихватиле владе Великих сила. За овакво решење највише је била заинтересована Аустро-Угарска која је настојала да спречи излазак Србије на море. У томе је пуну подршку имала од Италије.

[243] Покрет за ослобођење Ирске од Енглеске, који се јавио средином XIX века, започео је терористичке методе борбе против носилаца енглеске власти. После је борба пренета у енглески парламент где се користе методе опструкције. За време Првог светског рата, тачније 1916, Ирци су, после устанка који је трајао један дан, прогласили републику, да би након пет година – 1921. била проглашена Слободна држава Ирска са статусом британског доминиона.

[244] Светозар Прибићевић, један од оснивача српско-хрватске коалиције од 1910. налазио се на њеном челу. Године 1918. улази у Народно вијеће СХС, преузима вођство у њему и доприноси уједињењу 1. децембра 1918. У Краљевини СХС министар просвете и унутрашњих дела. Као противник диктатуре одлази у емиграцију.

[245] Анте Трумбић, председник Југословенског одбора и први министар иностраних послова Краљевине СХС.

помоћ Хрватској у борби против Срба, који су подједнако тирани покорених Мађара колико и покорених Хрвата. А у овим идејама, од којих је делимично изнео недавно у једном чланку учени и упливни бивши министар Бетленов, г. Клебесберг, живи и дејствује и сам Бетлен[246], најјачи мађарски политичар, и цео политички апарат данашње Мађарске. Они радо заборављају да ни 800 година заједничког живота с Хрватима није био срећнији него онај за који мисле да постоји данас између Хрвата и Срба; и нарочито смећу с ума да и поред 800 година заједнице, Хрвати су 1848 дошли с Јелачићем да угуше устанак Мађара за њихову националну слободу и независност од Хабсбурга. Њихово уверење у слабост (а не несазрелост) југословенске идеје, и у распад наше државе после изјаве г. Мачека, толико је велико да се они журе с изјавама о својој помоћи као да је већ дванајести час куцнуо кад се нема времена на сећања и злопамћења.

Ово мишљење и ова активност Мађарске, позната је г. Мачеку, што овде добро знају; али пошто се он никад није оградио од оваквих мађарских сугестија, него, напротив, потврдио својом изјавом главне слутње, мађарски оптимизам је нагло порастао. Мађари верују да г. Мачек није човек који би онако говорио да нема за собом све главне људе из народа и свих слојева свог друштва, који су сви заједно незадовољни српским господарењем и да зато Срби немају шта да чекају од својих насиља. Хрватски национализам расте. Срби су поцепани дошли с бојног поља и из Париза и Женеве, а данас су разбијени у најнеконгруентније делове, док су Хрвати, као свака антидржавна странка, повезани у једну странку организовану и онда када то најмање изгледа. Свакако најорганизованију од свих странака, пошто је повезана једним младим идеалом и једном старом мржњом. Преговарали су с Хрватима и људи из владе и људи из српске опозиције, али ни једни ни други нису успели; а сад место да људи из владе траже компромис с људима из опозиције, и створе један нов фронт с главним заједничким основама, они су и сад разбијени и завађени. Нема дакле опасности за Хрвате да ће према себи ускоро наћи такав фронт, и њихов је пут отворен. Министар Клебесберг мисли да је хрватска идеја у сваком погледу про-

[246] Стефан Бетлен (1874–1948), председник мађарске владе.

дукт једног горког искуства, али и уверења да ни у будуће не би било боље, због чега нема компромиса између две групе које су друкче направљене и друкче оријентисане.

Мађари кажу да су Срби успели за неколико година да имају против себе све суседне државе; све народне мањине које су против Срба али не против Хрвата; две највеће странке у земљи, Мачекову у Хрватској и Корошчеву у Словеначкој,[247] обе савршено хомогене, и с којима Београд никад неће ни моћи ни умети водити борбу без крви. Мађари нас не сматрају ни правном ни војничком државом, него полицијском (полицајштат) а средства полиције у борби против хрватске идеје још би више огорчила цео културни и католички свет. Мађари верују да постоји католичка солидарност у свету, већа и од расне; и да некултурни Срби игнорирају један факат који је у Средњем Веку био врло крупан кад год се није тицао међусобних питања него питања о иноверцима и људи ниже културе. Мађари истичу карактеристичан случај да се и сама Мађарска од почетка борила против Турака који су њене расе, уз раме осталих народа који су били њене католичке религије. У том су култу, мисле, овде однеговани и Хрвати, и са тим фактом рачунају њихови вођи. С тога ни дуализам који предвиђа можда „пакт“ Мачеков, не би било друго него само једна нова етапа ка коначном оцепљењу и независном животу Хрватске.

Овако је, Господине Министре, злурадост Мађарске против нас њених победилаца, до зимус још прикривена, после извесних догађаја у нашој земљи, постала сада наједном важним и политичким фактом и душевним стањем. Италија све чини да Мађаре у овом одржи, онако као и Бугаре и Албанце;[248] и као што италијанска штампа васпитава свој народ против нас у мржњи, тако Мађарска то чини по истом моделу, успевајући чак и поред урођеног дивљења које Мађари отворено показују за српско витештво. Мађари сад већ верују да Француска гледа на Београд с највећим неповерењем, и да на Мађарску данас више мисле него на Југославију коју сматрају аномалијом и апсурдом. А из других из-

[247] Словенска људска странка Антона Корошца.

[248] Бугарска и Албанија су имале територијалне претензије према Краљевини Југославији у чему су имале подршку Италије којој је био циљ разбијање Југославије.

вора ћете сазнати, Господине Министре, да постоје знаци да Мађарска у скором времену изврши дислокацију својих трупа тако што би исте пребацила са чехословачке границе, где су до сад гарнизонизирале, на југословенску границу, и то на део наше границе у Барањи према Хрватској. Ротермир[249] је недавно предао Макдоналду[250] један меморандум у којем је била и једна географска карта Мађарске по којој излази да би главне масе мађарског поробљеног народа у Југославији биле на северу Хрватске а не на северу Србије, што изгледа да је ова грешка направљена с рачуном.[251] – Мађарска није за цело време од рата полагала толико на своју војску колико данас, нити је кроз престоницу толико њом парадирала као сад за последња два месеца. И поред ове кризе, она убрзава своје наоружање. Како сазнајем, мађарска војска има ништа мање него 70 тенкова, и сви су срећни кад кажу да их Југославија нема више од 17, бар за сад. Имају један цео блиндирани воз и масу блиндираних аутомобила. И, ма да по уговору о миру нема права на стални кадар ни редовну војну

[249] Харолд Ротермир, лорд, заступник реакције у Европи који се заузимао за рушење новостворених европских држава. Био је власник и издавач листа „Дејли Мејл“ у коме је 21. јуна 1927. објавио чланак „Место Мађарске под сунцем“ којим је почео кампању у прилог ревизионистичких кругова у Мађарској. У априлу 1928. објавио је разговор са Б. Мусолинијем који је тада изјавио да је потребна ревизија мировног уговора у корист Мађарске. Писао је против Краљевине Југославије.

[250] Председник енглеске владе, који је на конференцији о репарацијама у Лозани у лето 1932. подржао мађарски ревизионизам у контексту привредне и финансијске ревизије, како је писао мађарски лист „Будапешт Хирлап“ од 25. јуна 1932. (АЈ, МИП КЈ, ОШ, билтен II и III за јуни 1932)

[251] Статистика пописа становништва у Краљевини Југославији из 1931. говори да број становника чији је матерњи језик био мађарски износи 468.185 или 3,36%. Овај број обухватао је и Мађаре држављане Мађарске који су у тренутку пописа боравили у КЈ (21.316) и Јевреје који су говорили мађарски језик (11.170), што значи да је у Југославији било 435.185 лица мађарске народности а југословенских држављана.
Највише их је било, рачунајући и Јевреје који говоре мађарски језик, у Дунавској бановини – 319.211; затим у Савској – 54.754, Дравској – 7.961, и на територији управе града Београда – 8.340. У осталим бановинама било их је до 10.000. (АЈ, Стална делегација Краљевине Југославије при Друштву народа у Женеви (даље Делегација), реферат „Мађарска мањина у Југославији“, септембар 1934, ф–58)

обавезу, Мађарска то има сад у пуној нормалној форми, и сасвим отворено. Не мисли да иком прва објављује рат, јер је од сваког појединце слабија, али ипак сматра да треба бити спремном, јер верује да ће у несрећама њених непријатеља бити извор за њену срећу. Најзад и узбуђење за прво време које је претходило конференцији у Лозани,[252] а неизвесност која је затим дошла за исход те дебате, живео је овде свет у уверењу да су опасности за мир врло велике, и да из Лозане може поћи први пламен који би поново запалио свет. Све ово уједно, у задње доба електризирало је овај свет толико да је Мађарска под духовним вођством Бетлена била подигла главу и заборавила своје право место.

Мађари мисле о Југославији друкче него о Југословенима које сматрају снажним и разумним народом. Они чак верују да су Југославију направили само непријатељи Мађарске а само због Мађарске. То их одводи у све заблуде у нашем погледу. Они не виде да је Југославија данас морално јача него икада пре, и богатија, и војнички спремнија, и да изјаве г. Мачека, и поред све своје важности, мање значе него што странцима изгледа, наравно оним који не знају колико у свему томе има више полемика, и више страсти него уверења. Мађари су Левантинци, и имају азијско веровање у чудеса, чак и у мађије, а нарочито у речи. Али ми морамо бити свесни да је свака наша недаћа и наша погрешка стоструко искоришћена против нас, и да се ради с планом и у Италији и у Аустрији и у Мађарској[253] да цео углед који

[252] Конференција о ратним дуговима и репарацијама одржана је у Лозани од 16. јуна до 9. јула 1932. године. На конференцији је донета одлука о мораторијуму на плаћање свих репарација па је у Мађарској, која је била обавезна да плаћа репарације, порасла нада да ће до ревизије доћи и у другим питањима.
Југославија је била против предлога Великих сила о мораторијуму јер је по основу репарација требало да прими 45 милијарди динара. Њен ратни дуг износио је 15 милијарди динара. Уколико би дошло до укидања репарација и ратних дугова, Југославија би изгубила 30 милијарди динара, суму „која би била у стању да јако делује на привреду и најбогатије државе“ – како је писала „Народна политика“ у Прагу од 13. јула 1932. године, лист који је, као и други у Чехословачкој, писао да се мађарски ревизионизам подстиче из Беча, Граца и Италије. (АЈ, МИП КЈ – ОШ, билтен II и III за јули 1932)

[253] Италија, Аустрија и Мађарска давале су уточиште и подршку сепаратистима и усташама из Хрватске да организују акције против

је била добила Србија буде, као и њена крв, упропаштен у очима странаца. Ми морамо југословенску идеју изградити и формално и доступно чак и нашим непријатељима. Сваки час се у нас понавља да ће свако ко се дрзне да омете живот Југославије бити прегажен; а странци ово узимају као претњу нашим извесним политичарима већма него непријатељским суседима, што показује више знак слабости него храбрости. Овај рефрен одиста није довољан. Ми морамо странцима рећи поузданије мишљење о реалности југословенске идеје која има своју снагу у својој логици и своје гарантије у једном великом интересу свих делова нашег народа. Наше недаће су данас мање него што су биле после уједињења и Немачке и Италије, и наш је народ и данас, и поред политичких трзавица, морално израђенија група него што су групе у тим земљама. И сама Мађарска не представља ни дефинитивну расу ни прецизиране класе. Расно је толико измешана са Немцима, Румунима, Јевејима, и свима племенима словенским, да они више немају, и по свом сопственом признању, никаквих особина примитивног мађарског народа. У погледу класа они су аристократија и буржоазија. Али међу аристократима има њих који су старо племство мађарских краљева а других који су племство хабсбурговаца. Први су били увек национални и против Аустрије, а други су били и остали везани само за традицију хабсбуршку. У буржоазији, исто тако: богата буржоазија већином покрштених Јевреја и убога мађарска буржоазија која ништа не значи. Према томе није тешко говорити о југословенској идеји као здравом историјском феномену нарочито народима који уопште немају колективног духа, и којима недостаје јединство ни морално ни класно ни историјско, ни расно. Немачка има Хитлера[254] који иде даље у изјавама од г. Мачека, и који је, бар за сад опасност за цео

Југославије, што је врло негативно утицало на ионако затегнуте односе са овим земљама. У Мађарској је крајем 1931. формиран усташки логор у Јанка Пусти. Из Италије је сепаратистичким покретом руководио Анте Павелић, а из Мађарске Густав Перчец, о чему је југословенска влада имала поуздане податке. (АЈ, ПЛ, МИП – Посланству пов. бр. 19.831 од 26. XI 1932, ф. I, дос. I–11)

[254] Адолф Хитлер (1889–1945), вођа и идеолог нацизма, дошао за канцелара Немачке јануара 1933; предвиђања Ј. Дучића су се, нажалост, обистинила.

свет а не само за Немачку. – Према овом, постоји потреба да се свету извесне ствари прецизирају, и да се не дозволи да се укорени мишљење које долази најпре од једног фаталног неспоразума између нас и оних који нас суде.

Постоји нарочито потреба да први и најпозванији људи изграде у главним линијама идеологију југословенску која често ни паметним и добронамерним људима није довољно јасна. Ја опет помињем мишљење г. Мачека, који прави једну опасну колико и наивну теорију, о том да Срби и Хрвати нису један народ, пошто језик не прави націју него је праве заједничка вера и заједничка култура, што, мисли он, овде није случај. На овакве тврдње ни један високи глас није устао да својим ауторитетом подвуче овај апсурдум тако опасан за наше име на страни, и нашу свест у земљи. Баварци и Пруси нису исте вере али су исти народ, а Тосканци и Калабрези нису исте културе али су исти народ, а има безброј народа који нису ни исте културе ни исте вере па су ипак један народ. На овакве изјаве мора неко да одговори научно, пошто су оне опасне за науку више него за политику; и лакше се сузбијају аргументима науке и кроз перо људи од признатог ауторитета него средствима политичке полемике и власти. За овакве тврдње постоје готови одговори и готови порази. Међутим, кад се на њих не одговара са потписом људи од највећег ауторитета, онда се они на страни памте као једно осећање а не као једно озбиљно размишљање; међутим, побијати их као мишљење, то је већ начин да се компромитује и као осећање.

Својим дугим боравком међу народима на страни, дошао сам до уверења, Господине Министре, да из наше земље треба да најзад оду у свет јасни и чисти гласови најпозванијих идеолога, људи од пера и људи од живе убедљиве речи. У свету се, бар у извесном свету, утврђује мишљење да су Срби некултурни и само једна храбра војска али да не умеју да владају културним средствима, чак да због тога немају ни право да владају културнијим од себе. Ма колико било нетачно да Срби желе да сву власт задрже за себе, и ма колико да је неоспорно да су Срби дали наше највеће историјске и културне личности, свет је дошао до уверења да су они културно нижи и морално непотпунији. Довољно је да се у Европи једна заблуда довољно понавља па да у њу

најзад сви поверују. Овај наш случај је срамота за Србију а несрећа за Југославију. Србија је унела у Југославију највише конкретне вредности:

1) своју независну државу;

2) своју националну династију;

3) своју националну модерну војску, коју нису изградили страни инструктори као Фон дер Голц у Турској, или француско-енглески адмирали у Грчкој и Румунији или, најзад, некад Руси у Бугарској;

1) своју народну књижевност која је основа нашег језика;

2) свој морални и финансијски кредит у свету;

3) своје међународне везе и своје најмоћније савезнике.

Србија, нападнута у изјави г. Мачека као земља друкче културе (овде значи мање културна) треба у интересу свих нас у Југославији, да буде брањена. Срби су дали велике осниваче својој држави и средњег и новог века; први велики ослободилачки рат на Балкану; дали две прве највеће битке за хришћанску идеју, на Марици и на Косову; дали највеће хероје епоса и историје; и у средњем веку а и сад у европском рату, једина је Србија бранила Балкан од странаца када су остали били уз странце; и дала од своје крви највеће научнике и писце (Руђера, Теслу, Пупина и толике друге) на Балкану и у српско-хрватском језику. Ово су крвна историјска факта које Србија мора да каже у своју корист и за сигурност њеног дела. Борба странаца против Југославије на основи културне неспособности Србије и Српства, хвата корена у свету. Чак и међу нашим пријатељима. За Мађарску што тако мисли, било би лако, јер њена „хиљадугодшпња култура“, милениумска (реч је и пошла из Пеште) није успела да иком дадне праву идеју о том шта се тим хоће да каже. Јер за тих хиљаду година Мађарска није дала ни једну идеју, ни религиозну, ни политичку, ни социјалну, од оних које данас владају светом а да би та идеја била њеног порекла; и није дала ни једно културно име, које би, по примеру нашем, било европског значења.

Наше занемаривање, господине Министре, културног фактора у односу са светом, освећује се идеји коју Београд заступа с толико мученичке вере. Рушити кредит Југославије тим што се Србија представља као некултурна гомила, од чега нас наши пријатељи бране доста хладно, а за које

нас и наши сопствени држављани јавно клеветају, постаје средством врло опасним не само за њено светло име, него и за њен даљи живот у заједници оплемењених и напредних народа. Ви сте, Господине Министре, и сами уверени да ова метода постаје већ принципом наших непријатеља, и желим да Вам скренем пажњу да би било добро позабавити се овим случајевима и испитати на који начин да се организује одбрана помоћу људи и начина који досад нису искоришћавани.

Ако би се ове рефлексије узеле за основане, ја би био готов да израдим један нарочити програм за такву организацију овог дискретног посла.

Ово моје данашње писмо, Господине Министре, није једно званично саопштење Посланика своме Министру, него једно гледиште на психолошки моменат који не може бити пренебрегнут ни од једног доброг Југословена. А знајући колико Ви политику сматрате науком утврђеном на искуству извесно ћете схватити да ме овде руководи само најбоља намера да Вам својим скромним размишљањем помогнем у великој мисији коју сте на себе узели, за добро Југославије.

Ја Вас молим да се према овом гледишту определите према томе колико верујете да оно засеца у животне интересе народа који се у цивилизованој Европи мора и сам представити савременим и културним.

Изволите примити, Господине Министре, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић

Бр. 30[255]

ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У МАЂАРСКОЈ – ГОСПОДИНУ БОГОЉУБУ Б. ЈЕВТИЋУ, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 533/32

Будимпешта, 8. септембар 1932.

Предмет:
Мађарска и конференција у Стрези

Господине министре,

Мађарска се не интересује за Конференцију у Стрези само из преких економских разлога као цео свет, него исто тако и из политичких разлога. Овде очекују да пре свега лекови за оздрављење не буду за Мађарску једна врста уцене на рачун оног што она сматра националним идеалом. Идеја о Дунавској Конфедерацији коју је до јуче заступао г. Тардије за Мађаре је политички апсурдум, а проширење Мале Антанте је једна иронија на мађарску заветну мисао. Дунавску Конфедерацију сматрају француском империјалистичком идејом напереном против престижа Немачке на средњем Дунаву, а ступање Мађарске у комплекс држава Мале Антанте сматрају Бенешовом интригом. Што се тиче царинске уније, она се може замислити само између држава које се привредно допуњују а то није случај са аграрним државама које су овде у питању. Мађарска ће подржавати само оно настојање које је остварљиво без угрожавања њених природних интереса и њених националних циљева. Зато је и гроф Бетлен, који је творац идеје да је само унија или конфедерација могућа између Мађарске, Италије и Аустрије (чији су циљеви заједнички), штампао је у бечкој Наје Фраје Преси један чланак који је сада опет устао да и Конференцију у Стрези увери већ сада о томе како су све француске и чехословачке илузије пусте утопије. Цела мађарска штампа је овај чланак донела у изводима. Спајање дунавских држава у једну целину је апсурдум у погледу привредном а

[255] АЈ, МИП КЈ, ф. 31, оригинал, писано на машини ћирилицом.

неостварљива химера у погледу политичком. Царинска се унија даје извести само између двеју држава од којих је једна аграрна а друга индустријска. Зато не треба да европски ареопаг буде тесногруд и да спречи остварење царинског уговора између индустријских и аграрних држава Средње Европе. Дунавски проблем се може решити само ако у Средњој Европи буде састављен привредни блок, у чијем ће оквиру моћи поједине аграрне и индустријске државе изграђивати царинске уније на принципима који су природни.

Мађарска је затим себе умиривала фактом што је француски председник владе јавно нагласио да ће се на Конференцији у Стрези искључити свака политика. Неки листови иду тако далеко да верују како је цео свет већ јасно увидео катастрофалне последице Тријанонског и Сен-Жерменског уговора. Познато је и то да Аустрија и Чешка не могу да преузму за 100 процената сувишке жита аграрних држава, а да исто тако ни Мађарска, Румунија и Југославија не могу преузети више него само један део индустријских производа од Чехословачке и Аустрије. Зато се у Стрези морају задовољити само једним делом успеха, осим ако хоће да оду у утопије. Треба да две по две државе склопе међусобне уговоре и то најпре Аустрија и Мађарска. То би наједном ојачало и мађарство и немство Подунавља а нестала би онда и једнострана надмоћ Мале Антанте. Ово је теза јавног мишљења.

Најзад је јуче јавно мишљење сазнало и праву званичну тезу мађарске Владе према инструкцијама својим делегатима у Стрези, које су делимично штампане. У ставу Мађарске у Стрези виде се данас само оне контуре њеног плана који се односи на општи проблем европске и светске кризе, а не на евентуална груписања и изградњу нових привредних савеза. Безусловно да мађарска Влада која је још увек Бетленова, нема одвојеног мишљења од свог стварног шефа и исто као и он сматра сваку засебну заједницу у форми конфедерације и уније са државама Мале Антанте као агресију на њене националне идеале и њен свети завет да што пре види ослобођену своју браћу, које је Тријанонски уговор одвојио од мајке отаџбине. За више месеци, још од појаве Тардијеовог плана, мађарско јавно мишљење стоји на гледишту да се ни за какве економске добити тај идеал неће жртвовати.

Према томе делегати у Стрезији се засад држе на општој линији. За специјално мађарску линију они су, вероватно, инструисани према току идеја које су већ овде одвећ разрађене и које се сматрају идеологијом и принципом живота.

Званична теза мађарске владе, какву представља њена делегација у Стрезији, и каква је овде јуче публикована, јесте ова:

1. Није довољно да се поврати кредит међу државама. Неопходно је и стварање здравијих међународних веза како би се међу државама које су упућене једна на другу омогућила корисна измена сувишака производње. Такве везе ће једине омогућити у плаћању дугова међу државама и то извозом робе у размену или отварањем трећих тржишта. За ово је потребно парализовање куповине златне валуте, што се је последњих година увидело и на делу.

2. Састанак комисија у Стрези треба да пре свега испита предуслове како да се укине ограничење валута као и ограничење у робној измени у државама Средње и Источне Европе. Ове државе треба да уђу у привредну заједницу света а та заједница би се базирала на слободној измени робе. Другим речима: мора се пронаћи начин да се обезбеди тим државама таква платна биланса да оне могу учествовати у слободној измени робе која би се наслањала на интернационални новчани систем, без опасности за себе да снизују животне потребе народа на степен који је неподносив.

3. Равнотежа билансе плаћања, која се састоји у том да се мањак покрива увозом туђег новца (новим зајмовима) не може се ни узети у обзир, пошто су поменуте државе Средње и Источне Европе већ сада и одвећ презадужене. Те државе, уосталом, не би могле рачунати на нове зајмове док стари њихови дугови не буду исплаћени. Могле би им се учинити нове позајмице само да се њима помогне исплаћивање старих рачуна, али то би била помоћ само илузорна и привремена; стварно, њихов положај у будућности био би тим само отежан. Већ и досадања њихова беда је долазила баш отуд што су годинама своје иноземне зајмове покривале само закључивањем нових зајмова у иностранству. Треба избећи продужење таквог система рада и то не само у интересу дужника него и у самом интересу поверилаца, ово се, наравно, не односи на мање стране кредите него на велике зајмове. Мањи кредити ће и сада бити потребни тим истим

задуженим државама, пошто је то једини начин да доведу у ред своју валуту, да употпуне своју златну односно девизну главницу у мери која буде довољна за укидање ограничења у девизном промету.

4. Извоз држава Средње и Источне Европе је незнатан и неће се повећати ни у будућности због њихове привредне структуре. Зато платна могућност тих земаља зависи од тог како ће се вредност њиховог извоза сувишака довести у склад са сумама које представљају њихови дугови на страни. Али улазак ових држава у једну совјетско-привредну заједницу, основану на слободнијој измени робе, изискује снижење терета њихових дугова у иностранству.

5. Ако се куповање златне валуте снизи, то је најсигурнији пут ка циљу; али ће то снижавање моћи наступити само постепено и полако. Уосталом, није тешки привредни положај наступио само повећањем куповине златне валуте, него зато што је у Америци привредна продукција толико механизирана и рационализирана да је пала цена европским производима у толикој мери да њихова вредност на светској пијаци не покрива више ни трошак њихове производње. А један даљи разлог тешког привредног положаја наших поменутих држава је у том што неке од тих држава које имају и своју индустрију, одржавају високу царину на аграрне производе како би користили својој индустрији. Висока каматна стопа је један од разлога те кризе.

6. Из свега овог излази да постепено укидање ограничења девиза не би, бар за сад, користило кад би се снизила куповна снага злата, а још мање би падање те куповине снаге злата користило стварању здравих међународних трговинских веза. Изван овог проблема о златној валути, потребне су још и друге пролазне мере: подизање извоза и цена привредних производа тих аграрних држава, смањивање њихових дугова на страни.

7. За подизање пољопривредног експорта и цена аграрних продуката тих држава, постоји у данашњем стању светске привреде као једна могућност: да оне европске државе које су природна тржишта за те аграрне производе дадну тим аграрним државама одговарајући преференцијал. Што се тиче тог преференцијала треба поменути да се идеја о контигенту не даје практично употребити у случајевима као што је случај Мађарска, пошто главне поверилачке државе

не могу због свог географског положаја својим дужницима дати никаквих преференција.

8. Преференције повериоца ће зависити од величине дугова које му дугује она држава која преференцијал тражи. Европске земље које би имале потребе увоза аграрних производа не би дале државама Средње и Источне Европе такве повластице које би их, тако презадужене, довеле у положај да могу потпуно одржати своје плаћање на страни. А ово стога што се круг оних држава које би дале повластице не би покривао са кругом поверилачких држава; а поверилачки интереси појединих држава су у својим намерама толико различити да не би могли приступити на давање тих повластица. Много доприносе овом и географски положаји тих држава.

9. Када би државе које дају повластице хтеле да их одобре за добро и оздрављење аграрних држава Средње и Источне Европе, како би и ове са свој стране помогле ублажење светске кризе тим што би своје захтеве редуцирале на суму коју би могли исплаћивати а да не униште потпуно свој новчани систем. На тај начин, комплекс повластица могао би се довести у склад са сумом потребном за исплату иностраних дугова. Тако би те аграрне државе Средње и Источне Европе могле постепено укинути ограничења у робном и девизном промету.

10. Ове аграрне државе ће, према свему овом, моћи испунити своје обавезе на страни само утолико уколико се сада буду постигли следећи споразуми а то је а) уколико се буде појачало међународно поверење; б) уколико се буде развио слободан привредни промет; в) уколико ће пасти куповина златних валута на степен година 1926–1929; г) уколико ће пасти незапосленост; д) уколико се повећа потрошак привредних продуката и тиме престане ниска цена која је настала суперпродукцијом. Ако би се све постигло, био би консолидован велики део краткорочних кредита а каматна стопа би била толико снижена да би се дугови, који сада имају одвећ високу камату, могли конвертовати у зајмове сразмерно ниже укамаћене.

Изволите примити, господине Министре, и овога пута уверење о мом најдубљем поштовању.

Јован Дучић с. р.

ИЗВЕШТАЈИ ИЗ РИМА

1933–1937.

Бр. 31[256]

ГОСПОДИНУ БОГОЉУБУ ЈЕВТИЋУ, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1516
Шта је знала Италија о иступању Немачке из Друштва народа

Рим, 18. октобра 1933.

Господине Министре,

Моје осећање да Мусолини[257] није изненађен онолико колико држи свет поступком Немачке у Женеви,[258] потврђује се донекле и оним што сам данас сазнао од мог чехословачког колеге.[259]

Амбасадор енглески Грахам,[260] који сада одлази, и поред свег свог шкотског карактера човека од принципа, у најбољим је личним везама са Мусолинијем. Он је био једини који је имао право да код Дучеа оде кад хоће, и једини који га је и виђао најмање једном недељно. На растанку с Римом Грахам је посетио јутрос и чехословачког посланика, и рекао му како је ономад био на вечери код Мусолинија којег је нашао изванредно срдитог због Хитлеровог препада. По томе би изгледало, ако та срдитост није намештена, да у Риму одиста нису знали шта Хитлер спрема, што би наравно било од интереса да се утврди. Међутим, је Грахам био јуче и код овдашњег немачког амбасадора Хасела[261] који му

[256] АЈ, Стална делегација Краљевине Југославије при Друштву народа у Женеви (даље Делегација), пов. бр. 15, ф. 22, дос. 10, Италија, копија.

[257] Бенито Мусолини (1883–1945), творац фашизма у Италији и његов вођа (Дуче), председник владе, министар иностраних послова до доласка грофа Ћана за министра јуна 1936.

[258] На конференцији за смањење и ограничење наоружања одржаној у Женеви од 2. фебруара 1932. године, Немачка је тражила равноправност у наоружању што није прихваћено, па је Адолф Хитлер, немачки канцелар, 12. октобра обавестио председника конференције да се Немачка повлачи у знак протеста.

[259] Унгри, чехословачки посланик у Риму.

[260] Роберт Грејем, британски амбасадор у Риму.

[261] Улрих фон Хасел (1881–1944), немачки амбасадор у Риму (1834–1938), пре тога посланик Будимпешти и у Београду. Противник

је рекао како ни сам није знао да ће доћи до кидања с Лигом,[262] али да је Мусолинију прошле недеље обратио пажњу да је у Немачкој толико озлојеђење да је скоро извесно да ће Немачка кидати са Конференцијом. Значи да се у Риму још могло знати за кидање с Конференцијом али можда не и до иступања из Лиге Народа. Можда је ово највероватније.

Питање се поставља хоће ли Италија дати сада иницијативу за састанак преставника сила потписница Четворног пакта,[263] пошто члан 3 предвиђа да у случају неуспеха Конференције за разоружање четири силе могу међу собом дискутовати питање.[264] Али у преамбулу пакта се афирмира припадност истих сила потписница пакта чланству Лиге Народа, а не предвиђа случај да једна од њих више не буде чланица. Истина, Немачка ће престати стварно као чланица тек после две године, али је питање да ли ће она хтети да и пакт даље признаје када је познато да је исти потписала тек пошто јој је признат био „глајхберехтикајт“.[265] Због свега овог није немогућно да се за прво време уопште пакт остави у сенци да се од зла не би направило горе.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о моме најдубљем поштовању.

Ј. Дучић с. р.

нацизма, стрељан после покушаја атентата на Хитлера 1944.

[262] Немачки министар иностраних послова Константин Нојрат обавестио је генералног секретара Друштва народа 19. октобра да се Немачка повлачи из чланства ДН, са Хитлеровим образложењем да Немци не прихватају да буду третирани као „народ другог реда“.

[263] Четворни пакт великих сила: Немачке, Италије, Француске и Велике Британије, потписан је у Риму 16. јула 1933. године. Четири велике силе обавезале су се на десетогодишњи мир уз пуно уважавање Оснивачке повеље Друштва народа. (Чедомир Попов, *Европа од Версаја до Данцига*, Београд 1976, 441–443)

[264] Иницијативу за даље преговоре о разоружању дао је Хитлер крајем новембра, више из тактичких разлога него што је стварно желео споразум.

[265] равноправност

Бр. 32[266]

ГОСПОДИНУ БОГОЉУБУ ЈЕВТИЋУ, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1963.
Разговор са турским амбасадором о посети Литвинова Мусолинију

Рим, 7. децембар 1933.

Господине Министре,

Литвинов[267] је јуче напустио Италију, а ја сам већ данас отишао да потражим по његовом трагу праве резултате његовог кратког боравка у Риму. Прво што је пало у очи, то је да Литвинов, иако позван од талијанске владе, није отсео као гост талијански у каквом великом хотелу, него у својој сопственој амбасади. Друго, што је у једној својој изјави дао на знање да ову посету у Риму треба сматрати као његов трећи састанак, после Бонкура[268] и затим Рузвелта.[269] А већ сам случај да је одавде отишао у Берлин потврђује намеру да посети и Хитлера и Геринга,[270] увек само у низу истоветних посета, без икаквог нарочитог карактера.

Данас сам посетио турског амбасадора у Риму[271] зато што је ономад дао један велики пријем у част Литвинова, као старог познаника из времена свог амбасадорства у Москви. Веровао сам да ће ми амбасадор, с којим сам већ сад у доста блиским односима, нешто рећи од оног што је с Литвиновом говорио овом приликом, и нарочито што је лично могао извући из тих разговора.

Амбасадор турски, Васив, ми је рекао да је Литвинов био очевидно врло задовољан својим сусретом. Бољшевици

---

[266] АЈ, Делегација, пов. бр. 20 од 13. I 1934, ф. 22, дос. 10, Италија, копија.

[267] Максим М. Литвинов (1876–1951) заменик министра иностраних послова 1921–1930, након тога министар иностраних послова до 1939, а затим амбасадор СССР-а у САД.

[268] Пол Бонкур, француски министар иностраних послова.

[269] Франклин Делано Рузвелт (1882–1945), председник САД од 1932.

[270] Херман Геринг, близак сарадник Хитлера, првак Националсоцијалистичке странке Немачке.

[271] Васив-бег, турски амбасадор у Риму.

и фашисти су стари противници, али су Литвивов и Мусолини нови пријатељи. Не дели их ништа него доктрина, што значи уверење. За бољшевике и за фашисте, значи за опортунисте и екстремисте, то није ни тако много.

Али, каже амбасадор, ништа стварно није између њих ни претресано нити ишта потписивано. Чак није ни дискутовано ништа ни специјално и детаљно. Учинили су један „преглед хоризонта“, о свачем рекли један другоме своје мишљење, и на том застали. Била су два питања о којима је могло бити озбиљних речи: о разоружању, али је совјетско гледиште одавно познато,[272] и зато нема ничег новог; о Друштву народа, али и за то се зна да је Москва против њега од првог дана, и с тога ни о томе Литвинов није имао шта овде да каже или чује нарочито важног. О другом чему није могло бити разговора, мисли турски амбасадор.

Ако се верује да је Мусолини могао направити ултиматум Друштву народа тек после разговора са Литвиновом за ревизију пакта, погрешно је, мисли турски амбасадор, и не треба ништа од тог приписати боравку Литвинова у Риму. Женева се њега не тиче ни са данашњим ни са новим ревидираним пактом. Доказ, што је пре овог састанка с Литвиновом Мусолини рекао и грофу Шамбрену[273] и Сер Ерику Драмонду[274] да је ревизија неопходна ако се хоће да Италија остане и даље у Друштву народа. Чак амбасадор турски верује да је Мусолини хтео просто иступање и не тражење измене пакта, али да је ову концесију, са тражењем ревизије, учинио само из обзира према поменутим претставницима, француском и енглеском. Мусолинијева намера да разори женевску институцију, данас добија облик праве опсесије. Он данас мери шта може лично постићи за свој престиж у земљи, а не шта треба Италији стварно. Новине су ономад изнеле да је Литвинов *тридесет први* међу претседницима влада или министрима спољних послова који су били до сада у Риму. Овај број залуђује цео свет и, одиста, цео свет талијански данас верује због тога да је Рим понова цен-

[272] СССР је предлагао од 1927. потпуно разоружање или прогресивно смањење наоружања од 50% за државе које су снажно наоружане.

[273] Шамбрен, гроф, француски амбасадор у Риму.

[274] Британски амбасадор у Риму, наследио Грејема.

тар света и Мусолини моћнији од свих државника на свету. Зато, као триумф, има да дође пад Друштва народа као некад пад Картаге.

И турски амбасадор квалификује талијански захтев за ревизију пакта као ултиматум који се више не даје обићи.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић с. р.

Бр. 33[275]

ГОСПОДИНУ БОГОЉУБУ ЈЕВТИЋУ, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 2043
Разговор са г. Сувичем.
Његове импресије из Берлина

Рим, 29. децембар 1933.

Господине Министре,

У данашњем разговору са г. Сувичем,[276] државним подсекретаром за иностране послове, сазнао сам следеће о његовом путу у Берлин.

Ишао сам одиста у Берлин да им вратим посету. Али сам ишао и да сондирам мишљења и о њиховом гледишту на три за нас најважнија питања: разоружање,[277] Друштво

[275] АЈ, Делегација, пов. бр. 139 од 20. II 1934, ф. 22, дос. 10, Италија, копија.

[276] Фулвио Сувич, италијански државни подсекретар за иностране послове, до доласка грофа Ћана за министра иностраних послова јуна 1936.

[277] Након немачког напуштања Конференције за разоружање, Хитлер је 24. новембра 1933. понудио свој план за преговоре о разоружању који је саопштен француском амбасадору у Берлину Андреу Франсоа Понсеу. План се састојао у следећем: да све велике силе смање сувоземне армије на 300.000 војника укључујући ту и колонијалне трупе, да се ограничи артиљерија до калибра од 155 мм, оклопне јединице до кола од 6 тона, да се одрекну хемијског и бактериолошког оружја и бомбардовања насељених места. У слу-

народа, Аустрија. Прво и треће су била главна. – *О разоружању* – Хитлер каже да је или требало остати при Макдоналдовом плану или се онда подесити према једном новом принципу. Макдоналдов план је био да се дадне Француској, Немачкој, Енглеској, Италији и Пољској по 200.000 војника стајаће војске. Француска није пристала него држи 650.000 војника. Зато Немачка тражи бар 300.000, и сматра да није нескромна. Нарочито верујем да је исправно што се истовремено одриче и сваког типа офансивног оружја, задржавајући право само на дефинисано: неће топ од 450 мм. него од 165 мм.; значи да сама себе ставља пред целим светом у немогућност да помишља на офансиву, док, напротив, Француској оставља свемогућност.

Г. Сувич каже да му је Хитлер учинио утисак ванредно снажног човека и апсолутног господара ситуације у земљи. Чак г. Сувич наглашује да му Хитлер прави утисак и човека који никада не би направио препад и изазвао нове катастрофе. Хитлер је пре свега идеолог. Он говори о раси, о немачком генију, о мисији. Као сви Немци, и он је пропао од доктрина. Сви су Немци професори. На истоку, каже г. Сувич, филозофија ослаби народе, а у Немачкој их затупи, „бротира“.

Хтео је да говори с Хитлером и о односима са Француском, али је већ било дошло до прекида немачко-француских директних преговора. Што се тиче Аустрије, Хитлер каже да неће правити аншлус, али тражи да се национал-социјалистима у Аустрији остави слобода мишљења и речи. Г. Сувич из тога изводи да су Немци сигурни у своје аустријске присталице, и да ће све учинити како би одржали и ојачали, јер би победа ових била сама по себи готов аншлус. Зато г. Сувич каже да ће скоро ићи у Беч да на самом месту види како стоје ствари.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић с. р.

чају прихватања овог предлога, предлагао је потписивање десетогодишњег уговора о ненападању између Немачке и њених суседа. Хитлер је условио преговоре само ван Друштва народа, директно између Немачке и великих сила, на шта Француска није хтела да пристане, тако да су покушаји да се дође до споразума доживели потпуни крах априла 1943. француском изјавом да неће дозволити поновно немачко наоружавање. (Ч. Попов, *нав. дело*, 444–445)

Бр. 34[278]

ГОСПОДИНУ БОГОЉУБУ ЈЕВТИЋУ, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 2044
Талијанска штампа и боравак Његова Вел. Краља у Загребу.
Моје писмо г. Сувичу.

Рим, 30. децембар 1933.

Господине Министре,

За време пријема Краља Бориса у Београду,[279] новине талијанске су донеле свега два три мала телеграма о самом путу; али за време боравка нашег Краља у Загребу, који је био тако свечан и срдачан, талијанска штампа је донела вести врло непријатељске садржине, говорећи чак о открићу једне завере.[280] Вести су биле тобож из Беча. Можда одиста

[278] Б. Ј. Д., X–B–18, копија.

[279] Посета бугарског краља Бориса Београду трајала је од 10. до 13. децембра 1933. године, када су вођени преговори о питању приступања Бугарске Балканском пакту, који је у то време био у припреми. (Живко Аврамовски, „Бугарска и Балкански споразум 1933–1934. године“, Југословенско-бугарски односи у XX веку, Зборник радова, свеска 2, Београд 1982, 193–221)

[280] Кампањи против Југославије у италијанској штампи највише је доприносио Вирђинио Гајда, новинар и публициста, Мусолинијев истомишљеник, директор листа „Ђорнале д'Италија“ у коме је нападана Југославија.
Вести које је донела италијанска штампа о припреми атентата на краља Александра у Загребу нису биле без основа. На краљев рођендан, 17. децембра, ухапшен је у Загребу Петар Ореб, наоружан бомбама и револверима, са два саучесника.
Приликом хапшења убио је једног полицајца а другог ранио. Он је у пролеће 1933. прешао у Италију где је са осталим терористима спреман за терористичке акције у Југославији. Припреме су обављене у месту Борготаро и у селу Барди одакле је почетком децембра преко Венеције са лажним мађарским пасошем пребачен у Клагенфурт, а одатле тајно у Југославију са задатком да по извршеном атентату на краља Александра побегне поново у Италију. Атентат је требало да изврши приликом краљеве посете катедрали у Загребу, што су власти спречиле неколико часова пре краљевог доласка у катедралу 17. децембра.
Из ноте МИП-а стр. пов. бр. 13 од 6. I 1934. упућене Посланству КЈ у Риму, коју је требало предати италијанској влади, са напоменом

вести наших бечких емиграната, а можда и вести фабриковане у талијанском Посланству у Бечу или Београду, где су дописници Пингарели и Солари-Боци. Њима је био циљ да омаловаже боравак Краљев у Загребу и унапред сузбију импресије ако би био помилован Мачек,[281] или прилике у нас узеле друкчији правац.

Пошто су новине почеле да из тих телеграма извлаче дедукције за читаве чланке, сматрао сам за потребно да упутим г. Сувичу званично писмо и у прилогу један демантпи за штампу,[282] а то обоје сам однео лично. Искористио сам прилику да најпре говорим о његовом путу у Берлин и Беч, о чему јављам посебним писмом. – А затим сам прешао на главни циљ доласка.

Рекао сам му моје искрено жаљење, чак и неразумевање откуд такво држање у штампи према нама, када наши односи немају разлога да се сматрају рђавим. Наше пријатељство према Италији је много веће и више него једно политичко пријатељство какво се данас направи за моменат и међу непријатељима. Наше духовне везе с талијанском културом, заједничке борбе за ослобођење, љубав за талијански геније толико заслужан за људство, везује Југославију која је и довољно културна и довољно поштена да своје пријатељство учини разумљивим, и која то и данас чини.

да Посланство раније није знало о припреманом атентату, па је не питајући МИП дало деманти у италијанској штампи, видљиво је а и за чуђење зашто Посланство није било обавештено раније на време, о догађају у Загребу. Министар Јевтић је 11. I 1934. усмено саопштио садржај ноте италијанском посланику у Београду Карлу Галију с молбом да то саопштење пренесе својој влади. Отправнику послова у Риму (Дучић је дошао у Београд) јављено је да поводом ноте не предузима ништа. (Б. Ј. Д., шифровано писмо МИП-а Посланству, стр. пов. бр. 13 од 6. I 1934. и стр. пов. бр. 29 од 12. I 1934, X–B–18)

281 Мачек је априла 1933. био осуђен од стране Државног суда за заштиту државе на три године затвора због резолуције коју је донела Сељачко-демократска коалиција, чији је председник био и на састанку у Загребу 5–7. новембра 1932. године, познатије као Загребачке пунктације. Њихова суштина је била осуда „србијанске хегемоније“ и преуређење државе враћањем на 1918. годину. Мачек је помилован крајем децембра 1934. од стране кнеза намесника Павла Карађорђевића. (Љубо Бобан, *Мачек и политика Хрватске сељачке странке 1928–1941*, Загреб 1974, 87–97, 167–168)

282 Види нап. бр. 280 уз овај извештај.

Нисам ишао даље; али је г. Сувич прочитао моје писмо и деманти врло пажљиво и обећао да ће деманти бити штампан, а то је бити *први пут* од када постоји данашњи однос међу нама да смо и оволико утицали на штампу.

Нећу ни даље пуштати, Господине Министре, да вести излазе о нама без икаквог нашег јавног приговора. Сваки пут када буде нешто изишло лажно, ја ћу упутити Министарству слично писмо и сличан деманти. Могу они деманти и не пустити у штампу, али ћу бар зато показати да Посланство добро пази и да су они редовно хватани у лажи. Можда из инстинктивног осећања да лаж не иде далеко, а можда и зато што знају да ће се истина увек од мене знати у овдашњем дипломатском кору, могу најзад у Министарству бар донекле и променити досадашњи начин. Свакако је потреба и дужност све покушати.

Част ми је препоручити и Министарству да се и код нас добро пази на сличне вести из талијанских новина, које долазе у Београд где треба. Потписани верује да је неопходно парализирати ову дифаматорску акцију, и увек слати у Европу демантије који би били за овдашњу штампу поразнији него ли и за нас њихове лажне вести. Ми смо увек грешили кад смо, из наше неокретности, овој пропаганди придавали мање важности него што је имала. Талијанске лажи и наше ћутање су биле подједнако штетне за наш углед.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о мом најдубљем поштовању.

J. Дучић, с. р.

Бр. 35[283]

ГОСПОДИНУ БОГОЉУБУ ЈЕВТИЋУ, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 2
Мој одговор Сувичу на питање односно последњих догађаја на Балкану.

Рим, 2. јануар 1933.[284]

Господине Министре,

Поводом мог последњег састанка са г. Сувичем, пре три четири дана, после разговора о његовом путу у Берлин,[285] министар је нашао за умесно да и он мене запита о новим догађајима на Балкану.[286] Знајући колико је важно дати талијанској влади умирења овом приликом, ја сам покушао да будем што јаснији и што убедљивији. Ја сам дао следећи одговор:

– Све што се у последње време видело на Балкану иде ка зближавању. Најпре су Југославија и Румунија дошле до споразума и најзад ушле у формални савез у кругу Мале Антанте[287]

---

[283] АЈ, Збирка Александра Цинцар-Марковића (даље АЦМ), ф. 2, копија.

[284] Посреди је очита грешка. Треба да стоји 1934. јер је Дучић јануара 1933. био посланик у Будимпешти; у Риму је од 1. X 1933.

[285] Види док. бр. 33.

[286] Реч је о активностима око припреме стварања Балканског споразума са циљем очувања мира, очувања постојећих уговорних обавеза и одржавања статуса кво на Балкану. У том циљу бугарски краљ Борис је боравио у Београду од 10. до 13. децембра, а након њега и грчки министар иностраних послова.

[287] Уговор између Краљевине СХС и Краљевине Румуније закључен је 7. јуна 1921. године. Био је то трећи по реду у систему билатералних уговора савеза Мале Антанте, након уговора закључених између Чехословачке Републике и Краљевине СХС од 14. августа 1920. и Краљевине Румуније и Чехословачке Републике од 23. априла 1921. Суштина ових уговора је одбрамбени савез против ревизионизма Мађарске, касније и Бугарске.
Савез је ојачан војним конвенцијама између ових држава јула и августа 1921. између Чехословачке и Румуније и Чехословачке и Краљевине СХС, а јануара 1922. између Румуније и Краљевине СХС.
Након низа двостраних уговора између чланица Мале Антанте 21. маја 1929. у Београду је потписан Општи акт мирења, арбитраже и судског расправљања, што је и у организационом погледу представљало напредак јер су три чланице истовремено ставиле потпис на исти документ међународног значаја.

а затим Турска и Грчка,[288] благодарећи увиђавности својих политичара, ушле су у исто тако формалан и важан савез међу собом. Пошто су и двоје првих и двоје других имали исто тако мирољубиве тенденције, брзо је дошло до тога да се споразумевају и у четворо.[289] Остала је била Бугарска[290] чија политика исто тако није могла поћи противним правцем од других суседа; јер добри суседни односи једино могу гарантовати Бугарској мирну будућност. Срећом, она је то добро разумела, и већ кроз свој парламенат дала израза о немогућности њеног изолирања од својих суседа. Најзад

Потписивањем допунских споразума о уговорима и пријатељству и савезу 27. јуна 1930. Мала Антанта је ојачала политичку сарадњу и одбрану заједничких интереса, да би 16. фебруара 1933. коначно био образован овај савез потписивањем Пакта о организацији Мале Антанте. Мала Антанта је представљала одбрамбени регионални савез држава чланица, завршавајући своје организовање у време тешке економске кризе, политичких сукоба и све јачег зионистичког покрета на прагу фашистичке офанзиве. (Милан Ванку, *Мала Антанта 1920–1938*, Титово Ужице 1969, 10–11, 56, 77–81)

288 Турско-грчки пакт потписан је 14. септембра 1933. године.

289 Идеја да се формира један балкански савез, који би обухватио све балканске државе, покренута је 1925. године, након пакта у Локарну. До њене реализације није могло доћи због ревизионистичких тежњи у Бугарској као и у Албанији. У периоду 1930–1933. чињени су нови покушаји да до зближења дође. Одржане су четири балканске конференције у том циљу. Чести контакти дипломата и државника Румуније, Југославије, Грчке и Турске резултирали су потписивањем двостраних уговора између Грчке и Турске, Румуније и Турске 17. октобра 1933, када је у Анкари потписан пакт о ненападању, консолидацији и пријатељству, Турске и Југославије од 27. новембра 1933. у Београду – Пакт о пријатељству, ненападању и арбитражи.
Ови уговори претходили су потписивању Балканског споразума четири балканске земље 9. фебруара 1934. у Атини. Циљ му је био да се очува и учврсти мир на Балкану, поштовање уговорених обавеза које су већ постојале између њих и одржање статуса кво – неповредивост граница на Балкану. Споразум је подржавала и повољно прихватила Француска, јер се он уклапао у њен систем колективне безбедности, док су реваншистичке земље неповољно реаговале. Бугарска и Албанија, у којима је био јак утицај Немачке и Италије, нису пристале на Балкански споразум. (М. Ванку, *нав. дело*, 94–96)

290 Бугарска није хтела да прихвати обавезу поштовања неповредивости граница па из тог разлога није ни приступила Балканском споразуму, јер јој је стална тежња била ревизија граница и Нејског мировног уговора.

су дошли докази њене добре воље да уђе у непосредан додир, и то је постигла на начин који је већ познат.

– Пошто ова политика зближавања на Балкану има само карактер мира, она није наперена против ниједне стране државе, због чега извесно мора бити симпатично целом свету. Нетреба више да буде ником чудно што је најзад Балкан показао своју врелост какву није имао у добу док су га Аустрија и Русија делили у две „сфере интереса“. Споразум на Балкану иде затим да олакша и западним силама данашње напоре за осигурање мира. Могу рећи отворено: ако и европски Запад буде инспирисан идејом мира колико европски Исток, мир ће бити осигуран.[291] Свакако, нико више нема права да говори како је Балкан једно „буре барута“ које сваки час може загрозити спокојство других народа. Он, уосталом, није то био ни пре, а таквим именом су га називале само горе поменуте заинтересоване силе у моментима када је требало да тобож од нас спасавају спокојство других.

– Данас се јасно види да балканске државе претстављају у духовном погледу толико исто елеменат мира и поретка колико и скандинавске државе, најмирољубивије од свију. И Бугарска је разумела да ревизионизам за нас остале значи битка у тунелу, и да ми то нећемо дозволити. Није пропуштено да се и приликом посете Краља Бориса у Београду с наше стране јасно подвуче политика Југославије на бази консолидације стања створеног међународним уговорима о миру, како свет у том погледу не би ни за тренутак остао у заблуди. Не може бити речи о територијалним питањима. За петнаест година од Версаља до данас добро се видело да су границе неменљиве, и да је рат коначно регулисао оно што је у етничком погледу по Европи било остало још нерегулисано. Наравно да није било могућно ни очекивати да исхо-

[291] Занимљиво је напоменути да је британски посланик у Београду Невил Хендерсон, у свом годишњем извештају за 1933, дајући значај билатералним уговорима између Југославије, Румуније, Грчке и Турске записао: „Као последица уговора, створена је помало парадоксална ситуација: раније је Балкан представљао сталну опасност по мир у Европи, а сада је Европа једина опасност по мир на Балкану. Ово може звучати претерано, али ствари тако стоје.“ (Живко Аврамовски, *Британци о Краљевини Југославији*, Љубљана 1986, књига друга, 150)

дом рата буду задовољни и они који су га изазвали и други који га нису желели, побеђени колико и победиоци, јер то није нико видео у историји ни осталих ратова. Није могуће извесним народима да још дођу к себи. Немци су тражили ратом све европске и азијске луке: Ригу, Хавр, Марсељ, Ђенову, Трст, Пиреј, Цариград, Суец, Персијски залив, Индију, итд. Мађари су тражили да дођу у Сплит, а Бугари да изиђу на три мора. Ако се друкчије догодило, то није зато што је то катастрофа једне идеје, него катастрофа три највеће мегаломаније какве је свет икад видео. Али да су они победили, зар би смео неко Немцима данас тражити нове границе, говорећи чак о неправедности?

– Знам то, изусти г. Сувич, као за себе.

– Зато на Балкану не може бити говора о променама граница него само о чувању уговора о миру. Балканске су државе изашле из свог детињства, и саме брину своје бриге, али и бригу целог данашњег света да се мир очува. Балканске државе ће све учинити да велике силе узму њих за пример. Између Француске и Немачке траје борба за премоћ већ од Карла V и Франсоа I, у име њихове равнотеже. Ми верујемо на Балкану да је Друштво Народа једино било у стању да ту борбу између две велике западне силе за равнотежу, замени својим благодетним посредништвом. То је био резултат великог освештења међу народима. Две вечно зараћене велике Силе, подједнако одане великим принципима Друштва Народа, то је перманентни мир. Ви друкчије мислите о Лиги Народа ...

– Не, ми смо само за његове промене, рече с осмехом г. Сувич, очевидно без много уверења.

– Београд, продужих ја даље, има у својој политичкој активи као европску заслугу што је био један од главних изградитеља Мале Антанте, и што сада ради на стварању Балканског блока. Значи два органа мира какве досад Европа није познавала. Мени би било нарочито мило кад би се и у Италији разумело с колико се много озбиљности ради у Југославији на оном што она сматра својом „мисијом на Истоку“. Пре стотину година, то је било ослобођење хришћанског Балкана, а сад, после сто година организација Балкана у смислу поретка и мира. Да за ових петнаест година није Југославија на Балкану импоновала снагом и уверењем,

многе државе наоколо биле би огрезле у бољшевизам. Југославија је прва спасила Мађарску од Беле Куна,[292] а она је и Бугарску сачувала.

– Југославија је у својој политици прецизна као једна геометриска фигура: у балканској политици, принцип „Балкан балканским народима“; а у погледу општем, консолидација стања утврђеног уговорима о миру. Стога нико не може бити у заблуди с Југославијом, пошто све што ради, она мора да следствено ради у смислу ова два принципа. А то значи, пре свега, у смислу организације мира...“

Господин Сувич је све ово саслушао с највећим интересом, вероватно и зато што је и сам знао да не може бити по среди ништа друго него (наша бојазан од непредвиђених препада и компликација. Кад сам се сутрадан нашао и са г. Метаксом, мојим грчким колегом, испричао сам му мој разговор са г. Сувичем, а он ми рече како је истог дана код г. Сувича био и турски амбасадор, и говорио му како споразум на Балкану није уперен против ниједне стране државе. А пошто сам се нашао и са г. Влковом, послаником бугарским, и то код њега на ручку, чак и у могућности да говоримо врло интимно јер је ручак био у троје, он је стално у разговору хтео да докаже, и не питан нарочито, како га до сад нико овде није распитивао о последњим догађајима.

Међутим, немогуће је да су већ питали и мене и турског амбасадора, а да нису питали и г. Влкова.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о моме најодличнијем поштовању.

Ј. Дучић, с. р.

---

[292] Средином јула 1919. влада Краљевине СХС ставила је на располагање већи број својих јединица, стационираних око Суботице у Барањи и Међумурју, интервенционистичкој команди Ф. д'Епереа ради обарања револуционарне владе Беле Куна у Мађарској. Почетком августа Бела Кун је пао и југословенске трупе нису биле ни ангажоване против Мађарске.

Бр. 36[293]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 638
Питање разоружања.
Идн и Италија.

Рим, 2. март 1934.

Политичком одељењу,

Министар г. Сувич ми је јуче рекао да је Идн[294] изјавио како Хитлер пристаје било на енглески било на талијански меморандум[295] под условом да одмах имадне авионе у пропорцији 1/3 од оног броја који имају суседи Немачке, а то би износило около 700 авиона. Односно формација чета СС[296]

[293] АЈ, Делегација, пов. бр. 207 од 28. III 1934, ф. 22, дос. 10, Италија копија.

[294] Антони Идн (1897–1977), политичар и државник, члан парламента од 1923. као конзервативац, помоћник министра иностраних послова 1931–1935, након тога министар до 1938. до Минхенских споразума.

[295] Британски и италијански предлози представљали су у ствари компромисно решење између два потпуно супротстављена захтева – француског и немачког. Французи су били одлучни у ставу да се Немачкој не дозволи повећање сталног војног кадра преко 200.000, да се немачке паравојне формације СС и СА рачунају у војну ефективу, да се успостави стална контрола и гарантије за извршење будуће конвенције о разоружању и да се предвиде санкције и гаранције у случају њене повреде.
Британци су у свом предлогу пристајали да се Немачкој дозволи држање војске до 250.000 војника и дефанзивно наоружање.
Немачки захтеви су били да им се обезбеди равноправност у наоружању, одричући јуришним одредима војни карактер. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 227, извештај Посланства КЈ из Париза, 1934, ф. I, дос. I–8)
Британци су се били ставили у улогу арбитра јер им није одговарао ни француски ни немачки чврст став, како је извештавао посланик Живојин Балугџић из Берлина (АЈ, ПЛ, пов. бр. 297, извештај Посланства КЈ из Берлина од 12. II 1934, ф. I, дос. 1–8)

[296] СС-одреди (Schutz-Staffel), терористичко-полицијска организација за време владавине нацистичког режима у Немачкој. Основао их је Хитлер 1925. као изабрани одред своје терористичке организације СА – јуришних одреда. Вођа СС-одреда био је Хајнрих Химлер. Са освајањем власти јануара 1933. њихов број нагло расте и одреди добијају као главни задатак осигурање унутрашњег реда. Од припадника СС-одреда у току 1940. створене су посебне војне једини-

СА,[297] Хитлер је готов да пружи сва умирења да се констатује како немају никакав војнички карактер. Идн верује да ако се постигне друга периода разоружања, биће лакше за Енглеску да прихвати и ону прву; а познато је да Енглези не пристају на разоружање у првој периоди. Данас сам видео и енглеског амбасадора, г. Драмонда, који ми каже да су Талијани пристали на план Енглеске, али ако не успеју да задобију Француску и Немачку за тај план, онда да се остане при плану талијанском. Ако ли ни ово задње не буде примљено, онда да се нађе решење у начинима који би били између енглеске и талијанске тезе.

Посланик,
Ј. Дучић, с. р.

Бр. 37[298]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 6059
21. март 1934.
Циркуларно шифровано писмо,
стигло у Лондон 24. марта 1934.

Јављам Вам ради знања следећи телеграм Посланства у Риму:

„Пада у очи да је споразум између Италије Мађарске и Аустрије у протоколима[299] који представљају једну нову

це, познате по крволочности као и одреди.

[297] СА-одреде (Sturm-Abteilung), јуришне одреде, Хитлер је формирао у току 1925. од најоданијих присталица нацистичке партије. Немилосрдно су се обрачунавали са свим противницима.

[298] АЈ, ПЛ, пов. бр. 269 од 25. III 1934, ф. I, дос. I–2, препис Дучићевог телеграма начињен у МИП-у и упућен шифрованим писмом Посланству у Лондон.

[299] Након преговора вођених између аустријског канцелара Енгелберта Долфуса, председника мађарске владе Ђуле Гембеша и Мусолинија, потписани су 17. марта 1934. у Риму Римски протоколи

форму међународних докумената. Зато у дипломатским круговима кажу да на овај начин отпада обавеза да се ови документи у опште региструју у Друштву народа. С друге стране верује се да данашњи протоколи представљају само почетну форму за којом би тек после завршених преговора 15. маја дошла обавезна и коначна стилизација стварног пакта.

Најзад тврди се да стваран и коначан пакт не може у опште доћи него тек после закључења свих двостраних уговора разумевајући овде евентуалне споразуме и са државама Мале Антанте.“

Јевтић[300]

између Аустрије, Мађарске и Италије. Протоколи су представљали протутежу двема већ формираним политичко-економским групацијама у Средњој Европи и на Балкану – Малој Антанти и Балканском споразуму. Овим су Мађарска и Аустрија постале следбенице фашистичке Италије, која им је била наклоњена, посебно Мађарској; она је у њима видела активније савезнике у својим ревизионистичким циљевима према државама Мале Антанте.

Посланство КЈ у Бечу известило је МИП у Београду о изјави помоћника министра иностраних послова Петера, у вези с Протоколима, да се они искључиво односе на претходну сагласност о држању у питањима спољне политике три потписнице и да они нису пандан пакту Мале Антанте. О току преговора била је упозната Француска, рекао је Петер, и она се сагласила са закључком. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 265 и 266 од 24. III 1934, ф. I, дос. I–2)

С друге стране, изјава Гембеша француском новинару Габријелу Переу, главном уреднику „Пари Мидија“ и дипломатском уреднику „Пари Соара“, даје другу слику о Протоколима. Гембеш је изјавио да „политички пакт представља почетак ревизије уговора о миру. Тако је утврђено са Мусолинијем“. Даље је изјавио да могу сарађивати уколико је Мала Антанта за ревизију уговора у подунавској Европи; у супротном, неће разговарати. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 277 од 28. III – извештај из Рима – и пов. бр. 385 од 28. IV 1934, ф. I, дос. I–2)

[300] Богољуб Јевтић, министар иностраних послова.

Бр. 38[301]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 6.335
24. март 1934.
Циркуларно шифровано писмо,
стигло у Лондон 28. марта 34.

Јављам Вам знања ради следећи телеграм, из Рима:

„Сазнајем да се Гембеш[302] одупирао у Риму да узме икакав ангажман у погледу сузбијања аншлуса или ма што против Немачке.[303] Тако исто је се и Мусолини одупирао да

[301] АЈ, ПЛ, пов. бр. 276 од 28. III 1934, ф. I дос. 1–2, препис Дучићевог телеграма начињен у МИП-у и упућен шифрованим писмом Посланству у Лондон.

[302] Ђула Гембеш, председник мађарске профашистичке владе.

[303] Сувич је приликом посете Будимпешти писмено поднео захтеве мађарској влади који су, према извештајима из немачког и мађарског извора, били познати министру Јевтићу о чему је известио Посланство у Лондону, тражећи да се дозна мишљење енглеске владе о томе. Према Јевтићевом писму, захтеви мађарској влади које је поднео Сувич били су:
1. да Мађарска заједно са Аустријом иде отворено и без резерве са Италијом у спољној политици;
2. да потпише организациони статут, сличан пакту Мале Антанте, са војничким обавезама;
3. да се у Мађарској уведе фашизам, укине социјалдемократска странка, а раднички синдикати и социјалистичке установе да се претворе у фашистичке корпорације;
4. да се Мађарска обавеже оружаном силом да ће бранити аустријску независност.
Као контра-партију Сувич нудио ревизију, обрачун са Југославијом и Чехословачком. Француска је неспособна да мобилише, Чехословачку појешће мањине. Од Југославије Мађарска би добила Бачку и Барању. Осигурао би се економски и војнички хинтерланд Трсту и Ријеци, што вероватно значи поделу Словеније и Хрватске између Италије, Аустрије и Мађарске, или, као раније, независну Хрватску.
Аустрији би се вратила јужна Моравска. Мађарској цела Словачка са Братиславом. Та комбинација организовала би брану Немачкој према југоистоку и удаљила северно од Јужних Словена, по Сувичевом излагању. За Румунију Рим верује да би остала неутрална.
Гембеш није ово могао примити из страха од Немачке и њеног евентуалног споразума са Југославијом и Румунијом. Осим тога

у протоколу уђе ангажман за ревизију уговора мира него је обећао Гембешу да у говору[304] сутрашњем помене о праведности ревизије за Мађарску. Долфус[305] је такође био против уношења у протокол питање ревизије пошто Аустрија није ни до сада пропагирала ревизионизам и пошто Аустрија нема рачуна да се замера Чехословачкој.“

Јевтић

главни циљ мађарске ревизије је Румунија, тако да је овај план више италијанска национална политика и ревизија него ли мађарска.
Горњим информацијама морам поклонити веру јер потпуно одговарају досадашњој Мусолиниијевој комбинационој политици против Југославије и само су једни покушаји више ка њеном остварењу.“ (АЈ, ПЛ, стр. пов. бр. 327 од 12. IV 1934. – МИП, стр. пов. бр. 365 од 7. IV 1934, ф. I, дос. стр. пов.)

304 Мусолини је одржао говор 18. марта 1934. у Риму поводом петогодишње скупштине фашистичког поретка. Износећи своју политику према другим државама дао је подршку мађарском ревизионизму.
Део говора о томе гласи: „Између Италије, Аустрије и Мађарске постоје пријатељски односи, који су после рата имали јаче оправдање и темељ. Мађарска усамљена и лишена чак апсолутно мађарских земаља, нашла је у Италији солидно разумевање, које није тек јучерашње и које је имало јасног изражаја у многим манифестацијама наше спољне политике. Мађарска тражи ‚правду’ и одржање обећања, која су јој свечано учињена у време уговора: Италија је подржавала и подржава овај захтев. Мађарски народ јесте један јаки народ, који заслужује и који ће имати бољу судбину. Протоколи потписани ових дана у Риму, који утврђују термине још тешње сарадње између Италије, Аустрије и Мађарске, не искључују даља проширења и шире сарадње са другим државама. Ради се, да се изиђе из подручја фраза, да би се коначно и одлучно ушло у подручје чињеница.“ (АЈ, МИП КЈ – ОШ, билтен III за март 1934. Говор објављен у гласнику фашистичке странке „Ил Пополо д’Италија“ у ванредном издању од 19. III 1934)

305 Енгелберт Долфус (1897–1934), аустријски канцелар и министар иностраних послова 1932–1934. У сукобу нацизма и фашизма оријентисао се уз Мусолиниијеву и папину концепцију о католичкој Подунавској конфедерацији. Убили га нацисти.

Бр. 39[306]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 6.570
Београд, 27. март 1934.
Шифровано писмо

Лично за Посланика.[307]

Јављам вам знања ради следеће шифровано писмо из Рима: „Посетио сам француског амбасадора[308] на његову повратку из Париза. Из разговора сам увидео да су у Паризу последњи састанак у Риму узели доста немарно верујући да Италија доиста ради само у смислу питања независности Аустрије. Амбасадорово осуство тих дана није уопште било у вези са догађајима у Риму тих дана. Он се бавио у Паризу зато што узео учешћа у редакцији француског одговора о разоружању које је онуда предано у Лондон.

Амбасадор се радује што нападају Мусолинијев последњи говор по питању немачког наоружања, али сматра да се претерало, пошто су рђаво пренете оптужене речи. Нашли да Мусолини није тражио дефинитивно него дефанзивно наоружање Немачке, а то значи нешто друго. Он ће сутра видети Мусолиниа и нада се добити тачан смисао његових речи.

Што се тиче Мусолиниевог тврђења да Француска није још ни додирнула са Италијом међусобна питања која чекају решење, амбасадор каже да је за то крива Италија. Кад је и он позвао италијанску владу да се пређе најзад на такове разговоре, он је избегавао одговарајући да је главно уредити ствар са Средњом Европом и Југославијом, а да је за тим све друго лак посао.“

Јевтић

---

[306] АЈ, ПЛ, пов. бр. 286 од 31. III 1934, ф. I, дос. I–6, препис Дучићевог шифрованог писма начињен у МИП-у и упућен шифрованим писмом Посланству у Лондон.

[307] Ђорђе Бурић (1880–?), посланик КЈ у Лондону од 1925. до 1935. са малим прекидом у 1931. години, пре тога професор Београдског универзитета.

[308] Шарл Шамбрен, гроф (1875–1952), француски амбасадор у Риму.

Бр. 40[309]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 8.850
27. април 1934.
Циркуларно шифровано писмо,
стигло у Лондон 30. априла 1934.

Лично за Министра.[310]

Ово Вам јављам ради Вашег знања и управљања.

Рим извештава:

„Турски амбасадор каже ми да га је пре два дана позвао Алоизи[311] који отпочео дуг разговор о потреби да се одржи пријатељство италијанско-турско које назива традиционалним и историјским. Као пре у разговору са мном о потреби пријатељства и савеза Италије са Југославијом тако исто Алоизи говорио сада и са турским амбасадором о везама које би могле разгранати се и користити много обема земљама. Зато молио амбасадора да му каже као личном пријатељу из времена заједничког боравка у Анкари шта мисли да би Турска евентуално могла тражити од Италије како би за тим пријатељство било постављено на основе трајне и моћне. Турски амбасадор[312] уверавао Алоизиа да Турска није никад престајала осећати пријатељски за Италију али изјавио да он није у стању да одговори ништа више док не запита своју владу.[313] Алоизи рекао да би евентуално Сувич

[309] АЈ, ПЛ, пов. бр. 394 од 1. V 1934, ф. I, дос. I–2, препис Дучићевог извештаја начињен у МИП-у и послат шифрованим писмом Посланству у Лондон.

[310] Ђорђе Бурић, опуномоћени министар и краљевски посланик.

[311] Помпео Алоиси, шеф кабинета италијанског министра иностраних послова.

[312] Васив-бег

[313] Турски амбасадор у Риму Васив-бег саопштио је посланику Дучићу одговор своје владе који ће уручити Алоисију:
„Турска влада међубалканским споразумом ради само на осигурању мира на Балкану и готова је да у томе издржи до коначних логичних граница. Турска жали што није Бугарска пришла пакту, али верује да је ово питање скорог времена; а Турска ће и са своје стране све учинити што је могућно да буде то што пре. Ако Ита-

отишао у Анкару. Амбасадор тврди да је овај предлог дошао од Алоизиа без икакве претходне алузије од стране Турске. Међутим Васиф бај сазнао данас да италијанска влада и не сачекавши одговор из Анкаре донела решење да Сувич у скоро посети Анкару.“

Јевтић

Бр. 41[314]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 10011
10. мај 1934.
Циркуларно шифровано писмо,
стигло у Лондон 14. маја 1934.

Лично за Посланика[315]

Јављам Вам ради знања следећи телеграм из Рима „Имао разговор са немачким амбасадором.[316] Односно француског одговора каже да је пуно компликовао ситуацију јер је Немачка у главном била на линији плана Мусолинијевог и гледишта енглеског. Ипак Немачка не затвара врата. Чак поставила једну пуномоћну личност да питање држи даље на тачки где би сусрети ипак били могући.

Односно питања дунавског немачки амбасадор ми каже да Немачку ни најмање не интересује тројни дунавски пакт. Немачка неће прићи том пакту као што очекује Италија. Кад буде хтела да третира дунавски проблем она ће почети ствар

лија има исте политичке идеје за Балкан онда Турска сматра за част да и са њом сарађује у истом правцу.“ (АЈ, ПЛ, пов. бр. 432 од 11. IV 1934 – телеграм из Рима који је министар Јевтић упутио 2. маја шифрованим писмом Посланству у Лондон.)

[314] АЈ, ПЛ, пов. бр. 448 од 17. V 1934, ф. I, дос. I–10, препис Дучићевог телеграма начињен у МИП-у и послат шифрованим писмом Посланству у Лондон.

[315] Ђорђе Бурић

[316] Улрих фон Хасел

из почетка као да тројни пакт ни римски протоколи нису постојали. Значи разговараће двострано. Буквално амбасадор каже: „Немачка нема разлога да се повлачи кроз рупу коју јој Италија оставила до кроз њу прође.“ Најпосле амбасадор верује да Италија нема ни воље ни начина да помогне осталу двојицу из пакта. То у главном политика престижа.

Односно борављења Мушанова[317] у Берлину, амбасадор ми каже да је Мушанов направио утисак озбиљног и паметног државника. Мушанов је персоналност (?). Разговор у Берлину био је чисто у оквиру економског питања. Амбасадор зна позитивно да Мушанов у Риму није ништа постигао нити желео што постићи. Извесно је међутим да Италија жели увући Бугарску у свој дунавски тројни пакт.

Односно турско-италијанских односа амбасадор каже да су доста затегнути. Каже да је пут турског амбасадора у Анкару у вези с тим и да ће овај имати много труда да их поправи.“

Јевтић

Бр. 42[318]

СТАЛНОМ ДЕЛЕГАТУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРИ ДРУШТВУ НАРОДА У ЖЕНЕВИ

Бр. 1167
Шифра, из Рима и у Женеви
8. јуна 1934. у 18.10

Француски амбасадор[319] ове недеље говорио Сувичу да би се сматрало срећним знаком добре воље за приближењем између Италије и Француске ако би Италија показала према Југославији виднију форму добрих осећања. Било би нарочито цењено ако би у Београду престали веровати да је у Италији спреман атентат против личности Краља Југосла-

[317] Никола Мушанов, председник бугарске скупштине.
[318] АЈ, Делегација, пов. бр. 461 од 12. VI 1934, ф. 22, дос. I–10, Италија, шифровано писмо.
[319] Шарл Шамбрен

вије.[320] Амбасадор рекао да је Краљ Александар пријатељ (Француске), њен савезник и личност која у француском народу ужива општу популарност.

Сувич на ово одговорио да талијанска влада доиста жели дати знак воље за приближењем. Сувич даље напоменуо да сам му и ја говорио о истим мерама које треба предузети ако желе са Југославијом добре односе. Обећао Амбасадору да ће се лично заложити у овом питању. Рекао затим да Мусолини цени нашег Краља због његове храбрости и свести о одговорности.

Да би ме уверио о овом, француски Амбасадор прочитао телеграм који је о овом послао својој влади као и инструкције.

Дучић

Бр. 43[321]

СТАЛНОМ ДЕЛЕГАТУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ ПРИ ДРУШТВУ НАРОДА У ЖЕНЕВИ

Бр. 1168
Телеграм послан из Рима 8. јуна 1934.
у 15,30 часова стигао у Женеву
8. јуна 1934. у 17,20 часова

Сувич прекјуче званично саопштио француском амбасадору да ће Хитлер доћи на састанак са Мусолинијем и то у Венецију или други град северне Италије. Већ одавно Сувич магловито говорио Шамбрену о овој посети желећи сазнати импресију коју би она учинила. Хитлер одмах по доласку на владу слао у Рим и Папена[322] и Геринга[323] и Ри-

[320] Мисли се на припрему атентата на краља Александра 17. децембра 1933. у Загребу; види нап. бр. 280 уз док. бр. 34.

[321] АЈ, Делегација, пов. бр. 462 од 12. VI 1934, ф. 22, дос. 10, Италија, телеграм.

[322] Франц Папен (1879–1969), вицеканцелар од 30. јануара 1933. и министар са специјалном мисијом у Бечу од августа 1934; касније амбасадор у Анкари од 1939–1944.

[323] Херман Геринг (1893–1946), најближи Хитлеров сарадник, од-

бентропа,[324] али сондирао непрестано могућност личног додира. Мусолини избегавао овај сусрет да не би у Аустрији пропао његов утицај.[325] Због свега овог француски амбасадор не придаје сусрету карактер нарочито одлучног политичког момента.

Амбасадор ми каже да досад ову вест није ником осим мени поверио, због чега моли строгу дискрецију. Додаје ипак да ствар може данас сутра избити у јавност било из Рима или из Берлина.

Извештени су Београд и Женева,

Дучић

рођен за његовог наследника, 1932. председник Рајхстага, касније командант ваздухопловства.

[324] Јоаким Рибентроп (1893–1946), од 1933. Хитлеров спољнополитички саветник, 1936–1938. немачки амбасадор у В. Британији, а од 1938. министар иностраних послова.

[325] Нацисти су у својим плановима видели Аустрију у саставу Велике Немачке. Мусолини је гајио наду о стварању дунавске конфедерације под превлашћу Италије, па се залагао за јачање Аустрије и њено очување као независне земље. Хитлер је знао за Мусолинијев став па је априла 1933. послао своје емисаре у Рим да приволе Дучеа да препусти Аустрију Немачкој, што овај није желео јер би тиме били угрожени интереси Италије на Јадрану и Балкану за које је Мусолини сматрао подручјем своје интересне сфере. Аустријски канцелар Долфус уживао је подршку Рима и Ватикана, који се плашио претапања католичке Аустрије у протестантску Немачку. Долфус је забранио нацистичку партију у Аустрији која је након тога почела оштру кампању и покушала убиство канцелара 3. X 1933. године. Нацистичка кампања је појачана почетком 1934. па су владе великих сила, Француске, В. Британије и Италије, 17. II 1934. издале декларацију о потреби одржања аустријске независности и територијалне целине у складу с постојећим међународним уговорима. Месец дана касније потписани су Римски протоколи (Италија, Аустрија и Мађарска), којима је Мусолини јаче везао Аустрију за себе, али то није сметало Хитлеру да и даље делује против аустријске независности и припрема убиство Долфуса.

Бр. 44[326]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1.171
Шифровано писмо.

Рим, 11. јун 1934.

У вези мога телеграма Пов. Бр. 1168.[327]

До овог момента у европској јавности и овдашњем дипломатском кору се само нагађа али ништа позитивно не тврди о састанку Хитлера и Мусолинија. У дипломатском кору уверавају да би талијанска влада сматрала за искупљење пред Аустријом, ако би одмах после Хитлера дошао овамо и Барту,[328] и то на повратку из Београда за Париз.

Међутим, до овог момента нема знака да ће Барту овамо доћи пре но што се буде постигло нешто конкретно између Париза и Рима, пре свега у погледу разоружања, односно сигурности. Најмање изгледа вероватно да би дошао сада када би направио утисак да је на то био изазван Хитлеровом посетом.

У дипломатским круговима се говори да је у досадашњим сондирањима било говора да ли да Хитлер дође овамо као шеф партије или као канцелар владе. Сазнајем да ће доћи ипак у својству канцелара и праћен Нојратом,[329] као што ће и Мусолини, иако је сам истодобно свој министар иностраних послова, сасвим вероватно повести собом Сувича.

Дучић

[326] Б. Ј. Д., X–B–31, шифровано писмо.
[327] Види док. бр. 43.
[328] Луј Барту (1862–1934), француски министар иностраних послова.
[329] Константин Нојрат (1873–1956), немачки министар иностраних послова 1932–1938.

Бр. 45[330]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1.181
Питање Сара

Рим, 11. јун 1934.

Политичком оделењу

Француски амбасадор налази да аранжман по питању плебисцита у Сари за 13. јануар идуће године[331] не треба сматрати, ни француским добитком, ни успехом амбасадора Алоизиа, иако се ово последње огромно подвлачи у талијанској штампи. Лично сматра да је било боље примити некадашњи Хитлеров предлог, да се Немачка и Француска споразумеју међусобно о рудницима те покрајине. Овако, ствар је сасвим ризична. Ако Французи добију плебисцитом 30%, онда ће постићи чудо. Немци ће, међутим, учинити хитлеровским средствима пропаганду да се ни то не постигне.[332]

Гроф Шанбрен подсећа да је и сам био делегат када се на нашој западној граници правио плебисцит са Аустријом у Клагенфурту.[333] Наши су лепили аустријске стотинарке

---

330 Б. Ј. Д., X–B–14, шифровано писмо.

331 Версајским мировним уговором било је предвиђено да се народ Сара изјасни о судбини ове области: враћање Немачкој, припајање Француској или да остане и даље под управом Друштва народа.

332 Иако је већина становништва Сара била за враћање Немачкој, Хитлер је својом пропагандом и бруталним методама присиле „убедио“ противнике да се изјасне за присаједињење Немачкој. У јуну 1934. Савет Друштва народа је именовао Комисију тројице која је требало да организује и контролише спровођење плебисцита. Споразумом са Пјером Лавалом, министром иностраних послова француске владе, новембра 1934. Немачка се обавезала да исплати суму од 900 милиона франака као обештећење француским повериоцима у сарским рудницима. Тиме је практично себи обезбедила право да припреми терен за плебисцит који је 13. јануара 1935. показао да је око 90% гласача за прикључење Немачкој. Након тога Савет Друштва народа је 27. јануара исте године донео одлуку о предаји Сара Немачкој 1. марта 1935. године. (Ч. Попов, *нав. дело*, 453–456)

333 Члан 49. и 50. Сенжерменског мировног уговора предвиђао је плебисцит у једном делу Корушке која је била подељена на зону А и зону Б. Плебисцит је одржан у зони А 10. октобра 1920. и

на телеграфске дирекe да покажу народу како аустријски новац не вреди, а Аустријанци су пролазећи друмовима избацивали џакове жита, тобож испалог из кола, да покажу како су богати храном. Г. де Шамбрен верује да ће немачка пропаганда онемогућити сличним досеткама сваку акцију француску у том крају, чији је национални карактер и онако немачки. Због овога ће се осетити, боји се де Шамбрен, да је Хитлеров предлог био много сигурнији пут до неког успеха, и да је овде по среди један упуштен моменат.

Посланик,
Ј. Дучић, с. р.

Бр. 46[334]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1197
Француско-италијански односи уочи састанка Хитлер–Мусолини

Рим, 12. јун 1934.

Политичком одељењу

У моменту у којем се код Падове састају Хитлер и Мусолини, морална атмосфера између Француске и Италије била је много побољшана. С обе стране чињени су напори да се осталом свету њихов досадашњи спор представи као збир коенсиденције наишлих фатално у пометњи послератној, а које ће се временом отклонити. Није се апеловало на латинско братство, пошто је апел на братство понекад опасан изазивајући подозрење код небраће, која су многобројна, што би овде било код словенских и германских народа. Али се апелује на заједничку цивилизацију и подједнаку крупну мисију у свету. Нарочито се подвлачи, и то с француске стра-

---

већина становништва се изјаснила за прикључење Аустрији, након чега није ни одржан плебисцит у другој зони.

[334] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

не, заједница политичких и економских интереса. Штампа је умерила свој тон према Француској, а дошло је чак и до манифестација приближавања; и то видних, које нарочито импресионирају широке масе и остављају трајније утиске.

Од почетка нове године до данас долазили су овамо угледни људи из Париза да говоре мање или више необавезно, више приватно него јавно, о потреби зближења. Они су се користили бар тим што су односили у Париз своје непосредне импресије о овамошњим људима и приликама, и јасно знали колико је када сати на часовнику фашизма, према догађајима који су се задње време развијали брзином каква никад није била запамћена. Француско Министарство спољних послова, ма у којем времену и ма под чијим шефством, има на расположењу прве духове међу својим људима из науке и књижевности, журнализма и активне политике које може да стави у покрет када год хоће, благодарећи патриотској свести својих јавних радника на свима пољима, и благодарећи изузетној срећи што се људи од крупног имена не залажу за ефемерне интересе и страсти политичких група. Такви корисни људи се виђају сваки час и овде.

Били су у задње време у Риму и на састанку са Мусолинијем, бивши амбасадор Бенар и сенатор Беранже. Први је имао састанак без особитог значаја, али је састанак сенатора Беранжеа имао извесну тежину. Он пролази за талијанофила и члан је париско франко-талијанске лиге. Из његових доцнијих изјава изишло је на среду тачно оно што су Мусолини и Беранже могли рећи један другоме. Најглавније је ово: на говор Мусолинијев од априла ове године у којем је оптужио Француску како није још ниједан покушај учинила да с Италијом споразумно реши постојећа спорна питања, Беранже је у својим интервјуима у „Тану“ објавио да Француска и Италија могу за час свршити са међусобним спорним питањима ако се буду сложиле на питањима општим, која су важнија. Пре свега на питању разоружања. Француска је очевидно настојала да Италију задобије за своју тезу о разоружању, али није успела. Ипак јој је пошло за руком да пред светом покаже, како затегнутост није у међусобицама него у једном принципу вишег реда: у принципу сигурности за европски мир, који је за Француску главно питање *а* за Италију један мотив за транзакције.

Међутим, сложиле су се ипак на питању аустријске независности када су у друштву с Енглеском тражиле комуникејом од 17. фебруара то право на основи међународних уговора о миру. То је био један успех француски.[335] Изгледало је за тренутак да ће Италија од сада престати и своју ревизионистичку кампању, али ово није успело као што се види из догађаја који су затим следовали. И у овом моменту Форђес Даванцати, један крупни Мусолинијев агент, прави у Лондону на радију читаву узбуну у корист ревизионизма. За фашисте, ревизионизам треба да ослаби Југославију и Малу Антанту, а то је важно питање; у погледу талијанских аспирација, Италија и сама очекује од ревизионизма остварења своје експансионистичке политике на Јадрану. Није ревизионизам само покрет у корист Мађарске или Бугарске. Могу се оне и саме одређи једног дана те опасне политичке обмане, али би Италија и даље била зато да се поново стари рачуни прегледају како би она, данас јача него јуче, могла да се прва користи тим новим обрачунавањем. – Према овом, Француска у погледу ревизионизма није у Риму помакла ствари са старог места. Мора се ипак признати да је ревизионизам овде за моменат изгубио од акутности и да се о њему говори као о споредном питању. Проблем разоружања је апсорбовао све друго.

Важни су још неки покушаји за приближење Француске и Италије, као ванредан пријем у Италији француских инвалида и затим одлазак у Париз гарибалдинаца, учесника у великом рату.[336] Широке масе су први пут овом приликом имале осећање да се ствари крећу на боље. У исто време падају и трговински преговори између две земље. Одлазак министра Асквинија у Париз је био важан с ове стране већма него по самим резултатима. Било је у питању да се постигне равнотежа у трговинском билансу између две земље, али је то ишло тешко, пре свега што су обе агрикултурне. Покушало се зато да се постигне циљ споразумом између обостра-

[335] Иницијатор декларације била је француска влада јер је она била против аншлуса. После контаката с Италијом и В. Британијом као и са Малом Антантом, постигнута је сагласност о издавању декларације три силе у којој су тражиле очување аустријске независности и територијалног интегритета у складу с постојећим међународним уговорима. (Види нап. 325 уз док. бр. 43)

[336] Рат против Аустрије (1859–1861) за уједињење Италије.

них двеју индустрија свиле и индустрије монопола. Ствар до сада још није отишла далеко. Асквини се вратио а влада није дала ни уобичајени комунике о постигнутом резултату. Из француске амбасаде сазнајем, у строгом поверењу, да је учињено од стране Париза само толико што су Французи недавно откупљено злато у Риму оставили и даље на депозит талијанској Народној Банци да јој олакшају покриће, као што је то урадила у своје време и са Енглеском.

У овоме се састоји досадашња политика приближавања Француске и Италије, ништа мање, али и ништа више.

Посланик,
Ј. Дучић, с. р.

Бр. 47[337]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1.187
Шифрован телеграм

Рим, 13. јун 1934.

Мусолини је јуче отпутовао на састанак са Хитлером који ће се одржати у вила Пизани де Стре код Падове осамдесет километара далеко од Венеције.[338] Собом повео Сувича, Алојзиа, Чиана,[339] министра, директора штампе, и Черутија, амбасадора талијанског у Берлину. У дипломатским круговима постоји осећање да овај састанак није без срачунатог циља. Италију од Немачке дели само питање Аустрије и није немогућно да се споразум постигне најпре на овој спорној тачци да би затим тражени додири на свима оста-

[337] Б. Ј. Д., X–B–31, оригинал.

[338] На састанку у вили Пизани де Стра у Венецији, Хитлер и Мусолини је требало да се споразумеју око поделе интересних сфера, што је био главни циљ сусрета два диктатора. До споразума није дошло тако да су и даље остали на својим позицијама.

[339] Галеацо Ђано (1903–1944), министар пропаганде, а од 9. јуна 1936. министар иностраних послова.

лим питањима садашњице. Неки неутрални представници верују да би Француска требала да овај састанак сматра важним. Од јутрос амбасадор Хасел није у Риму што значи да је и сам отпутовао на састанак.

Дучић

Бр. 48[340]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Препис шифрованог писма Краљ. посланства у Риму Пов. бр. 1.211 од 16. јуна 1934. године

Једном моме колеги говорио је овдашњи совјетски амбасадор да је недавно Мусолини у разговору са њиме казао ове речи: „Обраћам вам пажњу на ствари које се у овом моменту дешавају између Немачке и Пољске.“[341] Ове је речи совјетски

[340] АЈ, ПЛ, пов. бр. 564 од 10. VII 1934, ф. I, дос. I–10 препис начињен у МИП-у и упућен Посланству у Лондон.

[341] Немачка и Пољска потписале су уговор о ненападању 26. јануара 1934, као резултат неповерења Пољске према Француској и В. Британији, који се јавио у време преговора око Пакта четворице 1933. године, када су Пољаци очекивали од Француске јаче гаранције своје сигурности. Децембра 1933. Пољаци су понудили Француској тајни предлог о превентивној акцији против Хитлерове владе у Немачкој, што је француска влада одбила, појачавајући тиме пољско неповерење и подозрење. Не добивши гаранције од свог савезника, Пољска их је затражила од најопаснијег суседа – Немачке, што је ова радо прихватила видећи у томе шансу за слабљење француског система европске безбедности. Након тајних преговора потписан је немачко-пољски уговор о пријатељству и ненападању којим су се две земље одрекле употребе силе у међусобним односима и обавезале на поштовање Бријан-Келоговог пакта и споразумно решавање спорних питања. Уговор је потписан са важношћу од 10 година и могао се продужити након тога рока. Уговор је значио добитак на међународном плану за Немачку, а губитак за Француску због везивања њеног савезника за фашистичку Немачку. Овај уговор је значио и тактизирање Немачке, усмерено на от-

амбасадор узео за опомену више него за интригу. Он верује да није немогућно да се утврђују извесни односи између Немачке и Пољске на штету Русије, и да Немачка у том правцу ради са Јапаном. Совјети имају чак подозрење да и Енглеска не би била равнодушна према комбинацији ближих додира са Јапаном. Има знакова да Совјетска Русија, као некада царска Русија, и сад има једно око на Енглеској а друго на целом свету. Што се тиче догађаја у Венецији, совјетски амбасадор их је посматрао према горњим претпоставкама.

Дучић

Бр. 49[342]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1437
Италија и Бартуов пут за Лондон

Рим, 8. јул 1934.

Политичком одељењу

Талијанска влада жели да умањи значај Бартуовог пута у Лондон,[343] интригирајући да је политика регионалних

клањање притиска и на успављивање противника. (Ч. Попов, *нав. дело*, 445–446; Андреј Митровић, *Време нетрпељивих, Европа 1919–1939*, Београд 1974, 399)

342 АЈ, ПЛ. пов. бр. 626 од 1. VIII 1934, ф. I, дос. I–2, препис начињен у МИП-у и упућен Посланству Лондон 13. VII под пов. бр. 15.721.

343 Пут Луја Бартуа у Лондон јула месеца имао је за циљ да придобије владу у Лондону за Источни пакт – пакт који је по мишљењу француског министра требао да учврсти безбедност у Европи, у првом реду Француске, односно да очува статус кво у Европи. Систем безбедности у Средњој Европи који је до тада изградила Француска био је пољуљан доласком нациста на власт у Немачкој. Било је јасно да ће наоружавање Немачке, кад тад довести до ратног сукоба и рашчишћавања старих рачуна. Нагло хлађење немачко-совјетских односа, после доласка Хитлера на власт, отворило је пут зближењу Париза и Москве. У повољној атмосфери односа између Француске и СССР-а, створеној уговором о ненападању од 29. новембра 1932. и трговинским уговором од 11. ја-

споразума опасност за европски мир, због чега Енглеска неће поћи тим путем. Енглеска за себе не тражи већу сигурност него ону која излази из пакта закљученог у Локарну.[344] Због тога блокови на бази војничкој не могу бити у укусу Енглеске, као што су у духу Француске дипломатије.

нуара 1934, размишљало се и о уговору о савезу, који би створио бедем против експанзије Немачке.

Према Бартуовој замисли основицу Источног пакта чинио би француско-совјетски уговор коме би пришле: Пољска, Чехословачка, Финска, Летонија, Литванија и Естонија. У њега је могла ући и Немачка али је било јасно да она то неће учинити. Овај план Барту је изложио совјетском министру Максиму Литвинову 29. маја 1934. у Женеви, након чега је у Москви израђен пројекат Источног пакта, са којим је Барту ишао у Лондон јула месеца, где је добио подршку уз доста резерви и уздржаности.

Септембра месеца Немачка је одбила учешће у пакту јер није хтела никакву сарадњу са СССР-ом, а Пољска (која је већ имала уговор са Немачком) своје одбијање је образложила тиме да не допушта прелазак ничијих трупа преко своје територије. Исто су поступиле и прибалтичке земље, тако да су остале само Француска, СССР и Чехословачка, што је могло да доведе до склапања савеза против немачке агресије. Склапање уговора о савезу омело је убиство Бартуа у Марсељу 9. октобра 1934. године. (Ч. Попов, *нав. дело*, 451–453; види док. бр. 52)

[344] Локарнски пакт чини скуп међудржавних уговора, настао 1925. године, у коме се и Немачка нашла као гарант система колективне безбедности. Сви до тада склопљени уговори били су уперени против ње. Немачка влада је незванично, крајем 1922, предлагала да она буде политички гарант постојеће француске границе што би представљало почетак једног система колективне сигурности у Западној Европи. Предлог је поново актуелизован од стране Немачке јануара и фебруара 1925. у меморандумима упућеним владама у Лондону и Паризу, што је изазвало интересовање али не и одушевљење.

Промена владе у Паризу и долазак Аристида Бријана за министра иностраних послова Француске (априла 1925), чија се спољна политика базирала на зближењу Француске и Немачке као средству за постизање трајног мира у Европи, убрзали су преговоре који су довели до међународне конференције у швајцарском градићу Локарну, од 5. до 16. октобра 1925. године, на којој су учествовали представници Француске, В. Британије, Италије, Немачке, Белгије, Пољске и Чехословачке. Земље учеснице су изјавиле да не желе рат и да сматрају да се међународни проблеми морају решавати мирним путем. Најважнији међу уговорима у Локарну био је уговор Немачке са Француском и са Белгијом о међусобном гарантовању граница одређених у Версају. Гаранти су били В. Британија и Италија. Пакт је решио питање безбедности граница Рајнске области који ће бити прекршен 10 година касније од стране Хитлера. (А. Митровић, *нав. дело*, 392–393; Ч. Попов, *нав. дело*, 339–346)

Талијанска штампа развија на дуго и широко, и доста самовољно, мишљења Едена и Балдвина[345] изречена ових дана. Она упорно тврди да ће Барту бити присиљен да у Лондону објашњава, а не да се погађа или да нешто изискује. Између две владе постоје битне и непомирљиве разлике у погледу питања сигурности и разоружања. Што се тиче сигурности, Енглеска неће одустати да се одрече својих обавеза у случају опасности за француску западну границу, али ништа више и ништа друкче. Одбиће сваки покушај да буде увучена у војни савез који би јој везао руке, пошто је Енглеска земља која има своје земље на свих пет континената. Апсорбована одвећ у Европи, она би свугде другде ослабела.

Енглеска сматра да Француска греши што сигурност света види у вечној инфериорности Немачке. Ово француско упорно мишљење стоји у опреци са мишљењима других држава које, на против, сигурност мира виде само у равнотежи сила. Француска има разлога да се узнемирава, јер је њена земља у једном столећу била три пута преплављена истим непријатељем. Четворни пакт[346] је једини у стању да осигура свет, и Француска га не сме напустити. Нико не може спречити Немачку да се наоружа, осим ако се жели превентивни рат.

Целу недељу дана која је претходила путу Бартуа у Лондон, развијане су из министарства и кроз штампу ове идеје, очевидно у страху да пут Бартуов у Лондон не донесе непредвиђене последице.

Посланик

[345] Стенли Балдвин, председник британске владе.
[346] Види нап. бр. 263 уз док. бр. 31.

Бр. 50[347]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1.500
Шифровано писмо

Рим, 12. јул 1934.

Талијанско јавно мишљење сматра да је Барту у Лондону успео мање него што је очекивао, а нарочито мање него што је желео. Енглеска пристаје да одобри и чак помаже у Берлину и Варшави остварење источног пакта, али Енглеска унапред добро зна да тај пакт одбијају и Немачка и Пољска. Затим Енглеска прима као повољно да Русија уђе у Лигу Народа, али унапред зна и то да Русија неће ући у Лигу Народа осим ако се оствари источни пакт.[348] Значи дакле да су резултати пута Бартуовог врло сумњиве природе. Талијанска влада све чини да компромитује акцију Француске за остварење идеје три пакта Локарно, Источни пакт и Средоземни, који би завршили у општем пакту у оквиру Друштва Народа. Овим би за увек био осуђен Четворни пакт којег овде зову Мусолинијевим[349] и који Италија још увек представља за најпоузданији инструмент мира.

Сасвим противно стоји у стварима навалних преговора у Лондону овог момента. Догађаји после Вејганове[350] посете изменили су пуно енглеско расположење. Овде су уверени да је немогућ енглеско-француски формалан савез, али су могући широки компромиси који би вредели више него савез

[347] Б. Ј. Д., X–B–31, оригинал шифрованог писма.

[348] СССР је примљен у Друштво народа 18. септембра 1934. за шта се посебно заузимала Француска, иако није био потписан Источни пакт. За пријем СССР-а у Друштво народа гласало је 39 чланова од укупно 42.

[349] Мусолинијев предлог четворног пакта био је да Друштво народа претвори у систем великих сила који би управљао Европом, што би по њему значило и ревизију мировних уговора. Његов предлог је био директно уперен и против Југославије. Британска и француска влада то нису прихватиле и његов предлог је измењен у духу француског, који се практично ограничио на Западну Европу, на државе потписнице. (Види нап. бр. 263 уз док. бр. 31)

[350] Вејган, белгијски министар иностраних послова.

на брзу руку стваран, јер би били еластичнији и мање ангажовали доминионе. Страх од овог споразума доминира овог момента у свима овдашњим политичким круговима. Опште осећање је ипак да су разговори у Лондону или остали доста непрецизни, или за сада нарочито представљени као такви.

Дучић

Бр. 51[351]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1.513
Шифрован телеграм

Рим, 13. јул 1934.

Јуче је амбасадор Гранди[352] обавестио талијанску владу да енглеска влада сматра Источни Пакт потпуно довољан да гарантује сигурност коју тражи Француска и паритет који тражи Немачка. Исто тако енглеска влада сматра да не би убудуће ништа стајало на путу да се Немачка врати у Друштво Народа или да Русија постане његовом чланицом. Систем пактова који у Лондону интерпретирао Барту Енглеска сматра као такав да потпуно омогућава Друштву Народа акцију без нарочитих реформи које су се иначе временом биле показале потребним за његово даље функционисање. Италија би остала као и Енглеска по страни овог пакта пошто већ гарантују пакт Локарно. Вести данашње из Берлина које талијански амбасадор послао односно акције енглеског амбасадора такве су природе да је талијанска влада јутрос решила изјавити своју солидарност слично Енглеској. Вечерас излази комунике да пошто паритет одобрен

[351] Б. Ј. Д., X–B–31, оригинал шифрованог телеграма.
[352] Дино Гранди, министар иностраних послова 1929–1932, италијански амбасадор у Лондону, један од најближих Мусолинијевих сарадника, био министар правде, творац фашистичког Грађанског и Кривичног законика, човек претераних амбиција, на крају се сукобио са Мусолинијем и емигрирао из Италије.

Немачкој довољно гарантује морални успех Источног пакта и зато италијанска влада прима пакт повољно.

Дучић

Бр. 52[353]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1.515
Талијански коментар Источног пакта.
Зашто на исти пристаје.

Рим, 14. јул 1934.

Политичком одељењу

Из званичних талијанских извора се тумачи постанак Источног Пакта као последица сталног неповерења Француске према Пакту Локарно. Ма да се тим пактом Немачка одриче Алзаса и Лотарингије, и ма да Енглеска и Италија узимају обавезу да пакт којим се западна граница Француске тако коначно утврђује гарантују против сваке будуће агресије од стране Немачке, Француска се и даље сматрала несигурном. Били су постали немогући сваки разговори с Француском да се Немачкој дадне, и после Локарна, икакво право да створи легитимну одбрану и обнову и доврши своје наоружање.

Пакт Локарно је Француска сматрала недовољним из два разлога: што поред Енглеске не гарантују пакт и Доминиони, и што у њему није тачно дефинисано шта је то нападач. Према члану другом остало би да се то остави Друштву Народа које у свом пакту, члан 16, предвиђа али магловито ову дефиницију. Због овог разлога је морало доћи до једне добро утврђене дефиниције Грка Политиса[354] који нападачем сматра оног који се први лати оружја. Ова дефиниција се доцније узела као база и за све друге закључене билатералне уговоре. Од момента када је Политисова формула усвојена, члан 16 пакта Друштва Народа је само постао помоћном одредбом, али обе одредбе заједно окончавају и утврђују принцип као убудуће потпуно довољан сам за себе.

[353] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.
[354] Бивши грчки министар иностраних послова.

И нови Источни Пакт се ставља на исту основу која има двоструку обавезу за потписнике: да, прво, сви уговорници узимају дужност не прибегавати оружју у случају сукоба, и, друго, да једно другом дадну помоћ у случају напада. Овај Пакт предвиђа Русију, Немачку, Пољску, Чехословачку, Литванију, Естонију и Летонију. Ово је општа обавеза за уговораче. Затим долазе појединачне обавезе у међусобним односима целе групе. Тако Француска гарантује Русији помоћ ако је нападне Немачка или Француску помаже Русија ако би је напала Немачка. На овај начин је пакт Локарно осим гарантије од стране Енглеске и Италије добио за Француску и трећег гаранта Русију за своју западну границу и за коначну својину над Алзасом и Лотарингијом.

Значи да је овај први нацрт био потпуно антигермански. У Француској су говорили да су отворена врата и Немачкој да уђе у овај савез иако ће се он закључити макар она и не пристала да уђе. Немачка је, као што је познато, одбила да уђе у пакт који је и направљен против ње, као обруч од железа. Тај предлог је учинио Литвинов уочи састанка Хитлера и Мусолинија у Венецији.[355]

Нема сумње, тврди се у одговорним политичким круговима талијанским, да је први нацрт био антигермански. Источни Пакт је само допуњавао Локарнски Пакт у погледу сигурности, и то сигурности Француске пре свега. Зато су у Лондону ово добро осетили и тражили исправку у самом духу текста, што значи да је први текст у основи измењен. А измењен је тако да се сада гарантује на истоку Немачкој и Русији исто што се у Локарну гарантовало Француској и Немачкој: сигурност границе. Русија и Немачка међусобно гарантују данашње позиције, а Француска ово гарантује и једној и другој. Русија на крају гарантује Француској оно исто што су већ и Енглеска и Италија гарантовале у Локарну; њену западну границу. На тај начин, место да се два пакта сукобљавају, они се напротив употпуњују. Због овог Италија и Енглеска пристају на Источни Пакт.

Талијанска званична теза утврђује још и следеће.

Нови пакт не само предвиђа учешће Немачке као *неопходно* него истој признаје као битни и логични услов „једнакост

[355] Састанак у јуну 1934. године.

права“ која су јој била призната у Женеви 11. децембра 1932. г.[356] Против такве једнакости Француска се борила у име свог права на сигурност и то „сигурност организовану“. Пошто јој западни и источни Локарно сада ту сигурност обилато дају, нико и ништа не може више спречити Немачку у задобивању њеног паритета. Ово је, уосталом, Француска обећала чим дође до организоване сигурности, а учинила је и да конференција за разоружање онако жалосно оконча, само зато што је њено осећање несигурности било од свега јаче. Надати се да Француска неће још и даље говорити о својој несигурности јер би то било без смисла, пошто нико више није од ње сигурнији.

Циљ ове званичне тезе талијанске јесте овај: да се докаже како је у Лондону а не у Паризу постигнут главни принцип европске сигурности који садржи овај нови пакт, а то је учешће Немачке у савезу као *равноправне*, а не како је први план предвиђао, учешће Немачке у једном савезу који је пре свега био уперен против Немачке. Ово званично талијанско тумачење, право или криво, објашњава свом јавном мишљењу досадашње неповерење талијанске владе према пакту, који уосталом све до пре два дана није у Риму био познат ни у првој ни у другој његовој редакцији! Тек после посете Грандија 11. о. м. Сајмону[357] прави дух француског текста је био овде познат, и, на жељу Енглеске, истог часа и „повољно примљен“.[358]

Посланик,
Ј. Дучић, с. р.

---

[356] У току заседања конференције за разоружање у Женеви, Немачка је септембра 1932. напустила заседање јер учесници нису били спремни да јој признају једнакост са осталим државама у погледу наоружања. Да би се Немци придобили за повратак на конференцију, Велике силе су предложиле, што је усвојено, да се Немачкој признају „једнака права у систему који ће обезбеђивати сигурност свих нација“, после чега се Немачка вратила на конференцију. (Ч. Попов, *нав. дело*, 433)

[357] Џон Сајмон, британски министар иностраних послова.

[358] Држање Немачке и Пољске према пројекту Источног пакта имало је одјека и у Италији, која је била дала пристанак на инсистирање из Лондона. У политичким круговима у Риму протуране су вести да има размимоилажења између француског и совјетског гледишта; за Француску значи гвоздени обруч око Немачке, а за Совјете пут ка смањењу наоружања. Осим тога, лансирано је и да председник француске владе Гастон Думерг није присталица Бартуове политике зато што се француска десница боји сарадње с Москвом. ... Тумачећи на овај начин Источни пакт на који су јуче пристали владини кругови иду сад за тим да га компромитују у својој земљи што не би

Бр. 53[359]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 1.559

Рим, 17. јул 1934.

Политичком одељењу

Овдашњи бугарски отправник послова, Стаменов, младић мудар и добро васпитан, земљоделац по политичком мишљењу, говорио ми је данас неке ствари које можда нису на одмет да буду саслушане.

1. Не треба да се чудите како је могло доћи до данашњег сукоба између бугарске војске, увек врло националистичке, и мађедонских првака у комитету. Њихова сарадња је престала самим временом. Али су била два главна разлога да дође до данашњег лома: прво, што су македонствујушчи били претворили престоницу у кланицу, осрамотивши и земљу и националну идеју; и, друго, можда још важније: дошли су лични сукоби у којима су се македонствујушчи замерили официрима. Зато је морало пући међу њима.[360]

2. Људи који су данас на управи земље, то су људи идејни и од интегралног личног поштења. Највише је зато покрет и био сматран као патриотско дело. То свако зна. Али што свако не зна, то је ово које је добро да знадну и у Београду: да и данашњи режим може проћи као онај

урадили да је италијанска влада пристала на пакт од своје воље и без задњих намера. Ово држање Италије иде очевидно да охрабри данашњи непријатељски став Немачке а нарочито Пољске према Источном пакту. Италија се опрезно али позитивно повлачи у питању пакта сматрајући да покушај није успео“, јављао је крајем јула 1934. посланик Дучић из Рима, МИП-у. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 621 од 31. VII 1934, Министар Јевтић – Посланству у Лондону, шифровано писмо извештаја из Рима, ф. I, дос. I–2)

359 Б. Ј. Д., X–B–14, копија.

360 Деветнаестог маја 1934. припадници организације „Звено“ под вођством пуковника Дамјана Велчева и Кимона Георгијева извели су државни удар, преузимајући власт на челу са Георгијевим који је постао председник владе. Он је распустио Македонску револуционарну организацију (ВМРО) и створио услове за зближење са Југославијом.

1923[361], ако се добро не буде разумело његово право стање. Ради се на будућој, можда доста далекој, али великој Југославији, у коју би ушли и Бугари. Ово није повољно Енглезима који стрепе од свега што је словенско, а ово смета и завојевачкој Италији. Одатле могу да дођу несреће. Енглеска неће ништа сама урадити, али ће допринети да други ураде. Девети јуни и погибија Стамболиског, и затим погром словенофила међу нама, све је то урађено иницијативом са стране. *Ово је позитивно*.[362] Ако се код нас понове сличне несреће и овај пут, то знајте унапред да реакција није дошла из дубине бугарског народа, него са стране *и од странаца*. Данашња идеологија владе бугарске није нова; она је из времена и из главе Стамболијског, славенофила а доста и србофила. Та идеја неће моћи остати ни овај пут да мирно себи осигура развиће. Иста идеја, исти непријатељи. Ми то добро знамо, *и бојимо се*. Морам Вам рећи искрено: у Бугарској се могу људи увек задобити новцем. Ако је бољшевизам онамо пропао, то је зато што Москва није више хтела да плаћа.

3. Што се тиче „балканског пакта“, та реч није много чаробна за Бугаре. Они не желе балкански пакт, ни балкански савез, ни балканску конфедерацију, ни државу Балкан. *Бугари хоће само савез са Југославијом, а све их се друго мало тиче.* Савез и заједничку судбину, по којој би Балкан био њихов, јер је Балкан пре свега словенски. Кажем Вам како резонује наш прости народ, а он је сав прост. Не верујем да ће наши икада потписати „пакт“, како то очекују многи странци. Бугарин размишља овако: постоје три наша питања, Добруџа, Македонија и Тракија. Добруџу ће Румуни упустити, а мађедонско питање ће и само отпасти када будемо уједињени са Југословенима... Тракија је главно, јер је Бугарин земљорадник који тражи најплоднију земљу и која не тражи крупне инвестиције. Затим, Егејско

[361] Земљорадничка влада Александра Стамболијског, који је повео политику зближења са Југославијом, оборена је 9. јуна 1923. када је Стамболијски убијен. Нову владу формирао је Александар Цанков вођа удружене грађанске опозиције, који је био на челу државног удара. (Живко Аврамовски, „О ставу југословенске владе према деветојунском преврату у Бугарској“, *Историја XX века*, св. IX. Београд 1968, 133–146)

[362] Све подвучено у тексту – Ј. Д.

Море је животни проблем за Бугарску.[363]

4. Што се тиче успеха турске дипломатије, ми смо Бугари гледали исти са љубомором. Турска је успела да ништа од себе не дадне, а да ипак добије више него што је ико и помишљао: Русију, Француску, Југославију. То је наше данашње осећање према Турској: љубомора, мрачна завист. Међутим, страх од Италије је ипак у Турској прешао у панику. С Турцима се не даје говорити ни о чему него о Италији, као да ће се сутра талијанска војска искрцати на мало-азијску обалу.

5. Покрет за зближење са Југославијом долази, као што знате, од „Звенара“.[364] Али Ви треба да знате да земљоделци у Бугарској представљају само просту масу, протоплазму, која нема ни добрих шефова. Нису сви културни као Коста Тодоров, Обови, Анастасови, то су људи без видика, без личног особитог престижа ни чара који би фасцинирао масу. Видели сте Гичева, који је нешто обећавао, али ништа није урадио, и који је данас бачен изван свих комбинација.

Односно Бугарског посланства у Риму, могу Вам рећи у крајњем поверењу, да сам тражио агреман за Поменова, посланика у Берлину. Карактеристика његова: човек из каријере, и још више човек каријерист. Умерен је, углађен, сасвим за овај положај у данашњем моменту. Бивши посланик Влков остао је да се настани у Риму, и да чека, можда уверен да је све што се данас ради, питање кратког времена. Уосталом, он лично, омлитавио је и без великих намера. Сву његову несрећу носи на души његова жена. Он је бивши човек.

---

363 Види нап. бр. 289 и 290 уз док. бр. 35.

364 Од освајања власти и формирања владе Кимона Георгијева 19. маја 1934. године „звенари“ су своју спољну политику усмерили у правцу сарадње са Југославијом и Француском. Услов за зближење са Југославијом био је уклањање ВМРО Ванче Михајлова, па је нова влада објавила њено распуштање и укинула њихову државу у држави у Пиринској Македонији у Петричком округу, одакле су вршени упади у Југославију. Разоружане су њихове чете, вође похапшене, а вођа организације В. Михајлов је емигрирао у Турску, одакле га је турска влада интернирала на Принчевска острва. Он ће касније отићи у Пољску, а после тога у Немачку. (Ж. Аврамовски, „Бугарска и Балкански споразум 1933–1934“, у *Југословенско-бугарски односи*, Зборник радова, Београд 1982, 205–219)

Част ми је Министарству саопштити горње рефлексије, знања ради, с молбом да се име Стаменова нигде не помиње, јер ми он може бити користан доцније.

Посланик,
Ј. Дучић, с. р.

Бр. 54[365]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА,
БЕОГРАД

Пов. бр. 2.297
Разговор румунског посланика са Сувичем о Гембешовој посети

Рим, 13. новембар 1934.

Политичком одељењу

После мене, био је код Сувича и овдашњи румунски посланик да чује прави разлог Гембешове последње посете. Сувич је одговорио да је у стању прецизирати тај разлог пошто је и сам учествовао у разговорима Гембеша са Мусолинием.[366]

1. Пре свега, дуго се дискутовало о Аустрији, и констатовано је да се ситуација онамо у последње време знатно побољшала. Гембеш је уверавао да су гледишта између његове и талијанске владе идентична. Мађарска жели са Немачком пријатељство, али из даљег; свакако је најмање пожељна

[365] АЈ, ПЛ, пов. бр. 1.004 од 11. XII 1934, ф. I, дос. I–2, препис начињен у МИП-у и упућен Посланству у Лондон 29. новембра под пов. бр. 26.411.

[366] Гембеш је преговарао у Риму са Мусолинијем почетком новембра како би добио подршку у случају евентуалног напада Југославије, о коме се говорило, због мађарског учешћа у пружању помоћи терористима који су извршили атентат на краља. Мусолини је мађарском посланику у Риму обећао оружану помоћ у случају југословенског напада, а италијански посланик у Букурешту Уго Сола саопштио је да би Италија бранила Мађарску. (Вук Винавер, *Југославија и Мађарска 1933–1941*, Београд 1976, 89)

заједничка граница Мађарске и Немачке. Међутим, Гембеш је отворено рекао да не може гарантовати независност Аустрије коју треба да гарантују велике силе.

2. Што се тиче хрватске емиграције у Мађарској, могу се дискутовати само услови под којим је Мађарска њима дала право азила. Југославија је била после сукоба у априлу у Женеви задовољна начином којим је Мађарска поступила према тим избеглицама.[367] Али данас Мађарска одбија с индигнацијом оптужбе о њеној нелојалности, и она ће се свом енергијом борити против њих. Сувич додаје да ова дискусија није била исцрпна и да Гембеш није тражио учешће и помоћ у таквом питању.

3. Говорећи о посети Гембеша у Варшави,[368] Сувич је рекао да она није имала никакав конкретни политички циљ, него само консолидовање пријатељства које постоји између две земље.

4. Питање ревизије није додиривано. Гембеш познаје талијанско гледиште у том питању. (Сувич прави овде алузију на Мусолиниеве речи да је Италија у погледу ревизије

---

[367] Југословенска влада је почетком 1934. упутила неколико нота Будимпешти и Лондону у којима је тражено од мађарске владе да предузме мере против усташа које је ова подржавала и омогућила им да се у логору у Јанка Пусти припремају за акције и атентате у Југославији. У исто време југословенски граничари на југословенско-мађарској граници пуцали су са неуобичајеном жестином и том приликом је убијено 17 људи, што је у ствари значило притисак на Мађарску да престане са подршком усташама. Након ових догађаја мађарска влада је распустила Јанка Пусту и 26. априла изјавила да нико не подржава илегалне усташке организације (што се убрзо показало као нетачно, јер су усташе и даље боравиле у Мађарској и спремале нове атентате као и онај у Марсељу). Поведени су преговори ради смиривања затегнутости а мађарска влада је, док су преговори били у току, 12. маја поднела тужбу Друштву народа којом је Југославију оптужила да хоће да затвори границу и да елиминише мађарско становништво са границе. Жалба није узета у разматрање у Друштву народа јер је закључено да се ствар може решити преговорима између две земље. (В. Винавер, *нав. дело*, 57–62)

[368] Пред пут у Варшаву, десет дана након марсељског атентата, Гембеш је изјавио немачком министру Русту у Будимпешти да би био „згодан један блок немачко-пољски-мађарско-италијанско-аустријски“. Његов пут у Варшаву требао је да демонстрира да Мађарска није изолована и да је и Пољска уз њу, што је значило недаће за Чехословачку. (В. Винавер, *нав. дело*, 89)

само теоријски и у принципу присталица). Мађарска свакако остаје и даље на свом гледишту (значи да нема мира у Европи без ревизије уговора о миру).

5. Што се тиче пристанка Мађарске на проширење Римских Протокола, Сувич каже да Италија није успела постићи много. Тако ни од стране Аустрије. За Мађарску нарочито, не може бити економске сарадње с Малом антантом без претходне ревизије Трианонског уговора. У погледу протекције мањина у земљама Мале антанте, разговор је овај пут врло кратак.

7. Дуго се говорило и о извршењу клаузула по питању извршења обавеза које предвиђају Римски Протоколи. Сувич каже да није Гембеш постигао повишење контингента за мађарску стоку, али је Италија одобрила накнадне повишице од неколико лира по квинталу за мађарско жито које је Италија била обавезна по Римским Протоколима купити.

8. Гембеш је, каже Сувич, показао много интересовања за културну сарадњу Мађарске са Италијом с погледом на филм, публикације, међусобна превађања појединих аутора, катедре лектора на обостраним универзитетима, измену артиста позоришних, куповине и задобивање за зидање Института мађарских у Италији и талијанских у Мађарској.

Посланик
Ј. Дучић, с. р.

Бр. 55[369]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Стр. пов. бр. 1.075
23. новембар 1934.
Шифровано писмо,
стигло у Лондон 26. новембра 1934.

Лично за Посланика[370]

Молим саопштите Кнезу-Намеснику[371] следећи телеграм из Рима:

„Сматрајте као строго поверљиво

Француски Амбасадор био овог часа код мене да саопшти први разговор са Мусолинијем односно будућег споразумевања француско-италијанског.[372] Шамбрен почео речима о споразуму Италије са Југославијом да би споразум са Француском био ефикасан. Мусолини одговорио како је већ говором у Милану[373] учинио први корак али на

[369] АЈ, ПЛ, стр. пов. бр. 967 од 26. XI 1934, ф. I, дос. стр. пов., препис телеграма начињен у МИП-у и упућен посланству у Лондон.

[370] Ђорђе Бурић.

[371] Кнез Павле Карађорђевић, први намесник након атентата у Марсеју на краља Александра Карађорђевића, боравио је у Лондону крајем новембра 1934. Преговарао је у вези с убиством краља, где му је саветовано да не заоштрава спор. (В. Винавер, *нав. дело*, 90)

[372] Реч је о припреми преговора који су претходили споразуму Лавал–Мусолини 1935. године, односно зближењу Француске и Италије, пошто су немачки планови ишли за тим да се из Средње Европе истисне Француска а Аустрија припоји Немачкој (посебно после убиства канцелара Долфуса 25. јула 1934). Италија се супротстављала аншлусу јер је сматрала да долазак Немаца у Аустрију директно угрожава Јужни Тирол и омогућава Немцима продор на Јадран који су у Риму сматрали својом интересном сфером.

[373] Према писању болоњског листа „ИлРесто Дел Карлино“, од 7. октобра 1934, Мусолини је у свом говору одржаном у Милану 6. октобра, у делу који се односи на Југославију, рекао: „Јасно је, да нема великих могућности да побољшамо наше односе са суседима преко Снежника и преко Јадрана, док буду и даље беснеле преко новина полемике, које нас погађају у најживљи део нашег меса. Први услов за једну политику пријатељства, која се не би заледила у дипломатским протоколима већ би продрла, бар мало у срце меса, први услов јесте да се ни најмање не доводи у сумњу

реч Шамбрена да је смрт Блаженопочившег Краља Александра[374] учинила да се говор донекле заборавио Мусолини изјавио да је готов и понова сличан корак учинити. Чак рекао како ће казати да међу суседима треба или мир или рат а да он бира мир и хоће пријатељство са Југославијом. За тим казао и како је готов рећи да Италија нема никакве претензије територијалне у Југославији... ... додаје да то не може сад учинити због меморандума југословенског у Женеви по питању атентата.[375] Не зна шта тај меморандум садржава ни кад ће заправо бити предан и дискутован ни да ли је и како Италија стављена у питање. Тако исто боји се да реакција

храброст оне италијанске војске, која се борила за све, која је оставила парчад меса у рововима Краса, у рововима Македоније и у рововима Блињија; која је дала преко 600.000 мртвих за заједничку победу, за победу која је почела да буде заједничка тек у јуну и на обалама Пјаве. Ипак ми који се осећамо јаки и који смо јаки можемо да пружимо још једанпут могућност споразума, за који постоје тачни и стварни услови.“ (АЈ, МИП КЈ – ОШ, билтен III за октобар 1934)

[374] Атентат на краља Александра Карађорђевића извршен је 9. октобра 1934. у Марсеју, када је убијен и Луј Барту, министар иностраних послова Француске. Иза атентата је стајала Италија, која се послужила услугама усташке организације Анте Павелића.

[375] Југословенска влада је одлучила да случај Марсејског атентата изнесе пред Друштво народа и оптужи Италију и Мађарску, јер су сви трагови поводом тога водили у Рим, Будимпешту и Берлин. Бартуов наследник Пјер Лавал издејствовао је код југословенске владе да се не оптужује Италија, јер му је било стало да не помути односе с Мусолинијем. Југословенска влада је након тога поднела жалбу Друштву народа новембра 1934. само против Мађарске, оптужујући је због суделовања и помоћи око организовања атентата.

Приликом разматрања југословенске жалбе у Савету Друштва народа, чехословачки и румунски министри иностраних послова, Бенеш и Титулеску, оштро су осудили мађарску политику и оптужили је за реваншизам.

Резолуцијом која је тим поводом донета није непосредно оптужена ниједна држава за атентат у Марсеју, чак ни Мађарска за коју су постојали докази о сарадњи са усташким бандама у Јанка Пусти, где су се усташе припремале за извршење атентата. Резолуцијом је Мађарска позвана да примени санкције према својим органима власти чија би се кривица утврдила. За овакав ток догађаја око осуде марсељског атентата најзаслужнији је Пјер Лавал коме је више било стало до пријатељства с фашистичким и ревизионистичким режимима него до праведне осуде марсељског злочина. (Богдан Кризман, *Анте Павелић и усташе*, Загреб 1983, 202–224)

у Југославији на вест о неиздавању Павелића и других не буде за такав његов корак одвећ непогодан моменат. Конвенција 1870 год. (?) је опет толико категорично прецизна односно неиздавања Краљо-убица да не може бити ни помена о екстрадицији. Значи каже Мусолини да Југославија треба да пружи прилику у којој би његов говор био користан пошто без такве згодне прилике могао би бити само штетан. Мусолини рекао: „Ја дакле тражим од Југославије да ми дозволи учинити такав корак.“

Односно осталих емиграната Мусолини изјавио како ће дати наредбу да их све пошаљу на острво Липари. Каже да не зна да ли их има хиљада али верује да их има 400. На мишљење Шамбрена како је потребно Павелића[376] и Кватерника и Будака[377] судити у Италији Мусолини изјавио да ће то радо учинити ако му француски судови пошаљу документа потребна за отварање специјалне судске истраге. Тај процес био би јаван за цео свет рекао Мусолини. Француски Амбасадор каже ми како је истог часа телеграфисао у Париз да одмах шаљу документа.

Односно смрти Блаженопочившег Краља Александра рекао Мусолини како је био болно пренеражен јер је увек имао наду срести се са Њиме и спремао се као случајан састанак у Сан Марину о чему било у своје време преговарано.[378] Мусолини на крају додао како је на први глас о погибији Краљевој преко овдашњег енглеског Амбасадора и за тим на београдског енглеског Посланика послао у Београд поруку да Југославија буде спокојна, за држање Италије.

---

[376] Анте Павелић (1889–1959), организатор и вођа сепаратистичко-терористичке усташке организације, припадник Хрватске странке права. Од 1929. у емиграцији где је основао усташку организацију.

[377] Миле Будак (1889–1945), усташки идеолог, у емиграцији од 1929.

[378] У тајним преговорима између Рима и Београда током 1930–1933, вођеним између министара иностраних послова Д. Грандија и В. Маринковића и, преко поверљивог посредника Гвида Малаголе Капиа, између Мусолинија и краља Александра, помињала се могућност састанка Александар–Мусолини, како би се веома затегнути односи покренули са мртве тачке у циљу постизања споразума. За тако нешто није постојала воља са Мусолинијеве стране. (Б. Кризман, *Вањска политика југословенске државе 1918–1941*, Загреб 1975, 55–61)

Француски Амбасадор лично... да пошто покушај за трипартитни уговор увек пропао предвиђа као природно и логично да су за будућност у изгледу само билатерални споразуми на обе стране али који би за тим могли имати додирних главних тачака између тројних уговарача.

Шамбрен моли најстрожију дискрецију по овој ствари.“

Којић

Бр. 56[379]

ПОСЛАНСТВО КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ИТАЛИЈИ – МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Политичком одељењу

Пов. бр. 2522

Рим, 24. децембар 1934.

Талијанске провокације у Абисинији изазивају сумњу да Италија спрема онамо скору војничку акцију. Недавно је ишао и сам Краљ Виктор Емануел лично у такозване Источне Афричке колоније, (Еритреју и Сомалију) назване овако за разлику од Северних Афричких колонија (Триполитаније и Киренаике) сада званих једним именом Либија.

Мусолини је својим познатим говором марта о. г. дао на знање свету да је будућност Италије у колонијама и то у Азији и Африци, што је онда изазвало велико узбуђење на оба ова далека континента. Турска је тражила о том у Риму изрична изјашњења, Персија је протестирала, Афганистан се солидарисао са Персијом а Абисинија је пала у очајање видећи да се ове речи пре свега односе на њену егзистенцију. О овом последњем сам писао Министарству писмом пов. бр 1435 од 8. јула о. г.

[379] АЈ, Посланство КЈ у Турској, ф. 22, оригинал, куцан на машини ћирилицом, својеручни потпис. Извештај је прослеђен из МИП-а 6. јануара 1935.

Сада је нарочито порастао огроман интерес за праве намере талијанских провокација у Абисинији где се отвара спор чија је једна погранична провинција, абисинска или талијанска, што значи сукоб. Пошто Италија може да загази у ратне авантуре, абисинско питање постаје постављено као питање дана. Ствар се у овом моменту, како сазнајем са више поверљивих извора, развија на следећи начин.

Лане у ово доба талијанска штампа је дала први знак на узбуну објављујући нову опасност од Јапана за европске силе које треба да одрже на Далеком истоку конкуренцију јапанског демпинга, и затим објављујући да Јапан оружа Абисинију где жели да направи себи војну и економску базу где већ прави своју колонизацију. Као што је сасвим разумљиво, Јапан је овај случај узео озбиљније него што се можда овде мислило. Када сам и ја лично питао у те дане јапанског амбасадора шта је на ствари, он је побијао све што је речено о намерама Јапана у Абисинији, рекавши ми, између осталог ово: „У Абисинији за сад живе свега три мале јапанске личности, од којих је један кувар Краља абисинског, друга личност куварева жена, и трећа личност неки авантурист који понеки пут иде из Јапана у Абисинију и оданде се врати у Јапан“. Пошто је ових дана у Рим дошао нови јапански амбасадор, који је одлично упознат са питањима у Европи јер је дуго година био шеф једне секције у Друштву Народа, приликом прве посете код Мусолинија, и по наредби своје владе, дао је умирења од стране Јапана у питању његове некакве акције у Абисинији. По свој прилици права намера је била да се помене Абисинија. Али Мусолини није пропустио да каже како зна позитивно да Јапан наоружава Абисинију. На ово је јапански амбасадор одговорио: „Али и ми имамо доказа да Италија наоружава авионима Кину“.

Када је и нови турски амбасадор прошлог месеца предавао копију својих писама Мусолинију, талијански шеф владе му је говорио колико има жеља за добре односе са Турском, а Рагиб-беј је брзо упао с речима: „А шта онда значи ваше убрзано утврђивање на Додеканезу“.

Овдашњи абисински представник је приликом последњег инцидента на абисинској граници добио телеграм од своје владе да у Риму оштро протестира, и овај телеграм из Адис-Абебе је одиста дошао у руке абисинског отправни-

ка послова. Међутим, четири остала телеграма које је абисинска влада послала истом, овај није примио, као што ни у Адис-Абебу нису стигли ни ови телеграми. Када је овом приликом ишао у министарство да учини корак код Сувича, нико га није хтео примити, него је најзад упућен да се у једном сасвим споредном одељењу тобож објасни са једним малим чиновником. Ово није било довољно талијанској влади. Знајући да ће абисински представник тај случај причати, из Палацо Кићи је пуштена верзија како телеграми нису отишли пошто абисинско посланство није имало да плати телеграфски трошак. А када је абисински министар дошао у министарство да објасни како у телеграмима није ничег тајанственог, хтео је, кажу из Палацо Кићи, то потврдити тим што је кључ својих шифара ставио на расположење талијанској влади. Овај случај ми је испричао турски амбасадор који је пренеражен каквим се све средствима могу послужити талијански властодршци.

Турска се изванредно живо интересује случајем Абисиније и трага да ли се онамо шаље нарочита количина оружја и муниције. Наименовање за гувернера Источних Колонија је, кажу, сигурно за генерала Дебоно који би командовао евентуалним операцијама у Абисинији и треба већ ових дана да онамо отпутује. Овдашњи министар Јужно Афричких Држава (Капланда и Трансвала) је био неки дан у аудијенцији код Краља талијанског и овај му је у разговору рекао како у Абисинији постоје велики жизмани злата. Међутим, у погледу каквих позива под заставу, амбасадор турски је дознао од свог консула у Милану, из онамошњег извора југословенског, да су позване пет класа, наиме оне од 1923–1928, али не знам колико је ова версија тачна пошто наш овдашњи војни изасланик нема о том никаква сазнања. Према обавештењима из кругова совјетских, постоје извесне припреме и требало би на пролеће да буду спремни 250.000 војника колико би било ангажовано за напад за Абисинију. Међутим ове вести још треба проверити.

Француски амбасадор ми је ономад рекао да нема никаквих знакова да се нешто слично предузима. Он ми није рекао, из разумљивих разлога, да је приликом поменутих абисинских телеграма, амбасада морала посредовати између Адис-Абебе и овдашњег абисинског Посланстава које

је било сасвим одсечено. У Паризу извесно лако могу знати, по знацима у Сомалији, колико је блиска војничка акција у сукобу који је избио на граници абисинско-талијанској у Африци.

Овде свакако више заинтересованих трагају непрестано о чему ћу редовно извештавати.

Посланик,
Ј. Дучић

Бр. 57[380]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 116
Разговор са енглеским амбасадором о хрватским емигрантима у Италији

Рим, 16. јануар 1935.

Политичком одељењу

Приликом данашње моје посете енглеском амбасадору сер Енрику Драмонду, опширно сам му и овај пут говорио о нашим емигрантима у Италији.

Случај што овамо надолазе све нове групе, амбасадор приписује томе што су Мађарска и Аустрија, некад отворен азил за све емигранте, одустале од такве даље готовости. Мисли, односно, тако само каже да Италија прима невољне безпослене из разлога чисто сентименталних. Он зна да у Италији има сада терориста из свих земаља на свету: из Индије, Авганистана, Египта.

Он се пита како да се томе стане на пут, пошто му је Мусолини рекао да би желео да их се опрости, што треба веровати јер је природно. Ја сам му одговорио да би се Мусолини лако опростио наших, а то је кад би их запослио а не облачио у униформе и држао у логорима под оружјем. И мо-

[380] АЈ, ПЛ, пов. бр. 207 од 9. III 1935, ф. I, дос. I–9 копија, прослеђена из МИП-а Посланству у Лондону 2. фебруара под пов. бр. 2.408.

гао би спречити њихово гомилање када не би примао нове придошлице и правио нова регрутовања. Поменуо сам нове поворке из Белгије, Немачке, Бразилије. Амбасадор, не желећи се ангажовати али не одбијајући да сазна истину, примио је очевидно на знање ове факте и обећао ми да ће и сам видети шта је у ствари, али не види решења овом случају. Шта да раде с њима? Би ли их ко примио, Француска итд. На дискретан начин додаје да је тешко не дати право азила када се тражи, и да је ту било и нечег неполитичког, можда хуманог. Наравно, да ово сер Драмонд каже из опрезности према себи. У ствари, он зна истину али се не би ангажовао без наредбе своје владе. Он верује ипак да ће ствари ускоро поћи боље.

Посланик

Бр. 58[381]

ГОСПОДИНУ БОГОЉУБУ ЈЕВТИЋУ,
ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 729
Моја посета Мусолинију
1. разговор о приближењу
2. разговор о терористима

Рим, 24. март 1935.

Господине Председниче,[382]

Посетио сам Мусолинија кога нисам видео дуже времена. Он ми је рекао следеће:

– Видели сте изјаву посланика Виоле[383] у Београду кроз коју сам поново казао речи за наше приближење. Ја

[381] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.
[382] Након оставке владе Николе Узуновића, мандат за састав нове владе поверен је Богољубу Јевтићу 20. децембра 1934, који је истовремено задржао и ресор Министарства иностраних послова.
[383] Виола ди Кампалто, италијански посланик у Београду.

и Вама кажем да је то приближење подједнако потребно за обе земље, и да ћемо га остварити. Ово тим пре што се већ догодило међу нама нешто одиста крупно: приближење Италије и Француске.[384] Оно нас неминовно и логично одводи ка затварању једне старе периоде и остварењу нове. Наше приближење је сада једно питање европске равнотеже и фактор општег мира. Према томе сам и поступио.

– Ја сам, вели, предвидео и на који начин да се поступи. Као што људи поставе поред пута знаке који показују мере и етапе, тако сам и ја поставио дуж нашег будућег пута знаке према томе шта треба да дође пре а шта после. Ви имате потпуно право што тражите да после мојих лепих речи дођу и дела која би потврдила оно што сам рекао, и без чега одиста ни најлепше речи не би ништа значиле. Дела ће доћи. Али ви добро и сами разумете: да морамо ићи полако, опрезно. (Имам утисак да је Мусолини овде мислио на ревизионизам.) Морамо, каже, пре свега створити атмосферу за оно што се жели, а за ово треба мало времена.

– Врло је тешко ишло и наше приближење са Француском; и то због ситница а не због крупница! Знате ли ко је био онај који је извршио наше приближење? То је био де Жувенел![385]... Јесте, само он. Наше две земље су се мрзеле само због начина како су се односиле једна према другој,

[384] Зближење Италије и Француске крунисано је уговором потписаним 7. јануара 1935. у Риму у вили Фарнезе. Спољнополитичка оријентација Пјера Лавала била је срођивање односа са Италијом и Немачком. То срођивање значило је попуштање. Најпре Немачкој у питању Сара, а јануара 1935. Италији којој је, будући да се спремала за поход на Етиопију, била неопходна сарадња с Француском ради евентуално новог немачког посезања за Аустријом.Уговором је Француска уступила Италији три мање значајне колонијалне територије у Африци. Италији је обећано учешће у француској концесији за изградњу пруге Џибути–Адис Абеба а за узврат Италија се одрекла уговора из 1896 који је гарантовао повлашћени положај њених грађана и колониста у Тунису, али тек у периоду од 1945–1965. године. Поред тога уговорнице су се обавезале да ће усаглашавати ставове у случају угрожавања независности и интегритета Аустрије. Мусолинијев циљ је био да се обезбеди гаранција за Аустрију како би могао несметано да делује у Етиопији, за шта је био добио Лавалов пристанак. (Ч. Попов, *нав. дело*, 456–457)

[385] Анри де Жувенел (1876–1935), француски политичар, сенатор, министар јавне управе, после генерала Сараја високи комесар на Леванту.

значи због ствари форме. Мрзели смо се због епиграма, куплета, сарказма којим су Французи хтели да нас направе смешним и бедним у очима целог света... Али нико није умео да то објасни као де Жувенел, уверавајући нас, и уверивши нас, да то не одговара намерама француске политике него особинама француског духа; да су на Монмартру исто тако насртљиви на француске политичаре као и на римске; и да чак Французи почињу свој сарказам увек на свој сопствени рачун.

– Ми смо ближи Србима него Французима, рече наједном Мусолини. Јер смо ми озбиљни и у начину колико и у принципу! Требало нам је са Французима дуго времена док смо могли доћи до разговарања без задње намере, срачунате на иронију и епиграме. Скочила је била читава гомила људи споредних, лично незаинтересованих, поштено инспирисаних, да посредују, приближе, и најзад измире. Међу њима је био најречитији и најтоплији де Жувенел! Ви се сећате како је ствар тешко ишла. А ви видите да смо данас са Французима као једна земља. (Овде Мусолини не помиње Четворни пакт који је био главни мамац на који је он био, заједно са де Жувенелом, нарочито лаком).

– Између Југославије и Италије, каже Мусолини, постоје сада две ствари: хрватски емигранти[386] и – процес у Марсељу.[387] За процес не могу ништа рећи пошто се он налази у рукама француског правосуђа, а нисам у последње време имао прилике да чујем на којој се тачци он данас на-

[386] Мусолини је у подручју средњег Подунавља, које је сматрао зоном италијанског економског и политичког утицаја, планирао да створи групу сателитских земаља у коју би ушле: Аустрија, Мађарска и делови разбијене Југославије – „независна“ Хрватска. У свакој од ових земаља Мусолини се ослањао на одређене кругове. Из Југославије је окупљао екстремну националистичку – усташку емиграцију из Хрватске, што је посебно оптерећивало односе између Југославије и Италије. То је била јака полуга у рукама диктатора који је хтео да сруши Југославију.

[387] Након дугих припрема, процес у Екс-ан-Провансу – суђење терористима – одржан је од 17. новембра 1935, да би био прекинут 21. новембра и поново настављен 5. до 12. фебруара 1936. када је донета пресуда којом су Анте Павелић, Иван Перчевић и Еуген Кватерник осуђени на смрт у одсуству, а Мијо Краљ, Звонимир Поспишил и Иван Рајић на доживотну робију. (Б. Кризман, *Анте Павелић и усташе*, 224–231)

лази. Али што се тиче емиграната, њих има свега 400,[388] или врло мало више, и они се ови сада налазе на Липарима... Мораћемо ускоро коначно ликвидирати њихово питање, и да видимо не бисмо ли то могли решити споразумно са вама. Не бисте ли ви могли после избора објавити амнестију која би и њих обухватила? ... Те људе иначе ниједна страна земља не би хтела примити. Треба имати на уму и да је по среди једно хуманитарно осећање: они су без отаџбине и без хлеба. Уосталом, треба да знате ово: ми смо увек знали да су наши стари пријатељи били Срби а не Хрвати. И то све до 1929 – када су се сами Хрвати бацили у наше наручје. А сад ето не знамо шта да с њима радимо.

Одговорио сам Мусолинију да све ово узимам на знање. Подвукао сам да је Сувич казао како има свега около 400 емиграната; и да су сви на Липарима; и да је то казао не само мени, него и другима овим редом: представницима Румуније, Чехословачке, Француске и Енглеске; и да Сувич носи одговорност за ову тврдњу.[389] Међутим, на жалост, има емиграната и ван Липара и то, по великим градовима Италије,[390] и то увек активних, и спремних да ускоро почну нове несреће. Чак се по иностранству регрутују нови емигранти. Бојим се, рекох, да у Италији не постоје какви професионални „патри-

[388] У разговору који је Дучић водио са директором политичког одељења италијанског МИП-а Кваронијем, поводом емиграната, овај му је саопштио да на Липарским острвима има око 700 хрватских емиграната и да он решење тог питања види у њиховом расељавању по јужној Италији и афричким колонијама. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 336 од 22. IV 1935, извештај из Рима који је МИП упутио Посланству у Лондон 2. априла под стр. пов. бр. 368, ф. I, дос I–9)

[389] У разговору Сувича и посланика Дучића почетком јануара 1935. Дучић му је скренуо пажњу да се нови емигранти регрутују од оних који долазе из Немачке и Белгије, што Сувич није негирао. Дучић је известио министра Јевтића да емигранти долазе у Италију јер су сигурни да их она неће изручити Југославији. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 15 од 7. I 1935, Дучићев извештај који је МИП упутио Посланству у Лондон, ф. I, дос I–9)

[390] Према подацима са којима је располагало Министарство унутрашњих послова КЈ, највише усташа је било на Липарима – 417, затим на острву Стромболи – 19, острву Биљио – 5, провинцијама: Ди Рађо Калабрија – 13, Ди Канцаро – 5, Ди Авелино – 8, Ди Потенца – 4, Ди Кисти – 12, Ди Кампобасо – 9, Ди Матера – 8, Лука – 1, Месина – 5, и у Гросету, Напуљу и Салерну по један – свега 509. (Б. Кризман, *Анте Павелић и усташе*, 564–574)

оти“ који не воде рачуна о одговорностима ни о средствима. Али ми у Југославији узимамо случај емиграната само као случај *терориста*[391] према којима треба подесити мере једине какве заслужују. Они врше једну професију а не апостолат. У Бугарској су имали такве емигранте „македонствујушче“ које сами бугарски судови данас осуђују на смрт као убице и разбојнике... Вођи емиграната, нису ослободиоци него издајници своје отаџбине који живе од страног новца, и за туђе циљеве... Они нису хероји него разбојници,

Мусолини ме саслушао пажљиво и обећао да ће, чим се Сувич врати, ову ствар с њим извидети и покушати да се ствар ликвидира, додајући да су одиста настала нова времена у којима они не могу ништа очекивати.

Господине Председниче,

Није ово први пут да овде изјављују како би хтели ликвидирати питање емиграната, *али као да не знају на који начин*. Сад чак Мусолини предвиђа нашу помоћ у том ликвидирању, помињући нашу евентуалну амнестију. *Ма* какве биле талијанске стварне намере, не би можда било згорег покушати да се Мусолини ухвати за реч, пошто се ипак у овом питању показују нове етапе: лане у ово доба нису овде признавали да постоје групе политичких дејаца, а данас то не одбијају; и лане су говорили да је по среди законити азил за стране политичке незадовољнике, а данас већ говоре (бар Мусолини) да су ови људи постали политички немогући за нашу међусобну суседску политику. Остало би дакле да се још провери права намера Мусолинијева.

Имам ипак утисак да овде добро увиђају како између нас не може бити никаквог озбиљног разговора о приближењу док се предходно не реши емигрантско питање. А ако се намеравају ускоро отпочети преговори за Дунавски пакт, који неће чекати одлагање, природно би било да Италија одиста помишља да ће се то емигрантско питање испречити првог дана разговора са Југославијом. *Логично* би дакле било да се одиста помишља на ликвидацију терористичких хрватских логора, као што су некада били ликвидирани црногорски логори у Гаети.

---

[391] Све подвучено у тексту – Ј. Д.

То је једно. А друго, већ су се и остале силе, и цела светска јавност, умешале у талијанску политику тероризма према нама. Пре свега Француска, преко Лавала и овде преко своје амбасаде, а затим се умешао са запиткивањима и енглески амбасадор, а, по мојој жељи, помало и колеге из Мале Антанте. Ови страни представници које стално држим у току овога питања, данас више не могу ни замислити да би Италија могла, после свега, и нарочито у ове судбоносне дане, имати још каквих намера са овим терористима. Напротив, мисли се да она може себе сматрати срећном што [је], и после свих несрећа које нам је нанела, успела постићи и оволико приближење са нашом земљом, какво је постигнуто последњих дана. Све друго би било не само и одвећ криминално него и одвећ глупо.

Ако би овако могле отпасти сумње у истинитост Мусолинијевих намера да ликвидира емиграцију, остало би још наћи само форму у којој би он извршио ликвидацију. Тешко би било издати неком стотине терориста а да се Италији не припише злочин што је издала другом, можда и нама, једну политичку *емиграцију*. Према томе, да ли би Италија могла наћи овај начин сама, или да јој га друга спреме? Питање је било врло компликовано, него не само за садашњост него и за будућност; и оно би се морало комбиновати, и подвући врло крупним мерама, и спроводити са огромном дискрецијом и деликатношћу.

На челу терориста се налази неколико интелектуалаца, писаца и новинара, од којих овде зазирали већма него од људи из логора на Липарима. Ако Мусолини помиње амнестију, он можда најпре помишља на докторе и студенте који су вођи терориста. Ако затим каже да нико не би примио емигранте, када би одавде били уклоњени, он најпре помишља на Француску одакле их је велики део и дошао овамо; и на Америку, која има и код себе пуно оваквих наших сепаратиста. Пренети их пак у талијанске колоније не би било решење, јер би они и даље били под заштитом талијанском и према томе увек под сумњом да стално служе интересима Италије.

Свим овим желим рећи: да је емигрантско питање данас дошло у једну нову фазу, и да би требало покушати *истерати ствар на чистину* тим што би, као што горе рекох, узели Мусолинија за реч, и затим, ако се ово не би противило как-

вој другој нашој концепцији, – да пристанемо ствар ликвидирати заједничким напором, *као што он у некој форми и сам предлаже*. Лавал[392] је већ по овом питању лично дејствовао а може и поново изненадити талијанску владу својим дејством; затим, Дунавски пакт је питање кратког времена, и зато ликвидација емигрантских логора не трпи одлагања.

Свакако, исцрпена су сва досадашња средства интервенисања и повременог протествовања, указивања на поједине случајеве, бројно стање, кретање и. т.д. ових сепаратиста. Наше сумње према Италији су се увек остариле и зато ће оне временом само расти. Због овог би можда требало *прећи на неку коначну меру* која би показала да ли намере за ликвидацију заиста постоје, у којој мери, и на који начин, са колико добре намере или прикривене зле помисли.

Верујем да осим Мусолинија има велика група људи који су били пуно очекивања ставили на терористичку акцију у Хрватској, и да би ликвидацијом овог питања биле повређене не само многе личне амбиције него и лични материјални интереси, – због чега би вероватно било и отпора да се сасвим одустане не од овакве терористичке политике и да се бар омете ликвидирање *у целини и до краја*. Не могу не поменути поново карактеристичне речи Сувића: да су у Истри престале бомбе откад су оне почеле да пуцају у Хрватској. Бојати се да ово није био знак како би Истра била сигурнија док хрватски емигранти стоје на расположењу талијанских власти.

Изволите примити, Господине Председниче, уверење мога најдубљег поштовања.

[Ј. Дучић]

[392] Пјер Лавал (1883–1945), француски политичар, сенатор од 1927–1940, министар у више ресора, министар иностраних послова од октобра 1934. до јануара 1936, за време рата потпредседник у Петеновој влади а затим председник владе од 1942–1944.

Бр. 59[393]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1299
Отправљено из Рима 28. јуна 1935.
Примљено у Београду 30. јуна 1935.
Шифровано писмо

Односно разговора Идн–Мусолини сазнајем из енглеске амбасаде следеће:

1. Односно дунавског пакта[394] било је врло мало разговора. Ово питање остављено и даље Лавалу. Свакако сложни да [је]неопходно потребно пожурити његово остварење. Немачка настоји напротив преговоре о дунавском пакту што више одлагати с намером да профитира у Аустрији ако би летос или јесенас абисински сукоб за то створио згодну прилику.

2. Односно поморског пакта између Енглеске и Немачке[395] сазнајем да је Мусолини прешао као преко свршеног чина али чије рђаве последице сачињавају већ сад предмет

[393] АЈ, Делегација, ф. 32, дос. 32/II, Италија, шифровано писмо упућено из МИП-а Делегацији у Женеву 5. VII 1935. под пов. бр. 16.341.

[394] Питање закључења Дунавског пакта било је присутно дуго времена међу Великим силама, посебно у француској спољној политици док је водио Луј Барту. Његову политику колективне безбедности у Источној Европи и Подунављу, нови министар Лавал није следио. Било је јасно да ни у једном ни у другом пакту Немачка неће узети учешћа јер би то значило њено одрицање од ревизије мировних уговора. Стога је Барту настојао да склапањем пактова који ће гарантовати статус кво створи баријеру нацистичкој агресивној политици. И после његове смрти идеја Дунавског пакта, посебно на релацији Париз–Рим, била је актуелна јер је требало да послужи Француској да ограничи Немачку, а Италији да спречи аншлус и да јој да простора за поход на Етиопију.

[395] Поморска конвенција између В. Британије и Немачке потписана је 4. јуна 1935. Њоме је Немачкој дозвољено да може држати ратну флоту у укупној снази од око 35% британске морнарице, а подморнице 60% односно 100% у посебним околностима у односу на британске подморничке снаге. Овом конвенцијом В. Британија је санкционисала повреде Версајског уговора, за који се пред Друштвом народа свесрдно залагала. Повреду Версајског уговора од стране Немачке њеним одбацивањем војних клаузула, В. Британија је осудила априла месеца исте године на састанку у Стрези заједно са Италијом и Француском. Конвенција је изазвала протесте Француске, која је сматрала да су

озбиљне бриге. Драмонд у највећем поверењу рекао једном мом колеги овим поводом следеће: закључење поморског пакта енглеско–немачког треба тумачити само разлозима унутрашње енглеске политике и скорим изборима. Да исти пакт није закључен, енглеско јавно мишљење би се побунило; а да су Енглези претходно питали Француску, она би исти пакт спречила. Осим тога Немци су изненадили Енглезе тражећи само сразмеру 35% место 55% као што су у Лондону пре очекивали. Немачки поморски кругови су били први тиме незадовољни. Најзад, Немци су овај предлог поставили питајући „да“ или „не“, дакле искључујући сваку дискусију. Драмонд додаје, да је Мусолини лане предлагао Француској да прими стални немачки кадар од 250.000 а данас мора да прими 500.000. Постојала је опасност да се нешто слично не догоди Енглеској у питању поморског пакта и зато је пристала на 35%. Она је свесна да ће се против овог споразума подићи сасвим оправдани протести.

3. Односно ваздушног пакта Немци траже општи пакт али са закључењем билатералних уговора. Овај последњи услов компликује случај пошто би такви уговори значили да треба са Немачком поделити све такве конструкције аероплана што је немогућно замислити. Изгледа да су се резултати разговора по овом питању показали недовољни.

Односно Абисиније сазнајем да пре доласка Идна Енглеска је показала намеру гарантовати Италији железницу која би спајала њену Сомалију са Еритрејом, затим важне концесије економске и најзад чланство у контроли абисинске администрације. Изгледа да је Мусолини понуде унапред одбио пошто изгледа да нису довољне концесије економско-политичке него и територијалне. Затим је Идн предложио многе друге солуције али без успеха. Енглеска осећа да абисинско литање постаје већ сада европско. Мусолини прети изласком из Друштва народа, ако би се оно

британски поморски интереси плаћени на рачун континенталних савезника, док је Мусолини у томе видео егоизам Лондона на који се не може ослонити. Немачка је из свега схватила да и даље може ићи у својим агресивним захтевима.

Ваља напоменути да је до споразума дошло након француско-совјетског зближења потписивањем уговора о узајамној помоћи од 2. маја (који је био уперен против Немачке) и чехословачко-совјетског пакта о узајамној помоћи од 16. маја 1935. (Ч. Попов, *нав. дело*, 462–463)

противило његовим намерама. После би известно иступили и неки други чланови, вероватно прва Пољска. А како нема другог инструмента да гарантује мир у свету, Енглеска је веома забринута. Идн је напустио Рим као крајњи песимист.[396]

Дучић

Бр. 60[397]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1.392
Сукоб Италије и Енглеске

Рим, 13. јул 1935.

Господине Председниче,[398]

Заоштреност између Енглеске и Италије достигла је свој врхунац. То се догађа баш у моменту када талијанска штампа тврди да се Енглеска повлачи тобож због Идновог неуспеха.[399] Енглеска се стварно није повлачила него само зато да заузме коначну позицију.

---

[396] О разговорима Идна са Мусолинијем у Риму италијанска штампа, која је у току јуна водила праву кампању против Лондона због његовог става у питању Абисиније, била је необично резервисана. Од свих листова једино је „Коријере дела сера“ 26. јуна донео белешку у којој су изнета питања о којима се разговарало, наглашавајући да се није дискутовало о абисинском питању осим што су изнета гледишта. Лондонски „Тајмс“ од 27. јуна у уводном чланку пише да је британски министар за Друштво народа учинио један храбар покушај у Риму да би се избегла ратна опасност између Италије и Абисиније, у чему није успео. Даље се каже да је Идн вероватно успео да убеди Мусолинија да В. Британија нема намеру да оде од Француске и Италије и да се баци у наручје Немачке. (АЈ, МИП КЈ – ОШ, билтен III за јуни 1935)

[397] АЈ, ПЛ, пов. бр. 632 од 20. VIII 1935, ф. I, дос. I–2, копија.

[398] Милан Стојадиновић (1888–1961), председник владе и министар иностраних послова од 24. јуна 1935. до 4. фебруара 1939.

[399] Иднови неуспели разговори с Мусолинијем крајем јуна (види док. бр. 59 и напомене уз њега).

Лорд Сесил[400] је већ од пре неколико месеци организовао референдум у Енглеској чији су резултати ови: 11 милиона за Друштво Народа, 10 милиона за санкцију, а скоро 7 милиона да та санкција може ићи до самог рата.[401] Дискусија о сукобу Абисиније и Италије у Парламенту је била изванредно одлучна. Не ради се, дакле, више о Абисинији него о *општој безбедности*,[402] а општа безбедност је за Енглезе изражена у *Друштву Народа.* Све што данас Енглеска жели, то је избећи опасност да Друштво Народа изгуби престиж међу народима; а оно ће задржати свој престиж у свету сигурније ако се Италија повуче из чланства него ако Друштво Народа капитулира пред Италијом.

Данас није више Француска главни бранилац Лиге Народа откад је поцепан Версањски уговор због којег је највише она и била везана за Женеву, него је то Енглеска. Лорд Чемберлен[403] је рекао у парламенту да се рат мора овај пут избећи макар дошло и до блокаде, додајући затим да је блокада задња етапа после које се иде у сигурни рат. Ако Мусолини тврди да је у питању престиж Италије, и у Енглеској тврде да је у питању престиж Енглеске. Политика престижа је од свих најопаснија јер често зависи од страсти и сујете. А таква политика је данас ставила Енглеску и Италију у отворен и можда далекосежан сукоб.

Мисија Идна у Риму, и његове понуде, биле су вешто смишљене да би народ британски разумео како Италији нису потребне концесије економске него победе војничке и освајања територијална. Ово је било потребно извести на чистину због јавног мишљења енглеског. Уступање земље на мору које је Идн наговестио Абисинији јесте у ствари једна клопка: за случај рата, земљу би Енглези уступили Абисинији, а то би значило снабдевање за Абисинију из Индије. Мусолини апсолутно није предвиђао овај изванредно фини потез енглеске дипломатије којој није био главни циљ друго него да пред целим светом коначно утврди да Италија

[400] Сесил, лорд, члан британског парламента.

[401] Ради се о изјашњавању у погледу италијанско-абисинског сукоба, да се сукоб реши у Друштву народа, применом санкција или ратом.

[402] Све подвучено у тексту – Ј. Д.

[403] Невил Чемберлен, лорд (1869–1948), министар финансија од 1921, члан британског парламента, председник владе од 1937–1940, када је био и на челу Конзервативне странке.

хоће освајања територијална а не експансију економску. Нарочито за енглеске масе није смео остати магловит главни циљ Италије. Требао је затим референдум под дирекцијом једног Лорда Сесила, једног од твораца Друштва Народа, како би британска влада после тога могла заузети став и кренути данашњу акцију која узима, као што се види, пропорције крупних размера.

Лавал се у овом моменту привидно дезинтересирао за сукоб енглеско-талијански, јер је он био тај који је направио данашњи споразум француско-талијански, а било би зато немогуће да он то своје дело изложи опасности мешајући се лично и интервенишући. Лавал и сам осећа да је лако могућ његов скори пад, али би зато он и даље остао човек пакта Лавал–Мусолини, и споразума с Италијом док би неки сасвим други човек иступио да учествује и интервенише у сукобу између Енглеске и Италије.

Данас су у Енглеској сви врхови државнички отворено за отпор према Италији. Абисинија се налази на средокраћи трију континената на којима се подједнако вије енглеска застава; ту је и пут за Индију који је артерија британске светске државе. Попустити и дозволити да се између енглеске Сомалије и Судана и Египта усели Италија, као главни фактор, то је коначно обарање престижа Енглеске који би значио почетак њеног краја. Пут за Индију не би више био у рукама Енглеске него Италије, или можда каквог итало-француског споразума упереног против Велике Британије и њеног колонијалног царства. Треба бити заслепљен својом мегаломанијом па да Мусолини не види каква сметња стоји на његовом путу.

Енглези из виших друштвених кругова који пребивају у Риму, сматрају да је Мусолини употребио данашњи тежак моменат у Европи и доста тежак у Енглеској да постигне блефом успех који жели у својој колонијалној политици, под цену да коначно минира Друштво Народа. Значи да он рачуна са блефом. Енглези кажу да је Мусолини овако пуне четири године уцењивао и Француску, а затим и Немачку, али Енглеска, имајући ту већ готов пример у очима, неће допустити да такву оштрицу и на њој окуша. Сад Енглезима постаје јасно да узимајући у свету противно становиште од Италије, служи миру. То сазнање енглеска влада није могла

имати пре него што је исцрпила извесне покушаје са Идном у Риму, као што није могла заузети ни данашњи одлучни став док није референдумом добила од народа право на такав став. Али после свега овог, Енглеска ће се пожурити да се испрси и да не допусти ову опасну игру са њеним угледом у свету и са миром у њеним колонијама.

До недавна је енглеско јавно мишљење било за 80% равнодушно према талијанској експедицији у Абисинију, пошто се до краја веровало да Мусолини хоће само да заплаши али не и да осваја, и то земљу коју је сама Енглеска пропустила да освоји. Оних осталих 20% су били буднији. Али су то били *хуманитарци* који увек бране, као што онамо кажу, *андер дог*, псето које је на земљи против оног које га је оборило, што овде значи слабу Абисинију против Италије. Затим *протестанти* који не желе ширење талијанског католицизма по Африци. И најзад германофоби који се боје да се Италија не удружи са Немачком за освајање по континентима где се одавно већ налазе Енглези. Равнодушност коју је маса енглеска до јуче показивала у овом питању била је нетачно схваћена у Риму, а кад су осетили буђење и прибирање енглеско из Рима су упућени напади какви никад до сада нису бачени у лице Велике Британије. Данас је очевидно да Енглеска не може натраг. У том погледу данас једнако мисле и владајући кругови и лабуристичка опозиција. Разлику чине у главном „Дели Мел“, лорда Ротермира и „Дели Ексепрес“ лорда Бивебрука (који је из Канаде).

У Риму, у овом моменту, обмањују народ да ће Енглеска и Француска ипак натерати Абисинију на предходну *капитулацију.* Али ако Абисинија не буде натеривана, и најзад ако не буде капитулирала, онда долази до рата. Према мојим информацијама Енглеска ће у том случају заузети став какав се наслућује: а то је блокада.

Говор Самјуела Хора[404] је показао крајњу присебност Енглеске и апсолутну решеност да се одржи под сваку цену опстанак и престиж Друштва Народа. Италија је ударила на Пакт Женевски и на Пакт Келогов и почела да руши све што је још чувало Женеву. Енглеска разуме да без Женеве

[404] Самјуел Хор, британски министар иностраних послова, поднео оставку након обарања Хор-Лаваловог плана о решењу абисинског сукоба.

не може више бити Енглеска снажна пошто је војнички данас већ надмашују не само на земљи него и на морима. Из свега дакле излази, ово: прави сукоб није између Абисиније и Италије него између Енглеске и Италије; а предмет сукоба није више Абисинија него Друштво Народа. Са оваквом поставком, Италија има све изгледе да изгуби.

Изволите примити, Господине Председниче, уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић, с. р.

Бр. 61[405]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОЈ СТАЛНОЈ ДЕЛЕГАЦИЈИ, ЖЕНЕВА

Пов. бр. 18.493
(дипл. циркулар)

Београд, 14. август 1935.

Извештај Посланства у Риму:

„Енглеска показује одлучно готовост паралисати свако решење абисинско-талијанског спора[406] друкчије него

[405] АЈ, Делегација, пов. бр. 531 од 20. VIII 1935, ф. 47, дос. 22, Италија, препис Дучићевог извештаја начињен у МИП-у и упућен Делегацији у виду дипломатског циркулара.

[406] Фашистичка Италија је своју колонијалну империјалистичку освајачку политику усмерила на независну афричку земљу Етиопију. Затворена на свим правцима колонијалне експанзије, влада Бенита Мусолинија, крајем 1933. године, донела је тајну одлуку за напад на Етиопију са циљем да је претвори у своју колонију, после чега се чекао повод за инвазију. Након убиства тридесетак Еритрејаца, који су служили у италијанској војсци, пошто су прешли етиопску границу код места Вал Вала 5. децембра 1934, италијанска влада је дигла велику узбуну. Етиопска влада је тражила арбитражу а Италија је одбила, након чега се Етиопија обратила за помоћ Друштву народа (3. јануара 1935). Тада је Мусолини пристао на арбитражу јер му је предстојао сусрет са Лавалом који ће му омогућити да несметано делује у Етиопији. Након гомилања италијанских трупа у Еритреји, Етиопија се поново обратила Друштву народа (17. марта), али без резултата.

дипломатским путем. Енглеска флота у Средоземном мору добила појачање, а на Малти већ је огроман број ваздушних ескадрила, и цела војна сила енглеске одбране у Средоземном и Црвеном мору стављена у приправност. Пошто све ове мере коштају одвећ скупо, очевидно Енглеска даје разумети да жели решити проблем брзо, озбиљно и коначно.

Овде је примљена са узнемирењем вест, да ће бити сазван енглески Крунски Савет, пошто не заседа парламент а Краљ [је] на одмору. Овакве случајности, ретко је у историји, показују сву тежину ситуације. У праву је енглеско бистро гледиште да Италија у принципу има права на колоније али, ако је ово било могућно деветнаестог века, немогућно је данас, кад већ и енглеске колоније добивају уставе тражећи чак коначно отцепљење. Индија постигла хомрул. И Египат није за Енглеску али не и за Италију него за Абисинију. Аустралија, Канада скоро независне. Зато су идеје Мусолинија апсурдне.

Рекли су им како Идн *има* већ енглески план за тројну конференцију у Паризу.[407] Предвиђена за Абисинију контрола Друштва народа у којој би учествовала, ако буде могућно, и Италија или, ако немогућно, онда и без Италије."

Стојадиновић

В. Британија је италијанске претензије у Етиопији сматрала угрожавањем њеног положаја у Египту и Судану и пута за Индију кроз Суецки канал, па је из тих разлога на састанку у Стрези 11. априла упозорила Мусолинија да неће одобрити његову агресију на Етиопију. Британци су у јулу нудили мање територије Етиопије и британске Сомалије, али је Мусолини то одбио. (Ч. Попов, *нав. дело*, 464–466)

407 Британска и француска влада су успеле да приволе Мусолинија на састанак у Паризу од 15. до 18. августа, када му је понуђен предлог о деоби Етиопије – успостављање англо-француско-италијанског мандата. Мусолини је био непопустљив и овај предлог је одбио тражећи целу територију Етиопије, о чему је и југословенска влада била обавештена. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 622 од 20. VIII 1935, ф. I, дос. I–2)

Бр. 62[408]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1.545
Разговор са Сувичем
о Абисинији

Рим, 27. август 1935.

Политичком одељењу

Био сам данас код Сувича. О сукобу са Абисинијом рекао ми је следеће:

– Мислим да ћемо ићи 4 септембра у Женеву.[409] Спремили смо наш досје. То је огроман број наших уговора с Абисинијом[410] у току последњих 40 година, који ће најбоље показати да уговори с Абисинијом не воде ничем, и да треба себи обезбедити сигурност на оној страни друкче него уговорима. То значи разоружати Абисинију.

– Абисинија није држава створена на моралној и социјалној основи; то је само збир разних племенских војних савеза за заједничку одбрану од белих нападача. Међу тим племенима не постоји ни јединство расно, ни религиозно. Кад немају белих да се с њима бију, онда се убијају међу собом. Са таквом државом немогуће је ишта закључивати и уговарати пошто не

[408] АЈ, Делегација, пов. бр. 1.386 од 31. XII 1935, ф. 47, дос. 22, Италија, копија.

[409] Друштво народа је у Женеви 4. септембра дало Италији истоветан предлог понуђен у Паризу (види нап. бр. 407 уз док. бр. 61), што је Мусолини такође одбио. Овакав „предлог био је врхунац лицемерства ове организације: она је за рачун три велике силе била решена да једну независну земљу, своју чланицу, претвори у колонију тј. у мандатну територију“. (Ч. Попов, *нав. дело*, 466)

[410] Италија је након отварања Суецког канала настојала да се учврсти на Црвеном мору па је 1870. основала колонију у Асапском заливу, која је проширена затварајући Етиопији излаз на море. Уследио је италијанско-етиопски рат 1885–1889, завршен уговором 1889, који су Италијани схватили као протекторат над Етиопијом. Уговором из 1896, склопљеним након италијанског пораза у рату 1895–1896, Италија је признала независност Етиопије, а границу са Еритрејом на рекама Маребу и Муни уговорима из 1906. и 1928. Уговором из 1928. било је предвиђено да се сви спорови између Италије и Етиопије решавају споразумно и арбитражом.

постоје никакве и ничије гарантије које би биле довољне.

– Наш досје за Женеву ће бити импресионантан. Видеће се какво смо стрпљење имали. Постоји и један уговор из 1889 по чијем параграфу 17 Италија има право на протекторат у Абисинији. Наше су владе, нажалост, биле дигле руке после Адуе. Али су се Абисинци, напротив, повезали међу собом сваки час све силније. Кад смо имали рат у Триполитанији, они су дигли против нас 50.000 војника; а када смо имали светски рат, они су дигли на нас онамо 100.000 војника. То показује да ми нисмо никад од њих сигурни. Једини лек, то је разоружати Абисинце.

– Имали смо и уговор који сви познајете: трипартитни, из 1906, у ком су ангажоване осим Италије, још и Енглеска и Француска. Тај уговор има два дела: у првом се говори о гарантији за интегритет Абисиније, али се у другом делу више не говори о интегритету него о евентуалној подели. Сада су устали да тај уговор бране само с гледишта интегритета! ...На прошлој конференцији у Паризу су тражили чак да се тај уговор измени тако како би место нас троје, било четворо да гарантују. А четврти би била Абисинија. Ми смо то одбили.

– Ми нисмо ни сад без воље за компромис – одједном спусти свој тон г. Сувич – али не видимо како би се до њега дошло. Ми смо у Источној Африци и одвећ ангажовани, и потрошили већ две (?) милијарде. У недостатку ма какве добре солуције, ми остајемо и даље за рат. Надамо се да у Женеви неће пасти закључак за санкције... За санкције у корист Абисиније а против Италије! То би било одиста и одвећ.

Имао сам утисак из овог разговора са Сувичем да ће Италија ићи у Женеву још овај пут; али ако у Женеви нађе само противнике, имам импресију да ће је можда затим коначно напустити. Што би је од овог могло задржати то је споразум са Француском који је већ данас једина подршка фашистичког режима у самој Италији.[411]

Посланик,
Ј. Дучић, с. р.

[411] На састанку Мусолини–Лавал јануара 1935. када је склопљен француско-италијански уговор, Лавал се сагласио са италијанском акцијом у Етиопији.

Бр. 63[412]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1.905
Одбрана Италије од примене санкција

Рим, 12. октобар 1935.

Господине Председниче,

Част ми је саопштити Вам овде лакоумно размишљање овдашњих званичних кругова односно последица санкција:[413]

1. Односно санкција према којима се може лиферовати оружје и ратни материјал Абисинији а Италији не, овдашњи званични кругови сматрају да ова мера има политичку а не практичну вредност. Она може имати тешке и разне последице. Тиме ће рат бити само крвавији, и трајати дуже времена него што би трајао иначе.

2. У погледу финансијских и економских санкција које су данас стављене на дневни ред у Женеви, овдашњи званични кругови сматрају да би Енглеска хтела да примора и све остале државе, које су пристале на санкције, да прекину сваки трговински промет с Италијом и на одбијање сваког кредита или зајма. За Француску, напротив, сматрају да се

[412] АЈ, Делегација, пов. бр. 1.355 од 31. XII 1935, ф. 47, дос. 22, Италија, копија, упућена од МИП-а – Делегацији 24. X 1935.

[413] Мусолнијева решеност да освоји Етиопију почела је да се остварује 3. октобра 1935. када су италијанске трупе напале ову земљу. Неколико дана након агресије, 11. октобра, Скупштина Друштва народа осудила је овај чин као и повреду Пакта о Друштву народа. Против овакве одлуке изјасниле су се Аустрија, Мађарска и Албанија, док је швајцарски глас био уздржан. Скупштина је формирала посебну комисију да изради предлог санкција против Италије, а ова је своја овлашћења пренела на Комитет 18 земаља, чији предлог је Друштво народа прихватило 18. новембра, определивши се за примену економских и финансијских санкција против Италије. О примени војних санкција није било речи. Због понашања великих сила санкције су практично биле фарса и показало се да су потпун промашај. (Ч. Попов, *нав. дело*, 467–468; М. Ванку, *нав. дело*, 122–123)

она боји од ових мера. Оне би могле само да користе Немачкој и њеном трговачком промету с Италијом.

3. Италија се не плаши од финансијских санкција, које се састоје у забрани давања зајма или трговачких кредита Италији. Она се већ постарала за одбрану тиме што плаћа у готову. За ово треба да послужи тајни депозит страних вредностних хартија, и кредити (потраживања), а које су кредите талијански држављани „уступили“ влади. Овим ће се хартијама и кредитима влада послужити рационално за све потребне исплате.

4. Италија је спремна и за одбрану против економских санкција. Организација и активност ових продуктивних и трговачких снага, државни систем контроле у националној потрошњи, дисциплина и разумевање Талијана, солидарних са владом, све то даће Италији чврсту снагу у њеном економском отпору. „Видеће се једно чудо“, поручују из Рима. На пример, израда националне вуне која ће се производити из млека са биљкама које имају калорија, и јачину најбоље вуне до сада увезене. Напустиће пијаце противничких држава, а свој трговачки промет упутити у пријатељске и неутралне земље. Увоз и извоз биће све више контролисан. Трошење потребних ствари биће сведено на минимум.

Из свега овога види се колико овде неозбиљно схваћају мере санкција. Ово је резултат говора Мусолинијевог приликом фамозног скупа („адунате“) на дан 2. октобра о. г. када је рекао да ће Италија дати отпор санкцијама сваке врсте и то: економско–финансијским, својим пожртвовањем, скромношћу и дисциплином; војним, војним мерама; и, најзад, рату, само ратним оружјем. Треба наравно одбити пуно на факат да Мусолини говори свом народу којег треба спасти од панике, и затим дићи му још новаца. Један Талијан ми каже: „Од панике? Немам где да бежим. Да нам дигну још новца? Њега више нема.“

Изволите примити, Господине Председниче, уверење о мом најодличнијем поштовању.

[Ј. Дучић]

Бр. 64[414]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1.943
Разговор са Шамбреном о рату енглеско-талијанском

Рим, 16. октобар 1935.

Господине Председниче,

Јутрос, пред сам повратак курира за Београд, отишао сам у палацо Фарнезе да чујем шта каже Шамбрен о новој ситуацији створеној после заузећа Адуе. Ја сам већ имао част известити Вас много раније, да је Шамбрен веровао у Лавалову тезу како ће бити могућно све довести у ред ако се дозволи Талијанима да заузму Адуу и једним горопадним комуникеом објаве свету повратак части талијанског оружја у Африци. Ова теза стајала на супрот енглеској тези: да ће тек после Адуе постати Талијани неиздржљиви, чак и незајажљиви.

Сад је Адуа пала и Лавал је опет на послу за мир. Ових дана су предузете све мере из Париза. Данас сам имао част послати нацрт Лавал-Шамбреновог плана за задовољење Италије (веза Посланства Пов. Бр. 1939). Јутрос ми је Шамбрен рекао да је тај нацрт садашња база за преговоре.[415]

---

[414] АЈ, ПЛ, пов. бр. 912 од 8. XI 1935, ф. I, дос. I–2, препис начињен у МИП-у и упућен Посланству у Лондон, 31. октобра под пов. бр. 25.119.

[415] Према сазнањима посланика Дучића, на Лавалов предлог Мусолини је у другој половини октобра, преко Ватикана и јапанског амбасадора у Риму који су се примили посредовања, послао Лавалу свој пројекат решења кризе: „прво – да се Абисинија подели на три дела: први део који је Италија већ окупирала да се присаједини потпуно Еритреји – Италији, други део који је Абисинија заузела у XIX веку да буде под протекторатом Италије, трећи део – остатак остаје под управом Негуса. Друго: Талијани дају Абисинији пристаниште Аса, да би било под њиховим надзором“. Лавал је настојао да овај предлог приме В. Британија и Абисинија. (АЈ, ПЛ. пов. бр. 800 од 4. XI 1935, – Дучићев извештај из Рима – ф. I, дос. I–2)

Шамбрена сам јутрос нашао врло узбуђеног:

Ако се сад не постигне мир, рат између Енглеске и Италије је известан. Ово је ужасно.[416]

Ја сам потсетио Шамбрена да сам му то рекао већ пре три месеца, чим је Енглеска концентрисала флоту у Средоземном мору.[417]

– Реците ми, знате ли шта хоће Енглеска? Зна ли ико шта хоће у Лондону?

Ја рекох да добро знају Енглези. Мислим да хоће да потопе талијанске бродове као некад француске код Трафалгара.

– Али то није поштено, каже Шамбрен.

– Вероватно, али би и Енглезима потопили флоту Талијани кад би могли. У питању је престиж, равнотежа за Енглеску која хоће само да свет дели са Французима, као што је и поделила, али ни са ким више. Ја сам уверен, рекох, да и после поморског споразума са Немачком неће Енглеска пропустити моменат да потопи поново немачку нову флоту као јуче што је потопила стару.

Сер Шамбрен се мало одобровољио. Затим на моју примедбу да ће Енглеска можда друкче регулисати питање италијанских база (у Јегејском и Јадранском мору, у Либији, у Албанији).

– Али све је туде Енглеска помагала до јуче у корист Италије.

Шамбрен не види да се у Енглеској данас нешто променило: дошао је један моменат не политички него историјски, ликвидација малих случајева, полумера, транзакција. Енглеска хоће свођење снага талијанских опет на стару.

Шамбрен непрестано говори како је то ужасно. Немачка ће упасти у Аустрију и то значи Немачка ће затим отићи на Босфор.

---

[416] Све подвучено у тексту – Ј. Д.

[417] Према проценама Јапанског амбасадора у Риму, В. Британија је била концентрисала своју флоту три пута већу од италијанске; била је дошла и флота са Далеког истока (АЈ, ПЛ, пов. бр. 675 – депеша из Рима ф. I, дос. I–2). И поред велике концентрације британске флоте у Средоземљу и претњи из Лондона, Сувич је изјавио румунском посланику у Риму да „верује да Енглеска у основи прави један велики блеф и да неће ићи до краја, што значи до сукоба поморског“ (АЈ, ПЛ, пов. бр. 1.132, Дучић – МИП-у 7. X 1935, ф. I. дос. I–2)

Затим је рекао ове интересантне ствари, у искрености која је прешла обичну меру.

– Енглеска не брани Женевски Пакт ни сада као што то није ни до сада радила. Она се њим само служи. Сад ће учинити да Женеву напусти Италија, Мађарска, Аустрија, Албанија; питам Вас ко онда остаје?

– Остаје још око 50 народа.

Али Шамбрен каже да то није довољно пошто треба мислити најпре на европске народе... Он не види да Женеву напуштају ове државе које ће сутра бити ратни савезници и којима није место у Женеви. Шамбрен тада истиче овај факат: да су Друштво народа створили Америка, Јапан, Италија, Енглеска и Француска. Већ данас нису у њему Америка и Јапан, а сутра неће бити Италија, и онда од тако званих статуер остају само Енглеска и Француска а то је онда савез али не Друштво...

На моју примедбу да ако дође Сфорца[418] у Италију ова ће се опет вратити у Женеву, и друкче.

– Никад, каже Шамбрен, то не би дозволио талијански народ после санкција које су га упропастиле. Сад се већ прави у Италији свештена унија, пошто је Мусолинију пришао Орландо,[419] социјалиста Лабриола, а чује се да прилази и Нити,[420] „вероватно“ да ће прићи ако није већ пришао и Сфорца...

Затим додаде.

Ко је тражио од Енглеза да доведу половину своје флоте у Средоземно Море и запрете миру Европе...

На моје питање да ли је положај Лавала сигуран, Шамбрен је одговорио да није. Јесте се кандидовао на два места (у Клермон Ферану и у Паризу) и на првом ће бити изабран. Сенаторски положај му је сигуран. Шамбрен је хтео рећи да је Лавал уздрман само на влади. Жали се на могућност нереда ако дођу Лавалови противници. „Зар Енглеска

[418] Карло Сфорца (1872–1952), посланик на српском двору 1915–1918, бивши министар иностраних послова, доласком Мусолинија на власт емигрирао из Италије.

[419] Орландо Виторио Емануел, бивши председник италијанске владе, до јуна 1920.

[420] Франческо Саверио Нити (1868–1953), председник италијанске владе од јуна 1920. до јуна 1921, противник фашизма, емигрирао из Италије 1924.

има разлога да буде нереда у Француској... али њих ипак неће бити.“

Ова јутрашња узрујаност Шамбренова потврђује ми да Лавал покушава све да би остао па влади и спасао Мусолинија. Став Енглеске, данас тако очевидно пресудан, доводи у неприлику Француску. Њој се отима и упропашћује Италија баш у моменту *када је престала бити под енглеским утицајем и прешла под утицај Француске. Шамбрен ми тврди да је и Немачка уз Енглеску.*

Част ми је обратити Вам, Господине Претседниче, нарочиту пажњу на горње подвучене речи. Мислим да у њима лежи одгонетка многих до сада за нас неразумљивих случајева у овој данашњој кризи.

Шамбрен и Лавал су после свадбе Лавалове кћери постали рођаци. Они су везани један за другог. Шамбрен је истина дипломата а не активни политичар, и врло раширен у великом француском свету, и није можда у питању његов положај, али је у питању *његово дело,* Пакт Лавал–Мусолини, који је био сматран не само *успехом* него *славом.* Као исправном човеку и великом Французу, можда је и брига за чисто француске интересе када се оволико залаже за Италију.

Кратко, Шамбрен је својим данашњим расположењем показао оно у што до сада није могао веровати: да Енглеска спрема рат против Италије, и да тај рат зависи од најмањег инцидента. И као сви Французи боји се *Немачке и њених савезника* који ће поново у Европи изазвати пожар.

Чини ми се да, и поред крајње личне коректности, Шамбрен жели да направи кривом Енглеску за оно што је данас крива само Италија и да ту идеју убаци и у Малу Антанту.

Изволите, Господине Претседниче, примити уверење о мом најодличнијем поштовању.

Ј. Дучић

Бр. 65[421]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА КОНЗУЛАРНО-ПРИВРЕДНОМ ОДЕЉЕЊУ, БЕОГРАД

Пов. бр. 2.067
Санкције, контрасанкције и економско-финансијско стање у Италији

Рим, 8. новембар 1935.

Ма да је, с пролећа ове године, талијански Врховни савет за народну одбрану објавио, на начин врло свечан, да је Италија у довољној мери снабдевена свим продуктима и сировинама потребним на случај једног рата, одлуке о санкцијама не само да су узнемириле овдашњу јавност, него су се њихове последице већ почеле осећати како у погледу несташице извесне робе, тако и у скоку цена многобројних производа. Стога се сад талијанска штампа нарочито бави питањем економских санкција, које, како бар на први поглед изгледа, директније тангирају народ него финансијске санкције и ембарго на оружје. Штампа истиче, да „у природи сваки отров има свој противотров“, те се и на санкције може одговорити контрасанкцијама. И док Женевске економске санкције ступају на снагу тек 18 новембра, генијални Дуче већ од 5 новембра почео је са применом неких антисанкционистичких мера.

Те мере, кажу, биће двојаке. С једне стране употребиће се једно дефанзивно оружје: приступиће се јачој производњи домаћих сировина и истраживању сурогата, рационализирајући истовремено саму потрошњу. Талијански увоз може да претрпи знатне рестрикције. На 7.675 милиона лира, колико је износио целокупни талијански увоз у 1934 год., увоз намирница и живе стоке износио је 1.130 милиона лира, увоз сировина 3.460 милиона, полупрерађене робе 1.534 милиона, а фабриката 1.550 милиона лира. У штампи се претендује да је могуће обуставити увоз свих намирница као и фабриката,

[421] АЈ, Делегација, пов. бр. 1.346 од 31. XII 1935, ф. 47, дос. 22, Италија, копија коју је МИП упутио Делегацији 20. новембра под пов. бр. 27.002.

а да се у многоме може смањити увоз оне две друге групе производа, тако да се без великих тешкоћа талијански увоз може свести на половину досадашње вредности.

С друге стране прибећи ће се једном офанзивном средству: од оне земље која неће да лиферује Италији извесне производе, неће се куповати уопште ништа. Никакав обзир за санкционистичке државе. Сви обзири према антисанкционистичким земљама.

Помоћу тих двогубих мера, мисли се, санкције Италији неће нахудити. Међутим, санкционистичке земље претрпиће од тих мера штету која ће се састојати не само у моменталним губитцима, него, за многобројне артикле, у дефинитивном губитку талијанског тржишта.

И, док штампа на овај начин бодри јавност, антисанкционистичке мере, нарочито оне из прве врсте, свакодневно се публикују и приводе у живот. Продаја живине и дивљачи забрањена је уторником, а продаја меса забрањена је и уторником и средом. Недељом продавнице ових производа могу бити отворене само до 11 часова. Кад се томе дода да талијански католици у великој већини посте петком, то значи да ће се у ствари месо трошити само четири дана недељно. С друге стране дозвољено је да се риболов повећа за 40.000 квинтала годишње. – Наређено је ресторанима да својим гостима о истом оброку служе само или рибу или месо. – Формат новина ограничен је на највише шест страна. Сем тога забрањено је да се издају ванредна издања. – Ради уштеде огрева и осветљења канцеларско време како државних надлештава тако и приватних установа мора бити од 8 до 12 и по и од 15 до 18 часова. Све радње морају бити затворене у 19 и по часова. – Да би се смањила потрошња бензина стављена је на тај артикал једна нова прохибитивна такса од без мало једне лире на литар, тако да бензин сада овде стаје око 3,75, док се још пре месец дана продавао за 1,95 лире по литру.

Сем тога штампа данас са задовољством саопштава, да је пронађен један сурогат за вуну: казеинска вуна, да ће се станиол заменити алуминијумом, а да су у истраживању и многобројни други проналасци са сличном тенденцијом.

Даље, као офанзивне мере, новине објављују да су компетентне федерације већ решиле да кафу и фармацеутске

продукте не купују из земаља које су се изјасниле за санкције. И у погледу других увозних артикала, кажу, биће донете исте одлуке.

Али све ове мере су врло слаби лекови за економско-финансиско стање Италије, које је више него рђаво. Садашњи редовни буџет Италије већ на крају свог првог тромесечја, т. ј. 30 септембра о. г. показивао је дефицит од 425 милиона лира. Кад се томе дода ванредни ратни буџет који је за јули, август и септембар износио 1.345 милиона лира, види се да целокупан дефицит у талијанском буџету већ 1 октобра, т. ј. на крају првог тромесечја, износи скоро 1.900 милиона лира. Овај дефицит, нарочито с погледом на војне потребе и због скока цена проузрокованог падом лире, у наредним месецима само може да расте, никако да опада.

После Женевске санкције Бр. 2 Талијани своје финансиске потребе мораће задовољавати штампањем новчаница, чија је циркулација 20 октобра о. г. достигла 15.263 милиона, поред још 2 до 3 милијарде банкнота од 10 лира које је без икакве подлоге до сада издала сама држава. А после Женевске санкције Бр. 3 Талијанима за куповине у иностранству једино остаје златна подлога Народне банке, која стално нагло опада тако да је 20 октобра о. г. у трезорима остало свега 3.936 милиона златних лира. Одиста талијанска влада одузела је својим поданицима сва кредитна средства која су имали на страним пијацама. Мада она, изгледа, износе око 2 милијарде лира, – а не 8 милијарди, како би влада желела да се верује, и мада у портфељу Народне банке има још 400 милиона лира страних девиза, – ако се, с једне стране, продужи са повећањем циркулације ради попуне буџета, а с друге стране са смањивањем златне подлоге због плаћања у иностранству, несумњиво је да Италија огромним корацима иде ка финансиском краху.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 66[422]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 2.167
Разговор турског амбасадора са Алоизијем

Рим, 15. новембар 1935.

Политичком одељењу

Турски амбасадор Рагиб каже ми да је имао састанак са Алоизијем.

1) Алоизи му је рекао да разговори са Драмондом[423] иду

[422] АЈ, ПЛ, пов. бр. 1.119 од 20. XII 1935, ф. I, дос. I–2, копија коју је МИП упутио Посланству у Лондон.

[423] Барон Алоиси и британски министар иностраних послова сер Самјуел Хор разговарали су 2. новембра у Женеви. Алоиси је саопштио Хору да је Италија спремна да повуче једну од три дивизије из Либије с тим да В. Британија повуче бар део своје флоте коју је довела у Средоземно море – наводећи две оклопњаче највећег типа. Хор је тражио да Италија сведе своју војску у Либији на 14.000 војника, колико је било пре конфликта (у том моменту било је између 50.000–60.000 војника), на шта му је Алоизи одговорио да Италија то не може учинити док постоји претња да В. Британија затвори Суецки канал. Састанак је остао без икаквог договора, како је јављао стални члан краљевске делегације из Женеве 7. XI 1935. министру Јевтићу. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 1.150 од 21. XII 1935, МИП – посланику Грујићу у Лондон, ф. I, дос. I–2). Драмонд је разговарао и са Мусолинијем о ситуацији у Средоземном мору. Према извештају Посланства КЈ у Паризу од 8. новембра 1935, Мусолини и Драмонд су одржали три састанка на којима је било говора о Средоземном мору. Драмонд је упозорио Мусолинија да јачање талијанске поморске моћи узнемирава Лондон и предложио му један општи споразум о Средоземљу између свих заинтересованих држава. Међународне привилегије које ужива Суецки канал примениле би се и на Средоземно море, које би тако било под заштитом Друштва народа и свих средоземних поморских држава. Овим предлогом Енглеска би осигурала везе са Индијом, Француска са Северном Африком, а мањим државама би била гарантована безбедност са мора. Италији је В. Британија нудила гаранције Трста и спречавање изласка Немачке на Средоземно море. Драмонд је том приликом рекао да ће одговор италијанске владе показати праве намере њене спољне политике и да ће од тога одговора зависити држање В. Британије у погледу Абисиније. Мусолини је у почетку био уздржан да би потом пристао да разговара о томе „ве-

повољно и да се могу очекивати резултати. Алоизи је додао и да је Лавал поново покушао једну акцију, наиме да Талијани задрже акцију у Абисинији како би се могло у Женеви такође предлагати ако не одмах обустављање а оно одлагање санкција. Алоизи каже да талијанска влада не види решење у овим полумерама као што је одлагање санкција; што њу интересује, то је битно и основно питање, споразум за коначно решење питања у Абисинији. Санкције, каже, неће Италију ни тако задржати од операција на бојном пољу. Такође с војничког становишта не могу се операције у Абисинији задржати пошто би тим могао да се користи непријатељ.

Што се тиче војних санкција, каже Алоизи, питање се овог момента не поставља. Међутим он верује да ће Енглеска тражити блокус. И да ће га тражити на начин како би се она сама заложила да блокус одржава сопственом снагом и без учешћа ма које друге државе.

2) Што се тиче протестне ноте коју је Италија ономад упутила појединим санкционистичким државама, као и неутралним, Алоизи је рекао турском амбасадору следеће:

Пошто већ Италија не признаје Одбор за координацију[424] као неки форум сем за себе постојећи као законити фактор, обратила се појединим државама а не Друштву Народа као целини, с овим циљем: ставити *пред одговорност према Италији*[425] сваку државу појединачно да се не прикривају за Друштво као целину.[426]

роватно што осећа да ће га Француска морати напустити ако се не споразуме са Енглеском". (АЈ ПЛ, пов. бр. 927 и 969, 1935, ф. I, дос. I–2)

У могућност споразума В. Британије и Италије веровао је и немачки амбасадор у Риму Хасел и сумњао да В. Британија жели да обори фашистички режим у Италији. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 1.008, 1935, ф. I, дос. I–10)

424 Скупштина Друштва народа формирала је 11. октобра Координациону комисију за израду предлога санкција против Италије, а ова је своја овлашћења пренела на Комитет 18 земаља. (Види нап. 413 уз док. бр. 63)

425 Подвукао Ј. Д.

426 Немачки амбасадор у Риму Хасел сматрао је да је Италија желела да сазна које су државе за строге санкције а које за умерене, да би према томе сама одговорила својим противмерама. (АЈ, ПЛ, пов. бр, 1.008, 1935, ф. I, дос. I–10)

Амбасадор турски запитао је да ли би од одговора на ову талијанску ноту могло доћи до напуштања Женеве од стране Италије, нашто је Алоизи одговорио да напуштање није у питању и да Италија остаје и даље чланицом Друштва народа.[427]

[Ј. Дучић]

[427] Држање Италије пред Друштвом народа било је дволично, била је против њега, али је остајала у њему из практичних разлога. Дописник Централног пресбироа Председништва Министарског савета из Рима изнео је своје виђење опстанка Италије у Друштву народа 11. октобра 1935. у свом извештају ЦПБ-у. Поред осталог, он саопштава: „Сматра се да ово остајање Италије не треба приписати некој нарочитој тактици талијанске владе, већ утицају Француске. Французи тачно виде да Немачкој, у овом тешком часу, иде од руке да мирно ради свој посао и свршава своје планове. Француска страхује од тога и не жели да Италија напусти Женеву, што би значило слабљење Локарнског пакта, пакта који је једини до сада добро функционисао. Осим тога Французи се брину каква би ситауција настала за њих, ако би развој догађаја навео Енглеску да мора напустити Лигу. Тада би се Француска нашла у ситуацији која би била далеко тежа, опаснија и трагичнија од данашње. Зато Лавал форсира улогу посредника и помирника, у циљу да задржи Италију у Женеви и да омогући решење сукоба у оквиру Друштва народа. Француска нема рачуна да Италија сувише ојача, али не може желети ни да одвише ослаби. Немачки новинари који су редовно у контакту са амбасадом, отворено замерају овом талијанском држању. Кажу да није часно. Разуме се да би Немачкој боље одговарало да Италија у овом часу иступи из Лиге. Нацисти би то одлично могли искористити у својој унутрашњој пропаганди, указујући како је и Италија морала најзад да изађе, и да је јасно да се у Женеви не може ништа постићи. У ствари, Немци се боје да би остајање Италије могло значити да још није дефинитивно сломљен фронт Стрезе и да, поред свих сукоба ради Африке, још није сасвим пропала могућност одржања солидарности англо-француско-талијанске за Европу и за евентуалне компликације на континенту.“ (АЈ, ПЛ, пов. бр. 1.113 од 20. XII 1935, извештај дописника из Рима, ф. I, дос. I–2)

Бр. 67[428]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД ПОЛИТИЧКОМ ОДЕЉЕЊУ

Пов. бр. 2.168
Француско-талијански односи

Рим, 15. новембар 1935.

Прилично је овде поколебано оно мало љубави које се имало за Француску после закључења пакта Лавал – Мусолини. Има чак знакова да ће такво слабљење у осећањима ићи и даље, нарочито после примене санкција.[429] Ако израз мржње, за коју су овде увек тако способни, не избија још довољно видно, то је што режим нема рачуна да пред својим масама коначно утврди како је и колико фашизам остао усамљен.

Сазнајем из позитивног извора да је Шамбрен добио наредбу и опширне инструкције да оде Мусолинију и да му дадне потребна објашњења о међусобним односима. Италија се тужи да је ова њена невоља дошла од санкција; потребно је да јој се каже како то није тачно из простог разлога што санкције нису још ни примењене. Италија се тужи да је дошла у данашњи положај, што је Француска није помагала и што је,

[428] АЈ, Делегација, пов. бр. 1.348 од 31. XII 1935, ф. 47, дос. 22, Италија, копија извештаја коју је МИП упутио Делегацији у Женеву.

[429] Крајем октобра 1935, на иницијативу амбасадора Аргентине и Чилеа у Риму, покушано је да се нађе предлог за решење италијанско-абисинског сукоба, пре примене санкција. Своју намеру саопштили су Алоисију, Шамбрену и Драмонду. Алоиси је прихватио предлог, док је француска влада саопштила да је ствар занимљива. Британска влада је одговорила да ће питање проучити да би касније саопштила да око тога предлога неће разговарати. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 869 и 874, 1935, ф. I, дос. I–2)
Дучић је овакав потез прокоментарисао: „Очевидно овде удесиле изоловану акцију латинске државе и католичка солидарност иза којих стоји Лавал и Папа. Циљ је њихов ослабити утицај Енглеске у Женеви и паралисати акцију против Италије. Пошто Лавал дејствовао до сада усамљено потребно сад имати помоћ 18 латинско јужноамеричких држава које најмање заинтересоване. Ово подвајање у Женеви може постати опасно за Друштво народа. Али акција показује линије француске дипломатије које су до сада биле мање јасне.“ (АЈ, ПЛ, пов. бр. 871, извештај из Рима 1935, ф. I, дос. I–2)

напротив, у отсутном часу издала; потребно је да Шамбрен докаже да је Француска била једина уз Италију, и да није могла ићи даље а да не разори Друштво Народа и себе саму доведе у сукоб са преко педесет народа за коју је везана животним интересима. Француски народ није могао својој влади одобрити да уз највеће напоре за ствар талијанску, компромитује свој сопствени положај у свету. Једна од важних ствари на коју ће Шамбрен обратити пажњу Мусолинију, пошто је у главном реч о санкцијама, то је факат да је сам Мусолини у свом говору на дан познате адунате (збора) после којег је сутрадан наређена офанзива изјавио како талијанска влада нема ништа против санкција (економских и финансијских, искључујући војне).

Ово саопштење о Шамбреновој акцији у овом моменту сазнајем од једног члана француске амбасаде који је врло упућен и који не искључује да ће Француска најзад морати новчано спасавати Италију да би је одржала у свом друштву.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 68[430]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 27816
Циркуларно шифровано писмо

Београд, 25. новембар 1935.

Под 19 текућег месеца Рим јавља:

„Данас сам имао разговор са Шамбреном. Каже следеће: пошто Друштво Народа овластило Француску и Енглеску да траже солуцију за решење абисинско-талијанског спора преговори се воде непрестано. Међутим постоји питање Средоземног мора.

[430] АЈ, ПЛ, пов. бр. 1.036 од 3. XII 1935, ф. I, дос. I–6, препис Дучићевог извештаја начињен у МИП-у и упућен шифрованим писмом Посланству у Лондон.

Прво, за Средоземно море тражи се детант. Енглеска предлаже да повуче два брода у замену ако Италија повуче из Либије још једну дивизију: Мусолини напротив предлаже једно основно решење, значи питање равнотеже сила у том басену. На тај захтев Енглеска одговара да стојећи на бази колективне безбедности, не пристаје решавати једно питање појединачно. На овом засад стоје преговори.

Друго, за абисинско-талијански спор Енглеска предлаже уступити Италији целу територију абисинску јужно од осмог степена географске ширине на запад где ову линију пресеца четрдесети стожер. Стварно ово се пре звало Огаден који у Лондону сад зову, „осам-четрдесет“. Наравно ово се уступа само ако на исти пристане абисински цар. Енглеска уступа са своје стране Абисинији излаз на море, своје пристаниште Зеилу.

Италија пристаје на ову територију али у погледу степена осмог географске ширине. Али не и на четрдесети стожер, него тражи нешто даљи западнији стожер. Осим тога тражи још и целу сад освојену Еритреју дајући Абисинији пристаниште Асаб.[431]

Француска предлаже трећу тезу, од ових двеју много најповољнију за Друштво Народа, наиме Централну Абисинију под контролом Друштва Народа а периферију под контролом Италије, значи без уступања абисинске територије Италији.

Драмонд рекао Шамбрену да његови преговори иду врло напорно. Несумњиво, догађаји у Египту нису зато да успех преговора убрзају. Шамбрен ипак верује да конзервативци неће рат као што би хтели либерали и радничка странка да су победили на изборима.

Шамбрен додао да је Француска подељена: северно од Лоаре за Енглеску а јужно за Италију. Исто тако је подељен између њих и Париз. У парламенту десница за Мусолинија а левица против њега.

Шамбрен каже да је обраћана пажња Мусолинију да ће око 1 идућег месеца извесно избити интерпелација али да ће Лавал моћи избећи за још месец дана свој одговор изјављујући да је немогућно одговорити пошто [су] прего-

[431] Види нап. бр. 415 уз док. бр. 64.

вори у току. Али после месец дана требало би одговорити нешто позитивно пошто је данашња ситуација неиздржљива.

Шамбрен најзад каже како верује да су санкције утврдиле положај Мусолинија који [је] још пре две недеље био уздрман. Данас међутим уза њ стоји Краљ, војска и народ. Питање остаје да се види хоће ли бити овако и после примене санкција.“

Стојадиновић

Бр. 69[432]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Стр. пов. бр. 1729
Циркуларно шифровано писмо,

Београд, 5. децембар 1935.

Лично за Посланика.[433] 27 прошлог месеца Рим јавља:

„Унутрашња ситуација у Италији погоршава се стално. Према подацима добивеним из поузданог извора данашњи моменат изгледа овако.

Прво, одлазак Бадоља[434] за главног команданта је апсолутно резултат санкција. Смењивањем Дел Бона афричка експедиција престаје бити предузеће режима а постаје националним ратом и послом талијанске војске. Овим отпада могућност да режим присвоји за себе целу славу остварених успеха, али тиме отклони од себе и целу одговорност евентуалног пораза, што [би] у данашњим приликама критичним било потребно Мусолинију. Поред тога Мусолини [је] успео отклонити из Рима Бадоља који

[432] АЈ, ПЛ, пов. бр. 1.073 од 11. XII 1935, ф. I, дос. I–2, препис Дучићевог извештаја начињен у МИП-у и упућен шифрованим писмом Посланству у Лондон.

[433] Славко Грујић (1871–1937), доктор правних наука, српски посланик у Берну и Вашингтону, посланик у Лондону 1935–1937, где је и умро 23. III 1937.

[434] Пјетро Бадољо, начелник италијанског Генералштаба.

[је] кандидат за шефа владе војничке странке ако се за ово укаже потреба.

Односно будуће непосредне акције главног команданта изгледа да ће Бадољо најпре покушати стабилизовати данашње стање на фронту. Код Харара налазе се велика лежишта петролеумска која би Италија желела брзо освојити али би Енглеска енергично овом стала на пут као можда и Француска пошто је то у непосредној близини џибутске жељезнице. Због тога Женева и нудила формулу „осам-четрдесет“[435] то јест Огаден који [је] удаљен од ове зоне. Према томе не може доћи у изглед ни веза жељезничка између Еритреје и Сомалије. Сазнао сам из поузданог извора да Мусолини због тога има намеру можда и не освајати Харар.

Друго, питање петролеума у овом моменту стоји овде у првом плану. Ако би влада Уједињених Америчких Држава задржала за своју морнарицу, као што се јавља, целу производњу петролеума великих друштава, остају мали произвођачи амерички и Румунија која енергично покушава издејствовати данас за себе цело снабдевање Италије. Пошто се говори да [је] 70% целог досадашњег увоза петролеума у Италију долазило од друштва англо-персан сазнајем: овај петролеум лиферовали извори из персијског залива које од 1911 године експлоатише Енглеска онолико колико потребно њеној морнарици; Италија неће моћи рачунати на ту пијацу.

Треће, постоји претпоставка да ће 6 децембра приликом поморске конференције у Лондону бити енергично покушано да се Италија склони на мир. Садашњи преговори Драмонда са Мусолинијем не обухватају основни проблем. На енглеским изборима није гласано за погађање и ценкање него за неумољиву примену санкција и онеспособљавање Италије за даљи рат или за макој успех од оваквог рата. Најбољи доказ да су вести о аранжману преурањене је факат што нису још повучени ни бродови ни дивизије из Либије. Ово преговарање [је] ствар тактике да би у свету одржали атмосферу поверења у могућност мирног решења.

Четврто, имам утисак да Мусолинијева ситуација сваким даном постаје критичнија. Верујем да две велике запад-

[435] Види док. бр. 68.

не демократије не могу замислити општу безбедност поред две велике западне диктатуре, макар што се борба данас не води на овом терену. Зато Енглеска и поред изјава да нема ништа против фашистичког режима има на уму следеће:

1) да је Мусолини упропастио историјско пријатељство Италије према Енглеској;

2) да је покушао унети неред у енглеске колоније;

3) да је Мусолини запретио ратом у тренутку кад је знао да је Енглеска била неспремна да се брзо одупре;

4) да је Мусолини овај пут поцепао шест међународних уговора;

5) недавно хтео одговорност за рат пребацити на Енглеску позивајући се на дипломатске преговоре који су овом претходили.

Остајем и даље на гледишту које сам подржавао од почетка: Енглеска која својом флотом подржава испуњавање женевског решења по цену издатака који се пењу на милијарду, чини то са планом да постигне добро утврђен циљ, наиме [да] поново афирмира вечни престиж; да прибави потребан ауторитет Друштву Народа, да онемогући Италији ишта постићи ратом који [је] противан Пакту и најзад да збрине и своја битна империјска питања која сматра такође везаним за опште проблеме мира у свету.

Сматрам и да став влада енглеска ни у будућности неће мењати пошто је исти јасно обележен плебисцитима, званичним говорима и најзад последњим изборима.“

Предње се доставља ради знања и оријентације.

Стојадиновић

Бр. 70[436]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД – ПОСЛАНСТВУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ТУРСКОЈ

Строг. пов. број 1748

Београд, 8. децембар 1935.

Под 4 т. м. Рим јавља: „Разговарао сам са Драмондом о претњама италијанским у случају ембарга на петролеум. Каже не види се да ли претње узети озбиљно јер у ствари остале би на штету Италије. Драмонд додаје, ако Италија нападне, рат може одиста избити, али врло кратак ако буду сложне Француска, Енглеска и Југославија. У дипломатским круговима мишљење је подељено. Има их који верују да ће Мусолини изазвати оружани сукоб.

Совјетски амбасадор рекао чехословачком посланику да му Алоизи још 25 пр. месеца изјавио да може доћи до катастрофе ако Женева одлучи ембарго на петролеум. Када је совјетски амбасадор молио да прецизира на какву катастрофу мисли Алоизи одговорио како му Мусолини рекао да изјави само толико. Ово саопштио француском и америчком амбасадору. Де Шамбрен ово потврдио чехословачком посланику и прочитао му телеграм Лавала. Све претње треба узети озбиљно иначе погрешка може бити фатална.

Не треба губити из вида ситуацију Лавала за коју Драмонд верује да би могла изменити ток догађаја. Ерио имао би доћи на Владу зато што избори на видику, али се боји узети власт због финансијских тешкоћа. У овом моменту Ерио у Лондону канда неочекиван. Драмонд верује да је Ерио... избегавао присуствовати у парламенту.“

Стојадиновић

[436] АЈ, Посланство КЈ у Турској, ф. 21, Дучићев дешифрован телеграм из Рима од 4. децембра 1935, прослеђен Посланству у Анкару.

Бр. 71[437]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Стр. пов. бр. 1906
Циркуларан шифрован телеграм,
послат из Београда 14 – XII – 35. *у*
23 и 40 часова
стигао у Лондон 15 – XII– 35. *у 10 часова*

Строго поверљиво Лично за Министра[438]

Данас Рим јавља:

„У талијанским политичким круговима запажено да се заједнички фронт француско-енглески у погледу Абисиније уздрмао тим што јуче Идн[439] успео оборити Лавалов предлог да се Хор-Лавал пројект[440] упути Одбору Петорице. Штам-

---

[437] АЈ, ПЛ, пов. бр. 1.086 од 3. XII 1935, ф. I, дос. I–6, препис Дучићевог извештаја начињен у МИП-у и упућен шифрованим писмом Посланству у Лондон.

[438] Славко Грујић

[439] Антони Идн, до тада помоћник министра иностраних послова, обарањем Хор-Лаваловог плана дошао је на место министра.

[440] Док се у Друштву народа расправљало о питању практичне примене санкција и о њиховом проширењу и на петролеј, министри В. Британије и Француске Хор и Лавал састали су се почетком децембра у Паризу и у највећој тајности израдили један план, познат као Лавал-Хоров, којим су хтели да задовоље, бар делимично, Мусолинија. План је предвиђао да 2/3 етиопске територије припадне Италији, а она би етиопском владару уступила луку Асаб са малим залеђем у Еритреји. Над тим остатком Етиопије која би теоретски имала независност, Италија би добила неку врсту фактичког протектората.

План је дат Италији 7. децембра, два дана касније британска влада га је прихватила, а онда је нечијом индискрецијом доспео у француску штампу која га је широко разгласила. Хор је тргујући туђом територијом био принуђен да да оставку а на његово место је дошао Антони Идн. Лавала је од пада спасла десница која је подржавала фашистички режим, тако да је 28. децембра добио поверење у Скупштини, али је истога дана Мусолини, незадовољан политиком Француске, отказао споразум са Лавалом из јануара 1935, као и обавезе преузете у Стрези априла исте године. (Лавалова влада је пала 22. јануара 1936. на питањима унутрашње политике.) После неуспеха Лавал-Хоровог плана, који је компромитовао В. Британију и Француску, оне су покушале да спасавају углед изјавом да

па не коментарише пројект пошто није званично објављен текст. Званични кругови показују крајњу резервисаност.[441] Де Шамбрен рекао совјетском посланику да ће Мусолини примити предлог а Драмонд грчком посланику да не верује да ће га примити.[442] И Драмонд овде инсистира да се не треба обмањивати. Мађарски посланик има утисак да неће Мусолини одустати од рата пре него што добије везу између Еритреје и Сомалије и да сматра да потребна једна велика победа.“

Стојадиновић

ће стриктно применити санкције против Италије... Забраниле су и снабдевање агресора нафтом и бензином што није имало значајног ефекта јер се Италија снабдевала нафтом из САД. (Ч. Попов, *нав. дело*, 468–469)

441 Италијанска влада није давала никаква саопштења али се у извесним политичким круговима жалило што Мусолини није одмах прихватио предлог, верујући да није касно ни након што је јавност сазнала како је сачињен. Пристанком би се локализовао рат, онемогућиле санкције на петролеј, поправио међународни положај Италије и најзад унео раздор у Друштво народа између помирљивих и непомирљивих санкциониста, сматрали су у Риму. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 1.187 – извештај из Рима од 22. XII 1935, ф. I, дос. I–2)

442 За пад плана Лавал-Хор, француски министар је оптуживао Мусолинија, што се одразило и у француској десничарској штампи, док је Сувич уверавао посланика Дучића да италијанској влади није било остављено довољно времена да предлог проучи како би велики фашистички Савет дао коначно мишљење. Дучић је био мишљења да је разлог неодговарању на време несрећан маневар италијанске владе. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 1196 – телеграм из Рима од 25. XII 1935, ф. I, дос. I–2)

Бр. 72[443]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД
КОНЗУЛАРНО–ПРИВРЕДНОМ ОДЕЉЕЊУ

Пов. бр. 2.375
Споразум белгијско-луксембуршке унције и Италије о регулисању трговинских плаћања

Рим, 14. децембар 1935.

Краљевском посланству част је известити Министарство да су 11 о. м., путем измене писама између белгијског амбасадора у Риму и Претседника талијанске владе, Белгијско-луксембуршке уније и Италија склопиле један споразум о регулисању трговинских плаћања. Копију тога писма која се доставља у прилогу, потписати је данас добио од белгијског амбасадора уз обећање да ће услуга коју нам овим чини у сваком случају остати тајна.

Као што се из прилога види споразум је ступио на снагу 12 о. м., и, мада се према својој стилизацији односи и на будућност, за сада, док трају санкције, једина његова последица биће: *регулисање заосталих трговинских плаћања.*[444] Али и у том погледу споразум има једностран карактер јер је склопљен на бази и у границама талијанског увоза у белгијско-луксембуршку унију. Међутим трговински биланс уније и Италије, како пре 19 фебруара о. г. када је ограничен целокупан увоз робе у Италију, тако и после тога датума па и после трговинског аранжмана који је у јуну о. г. Италија склопила са унијом, био је и остао активан, за унију, те ће помоћу последњег споразума унија регулисати само један део својих потраживања од Италије.

Саопштавајући предње, Краљевско посланство сматра за потребно да скрене пажњу и на факат, да је Италија склопила поменути споразум о делимичном регулисању својих трговинских плаћања са Белгијом у моменту када је г. Сувич, поводом наших покушаја да регулише наша клириншка

[443] АЈ, Делегација, пов. бр. 65, ф. 32, дос. 32/11, Италија, копија.
[444] Подвукао Ј. Д.

потраживања и да наставимо преговоре по питању Статута православних општина[445], изјавио потписатоме како у овоме моменту Италија не жели водити никакве преговоре са санкционистичким државама.[446]

Посланик

[445] Споразумом о српско-православним црквеним општинама у Ријеци, Задру и Пероју од 20. јуна 1925. и Споразумом о српско-православној црквеној општини у Трсту од истог датума (Нептунске конвенције између Краљевине СХС и Италије), био је уређен положај српске православне цркве у Италији. Тек почетком 1934. године отворена је могућност да се приступи извршењу тих споразума и организује српска православна црква у Италији – да се донесу статути за поменуте општине и да их одобри италијанска влада, осим за тршћанску, за коју није било потребно одобрење Рима. У преговорима с представницима италијанске владе учествовао је Ј. Дучић у време кад је био у Риму као посланик – до септембра 1937. Италијанска влада је одуговлачила с преговорима и усвајањем статута, пошто су биле јако изражене тежња и акција да се у Италији образује италијанска православна аутокефална црква. Италијански преговарачи су настојали да ограниче слободу СПЦ у Италији и да је што више потчине своме законодавству и својим политичким циљевима. (АЈ, Посланство КЈ у Риму, пов. бр. 655 од 12. III 1934, ф. 19)

[446] Краљевина Југославија била је једна од 50 држава које су у Женеви 10. октобра одлучиле да треба применити колективне санкције против Италије. Била је члан тела Скупштине Друштва народа које се бавило питањем санкција. Југословенска влада је 22. октобра увела ембарго на извоз оружја у Италију, а 1. новембра ступио је на снагу финансијски ембарго. Предлози Координационог комитета у вези са забраном увоза из Италије и увоза у ту земљу одређених производа почели су се примењивати 18. новембра. Клириншки споразум са Италијом престао је да важи 18. новембра. Краљевина Југославија је, као чланица Друштва народа, испунила све обавезе у примени санкција иако се радило о њеном највећем привредном партнеру, што је нанело велике материјалне штете Југославији. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 941 – извештај МИП-а пов. бр. 25.185 од 28. X 1935; и пов. бр. 1.1.53 од 21 XII 1935, ф. I, дос. I–2)

Бр. 73[447]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 173
Шифровано циркуларно писмо

Београд, 5. јануар 1936.

Под 3 текућег месеца Рим јавља:

„Видео данас Шамбрена који ноћас путује за Париз са две поруке талијанске владе: да неће напустити Друштво Народа и да неће напасти Енглеску. Сувич додао да Италија никад није одбила план Лавал-Хоров а да га није могла дискутовати кад Енглеска пожурила прогласити га мртвим.[448]

Шамбрен каже да је Француска успела извући изјаву Хорову да Енглеска ништа нема против споразума талијанско-француског који је далеко од савеза и друго да је успела уразумити Италију да фронт енглеско-француски остаје неповредан. Због тога Шамбрен верује да је ситуација данас ипак повољнија него августа. Он мисли да ће нова иницијатива за помирење поћи од Идна.“

Стојадиновић

[447] АЈ, ПЛ, пов. бр. 24 од 13. I 1936, ф. I, дос. I–2, препис Дучићевог извештаја начињен у МИП-у и упућен шифрованим писмом Посланству у Лондон.

[448] Пошто је британска јавност сазнала за тајни план, Балдвинова влада је одмах повукла своју сагласност дату 9. децембра.

Бр. 74[449]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 2.041
Шифровано писмо

Београд, 30. јануар 1936.

Под 29 јануар Рим јавља:

„Драмонд каже Енглеска неће за два или три месеца ништа предузимати верујући да ће економско и финансијско стање дотле довести Италију до размишљања. Каже нетачна вест о интервенцији. Према информацијама Италија нема више од милијарде злата. Зна се да је Мусолини бесан због енглеског меморандума[450] у (једна група нејасна). Верује се у извесно приближење Италије са Немачком, али Италија ће се чувати да не оде далеко из обзира према Француској и Енглеској.“

Стојадиновић

[449] АЈ, ПЛ, пов. бр. 157 од 6. II 1936, ф. I, дос. I–2, препис Дучићевог извештаја начињен у МИП-у и упућен шифрованим писмом Посланству у Лондон.

[450] Реч је о британском меморандуму упућеном Координационом комитету за санкције у Женеви од 22. јануара 1936. у погледу војних мера на основу члана 16 Пакта Друштва народа – о обећањима о узајамној подршци у Средоземљу између В. Британије, Француске, Југославије, Грчке и Турске. Октобра 1935. британска влада је тражила и добила обећања француске владе да ће јој пружити помоћ у случају да због сарадње у међународној акцији коју је предузело Друштво народа постане жртва италијанског напада. У децембру је добила слична обећања и од југословенске, грчке и турске владе. Уследило је тражење узвратних обећања од британске владе –да ли ће и она извршити своје обавезе из оснивачке повеље ДН уколико буду жртве италијанске агресије приликом испуњења својих обавеза према ДН. Британска влада је 11. јануара одговорила потврдно влади у Београду као и Атини и Анкари. Уз меморандум британска влада је упутила и сва писма заинтересованих влада о околностима под којима су поменута обећања дата. Мусолини је био упознат са британском иницијативом па је крајем 1935. протестовао код влада у Атини и Анкари, због датих обећања, пошто је са Грчком и Турском имао уговоре о пријатељству. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 965, 1936, ф. I, дос. I–2; види: Ж. Аврамовски, „Питање учешћа Југославије у војним санкцијама против Италије у време италијанске агресије на Етиопију (1935–1936)“, „Југословенски историјски часопис“, Београд 1964, 13–36)

Бр. 75[451]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 2186
Шифровано писмо

Београд, 1. фебруар 1936.

Данас Рим јавља:

„Дознао сам да Талијани врше попис све робе која се налази у слободној зони тршћанског пристаништа. Претпоставља се да се исто ради и у другим слободним зонама вероватно да би се припремила реквизиција.

Уосталом јуче Министарски Савет већ усвојио шест декрета о реквизицији националне вуне од будућег стрижења и о њеној препродаји фабрикама које лиферују за војску.

У вези са вестима о тешком стању државних финансија говори се да ће фашистички Савет који се састаје сутра донети одлуке о повећању пореза, смањењу плата, једном принудном зајму и реквизицији злата. Ратни издатци кажу сад достижу 50 милиона лира дневно.[452]

---

[451] АЈ, ПЛ, пов. бр. 160 од 6. II 1936, ф. I, дос. I–2, препис Дучићевог извештаја начињен у МИП-у и упућен шифрованим писмом Посланству у Лондон.

[452] Средишњу тачку у целокупној италијанској финансијској ситуацији представљало је питање ратних издатака. Током 1935. предузето је низ мера да би се обезбедили ратни издаци. Јуна је објављен декрет о повлачењу сребрног новца од 10 и 20 лира, да би се добило сребро из кога су ковани талири за плаћања у Источној Африци. Крајем септембра отпочела је емисија 5% зајма која је донела држави 4,5 милијарде лира. Финансијским операцијама благајничким боновима, увођењем пореза на аутомобиле и таксе на бензин, повећањем железничке тарифе, царине на памук, угаљ, кокс, вуну и сл. обезбеђивана су средства за покриће ратних издатака који би, према предвиђањима, до краја 1936. године износили 9 милијарди лира. Крајем августа 1935. декретом су држави уступљена сва потраживања у иностранству и стране хартије од вредности. Откупом злата у вредности од једне милијарде лира ишло се за тим да се ојачају девизне резерве.
Привредна ситуација, погоршана применом санкција, довела је до организовања новог и сложеног система. Спроведена је индустријска и привредна мобилизација на основу закона од 8. фебруара 1925. који предвиђа, у случају рата, рад ванредних уста-

Такође изгледа да ће се прибећи девалвацији лире и да ову већ Сувич није негирао.“

Стојадиновић

Бр. 76[453]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 2.937
Циркуларно шифровано писмо

Београд, 11. фебруар 1936.

Данас Рим јавља:

„Сазнао сам да пошто Италија има довољно петролеума за продужење рата, у Лондону почиње освајати мишљење да треба прибећи блокади. Без обзира на успех или неуспех талијанских операција, у Енглеској сматра се да је најважније за престиж Друштва Народа издејствовати доказ да једино оно успело спречити рат.

Ову вест проверио код Драмонда који каже да се у Лондону говори о свим средствима за мир и зато и о блокади. Међутим блокада сматра се опасном јер Мусолини још [у] октобру њему категорички изјавио да блокада значи рат а од тога доба он није ништа изменио од свога првог става.

Према извесним знацима овде се већало о евентуалном иступу Италије из Друштва народа тобоже као против мера

нова – разних уреда који су имали ранг министарства. У циљу снабдевања становништва и војске створене су посебне установе – монополи – које су могле извршити реквизицију свих залиха у земљи. И поред примене санкција италијанско снабдевање животним намирницама и сировинама из иностранства није озбиљно доведено у питање. Тешкоће нису долазиле због немогућности снабдевања већ због плаћања увоза. (Према подацима са којима је располагало Министарство иностраних послова КЈ, АЈ, Делегација, пов. бр. 416 од 31. III 1936, ф. 28, дос. 13/VIII)

453 АЈ, ПЛ, пов. бр. 219 од 18. II 1936, ф. I, дос. I–2, препис Дучићевог телеграма начињен у МИП-у и упућен Посланству у Лондон.

на нове санкције али стварно из обзира према уздрманом престижу режима у земљи.“

Стојадиновић

Бр. 77[454]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 4.165
Циркуларно шифровано писмо,

Београд, 24. фебруар 1936.

Данас Рим јавља:

„Сазнајем да [је] италијанско гледиште на пакт француско-совјетски[455] следеће: Француска тврди да пакт правно стоји у вези са Локарном. Немачка тврди да не стоји у политичкој вези са Локарном јер [је] уперен директно против Немачке.[456] Ако Немачка учини само платонски протест ни Италија неће ништа предузети; али ако Немачка учини енергичан протест Италија би сматрала за потребно да оцени какав би став сама заузела.“

Стојадиновић

---

[454] АЈ, ПЛ, пов. бр. 247 од 27. II 1936, ф. I, дос. I–2, препис Дучићевог писма начињен у МИП-у и упућен Посланству у Лондон.

[455] Реч је о француско-совјетском уговору о узајамној помоћи од 2. маја 1935. који се налазио у процедури ратификације у француској Народној скупштини у фебруару месецу. Скупштина је изгласала ратификацију 27. фебруара са чиме се сагласила и Комисија за спољне послове Сената.

[456] Актуелност овог уговора изазвана је Хитлеровим тражењем повода за ремилитаризацију Рајнске области. Хитлер је након склапања француско-совјетског уговора изјављивао да је он у супротности са пактом из Локарна подвлачећи приврженост Немачке том пакту, који је по њему Француска прекршила. Из тог разлога опомињао је француску владу да би ратификација уговора са СССР-ом ослободила Немачку обавеза, према Локарнском пакту. Оптужујући друге да крше Локарнски пакт, Хитлер је припремао за себе терен да би га сам одбацио у тренутку када му буде одговарало. (Ч. Попов, *нав. дело*, 470)

Бр. 78[457]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Стр. пов. бр. 834
Циркуларан шифрован телеграм, послат из Београда 11. III 1936. у 16 и 05 часова – стигао у Лондон 11. III 1936. у 18 ч.

Лично за Посланика[458]

...(група – датум нејасан) тек. месеца Рим јавља: Сувич казао ми држање Италије чисто посматрач.[459] Черути добио инструкције у том смислу. Треба да се најпре определе остали потписници Локарнског пакта иначе санкционистичке државе а после тога долази ред на Италију јер она не може да иде у рат пошто је већ у рату нити да примењује санкције пошто је сама под санкцијама. Најзад санкције против Немачке значиле би изгубити најважнију пијацу.

Енглеска пристала би на санкције али је питање ко би за њом пошао. Можда једине имале би смисла финансијске санкције. Француска тражи повлачење немачких трупа са Рајне.[460] Између Француске и Енглеске у овом тренутку дошло је до оштре препирке. Француска готова ићи у рат.

---

457 АЈ, ПЛ, пов. бр. 332 од 12. III 1936, ф. I, дос. I–2, препис Дучићевог писма начињен у МИП-у и упућен Посланству у Лондон.

458 Славко Грујић

459 Ради се о немачком запоседању Рајнске области.

460 Седмог марта 1936. године немачки министар иностраних послова Нојрат предао је амбасадорима сила потписница Локарнског пакта ноту у којој је саопштено да Немачка напушта пакт и да њена армија маршира у Рајнску област, до тада демилитаризовану зону, кршећи тако међународне уговоре. Неодлучна Француска тражила је подршку од В. Британије која је показала резервисаност, тако да није дошло до предузимања војне акције. Енергичне изјаве из француског врха о спремности на акцију остале су само на томе. На састанку од 10. марта представника осталих трију потписница Локарнског пакта није донето никакво решење. Рајнско питање је пренето у Друштво народа које је само констатовало да је Немачка нарушила мировни уговор. (Ч. Попов, *нав. дело,* 471–474; М. Ванку, *нав. дело*, 145–157)

Сувич каже да Италија није предвидела препад упад у демилитаризовану зону за Енглеску верује да није знала све али сигурно да је са њеним знањем унесено у меморандум Хитлера обећање немачко о повратку Друштву Народа.

Стојадиновић

Бр. 79[461]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 7232
Циркуларно шифровано писмо,
послато 25. III 1936.
стигло 30. III 1936.

Данас Рим јавља:

„У овдашњим круговима сматра се конференција од 21 тек. мес. у Риму[462] да [је] имала карактер демонстрације на супрот разговорима париским и афирмирати присуство Италије у питању Средње Европе.

Намера Мусолинија који је узео иницијативу за овај састанак је одржање статус кво-а у тешком положају у ком се налази Италија како у погледу Рајне тако и у погледу Абисиније.

Намера Гембеша и Шушнига[463] међутим била [је] добити од овог састанка нешто више од постојећег споразума.[464]

---

[461] АЈ, ПЛ, пов. бр. 445 од 31. III 1936, ф. I, дос. I–2, препис Дучићевог извештаја начињен у МИП-у и упућен Посланству у Лондон.

[462] Конференција представника три државе потписнице Римског споразума од 17. марта 1934. одржана је у Риму од 21–23. марта 1936. На крају конференције, Мусолини, Гембеш и Шушниг потписали су три допунска протокола Римском споразуму. То је у ствари била Мусолинијева реакција на покушаје Чехословачке да Аустрију приближи Малој Антанти. (АЈ, Делегација, извештај МИП-а пов. бр. 7571 од 2. IV 1936. ф. 28, дос. 13, Италија; В. Винавер, *нав. дело*, 150)

[463] Курт Шушниг, аустријски канцелар 1934–1938.

[464] У Бечу и Будимпешти се очекивало да ће на конференцији бити речи о ревизији уговора, рестаурацији Хабзбурговаца и равноправности у наоружању. (Исто као за нап. 462 уз овај док.)

У овдашњим дипломатским круговима није се очекивало овом приликом ни покретање ревизије ни ресторације али се очекивало решење о војном паритету двеју дунавских савезника што није учињено. Такође никакве нове жртве у економском погледу од стране Италије.

Вечерас публикована три протокола конференције. Први се односи на стварање блока, други на консултацију и билатералне уговоре, а трећи на процедуру, радан. Протокол јасно показује да Мусолини желео изаћи из досадашње усамљености стварањем једног блока који [је] подударан са статутом Мале Антанте.

Државе дакле сакупљене у Риму створиле [су] такав блок образујући један перманентан орган за међусобно консултовање својих министара који ће одржавати састанке у потребном тренутку. Примећујем да од стварања протокола марта 1934 године до сада није одржан ни један пут заједнички састанак.

У политичком погледу три државе се обавезују да неће предузети никакве важније преговоре по дунавском питању без пре него се консултују са осталим потписницима. У економском погледу они понова утврђују принцип билатералних уговора.

Овај протокол не одговара очекивањима која су могле имати Аустрија и Мађарска.

1) запостављање питања војног паритета пада у очи

2) очевидно овде нарочито осигурани интереси Италије

3) састанак у Риму изгледа метнуо крај покушајима за зближење талијанско-немачко

4) Мусолини се старао да не узнемири Француску каквим непромишљеним решењем за Средњу Европу пошто француска помоћ неопходна у абисиниско-талијанском спору.

Не предвиђа се улазак осталих у овај блок који је сад још више затворен. Није било речи о санкцијама.

У овдашњим дипломатским круговима нико не верује у потписивање каквих нарочитих политичких или војних уговора.

Имам вест да Гембеш није задовољан пошто желео постићи: војни паритет, споразум о мањинама и ревизију. Очевидна Мусолинијева намера била удаљити Мађарску од Немачке а Аустрију од Мале Антанте. Немачки амбасадор био у посети код Гембеша читав сат.“

Стојадиновић

Бр. 80[465]

ДУЧИЋЕВ ПРВИ РАЗГОВОР СА ЋАНОМ

29. октобар 1936.
Четвртак у 6 ч. 30 м. у Палацу Кићи[466]
Порука[467] г. Ћана[468]

Ћано ми је данас казао одлучним тоном и врло наглашеним гласом следеће, које има изглед једне изјаве и једног апела, у једном нарочитом пол.[итичком] моменту.

– Желим да вам кажем следеће. Са Немачком сам ономад свршио један посао[469] и сада хоћу да га свршим и са Југославијом.[470] Дошавши на место министра иностраних дела Италије, узео сам да прегледам које су то ствари довеле наше две земље до трвења, неспоразума и међусобног сумњичења. Уверио сам се да су то све ствари које се не

---

465 Б. Ј. Д., X–B–15, оригинал, Дучићев рукопис.

466 Министарство иностраних послова Италије

467 Подвукао Ј. Д.

468 Галеацо Ћано постављен је за министра иностраних послова 9. јуна 1936.

469 Политичко приближавање, поред идеолошке блискости Хитлера и Мусолинија, видљиво средином 1936. године (на које су утицали: заједничка италијанско-немачка акција у Шпанији, аустро-немачки уговор о пријатељству од 11. VII 1936, на који је Мусолини дао пристанак канцелару Шушнигу пре његовог потписивања, Хитлерово признавање италијанског освајања Етиопије 25. јула, проглашење белгијске неутралности 14. октобра, чиме је нанет тежак ударац француском систему безбедности), резултирало је потписивањем немачко-италијанског споразума од 25. октобра 1936. у Берлину чиме је практично створена осовина Берлин–Рим, која ће убрзо диктирати карактер и правце међународне политике. Споразумом који су потписали министри иностраних послова Нојрат и Ћано одређени су општи правци немачко-италијанске сарадње. (Ч. Попов, *нав. дело*, 482–487; А. Митровић, *нав. дело*, 401)

470 У разговорима Ћана и Нојрата 21. октобра у Берлину, немачки министар је препоручио Ћану побољшање односа с Југославијом из два разлога: да би се појачала брана против комунизма и због посебног интереса Италије да се Београд придобије како би се истиснуо утицај Енглеске, пошто је Рајху било познато да Лондон настоји да придобије југословенско пријатељство да би осигурао далматинске базе за случај сукоба и да би довршио покушај заокружења Италије. (Б. Кризман, *Вањска политика...*, 90–93; *Тајни архиви Грофа Ћана*, Загреб 1952, 68)

могу одржати и које морају престати. Чак се чудим како су уопште ови неспоразуми могли постојати и зашто је до њих дошло. Међу нама ничег што нас дели, а најмање море што раздваја две наше обале. Узео сам, кажем вам, питање по питање. Питање Далмације... Доле! (рече Ћано учинивши преко свог стола гест као да нешто испред себе баца са стола на земљу). Питање Хрватске... Доле! (и овде Ћано учини исти енергичан гест). Нема ничег!

– Међутим, рече даље, економско и трговинско питање стоји међу нама отворено као извор богатства и снаге за једну и за другу земљу. Оно тражи сарадњу, допуњавање међусобно, искоришћавање једно других. Ми смо земља индустријска, а ви земља сировина ... Као да смо се тражили. Ви можете сами да задовољите највећи број наших битних потреба, и да се обогатите у тој размени с Италијом.

– Међу нама постоји и у политичком погледу већ данас нешто битно и важно: То је ваше држање према Совјетима.[471] Ја сам у Берлину ономад отворено и коначно стао на страну Немачке у питању бољшевизма. У томе ћемо, верујте, ићи до краја. Ако Москва хоће пропаганду, *одговорићу*[472] пропагандом, а ако хоће и физичку акцију, *одговорићу* физичком акцијом.

– Ја хоћу са Југославијом ликвидирање прошлости. Ја хоћу приближење, затим споразум, затим... све даље, *до најосновнијег и најбитнијег* што веже два народа и две државе.

– Да најпре поступно спремимо терен... рекох ја, тражећи да одмерим прави домашај Ћанових речи.

– Нема шта да се поступно спрема. Наш народ је већ спреман. Треба да народ вашег карактера и јунаштва живи у будуће миран, сигуран и неометан у свом развијању и напретку. У осталом, то је и у интересу саме Италије... Она може више него ико други да вам дадне гарантије, и то поуздане и вечне ... или да постане ваш смртни непријатељ!

---

[471] Краљевина Југославија била је једна од ретких земаља у Европи која је годинама одбијала да међународно призна СССР. Покушаји совјетске стране још из 1920. да се о томе преговара остали су без резултата, све до маја 1940. када су успостављени дипломатски односи.

[472] Све подвучено у тексту Ј. Д.

... (être pour vous autres d'une hostilité mortale). Ових задњих шест речи је изговорио очевидно намерно у два маха један за другим.

– Али Италија ово не жели. Зато вас ево позивам да седнемо овде за овај сто, и да ствари свршимо; и то одмах, и енергично, пошто је такав *мој* начин. Кажите др-у Стојадиновићу да сматрам његов последњи говор[473] као пружену руку, коју сам одмах прихватио и стиснуо. Он је реалист као и ја, и он ће ме разумети. Ако треба да радимо само ви и ја г. министре, онда да седнемо за овај сто; ако ли треба да радимо са председником Стојадиновићем, кажите му да сам ја спреман да одмах почнемо и одмах свршимо, јер нема шта да се више чека. Све противничко има да падне као кућа од карата, и све заједничко да се дигне ... и да се од Италије и Југославије направе *не две пријатељице него две сестре.*

– На моје питање, у даљем току разговора, како су Француска и Енглеска узеле талијанско-немачки споразум, Ћано је одговорио:

– „Извесно неповољно".

На крају ми је рекао да је већ забранио свом Радиу пропаганду „на хрватском".

Тражио је изрично да ову поруку нипошто не јављам шифром него да одем лично у Београд и све кажем усмено,[474] а чим се вратим, да му донесем одговор председника г. Стојадиновића.

[Ј. Дучић]

---

[473] Стојадиновић је дао изјаву 30. септембра поводом потписивања допунског протокола 26. септембра уз Уговор о трговини и пловидби између Краљевине СХС и Краљевине Италије од 4. VII 1924, у којој је похвално говорио о уговору.

[474] Дучић је обавестио Стојадиновића о разговору са Баном, након чега је уследило наређење МИП-а да дође у Београд. Дучић је отпутовао из Рима за Београд 2. новембра да Стојадиновићу лично пренесе разговор са Ћаном. У Рим се вратио 15. новембра.

Бр. 81[475]

ДУЧИЋЕВ ДРУГИ РАЗГОВОР СА ЋАНОМ

Палацо Кици
18. окт[476] 1936.
среда 5 ч. 45 мин.
Нова порука мин. сп. послова
г. Гал. Ћана после одговора госп.
Председника Др М. Стојадиновића

Г. Ћано ме примио сутрадан после свог повратка из Беча и Пеште са Конференције држава Римских протокола.[477] Показао је особиту радозналост какав му одговор носим из Београда после његове поруке Председнику Владе Госп. др. Стојадиновићу. Прочитавши затим, преведене на француски, речи које ми је Госп. др. Стојадиновић дао да их саопштим као његов одговор,[478] прелазећи са ретка на редак са нарочито

[475] Б. Ј. Д., X–B–15, оригинал, Дучићев рукопис.

[476] У Дучићевом рукопису стоји да је разговор са Баном вођен 18. октобра, што је очита грешка, јер је први разговор био 29. октобра када је упућена порука Стојадиновићу, па уручење одговора није могло бити раније. Реч је о 18. новембру, што је видљиво и из текста.

[477] На састанку у Бечу 11. и 12. новембра 1936. министри иностраних послова Италије и Мађарске, Ћано и Кања, и аустријски канцелар Шушниг потписали су тајни протокол о благонаклоној неутралности у случају да се нека од њих нађе у рату с било којом четвртом земљом. Према писању мађарске и посебно италијанске штампе, Аустрија и Мађарска су том приликом признале италијанско освајање Етиопије. Мађарска и Аустрија су добиле сагласност и подршку од стране Италије да се наоружавају и да буду равноправне у том питању са осталим државама. (Ч. Попов, *нав. дело*, 487; *Тајни архиви грофа Ћана 1936–1942*, *Загреб 1952*, 81–87; АЈ, МИП КЈ – ОШ, билтен III за новембар 1936)

[478] Текст одговора министра председника Стојадиновића, датиран 12. новембра, када је Дучић био у Београду и када је одговор припремљен, гласи:
„По наредби Господина Претседника Министарског савета и Министра иностраних послова, др. Стојадиновића, част ми је саопштити Вашој Екселенцији да је Господин Претседник примио са највећим задовољством Ваш предлог. Том приликом је Господин Претседник Стојадиновић могао констатовати, да идеје изложене у предлогу Ваше Екселенције одговарају потпуно расположењима и намерама Краљевске југословенске владе.

запетом пажњом. На крају, Г. Ћано је дигао очи и мирно али одлучно, ми је рекао: „D'accord". И затим наставио говор: Слажем се потпуно с идејом да најпре експлорирамо терен на којем ће се кретати преговори. Пристајем да одмах за дан-два одредимо датум када треба да се састану делегати. Преговори се одмах могу почети у Риму или у Београду; али пошто г. Стојадиновић љубазно оставља мени да бирам, мислим да преговарамо у Риму – због лакших комуникација. Треба да поставимо по једног делегата политичког и економског, а – можда – и војног... Ако хоћете и по двојицу за сваку грану ових врста компетенција. У сваком случају

Господин Претседник Стојадиновић жели да подвуче, да већ постоје први знаци добре атмосфере између наше две суседне земље. У овом правцу могу се поменути пријатељски односи између наше две земље у трговинском погледу, као и писање обостране штампе. Говор Његове Екселенције Господина Мусолинија* у Милану имао је највећи значај и изазвао је најбољи утисак у Југославији.

Господин Претседник Стојадиновић сматра да је овим створен потребан услов за отварање друге периода рада на овом корисном послу. У тој периоди нама се намеће потреба да приступимо разговорима о конкретним питањима, који имају да нас приближе остварењу циља, којем обе земље тако срдачно теже. Због тога је потребно да се прво експлорира терен на којем ће се ови разговори кретати.

У томе циљу Господин Претседник Стојадиновић мисли, да би требало приступити конкретним преговорима, по питањима која стоје отворена. Ти преговори могли би се водити било у Риму, било у Београду, како Његова Екселенција Чано жели. Преговарачи би се споразумно одредили, а водили за сада поверљиво, док се не заврше.

У исто време Господин Претседник Стојадиновић слободан је да изрази наду да ће после окончања ових преговора, у чији потпун успех не сумња он лично завршити и крунисати заједно са Вашом Екселенцијом ово велико дело, на једном заједничком састанку.

„12. новембра 1936" (Б. Ј. Д., Х–Б–15)

* Мусолинијев говор од 1. новембра у Милану, у коме је изјавио да постоје сви услови за пријатељске односе између Југославије и Италије, наишао је на различите коментаре. У румунским политичким круговима неповољно је коментарисан због наглашавања потребе мађарске ревизије. Букурештански листови од 3. новембра Мусолинијеву изјаву о пријатељству према Југославији назвали су парадоксом јер „ревизија у прилог Мађарске искључује могућност добрих односа са Југославијом". Неповољни коментари су се појавили и у француској штампи док су у мађарској били изузетно повољни. (АЈ, МИП КЈ – ОШ, билтен III за новембар 1936)

дајем реч да ће се преговори водити до краја у апсолутној дискрецији.

– Међутим, није ми довољно јасно шта мисли ваш Председник под речју „Конкретни проблеми“. Хрватска?... Далмација? ... Емигранти? Политика емиграната није она с којом ја желим да се бавим! – Мањине? Ви ћете у том погледу добити све што хоћете: и у погледу талијанских мањина у Далмацији и ваших мањина у Италији! Главно да је по среди добра воља а све ће већ остало ићи само од себе.

– Као што видите, рече г. Ћано, овде сам вам рекао све што је потребно у погледу „Конкретних питања“. Знате да ја не правим Сувичеву политику према Југославији. Ја сам изменио целу спољну политику. Сад све иде друкче него раније као што видите. Пре свега, нећу да чујем о ситницама.

– Али можда ће се међу нама наћи и по која крупнија тешкоћа... рекох ја (нечитка реч – М. М.).

Г. Ћано се замисли на упаде:

– Ви мислите на Албанију? Ви ћете и у том погледу имати пуну сатисфакцију.

Ја нисам ничим показао по чему је могао закључити да ли мислим на Албанију или на нешто друго; али сам осетио да је г. Ћано ипак Албанију сматрао као главно питање које нас дели до овог момента.

Врло је занимљива била брзина с којом је г. Ћано све обећавао и све давао. Био сам уопште изненађен радошћу с којом је данас примио преко мене одговор Председника г. др. Стојадиновића, одговор иначе толико резервисан.

– А шта мисли Г. др. Стојадиновић под речју „циљ“ – „циљ којем обе земље тако срдачно теже“. Ово ви мени објасните. Ви ми реците, ако знате, докле г. др. Стојадиновић жели да иде?

– Госп. Председник, одговорих, дао ми је један генерални одговор не улазећи у детаље, као што у осталом Ваша Екселенција види из овог писменог aide memoire. Мислим да реч „циљ“ значи уопште ликвидирање прошлости и почетак једне боље суседске ере међу нашим народима ...

Г. Ћано настави:

Мисли ли др. Стојадиновић са речју циљ на modus vivendi, на споразум, на аранжман, или на – савез?... Е лепо,

ја сам готов, ако хоћете, да идем и до савеза између Италије и Југославије. Један такав савез, искрен и дубок и свестран, био би срећа за вашу земљу, све што можете пожелети. Ви сте ратнички и јуначки народ. Замислите само: заједно Италија–Немачка–Јапан–Мађарска–Аустрија–Југославија ... и сутра генерал Франко!...

Ја сам се на ове речи уздржао од сваког видног изненађења. Пало ми је у очи да је испустио Пољску...

Али Г. Ћано поново упаде:

– Ја сам готов и да са Југославијом направим царинску унију...

Овде се г. Ћано задржао низањем даљих обећања и прешао на друго:

Ваш Председник говори о састанку међу нама. Одлично. Нека он дође у Рим! Али ја пристајем и да лично одем у Београд... где још нико од мојих предходника није досад ишао. – Кажите др. Стојадиновићу да га ја лично високо ценим. То је човек који је за годину дана донео мир унутра у својој земљи а на страни престиж какав никад пре тога није имала. Ово вам говорим искрено. То је човек велике будућности, широког видика, особите енергије и мушкости... Молим вас реците му ово да запамти са моје стране. Ја говорим смело, увек смело, јер увек говорим од срца. Ви сте народ који има историју али и који има сва права на будућност. Италија ће вам помоћи. Ми ћемо све међу нама свршити брзо и часно. Вечерас ћу говорити са Мусолинијем... пошто је то потребно. За два дана најдаље замолићу вас опет да дођете к мени и да вам речем датум за састанак делегата, експерата. Ја ћу можда поставити неког одавде из Министарства... заврши г. Ћано немајући канда у глави одређена лица која би била преговарачи у политичкој страни будућих преговора.

Г. Ћано је имао израз лица и начин говора као човек који је овим првим кораком постигао [циљ?]

[Ј. Дучић]

Бр. 82[479]

ДУЧИЋЕВ ТРЕЋИ РАЗГОВОР СА ЋАНОМ

Г. Ћано ме је већ сутрадан поподне известио да жели да ме види сутра ујутро[480] у 10 часова у Палацо Кици, како би ми саопштио што је био навестио дан раније. Он је у међувремену видео Мусолинија и читао му одговор Председника Г. др. Стојадиновића.

Г. Ћано је овај пут био нешто примиренији, можда и зато што је Мусолини осетио да је одговор из Београда био извесно већма резервисан него што се то г. Ћану у први мах учинило. Али је могућно и да... говорећи ми о том како је и г. Мусолини задовољан одговором узео став који приличи респекту за свог старијег.

– Г. Мусолини је задовољан, рече Ћано, одговором који сте донели. Ми се надамо да ће преговори успети. Свакако, ми смо већ одредили своје делегате, наиме: за политичка питања министра помоћника г. [Gino] Butia, опун. [омоћеног] министра I класе и г. Леонарда Витетиа, оп. [уномоћеног] министра II класе, ген. шефа Генералне Политичке Дирекције у Палацу Кици, а за економска питања г. Л. Мази, ген. директор Одељења за спољну трговину у Подсекр. за (нечитка реч – М. М.) и валуту. Тако су дакле по среди експерти пошто је решено да се најпре експлорира терен, а не како сам пре мислио, ја и ви... или ја и др. Стојадиновић. Што се тиче војног делегата, о томе ћемо се определити према току разговора. Све ће остати у апсолутној дискрецији. Делегати би ваши одсели у хотел Ексцелзиор у Риму где већ станују (!) г. Бути и г. Витети; и у својим собама би могли водити своје преговоре у сигурности која би била зајемчена. Надам се да ће све ићи добро. *Треба ићи у дно ствари... до краја... Треба или све или ништа*[481]... Ви видите где ми идемо: Југославија треба да буде један од стубова политике Италије (un des piliers de la politique itallienne). Нема смисла ни говорити о ситницама, него о нечем што не

[479] Б. Ј. Д., X–B–15, оригинал, Дучићев рукопис.
[480] Двадесети новембар
[481] Подвукао Ј. Д.

траје само годину, две или три, чак ни десет ... него вечно. *Треба све или ништа!*[482]

[Ј. Дучић]

Бр. 83[483]

ДУЧИЋЕВО ПИСМО СТОЈАДИНОВИЋУ ОД 21. НОВЕМБРА 1936.[484]

„Он (Ciano) је овај пут био отворенији и опширнији, очевидно с планом како бисмо унапред добро разумели шта из Рима од нас траже ...

Сада је Ciano отворено изјавио да тражи с нама савез на принципу „осовина Берлин–Рим“ како је то у миланском говору обележио недавно Mussolini. Бар тако на једном месту приложеног говора изгледа. Сам је начин тражења брз и препадан према начину којим је Хитлер тражио од Пољске да пристане на десетогодишњи аранжман по питању пољског коридора, ма да је, наравно, ово пољско питање несравњиво са Cianovom жељом, по карактеру колико и по опсегу.

Не знам да ли овакав услов не наличи на оно што се у Француској револуцији говорило: „Sois mon frère ou je te tue“. Али не знам ни да ли ће тај услов одиста до краја преговора остати једна conditio sine qua non. Али знам да је овакав принцип потпуно у духу фашизма и у природи Mussolinija.

Најчудније ми изгледа ово: што Италија није до сада у савезу ни са једном другом државом а данас га жели с нама. Са Немачком има само један пакт о конзултовању за заједничку акцију у случају заједничких интереса, али то још није савез. Ciano је овај пакт донекле појачао дајући

[482] Подвукао Ј. Д.
[483] Милан Стојадиновић, *Ни рат ни пакт*, Ријека 1970, 412–413.
[484] Након разговора Дучића са Паном 18. и 20. новембра, посланик је упутио ово писмо председнику Стојадиновићу 21. новембра, како то наводи у својим мемоарима, цитирајући ово писмо.

за немачку сарадњу у шпанском питању талијанске концесије на Локарно, на аустријско питање и подршку Немачке у борби против бољшевизма. Али ни ово још није никакав савез. Затим опште је мишљење да Италија, после смрти Dolfuss-a, шиљући на аустријску границу две своје дивизије, има некакав војни савез с Аустријом, али случајан и пригодан, док с Мађарском – мисли се уопште – и нема никаквог војног савеза.

Немам, Господине Председниче, могућност да из Рима колико Ви са Вашег положаја знадем да ли овај талијански предлог стоји у вези са нечим из позадине данашњих европских поремећених односа. За оријентисање у погледу извора ове побуде Mussolinijeve, у оволиком обиму, недостају ми извесно многи елементи. Али тражећи да брзо и одмах узмемо овако став према „осовини Берлин–Рим“, нема сумње да је по среди један препад који ћете Ви најбоље оценити колико стоји у интересу наше отаџбине, и према којем ћете се определити по мудрости која Вам је својствена ...“

[Ј. Дучић]

Бр. 84[485]

ИЗВЕШТАЈ СТОЈАДИНОВИЋУ ОД 17. ДЕЦЕМБРА 1936.[486]

„Министар иностраних дела, гроф Ciano, примио ме данас и прихватио са пуно спонтаног задовољства поруку Председника Владе, Госп. Др Стојадиновића, да ће што пре могуће послати делегате за преговоре. Али како му одмах нисам поменуо имена делегата, он се тргао.

– Изгледа ми да Др Стојадиновић није још решен кога ће послати. Као да је нерешљив ...

– Ни најмање, рекох. Извесно је да ко год буде делегат, говориће у име југословенске Владе и речима самога Председника. Најважније је да ће делегати доћи и то сасвим

---

485 М. Стојадиновић, *нав. дело*, 414–417.

486 Након Дучићевог писма од 21. новембра, Стојадиновић је у споразуму са кнезом намесником Павлом Карађорђевићем, одлучио да пошаље два делегата у Рим за преговоре, једног за економска а другог за политичка и остала питања, о чему је обавестио посланика, који је након поновних разговора са грофом Ћаном, преносећи му Стојадиновићеву одлуку, 17. децембра упутио овај извештај који наводи Стојадиновић у својим мемоарима на стр. 414–417.
О том разговору министар Ћано је записао, али под 18. децембром 1936, следеће:
„Разговор с послаником Југославије
Рим, 18. децембар 1936.
Примио сам посланика Југославије, који ми је предао поруку председника Стојадиновића. У почетку писма изјављује, да је споразум с нама у питању опортуности да представници обију влада започну преговоре, али да се први час не фиксира, какав ће опсег имати будући уговор. То би требало да проистиче из тока преговора. Са своје је стране Стојадиновић велики оптимист с обзиром на резултате преговора: он верује, да би споразум могао имати велики домашај.
Затим наставља извињавајући се због закашњења и тумачи то отсутношћу принца Павла из Београда. Регент је, чим се вратио, био обавештен о одржаним прелиминарним преговорима, као и о фиксираном модусу процеденди. Регент Павле дао је пуни пристанак.
Стојадиновић завршава своје писмо овлаштењем посланику Дучићу, нека ми сместа саопшти, да ће у скоро време именовати двојицу службених делегата, једног за политичка, а другог за економска питања, како би преговори могли започети. Прихвата Рим као седиште преговора и препоручује још апсолутну резерву. Г. Дучић ме упитао, желимо ли да ти представници дођу између Божића и Нове године, или сматрамо опортуним, да дођу првих дана јануара. Препустио сам њему да о томе одлучи.“ (*Тајни архиви грофа Ћана 1936–1942*, стр. 87–88)

ускоро, и врло срећни својом сјајном мисијом.

– Онда лепо, рече гроф Ciano по изгледу умирен. Стварно, ја сам одредио Buti-а, али ово није најважније: иза њих ћу у свима моментима стајати ја лично, и узимати у важним случајевима важног личног учешћа ... Као и ви – рече мени – што ћете стајати иза ваших делегата и дејствовати. Нас двојица већ знамо како треба радити заједнички. Само вас молим, реците вашем Председнику ово: ако је могуће нека се почне са преговорима већ између Божића и Нове Године... Или одмах првих дана иза Нове Године. Иначе не би требало да се добије утисак као да Југославија чека да се најпре окончају преговори између Италије и Енглеске... Зашто би нам требао такав утисак? Нема смисла. Ви сте независна држава као и Италија и као Енглеска ...

Гроф Ciano је осетио да сам ја и сам предосећао такву његову сумњу. Он затим додаде:

– Молим вас известите др Стојадиновића да вам, ако може, *телеграфски* јави: да ли ће делегате послати у времену између Божића и Нове Године, или већ одмах првих дана јануара. Важно је да се што пре почне и да је јасно да су преговори већ почели. И нека делегати дођу спремни на решење *главног* питања. И са Немачком сам најпре свршио главно питање и то *исти* час, а затим смо прешли и посвршавали масу других споредних питања. Са Немачком сам потписао до сада ништа мање него 16 разних уговора, а све у току од два месеца. Зашто да се и ми на првом састанку губимо у детаљима, у ситницама, у ништаријама. *Главно* питање треба мачем пресећи ... као што ја обично урадим... и као што сам урадио са Hitler-ом.

– Истина – рекох ја са пуно опрезности – Hitler је и друкче природе и друкчег положаја него наш Председник Владе, који није диктатор...

– Наравно, одврати гроф Ciano, сасвим добровољно.

Он је разумео да се ова моја примедба односи на настојање које постоји данас у Југославији да се земља врати демократији, парламентаризму, одговорним Владама. Ciano је извесно помислио и на тешкоће које постоје да се узме са пуном сигурношћу све оно што се из Рима обећава и потпише. Нарочито данас, када у међународном животу постоје тако непредвиђени брзи обрти, компликације, конфузија. Нај-

зад, ни гроф Ciano ни његов шеф не могу губити из вида да овакви преговори изискују претходно документисање, избор делегата по таленту за дебату, за моћ убедљивости, моћ сугестије и по личном ауторитету, који су елементи у оваквим пословима често пресудни. Али се грофу Ciano очевидно жури.

– Верујем да ћемо ипак свршити све како треба! На пример, Хрватска ... поче опет да обећава Ciano.

Осетивши да сам у том моменту ја помислио да је Хрватска ипак део моје отаџбине, а не његов „проблем“, он је затим постао опрезнији:

– Само шта мислите како то да урадимо? Како да их удаљимо из Италије? Није могуће да их предамо без сваког обзира... Ви схваћате и наш положај. Павелић мора да је жалостан, јер већ осећа да је његова ствар пропала... То са мном не иде ...

Ја упадох:

– Павелић и његови другови се за сад крећу слободно по Риму, учествују по јавним ревијама и народним свечаностима, ако не као делегати, а оно бар као туристе ...

– Где? Овде у Риму? Ја њега не виђам. Ја с њим уопште немам никаква посла... И нећу га видети – каже гроф Ciano имајући у очима само Павелића. Ја мислим да их све пошаљемо ... у Америку ... Што мислите? Или све у Етиопију ... Овамо, онамо ... по Етиопији.

На ово сам одговорио:

– Ако се наши преговори заврше, као што одиста треба свесрдно желети, онда ћемо лако наћи начина да се и ова жалосна гомила упути на часнији посао. Ја сам већ пуне три године настојао у Palayyo Chiggi да се то уради и пре сваких преговора о будућем нашем пријатељству, али нисам успео. Надајмо се да ће се сада успети. Решење неће бити тешко. Пре 15 година из Гаете су враћени у Југославију овакви црногорски емигранти којима се затим на домаћем тлу вратила здрава памет и који су данас опет постали исправни грађани и добри очеви породице. Наћи ћемо начина и за ове заведене и залуђене људе који нису сви убојице, али који не знају шта је држава, ни устав.

– Колико их има? запита ме гроф Ciano, чак озбиљно.

– Са последњим регистровањем – како се код нас верује – има их, у Италији, између 1000–2000 људи.

Ciano скрену разговор на Албанију.

– И са Албанијом ћемо лако свршити! Казаћу Краљу (Зогу) да не може друкчије... Мора се ићи временом ... У осталом и њему је боље да имаде са собом не само Италију, него и Југославију. Када се нас двоје споразумемо, одиста, какво изненађење за цео свет!

Гроф Ciano је употребио ове последње речи онако како их у последње време чујем у целом римском друштву, које споразум између Југославије и Италије сматра већ као готову ствар.

Затим гроф Ciano продужи са обећањима:

– Што се тиче Далмације... Где су сад „azzurri“ (чланови друштва за Далмацију)? Јесте ли видели како иде са мном? Нема код мене овако и онако! То је све већ прошло. Ја сам све мачем пресекао.

Овим последњим речима италијански министар жели истаћи не само своју природу јучерашњег хероја Абисиније, него и своје начине пословног човека, који све брзо схваћа и решава, и најзад министра који је други Mussolini. Али пре свега он жели сугерисати уочи наших преговора како не треба рачунати на дуга сондирања, тапкања у месту, цењкања, пошто ти начини нису у природи фашизма.

Кад сам грофу Ciano рекао да Господин Председник др Стојадиновић пуно жали што није могао пре одговорити на његове последње поруке, из разлога што је чекао повратак из Лондона Њег. Вис. Кнеза-Регента коме је желео најпре све изложити што је до сада урађено међу нама по овој ствари, гроф Ciano је примио ово на повољно знање:

– Ја сам то и сам претпоставио. У осталом ја сам пратио пут Вашег Кнеза-Регента што ћете ми лако веровати. Ништа не чини ово мало задоцњење. Главно је да што пре дођу делегати и да буду добро спремни за оно што је *битно*... а за детаље се затим шаљу курири, депешира, разговара, дебатира колико хоћете.

– Чујем, рекох грофу Ciano, да сада преговарате и са Енглеском и канда са успехом ...

– Сасвим са успехом, потврди он без оклевања. Ако не до Божића а оно извесно до Нове Године ствар ће бити свршена. Сутра опет примам Drummonda... Затим опет у понедељак... Ја сам задовољан брзином и оним што смо урадили *нас двојица.* То су врло важне ствари.

Захвалио сам грофу Ciano, по наредби Господина Председника Владе др. Стојадиновића за ласкаве речи које је преко мене упутио на његову адресу.

– Јесте, молим вас, ја сам говорио сасвим искрено: Стојадиновић зна шта ради. Он је реалист, а то је ретка ствар у ово наше *зло* и *пометено доба!* И ја сам реалист... Зато и верујем да ћемо успети. А ви сте – обрати се мени лично – срећом оптимист и искрени пријатељ споразума између Југославије и Италије, што се у Риму добро зна. Зато треба да успемо. Ми морамо успети!...

Гроф Ciano је и овај пут поново инсистирао да све остане у крајњој дискрецији, иначе би била нанесена стварно огромна штета. Очевидно да га избор делегата[487] доста интересује и да би желео да избор падне на личност која има у врховима Владе и у самом народу личног ауторитета за такав посао. Нарочито да буде спреман да прими *главни* део споразума с уверењем да тим погађа жељу свог целог народа, пошто Ciano збори о вечном споразуму.[488]

Ј. Дучић, с. р.

---

[487] Стојадиновић је за преговоре у Риму одредио као делегате др Ивана Субботића, сталног делегата КЈ при Друштву народа у Женеви, за политичка питања, и др Миливоја Пиљу, помоћника министра иностраних послова, за економска питања.
Дучић није био укључен у директне преговоре, јер је за питања о којима је требало расправљати „била потребна чиста стручна, техничка спрема“, како саопштава Стојадиновић. Посланик због тога „није био најзадовољнији“. (М. Стојадиновић, *нав. дело*, 417)
Гроф Ћано је забележио да га је посланик Дучић о именовању делегата обавестио 28. децембра. *(Тајни архиви...*, 88)

[488] Преговори између делегата двеју земаља вођени су у Риму од 14. јануара до 17. марта 1937. године, након чега су 25. марта у Београду Ћано и Стојадиновић потписали политички споразум између Југославије и Италије. Истог дана потписан је и Допунски споразум (привредни). (Текстови споразума код Б. Кризман, *Вањска политика...*, 154–156; о току преговора вид.: извештај о разговорима у Риму од 15. и 16. јануара 1937. АЈ, 37–30–217 и од III до IX извештаја из Рима о разговорима које је Суботић слао Стојадиновићу у АЈ, Иван Суботић, збирка, ф. I; Б. Кризман, *нав. дело*, 93–97)

Бр. 85[489]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД – ПОСЛАНСТВУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ТУРСКОЈ

Пов. бр. 3185

Београд, 17. фебруар 1937.

Под 9 текућим месецом Рим јавља: „Имао сам разговор са турским амбасадором који присуствовао састанку Ћано-Ружди Арас. Казао ми је следеће: „Оба министра су били сагласни да за побољшање односа међу народима Средоземног мора непотребан сваки колективни пакт, пошто би био гломазан и зато компликован. Односно Конференције у Монтреу изјавио Ћано да треба сматрати пристанак Италије као свршен чин, остављајући само извршење неких формалности у погледу на незнатну резерву. Ружди Арас одговорио да после тога ни утврђивање Лероса не представља за Турску предмет подозрења. Односно статус квоа на Балкану, Ћано изјавио да је мир Балкана услов за европски мир и зато пожељан од стране Италије. Она је са Југославијом у добрим односима, са Грчком и Румунијом у пријатељским.

Односно Русије Ружди Арас говорио о срдачним односима, пошто статус кво у Црном мору неопходан као и онај у Средоземном мору.

Односно Енглеске Ћано се интересовао да не постоји какав тајни уговор турско-енглески али Ружди Арас ову сумњу успео коначно разбити. За Локарно рекао Ћано да није неостварљив ако Француска не буде одвећ тражила. Примену разоружања сматра утопијом али ограничење оружања могућним.

За пакт југословенско-бугарски Ћано рекао да је за Италију без интереса. Ипак, Ружди Арас настојао уверити Ћана да је исти закључен у споразуму са осталим балканским државама.

[489] АЈ, Посланство КЈ у Турској, ф. 26, Дучићев дешифрован телеграм из Рима од 9. фебруара 1937, прослеђен Посланству у Анкари.

На крају Ружди Арас предложио поднети Риму меморандум за постављање кабла између Арбаније и Италије који је у интересу Балкана и Италије. Остала питања, као школе, болнице, ваздушна пошта, решиће се дипломатским путем.“

Стојадиновић

Бр. 86[490]

КРАЉЕВСКО ПОСЛАНСТВО, ПАРИЗ – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Стр. пов. бр. 177
Шифрован телеграм,
послат 17. V 1937. у 21,22 часа
стигао 18. V 1937. у 10 часова

Београд јавља:
„Сматрајте као строго поверљиво.
Лично за Посланика“.

РИМ јавља:

„У разговору који сам данас имао са грофом Ћаном рекао ми је између осталог следеће: „Молим Вас да напоредо са (група изостављена – примедба П-ства Париз) саопштите Председнику Стојадиновићу да у што краћем року југословенска влада пошаље овамо једног свог полицијског чиновника али човека вишег степена и крајње поузданог за посао који би се састојао у коначном извршењу тајне клаузуле односно емиграната.[491] Они представљају данас раздраже-

[490] АЈ, ПЛ, пов. бр. 888 од 19. V 1937, ф. I, дос. I–2, препис Дучићевог извештаја начињен у МИП-у и упућен Посланству у Лондон, под бр. стр. пов. бр. 1070.

[491] Тајна клаузула о решењу питања усташа, усвојена на предлог грофа Ћана, која је уз мање измене прихваћена приликом потписивања споразума у Београду 25. марта 1937, гласила је:
„I. Забрањује се сада као и убудуће опстанак свих организација као и активност особа, којих је делатност уперена против територијал-

но духовно стање у којем прете и животом и мени лично говорећи да сам их све продао. Ово тврђење ухваћено у њиховим писмима. Не осећам лично страх али сам готов да у овој ликвидацији идем до краја т.ј. све позатварам или све предам у руке вашим властима па радите са њима што год хоћете. Надам се да ће Председник Стојадиновић веровати да ћу своју реч у том погледу одржати најенергичније.

Извесно гроф Ћано стоји под утицајем вести из Париза односно ухваћеног терористе Марушића знајући за утисак који тај случај може произвести код нас сутрадан после споразума од 25. марта. Он каже да вам саопштим да се жена и деца Марушића налазе овде у рукама талијанским и да је Марушић зато везан. Он је каже гроф Ћано побегао из Месине пре нашег пакта некако око петог марта ове године. Гроф Ћано каже да се не боји лично за себе али је готов да све учини за сигурност свога пријатеља Председника Стојадиновића и да никад не буде угрожен мир Кнеза Намесника.“

Молим саопштите предње Министру Двора Антићу.

Стојадиновић.

ног интегритета и јавног поретка југословенске државе, и то у сваком случају и независно од резултата преговора, који су у току.
II. Павелић и Кватерник (Еуген–Дидо) и други вође бит ће интернирани.
III. Спријечит ће им се – као и свакој другој особи – да развијају било какву активност и вођама ће се онемогућити да одржавају додир с другим људима и страним земљама. IV. Одређени број људи у својству радника бит ће депортиран у малим групама или појединачно у талијанске колоније. V. Талијанска полиција ће информисати југословенску о месту (местима) где су напред споменуте особе интерниране или конфиниране. VI. Исто ће тако саопштити југословенској полицији имена оних, који желе да се врате у Југославију. VII. Један југословенски полицијски службеник бит ће примљен да би успоставио додир с талијанском полицијом у горњим питањима.“ (Б. Кризман, *Вањска политика...*, 97)

ИЗВЕШТАЈИ ИЗ БУКУРЕШТА

1937–1939.

Бр. 87[492]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 1.289/XXXI/37
Разговор са јапанским послаником односно рата у Кини и савеза с Италијом

23. новембар 1937.

Господине Претседниче,

Правећи прве посете мојим овдашњим колегама страним посланицима, био сам и код Јапанца с којим сам имао подужи разговор. Он ми је прецизирао данашњу јапанску политику у Кини на начин за који верујем да одговара истини. Он ми је рекао:

Наш данашњи рат у Кини наличи на нашу пређашњу окупацију Манџукоа.[493] Наша намера је окупирати пет кинеских провинција у којима се налази пређашња престони-

[492] АЈ, ПЛ, пов. бр. 1993 од 28. XII 1937, ф. I, дос. 1–7, копија.

[493] У Манџурији је 1922. проглашена независност са циљем да се истисне кинески државни суверенитет и Јапан са својим привилегијама стеченим уговорима са Русијом из 1905, 1907. и 1910. о подели интересних сфера, и са Кином из 1915. године. Јапан је на основу тих уговора био господар Јужноманџурске железнице и имао је право да купује и колонизира земљу и експлоатише њено природно богатство. Јапанци се нису хтели одрећи тих привилегија па су септембра 1931. интервенисали са војском, да би почетком новембра потпуно овладали Манџуријом. Друштво народа је тражило да се Јапанци повуку из окупираних крајева, на шта се они нису обазирали, идући даље. Тако су у фебруару 1932. од присталица противника куоминтаншке Кине формирали Извршни комитет североисточних провинција који је 18. фебруара објавио декларацију о независности Манџурије, да би „Манџурски конвент“ 1. марта 1932. прогласио стварање независне манџурске државе Манџуко на челу с намесником Пу Јуеном, бившим јапанским царем свргнутим 1912. године.
Јапан је успоставио протекторат над Манџукоом, а августа 1932. влада у Токију признала је нову државу, да би јој у септембру исте године наметнула уговор о спољној и унутрашњој одбрани земље, чиме је стекла и званично, право да контролише целокупни живот у земљи. (Ч. Попов, *нав. дело*, 418–425)

ца Пекинг и данашња Нанкинг. Већ смо заузели Шангај и налазимо се на пола пута до Нанкинга, што значи да ћемо најдаље за месец дана заузети и ту престоницу,[494] коју су већ до сада Кинези евакуисали. Ако Кинези не пристану на мир, онда ће операције продужити. Пошто је Кина и одвећ велика, а јапанска војна база остала далеко иза јапанске операционе војске, можда бисмо негде око Нанкинга привремено и застали, и из офансиве прешли у дефансиву. Кинези не могу војнички ништа урадити, али неће лако пристати на примирје, јер су у Нанкингу направили Руси народни фронт и господаре главним делом онамошњег јавног мишљења. Они ће, наравно, све урадити да нас обесхрабре или изнуре, али смо ми на ове тешкоће припремни пошто смо их већ с по четка добро предвидели.

Пет окупационих провинција постаће једна нова држава као у Манцукоу, са својом кинеском владом, али у најтешњем савезу са Јапаном.[495] Ми немамо ни рачуна ни могућности да анексирамо за Јапан ових пет заузетих провинција. Разлог томе је што у тих пет провинција, врло насељених, живи ништа мање него стотину милиона чистих Кинеза. У Манцукоу живи њих свега тридесет милиона пак смо ипак одустали од сваке помисли на анексију, и ограничили се на савез. Али треба добро разумети: савез толико близак да те две нове кинеске државе са 130 милиона народа постају за увек нераздвојне од Јапана. Ово треба разумети и у економском, и у политичком и у војничком смислу. Једном речи: Јапан поста је двоструко снажнији војнички.

Јапански посланик је, по формули немачкој, истицао да је повод овом рату агресивност бољшевичка која је претила чак да упропасти јапанску војску својим марксизмом, и да је само рат у Манцукоу спасао јапанске трупе од ширења

---

494 Нанкинг је заузет од стране Јапанаца 17. децембра 1937. године. Провинције су освајане овим редом: Џехол – марта 1933, Хопеј – маја 1935, Хонан – крајем лета 1937, Шанси – новембра исте године, док је Шантунг освојен почетком 1938.

495 Јапан је решење „кинеског питања“ видео у подели Кине на два дела: северни део са „аутономном“ владом, који би био у најтешњим везама са Јапаном, и централни део који би био „независтан“ али без Чанг Кајшекове владе која је противјапанска. То су били јапански планови и том циљу је била усмерена њихова војна акција.

те заразе. Сад, после заузећа и затим организације у независну државу ових пет поменутих провинција, бољшевици ће бити бачени далеко уназад. Јапански посланик је хтео овим рећи да ће Јапан са Манџукоу и са новом државом с њима савезничком, представљати около 200.000.000 народа, значи више народа него што га живи у целој Русији. Кад се узме удаљеност руских војних база од Тихог Океана, а фронт ових трију уједињених држава, азијских и жутих по раси, већ на самој граници Русије, онда постаје разумљиво да је Далеки Исток овим ратом коначно спасен и од Русије и од данашњих Совјета. Свет се дакле, онамо коначно изменио и живот старих држава почиње изнова. Остатку Кине ће требати целих деценија а можда и целих столећа да достигну развиће, нарочито војничко, које ће постићи ове три горње савезничке силе. Толико о Истоку.

Питао сам затим јапанског посланика шта мисли односно приласка Италије пакту немачко-јапанском[496] против бољшевизма. Он ми је одговорио следеће:

Данас помажу Кину против Јапана две силе: Енглеска и Совјети, наравно свака за свој рачун и на свој начин. До пре две године је и Италија продавала оружје Кини и водила онамо против јапанску политику. Гроф Чано је био генерални консул у Шангају и био пријатељ Кинеза. Али су се времена променила; нарочито после отворене акције бољшевика у Шпанији отворише су се њима очи и у Кини, и зато су почели да праве друкче комбинације. Политика осовине Рим – Берлин је природно повлачила и друкчи став према Русији, и Талијани су напустили Кину да сада потпуно пређу на јапанску страну. Питате ме какве особите користи можемо отуда очекивати ми у Јапану. Одговорићу вам да је та корист ипак доста цењена. Наиме, ми у Европи поред Немачке добијамо још једног пријатеља, и то енергичног и агилног, и врло гласитог, који ће као адвокат наше ствари бити прибојаван међу европским силама. Затим, Италија је важан извозник оружја сваке врсте. Најзад, Италија се налази данас утврђена у Црвеном Мору, и са Сомалијом лежи на

[496] Немачко-јапанском пакту против Коминтерне од 25. новембра 1936. Италија је приступила 6. новембра 1937. године, чиме се осовина Рим–Берлин проширила на Токио. (А. Митровић, *нав. дело*, 401)

домаку Индије и у блиској вези са Далеким Истоком и Океанијом, на путу за Јапан, што је од врло велике важности.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Д.

Бр. 88[497]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

31/VIII/38

7. јануар 1938.

Господине Претседниче,

Влада Октавијана Гоге[498] већ одмах на првом кораку, дала је себи изглед крајње борбен. Очевидно, не пристаје да буде влада која прави закрпе и забушује рупе. Неће да ликвидира само старе рачуне, него да отвара нова питања и ствара нове догађаје. Значи нешто друго него што сматра да су радиле све послератне румунске владе. Њене будуће реформе значиле би, дакле, укупно узете, једну револуцију, преврат и препород. И то не само материјалисти него, и пре свега, морални и духовни.

У влади се налазе четири велика румунска интелектуалца: претседник Гога, који је највећи савремени румунски песник и академик; и Петровић (министар просвете) који је највећи румунски философ; и Блага (подсекретар спољних послова), философ и драматичар, и Симиани (подсекретар у Министарству Унутрашњих Послова), литерат. Према томе елеменат идеолошки је морао неминовно претходити свакој другој комбинацији. Зато од свих идеја које господа-

[497] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

[498] Октавијан Гога (1881–1938), председник Националхришћанске странке, председник румунске владе од краја децембра 1937. до 10. фебруара 1938. године.

ре људским животом, они су ставили у први план ону која господари овог момента Европом: а то је национализам, и то искључив, на начин фашизма и нацизма. Политика у овом случају то је мисија, позив, слава; – ствар славе и високог моралног живота а не ствар компромиса и ситних срећа. Међутим Гога није пропустио да у својој влади има, поред ових људи, и разна стручна лица за друге ресоре, и то лица у народу позната и у друштву уважена. Ово у интересу Круне у првом реду, пошто је акција против Краља[499] прилично поколебала широке масе у симпатији колика је неопходна у крупним моментима.

Главна ствар, то је, дакле створити нову Румунију, а то значи унети пре свега нове идеје водиље, извршити морално јединство народа, *створити покрет.* Ово значи пре свега створити један основни принцип за живот морални овог народа који лута, и који не види своје право место, нити разуме у чему су сва његова законита права на живот. Румунија је сазрела за једну своју идеологију. Она је пре свега једна од најбогатијих европских земаља (има жито и петролеум). Њен народ има урођеног политичког смисла и пуно фине латинске гипкости. Ово је показао у средњем веку; јер док су остали Балканци били под Турцима изгубили сваку успомену на какав правни систем, у Румунији су биле остале аутономије; и док су све балканске земље посељачене, у Румунији је, као и у једном делу Мађарске, и под Турцима остао био донекле трајан један сталеж, племство, који је сачувао традицију о држави, народној власти, и народној култури.

И према Русији је овај народ показао завидан отпор пошто је кроз православље често покушавала да Румунију пословени. Кад је постала у XIX веку Румунија новом државом, узела је свог владара из једне од првих страних династија, а мали домаћи претенденти никад нису пошли да праве тешкоће за своју корист, него су били први да стану поред Круне и да чувају њене прерогативе и престиж. Ово је и пример патриотизма и пример мудрости. Они који лакомислено процењују, јер су сами лакомислени, овај народ, губе из памети његове етничке црте које претстављају пре

[499] Карол II (1893–1953), румунски краљ 1930–1940. Године 1938. завео отворену фашистичку диктатуру.

свега у политици фактор од којег се полази. У Румунији, чини ми се, ни корупција ни разврат нису већи него другде, али је зато морална дисциплина и урођени смисао за однос човека према човека на завидној висини. Ово је народ без завера и без преврата, па ипак је успео да створи и богатство и уметност већу од својих балканских суседа.

II

Претседник Гога, дакле, као мислилац, добро познаје свој народ. Лично сам Гога, према свима информацијама и по личним утисцима из разговора с њиме, представља несумњиво једну сасвим изузетну личност. Мислим да није без интереса да саопштим овде о њему и своја лична детаљнија опажања; чак је неопходно знати већ на почетку његове акције његове личне добре и лоше одлике, јер је он за нас од значаја, пријатељ или непријатељ.

Гога је човек који изненађује нарочито невероватном брзином размишљања и финоћом и богаством изражавања. Сваком реченицом показује велику и срећену општу културу и критички смисао. Осећа се беседник и нарочито полемичар; и то не кавгаџија него прави мегданџија. Човек сав расан, чија убеђења долазе већма од срца него од разума; и чије све намере изгледа да долазе мање од неког плана а већма од случаја савести и од осећаја дужности.

То је човек који верује не само у своју способност него у један позив. Мени изгледа човек од прегнућа али и од прегора. Више патриот него хуманитарац, више Румун него Европљанин или него Балканац. Као некадашњи мађарски скупштинар, он је вешт на трибуни; али као некадашњи трансилвански борац, вешт и у завери и у смицалици. Кажу да је иначе морално интегралан, тоталан, самосталан, господар себе. Противници су га оптуживали да је као министар унутрашњих послова 1927 године узео 15 милиона леја, и да је корумпиран, али су затим свели клевету на то да је тај новац убацио у свој партијски фонд. Био је члан банкарских и индустриских институција и своје мало имање дугује том случају. Као мислилац види све у повезаности, и сваки посебни случај види у његовом историском значају. Ако Гога успе да пре избора напра-

ви неколико добрих ствари, он ће бити снажнији од свих својих противника уједно. Јачи је од њих и на речи и на перу. Сматрам за дужност истаћи шта све овај човек уноси у сутрашњицу земље која је с нама толико природно везана. Гога верује да ће нову Румунију сам створити и бити први духовни фактор на европском истоку, онако као што је међу осталим Румунија најбогатија и најевропскија по свом друштву. Он за ову и овакву мисију има осим талента, једног рођеног иницијатора, још и снагу воље, и искуство политичара (био је министар унутрашњих дела), и личног поштења које му се узалуд пориче.

III

Јуче ми је Гога приликом дуге посете код њега говорио о своме плану, или боље, о своме правцу.

– Дошао сам да вратим Румунији њену част јер она страда од домаћих паразита и страних изелица. Ја верујем да је румунски народ изашао из свог детињства и хоћу да он покаже своје младићство и мужевност. Није заслужио да се њим управља из иностранства, пошто је све платио знојем и крвљу. Нисам дошао на власт ни да се прославим ни да се обогатим; али како су времена динамична, верујем да је то доба које одговара моме динамичном карактеру, нарочито у друштву наших хладних резонера. Немамо никакве нужде да Румунијом управљају Французи... Веровало се такође како би Румунија остала без трговине и индустрије да нема Јевреја; а они су је водили у пропаст и у просјаштво; и не само што су је сисали, него што су је деморализирали, корумпирали, обесчастили, проституисали. Не велики Јевреји богаташи по градовима, него мали и невидљиви Јевреји, оних 1.850.000[500] по селима,

[500] Број Јевреја у званичним румунским статистикама је смањиван што су званични кругови објашњавали чињеницом да би се избегло јачање антисемитизма. Објашњавано је да су се Јевреји у Бесарабији определили за руску народност, у Ердељу за мађарску, у Буковини за пољску и румунску, а највећи део за румунску. Обавештени кругови у Букурешту располагали су подацима да се број Јевреја креће преко 2.000.000, док је главни уредник листа „Универзал“ изјавио да број Јевреја који живе у Румунији износи око 1.800.000. По статистици пописа становништва из 1930. године тај број је износио 728.000 или 4% и накнадно установљених 150.000 који нису ушли у спи-

где држе земљу под аренду, и где држе крчме у којима се све купује и све продаје... Јевреји су носиоци корупције и разврата и у Француској, и у Пољској, и у Русији, и у Мађарској, и у Немачкој, и где год постоје. Има ли данас и један случај корупције великог стила у Европи да постоји без њих, да они нису у средини његовој. Јеврејски капитали су изазивали све француске афере, а јеврејска наука (Марксизам) изазвала је бољшевизам. У Румунији су увлачени у државне врхове, и жене се и удају с нашим светом. Тако и по селима. Нисмо ми антисемити зато што смо то научили од Немаца: наш Куза[501] води тај покрет већ 50 година!... Половина наших политичких странака су антисемитске: Вајдина,[502] Јоргина,[503] Гвоздена Гарда,[504] моја, и све мање фракције; затим сва војска, сва интелигенција, и цело румунско друштво где се они нису могли одомаћити као на Западу. Зато, каже Гога, почињемо своју акцију од тог зла најпре као највећег. Ми смо већ на послу; прво, јуче је министарска седница дискутовала укидање права Јеврејима да држе *се*љачке крчме, расаднице корупције. Друго, дискутовала се ревизија њиховог држављанства јер је 500.000 Јевреја ушло из Пољске и Немачке последњих година и то помоћу мита. Треће, смањићемо цену памука, петролеума и соли да вратимо душу поробљеном селу. Четврто, решили смо да питање школства буде за 90% у рукама чистих Румуна. Пето, исто тако 90% чистих Румуна да буде и

скове. (АЈ, Централни пресбиро – даље 38 – извештај дописника из Букурешта бр. 619 од 23. XII 1938, ф. 52, а. ј. 120).

501 Александар А. Куза, вођа Лиге Хришћанско-националне одбране, антисемитске и шовинистичке организације

502 Војевод Вајда, оснивач партије Румунски фронт са паролом „Румунија Румунима“. До оснивања своје партије (1935) био је у Национал-царинистичкој партији Јона Михалакеа и Јулиа Маниуа.

503 Николае Јорга, вођа Националне странке, сенатор, раније председник владе и вршилац дужности министра иностраних послова.

504 Гвоздена гарда, организација фашистичког типа створена постепено од шовинистичких и антисемитских организација. Из Лиге Хришћанско-националне одбране издвојио се Корнелије Кодреану 1927. године и образовао сопствену организацију, ултрареакционарну и мистичну, под називом Легија Архангела Михаила, која се 1930. претворила у Гвоздену гарду. Након распуштања 1933. поново се појавила 1935. под називом Све за земљу и као таква постојала до фебруара 1938. када је распустио Кодреану. (Глигор Попи, *Југословенско-румунски односи 1918–1941*, Вршац, 1984, 127)

по индустриским предузећима. Узели смо већ за ову реформу и потребне мере. За сва ова питања су јуче одређене нарочите комисије учених и некомпромитованих људи.

IV

Октавијан Гога има своју странку и свој програм.

Странка се зове Национално-Хришћанска, основана фузијом Аграрне Странке (основана је 1932) и Хришћанске Лиге за народну одбрану чији је шеф био Александар Куза, коме је данас осамдесет година, а који никад није био министар, али увек огорчен антисемит. Пре тога, године 1920/21, био је Гога Министар Просвете, а 1927 Министар Унутрашњих дела у Вајдиној Влади. Сматран је за великог политичара и државника, поред тога што је велики песник и револуционар трансилвански, осуђиван на смрт од мађарских власти. Више га се боје него што га воле. Одвећ мало материјалист, и одвећ наглашено идеолог, он је, сасвим природно некомпромисан.

Кад му је Вајда нудио портфељ у својој Влади, Гога је одбио; а кад му је поч. Дука[505], такође нудио портфељ, он је и тај пут одбио. Он је све те Владе сматрао компромисним, пошто је он ишао за непомирљивим национализмом, за ослобођењем села од града, румунских маса од јеврејских коруптора, и најзад спољне политике од странаца (нарочито од Француза и Лиге Народа). О овом сам Вам питању Гогиних идеја у спољној политици имао част писати својим Стр. Пов. Бр. 15/8/38 од 4.т.м.

Програм Странке: 1) Хришћанство је, верује Гога, основ румунске државне и народне мисли, и зато свештенство треба да буде борбено против нехришћанства. 2) Монархија одговара румунској психологији и једино Круна гарантује изграђивање румунске културе. 3) Промена данашњег Устава у корист Круне и културних фактора, и то да се Сенат претвори у неку врсту корпоративног тела у коме ће један део чланова постављати Краљ а други део бирати корпорације.

[505] Дука И. Г. председник румунске владе крајем 1933. године. Убијен од стране припадника Гвоздене гарде пошто је заузимајући оштар став према фашизму био распустио ту организацију.

У Устав имају да се унесу личне одговорности Министара за штете нанесене њиховом кривицом. Смртна казна за извесна кривична дела и изван убиства и велеиздаје. Штампа да буде национална, што значи у рукама румунским и са духом националним и хришћанским, морализирана и просвећена. У државној привреди Румуни свугде имају господарски утицај и положај. Просвећено свештенство, мисионарско и борбено. Потискивање Јевреја. – У спољној политици; добар однос са свима а нарочито са суседима који су корисни и верни. Говори се да Гога симпатише идеји једног савеза Румунија–Пољска–Југославија, и да је наклоњен ауторитативним државама, али пун нарочитих обзира према Енглеској. Спољну политику треба да води само Краљ преко својих одговорних Министара. Ово су програмске идеје.

Гога хоће цивилизирање сељака, а затим упућивање сељака да знадне зарадити и уштедити. Хоће експропријацију јеврејских имања, хоће војску чисто румунску, преуређену, одуховљену, стављену и културно а не само материјално на степен европских модерних војска. Библиотеке по селима и касарнама, штедионице, удруживања, конференције, везивање на основи духовној и моралној села и града. Један народ прожет једном идејом о заједници.

Гога стварно није туђи трабант него само привидно. Од нациста има у својој партиској застави само хакен-кројц;[506] али је овај антички знак употребио већ А. Куза још 1910 године, значи много пре Немаца.

V

Питање је докле ће ићи Гогина идеја о национализму. Од Хитлеровог доласка на власт Немачка је унела у светски живот националну пропаганду међу Немце расуте по целом свету, као што су то већ раније учинили фашисти стварањем по свету фашистичких домова са циљем да спрече туђу асимилацију. Ако Гога пође за програмом Мусолинија и Хитлера, он ће покушати да окупља Румуне око Румуније, и то и оне који живе у туђим земљама чувајући свој језик.

[506] Кукасти крст

Познато Вам је, Господине Претседниче, да овај покрет донекле већ постоји, и да је професор Јорга његов протагониста. Говорећи овде са Јоргом, којег сам познавао већ одавно, како је Италија за сад напустила идеју империјализма на Балкану, он ми је отворено изјавио своје жалење. Постоји у Италији идеја латинства када се мисли на Румунију, стару Дакију, али ово постоји и у Румунији. Овде постоје куцовлашка удружења са везама са нашим Цинцарима по Јужној Србији; и Јорга, који није сам, верује да постоји једна Румунија и у Пелагонији, у Битољу и Крушеву. Знају и за непосрбљене масе румунске у пожаревачком округу и по Тимоку, и постоји „Тимок“, лист који се уређује овде за ту пропаганду. Уверен сам да Јорга, а и Мусолини, верују да је латинско царство могућно ако се преко Арбаније и Битоља на Тимок овим каналом једног дана ухвати веза прекинута под старим цезарима али одржана на здравом латинизму још данас. Ако се уклони француски утицај, нови латински морални империјум иде од Црног Мора до Атлантског Океана, од Румуније на Италију и затим Шпанију и Португалију, као логична последица једног здравог и стваралачког расног генија. Италија ће у Шпанији и Португалији сузбити и омаловажити француски демократски смисао о људској заједници на идејама европске солидарности, а у Румунији постићи ово исто ширењем идеје о опасности од словенства којим је окружена, и које јој није дало да изађе ван свог корита, као силна река заробљена између камених кејова.

За овакву идеју о будућности, Гога, као расни идеолог и човек великих уверења о својој земљи, сасвим је као отворен. Ако је он са Југославијом за моменталну политичку заједницу, то није ствар једне идеје него само ствар једне комбинације. Идеја је нешто друго, и више, и пресудније, нешто неодољиво и у историјској логици и природној нужди. То је принцип сутрашњице и будућности коју је лако учинити свемоћном помоћу школе, цркве, касарне и литературе. Русија је ометала некад сваку борбу против словенства, али она данас не постоји на томе фронту, а све остало није у стању дати отпор двама силним и богатим и културнијим латинским државама.

Ово су моји утисци стечени овде последњих недеља а изазвани нарочито појавом на челу Владе и нације једног човека

врсте Претседника Гоге, који ми се чини за нас од интереса од каквог нису били можда ни један од његових претходника.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о моме најдубљем поштовању,

Ј. Дучић

Бр. 89[507]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 67
Разговор с талијанским послаником о ситуацији у Румунији

Букурешт, 22. јануар 1938.

Господине Претседниче,

Имао сам разговор са талијанским послаником Уго Сола, односно владе г. Гоге. Ситуација је замршена и мутна, каже талијански посланик. Гога је човек неоспорно способан по природи за велика дела, али он није оспособљен и од Круне да их остварује. Круна стрепи од свачег: од пута у Лондон, од париске штампе, од демократије у Америци и у Чехословачкој. Али да би Гога могао да изврши револуцију, мора пре свега да суспендује данашње законе у овој земљи. Не може извршити револуцију, одржавајући устав; ни антисемитски програм, одржавајући легална средства; ни морални преображај, тапкајући по путу старих форми правних и моралних.

– Према томе, Гога је, каже г. Сола, већ од првог момента осуђен на пропаст; дошао или не дошао до своје већине, он је изложен да подлегне, јер само диктатуром могу да се изврше они преображаји о којима он сања. А Гогина диктатура, то би значило покриће одозго.

[507] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

– Како може извршити свој антисемитски програм, кад 3/4 горњих међу најактивнијим факторима јесу Јевреји. На који начин може да обори своје противнике који су за 90% у народу јачи од њега, ако не нелегалним мерама? Према томе, цело је питање да ли ће Круна имати храбрости за оно зашто се већ залаже обећањима?

Питао сам талијанског колегу да ли је приметио изненађење у свету што је г. Гога у немачкој штампи примљен хладно и резервисано, а у талијанској одушевљено.

– То је зато, каже г. Сола, што Немци касно распознају један догађај и споро реагирају. А Талијани се нису много размишљали о самом г. Гоги, него само о том како да се овим поводом подсмехну париској демократији и енглеском парламентаризму. Али и Америци... Главно је било за нас да докажемо и овим примером у Румунији да се не може противу једне струје која је захватила Европу, чак и Азију и Америку, а то је укус и смисао за тоталитарне режиме. Није био, дакле, у питању г. Гога или неки други, него да се оборе демократије. А за ово је добро дошао ко год дође. За г. Гогу мислим да није par sélection него par élimination, хоћу да кажем да је Круна поступила елиминирајући странке и шефове једне за другим, и кад није остало ништа више да се елиминира, Круна је узела оно што је било остало, а то је г. Гога... Не поричем његову личност ни његову изузетну вредност. Али хоћу да вам кажем да се не ради по програму ни по уверењу.

Из речи талијанског посланика види се, између осталог, да Италија није задовољена досадашњим држањем ни извесним наговештајима г. Гогине владе, и да би вероватно желела помоћи неког другог.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић

Бр. 90[508]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 71
Тешка ситуација владе г. Гоге

Букурешт, 22. јануар 1938.

Политичком одељењу

Постаје већ општим уверењем у дипломатским круговима да је ситуација у Румунији доласком Гогине владе постала веома замршена. Неки верују и да се улази у хаос.

У погледу спољне политике, са стране и Круне и владе, у разним интервјуима праве се и противуречне изјаве, које немају изглед да се поклапају ни са оним што се већ догађа, ни са оним што се наговештава за даљу будућност. Наиме, тако се изјављује да нова влада иде истим правцем у спољној политици којим је ишла и њена претходница, док међутим постоје извесни противни докази, наиме: отворено приближавање Румуније осовини Рим–Берлин.[509] Г. Мическо[510] се нарочито труди да, као стари франкофил, подели са г. Гогом, пријатељем Рима и Берлина, изјаве о спољној политици на начин како би један поново учинио магловитим оно што је други пре тога желео учинити јасним и очевидним...

Због овог је дошло и до извесних вести како Париз и Лондон почињу да узимају хладан став према овако загонетној ситуацији у Румунији. Чак се говори да није ни мало, у таквим приликама, известан ни пут Краљев у Лондон, до којег Краљ пуно држи; и то не само да држи да се тај пут оствари него и да буде што повољнији. Из опозиције се чује још и то да су учињене тешкоће и самом г. Мическу и за његов лични пријем у Лондону и у Паризу, бар на начин како је овај то желео: то јест да буде онамо примљен као искрен

[508] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

[509] Десничарска и проосовинска влада Гога-Куза била је окренута Риму и Берлину, што је неповољно примљено у Паризу и Лондону (Г. Попи, *нав. дело*, 168; види док. бр. 89).

[510] Истрате Мићеску, министар иностраних послова у влади Гога-Куза.

пријатељ и сигуран савезник; значи, о чијем сумњивом ставу не може бити ни најмање сумње.

Г. Мическо је и мени пред полазак у Праг дао осетити да пут у Праг, пре него у Београд, стоји у вези са његовом нарочитом бригом и настојањем да пријем Краља Карола у Лондону испадне што повољнијим.

Посланик

Бр. 91[511]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 72
Г. Гога и његови противници

Букурешт, 23. јануар 1933.

Политичком одељењу

Првим својим говором, долазећи на власт, г. Гога је објавио да не жели ударати на организације и живот осталих партија. Као разлог за ово, навео је своју жељу да не разбија националне енергије у данашње време, него да, напротив, окупи све Румуне око заједничког идеала и на заједничком послу. Затим, и Краљ је у два своја велика интервјуа у страној штампи, објавио да не може бити речи о диктатури и да се стварно ништа не мења у уставном животу ни у спољној политици.

Остале странке су са највећом резервом примиле речи г. Гоге. Пре свега он је на протууставан начин дошао на власт пошто је 90% народа на прошлим изборима био против њега а само 8% за њега. Осим тога све што жели влада г. Гоге овај пут остварити, (нарочито јеврејско питање), то није могуће постићи у границама устава. И, најзад, свако зна да ће г. Гога, следствено својој природи човека од импулсија и егоцентричне природе, овај пут на изборима

[511] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

поступити као и 1926, када је као министар унутрашњих дела забрањивао лидерима странака да за време решавајуће битке уопште излазе из куће на улицу друкче осим са полицијском дозволом. Ни овај пут се г. Гога неће устезати од својих познатих мера без обзира да ли су и оне у великој мери допринеле данашњем расулу Румуније. Ово је опште осећање у врховима партија, али и у народним масама.

Насупрот данашњој политици стоје три остале велике народне странке. Добро је видети са каквим противницима има г. Гога да овај пут рачуна.

а) *Стара либерална странка* која и данас ужива престиж странке која је извршила уједињење, затим да је стално остала верна круни, затим да је са Татаресковом владом (1933–1937)[512] показала еластичност да одржи углед земље која је задржала равнотежу између два идеолошка фронта у Европи, и, најзад, која је створила данашњу румунску индустрију. Чак она и данас има завидан виталитет да је ономад постигла уједињење двеју својих фракција, Дина и Ђорђа Братјана,[513] и то сутрадан по напуштању власти. Чак се не искључује могућност и да Вајда Војевода[514] врати своју странку у стару либералну матицу, што би показало не само врхунац политичке мудрости, него, и нарочито, једну јаку резерву за будућност, с којом могу рачунати и Круна и народ.

б) *Царинистичка странка г.* Манијуа,[515] која се и сама данас реорганизира и реформише, отпуштајући људе непопуларне или компромитоване, а узимајући нове чланове који су да сада били партијски неопредељени. Г. Манију је Трансилванац а по вери унијат, што га извесно држе понешто удаљеног од хомогености старих традиција влашко-мол-

---

[512] Георге Татареску, председник румунске владе од 2. I 1934. до 28. XII 1937.

[513] Димитрије Братијану, вођа старих либерала, и Ђорђе Братиану, вођа десничарских либерала. У парламенту који је имао 415 посланика пре децембарских избора 1937. присталице Д. Братиануа имале су 301 посланика а Ђ. Братиануа само 10. (Б. Ј. Д., пов. бр. 755 од 22. VII 1937, X–B–32)

[514] Види нап. 502 уз док. бр. 88.

[515] Националцаранистичка странка на челу са Ј. Михалакеом и Ј. Маниуом, имала је у парламенту 27 посланика.

давских и православних; а ово утолико више што су и сви главни људи из његове групе такођер Трансилванци и унијати. Манију је стари мађарски парламентарац, као и г. Гога. Али за разлику од овог последњег, Манију је остао убеђен демократ док је г. Гога само убеђен демофил. Манију држи до парламента као што се у његовој старој постојбини до њега држало, сматрајући парламенат славом Мађарске, зато што је најстарији у Европи, (основан пре хиљаду година).

Манију је сух, укочен, тврдоглав човек, скоро манијак у својим уверењима, која не еволуирају и не чине уступке ни времену ни људима. Зато се не види с ким би се он могао здружити. За прошле изборе био је направио, на опште изненађење, са Кодреаном, шефом Гвоздене Гарде, споразум о међусобном ненападању, а то ономад поново утврдио за идуће изборе. Ово је утолико интересантније што је Манију за демократију и за осовину Париз–Лондон, док је Кодреану, напротив, за аутократију и за осовину Рим–Берлин. Једино што их удружује то је подједнако негативан фронт према Круни.[516]

в) *Странка Кодреанова*,[517] (*Гвоздена Гарда,* звана данас „Све за народ“), више покрет народни него политичка партија. Шеф странке Кодреано је овај покрет лично годинама стварао, од свог студентског доба. Данас му је 35 година; родом је Молдавац, канда пореклом Рутен, син професора немачког језика.

Његова странка није ни чисто фашистичка ни нацистичка, нити обе помешане, него више наличи на извесне руске мистичне покрете који су претходили руској револуцији. Чланови су на послу у народу; својим рукама и алатом подижу народу мост где треба, кућу бескућнику, а селу цркву ако је нема. Богаташе натерују да уступе део имања људима сиротим, а каматника натерају да поцепа

[516] Маниу је владу Октавијана Гоге сматрао личном краљевом владом а не владом која је на основу устава представљала јавно мишљење. Та влада је присталица диктаторског система владавине антисемитизма и немачке оријентације у спољној политици, док је народ присталица француско-енглеске оријентације. Он је као и његова странка за очување мира, како је изјавио почетком фебруара дописнику мађарског листа „Мађаршаг“, који је то објавио 13. II 1938. (АЈ, МИП КЈ–ОШ, билтен III за фебруар 1938)

[517] Види нап. 504 уз док. бр. 88.

признаницу дужникову. Агитују иконом и ножем. Обухватају више и ниже школе, мушке и женске; али имају за себе врховних свештеника и највиших официра. Шеф се не зове Вођ као у фашизму и нацизму него Капетан; а нема своју штампу ни орган, него општи са народом преко посланица као командант војске. Сви су чланови готови да умру где буде капетан наредио. Он је написао једну књигу о себи и својој странци, која је најраширенија књига у народу. Шефство заноси народ својом младошћу, фанатизмом, а нарочито прогањањем и убијањем корупционаша, што укупно узето, свет разумева лакше него страначке програме, доктрине и тезе. Унео је нешто ново и свеже у овај народ нарочит изнурен и обмањиван. Сматрају ово странком будућности макар што се не види где би она најзад одвела.

* * *

Са овим странкама, и то свима уједно, има сада да се бори г. Гога на изборима. Из разговора који сам имао са упућеним Румунима г. Гога ће или успети на изборима, али тај успех може бити затим одржаван и заштићен само *диктатуром*;[518] или ће пропасти, и то ће одвести у *револуцију.*[519] За диктатуру народ верује да му не треба, а за револуцију верује да је не заслужује. Ово све уједно, показује крајњу депресију која влада овог момента у Румунији.

Г. Гога је уверен да ће успети да на изборима он победи, као што Кодреано дубоко верује да ствари сазревају и да ће за две године бити његова победа. Ово је, у главном, и опште веровање.

Посланик

[518] Подвукао Ј. Д.
[519] Подвукао Ј. Д.

Бр. 92[520]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр.
Вест о доласку г. Ћана у Букурешт

Букурешт, 25. јануар 1938.

Политичком одељењу

Била се пронела вест, која је бачена из Париза, да ће Галеацо Ћано доћи месеца фебруара у Букурешт. Како се овде ових дана бавио Вирџинио Гајда, извесни кругови су га сматрали за гласоношу и импрезарија тог будућег великог догађаја.

Мени лично ова посета није изгледала вероватна, али није изгледало ни немогућно да овамо дође ускоро ако не сам министар Ћано, а оно нека друга важна талијанска личност. Талијани имају овде своје културне институције које развијају огромну пропаганду за латинизам, за Италију, а према томе и за фашизам. Талијански језик зато што је лакши, већ потискује из школа јавних и приватних, и то у велико, француски језик који је био иначе толико постао драг и скоро домаћи румунском друштву; а постоји могућност и за ширење католичке пропаганде, и то ширењем унијатства које би везало румунско православље за Папу и за Рим, а не ударајући директно ни формално на догматично православље.

По досадашњим искуствима, културни пакт Италије са неком страном земљом, и оснивање културног дома у тој земљи, увек је ишло даље од ширења талијанске књижевности, музике, сликарства и скулптуре. У фашистичкој држави све је политика, а та политика је само фашизам. Зато талијански културни дом у Букурешту је расадница фашизма пре него и талијанштина, али они иду стално напоредо: првом је циљ оборити француски утицај и идеје француске револуције, а другом вратити Румунију њеној матици, а то је Рим.

[520] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

Питао сам овдашњег талијанског посланика г. Уга Солу односно Ћановог доласка у Букурешт. Он ми је одговорио следеће:

– Не може о том засад бити помена. Ако је Ћано ишао први у Београд, била су за то два разлога: прво што је његов колега југословенски министар иностраних дела био и старији на том положају, и по рангу претседник владе, а друго што је имало онда да се у Београду нешто важно закључи и потпише. Овде у Букурешту није по среди ии једно ни друго.

– Међутим, каже даље г. Сола, било би потребно да се нешто најзад уради између нас и Румуније; а то је приближење Румуније са Мађарском, како не би даље постојала завист ако Италија покаже више пажње према једној него према другој... Треба пуно жалити што ово приближење споро напредује. На њему се почело радити у Синаји, прошлог лета, када је Мала Антанта онамо заседала.[521] Разговори између председника др. Стојадиновића и мађарског посланика у Букурешту, Бардошија, дали су најбоље наде, затим исто тако састанак у Женеви, нешто доцније, где је г. Пурић[522] дао најлепше знаке готовости. Биле су кренуле ствари нешто напред, да се за ово доцније време поново, променама у Румунији, опет све врати на старо место, на мртву тачку.

– Тиче се три питања: 1) мађарског наоружања 2) питања мађарских мањина, и, најзад, 3) питање једног пакта о ненападању.

– Тек када би се ово постигло, могло би бити говора о састанку г. Ћана са г. Мическом; али и то у Риму, пошто је г. Ћано већ старији као министар иностраних послова у Италији, него г. Мическо у Румунији...“

Према томе вест о доласку г. Ћана у Букурешт не почива ни на каквој стварној основи ни потреби.

Посланик,

Ј. Дучић

[521] Заседање сталног Савета Мале Антанте у Синаји одржано је 30–31. VIII 1937. године. (М. Ванку, *нав. дело*, 186)

[522] Божидар Пурић, југословенски посланик у Паризу.

Бр. 93[523]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 83
Случај г. Островског и односи Русије и Румуније овог момента

Букурешт, 25. јануар 1938.

Политичком одељењу

Сазнајем из поузданог извора да г. Островски, бивши добар пријатељ г. Титулеска,[524] напушта данас или сутра Румунију[525] и свој положај совјетског посланика, враћајући се у Москву. Он говори да се враћа онамо по својој жељи, мада је он један од неколицине његових колега који су већ објављени као повучени са стране и затим стрељани у Москви. Изузетак је само бивши совјетски посланик у Анкари, дипломат изузетне репутације, који је успео да побегне у Француску.

Са Островским је, како сазнајем, случај нарочито драматичан. Он је позван да буде суђен као и остали, али нема начина да избегне повратак у Русију, јер ако би то урадио, била би онамо стрељана његова породица која је остављена као таоц. Сазнајем да би још и могао у очајању прегорети сву своју породицу осим једну кћерку коју нарочито воли, због ње је решен да се врати и да буде суђен и, као што то скоро сигурно знаде, осуђен, као и остали његови другови прошлог лета и јесени.

---

523 Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

524 Николае Титулеску, румунски министар иностраних послова у Татарескуовој влади, до краја децембра 1937.

525 Румунски краљ Карол II примио је Михајла Островског у опроштајну аудијенцију 21. јануара. За Островског је важило да је био велики агитатор бољшевизма и интригант. С ким год је долазио у везу, само му је компликовао положај. Када је основана нова влада О. Гоге, отишао је њему и саопштио му да совјетска влада сматра убудуће Румунију као савезницу Немачке и Италије, док не добије доказе супротне том уверењу, на шта му је Гога одговорио да му остави времена да покаже правац и своје уверење. Островски је свој разговор са Гогом саопштио данском посланику у Букурешту Бирингу, који је био акредитиван и за Југославију, што је овај пренео Дучићу. (Б. Ј. Д., пов. бр. 70 од 22. I 1938, X–B–29)

Г. Островски је био овде у лошим личним односима са француским послаником г. Тијери, који је десничар, зет Ротшилда, и по његовом веровању изузетно мало интелигентан. Ипак су два пријатељска посланства остала у званичној вези преко француског првог секретара Жана Бонкура. Како је јуче поподне био код мене белгијски посланик барон Гијом, присуствовао сам једном телефонском разговору са Бонкуром, сада отправником послова, у коме јавља барону Гијому да га је позвао г. Островски на састанак за који верује да је чисто личне природе; наиме да му депонује свој тестаменат о коме му је раније говорио. Одмах после тога драматичног састанка, г. Островски би напустио Румунију. Извештен је званично да га у Пешти чека нарочити човек из Москве који ће му дати маршуту и тачно одредити тачку на којој ће прећи руску границу.

Према осталим мојим информацијама, у Русији се спрема некакав важан преокрет или преврат политички и државни. Већ се протерују странци, и укидају страни консулати по целој Русији. Биће дуж целе границе европске одређен један широк појас карантине тако да ни један странац не сме тај појас прећи а да не буде за то животом одговоран. Затим сви нови посланици совјетски по Европи морају бити људи у идејама које имају ускоро бити реализиране. Говори се да ће бити и у Русији један погром над Јеврејима, и да ни сам Литвинов[526] није више за себе сигуран. Према једној вести ради се на објављивању нове Русије, што значи нешто ново и према оном што је до јуче сматрано најновијим. Претпоставља се да то може бити само покрет на десно, и ка демократији, пошто не може бити начина да се иде још већма на лево, кад се на крајњој левици већ живи двадесет пуних година.

Покушаћу да сазнајем и даље колико је ово тачно у оном што се говори у најближим круговима г. Островског. У Букурешту се говори још и о отвореној анимозности совјетске владе према новој влади у Румунији, и која је у већ неколико махова експлодирала у совјетској штампи, где се чак пледира за ослобођење руске Бесарабије. Постоји најзад и верзија да Совјети намеравају истаћи један део војске на бесарабску границу у земљу да протестирају према влади г.

[526] Максим Литвинов, совјетски министар иностраних послова, Јеврејин по националности.

Гоге, и да покушају изазвати нереде у Румунији.

Затражио сам да видим г. Гогу како бих проверио, између осталог, и ове вести у погледу нових односа са Русијом, и чим сазнам нешто конкретније јавићу у вези горњег саопштења које шаљем са потребном резервом.

Посланик

Бр. 94[527]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 85
Устанак против Јевреја и знаци ксенофобије

Букурешт, 26. јануар 1938.

Политичком одељењу

Овде се сматра да г. Мическо[528] има у Женеви положај изузетно тежак. Осим три жалбе од стране великих међународних јеврејских институција – из Лондона и Париза и Њујорка – постоје онамо још депоноване пред Лигом и друге жалбе и оптужбе против Румуније: једна од стране мађарске странке у Румунији, друга која се односи на мере предузете против овамошње мађарске штампе; трећа која се тиче националног режима румунске владе примењеног на мађарске школе; четврта оптужба од стране Украјинаца из Бесарабије... итд. На крају треба поменути и тешкоће које ће имати Мическо по питању реформе пакта Друштва Народа која је на дневном реду. Од горњих оптужаба верује се да ће неке саме од себе отпасти. На друге ће Румунија одговорити мером. Говори се да би и евентуално отказала уговор о мањинама од 1919. године.

527 Б. Ј. Д., X–B–29, копија.
528 Министар иностраних послова.

Са стране Румуније овој узбуни и препаду истављају се насупрот тврђења да су румунске мањине третиране никако друкче него како прописује устав, а узбуна у Женеви је, каже се, организована по упутствима са стране. Пакт о мањинама, иако наметнут силом, одржаван је у Румунији драговољно. Међутим нико не сматра да је један пакт вечан. Бријан,[529] који је био његов главни творац, сматрао је и чак истицао да ће се тим пактом постићи временом асимилација мањине са већином, што такође доказује карактер привремености тога пакта. Румунија не жели да га намеће силом, али она пре свега мора бранити права која устав гарантује целини румунског народа. Мањине исто тако имају своје обавезе према националној већини, пре свега зато што је *већина*,[530] а затим и што је *национална*.[531]

Влада је публиковала преко штампе интегрални текст указа о ревизији грађанских права, што је изазвало исти час и разне коментаре по дневним листовима. Такођер и дипломатски кор заинтересован је овим важним догађајем. Према мојим информацијама, тиче се ревизије грађанства свих странаца. Али макар што члан I тога указа стварно предвиђа општу ревизију, члан 5 не говори него о ревизији румунских Јевреја, што изазива пометњу. Члан 39 гласи овако: „Лица која улазе у предвиђање ове ревизије искључена су из изборних права“. Ово значи да се иста мера примењује само на она лица која су изгубила грађанска права, а не ни на која друга. Неће се на Јевреје применити ни одмах ни на све њих укупно. Морају доказати да нису никад били грађани једне друге земље, а то доказивати својим пасошима и војним исправама (члан 22). Овде се отварају врата свима фалсификатима. Како да се ово утврди? Јеврејима се не оставља него 20 дана да дођу до ових доказа иначе губе своја грађанска права.

Антисемитска акција[532] продужава да задобија све већма духове у земљи. Макар и да не буду лишени грађанских

---

[529] Аристид Бријан, француски министар иностраних послова и више пута председник владе.

[530] Подвукао Ј. Д.

[531] Подвукао Ј. Д.

[532] Влада Октавијана Гоге у унутрашњој политици је примењивала методе нациста, посебно када су били у питању Јевреји. Отпочели су масовни прогони, што је изазвало интервенцију западних сила код Друштва народа.

права Јевреји староседеоци у Румунији, већ само спровођење антисемитске политике као владиног и националног програма, биће за све Јевреје поразно. Једни ће изгубити грађанска права и отићи, али други који и кад не буду лишени грађанских права, остаће без муштерија, што за њих значи исто толико. Па ипак указ о ревизији не изгледа многим Румунима да је довољан. Траже да се он прошири и на друге расе и народности, Мађаре, Русе, Немце итд. Нарочито на жене тих народа које се овде удају за Румуне и тако уносе неред у румунске породице. Професор универзитета, Антонеско, тумачећи у једном листу горњи указ Гогине владе каже како тај закон треба разумети тако да сви они Јевреји који сами не затраже ревизију, већ тим губе право грађанства. После овог се чују гласови да ово исто треба да важи и за остале странце који су поплавили Румунију. Удружење адвокатско тражи да се суспендује право праксе адвокатима Јеврејима (има их неколико хиљада) док се њихово грађанско право не одреди.

Налазим да се рађа један иконоборски покрет који захвата извесне размере. Сам Михалаке[533] је држао говор у Кампу-Лунгу како 800.000 Сакса румунских, некад мирних грађана, сада слуша заповести из Берлина а не из Букурешта. Румунија, вели, губи старе пријатеље не задобијајући нове, или бар не сигурне. Румуни морају отети посао од Јевреја. али Куза који је говорио да треба побацати Јевреје у море, сад на влади доноси некакве сладуњаве мере, и увек видимо да што хоће Куза неће Гога.

Посланик

[533] Јон Михалаке, вођа Сељачке странке до 1926. када се спојила са Националном странком Ј. Маниуа и А. Вајде образујући Национално-сељачку странку. Маниу и Михалаке су као лидери одржавали сарадњу на традиционалној реакционарној линији. (Г. Попи, *нав. дело*, 70, 126)

Бр. 95[534]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 91

Букурешт, 28. јануар 1938.

Господине Претседниче,

Приликом данашњег разговора са г. Гогом односно француске осетљивости приликом сваке речи и геста који се данас учини, а који би онамо изгледао у прилог Немачке и Италије, рекао ми је г. Гога да он ипак намерава направити са Италијом и Немачком пакт о пријатељству али не кријући никоме да то ни мало не би значио некакав савез а најмање војни савез.

Г. Гога затим каже да румунски народ има извесно сентиментално расположење према Француској зато што већ стотину година читаве генерације одлазе у Париз на науке, и што је и затим француски језик цело столеће владао у духовним круговима. Међутим, Титулеско је успео да компромитује углед Француске у Румунији, када је, не консултујући осећање румунског народа, него идући за тенденцијама француских политичара, оријентисао спољну политику према Русији, покушавајући чак да то утврди и пактовима. Лично сам, г. Гога, желео би да говори са Француском, али је увек приморан да разговара само са посредницима који су редовно француски Јевреји, (као што је Жан Веј, такођер Јеврејин и министар Јеврејин у 37 година) а нашто он не може пристати по својим принципима, ни поред најбоље воље.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић

[534] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

Бр. 96[535]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 92
Разговор са г. Гогом односно рестаурације Хабсбурга

Букурешт, 28. јануар 1938.

Господине Претседниче,

Говорећи са г. Гогом односно Ваше поруке да Немачка ни у којем случају неће трпети пораст легитимистичког фронта у Аустрију, ни рестаурацију Хабсбурга, он је желео знати како се Италија према томе односи.

Рекао сам му да шефови фашизма, према оном што ми је говорио гроф Ћано, сматрају да је аншлус у природи ствари и у логици историје, и да за то треба радити само тако како би се тај фатални датум одложио за што доцније. Талијани знају да аншлус не значи само заузимање Беча, како се то обично представља у визији, него заузимање Клагенфурта где би немачка војска могла избити једног јутра да истог дана вечера у Трсту. Италија стрепи од аншлуса већма него од рестаурације. Иначе сматра се да немачки пут на исток, Drang nach Osten, има три правца: Дунав, Јадранско Море и евентуални силазак преко Русије у басен Црног Мора.

Рекао сам му и за личну антипатију талијанског Краља за све Хабсбурге, нарочито повећану изјавом цара Јосифа сутра дан после талијанског приступања на страну савезника у рат, којом је изјавом упереном директно против савојске династије нанео увреду која се не заборавља, и која је затим сметала царици Зити и принцу Отону до икад до сада имадну у Италији пријем какви се указују иначе и најмањим представницима какве династије. Мусолини је пре три године написао врло унижавајући чланак [у] „Il Signorino“ против Отона којим је добро подвучена линија

[535] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

против рестаурације Хабсбурга. Г. Гога ми је овде рекао да смо сви апсолутно сложни на питању Хабсбурга.

Г. Гога, према мом утиску, верује и да су и аншлус и рестаурација једнако опасне за дунавске народе.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Д.

Бр. 97[536]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 97
Шансе г. Гоге на будућим изборима

Букурешт, 28. јануар 1938.

Политичком одељењу

Према мојим информацијама, г. Гога има ипак сигурне шансе да победи на изборима. Пре свега, Гога је сам вешт у изборној борби пошто је 1926 водио изборе као министар владе Авереска,[537] а његов данашњи министар унутрашњих дела тако исто као министар Манијуа. Значи нешто друго него што се догодило влади Татареска чије је изборе вршио доста млитави Франасовић.[538] Тако се догодило да је Татарескова влада била у Румунији прва изборна влада која је пала на изборима. Г. Гога ме, међутим, уверава да извесно не би ни правио изборе кад би имао и најмање сумње да неће победити.

Г. Гога се нада, осим у своју вештину, искусног вршиоца избора, још и [у] своје извесне досадашње успехе. Његов иступ против Јевреја као националне опасности, наишао је на одушевљење у народу и веру да то питање нико

[536] Б. Ј. Д., Х–В–29, копија.
[537] Александар Авереску, генерал, председник румунске владе 1920–1927, вођа странке Популиста.
[538] Рихард Франасовић, румунски министар саобраћаја.

боље неће решити него човек тако дубоко уверен као он. Затим отпор у иностранству није успео да г. Гогу омете или обесхрабри, пошто је у Женеви г. Мическо изјавио да ће Румунија радије погазити пакт о мањинама него дозволити да му Јевреји, – толико већ господарећи у Румунији – загосподаре још и из иностранства.

Г. Гога ми каже да ће његов картел сачињавати још и Јорга, а вероватно и Авереско (оба не толико значајни по проценту у народу, колико по моралном значењу), а затим и немачке мањине. Оволико је засад сасвим извесно. Јевреји ће бити сузбијени на целој линији. Како овдашње немачко посланство рачуна Јевреја има у Румунији 2.000.000, што значи 10%, према укупном броју становника. Пошто су Јевреји сопственици 90% предузећа, они почињу да их затварају отпуштајући раднике Румуне и тако повишују број незапослених. Извесних тешкоћа доћи ће од њих и на изборима, али им г. Гога не даје пресудни значај. Према информацијама које имам, изборне шансе засад изгледају подељене овако: царанисти 15%, либерали 15% и гвоздена гарда 20%, што чини укупно 50%. За владу остаје 50% са извесном флотантном масом (маншетом) од 10%. Са овим би и влада била задовољна.

Посланик,
Ј. Д.

Бр. 98[539]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр.
Разговор са Калинеском, министром унутрашњих послова, односно румунских Јевреја

Букурешт, 4. фебруар 1938.

Господине Претседниче,

Говорио сам са г. Калинеском,[540] министром унутрашњих послова, којег сматрају после г. Гоге најјачим умом и искуством у данашњој влади.

Односно Јевреја, г. Калинеско каже да неће бити прогањана, али да ће Румунија покушати да их се ослободи под сваку цену. Да није овако решена, не би ништа ни покушавала. Питао ме, узгред и кроз шалу, да ли не жели Југославија да их прими. Ја сам му одговорио, сасвим озбиљно, да не жели, и потсетио га да сам већ по наредби своје владе саопштио Министарству Иностраних Послова наше одбијање као и мере које смо предузели на граници. Г. Калинеско каже да му је то познато, али да хоће да подвуче такву солидарност у моменту кад цела француска и енглеска штампа у једном историјском случају Румуније отвара ступце својих главних листова својим јеврејским матадорима.

Напомињем да су се Румуни и иначе питали, и то већ одмах, да ли ће Југославија морално помоћи њихово ослобођење од Јевреја. Ја сам их уверавао да је Југославија на сваком животном питању Румуније свесрдно уз *њу* и до краја,

---

539 Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

540 Арманд Калинеску, члан Националцаранистичке странке, који је имао око себе групу са којом се борио против присталица фашизма и Хитлера, али без ослонца на масе. У влади О. Гоге био је министар унутрашњи послова и заговорник савеза са западним демократијама, против фашизма и профашистичке оријентације земље, за разлику од премијера који је напустио Француску и окренуо се Немачкој.

Г. Калинеско тврди затим да, поред свега тога, нико овде нема намеру правити погром против Јевреја. Истина Румунија не везује своју судбину за пакт о мањинама од 1919. Тај пакт је постао када још није био постојао данашњи устав уједињене Румуније, и он је стварно важио само док није дошао устав да најбоље гарантује права грађана... У ова грађанска права, дакле, нико неће задирати. Са једне стране ми је обраћена пажња да овамо долазе и угледни Јевреји из Југославије да преговарају о спасењу за своју овамошњу браћу, верујући можда да ће помоћу мита десно и лево успети пренети у нашу земљу један контигент прогоњених.

Питао сам Г. Калинеска да ли је тачан рачун немачког посланства да у Румунији има 10% Јевреја, што би значило 2 милиона укупно. Г. Калинеско одбија овај број, истичући да их по његовом рачуну нема више од 800.000 укупно. Мени лично изгледа да нико не зна у Европи колико данас у својој кући има Јевреја. Али г. Калинеско намерно омањује прави број, као што и немачко посланство можда намерно малко претерује: први зато да се не би у Европи знало колико их је протерано, а други зато да би их што више протерали... Немци желе не само да се Јевреји уклоне из Немачке него и из целе Европе.

Г. Калинеско ми каже да још није ипак ништа урађено пошто разне комисије које проверавају исправе о држављанству, нису завршиле своје послова. За који дан ће се видети резултати и осетити последице, али се иде веома енергично и са планом.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

[Ј. Дучић]

Бр. 99[541]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 128

Букурешт, 4. фебруар 1938.

Господине Претседниче,

Опште је мишљење да ситуација постаје све хаотичнија. Овакве се вести доста растурају и намерно, прво од владиних противника који су сузбијени, а друго од Јевреја који су прогањани. Ако је ситуација доста тешка, то је више у кризи која неминовно наступа тим што Јевреји неће више да купују сировине и што у великим предузећима, које они држе за 80%, отпуштају раднике, чиме се повећава број незапослених. Иначе, чисто у политичком погледу ситуација је доста разговетна.

Треба ипак истаћи да нико у народу не верује да ће Гога бити онај који ће вратити земљи сигурност у њене законе и поверење у њене власти. За фузију Гога–Куза се мисли да није носилац ничег новог. Пре свега, Гога није срдачно ни за диктатуру, ни за осовину Рим–Берлин; за таква групна прегнућа, он је одвећ латински гибак и философски скептик. Затим, Гога верује да и две доктрине као антисемитизам и фашизам нису довољне да се створи у земљи једно ново морално стање и једно ново духовно доба. Стари Куза би још вероватно правио сличне експерименте, али је њему данас 82 године. За Краља мисле да не би желео ићи у такве крајности, јер је одвећ енглески васпитан и одвећ уверен да је његова главна жица живота везана за Енглеску а не за фашистичке земље. Истина, Гога израђује неке нове тачке програма за изборе, вероватно екстремистичке, али свако верује да Гога није реформатор по природи, пошто реформатор почиње све испочетка, из основа, од корена. Он може поправити али не изнова створити. Реформатор по природи, није Гога него Кодреано, његов непријатељ. Зато многи верују да ће влада пропасти на изборима, или

[541] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

чак и да ће пасти и пре избора, – претпоставке, наравно, доста произвољне, као што ће се даље видети.

Не говори се боље ни о либералима ни о царанистима. Либерали су дезоријентисани пошто не могу измирити две крајности: и остати одани Круни, и истовремено отети власт, пошто је њу Круна задржала искључиво за себе. Царанисти су такођер огорчени што нису у стању одбранити демократију у моментима када она подноси најгоре ударце, што се најбоље види у Женеви, ни да бране осовину Париз–Лондон када постоји став Немачке која отворено спрема рат и осионост Италије која несметано торпиљира енглеске бродове. Ове две партије за моменат изгледају као два велика и славна стара брода везана у луци ланцима да остану и иструну на свом месту.

Сасвим другче се сматра положај четврте странке, гвоздене гарде, која је сва у духу времена. Она је динамична више него идејна; и она осваја више него што убеђује; она руши старо не стварајући ништа ново; и њени шефови су бунтовници против једног старог стања већма него носиоци једног новог решења. У унутрашњем погледу: она је, наравно, за диктатуру, јер је та идеја најприступачнија онима који се буне. У спољној политици: она је отворено и коначно за осовину Рим–Берлин, иако не знајући јасно шта отуд могу стварно очекивати за своју земљу. Многи тврде да би требало узети пуно са резервом оно што Кодреано тврди док још није на власти, и да би на одговорном положају показао у многом доста различан изглед.

Свакако, овакав избор правца се лако објашњава тим што је Кодреанов покрет чисто *омладински,*[542] сав идеалистичан и *идеолошки,* морализаторски и реформаторски, са принципом: „треба почети све изнова“. Природно, дакле, Италија и Немачка стоје као неисцрпни извор инспирација и примера о храбрости; и оне блистају у фантазији школске младежи, млађих официра и младих чиновника, као нови свет и нови закон. Због свега овог, један румунски *покрет* који жели створити г. Гога, већ га је створио г. Кодреано. Што се сматра најсилније и најпресудније у румунском партиском животу, то је нов *морал* који заступа Кодреано за државни живот и администрацију. Ова про-

[542] Све подвучено у тексту Ј. Д.

паганда је достигла толики динамизам да се по Румунији ножем нападају корупционисти, каматници, такозване народне изелице, што све анимира масе и усхићује омладину до крајњих граница фанатизма.

Оволико о партијама либералној, царанистичкој, владајућој и легионарској у овом моменту.

Међутим, имам лични утисак и поуздане информације да г. Гога има ипак све шансе да добије изборе: јер тако хоће Краљ, а тако хоће и сам Кодреано. Овај последњи верује да је његова странка једина у коју народ гледа са поверењем, пошто народ гледа мање у оног који носи програм него правицу и промену. Али Кодреано мисли да кад би данас дошао на власт, то би била катастрофа његове странке, него само доцније, за две године, или чак и три... Због овог разлога, из доста поузданог извора сазнајем, да ће и сам Кодреано, пасивно или активно, помагати успех Гогине владе на будућим изборима.

Успех Гоге не би био *vox populi,* али се мора постићи пошто је то *државна нужда.* Тако хоће и Краљ и војска и Кодреано. По среди је и пут Краља у Лондон, до којег он огромно држи. Мени ово изгледа сасвим у логици данашњег момента. За победу либерала или цараниста свакако нема изгледа. Данас се више нигде не гледа у центар него на екстремне странке. У Француској постоји тенденција ићи или према социјалистима или према крајњим националистима пуковника де ла Рока, али никако не према центру Фландена[543] и Пола Рено.[544] Остаје и у Румунији зато два екстремна правца: Гогин или Кодреанов; а према горњим основама, Гога би морао овај пут победити. Додајем да Крона никад не би дозволила, ма под цену великих жртава, и употребе макаквих средстава, да и по други пут изгуби изборе у које се сама ангажовала: после Татареска, Гога! Ово би несумњиво за монархију били губитци најмање пожељни у данашње време, што оправдава моје предпоставке.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Дучић

[543] Пјер Етјен Фланден, председник француске владе.
[544] Пол Рено, француски министар иностраних послова.

Бр. 100[545]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр.
О спољној политици нове румунске владе

Букурешт, 4. фебруар 1938.

Господине Претседниче,

Г. Калинеско, министар унутрашњих послова, рекао је белгијском посланику како је Краљ Карол већ на почетку данашње владе наредио да не треба ништа мењати у спољној политици, и додао да ће се он лично њом бавити. Чехословачки посланик је добио исту овакву тврдњу од претседника г. Гоге. Питање које се одмах поставило после целе ове промене, то је био однос нове румунске владе према Француској. Сматра се да је генерал Антонеско,[546] иначе човек веома цењен, једна гарантија према Француској. Почиње се утврђивати и мишљење да се заиста неће много изменити правац румунске спољне политике, нарочито према Енглеској, али да ће се ипак извршити приближење према Италији и Немачкој. Шири политички кругови овако замишљају и правац данашње југословенске политике. Међутим, извесни кругови се прибојавају да Риму и Берлину неће бити довољно пријатељство. Ако се једном почне, не зна се докле ће снага јачих успети да повуче даље.

Из разговора који сам имао са талијанским и немачким послаником, имам утисак да ни они нису сигурни да ће нова политика у Румунији заменити Француску, тим што би Немачку или Италију ставила на некадашње француско привилеговано место: моралног васалства или финансијског ропства. У Риму и Берлину не показују ни да то нарочито траже. Француска није умела да политички сачува оно што је била постигла својом неодољивом културом и својим херојским национализмом. Ово данас и у Румунији пада у

[545] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.
[546] Јон Антонеску, генерал начелник румунског Генералштаба.

очи. Стављајући се ових дана на одбрану Јевреја, влада народног фронта све већма од француске одавде чује оне који не трпе Јевреје. А то су сви хришћани разних цркава. У Румунији чак осећају да француска штампа већма воли савез са Јеврејима него савез са Румунима. Француски Посланик у Букурешту, ожењен кћерком Ротшилда, такође се сматра погрешно и безобзирно упућен у земљу где Јевреји пустоше села и корумпирају престоницу.

Ако Французи (и Енглези) оволико себе жртвују за Јевреје, зато ипак у Румунији нико не верује да своје сопствене Јевреје не би и Француска и Енглеска сутра драговољно укрцала и другом уступила кад би их којим чудом когод затражио.

Овде верују и то да се у Лондону и у Паризу залажу за Јевреје само зато што им и они сами више робују него и Румуни. Француско заузимање за Јевреје у данашњем њеном очајном положају, то је најгоре што јој ико могао саветовати. Из Берлина покушавају међутим, да за себе искористе овај моменат.

Немачки посланик ми каже да је ономад изјавио г. Гоги како му је познато да Јевреји извозници не купују више коже у Бесарабији ни свиње у Влашкој и Молдавији, и понудио да цео контигент једног и другог артикла откупи Немачка, нашто је г. Гога драговољно пристао. Немачки посланик ми каже данас и то да ће већ идуће седнице стручњаци довести ово све у потпун ред.

Иначе, немам осећање да немачки и талијански посланици желе дуг век данашњој Гогиној влади, желећи отворено да на чело Румуније дође Кодреано. Обојица увек додају: „Гвоздена гарда, на челу са краљем Каролом, то би било спасење и слава Румуније.“ Међутим, немачки посланик, дипломат врло присебан и проницљив, не губи из вида да је ово, ако не немогућно, а оно засад још прерано. Кодреана у Берлину и Риму свакако сматрају човеком будућности, али ако дође у његов прави моменат. А то је кад се овде најпре пообарају све старе вредности.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић

Бр. 101[547]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Румунија према фашизму и нацизму

9. фебруар 1938.

Господине Претседниче,

Немачки посланик ми каже како га је г. Гога „напао“ да се из Рајха помажу овде вођи гвоздене гарде, што је овај одбио. Срећом, ово није сметало да влада закључи изборни споразум са немачким мањинама. А колико је то и са учешћем немачког посланика г. Фабрицијуса, то се види по том што је мени овај на три дана раније означио сат кад ће картел бити закључен.

Извесно је да су се и по Румунији у последње време размилели многобројни немачки агенти под разним ознакама њихових професија. Немачка има, несумњиво, Румунију већма у очима него можда ма коју другу европску земљу за коју мисли да се још није према њој довољно определила. Пре свега овде има преко милион Немаца званих Сакса, значи 5% целог становништва румунског, према неоспорним изворима. Из тактичких разлога су ови Сакси подељени на Хитлеровце и на умерене са др. Ротом на челу. Румунија спада у једну од оних земаља где Немачка сматра да има не само материјалне интересе него и националну мисију, према доктрини нацизма.

Постоји утисак да Немачка није задовољна досадашњим резултатима у оријентацији нове спољне политике у Румунији. Пре свега, сви који не мисле као Кодреано, сасвим природно мисле сасвим противно него он. У погледу Немачке, баш и зато што Кодреано исповеда своју крајњу оданост, постоји зазирање. За Италију фашистичку, изгледа ми продужава старо неповерење, чак, за чудо, и једно неприкривено зазирање; нити ко верује у њену поуздану политику ни у њено сигурно пријатељство.

[547] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

Талијански посланик овде није успео да се иком направи симпатичним. Остају ипак у широким слојевима народа старе симпатије за Француску, а нарочито за Енглеску, за коју се верује да је примила храбро бачену рукавицу од Немачке кад је објавила своје наоружање које ће ускоро превазићи све њене досад у историји познате војне спреме. За Француску се нимало не губи нада да ће се исправити и охрабрити чим Енглеска објави да је њена спрема готова. Француску од првог до последњег краља, за скоро 15 столећа нико није успео покорити, нити је њом икад владао странац. Она је и данас, овде народ верује, поред све своје унутрашње беде, најбогатија, најгенијалнија и најхеројскија. Румуни верују и да је од свих земаља Румунији најоданија. Желим нагласити да је ово осећање само широких маса, румунског народа са његовим ширим кругом интелигенције. Не треба заборавити да је овде ипак народ увек одлучивао. Уочи европског рата и Двор и влада су били већма за Тројни Споразум, али је народ одлучио рат у корист Француске и њених савезника.

Баш зато, дакле, што Кодреано објављује као спасење за Румунију нацизам и фашизам, настаје све већма реакција против таквих доктрина, и повећава се неповерење према Риму и Берлину. Према томе, или ће један пустоглав човек као Кодреано све пред собом пообарати, или ће бити сам прегажен заједно са туђим доктринама. Једни мисле, истина, да је он човек сутрашњице, а други слепо верују да Румунија има још довољно моћи да се одупре и одржи у равнотежи која је једина знак политичког здравља.

Не треба веровати да се је Румунија и до сад политички везивала за Француску и Енглеску без свог доброг прорачуна. Увек је Румунија сматрала својим непријатељем, само Русију, полумонголску и полу словенску, а нимало латинску; значи опасну и својом културом и својом политиком. Као сигуран наслон и сигурне савезнике против Русије, сматрала је Румунија једино Енглеску и Француску, и то онда када су оне биле руске савезнице у такозваном Тројном Споразуму. Стари су савези данас прошли, али је и даље остала стара руска опасност. Срећом, мисле у Румунији, остале су и Енглеска и Француска, које и данас поново представљају једину озбиљну гарантију

за сигурност Румуније, било да су руске савезнице било да постану руске противнице. Друга гарантија уопште не постоји.

Немачка извесно ту гарантију не представља ни данас када спрема рат против Русије. Овде постоји опште осећање да кад би Русија напала Румунију, не би Немачка дошла да Румунију брани, него да протера Русе како би затим она остала у овој земљи, или бар с Русијом поделила Румунију као што је некад делила Пољску. Свако верује да када Немачка заузме Аустрију, да затим покори Чехословачку, ништа је више неће задржати од природне импулсије ка Црном Мору. Енглеска и Француска, напротив, имају за себе то што су за status quo, а према томе и за румунске границе. О њима је јуче један важан политичар јавно истакао да су дошле у опасност новим обртом ствари. То је Глигорије Јунијан,[548] један државник великог угледа.

Када се, дакле, има на уму ово народно осећање, просто али битно, онда није тешко поћи даље овим концем за просуђивање румунске психе. Ја верујем, лично, да је овде једини Кодреано који засад прокламује спас у осовини Рим и Берлин, али да је цео остали свет, осим омладине, напротив, уверења да Кодреано није провиденцијалан човек него, отворени непријатељ Круне и опасан завереник против земаљских закона.

Саопштавам ово своје осећање по дужности као информацију од извесног интереса.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

[Ј. Дучић]

[548] Глигорије Јуниан, вођа Сељачко-радикалне групе, странке која је у парламенту 1937. имала 5 посланика.

Бр. 102[549]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

12. фебруар 1938.

Господине Претседниче,

Саопштавам у највећем поверењу да последња руска нота поводом нестанка Теодора Бутенка[550], совјетског отправника послова у Букурешту, гласи овако:

Совјетска влада сматра нестанак отправника послова Бутенка као политички догађај.

Совјетска влада изискује од румунске владе најсавеснију и најбржу истрагу и у случају кривице најстрожију казну.

Совјетска влада сматра ове мере у интересу односа између две земље. – Москва 10. фебруара 1938.

Нота је овде изазвала више збуњеност него страх, јер нико не зна шта постоји у ствари са Бутенком. Имам информације да румунска влада има једну вест како се Бутенко налази у Будимпешти, а другу вест како су га већ совјетски агенти пронашли у Бечу. Кажу да је између многобројних разлога за пад Гогине владе био један разлог и у оваквом ставу совјетске владе поводом мистерије Т. Бутенка.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

[Ј. Дучић]

---

549 Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

550 Т. Бутенко, који је послат из Москве као отправник послова, после одласка посланика Островског, након неколико дана од његовог нестанка јавио се свом Посланству у Букурешт из Будимпеште, а затим из Рима, једним интервјуом у коме је саопштио да је његова породица у Русији ухапшена и да је због страха побегао у Италију. У Букурешту се веровало да је био у италијанској служби. (Б. Ј. Д., пов. бр. 181 од 17. II 1938, X–B–29)
Седамнаестог фебруара скоро сви италијански листови су донели извештај о доласку Бутенка у Италију и његове изјаве о катастрофалној ситуацији у његовој земљи и о његовом дивљању за Италију. За „Đornale d Italija“ написао је чланак о Стаљиновом терору у Совјетском Савезу. (АЈ, МИП КЈ – ОШ, билтен III за фебруар 1938)

Бр. 103[551]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 162
О новој влади. О положају Патријарха

13. фебруар 1938.

Господине Претседниче,

Владу Патријарха Мирона[552] су примили либерали резервисано а царанисти скептично.[553] Постоји увек и један широки појас народа, који је у страначком погледу неопредељен и флотантан, али ни његово мишљење о новој влади није усхићено. Мислим да је важно саопштити то мишљење у целини. Овај свет верује да је цео огромни апарат нове владе са шефом цркве на челу и седам министара претседника у кабинету, пре свега знак претеране узнемиреност и мрачног страха у врховима.

Ако је требало сузбити залет Гвоздене гарде, то се могло, мисли се, учинити и нормалним средствима. То значи: диктатуром државних закона место диктатуром једне воље. Могло се оперисати са постојећим политичким странкама. Није требало довести Круну до тога да у неколико дана доведе до пада две владе које су међутим биле њено сопствено дело. А то је Татарескову на изборима, и Гогину пред тек заказане изборе. Овакви неуспеси, кажу, само шкоде угледу

[551] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

[552] Међусобне борбе политичких странака, разједињеност демократских снага, незадовољство народа, нереди фашистичких група у току изборне кампање почетком 1938. године, довели су до завођења диктатуре краља Карола од 10. фебруара. То је био крај десничарске и проосовински оријентисане владе Гога–Куза. За председника нове владе краљ је одредио патријарха Мирона Кристеу, а стварни руководилац државног апарата био је министар унутрашњих послова Армандс Калинеско.

[553] У новој влади нису узели учешћа националцаранисти Маниуа, националхришћани Гоге и Куза, Гвоздена гарда и дисиденти Националцаранистичке странке – Радикално-сељачка странка Јулијана. Критеријум избора чланова владе био је – оданост круни. (АЈ, 38, извештај дописника из Букурешта од 11. II 1938, ф. 53–121)

Круне. Али шкоде и свакодневним интересима пословног света, што прави у народу злу крв.

Овакво јавно мишљење иде и још даље. Ако нова влада нормалним начинима не успе, онда ће се неминовно морати употребити сила. Може доћи и до побуна и до крви; ми смо можда и свега за неколико корачаји далеко од таквог стања. У таквом случају, претседник владе Патријарх, морао би сам издавати наредбе, што би могло само погодити Цркву, која мора остати даље од дневних и вулгарних страсти, као непролазна вредност и неприкосновена установа. Папе су некад искористили Цркву за своју политику, пак је дошло до Реформе и до раскола, који је католичку цркву за половину упропастио. Српству је његова Патријаршија после пропасти царства одржала морално јединство народа; без такве организације, била би изгубљена и нација. Без Православља не би било ни Југославије, о чему је свако свестан. Али и Румуни кажу, Православље је њихову націју очувало, јер би се иначе Румунија била помађарила и германизирала. Више је, дакле, него очевидно да идеја о постављању шефа Цркве за шефа владе не налази пуно присталица.

Румуни нарочито истичу да је Патријарх уведен у владу и да лично спроведе полицијске мере против свог свештенства. Оно које је, на жалост, већ данас за 2/3 уз Гвоздену Гарду. Један члан јуче објављеног програма нове владе гласи: да ће Патријарх, споразумно са Светим Синодом, разрешити свештенике и од свих заклетви које нису законите. Каже се даље да ће „узети мере које буде сматрао за потребне“, и да ће „одредити све казне свештеницима који би у будуће такве заклетве полагали“... Према томе пада у очи колико престоји тешка дужност лично Патријарху, као шефу Цркве која је не само увек највећа и најјача организација у једној земљи, него и увек најсигурније јемство Круне. Она може имати своје триумфе, али никад није сигурна и од каквог пораза. Сваки пораз владин ишао би дакле на штету Цркве.

Неоспорно да постоји опасност од превратничке и завереничке Гвоздене Гарде. Такав је изгледао и фашизам пре познатог телеграма Краља Виктора Емануела Мусолинију у Милано, да дође у Рим и састави владу... Шта је онамо дошло доцније, и како данас онамо иду ствари, добро је по-

знато. Али куд би тек један Кодреано одвео своју земљу, о том не може нико паметан имати илузија. Зато се Румуни питају: да ли није било боље обратити се осталим партијама за једну концентрациону партијску владу, која би лакше и без опасности по Цркву применила мере већ постојећих закона против таквог свештенства. Затим, пошто се претпоставља да имају и 2/3 официра који су уз Гвоздену Гарду, такве мере би иста влада применила и према официрима без опасности за Врховну Команду Војске. Овом се додаје питање: ако ова Патријархова влада не успе, какве резерве остају онда за даље?

Свет који о ситуацији има овакве рефлексије, помиње да су, осим лојалне либералне владе, постојали у резерви још и Манију и Јунијан. То су људи крајње патриоти и енергични чији углед у народу треба искористити у овом тешком стању. У нормалним изборима могли би они сами имати око 110 мандата. Они су већ имали са Круном један мост баш у том што и сами сматрају да постоји државна опасност од покрета Кодреановог. Међутим овако, тај мост је данас отпао, пошто се сматрају погођеним све странке у земљи подједнако са странком Кодреана. Значи и све заједно стављене у противнички положај према новој влади. Овакво решење Круне многим изгледа непоуздано. После изборне комбинације са Татареском и затим са Гогом, ова трећа комбинација обесхрабрује јавност о којој је овде реч.

Пријатељи Круне се боје баш највише тога што данашња диктаторска влада представља отворен двобој Краља и Кодреана, место народа и Кодреана. Значи место ових народних странака укупно против једне мафије. Са Кодреаном су ипак остали, осим великог дела интелигенције, и пре свега велике сељачке масе које траже да им се поделе земље богаташке. Његове присталице нису обесхрабрене. Оне нису васпитане политички, него политички фанатизоване, готово на мучеништво али и на злочине. Организација је тајна, без својих листова, подржавана и са стране. У ту странку су сад почели улазити и комунисти са својим екстремистичким програмом, што представља још и нови случај. Зато ако се у народу схвати овај двобој као сукоб двеју личности, двеју амбиција, или двеју сујета, постоји опасност од заслепљених маса.

Ипак пред овако тешким унутрашњим приликама у Румунији, има и света који, по сили своје оптимистичке природе, верује да треба ипак причекати који дан пре него се добије права слика о новом стању. Треба видети најпре какве ће мере влада употребити, али нарочито каква ће бити реакција дубље у народу. Међутим, немогуће ми је прикрити Вам, Господине Претседниче, лични утисак да, на жалост, узнемирење у Румунији *овог момента*[554] постоји у великој мери.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

[Ј. Дучић]

Бр. 104[555]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 163
Идеолошки фронтови и спољна политика Румуније

14. фебруар 1938.

Господине Претседниче,

Нова румунска влада Патриарха Мирона, према овдашњим новинама, поздрављена је у Француској[556] исти час као победа демократије. Међутим, нова влада је обори-

[554] Подвукао Ј. Д.

[555] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

[556] Француски листови „Тан“, „Фигаро“, „Републик“, од 12. фебруара коментарисали су са симпатијама промену владе јер је, како су писали, влада О. Гоге, надахнута националсоцијалистичким и расистичким методама у првом реду против Јевреја, изазвала дубоку кризу у земљи, што је и проузроковало промене.
„Еко де Пари“ и „Попилер“ истога дана доносе коментаре да је Гогина влада срушена под теретом својих заблуда, неспособности и злочина, а да је нова влада само украс војне диктатуре коју ће вршити генерал Антонеско по краљевим заповестима који ће покушати да заведе краљевски фашизам. (АЈ, МИП КЈ – ОШ, билтен III за фебруар 1938)

ла устав и завела диктатуру, мада то није урађено формално, ни признато отворено. Сам претседник владе Патријарх је већ првог тренутка стављен у страну. Две прве седнице до сад одржане председавао је Краљ Карол. Кажу да ће тако ићи и даље редовно, пошто Патријарх нема довољно искуства да управља политичким дебатама.

Сличну пометеност је направила вест о новој румунској влади такође и у Немачкој.[557] Амбасадор пољски, г. Липски, јавио је ономад овде посланику пољском г. Арнишевском, да се у Немачкој румунски државни удар узео као последица догађаја од 4 фебруара,[558] када је шеф немачке владајуће странке поставио себе и за главног шефа немачке војске. Према томе, и у Француској и у Немачкој протумачили су случај не какав стварно јесте, него какав би сваки од њих из разлога унутрашњих желео да представи. Међутим, овде постоји неоспорно и један други разлог: што ни осовина Рим-Берлин, ни на другој страни политика Париза и Лондона, не насрћу нарочито да би државе Мале Антанте заробиле за своју политику, него само да их виде на противној страни.

Несумњиво је и да Гогина влада није била погодна ни једним ни другим. За Немачку је изгледала без довољно подршке у Двору и без довољно наслона у народу; али су Французи чак сумњали у личност г. Гоге, који није прикривао своје антипатије према Француској, и зато био можда готов да коначно скрене према Немачкој. Сам г. Гога лично није заправо знао куда ће поћи, пошто таква крупна оријентација није зависила од њега него само од Круне. Отуд и његови говори и интервјуи врло нечитљиви, конфузни, противуречни.

---

557 У немачкој штампи („Берлинер Цајтунг“, „Франкфуртер Цајтунг“, „Дојче Алгемајне Цајтунг“ и други) од 12. и 13. фебруара, коментари су се сводили на то да су промене уследиле након притисака Француске, Енглеске и Совјетског Савеза.
На сличан начин је промену владе у Румунији прокоментарисала и италијанска штампа, називајући то „дрском интервенцијом иностранства“.
Амерички „Њујорк Хералд Трибјун“ окарактерисао је промену владе у Букурешту као „пораз фашизма у Румунији“ и пораз фашистичких елемената који су желели тесан споразум са Берлином и Римом. (АЈ МИП КЈ – ОШ, билтен III за фебруар 1938)

558 Хитлер је 4. фебруара извршио важне измене у влади и војсци. Сам је преузео команду у војсци, сменивши фелдмаршала Бломберга, министра рата, и генерала Фрича, главнокомандујућег у војсци.

Против г. Гога су биле ове друге политичке странке, и затим Француска и Енглеска, а према томе и Русија и Чехословачка. Политичке странке су г. Гогу оптуживале Краљу нарочитим меморандумима за његову и спољну и унутрашњу оријентацију, а француски и енглески представници својим дипломатским корацима и протестима. Најзад у Женеви је г. Мическо наишао на отворено непријатељство совјетског представника. Према томе г. Гога је примио све ударце као да је он сам лично и независно водио политику своје владе.

Најзад, на повратку са одмора у Паризу, француски посланик г. Адријен Тијери је отишао да изјави г. Гоги да је Француска била за уступање извесних територија Румунији, али да ова апсолутно поштује право мањина. Због тога је запитао г. Гогу у име своје владе, одлучно и строго, да ли Румунија има одиста намеру да погази уговор о мањинама. У случају да Румунија жели погазити тај уговор, додао је г. Тијери, Француска би отказала истој све своје подршке. Ову моју информацију ми је данас потврдио и немачки посланик.

Макар што данас Гогина влада више не постоји, саопштавам горње да би били боље осветљени догађаји који неминовно сутра наилазе. Ово расположење сумње и пресије са стране продужиће и даље. Енглеска, а нарочито Француска и Русија неће оставити Румунију док ова не изађе на средину и отворено покаже да ли остаје на старој линији или постоје какве њене нове намере. Јутрос ми г. Татареско[559] каже да ће његова најава, коју ће учинити сутра или прекосутра, учинити крај свима овим двосмислицама, пошто ће прецизирати тачно правац румунске спољне политике. Ја лично ипак сматрам да неће та изјава бити довољна. У задње време, а нарочито од пута Делбосовог[560] по Пољској, Чехословачкој, Румунији и Југославији, постоји на двема идеолошким фронтовима исти претерани страх од изненађења која би могла доћи у Румунији. Већ и сама природа борбе између Круне и Кодреана, даје повода да се

[559] Георг Татареску, заменик министра иностраних послова у првој Мировној влади од 10. фебруара до 30. марта 1938.

[560] Ивон Делбос, француски министар иностраних послова. Његова посета Варшави, Прагу, Букурешту и Београду децембра 1937. имала је за циљ да у Европи образује фронт против фашистичког надирања али и да се према Немачкој води политика помирљивости и попуштања. (Г. Попи, *нав. дело*, 165)

на страни схвати да је по среди и питање оријентације у спољној политици, пошто је Кодреано морално, а можда и материјално, штићен од Немачке.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

[Ј. Дучић]

Бр. 105[561]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

15. фебруар 1938.

Господине Претседниче,

Јутрос сам посетио претседника владе Њ. Св. Патријарха. Он ми је, са сатисфакцијом, рекао да се у Румунији почиње владати без парламента – што значи без његових врлина али и без његових мана. Сада је главна ствар промена у уставу која ће се донети краљевским указима. После тога ће се видети како да се поступи „у свему осталом“.

Каже да су према овом неоправдани гласови који се протурају.[562] Њ. св. Патријарх ми није рекао да ли ту спада и јучерашња вест о његовој оставци.[563] Пошто су се у ка-

[561] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

[562] Пошто је у Румунији било забрањено комуницирање страначких првака са својим чланством, они су се чланству обраћали преко циркулара. У једном од њих Маниу, првак Национал-царанистичке странке, обраћајући се свом чланству, каже да нова влада нема никаквог ослонца у народу, да су циљеви владе у супротности са свим традицијама Румуније, тј. да се управља без парламента, да не може ништа оправдати владу коју једино помаже Либерална странка која се није устезала да, због својих интереса, у ту сврху искористи цркву и војску. Маниу је 16. фебруара упутио и Патријарху Мирону писмо у коме га сматра одговорним за обарање грађанских права и завођење диктатуре. (Б. Ј. Д. Дучићеви извештаји од 15, 17. и 21. II 1938, X–B–29)

[563] На седници владе од 12. фебруара дискутовало се о забрани листова. Татареско је тражио да се забрани лист „Универзул“, због напада на

бинету у том моменту са мном налазили и чланови владе претседници Вајда Војвод и Анџелеско овај последњи ми рече како је сазнао синоћ за вест о оставци пак и сам дошао њ. Св. Патријарху да види да ли је тачна.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

[Ј. Дучић]

Бр. 106[564]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Лично строго пов.
Мој разговор са талијанским послаником:
1) О диктатури у Румунији.
2) О састанку Хитлер–Шушниг

16. фебруар 1938.

Господине Претседниче,

Талијански посланик г. Уго Сола ми је данас рекао своје мишљење о влади Патријарха Мирона које гласи овако.

њега, чему се успротивио Мирон, који је био почасни председник управе тог највећег листа.

На истој седници се дискутовало и о Гвозденој гарди, па су се неки чланови владе сагласили са одлуком да се нанесе ударац Гвозденој гарди у којој се налазило око 70% свештеника. Патријарх није прихватио ову одлуку јер се бојао да ће се свештенство окренути против њега.

Несугласице у влади су се појавиле и око других питања, а у Букурешту се сматрало да је све то дело Татарескуа који је хтео да одговорност за предузете ванредне мере (укидање устава и политичких партија, опште опсадно стање, укидање универзитетске аутономије и сталности чиновника и сл.) сносе солидарно и политичке партије чији се представници налазе у влади.

Након оваквог стања, 13. фебруара пронела се вест да је патријарх дао оставку, али је она демантована већ сутрадан. (АЈ, 38, извештај дописника из Букурешта од 14. II 1938, ф. 53–121); види док. бр. 107.

564 Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

– Италија је за Татареска и за Гогу и за Патријархову владу, увек једнако добро расположена. Главно је за Италију да се обори демократија која за нас не постоји као принцип живота. И она је ево оборена. Данас у Румунији не постоји више ни парламенат, ни устав, ни слобода штампе. Чак се отишло даље него игде: суспендоване су све постојеће гарантије, грађанске. Не постоји више статут чиновнички; ни сталност судија... Затим сви општински одбори у земљи добили су наредбе да сву своју власт имају сматрати као пренесену на окружне начелнике који су официри. Најзад јуче је изашла наредба по којој ће пуковници као начелници округа бирати претседнике општина. Нема, дакле, више ни општинских аутономија. Нема више апсолутно ничег. Од седам министара председника који су ушли у Патријархову владу, сви су већ тим расходовани заједно са својим странкама. Тако је све оборено што је остало од прошлости. Западне демократије могу само да се чуде брзини са којом је ово постигнуто .

– Морам и сам признати, каже ми даље г. Сола, да је ово постигнуто раније него што сам и сам могао предвидети. Круна је намеравала да ово постигне поступно, због чега је била дала изборни мандат Татареску. Требало је да Татарескова влада у току две године изврши ову корениту и битну измену режима. Али за несрећу, Татареско је на изборима пао. Затим је дошао Гога. И то зато Гога што није било никог бољег... Није се могла Круна обратити ни свештенику ни генералу, јер су и црква и војска главним делом уз Кодреана. А њега Круна, *бар засад*,[565] сматра својим противником.

Гога није успео да изиђе из збрке и пометености у коју га је увела његова нерешљивост и тврдоглавство. Он је хтео да буде диктатор али без диктатуре; или да створи периоду диктатуре а без диктатуре. Међутим, ко је видео да се доносе револуционарни закони и да не постоји револуција! Зато је ево сад дошла влада Његове Светости да сахрани демократију, и то, верујте ми, једном за свагда... Затим г. Сола наставља:

– Круна добро разуме да нема шта да чека од западних демократија. Од Русије тако исто нема чега да се боји,

[565] Све подвучено у тексту – Ј. Д.

пошто је засад Русија цела ангажована према опасности на далеком Истоку. Остајала би опасност од Немачке... (пошто трећа опасност не постоји). Од ове опасности је може одбранити само једна баража коју представља Пољска – Румунија – Југославија – Италија – Немачка ... Осовина Рим-Берлин је, дакле, њен заштитник, и то Круна добро разуме. Краљ пуно жели и вероватно данас оплакује свој можда промашени пут у Лондон... Али то не значи да је Круна за наслон на европску демократију. Енглеска је далеко од Румуније... За Француску и Белгију ће Енглеска трошити и ратовати; можда тако исто и за скандинавске земље; али извесно не и за Чехословачку! Ово је јасно. Енглеска чини само злочин што то не каже отворено... Енглеску треба разумети; јер кад Енглеска каже да апсолутно жели опстанак Чехословачке, то не значи да је готова да за тај опстанак потроши иједину фунту стерлинга, или ијединог свог војника на копну или на мору. Ко ово не види, он је слепац...

– Круна зна да су се времена променила, каже даље г. Сола. Нема више државе која сме имати право хегемоније на мору, као до јуче Енглеска; или на европском континенту, као некад Француска. Морају се убудуће задовољити интереси и других народа. Француска и Енглеска ће и после идућих стотину година имати опет свега 40 милиона народа; али Бразилија, која већ данас има 43 милиона, имаће после идућих сто година пуних 60 милиона. Зар се, дакле, могу затворити очи пред оваквим новим временима, и зар се сме даље веровати у могућност хегемонија? Сутра ће Јапан бити друкча сила него што је била. Немачка тако исто. Она мора, благодарећи осовини Рим–Берлин, остварити своја два крупна циља: доћи до својих колонија, *и продрети на Исток...*

Овде сам задржао за тренутак г. Солу, помињући како известан свет не верује да би се Немачка задовољила својом некадашњом Танганајиком и Камеруном, пошто они дају свега 1% потребних сировина. Да је била задовољна таквим Царством, не би 1914 ни ратовала...

Г. Уго Сола је на ово одговорио:

– Немачка има других разлога да поврати своје колоније... (овде је мислио на оснивање немачких поморских база по далеким морима). А на моје питање талијанском

посланику на који Исток мисли Немачка ићи да продре и створи боље услове г. Сола ми је одговорио: „Немачка *мора да иде у Русију* и да тамо створи свој економски опстанак“ ... „Немачка ће да у Русији уради за себе оно што је за себе урадио Јапан у Манџукоу, и исто је ових дана урадио у два остала кинеска велика краљевства. Ово је неизбежно“ – тврди г. Сола.

Пошто сам у једном моменту поменуо и ономадашњи сусрет Хитлера и Шушнига у Берхтесгадену,[566] у вези са овим освајањем света, и општи страх за независност Аустрије, г. Сола ми је рекао:

– Није луда Немачка да баш данас или већ сутра иде заузимати Аустрију. Пре свега Аустрија је већ и иначе немачка земља. Затим има других важнијих објеката. Што је од свега најважније: то је што би заузимањем Аустрије била исти час упропаштена осовина Рим–Берлин без које Немачка не би остварила ни свој повратак колонија, ни своје аспирације у Русији ...

Овај разговор имам част јавити само ради информације.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Д.

[566] Дванаестог фебруара одржан је састанак Хитлера и Шушнига, на коме је Хитлер приморавао аустријског канцелара да потпише његов диктат – протокол од 7 тачака по коме је Аустрија морала поред осталог да именује Сајс-Инкварта за министра безбедности, да ослободи све нацисте из затвора, да отпуштене нацисте врати у службу и сл. Шушниг је 16. фебруара извршио реконструкцију владе и Сајс-Инкварт је именован за министра безбедности који је сутрадан отишао Хитлеру на реферисање.

Бр. 107[567]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Поновни мој разговор са Патријархом Мироном, шефом владе

17. фебруар 1938.

Господине Претседниче,

На синоћном пријему у двору, Краљ Карол је говорио само са представницима великих сила. Ја сам имао прилику да насамо останем дуго са Патријархом, претседником владе, који ми је рекао интересантне ствари.

Каже да су му лични пријатељи саветовали да се уопште не прими данашњег положаја за који није ни по својој струци, ни по својим годинама, ни по својој природи. Бојали су се такође да какав инцидент не изазове брз и незгодан пад кабинета, и да га затим онемогући даље и за Патријарха.

Такође не одриче да је ономад била реч о оставци пошто је он тражио од кабинета и Круне извесне ствари под кратким *да или не*.[568] Бечка штампа је то прва дознала и објавила. Засад ствари иду добро, и жели послужити Круни чије напоре признаје са похвалом. Земља има 29 разних партија, што излази као да их нема ни једну. Устав има опште и тајно право гласа што даје могућности екстремистима да се осиле на штету земље. Зато ће устав бити мењан у духу времена, што он сматра да је потребно.

Али после тако измењеног устава, неће остати неуставно стање него ће се ићи поново у парламентаран живот. Једино што не треба сметнути с ума, то је да нови устав предвиђа и сасвим друкчију изградњу парламента. Пре свега, каже, један мали парламенат. По опису излази као будуће увођење корпоративног система. Већ се и иначе говори како су већ израђени планови за три прве нове странке: земљорадничку, индустријску и странку слободних професија, али ово питање Патријарх није истакао. Патријарх верује да

[567] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.
[568] Подвукао Ј. Д.

је парламентаризам до сад био занимање корумпираних адвоката. Верује такођер да нови систем неће више доводити у сукоб људе и интересе.

Односно свештенства, Патријарх каже да не само постоји огромни број присталица Кодреана, него и разних осталих партија. То је довело до тога да где свештеник представља једну странку, свих осталих 28 странака не иду више у цркву. Овај систем корупционаша према Цркви, мора престати тим што ће се уопште свештеницима, као судијама, забранити прилажење и рад са странкама.

Антисемитизам у форми протеривања Јевреја уљеза, спроводиће се и даље енергично. Кад се то не би учинило народ би веровао да су Гогину владу оборили Јевреји, а ову нову владу они направили, чиме би се користио нарочито Кодреано.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић

Бр. 108[569]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 182
Споразумевање Манија и Кодреана против диктатуре

17. фебруар 1938.

Политичком одељењу

Постоји страх међу царанистима и у врховима Гвоздене Гарде од владиних насиља која би изишла из оквира праксе чак и најгоре. Сазнајем да је због тога Гвоздена Гарда као у земљу утонула; све њене архиве нестале; чак и њени начини почели да се мењају (гардисти хвале нову

[569] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

владу), и то све по наредбама Кодреана које сустижу једна другу. Кад се узме да ово није уопште странка него покрет, значи не програм него психично стање, онда извесно борба са таквом стихијом неће бити лака. Нарочито се треба питати какво ће стање настати када Патријарх са осталих шест министара претседника владе напусти управу, и на челу земље остане сам Татареско. Шест странака чији су претседници влада заседавали у Патријарховој влади већ тиме су пропале. Али у Румунији има 29 странака, и према томе сва та маса није нестала, нити може бити за владу колико против владе.

Јуче сам чуо од једне угледне личности да после открића завере која је опремана против Кодреана[570] и о којој сам известио, Манију и Кодреану забринути за себе решили су да ако Кодреано погине, Манију прими и његову странку као своју, а Манију ако погине да сви царанисти приме за шефа Кодреана. Да су данас ове две угрожене странке ближе једна другој у унутрашњој политици, то је извесно; али су оне потпуно противничке у питању спољне политике, пошто се Кодреано отворено изјавио за осовину Рим–Берлин, а Манију за Париз–Лондон. Али се верује да би на питању спољне политике могао бити постигнут споразум, узимајући исту, бар као споредан предмет, док се не оборе диктатура и диктатор.

Не могу сад, бар до прве прилике, утврдити колико је од овог стварно утврђено међу горњом двојицом шефова, али је извесно да су пре три дана Манију и Кодреано имали дугачак састанак.

Посланик

[570] Према информацијама које је посланик Дучић добио, у припрему убиства били су умешани бивши министар иностраних послова Мическу и министар унутрашњих послова Калинеско. Гогина влада је хтела да елиминише Гвоздену гарду уклањањем Кодреануа, који је о овоме послао циркулар свом чланству као моћно пропагандно средство. (Б. Ј. Д., Дучићев извештај Стојадиновићу од 12. II/1938, X–B–29)

Бр. 109[571]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Енглески посланик Рејналд Хор о преврату у Румунији

17. фебруар 1938.

Господине Претседниче,

Имао сам данас дуг разговор са овдашњим енглеским послаником.

Каже ми да је на синоћној вечери у двору рекао Краљу: „Сада сте сви у Румунији стављени ван закона.“ Краљ му је на то одговорио: „Јесте, али само док се не донесу измене у уставу.“

Г. Хор не види да ће се пуно ни после тога променити. Сматра да је Татареско недовољан за оно што би се тражило од будућег спасиоца. Он није популаран, и он је ипак усамљен.

Г. Хор признаје да су енглеске и француске интервенције против Гоге а у прилог демократије, уродиле сасвим противно од оног што су они желели: место демократије је дошла диктатура која је све поравнила са земљом.

За пут Краљев каже г. Хор да остаје и даље највећа амбиција Суверена и његових помагача у режиму. Истина, није изабран згодан моменат за одлазак у демократску земљу. Али познато је да је Енглеска узела принцип да не прави питање од унутрашње политике у једној земљи, него од политике спољне. Према томе, верује да ће се пут Краљев у Енглеску остварити.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Д.

[571] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

Бр. 110[572]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. 190/7/38

20. фебруар 1938.

Господине Претседниче,

Овдашњи турски Посланик Суфи Танриоер, с којим сам у најбољим личним односима, и врло често заједно, каже ми како у Русији ствари иду тако да сваки час може избити нова револуција. Нарочито дејствује у Русији данашње стање у Европи које онамо сматрају да претставља неодољиву тенденцију за општи преврат у целом досадашњем поретку ствари. Према турском Посланику, Русија је пропала, и чуди се шта Немачка има још да чека ако хоће да крене свој пут на исток.

У Русији, каже, постоје две војске: једна је државна, Ворошилова,[573] материјално силно (опремљена са индустријом и ратничким духом који су онамо донесени из Немачке кад се још веровало у савез са Рајхсвером[574] и у традиције немачко-руске сарадње по Бисмарковој идеји. С друге стране, војска преторијанска са полициским духом Гепеуа,[575] сачињена од неколико стотина хиљада људи, која служи да чува режим и личност Стаљина.[576] Између ове две војске не само да нема заједнице, него су *у најгорим односима*.[577] Ворошилова војска је и своју првобитну снагу изгубила, и војничко достојанство, дајући да се убију маршал Тухачев-

[572] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

[573] Климент Јефремович Ворошилов (1879–1953), војсковођа и политичар, министар одбране СССР-а.

[574] Рајхсвер – Оружане снаге Немачке од 1919–1935.

[575] ГПУ – Главна политичка управа, у ствари политичка полиција. До 1922. то је била ЧЕКА – Изванредна комисија за сузбијање контрареволуције. ГПУ је 1936. реорганизован у НКВД – Народни комесаријат унутрашњих послова, а после рата 1946. у МВД – Министарство унутрашњих послова.

[576] Јосиф Висарионович Стаљин (1879–1953), председник совјетске владе и генерални секретар СКП.

[577] Подвукао Ј. Д.

ски[578] и још осам најбољих генерала. Ово чини да је *нова револуција неизбежна и скора*,[579] и то у правцу старих традиција Цркве и Царства. Турски Посланик каже да су ово његове личне информације добивене од једног пријатеља који долази из Русије; али по свему закључујем, сасвим обратно, да су ово информације које он прима из Анкаре.

Приметио сам, осим тога, да турски Посланик, говорећи о Русији, никад не помене Немачку и Италију са антипатијом и презирањем, какве је, како сам чуо од другог пријатеља, показивао за цело време свог деветогодишњег боравка у Букурешту. Знајући традиције турске дипломације, која је увек била оличење расе и Ислама (поуздања у силу оружја и искључивост), да ли Турска неће изменити свој став од момента кад буде мислила да Русија престаје за њу даље претстављати непосредну опасност. То значи и да ли неће после тога покушати да се споразумева са Немачком и Бугарском на чији други рачун. Са овим двема државама је она и за време рата 1914/18 била савезник до краја. Са Бугарском се лако и брзо измирила после балканских ратова, и ушла кратко време затим у заједничку акцију против Савезника; а са Немачком је већ у пријатељству више од пола столећа. Могла би, сасвим логично, нова ситуација у Русији, као и нови и загонетни односи у Средњој Европи, изазвати као последицу потпуно отступање Турске од досадашње њене линије.

Из личног додира са овим мојим турским колегом, имам постојан утисак о хладноћи према Румунији и неверовању у њену способност да се поново и на време окупи у једну чврсту заједницу и под каквом чврстом руком; а поред изузетно љубазних односа са мном стално осећам, као и у додиру са турским Амбасадором у Риму, да су поколебани у поверењу и према нашој доброј вољи. Ово нарочито после нашег пакта са Бугарском[580] и затим са Италијом,[581] не прецењујући међу-

---

578 Михаил Николајевич Тухачевски (1893–1937), совјетски маршал, стрељан у Стаљиновим чисткама.

579 Подвукао Ј. Д.

580 24. јануара 1937. у Београду је потписан пакт о вечном пријатељству између Југославије и Бугарске. Овај пакт није наишао на одобравање чланица Мале Антанте и Балканског споразума. У међународној јавности се говорило да су овом пакту допринели нацисти како би одвојили Југославију од осталих чланица двају савеза. (М. Ванку, *нав. дело*, 170–178)

581 Пакт Стојадиновић-Ђано од 25. марта 1937. Приликом склапања овог

тим ни једно ни друго. Брзина са којом се развијају догађаји, и живот европског света који данас живи од једног до другог говора у Риму и Берлину, и од једног и другог државног удара у другим обесхрабреним и пометеним центрима, изазива, по моме скромном мишљењу, сасвим природно, потребу да се ове евентуалности сматрају за могућне.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о моме најдубљем поштовању.

[Ј. Дучић]

Бр. 111[582]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 197
Бекство Кодреана и пропаст „Гвоздене гарде“

28. фебруар 1938.

Политичком оделењу

Данас је искрсло једно политичко изненађење које превазилази сва друга очекивања. Кодреано је дао штампи изјаву да напушта Румунију, растура своју странку „Све за земљу“, бившу Гвоздену Гарду, и одлази у Италију. Јуче је напустио и Октавијан Гога своју земљу и отишао за Беч, а вероватно и даље. Први изјављује да ће у Италији да преведе на европске језике своју познату књигу „о свом животу“, (нека врста књиге „Мајн Кампф“) а Гога је отишао под изговором да лечи своје нарушено здравље. На овај начин од тројице најбунтовнијих политичких људи двојица нестају са политичког видика. Остаје само још Манију. Посланство је дошло до Кодреановог циркулара бр. 148 данас упућеног члановима Гвоздене Гарде, који имам част овде приложити под /1.[583]

пакта нису консултовани савезници, на шта је југословенска влада била обавезна према уговорима са савезницама из Мале Антанте.

582 Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

583 Нисмо пронашли циркулар уз овај извештај. Према извештају до-

Питање је да ли Кодреано одлази у Италију да оданде прави завере, или да чека боља времена, или да са добром стипендијом изиграва мученика. Ни у једном случају његов корак није без позадине, кад неколико дана после Теодора Бутенка и он иде да у Италији тражи своје спасење. Напомињем да онамо већ постоје овакви емигранти из свих земаља: Индије, Авганистана (Краљ Аманулах), из Шпаније (Краљ Алфонсо), из Југославије (Павелић и другови), из Палестине, из Египта, из Марока, итд. Као карактеристично наводим, да су Талијани некад имали једну емиграцију која је радила за долазак Зогуа на престо Албаније. Овај је заиста и дошао на власт, а затим и на престо, али су, Талијани успели да и даље задрже исте ове старе емигранте албанске у Барију и у Риму, за сваки случај, и као један тактички маневар према самоме Зогу, можда и као таоце...

Кадреано ће зато бити у Италији добро дошао. Фашизму су потребни људи са којим може оперисати како када буде требало. Кодреано остаје извесно и даље непријатељ Круне, и затим човек који је отворено најавио да ће његова странка чим дође на власт објавити пристанак за осовину Рим-Берлин, а што је било, као што је познато, оданде поздрављено са сатисфакцијом. Али случај што Кодреано иде у Рим а не у Берлин, то показује да је ипак његова странка била помагана више из Рима него из Берлина, или бар подједнако са обе стране. Исти овај случај показује затим можда и још нешто друго и више: да Рим сматра Румунију као сферу својих посебних политичких интереса, и да Кодреано иде да из Италије дејствује и ради на питању Румуније (румунских мањина) и њених режима, итд. Кодреано, дакле, постаје „специјалист“ какав када буде требао, али увек у вези са својим људима у Румунији који више данас престају бити *странка*[584] и постају *група*,[585] што је често доста лоше.

писника за штампу Централног пресбироа из Букурешта од 22. фебруара, Кодреано у циркулару упућеном чланству 21. фебруара обавештава га да се странка распушта јер је изгубила услове за опстанак с обзиром на одредбе новог устава. Чланство је разрешено обавеза према странци, ликвидирана је цела имовина и трговина странке. Кодреано поручује да се чланство посвети својим свакодневним обавезама, а он одлази у Рим ради штампања књиге. (AJ, 38–53–121)

584 Подвукао Ј. Д.

585 Подвукао Ј. Д.

Стварно Кодреано није ни могао поред нових данашњих закона дејствовати.[586] Био је онемогућен рад са циркуларима; заклетве су законом и црквом поништене; скупови и у најмањим групама забрањени и строго кажњавани. Овом треба додати да ни његова акција није имала даље потребни радијус кретања. Јер шта је Кодреано проповедао? Он је проповедао идеју за једну диктатуру, прогон Јевреја, казне за корупцију, аграрну правду, а сад је дошла диктатура, а легална власт узела већ све те атрибуте као своје. Нема, дакле, нигде више да своју сопствену реч постави као нову истину, нову сугестију, ново обећање. Према томе, овај румунски Мусолини и Хитлер који је иначе човек осредњег духа, и слабе спреме, фанатик и мистик, али и завереник и убица, који лично обара људе револвером, завршава данас прву периоду своје јавне акције а почиње другу, и нову. Лично верујем да је до сада он водио, али да ће у будуће он бити вођен, и то од људи јачих и убеђенијих него он.

Посланик

[586] Нови румунски устав, са прокламацијом краља Карола и патријарха Мирона упућеном румунском народу, објављен је 21. фебруара. О уставу, предвиђала је прокламација, народ ће се изјаснити 24. фебруара. Влада патријарха Мирона донела је низ мера које су појачале диктатуру: укинула је све јеврејске листове у Буковини и Бесарабији, деполитизовала чиновништво, укинула сталност судија и чиновника, забранила све политичке манифестације политичке клубове, пооштрила санкције закона о чувању јавног поретка, увела опсадно стање у целој земљи, увела строги режим штампе, државну и самоуправну администрацију поверила војсци и бившим ратницима и резервним официрима. (АЈ, 38 – пов. бр. 612 и 633 од 21. I 1938, извештај дописника из Букурешта – 53–120)

Бр. 112[587]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 258/XXIX/38
Италија и Аншлус

12. март 1938.

Господине Претседниче,

У овдашњем дипломатском кору се питају да ли је аншлус[588] извршен са пристанком Италије или без пристанка.[589] У првом случају значило би да треба очекивати негде и један удар Италије сличан и паралелан удару Немачке. Пошто Италија држи у Либији осамдесет хиљада војника могућно је да ово уради у правцу Туниса а можда вероватније у правцу Египта који је без одбране. Италија се сматра господар Средоземног Мора пошто има на окупу стотину сумарена док их Енглеска има свега четрдесет пет на свима морима.

---

587 Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

588 Аустријски канцелар Шушниг није се мирио са Хитлеровим диктатом па је заказао плебисцит за 13. март. Хитлер је 11. марта затражио да се плебисцит одложи за три недеље на шта је Шушниг пристао, али је истог дана уследио ултиматум којим је тражено од Шушнига да поднесе оставку а да се за канцелара именује Сајс-Инкварт, у супротном уследиће инвазија. Шушниг је дао оставку, Сајс-Инкварт постао канцелар, а немачке трупе, и поред испуњења ултиматума, ушле су 12. марта ујутро у Аустрију и окупирале је. Тринаестог марта у Аустрији је донет закон којим се она присаједињује немачком Рајху, чиме је престала да постоји као држава. (Ч. Попов, *нав. дело*, 531–541)

589 Приликом приступања Италије Антикоминтерна-пакту 6. новембра 1937, Мусолини је у разговору с Рибентропом изјавио да Аустрију сматра немачком земљом и да аустријско питање нема посебан значај за Италију. Овом изјавом Мусолини је прихватио Хитлерову тезу о Аустрији као немачкој земљи према којој Трећи Рајх има посебна права и потврдио да се Италија неће противити ако Хитлер покуша да оствари та права. Мусолини је сматрао да то треба извести постепено и тако да изгледа као да Аустријанци то желе. Овим је Мусолини дао Хитлеру „carte blanche за аншлус“. У ноћи 11. марта, Хитлеров изасланик у Риму, Филип Хасенски, јавио је Хитлеру телефоном да Мусолини одобрава акцију против Аустрије. (Ч. Попов, *исто*)

Ако је аншлус учињен без пристанка Италије што је тешко замислити, онда би био крај осовини Берлин Рим, и све комбинације би узеле нови обрт. Опште је мишљење да постоји подела сфера између Италије и Немачке и да су њима одрешене руке.

Није овде остао незапажен ни случај што је ковчег Данунција[590] покривен далматинском заставом пошто талијанска војска сматра Далмацију својим питањем.

Овде се питају како је примљен аншлус у Београду[591] пошто немачка граница добија код нас обим около три стотине километара.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

[Ј. Дучић]

Бр. 113[592]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 263
Разговор са талијанским послаником
односно преговора Италије и Енглеске

13. март 1938.

Господине Претседниче,

На три четири дана која су претходила преврату у Ау-

[590] Д'Анунцио (1863–1938), италијански књижевник, у политици изразити представник италијанског иредентизма и претеча фашизма, повео марш на Ријеку.

[591] Председник југословенске владе и министар иностраних послова М. Стојадиновић протумачио је Аншлус као унутрашњу немачку ствар, што је била логична последица спољнополитичке оријентације његовог режима на осовину Рим-Берлин. Званични југословенски став изнет 12. марта био је да се Југославија строго придржава неутралности у погледу догађаја у Аустрији с разлога што је аустријско питање сматрано питањем немачког народа и што је питање равнотеже у међународној политици ствар Великих сила. (М. Ванку, *нав. дело*, 201–205)

[592] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

стрији имао сам прилике да разговарам са талијанским послаником г. Угом Солом. Покушавао сам да у покретању разних питања добијем мишљење или бар осећање шта у Риму спремају за г. Чемберлена[593] у будућим преговорима. Ја сам из Рима однео уверење да фашистичка Италија сматра Енглеску неспособном а сваки отпор, најпре зато што није довољно наоружана, затим што има на челу људи не само физички оронуле него и старог кова који се не знају да снађу у новом добу, и најзад што Енглези имају компликован живот са доминијумима, колонијама, странкама и традицијама, што све укупно онемогућује брзе одлуке, смеле замисли, динамизам, афирмацију силе. Због овог се нисам могао отети утиску ни овај пут да Италија спрема изненађења на велику штету енглеског престижа, и то добро унапред срачунато.

Из разговора са г. Солом добио сам следећи утисак: Разговори између Чемберлена су морали већ поодавно почети, поступни и крајње дискретни. Они су зато већ и подобро одмакли. Ово је очевидно нарочито од кад је Чемберлен изазвао кризу свог кабинета и уклонио Идна,[594] што без извесних постигнутих резултата не би учинио. За најдаље две или три недеље требало би очекивати и коначне резултате, који би, како мисли г. Сола, изненадили цео свет. Овај споразум је у логици данашњег момента у свету, нарочито после пропасти Друштва Народа коју је пропаст потврдио Чемберлен, истина на начин дискретан али неоспоран.

Енглеска није могла покушавати овај споразум, мисли даље г. Сола, јер је усамљена и немоћна војнички. Не треба веровати у њене нарочите везе са Француском, јер су те везе сасвим привидне. Постоји, напротив, оштра крива између те две државе, и то већ пуне три године. Најбољи доказ, то је што у моментима какви су данас, оне ни у шали не помену да постоји какав војни савез, каква осовина, него се позивају на идеологије и демократије, што у овом случају звоне

[593] Невил Чемберлен, председник британске владе 1937–1940, заговорник „политике немешања“ односно попуштања према фашизму.

[594] Антони Идн, министар иностраних послова, поднео је оставку 20. фебруара 1938. због сукоба са Чемберленом поводом британско-италијанских односа. Италијански услови за преговоре и склапање новог споразума били су да В. Британија призна италијанска освајања у Етиопији и да се преговори воде у Риму, чему се Идн супротстављао а Чемберлен био спреман да их прихвати.

као празне речи. Из овог излази да се Енглеска не жели везати на смрт и на живот за Француску, а ово је најважније.

Енглеска по истинкту морепловца и по навикама људи са острва, остаје усамљена и жели одрешене руке. Од тог се раније користила кад је била најјача у свету; али она више није ни изблиза прва међу великим силама да се тим користи. Међутим, навика је овде јача и од природе. Она се отреса Русије, не може очима да види Пољску, и потпуно јој је равнодушна судбина дунавских народа. Не значи да се дезинтересира за Чехословачку, него још више да се никад није ни интересирала, и да зато она не мења своју политику, ако то отворено буде манифестовала, него, напротив, утврђује нешто што не сме даље остати ничијом илузијом.

Односно будућег споразума енглеско-талијанског,[595] из разговора са г. Солом, чини ми се да ће Италија тражити најпре изјашњење да ли Енглеска жели са њом примирје или мир. Ако хоће мир, онда морају престати утврђивања на Кипру, узурпација Египта и масовно наоружање. Италија не жели кључеве Средоземног Мора, Суец и Гибралтар, за себе, ни да њених 15.000 војника напусте Суецки канал, пошто је то немогућно тражити. Али зато Италија мора добити контролу, или боље рећи *стражу*[596] на путу између Суеца и Гибралтара. То право припада само њој, пошто тај пут пролази испред њених врата и поред њеног плота. Енглеска то и сама мора признати и мора одобрити. Уосталом, њој и не остаје ништа друго: ових дана, кад дође Хитлер у Рим, свет ће видети у једном ланцу и на окупу 90 талијанских сумарена, док Енглеска на свима морима нема више од 45 сумарена. Италија их има чак 104, али ће Хитлер видети само ових 90 сумарена у његову почаст. Према томе, талијански посланик мисли, да са 45 сумарена Енглеска не може даље владати океанима ни господарити у Средозем-

[595] Преговори о новом британско-италијанском споразуму почели су у Лондону у фебруару, да би били настављени у Риму између грофа Ћана и британског амбасадора Драмонда. Захваљујући Чемберленовој попустљивости и нешто мекшем Мусолинијевом ставу, преговори су крунисани 16. априла 1938. потписивањем тзв. „Ускршњег споразума“. Био је то Мусолинијев тријумф. За ситне концесије које су дали Британији, Италијани су добили: сигурност пловидбе кроз Суец, међународно признање освајања Етиопије и одрешене руке у Шпанији.

[596] Подвукао Ј. Д.

ном Мору. А пошто г. Сола искључује Француску из енглеске политике, искључује и њене сумарене са којима би Енглеска имала бар равнотежу са Италијом.

Према овом разговору са г. Солом, изгледа ми дакле да ће Италија тражити од г. Чемберлена у погледу утврђивања и даљег наоружавања Енглеске, што наличи већма на ултиматум него на услов. Тражиће обзир према Немачкој у форми да се енглеска потпуно одрекне европског Истока, што значи Дунавских Држава, Чехословачке и Русије, сфере која у будуће очевидно припада немачкој политици и експансији. Ово значи да би Италија гарантирајући Енглеској интегритет и укидајући пропаганду из Барија, тражила њено апсолутно изолирање од случајева на европском континенту. Рачунајући са слабошћу Енглеске за отпор и бригом да сачува она што је могуће сачувати Италија би постигла свој циљ: да онемогући Француској или ма којој другој држави европској сваки друкчији споразум са Италијом и Немачком него овакав какав би био овај са Чемберленом: то значи нова организација света без рата али самим ултиматумима који би били неодољиви колико и крајње безобзирни.

Изгледа ми према истим рефлексијама да Италија не губи из вида како Енглеска, ма колико војнички немоћна, има ипак велики морални престиж у свету који не треба губити из вида. Талијани затим знају да ипак највећи део држава и данас већма жели мир него рат, и да зато има и даље очи на трима великим демократијама које, ако им се дадне времена, могу имати и још већу атракциону силу. Зато би Италија вероватно била готова да, ако ствари пођу добро, имадне све обзире према Енглеској на штету Француске и мањих држава. Ако ли ствари не би отишле до краја повољно, постићи ће се бар тај успех што ће покушајем Чемберлена бити у Енглеској компромитовани и конзервативна странка, и парламенат, и велики број лидера који су се ангажовали за овај споразум. То би унело неред у енглески живот какав је унесен после споразума са Лавалом у француски живот, неред који би затим омогућио све прохтеве оних који наоружани до зуба преговарају са другим ненаоружаним и избезумљеним.

Талијански посланик овај пут није говорио о другим немачким намерама него да траже, и, наравно, добију натраг своје колоније; и затим крајње и манифестно дезинтереси-

рање за европски Исток, што значи дунавске земље и Русију. Г. Сола, који је раније говорио да би Немачка изгубила осовину Рим–Берлин ако би упала у Аустрију, сад се прави како верује да Немачка у свом путу на Исток мисли само на Чехословачку и на Русију где би, као што је раније истицала, правила своја три четири Манџукоа каква је Јапан направио у Кини. Он ничим не показује да би та Манџукоа могла бити покушана и на земљама Дунава пре упада Немачке у Русију.

Ове утиске част ми је по дужности саопштити као информацију и са потребном резервом.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

[Ј. Дучић]

Бр. 114[597]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

13. март 1938.

Господине Претседниче,

Известио сам на подне г. Татареска да сам добио Ваш одговор на његово питање односно евентуалног састанка Мале Антанте и затражио сам састанак да му исти саопштим.

Он ме примио вечерас у 6 сати поподне у свом стану у присуству г. Комнена.[598] Ја сам му прочитао садржину Вашег телеграма али узгред и садржину Вашег писма од 3. марта ове године на које сте се путем телеграма позвали.

Обојица су саслушали Вашу аргументацију односно нашег става према аншлусу и изјавили да су са Вами потпу-

[597] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

[598] Комнен Никола Петреску, државни подсекретар у МИП-у од 17. II 1938; до тада посланик Румуније у Берлину. За министра иностраних послова именован је 30. III 1938. (AJ, 38 – извештај дописника из Букурешта од 17. фебруара и 8. априла 1938 – 53–121)

но сложни односно става који треба заузети.[599]

Што се пак тиче Вашег састанка са Татареском, овај моли да му дозволите још мало времена како би Вам дао коначан одговор и прецизирао датум. Лично имам утисак да Татереско није могао за први мах да се за ово лично определи, пошто све зависи од Краља. Г. Комнен је такођер стајао очевидно нерешљив да ишта каже пошто треба сачекати решење Краљево.

Г. Татареско ми је само додао, говорећи да то ја први треба да сазнам: да Краљ Карол неће због данашње опште ситуације моћи ићи у Лондон. Мене ова вест није, наравно, одвећ изненадила јер је потпуно у логици догађаја, без обзира што се у дипломатском кору одржавала верзија да Лондон није био последњих дана вољан за ову посету, (у што је очевидно тешко поверовати).

Имам сазнање да ни Праг није налазио за умесно да се одржи ванредни састанак Мале Антанте. Међутим, из овдашњег чехословачког Посланства се била ширила вест како је тај састанак требао бити одржан, и да је Румунија била пристала, али да на то није пристала југословенска влада.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић с. р.

[599] Аншлус је у румунској јавности примљен са привидном мирноћом. У изјави британском посланику у Букурешту, Татареску је рекао да Румунија гледа на Аншлус као на став великих сила. (М. Ванку, *нав. дело*, 214)

Бр. 115[600]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Преговори са Мађарском.
Врло хитно

17. март 1938.

Господине Претседниче,

Г. Татареско и г. Комнен су ме позвали данас у Министарство да ми саопшти како је румунској влади са свих страна саветовано да пожури са питањем уређења односа са Мађарском.[601] Нарочито Италија, Француска и Енглеска, да и не помиње сопствене савезнице. Због тога ме моле да Вам саопштим да ће они сутра почети у томе смислу преговоре са овдашњим мађарским послаником г. Ласло де Бардоши.

Међутим, румунска влада у овом питању жели имати Ваше саглашење. Наиме, ствар је у овом: од два досадашња

---

600 Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

601 Одредбама Тријанонског мировног уговора Мађарској су били забрањени наоружање, повећање војске изнад 35.000 војника, општа војна обавеза, мобилизација, увоз оружја, муниције и ратног материјала и образовање неких родова војске. Све то није је спречавало да се наоружава, за шта је одговарала и пред Друштвом народа. Мађарска се није могла помирити ни са чињеницом да је изгубила територије које су припале новооснованим националним државама. Стално присутни мађарски реваншизам и ревизионизам налазио је свог противника у савезу Мале Антанте који је и образован због тога. Стога је Мађарска дуго настојала да разбије Малу Антанту и прилика јој се указала након потписивања југословенско-италијанског уговора 1937. Тада се надала да ће преко Рима доћи до зближавања са Београдом и на тај начин одвојити Југославију од остале две чланице. Подршка мађарском ревизионизму стизала је из Рима и Берлина, а Ћано и Геринг, зарад сопствених циљева у Подунављу, сугерисали су Стојадиновићу да иступи из Мале Антанте. Стојадиновић је тек у марту 1937. показао спремност за преговоре с Мађарском, али заједно са остале две чланице М. Антанте, које су тешко пристајале на зближење с Мађарском. Мађари су тражили од Мале Антанте да јој призна равноправност у наоружању, па тек онда да дођу преговори и споразум, док је М. Антанта тражила најпре пакт о ненападању па онда преговоре о равноправности у наоружању.

пројекта, једног мађарског који је предат у Синаји,[602] и једног контра-пројекта који су у Женеви израдили Антонеско,[603] Крофта[604] и Пурић, Румунија потпуно пристаје на овај последњи, са модификацијом, управо опсервацијом анексу који се односи на мањине.[605] Овај део текста прилажем овде под/. како ми га је предао данас г. Комнен да Вам га пошаљем на увиђај, пошто се само на овом детаљу одваја румунско гледиште.

Према томе, румунска влада моли Вас за одобрење да може овдашњем мађарском посланику саопштити поверљиви текст поменутог Женевског Протокола из 1937 године, са горњом изменом у тексту који се односи на мањине.

Ако се Ви сложите, онда ће он већ *сутра у пет сати*[606] све ове текстове предати г. Бардошију у форми предлога трију влада Мале Антанте и румунска влада ће исти час почети дискусије на основу ових текстова.

Г. Комнен моли за *врло хитан* одговор, ако је могуће још *сутра телефоном*.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић с. р.

---

602 Реч је о мађарском предлогу за разговоре поднетом пред заседање Сталног савета Мале Антанте у Синаји 30–31. августа 1937. Предлог се састојао углавном у следећем: 1. признање равноправности у наоружању, 2. административне мере о мањини, 3. мађарска изјава о ненападању, 4. побољшање живота мађарске мањине.
На састанку у Синаји одлучено је да се проучи мађарски предлог и да се одлука донесе на састанку Мале Антанте у Женеви исте јесени, у време заседања Скупштине Друштва народа. Септембра је расправљано о захтевима које Румунија није прихватала у погледу мањина. Чехословачка је била спремна да их прихвати због опасности која јој је претила од Немачке, мислећи да ће на тај начин олакшати свој положај према Мађарској, одакле јој је такође долазила опасност по њен територијални интегритет. Суштина мађарских захтева да постигне споразум са Југославијом била је у томе да се осигура са те стране ради напада на Чехословачку када дође време за то. (В. Винавер, *нав. дело*, 240–241)

603 Виктор Антонеску, румунски посланик у Паризу за време Првог светског рата, министар привреде 1933–1936. и министар иностраних послова у Татарескуовој влади од септембра 1936. до децембра 1937. године.

604 Камил Крофта, чехословачки министар иностраних послова.

605 Види документ бр. 103.

606 Све подвучено у тексту – Ј. Д.

Бр. 116[607]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов.
Спољна политика Румуније у овом моменту

23. март 1938.

Господине Претседниче,

Диктатура у Румунији укинула је сву јавну контролу и критику за унутрашње догађаје, али је оставила засад сву слободу за дискусију спољних догађаја, сасвим као што је у Турској. Тако су сви главни листови задржали своја пређашња опредељења према двема групама европских сила, наиме остали верни старим пријатељима и савезницима. Врло је мален и безначајан део штампе који се залаже за популарисање Немачке и за симпатисање Италије. И то тако безначајан да би изгледао чак нарочито организован одозго из тактичких разлога, или субвенциониран са стране. Јавност је према томе остала отворено и смело на страни Француске и Енглеске, не кријући своја расположења према тоталитарним силама за њихове начине и режиме, макар што и у Румунији постоји диктатура. Стелијан Попеско, директор „универсула“ ми каже да је ова слобода засад апсолутна, али да не зна шта ће сутра наредити полиција.

1. Румунска штампа данас не одриче да су демократске пријатељске државе добиле тешке ударце, и да је однос сила поремећен а равнотежа европска коначно пропала. Верују ипак да је и богатство, и геније, и већина у људству на страни демократских држава. Тако исто се верује да су Немци успели заплашити целу Европу, али да нису духовно освојили никога. Верује се и да време ради ипак у правцу да Европи врати равнотежу, пошто снага Немачке данас постоји само у надмоћи наоружања а то је равно она предност која се временом даје најлакше сузбити. Овдашњи енглески

[607] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

посланик г. Рециналд Хор објаснио је једном румунском политичару гледиште Енглеске: она ће прихватити рат ако јој се наметне, неспремна као што је увек била, али је уверена да ће на крају оставити непријатеља прегаженог. На примедбу Румуна да је принцип Хитлеров побеђивати „не снагом него брзином“, г. Хор је одговорио да је Немачка увек пропадала стављајући своје формуле и дефиниције изнад живота и изван стварности.

2. У Румунији верују да је несрећа у том што у Енглеској влада аристократија, управо неколико породица, које строго опсервирају своје старе физичке и духовне навике старих господара света, а немају везе са својим временом. За мир се залажу из маније већма него из убеђења, што је несрећа за цео свет. Али и сами верују да ће Енглеска однети и даље увек „последњу битку“, због чега овдашњи свет стоји, врло срдачно, и највећма на страни Енглеске. За Француску се овде верује да ће бити упропашћена од својих интернационала: то јест интернационале социјалистичке, интернационале комунистичке, интернационале фрамасонске, интернационале јеврејске, које су све заједно бациле у задњи ред Француску націју. Тако исто у моменту када народи теже да се врате својој раси, да се ослободе паразитарних елемената, да изврше морално јединство на основи историје, крви и народне персоналности, Француска ставља на чело Јевреје Блума,[608] Зајa, Мандела према антисемитској Немачкој... у данашњој влади Блумовој има тринајест Јевреја што министара што државних секретара!... Ово не доказује снагу Јевреја него оболелост Француске, и корупцију којој Јевреји свугде стоје на челу. Али, и поред свих ових несрећа, овде верују да је војнички Француска најспремнија, новчано најпоузданија, патриотски најспособнија да прими борбу са јачим. Најзад, и по генију и снази за импровизацију, најсигурнија од свих држава.

За подржавање старих веза са Лондоном и Паризом служе 1) овдашњи листови, од којих неки и на добром француском језику, затим 2) престоничко друштво које има велике и лепе везе у Енглеској и Француској, и најзад 3) поједини државници који су и на страни задобили углед, поверење,

[608] Леон Блум, председник француске владе.

пријатеље. Мислим да ни овамошња диктатура, ни аншлус аустријски нису ништа у овом погледу старих веза са демократијама успеле изменити. Сам немачки посланик г. Фабрицијус говорио ми је ономад како се са румунске стране није показао ни најмањи знак добре воље за приближење са Немачком; а гледајући на ову упорност и отпорност румунску, он додаде као за себе: „Они су слаби, нерешљиви, непоуздани[609]...“

3. Румунска влада и остали политички кругови, сасвим консеквентно, показују што више могућно пажње Чехословачкој, не обећавајући много, али истичући да постоји Мала Антанта и да је судбина двеју земаља заједничка. Румуни одиста немају афинитет за Немачку, ни симпатија за Италију, ни обзира за Бугарску. Верује да у данашњој кризи и проблем Румуније постоји, али да он није одвојен од других проблема, и зато овде не предузимају ништа само на своју руку. Знају да ако Немачка упропасти Чехословачку, долази на ред Румунија, било да Немце почне хвалити, било да задржи према њима став силом Бога поносит. Хитлер не жели рат пошто му не треба; довољни су му ултиматуми. После оног у Праг, доћи ће други за Букурешт, пошто је Хитлерова „Мајн Кампф“ и овог момента прецизан програм који се изводи као да је јуче писан: Немачка за будућих 100 година мора имати 250 милиона народа; а овај број света не може изродити немачка мајка, њега могу само дати будућем Рајху народи који су на његовом путу. Нарочито народи на Дунаву, и остали немачки суседи пошто Хитлерово дело, још увек библија његовог режима, не предвиђа ништа друго.

Дунав је немачка река, која истиче из срца Немачке, и тече у правцу који показује пут раси и држави: значи ка Црном Мору и Азији. А све што се налази на две обале, има да послужи тој експансији будућег господара света. Није у питању црначки или жутокожи колонијални свет. У питању је Јадран и Црно Море. Свако верује према оваквом гледишту да ће Немци тражити, ако падне Чехословачка, да Кодреано састави владу у Румунији и да румунски нацисти осигурају овде један од неколико Манџукоа које Немачка спрема да на обалама Дунава што пре реализира.

---

[609] Подвукао Ј. Д

4. Највећма, међутим, интересира Румунију овог првог момента питање: шта је са Мађарском? Је ли она будућа авангарда Немачка, готова да узме Трансилванију, и омогући и сама пут Немачке за ушће Дунава и за Јужну Русију? Или је Мађарска прва изложена да и сама добије ултиматум одмах после Чехословачке и пристане на васалство које би дало немачком народу потребне сировине. Између ове две могућности у Румунији данас постоји подељеност мишљења. Ипак, се више верује да ће Мађарска бити авангардом. Ово најпре зато што она не припада никаквом расном блоку, и што је према том прикладан сурогат и савезник немачки. Такође овде постоји осећање да су две полумонголске нације на Дунаву, непријатељице Русије, и да ће зато данашњи моменат искористити као повољан да дигну главу најпре као ревизионисти, према државама Мале Антанте а затим у немачкој служби против Русије. Постоји уверење да између Бугарске и Мађарске оживљавају старе везе и смисао о новим заједничким рачунима.

5. У погледу Југославије, румунска јавност се држи строго резервисано. Она је у поверењу према нама поколебана бугарско-југословенским пактом, верујући да он има позадину коју стварно нема. Ја сам успео да на згодан начин објасним да је боље имати са Бугарском пријатељство за време мира него је отуђивати; да је политика Југославије, најјаче државе на тој страни Дунава, да сачува ове могућности за евентуални балкански најпре економски а затим политички савез; и да је поменути пакт пријатељства, заковао Бугарску за статус кво. Овде напротив, верују да је Бугарска једина земља Балкана која свој национални програм може остварити само на штету свих четворо својих суседа, и да према њему поступа врло прецизно и чак сасвим отворено, и да су успели одржати у свету уверење да су Мађедонија и Добруџа национално бугарске земље бесправно задржане у рукама отимача. Зато се мисли да она очекује најпре конфузију међу својим суседима, а затим свој моменат за измеђарску улогу која би понудила странцима ако то буде у њеном интересу. И то без далековидости и без обзира на балкански патриотизам, без идеје о повезаности балканских народа, чак и без успомене на искуство из европског рата. Овде су ме многи питали забринуто како је могуће да Југославија

уопште нађе са Бугарском додирну тачку после вековног непријатељства. Ја сам одговорио да је Југославија стално на послу да једном задобије Бугарску за Балкански Споразум, и да је то и одвећ јака додирна тачка. И додао сам да случај што је Бугарска задобивена за статус кво представља један успех који је за све суседе од користи.

6. Ипак у погледу Југославије, овде верују у тешкоћу све већу њеног положаја тим што, како мисле, лежећи данас између две велике силе, као Пољска на северу, може послужити за њихове међусобне комбинације, од којих би виши број ишао на штету Југославије него на њену корист. Верује се да имајући две велике силе на свом северу и западу, а затим два полумонголска народа, како овде зову Бугаре и Мађаре, са свог бока, Југославија стоји поред свега свог привидног оптимизма у положају сличном Румунији. Зато се верује да ће старе и вековне везе бити међу нама и даље сачуване, и да ће у отсудном моменту бити јасно како историја, као и велике реке, ретко мења своје корито и свој правац? У овом тренутку сматрам да наше пријатељство, са Румунијом, макар на изглед поколебано, није у опасности да пређе у сумњу, злопамћење и злурадост, које би се затим залегле у народу и прешле у предање. Верујем чак да Румунија има очи на нама већма него ма коме другом, већма него и према Пољацима за које се каже да су први дали знак дефетизма против старог савезничког фронта, зато што су мегаломани и што више мрзе Чехословачку и Русију него што воле своју сопствену кућу. Један румунски државник ми рече да му је ономад овдашњи пољски посланик Арнишевски, бивши руски официр рекао да Чехословачка мора нестати пошто је вештачка творевина, не мислећи да постоји чехословачки народ, историја и право на живот.

***

Довде сам имао част навести само оно што се мисли и говори у румунском народу, друштву, јавности. Међутим људи који нису данас у влади и који су ипак од угледа у народу, кажу ми следеће:

Нико у Румунији не зна овог момента где се налази румунска спољна политика. Најмање то знају Патријарх, Тата-

реско, Вајда или Комнен. Она се прави између четири зида; и она није народна идеја него идеја камариле. Политичке партије су сатрвене, а оне су направиле данашњу Румунију.

Краљ Карол I је хтео да 1914 иде са Немачком и у последњем моменту показао да је имао тајни уговор, а прваци народни су поцепали тај уговор и пошли са савезницима који су нам дали данашњу велику Румунију. Румунију неће никад одређивати династија него народ, као и 1915 године. Чак и Фердинанд I је био за Немачку, што се види из мемоара Краљице Марије, Енглескиње по крви. Декларације су данашњег Краља без погрешака, али је он лично дозволио да се организује Гвоздена Гарда, која је у рукама Немачке, и да дође на власт Куза, који је немачки партизан. Према томе, где иде његова политика? Води ли нас као и његови претходници ка Немачкој, да постанемо Манџуко за оне који немају петролеја, жита и дрва?... Остаје, кажу даље ови политичари, да Пољаци, Чеси, Југословени и Румуни вежу савез, или бар да имају једно друго у виду за све евентуалности. Међутим, не изгледа ни да постоје какве даље везе међу нашим државама. У пометености данашњег момента, све су ствари помрчале и тероризам је заслепио све духове.

Ово су идеје из кругова опозиције, Манијуа и других, који верују да ће бити људи сутрашњице.

Саопштавам све ово као информацију са свом потребном резервом.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић с. р.

Бр. 117[610]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 293/19/38
Преговори са Мађарском

23. март 1938.

Политичком одељењу

Отишао сам да видим у овдашњем Министарству Иностраних Послова шта се до сада урадило са оним што су предузели прошле недеље по питању споразума са Мађарском.

Начелник Министарства г. Cercianu ми је одговорио да је урађено следеће: предали су овдашњем Мађарском посланику г. Laslu de Bardossy протокол женевски од 1937, затим 2) нацрт пакта о ненападању, 3) нацрт пакта о равноправности у наоружању, 4) данас су предали и текст модификације протоколу о којем је измењено мишљење са Београдом.[611]

Овако стоји са овим последњим текстом.

Румунски предложени текст је поднео измене на примедбе Прага и Београда. Да би Министарство имало јасну слику данашњег преданог текста, част ми је исти послати овде заједно са примедбама двају савезничких влада.

РУМУНСКИ ТЕКСТ: *„La Roumanie a decide spontanemet et dans son entiere souverainete de prendre toutes les mesures administratives necessaires* (ове подвучене речи је Праг изменио овако: *de predre dans le cadre des principes generalement admis dans la legislation de chaque Etat...)* destinees a supprimer toutes difficultes de nature a entraver le developpement des relations amicales avec la Hongrie.

Il est bien entendu que cette declaration ne saurait etre interpretee *par qui que ce soit* (са наше стране су овде измењене подвучене речи на овај начин: *dans aucun cas*, које је усвојен, а Чехословаци су изменили исте речи овом реченицом: *comme portant atteinte...*) au principe de non immixion dans les questions interne de la Roumanie.“

Посланик

[610] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

[611] О преговорима у марту и априлу, види код М. Ванку, *нав. дело*, 271–274.

Бр. 118[612]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 294/XIX/38

24. март 1938.

Политичком одељењу

Позвао ме данас у Министарство Иностраних Послова, г. Петреско Комнен, државни подсекретар, и саопштио ми, у вези наших претходних разговора, да је јуче предао г. Ласлу де Бардоши документа за преговоре са Мађарском (види моје јучерашње писмо Пов. Бр. 293).[613]

Г. Петреско Комнен је овом саопштењу дао карактер нарочитог званичног саопштења од стране своје владе нашој Краљевској влади. Каже да је истовремено позвао и чехословачког посланика[614] у истом циљу. Додаје затим, да пошто су Енглеска и Француска нарочито инсистирале за што скорији споразум Мале Антанте са Мађарском, такође је на горњи начин извршено саопштење и г. Реџиналду Хору и г. А. Тијериу.

Г. Комнен ми каже да видећи како мађарски посланик не придаје довољно важности готовости да Мала Антанта призна Мађарској равноправност у наоружању, он је рекао г. де Бардошију да би Мађарска погрешила ако би ту нашу добру вољу потценила, јер у противном случају би Мала Антанта могла да питање мађарског наоружања упути у Друштво Народа и да тражи контролу мађарског наоружања. Каже да је ово рекао категорички са уверењем да тако ствар одиста и стоји. Г. Бардоши је примивши јуче документа изјавио да је бајаги и тако био из приватних разлога одредио да синоћ отпутује за Будимпешту и да ће зато за пет шест дана моћи да на свом повратку донесе мишљење своје владе односно учињених предлога.

Неоспорно, румунска влада очекује са мађарске стране донекле можда и претенциозни став него што га је показа-

[612] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.
[613] Види док. бр. 117.
[614] Фердинанд Веверка

вала лане, већма зато да би уцењивала него што је поузданија у себе данас него раније.

Лично имам утисак да ће одговор мађарске владе бити једно мерило и за њено осећање и њену оријентацију после извршеног аншлуса на начин на који је он извршен. Није искључено да Мађарска буде расположена да се ослони на подржавање Немачке, али не би било неприродно и да према свима евентуалностима које јој предстоје са Немачком, покаже и наклоност да потражи наслона на своје суседе који се налазе у истом положају. Питање је само хоће ли Мађарска већ одмах показати своје опредељење, или ће изићи одмах на чисто са својим картама.

Познато ми је да су се за овај корак румунске владе ангажовале не само Француска, Енглеска него и Италија, али нисам могао сазнати да ли се је ангажовала и Немачка, што би било овде у природи и логици осовине Рим–Берлин. Али имам утисак да то Немачка није урадила, а не искључујем лично ни могућност да и даље или остане по страни или прави своје сугестије Мађарској сопствене и независне.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 119[615]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Односно преговора Мађарске и Румуније за споразум

30. март 1938.

Господине Претседниче,

Ишао сам у Министарство иностраних послова да видим да ли се вратио мађарски посланик из Будимпеште

[615] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

са инструкцијама у питању споразума који је на дневном реду. Министар помоћник одговорио ми је да г. Бардошија још нема, али да се може сваки час да поврати. Нико овде нема информација да ли ће његове инструкције бити предусретљиве.

Несумњиво, да ће се по овим инструкцијама и држању Мађарске у овим преговорима моћи унапред осетити оно што је најважније: да ли ће Мађарска ићи даље са својим ревизионизмом и после доласка Немаца на домак Будимпеште, или ће засад одустати од ревизионизма и покушати да са својим суседима спасава што је могуће од оног које јој још остаје.

Мађарска је по природи мегаломан, као типична монголска нација, са опсесијама за простор и за вечни покрет, као сви народи некад номадски. Она је имала у старој постојбини а има и на данашњем свом тлу, фатаморгане које обмањују здраву људску памет. Као и Бугари, ни Мађарска се није никад осећала задовољном са оним што је већ некад била постигла, и кроз целу своју историју је ударала главом час десно а час лево: нарочито нападајући на Венецију, Босну и Далмацију, а после турске најезде, силазећи до Косова и Никопоља. Сасвим као и Бугари који су увек задржали неспокојни менталитет једне хорде већма него једне војске: идући увек да освајају и пљачкају а не да загосподаре и да организују, због чега је Бугарска увек и пропадала када год је њена војска била потучена. Обратно од Срба, који су увек и после војничког пораза, већ спочетка, као и на Марици и Косову, и даље, задржавали своје државе дуже времена него своју војничку снагу.

Из ових психичких разлога, важних за политичара колико и за историчара и филозофа, а нарочито пресудног за политички живот једног народа, Бугари верују, а и друге су уверили, да је њихова Мађедонија до Охрида, макар што Бугари нису Мађедонију били видели за хиљаду година које су претходиле ратовима 1913–18; и што су Мађедонију на Косову отели Турци од Срба а не од Бугара... Тако исто је и мене пок. Гембеш уверавао у Пешти да историјска Мађарска иде од Карпата до Сплита, пошто су Мађари дуго имали Далмацију и Босну као васале или протекторате. Ја сам му тад доказивао да су то биле историјске случајности, без везе са суштином која је увек у пи-

тању националне већине; и да се такве илузије саме собом потиру кад се зна, макар што се то заборавља; да је мађарски краљ Лајош пуних шест година водио у Босни, по наредби и са мандатом римског Папе, крсташки рат за истребљење јеретика Словена, што не значи само Срба богумила, него и православних Срба. Овакве дигресије не дају историјско право на претензије какве има Мађарска.

Питање је дакле: где је у овом тренутку Мађарска у којој почиње да се развија нацизам и која има пуно симптома дефетизма и растројства. Хоће ли данас водити политику заједнице са *угроженим*[616] народима, или политику опортунизма са Немачком. Од Италије се нема засад чему надати, пошто је и она сама са провалом Немаца на Бренер дошла у положај Мађарске, и, ако не дођу нека неочекивана изненађења, и сама ушла у ред *угрожених народа*, а, у самом механичком односу, ушла у ред сила другог реда.

Пред данашњим евентуалностима, бар колико ја знам Мађарску за две године колико сам онамо провео као Краљевски Посланик, од 1931–1933, не постоји мађарски државник, осим Бетлена,[617] који би имао снаге да води једну политику коначне одлуке, историјске визије, и политику најкраћег пута. Ако би дошао на власт Бетлен, Мађарска би имала јаког човека али не јако јавно мишљење, ни јак морал народа којим треба оперисати и у *миру* и у рату. Бетлен је протестант у врло католичкој Мађарској, као и Хорти.[618] Ово би у једном погледу везивало два главна мађарска фактора за протестантску Прусију; али је Бетлен непопуларан а Хорти слабог здравља, и зато та веза са Немачком не би била дело људи моћних и провиденцијелних у оваквом одлучном часу.

Према томе, вероватно да ће став Мађарске овај пут зависити у извесној мери и од политике каква буде почела у новој мађарској ситуацији: то јест да ради независно, или са очима упртим у Берлин. Један овдашњи страни мој колега сазнаје од једног пријатеља из Берлина да Немци и сада шаљу оружје Мађарској.

---

[616] Све подвучено у тексту – Ј. Д.
[617] Бивши председник мађарске владе
[618] Миклош Хорти (1868–1957), регент, шеф државе.

Зато је извесно могућно да ће инструкције које овај пут донесе мађарски посланик у Букурешт, бити једно *мерило* већма него једно гледиште.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

Бр. 120[619]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. 331

2. април 1938.

Политичком одељењу

Пратећи најпажљивије питање преговора између Румуније и Мађарске, данас сам разговарао са министром г. Крецианом, начелником Министарства Иностраних Послова, да га питам да ли је мађарски посланик, на повратку из Будимпеште већ од пре неколико дана, имао поновни додир са румунском владом. Добио сам одговор да није, пошто је г. Комнен, Министар Иностраних Послова, већ десетину дана болестан код куће, и тек се 4. априла враћа на дужност у министарство.

Истовремено сам сазнао од г. Крециана како има сазнање из Будимпеште да ће одговор мађарске владе бити негативан пошто у познатој формули за преговоре није поменуто питање мањина.

Као што је познато, румунска формула је нарочито истакла да ће она преговоре водити на основи пуног суверенитета, што се наравно односи у првом погледу на питање мађарских мањина у Румунији[620] чији положај регулише

[619] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

[620] Према попису становништва 1930. године мањине су у Румунији чиниле 28% целокупног становништва. Укупан број становника износио је 18,053.000 док је мањина било 5,300.000. Од тога броја

румунски устав а које не може бити предмет туђе интервенције ни званичне дискусије између две владе.

Г. Крециано ми је рекао да је први корак наишао овако на тешкоће али не неотклоњиве. Мађари би желели, због своје унутрашње политике нарочито, да у формули фигурира питање мањина; али Румуни не могу из својих разлога истаћи да овде уопште може бити званичних разговора о румунским грађанима, макар они били и расно Мађари, пошто би на тај начин Мађарска интервенисала сваком приликом ако би по среди била каква жалба тих мањина, праведна или неправедна, или какав инцидент, случајан или неслучајан.

Свакако, у понедељак или уторак г. Комнен и мађарски посланик Ласло Бардоши ставиће се у додир и покушати, наравно, да преговори пођу правилним путем.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 121[621]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ.
ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Мишљење шефа либералне странке
г. Д. Братјана о новој влади
Патријарха Мирона и о диктатури

4. април 1938.

Господине Претседниче,

Друга влада Патријарха Мирона састављена је без мно-

Мађара је било 1,425.507 или 7,9%. Поједина посланства у Букурешту, заинтересована за своје мањине, располагала су подацима крајем 1938. да мањина у Румунији има знатно више, са Јевејима чак 39%. Мађара је према тим изворима било око 2 милиона. (АЈ, 38 – извештај дописника из Букурешта бр. 619 од 23. XII 1938 – 52–120)

621 Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

го сензација.[622] Непрестано се говорило да ће пет министара претседника који су били чланови прве владе испасти пошто се у врховима сматра да су они испунили своју дужност што су помогли да се укине стари устав и октројише нови. Као шефови разних политичких партија, они нису, како чујем, хтели да се организације странака укину и растуре, и своје услуге су понудиле Круни само у питању промене устава. Међутим, нова влада Патријарха Мирона је одмах сутрадан по свом саставу као први свој посао урадила укидање странака.[623]

Да бих, по дужности, сазнао шта о том мисли шеф најугледније странке, која има за собом заслугу да је некад противно највишој вољи, стала у рату на страну Србије, посетио сам г. Дину Братјану. Отмен румунски бољар, човек светски, са озбиљним образовањем и врло господским навикама, г. Братјано је по мом мишљењу, дух прецизан, логичан, синтетичан, најевропскија појава међу румунским политичарима, у великом делу оријенталаца и специјално Левантинаца. Две ствари га држе пасивним и без импулсије какву би извесно имао по снази свог уверења, по свом патриотизму, по љубави за странку; његова доста учестана болест (реуматизам) и његов карактер одвећ мало борбен за ново доба пуно побеснелих сујета и сумњивих компромиса.

Он ми је рекао: – Као што видите, ми за четири месеца имамо четири владе.[624] Није искључено да са оваком обилатошћу и даље се код нас продужи. Патријарх нам је опет дошао за претседника, мада цела Румунија верује да је њега Бог дао за молитву и благослов, а не за политику и еконо-

---

[622] На седници Министарског савета у Двору од 30. марта којом је председавао краљ Карол, патријарх Мирон је поднео оставку кабинета, да би му краљ опет поверио састав нове владе, истог дана. (AJ, 38 – извештај дописника из Букурешта од 30. и 31. марта – 53–121)

[623] Нова влада је одмах по конституисању, у ноћи 30/31. марта донела одлуке: да се распусте политичке странке и удружења; да се оснује Крунски савет; да се оснује Министарство националне привреде; да се заведе контрола опште делатности; да се оснује Виши привредни савет.

[624] Двадесет осмог децембра 1937. влада Георга Татарескуа дала је оставку (на власти од 2. I 1934), а истог дана владу је формирао Октавијан Гога који је пао 10. II 1938. када је формирање владе поверено патријарху Мирону. Његова друга влада као у нап. 622 уз овај док.

мију. Колико ће се држава њим користити нико не зна, али колико ће црква овим изгубити, о томе се нико не вара, а ово је жалосно кад се зна да је у Румунији данас православна црква, као и за време Турака, једина организација која држи народ у некој духовној заједници, да се не поживотињи и бољшевизира.

– Нама у Румунији одиста ни фашизам ни бољшевизам ни нацизам нису у природи. Нацизам се отворено намеће, фашизам се кришом увлачи, а бољшевизму се отвара пут безакоњима, као у Шпанији. Не води се рачуна о расним стремљењима народа, ни о битним потребама дубоко заосталог сељаштва. Нама ове новости нису потребне и нико их није желео; према томе их нико неће ни трпети... Ми смо имали пре три месеца међународни положај и унутрашње стање какво никад нисмо пре имали. Нашим старим уставом је цео свет био задовољан и никад се није чуо један румунски глас против њега. Ми смо тај устав израђивали од 1913 до 1923, значи пуних десет година. Сад нам је наметнут нови устав накрпљен од неизвесних лица за непуних десет дана. Први је био ремек дело одговарајући природи и навикама, потребама и прогресу румунског народа. Тај је устав бачен као нечиста крпа, и наметнут други направљен за неколико нервозних дана и [од] неколико импровизираних лица.[625] Исто тако је пао и изборни закон којим смо се поносили. За све ово је спроведен плебисцит[626] којег се стидимо: гласало се за Краља или против Краља, што нико не би смео ни у једној другој земљи урадити. Најзад друга влада истог Патријарха Мирона извршила је оно што је још било остало не да се обори, јер је већ било оборено, него и да се сахрани: а то је растурање свих румунских народних политичких странака. Према томе, оно тело које је створи-

[625] Устав који је проглашен 21. фебруара припремила је комисија у којој су били министар иностраних послова Мическо као највећи румунски правни ауторитет, његов заменик Г. Татареско, министар унутрашњих послова А. Калинеско и министар правде Канчиков. (AJ, 38, пов. бр. 633 – извештај дописника из Букурешта од 21. II 1938 – 53–121)

[626] Плебисцитарно изјашњавање о новом уставу обављено је 24. фебруара и за њега се изјаснила огромна већина. Краљ је хтео и желео да се плебисцитом добије морални основ а тиме и одрешене руке за спровођење уставних одредаба. (AJ, 38, извештај дописника из Букурешта од 27. II 1938 – 53–121)

ло државу, организовало, ујединило и сјајно афирмирало Румунију, бачено је у прашину. Заборавља се, велим вам, да никад Румунија није била ни унутрашње јака, ни тако богата, ни тако угледна у свету као пред саму данашњу диктатуру. А где ће она одвести, видећемо, пошто се њом не користи Круна него Кодреано који са пропашћу народних политичких странака, једино добија, пошто су оне народ чувале од његове заразе.

Најмање је био данас моменат за ове експерименте. Политичке странке су биле еластичне, јер кад једна влада није више била по вољи народа, долазила је друга да прими одговорност. А ако данас народ не буде задовољан, шта да се мења. Круна је под сваку цену хтела диктатуру када то ни једна странка није хтела. Покушало се одавна најпре разбијањем политичких странака. Тако је задобијен Вајда да напусти Манијуа, и Гога да напусти Авереска, пошто је требало најпре потрести врхове. Али нико у народу није пошао за њима. Тако и они који су се доцније одметнули од странака, никог нису повукли собом, што је типичан румунски случај. Г. Братјано не помиње Татареска који у овом моменту спрема цепање либералне странке, али о њему говори као о ефемерној личности са неприкривеном дистанцијом.

– Шта је то Устав? пита се Братјано. То су гарантије за три врсте битних начела: за Круну, за законодавни фактор, за судство. Први је себе и одвећ изложио и ангажовао; други је пропао пошто се закони намећу указима; а, најзад, трећи је упропашћен пошто су судијама одузета права сталности.

– Разумем, каже даље г. Братјано, оно што се догодило у Италији и Немачкој, где су дошли на власт људи из масе и наметали диктатуру одоздо. Они су лично природом опредељени да поремете стари систем живота и наметну нови, бољи или гори. И створили су диктатуре типичног типа: значи један режим сталан, а не сваки час нове владе и затим једно питање расизма као у Немачкој, и крајњег национализма, као у Италији. У Турској диктатура је изменила цео животни строј народа: културни, верски, политички, морални, привредни. Али у Шпанији је једна диктатура без великих способности за централизацију довела до грађанског

рата, упропастила династију, довела странце да у будуће решавају њену судбину и у њој праве своје обрачуне.

Част ми је послати ове речи буквално забележене шефа велике либералне румунске странке. Он је *веома песимист*[627] са погледом на данашње експерименте који све већма ослабљују народ за централизацију.

Додајем да су прекјуче царанисти држали збор на којем је донесено решење да се одбије послушност одредбама о укидању странака позивајући се чак и на нови устав који предвиђа странке и слободу јавне речи и контроле. Што је најгоре, овај покрет Манијуа, којег треба посматрати као провинцијски, узима све већма маха као трансилвански. У Трансилванији су шефови још из времена народних борби за ослобођење, и данас врло популарни, доста тешко навикавани на навике и методе старе Румуније, и незадовољство прелази у партикуларизам, што се можда даје сузбити силом али не умирити уверењем. Верујем лично да је ово, између осталих, једна појава која може ометати мирни развој прилика у Румунији. Ово тим више што се прави овог момента картел политичких странака против диктатуре, од којих су већ сагласне странке Манију, Ђорђе Братјано и Јунијан, а очекује се и евентуалан споразум њихов са Дину Братјану. Либерали су имали на прошлим изборима 36%, Манију 26%, Ђорђе Братјату и Јунијан 5%, али и много више по симпатијама у народу него по сили изборног закона.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

[627] Подвукао Ј. Д.

Бр. 122[628]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ.
ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 356

14. април 1938.

Господине Претседниче,

Турски посланик ми каже како је сазнао да је ових дана Француска питала Румунију какво ће држање заузети ако Немачка нападне Чехословачку. Одговор је Румуније био да ће у овом случају поступити као чланица Друштва Народа пошто са Чехословачком је не вежу него пакт Мале Антанте који се односи на одбрану уговора Трианонског, и пакт Друштва Народа чијим чланом и даље остаје верна.

Покушао сам да сазнам колико је тачна ова информација турског посланика али нисам успео да видим г. Петреска Комнена који ће ме моћи примити тек идуће недеље.

Покушаћу да истом приликом сазнам и како иду даље преговори са Мађарском о којим сам имао част већ извештавати Вас раније у два маха.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

[628] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

Бр. 123[629]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ.
ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 360
Унутрашња ситуација у Румунији

17. април 1938.

Господине Претседниче,

У Румунији се ситуација компликује, као што се могло предвиђати. Ја сам већ известио Министарство у своје време да је Кодреано распустио странку „Све за земљу“, али да је задржао нетакнуту организацију гвоздене гарде. Значи задржао десетину хиљада легионара који су пионири и апостоли једног новог стања у будућој држави без Јевреја, без корупције, са правдом за малог човека, за националну религију... итд. Кодреано није напустио Румунију као што се предвиђало. Кажу да он сам није хтео, а министар унутрашњих послова Калинеско ми је говорио да је, на против, он Кодреана задржао, не желећи да он у Италији или у Немачкој развија акцију коју би странци могли окренути против Румуније. Говорило се и писало како ће Кодреано бити протеран на Змијско Острво, на ушће Дунава; али ме је Калинеско уверавао да је то само роман, бачен да забавља машту омладине.

Најзад је избио други случај; можда од пресудне важности.

У току ових последњих дана Манију је успео да задобије Ђорђа Братјана и Јунијана за организовање опозиционог блока. Затим је убрзо, задобио за ову идеју и Дина Братјана, шефа највеће и најугледније странке либералне, која је у средишту нове румунске историје. Манију је представљао на прошлим изборима снагу од 26%, Дину Братјано 36%, а двојица осталих укупно свега 5%, што, како кажу, не стоји у сразмери са личном вредношћу ове двојице последњих. Тврди се да је за овај блок задобијен и Кодреано који је на изборима имао 16%, али чији стварни број присталица остаје непознат, и тајанствен, можда и претећи. Укупно узевши, дакле, ови проценти би представљали цео блок румунског народа, окупљеног

[629] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

око својих вођа, спремних да поведу борбу са диктатуром и, у крајњој линији, са самом Круном.

Међутим, на другој страни, бар према речима Калинеска и Татареска, ствари сасвим узимају нов облик према којем стари бројеви нису више никакав фактор који одлучује. Другим речима: борба се неће водити у народу и пред народом, него само у име програма диктатуре која би ускоро довела до нових избора, новог народног представништва и нових експонената и шефова. Како сазнајем даље, Круна има намеру да на своју руку оснује две странке: једну почињући од разбијања либералног блока, којој би се затим на чело ставио Татареско, а другу разбијањем цариниста Манијуових, којим би дошао за шефа Калинеско. Оба ова будућа вођа су данас дисиденти двају горњих блокова, људи врло окретни и врло жилави. Постоји и веровање да Круна, напротив, већма жели основати једну јединствену странку, и своју, којој би „фирер“ био Татареско. До овог момента мени овај други упрошћенији облик изгледа вероватнији, ближи природи данашње ситуације у врховима.

Први резултат стварања блока опозиције био је, наравно, меморандум Круни, али о којем, до овог момента, нема ничег позитивног у јавности. Ако он одиста постоји, његова садржина се унапред предвиђа: позив да се врати народу његов суверенитет, право контроле и слободне речи. Ја сам лично добио утисак да ова два противничка табора још непрестано одмеравају снаге један другоме, али и да оба имају своје илузије. Владино осећање је да ће лако поцепати постојеће странке, зато што се видело како су из њих већ лако емигрирали неки од првих њихових људи: Татареско и Канчиков од либерала, а Калинеско, Потарка и Силијон од цараниста. Са стране опозиције опет долази уверавање да су се и диктатор и влада већ отпочетка показали неспособним, пошто за четири месеца у Румунији се смењују четири владе... Не постоји, веле, у врховима уверење ни осећање мисије. Диктатура румунска нема оно што је најбитније: једну сталну владу, једну расну политику, један план и могућност за одгој новог менталитета: нараштаја духовно бољег а не партизанског. Не верује у могућност корпоративног парламента пошто га ни Италија није још успела остварити за десет година откад прави напоре итд. Поред људи из владиних кругова, имао сам понекад прилику

да сретнем и лично људе из овог другог табора. Они верују одиста да влада није патриотска, да у врховима постоји укус за немачке идеје, да у влади имају наклоност да примају утицај Југославије, што је наравно апсурдно. Дино Братјано је говорио да је диктатура најгори од свих режима, уточиште оних који су најпре изгубили рат а затим памет, и да ће румунски народ показати своју снагу отпора. Тврди да је Румунија до диктатуре имала углед у свету и благостање у народу какве никад није дотле памтила, и да је, према томе, диктатура наметнута из самовоље, мегаломаније, снобизма и пометености. Додаје да је ова наклоност за разбијање народних партија већ од ранијег датума: Круна је успела одвојити Вајду од Манијуа, а Гогу од Авереска, и то мирним путем, али да даље није ишло. Сад је Патријарх дошао и саставио био прву владу да обори устав, који је израђиван десет година од првих људи, и против којег до јуче није устао ни један румунски глас; а затим да наметне нови устав, који је један крпеж, направљен за неколико нервозних дана и од неколико неодговорних и безимених људи. Затим је дошао плебисцит којег се, вели, румунски народ стиди пред светом. И, најзад, каже, макнути су из владе пет бивших министара председника који су тај државни удар омогућили из духовне слабости и физичке оронулости, да оних дана дође друга влада Патријархова која је наставила линију насиља тим што је донела најзад и закон о укидању народних партија. Братјано додаје: значи и растурање либералне партије која је организовала румунску државу, довела данашњу династију, извршила уједињење...

Из кругова Манијуа се говори још оштријим језиком. Кажу да се данас све ради из авантуризма, воље за насиље, садизма. Да у позадини стоји отворено нацизам, прикривено фашизам, а по укусу за корупцију и насиља, несвесно припремање бољшевизма... Диктатура је, кажу, осим тога, безлична и безбојна, скрпљена од туђих подеротина, бирана путем који су баш туђа искуства показала фаталним. У Трансилванији се ствара уверење да Букурешт није више гравитациона тачка, да не представља атракциону силу, да, напротив, шири страх од власти а не љубав за државни ауторитет, и да ради и тиранијом према онима који су пришли старој Румунији само на праву споразума. Наиме, Манију је у Трансилванији шест месеци имао народну владу, а Инкулец у Бесарабији. Ове земље су својевољно хтеле уједињење, и само зато је оно могло

бити и остварено. Ако им се данас одузму слободе које им ни странци некад нису одузимали, те земље ће, каже се, разумети шта треба да ураде...

Братјано је једном мом колеги рекао: диктатура с једне стране омогућује напољу мешање тоталитарних држава у унутрашње ствари, а унутра разбијањем народних партија олакшава да Кодреано осети како су пропале једине барикаде које су му у народу сметале. Према томе се целом ситуацијом не користи Круна него Кодреано, који је тобож био повод за државни удар, за рушење целог једног одбранбеног система према иностранству.

Неоспорно, опозиција у Румунији подржавана је подједнако од странаца: либерали и царанисти из Француске и Енглеске, а гвоздена гарда из Немачке, а до скоро и из Италије. Манију је стари парламентарац из аустро-угарске школе, навикнут на ред већма него на слободу, али верујући да нема реда без саглашења и споразума, због чега ће сигурно продужити борбу све док се силом не натера на покорност. У Трансилванији је Манију свакако једини морални фактор и народни поузданик. Дину Братјано је такођер остарео пре времена, тип одвећ великог господина међу данашњим скоројевићима, доктора европског међу румунским политичарима, који су већином, како кажу, оријенталци и левантинци. Значи лично неспособан за вођство на дуг рок и за дуги дах. Кодреано је опет мистик и револуционар, који оперише молитвама по црквама и ножем по зборовима, али не политичар и државник, то јест савест једног народа и херолд једног времена.

За странца, румунски живот у суштини и садржини, на целој линији представља нешто узето из друге руке, угледањем, и снобизмом. Али да на обе завађене стране ипак постоји ретко прегалаштво и готовост за ударање силе на силу, ово је извесно. Људи који нису заинтересовани партијски, сматрају да ова цела појава задаје свакоме тешке бриге у тренуцима када се Румунија и иначе налази угрожена не мање него Чехословачка.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

Бр. 124[630]

МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 361
Откриће Кодреановог припремања
устанка и јуриша на Букурешт

17. април 1938.

Политичком одељењу

Влада објављује да је открила један организован покрет који је ишао за тим да обори постојеће стање. Покрет се назива *запрепашћујућим*.[631] На челу његовом се налази Кодреано а сви летци који су ухваћени, доказују да је ограничен само на његове легионаре. Нађени су депозити оружја, униформе, заставе; а све ово упркос недавно донешених закона за одбрану државе.

Из писама Кодреана и његових главних људи, Николе Тоту и Јона Банеа, Баника Добре, итд. излази да је Кодреано дао својим присталицама јемство 1) да ће наставити борбу са још већом жестином, 2) да ће „уклонити“ оне који траже главу шефа легије, 3) да ће се *под цену живота* он и његови људи одупрети свему што не одговара њиховом идеалу и програму ... Каже да његову странку влада није могла укинути, али да то ни он не може, „пошто се душе не раздвајају“. Али он декретира да и поред привидно укинуте странке остају групе са шефовима на челу, који неће општити писменим циркуларима него усмено од шефа до шефа, званих „покрајинским“, и преко којих ће он саопштавати своје наредбе. Каже даље, *да не путује ван земље. Али ако ипак перфидија победи, ви знате шта вам остаје да урадите*, закључује Кодреано. Писмо је датирано из Букурешта 25 фебруара 1938. Али има и више:

Његов командант у Албији, легионар Никола Тоту, шаље поверљиво писмо којим тражи да се сваки легионар изјасни 1) да ће ићи до краја и под цену ма какве жртве *ако започне одлучна борба*; 2) ако пристаје, онда се одриче свега што је материјална добит, и да ће се исти час одазвати великом пози-

[630] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.
[631] Све подвукао Ј. Д.

ву свог шефа; 3) он ће положити заклетву „мотамарин“ којом се обвезују *до смрти* да неће узмакнути кад капетан (Кодреано) дадне заповест. Одговор на ове тачке, команданти легионара ће дати кад се затраже, додајући своје личне закључке, затим број легионара сваке општине или среза који су дали заклетву, и колико су се устезали да је дадну. Ако задоцни неко преко 20 априла биће, каже се у писму, лоше забележен. Писмо овог Н. Тоте је датирано 30 марта 1938.

Други командант Баница Добре из Алба Јулије потврђује легионарима пријем изјаве и да су готови да на први позив жртвују свој живот за коначну победу легије. Додаје затим: „Капетан (Кодреано) је решио да води борбу до краја и да ће дати знак за одлучну борбу.“ Он честита за ову храбру изјаву легионара итд. Писмо је из Алба Јулије 3 априла 1938.

Осим овог, влада је извештена да је Кодреано упутио писмо легионарима против Патријарха, које иде од руке до руке. Кодреано наиме назива Патријарха бестидником, а његове другове министре изветрелим мозговима који спремају за њега „Острво Змијско“. Кодреано говори у име „генерације“ која неће ништа тражити него отети оно што је њено, „под цену победе или мучеништва... “ Писмо Патријарху је датирано 28 марта 1938.

Један командант из Брашова Дукару, радник канда из фабрике оружја. Он позива легионаре да се састају редовно али прикривено, да непрестано помињу своје погинуле легионаре, да читају само књигу свог шефа, да буду опрезни и спремни. Влада објављује затим један непотписан циркулар у којим се позивају легионари на устанак против народних змија, и да отму што могну од оружја, српова и коса, и да убијају псе народне. После овог полиција је упала код Стефана Миртеска у Букурешту и нашла велико стовариште муниције, бомби, револвера итд. Код легионара Јона Комсо у Фагарашу нашло се пет пушака мађарских са наоштреним бајонетима и чији су фишеци били већ испаљивани.

Ово је све у јутрошњим листовима влада објавила крупним словима и с очевидним планом да спреми јавно мишљење на драконске мере које можда намерава предузети, али у исто време да уплаши, и, ако је могуће, растури и растроји странку легионара у самој њеној матици.

Нико, одиста, не умањује значај легионарског покрета, фанатизма и бруталности. Они су несумњиво странка најмање слична европским странкама и покретима, и, као што сам још раније јавио, по психичком стању и средствима, потпуно у стилу руских завереничких странака из предвечерја револуције.

Г. Калинеско, министар унутрашњих послова, рекао је једном мом колеги, да влада рачуна са атентатима и да су зато увек могућа изненађења. И мени је Госпођа Калинеско рекла да се и њеном мужу непрестано шаљу претње у живот.

Очевидно је, дакле, да горњи аларм значи улазак у борбу владе против Кодреана и његове странке, почињући од данас. Сазнајем при завршетку овог писма да су већ затворени около 60 свештеника, велики број резервних официра до степена пуковника, доста учитеља и људи из народа. Влада нарочито подвлачи да је био спремљен удар на Букурешт што изгледа на први поглед мало претерано, бар за овај моменат.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 125[632]

МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. 368/XIX/38

20. април 1938.

Политичком одељењу

Односно румунско-мађарских преговора г. Петреско-Комнен ми је данас буквално рекао следеће које сам забележио по његовом диктанду:

За десет дана, макар што је иначе у међувремену два пута долазио у Министарство, мађарски посланик Бардоши није говорио о питању преговора.

[632] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

Али пре четири-пет дана дошло је до нових разговора између Петреска-Комнена и Бардошија, којом се приликом румунски министар жалио на то ћутање, и предложио Бардошију да не прави питање од општих питања и принципа, него, имајући у очима хисторијски сат који проживљујемо, да учини велики напор на себи самом како би практично проучио текстове који су му предани. А пошто ови текстови нису неки диктат него само једна база на дискусију г. Комнен се изјавио готов да чује сугестије мађарске владе, да их проучи са благоволењем, а после да их преда даље Београду и Прагу.

Г. де Бардоши је на ово изјавио са своје стране да алинеа која се односи на члан 51[633] Трианонског уговора и члана 239 који се односи на питање арбитрарних судова, сматрани су као неприхватљиви и према томе нема потребе да се претреса ни све друго што је у текстовима.

Г. Комнен је одговорио да то није најсрећнији начин за преговарање и сугеришући напротив да се све што је у тексту испита контрадикторно и у пријатељском духу, пошто преговори морају доћи до једне компромисне формуле у којој би се чиниле међусобне концесије.

Мађарски посланик г. Бардоши је одговорио да, за преговарање на оваквој основи, мораће тражити од своје владе нове инструкције, и у том циљу отпутовао је јутрос за Будимпешту.

Г. Комнен га је молио да се врати што пре како би могао на наредном састанку Мале Антанте 4-7 маја реферисати својим колегама, пошто до сада није забележио друго него само мађарско одбијање преговора.[634]

Саопштавајући ми горње, г. Комнен каже да се ови преговори пресирају са свих страна, али да сви савезници и пријатељи праве притисак у Букурешту а нико то не ради и у Будимпешти.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

---

633 Члан 51 говорио је о забрани утврђивања братиславског мостобрана.

634 Мађари нису журили са преговорима јер је чехословачка влада преко свог посланика у Будимпешти М. Кобра понудила да Чехословачка донесе мањински статут за све мањине у држави, па и за Мађарску. У Будимпешти су стога чекали понуђено како би могли уцењивати Румуне који нису давали ништа у погледу мањина. (В. Винавер, *нав. дело*, 272–273)

Бр. 126[635]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ.
ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 403.

26. април 1938.

Господине Претседниче,

Цео државни апарат у Румунији у овом моменту је заузет угушивањем Кодреановог покрета. Овом покрету је предходила једна тужба професора Николе Јорге да му је Кодреано написао једно увредљиво писмо и то док је Јорга био члан прве патријархове владе што отежава оптужбу. Кодреано је пре неколико дана изведен на суд у Букурешту.[636]

Ушао је у судницу блед, тешко уморан, изгужваног одела, чак понегде и прљавог. Његова таква појава у судници изазвала је сензацију. А како се половина суднице дигла на ноге у знак поштовања према њему, председник суда је припретио да ће испразнити дворану ако се сличне манифестације понове.

Кодреано је одмах изјавио, уморним гласом, да су га довели жандарми из притвора, да му нису дали три ноћи да оклопи очи, и да жали своју отаџбину која се спустила на таква средства, после којих му је речи председник забранио уопштавање и дигресије враћајући га на то да је пред судом да се брани а не да оптужује. Кодреано је и овде одговорио жалећи професора Јоргу који га је најпре под именом Николе Јорге напао у свом личном органу, а затим га изводи пред суд као члан владе, што нема никакве везе једно с другим, и што показује праве намере режима. Кодреано је на ово додао да је и полиција поступила ових дана са фалсификатима да покаже тобожњи његов јуриш на Букурешт, *пошто ни једно од публикованих писма о завери није његово*. Кодреано је још додао да му влада није дала времена да састави одговор на оптужбу него га је одвела у притвор да га изолира од света и онеспособи за документацију.

[635] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

[636] Кодреано је ухапшен 17. априла а суђење одржано 19. априла 1938. године. (AJ, 38, извештаји дописника из Букурешта од 17, 18. и 19. априла – 53–121)

Кодреано је ипак осуђен на шест месеци затвора за увреду Јорги, који се сад уплашио свог успеха, страхујући да гвоздена гарда не потражи од њега задовољење за све што се против њих предузима.

Хајка на гвоздену гарду врши се на врло широком плану. Свет не верује да је Кодреано спремао јуриш на Букурешт пошто је и сам сматрао и изјављивао да му требају две пуне године да се спреми за узимање вођства државе у своје руке. А верује се и да је он, уверен у пропаст свих осталих партија, био природно одређен да направи „марш на Букурешт“ на начин Мусолинија, то је позивом од Круне као што је то било у Италији, не остајући Круни никакав бољи избор у ситуацији каква настаје. Међутим Калинеско, министар унутрашњих послова, није био овог мишљења него је изабрао такво решење да у будуће гарда не тероризира владу него да сада влада тароризира гарду.

Одиста, после осуде Кодреана коју сматрају у јавности за претерану јер је максимална, настала су даља публиковања писама између вођа гарде и затварања разних лица блиских Кодреану. Сазнајем да Кодреано има свој Сенат, у којем су били четири пензионисаних генерала и пуно пензионисаних пуковника, са великим бројем универзитетских професора и виђених људи разних класа. Овај Сенат се је ретко састајао али је марљиво израђивао планове за будућу управу земљом. Они су сви позатварани. Тако исто су извршена распуштања омладинских организација у народу (читаоница, ресторана, ситних дућана итд.), а бачено у тамницу до 2000 лица међу гардистима. Ово је брзо сведено на мањи број тако да је већ 1500 пуштено а 500 задржано у апсу, од којих су 150 вођа а 350 обичних легионара. Овако стоји ситуација у овом моменту.

Сада сазнајем да је влада у намери да продужи са онемогућавањем Кодреана. Она намерава да обнови процес по убијству пок. Дуке, али овај пут на широј основи како би био примењен нови закон о заштити државе. Тако се објашњава и случај што је доведен у Букурешт робијаш Белимача који је својом руком убио председника Дуку. Циљ би био да се опасан лудак какав је Кодреано и његова разграната мрежа коначно униште тим што би „капет“ био осуђен на више година робије, ако ли не и на вечну робију.

Неоспорно, није влади румунској ништа друго ни остајало ако није хтела да овог манијака који, оперише молитвама и ножевима, имадне помоћу странаца за господара ситуације. Са више страна су ме уверавали да Кодреано никад не би ни успео личном снагом да постигне тако велики утицај у народу да га нису помагале извесне политичке партије како би једна другу појеле. Помагали су га, кажу, у своје време и Вајда а после њега и Татареско. Али кад је покрет Кодреанов захватио велики део народа и целу омладину, сада је потребно да се гарда уништи у корену и на тај начин спреми ситуација за будућу владу Татарескову, на јесен, како се још увек претпоставља.

Људи упућени кажу да је Патријарх Мирон морао да учини жртве које је учинио, и примио владу која треба да узме на себе хајку на гардисте: као шеф свештенства које је великим делом било са гардом, и затим као духовни отац омладине која се била везала заклетвом за послушност Кодреану. Његова влада, према томе, може се и евентуално мењати разним реконструкцијама, али мора остати до коначне истраге Кодреана и његових легија.

Додајем да је војска а нарочито полиција ових дана нарочито у алерту. Краљева „грипа“ се сматра политичком тактиком: да избегне разне ускршње литије у којима је обично учествовао ранијих година.

За генерала Антонеска, доскорашњег министра војног једни причају како му је саветовано да путује неко време у иностранству, а други говоре да се склонио у земљи. Познато је да је овај генерал, најомиљенији у војсци, био дуго у немилости због тога што његова жена није хтела да пружи руку извесној дами која је иначе пуно цењена у врховима. Сада се поговара да је поново својом гордошћу успео озловољити против себе своје старешине.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

Бр. 127[637]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ.
ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. 405/XIX/38
Преговори са Мађарском

23. април 1938.

Господине Претседниче,

Пошто је тек јутрос, после ускршњих празника, отпочео поново рад у овдашњем Министарству, потражио сам одмах додир са г. Комненом да видим шта има ново по ствари преговора са Мађарском пошто сам сазнао да се мађарски посланик пре два дана вратио из Будимпеште. Међутим, г. Комнен био је све до подне у Синаји и вратио се овамо тек вечерас. У међувремену примио ме посланик г. Крециано, начелник Политичког одељења и дао ми је сва потребна обавештења по најновијим разговорима. Такође г. Комнен одмах на повратку у Букурешт позвао ме телефоном да се одмах видимо и саопштио ми је следеће:

Отишао сам био да се одморим 3-4 дана у Синаји, али ме тамо нашао мађарски посланик г. Бардоши са којим сам имао разговор који ме, морам признати, изванредно изненадио. Ја сам питао г. Бардошија какав је положај заузела мађарска влада по питању текста који су јој предложиле три савезничке владе односно мањина. Г. Бардоши је одговорио буквално следеће: „La formule presentee par les trois Pussances ne satisfait pas le Gouvernement hongrois. Vu le fait nouveau que le Gouvernement tchecoslovaque a decide d'elaborer un nouveau statut, le Gouvemement hongrois croit utile d'attendre la promulgation de ce statut dans l'espoir qu'il donnera satisfaction aux revendiquations des minorites hongroises".

Ја сам, вели даље г. Комнен, био изненађен какве је то изјаве могла правити чехословачка влада независно од нас других двојице, после чега сам, сасвим природно, ишао да проверим ову мађарску тврдњу и добио од г. Крофте следећи одговор:

[637] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

„Le statut general des minorites est considere par le Gouvemement tchecoslovaque comme une question interieure qui ne peut former l'objet des discussions avec la Hongrie ou avec l'Allemagne. Le Ministre de Tchecoslovaquie a Budapest, M. Kobr[638], n'a parle qu'a titre informatif au sujet du statut. Je desire que les conversations se continuent toujours dans le sein de la Petite Entente comme jusqu'a present et je n'ai nullement l'intention de compliquer les negociations que vous (Comnene) mene a Bucarest en vue de normaliser les relations avec la Hongrie en introduisant le statut minoritaire."

После овог уверења из Прага, да никад чехословачка влада није ништа изјавила слично оном што је г. Бардоши тврдио[639], нити мисли третирати питање мађарских мањина изван оквира Мале Антанте, ствар је почела да се расветљава. Ово тим пре што је г. Бардоши донео затим своје контрапропозиције, које имам част доставити у прилогу овог писма. Г. Комнен, примајући ове контрапропорције, направио је озбиљне резерве у погледу садржине самога текста, а нарочито у погледу чл. 3[640], задржавајући себи право да се о њему изјасни као и да каже мишљење о истом члану и других двеју савезничких влада, чим буде сазнао о том питању гледиште Прага и Београда.

---

638 Милош Кобр, чехословачки посланик у Будимпешти.

639 Сама понуда из Прага да ће Чехословачка донети статут за мањине у својој држави пружала је могућност билатералних преговора. Мађарска је успела да протури идеју одвојених преговора коју је чехословачки министар иностраних послова Камил Крофта нудио, иако из супротних разлога, па је у том смислу Бардоши и наступио у разговору са Комненом. (В. Винавер, *нав. дело*, 272)

640 У члану 3 Мађарска је тражила билатералне споразуме, чему се супротставио председник југословенске владе, сматрајући да се може пристати само на унилатералне концесије. Мала Антанта је од 1937. нудила споразум са три идентична билатерална уговора и Мађарска је то била прихватила, а сада је тражила одвојене споразуме, што је Мала Антанта одбила. У мађарском предлогу, који је био одговор на нацрт Мале Антанте од 18. марта, није помињано признање статуса кво и пријатељских односа, јер је мађарска влада сматрала да је довољно позвати се на Бријан-Келогов пакт о одрицању од рата, који је она са резервом потписала – начело ненападања условила је ревизијом Тријанонског уговора. На тај начин мађарска влада је хтела да се у будући споразум унесе и питање ревизионизма онако како је сматрао председник југословенске владе Стојадиновић. (В. Винавер, *нав. дело*, 274)

На крају ми је г. Комнен рекао своју импресију како верује да Мађарска одиста не жели споразум, али верује да је у интересу нас осталих да се преговори продуже овако „viribus unitis“.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

Бр. 128[641]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ.
ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов.
Разговор са немачким послаником о посети Хитлера у Риму, о путу Хенлајна у Лондон, о питању немачких мањина у Румунији, о акцији Краља против Кодреана

14. мај 1938.

Господине Претседниче,

Био сам данас код немачког посланика који ми је рекао следећа опажања:

1) *Односно посете Хитлерове у Риму*[642] каже да је испала на потпуно задовољство. Поново је утврђена линија

641 Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

642 Припајање Немачкој Судетске области, у којој је живело око 3.200.000 Немаца, био је поред Аншлуса најважнији задатак Хитлерове спољне политике крајем 1937. године. Пошто је успешно окончао Аншлус, на реду је била Чехословачка. Хитлеру је за почетак била потребна подршка његовог главног савезника Мусолинија, па је у том циљу посетио Рим почетком маја 1938. Том приликом је уверавао Мусолинија да су Алпи граница Италије и Немачке, тј. да нема претензија на Тирол. На Хитлерову одлуку да се обрачуна са Чехословачком због Судетске области, Мусолини није ставио примедбе, што је Фиреру значило да ће Италија и овога пута бити благонаклона према спровођењу његових агресивних планова. (Ч. Попов, *нав. дело*, 547)

заједничких интереса и заједничке акције. На моје питање да ли је тачна новинарска вест да је овај пут извршена подела зона: Балкан Италији а Средња Европа Немачкој,[643] он је ово одбио, не само у политичком него и у економском погледу. Не одриче да је Италија била нешто узнемирена неочекиваним решењем аустријског питања, али да је Немачка уверила Италију како је то урађено овако преким начинима само зато што је Шушниг покушао један издајнички препад својим плебисцитом. Каже даље да је Италија добила свечане гарантије од Хитлера да ће Бренер остати непоремећена вечна граница и да ће он показати да треба поштовати „немачку реч“, после чега је Италија сада успокојена...

2) Односно пута Хенлајна[644] у Лондон, немачки посланик сматра да је то урађено како би Хенлајн био посредник а не Хитлер у свему што се тиче обавештавања и преговарања по питању Судета. Наравно, Хитлер остаје и даље на свом гледишту да неће Немачка дозволити према Судетима досадашњу политику бича. Г. Фабрицијус прави познату теоријску разлику од аутохтоних Немаца као што су Судети и колониста као што су код нас и у Мађарској. За аутохтоне Немци у талијанском Тиролу којих има 160.000 каже да не вреди

[643] Директор листа „Курентул“ је у броју од 13. маја, о састанку Хитлера и Мусолинија у Риму 7. маја, писао између осталог да је Италија предлагала да Немачкој призна њене интересе у Румунији, а да Немачка њој то исто призна у Југославији. (АЈ, 38, извештај дописника из Букурешта од 13. V 1938 – 53–121)

[644] Конрад Хенлајн, вођа Немачке судетске партије, која од парламентарних избора 1935. представља главну политичку снагу међу Немцима у Чехословачкој. Била је у вези с нацистичким вођством у Немачкој, одакле је примала помоћ. По налогу из Берлина, преко немачког посланика Ајзенлора, скривеног диригента судетских Немаца, Хенлајнова партија је преко свог заступника у чехословачком парламенту затражила 29. марта 1938. да се Судетској области да политичка аутономија, после чега су уследиле демонстрације немачког живља, провокације нациста, претње и сл., чиме је отворена судетска криза. Пошто је добио сагласности од Мусолинија за акцију у Судетима, Хитлер је хтео да испита терен до које границе ће се Енглеска и Француска ангажовати за судбину Чехословачке. У том циљу је, а и према жељи британске владе, Хенлајн и путовао у Лондон где му је препоручена умереност. За време преговора у Лондону, Хенлајн је разговарао и с чехословачким послаником Јаном Масариком, који је известио Праг да је на Хенлајна разговор са енглеским круговима оставио дубок утисак. (Ч. Попов, *нав. дело*, 544–546; Б. Ј. Д., пов. бр. 472 од 17. маја – пут Хенлајна у Лондон, Х–В–29)

ратовати јер би требало за њихово ослобођење изгубити других два милиона Немаца. Енглези који дејствују у Прагу[645] искрено, већ би довољно присилили Бенеша[646] на попуштање али иза Бенеша стоји Француска[647] (а пре је говорено Русија).

Немачки колега ми је на атласу показао „чудну фигуру територије“ чехословачке; затим ми је прстом упро где се налазе после Судета и Рутени, и Пољаци, и Мађари, и Словаци... Као о мозаику који се не даје одржати пошто је апсурдум. Пошто овако ревизионистичке државе сматрају и остале земље Мале Антанте, приметио сам да су и Масарик и Хоџа Словаци, и да ће Словаци увек радије остати са Чесима него можда примити нова решења. На ово је г. Фабрицијус додао: била је једна идеја да све ово треба „хелветизирати“, то јест направити новом Швајцарском, али је затим поменуо да је и та идеја отпала, или да уопште и није била немачка. Гледајући географску карту рекох немачком колеги: „У случају оружаног сукоба, Праг би дошао затим на границу Немачке...“ Он је затим испружио оловку упопреко на средини Чехословачке показујући затим леву западну њену половину: „Све би ово отпало... “ остало би решили Мађари, Пољаци и други.

3) Односно немачких мањина у Румунији (800.000 Са-

[645] И поред неслагања у британској влади превладао је став председника Чемберлена и министра иностраних послова лорда Халифакса да се Прагу саветује споразум са Хенлајном, чак и преко граница устава. Овакав савет упућен је након састанка у Лондону од 27–28. априла између Чемберлена и Халифакса са француским премијером и министром иностраних послова Едуаром Далађеом и Жоржом Бонеом. Французи су такође саветовали Прагу споразум „у оквиру државне целовитости“. (М. Ванку, *нав. дело*, 225–226)

[646] Едуард Бенеш (1884–1948), политичар и државник, председник чехословачке републике.

[647] Француску је с Чехословачком везивао уговор о савезу из 1924. године, а уговор Чехословачке и СССР-а из 1935. био је условљен француским ангажовањем у случају немачког напада на Чехословачку. Из тих разлога, поред сопствених, Француска је настојала да спречи немачко ширење али није наилазила на разумевање Лондона од кога је тражено да се више ангажује у Европи. У фебруару и марту француска влада је ставила до знања Прагу и Берлину да ће испунити своје обавезе према Чехословачкој у случају немачког напада. Исто је поновљено и 21. маја када је криза око Чехословачке достигла врхунац, на шта је британска влада обавестила француску да ће и она у случају немачке агресије бити на француској страни. (М. Ванку, *нав. дело*, 226–227)

са),[648] г. Фабрицијус каже како је са своје стране све урадио да те ствари пођу повољно... Ствари су ишле добро до пада владе Татарескове и Гогине (очевидно он није наклоњен владама Патријарховим). Тужи се да Румунија неће ништа да уради да би се приближила Немачкој, ама баш ништа ... Румунија, вели, може да и даље остане англофилска, али треба и да рачуна да су се времена променила, чиме жели рећи да је Немачка данас ближе Румунији него раније, и него што су и друге две велике силе. Имам утисак као да је хтео направити алузију да би се после чехословачког питања могло којим несрећним случајем отворити и румунско питање, по многим идентично. Очевидно немачки посланик налази да су односи између Букурешта и Прага и даље остали исти; и да Румунија показује пуно личне воље; и да се овде нешто равнодушно односе према немачким претњама. Он ми је најзад рекао да зна позитивно како Француска неће ратовати за Чехословачку осим ако на то буде пристала и Енглеска.

4) *Односно двобоја Краља Карола и Кодреана*,[649] немачки посланик сумња у успех Краљеве политике, пошто је гвоздена гарда одвећ духовно уједињена, распрострањена и све већма представља једну реакцију моралну колико и политичку. Г. Фабрицијус не говори ништа о тврдњама да су он и г. Сола помагали новчано ову акцију идеолога и моралиста, али сам из целог разговора добио утисак да Немачка не стоји далеко ни данас од гвоздене гарде са чиме ће можда требати да се рачуна.

Немачки посланик тврди да је Круна „погрешила“, желећи тиме рећи да је после уништења осталих политичких партија требала признати за коју верује да одговара потребама земље и духу времена. Сматра да ће Кодреанови људи у најгорем случају, ако дођу до очајања, сви прећи у бољшевизам. Већ су, вели, у једном гарнизону пронашли бољшевичку ћелију.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић с. р.

---

[648] Према попису становништва из 1930. у Румунији је било 745.421 или 4,1% Немаца, а крајем 1938, према подацима немачког посланства у Букурешту, било их је око 900.000. (АЈ, 38, пов. бр. 619 од 23. XII 1938, извештај дописника из Букурешта – 52–120)

[649] Подвукао Ј. Д.

Бр. 129[650]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ.
ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 466
Посланици енглески, француски и немачки о утисцима из Синаје

16. мај 1938.

Господине Претседниче,

Посетио сам енглеског, француског и немачког посланика, а првом приликом ћу посетити и талијанског, да их запитам за њихове утиске из Синаје.[651]

1) *Сер Рециналд Хор*[652] је био врло кратак говорећи: „Ви ме питате за моје утиске из Синаје... Пре свега питајте ме да ли сам уопште понео оданде какве утиске... А затим ћу запитати и ја вас да ли сте ви одиста имали какве утиске...“ На ово сам одговорио да сам ја имао утисака, и то добрих, али се сер Рециналд, по обичају, ограничио да, као Енглези уопште, на девет десетина ствари у животу одговоре са неколико речи домаћег хумора.

2) *Француски посланик*, г. А. Тијери, најмање пасиониран за утиске ове врсте, и који остаје за цео овдашњи свет стран и далек, у политичком колико и у друштвеном животу, час болестан а час из Букурешта отсутан, био је нешто изразитији од енглеског посланика. „Ја сам, вели, задовољан. Нарочито сам задовољан што сам видео вашег премијера – (Мислећи овим да је тако испунио бар једно писмо за своје Министарство). И сматрам, вели, да је ваш претседник и успео: сви су његови предлози били примљени. Он је шармантан“ Г. Тијери је задовољан што је могао и оволико рећи о својим импресијама. А изгледа да је нарочито био задо-

650 Б. Ј. Д., X−B−31, копија.

651 Стални савет Мале Антанте одржао је своје претпоследње заседање у Синаји 4–5. маја 1938. Три министра иностраних послова, чији савез је одавно био пољуљан, расправљали су о судетском питању, о односима са суседним земљама, Дунавској комисији, шпанском рату, Друштву народа, Етиопији. (М. Ванку, *нав. дело*, 233–235)

652 Све подвучено у тексту – Ј. Д.

вољан што је могао том приликом лично предати у Синаји познату хартију која се односила на уређење питања Дунавских комисија, и у том питању имао успеха.

Додајем овде да је г. Тијери постао доста пасиван према свему што се овде догађа. Мени се тужио да нема више ни додир са румунском владом какав је раније имао. Антонеско му је показивао све хартије и саопштавао све вести, а Комнена не може ни ухватити да га види. Г. Тијери ми се овај пут не хвали више ни на свој изузетно добар положај у Двору. Стварно, верујем да се сам г. Тијери одалечио од свега од момента када се требало борити да сачува положај Француске. Док овде његов немачки колега приређује концерте и оперске представе са филхармонијом из Франкфурта, опером из Берлина, и изложбе старих немачких еталепа, дајући сам ручкове и соареје у Посланству, г. Тијери верује да се овде у јавности Француска одржава и без помоћи и престижа њеног посланика који, међутим, изазива код једних сажаљење а код других револт.

3) *Немачки посланик*, г. Фабрицијус ми је односно Синаје дао ове своје утиске:

„Ја сам из Синаје отишао задовољан. Ако је г. Комнен и одвише истицао друштво Народа, ваш претседник није Женеву ни поменуо, нити је, по досадашњем обичају рекао да је овај састанак показао солидарност на свима тачкама...[653] Затим, задовољан сам што је ваш претседник предложио да се са Мађарском не преговара у групи, него свака држава Мале Антанте да почне преговарати посебно...[654] Најзад,

[653] Немачки посланик је известио своју владу да је Стојадиновић у судетском питању заузео гледиште да Немачка жели мир и да судетско питање сматра за унутрашње питање Чехословачке. Слично гледиште имао је и румунски министар Комнен. Чехословачки министар иностраних послова Крофта изјавио је да његова влада не може да ствара државу у држави, што проистиче из Хенлајновог захтева. (Исто као за нап. 651 уз овај извештај.)

[654] Министри су се сложили да Мађарска неће да заврши преговоре нарочито због нацистичке кампање против Чехословачке у коју ће се и сама касније укључити због свог ревизионизма. Мала Антанта је одбила мађарски предлог од 28. априла о мањинској конвенцији јер би његовим прихватањем било омогућено пештанској влади да се меша у унутрашње ствари земаља Мале Антанте. Стални савет Мале Антанте овластио је Комнена да у њено име настави преговоре с мађарским послаником у Букурешту

каже г. Фабрицијус, добро је што Југославија није пристала да се дефансивни карактер Мале Антанте прошири, као што су други желели.“

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић, с. р

Бр. 130[655]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ.
ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов.

26. мај 1938.

Господине Претседниче,

У овдашњим дипломатским круговима се опазило да за време целе кризе са Чехословачком нису Немци уопште помињали Русију. Са две стране сам сазнао и да је француски амбасадор Понсе[656] у Берлину добио наредбу од своје владе пратити што пажљивије односе руско-немачке. Према речима овдашњег енглеског посланика и у Пољској постоји извесно померање са досадашњег положаја. Исти верује да је од Бековог[657] познатог пута у Лондон, пре годину и више месеци, Пољска духовно инфеодирана Енглеској. Интересантно је да је ономад приликом опроштајног пријема у пољском Посланству у Букурешту за амбасадора Франасовића био од ових страних представника позван само сер Реџиналд Хор.

Бардошијем. Начелно је решено да свака чланица савеза може преговарати појединачно, али у случају споразума потребни су сагласност и споразумевање осталих двеју чланица. (В. Винавер, *нав. дело*, 274–275; као за претходну напомену)

655 Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

656 Франсоа Понсе, француски амбасадор у Берлину.

657 Јозеф Бек, пољски министар иностраних послова.

Постоје знаци да се одиста Пољаци у последње време оријентишу тако да иду преко Лондона у Париз, а не као раније преко Париза у Лондон. Овакав однос би могао представљати и главну додирну тачку између Варшаве и Букурешта, пошто сматра да је Краљ Карол до сада везан за Енглеску већма него за ма коју другу велику силу. У овдашњим дипломатским круговима се држи да је ова веза са Енглеском и главна додирна тачка између нашег Кнеза-Регента и Краља Карола.

У својој политици равнотеже између Русије и Немачке, и Румунија је опазила да за време кризе немачко-чехословачке ништа није долазило из Русије што би показивало њену готовост да ратује за Чехословачку. И у Прагу постоји уверење да је њихова политика са Совјетима стварно донела више штете него користи. У земљи се страхује и од помисли да би руске трупе упале у Чехословачку да се у њој боре са Немцима. Једина корист из Русије могла би бити ако би помогла својом авијацијом, о чему нико није засад уверен. За Италију се, међутим, овде мисли да би остала неутрална до свог момента. Овдашњи талијански посланик отворено говори да Чехословачка не заслужује да живи, и да данас постоји само право јачег.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић, с. р.

Бр. 131[658]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ.
ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов.
Пресуда Кодреану. Утисци и резоновање о последицама

27. мај 1938.

Господине Претседниче,

Кодреано је суђен свега четири дана, а јутрос неочекивано је донесена пресуда: десет година тешке тамнице.[659] Јавност се после тога поделила на две групе различне по величини и по карактеру: прво, *владине присталице*[660] (странка владина још не постоји), по којима је Кодреано одиста зликовац који је ту казну заслужио; и друга група, *Кодреанове присталице* и симпатизери, који, ма колико осећали бол за својим Вођом, осећају се срећним што њихова странка овим добија хероја и мученика који ће доказати величину њихове идеје величином своје патње, као некада први хришћански мученици. Али постоји и трећа група, неуоквирена и неограничена, а то је маса или народ румунски. Према информацијама са разних страна, народ је примио процес као националну несрећу без које је могло бити, и која ће имати тешке последице. Кодреанов покрет је био уперен против корупције политичара и чиновника, и затим против Јевреја који сваког и све корумпирају. Кодреано је, вели се, желео добро свом народу; а ако није био повољан Круни, то још не значи да се није могло доћи до компромиса између њих. Политички процеси су увек доносили несреће јер увек направе мученике, који и кад су криви за једне не значи да су криви за друге. Политичким процесима се не служе ни демократске владе ни тирани, него само камариле које увек тобож спасавају владаоце, а чије услуге плаћају доцније сами владаоци. У

[658] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.
[659] Друго суђење Кодреану због велеиздаје.
[660] Све подвучено у тексту – Ј. Д.

Румунији се непрестано и врло оштро говори, о камарили на челу са једном дамом која је, по њиховом мишљењу, растурила Краљевску кућу и завела режим рачуна и обрачуна. Према овим гласовима из провинције није крив Кодреано него треба судити праве кривце.

Одбрана на суду је једногласно и енергично изјавила да је ова осуда погодила целу послератну омладину, и да она сада разуме ко је њен непријатељ. Познато је да је у вези са овим случајем донесен закон о смртној казни. И из самих кругова владиних и од појединих државника чујем да су атентати одиста неизбежни.

Одбрана је и одвећ енергично подвукла факат да доказни материјал *не постоји*, што и страни дописници такођер тврде. Кодреано је осуђен као „бунтовник“ и као „издајник“. Као бунтовник може се лако прогласити сваки политички незадовољник, али као издајник важи само онај који је починио издају, и која се даје тачно правно квалификовати. Међутим, каже се, за њега као *бунтовника* изнесено је свега неколико ловачких метака и џепних и доста зарђалих револвера, (два нађена у Буковини, три у Добруџи, четири у Трансилванији, увек код пријатеља Кодреанових), што одиста изгледа прилично мало револуционарно да се осуди један шеф политичке странке који је на последњим изборима имао велики успех у народу. За *издају* је требало доказати пријем новца из Немачке и из Италије, о чему се пуно тврдило, али се ово није ни доказивало. Одржана је, истина, једна тајна седница, али се говори како је то било само зато да би народ поверовао како је било таквих доказа о страној подршци. На тој седници, као најважније, изнесен је један телеграм добрих жеља Хитлеру 1935, али је и он био раније штампан и за који се, дакле, увек знало. И затим је изнесен и један концепт писма Хитлеру, али је доказано да тај концепт није писао Кодреано него, напротив, неки присталица професора Јорге, једног од Кодреанових највећих непријатеља! ... Најзад су изнесена и два циркулара из 1935, за које се каже да по Румунији цео свет има такве циркуларе у џепу кад неко хоће неког да оговара. Значи да су докази за издајство били недовољни.

Сведоци су на суду овај пут били, међу осталим и Манију и познати активни генерал Јон Антонеско, до јуче

Министар војни, после маршала Авереска најпопуларнији генерал румунске војске. Ово је била једина сензација на процесу. На питање судије да ли Манију познаје Кодреана, овај је одговорио мирно и достојанствено наглашујући да је имао „особиту част и задовољство да добро упозна Кодреана и да са њим и сарађује на добру румунског народа“. Он је Кодреана квалификовао „као озбиљног патриоту и поштеног и доследног политичара каквог је Румунија ретко имала“. Најзад додао је Манију да се са Кодреаном као огорченим својим противником увек нашао само на терену чистог и неприкосновеног патриотизма. А заједничким „пактом о ненападању“ са прошлих избора – децембра 1937 – Кодреано је, вели, извесно „спасао земљу од сигурног грађанског рата... “

Генерал Антонеско је такођер на суду одбио од Кодреана „и најмању помисао да је могао починити издају или штету за свој народ...“ Затим је генерал Антонеско даље рекао како је као министар војни „имао прилике да се увери о одлучујућој улози коју је Кодреано играо у најтрагичнијим моментима послератне румунске историје“.

Чак и активни генерал Бадулеско, лични пријатељ Краљев, дао је исказ као бивши управник војне академије у којој је Кодреано свршио 1916 за официра, квалификујући истог као „ђака примерног у сваком погледу“ и затим „на којег се сећа са највећим задовољством“. Сви искази уопште, чак највећих Кодреанових политичких противника били су за Кодреана у сваком погледу најповољнији, и пуни грађанске храбрости. Падале су такве похвале, кажу, да би сваки други човек осим Кодреана добио caesaren [...]. Још осам других активних и резервних генерала су се изразили у корист оптуженог, о чему, наравно, јавност дискутује макар што је цензура све учинила да се ништа не објави.

Нарочито је на суду истакнуто да комунизам није могао Цветати док је Кодреано био на челу својих легија. Све је ово ишло, наравно, на штету суда.Опште је мишљење већ сада да Кодреано може пропасти али да је Гарда овим догађајем постала у будуће непобедива. Ово је од свега најгоре. Кодреано је већ имао и до сада седам великих суђења, а после сваког од њих се стално пењао све више. Неоспорно је данас за сваког да је ово отворена борба Круне против

Гарде, и Краља против Кодреана, што ствара можда династији само тешкоће. Нарочито у војсци међу млађим официрима пресуда је примљена као невитешко дело.

Макако, Господине Претседниче, да Румуни буду своје сукобе овом приликом регулисавали, Југославија не може желети напредак Гвоздене Гарде. Да победи Кодреано, то би била победа једног арогантног национализма на овој страни Европе, и једног румунског министарства који има тенденције да доведе у питање извесне успаљене вредности по другим суседним земљама. Ја сматрам потребно поменути да је једним великим делом вођство Гарде пореклом од Румуна ван Румуније, а нарочито од такозваних македонских Румуна. Тако је „шеф странке“ Климе, и затим лидери: Моца, Пеци, Ксифта, Јон Тоту, Добре, и најзад Белимаче, Караника и Константинеско (три убице претседника Дуке сва три Цинцари из Македоније). Шта значи овакво вођство за Југославију, не треба – поред толиких других наших тешкоћа – никако губити из вида. Војска чак сматра да би само Гвоздена Гарда направила од Румуније оно што је Мусолини направио од Италије; перманентну мобилизацију и динамизам једне господареће нације.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

Бр. 132[661]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 533/XVI/38

30. мај 1938.

Политичком одељењу

Приликом моје последње посете код г. Комнена, питао сам га да ли је тачна вест коју сам имао ове недеље да је француски посланик г. А. Тијери био код њега и изјавио: *да*[662] *ће Француска дати оружану помоћ Чехословачкој у случају да буде нападнута*.[663] Како су се тог момента налазили са мном у министровом кабинету и мој турски и грчки колега, због познатог предлога Ружди Араса[664] за одобрење наоружања Бугарској (в. Пов. Бр. 531),[665] они су били такође радознали на овај наш разговор.

Г. Комнен је одговорио:

Апсолутно је тачно да је г. Тијери то изјавио, и исто тако разумљиво да Француска помогне Чехословачку. После тога ће се видети шта ће даље бити... (Хтео је рећи: видеће се ко ће бранити мир и ко ће ићи са рушиоцима мира). Али Француска, вели даље г. Комнен, не истиче ову своју готовост из два разлога: да не би тражила немачку осетљивост за престиж, и друго, да се не би рекло како утиче на Чехословачку да не попушта у споразуму са Судетима.

Турски посланик је овде додао зачуђено: „Али куда ће проћи Француска да помогне Чехословачкој (не мислећи на евентуални концентрациони напад авијације и на операције флоте итд.). На ово је г. Комнен рекао: „Несумњиво, ако дође до борбе, нашло би се бојиште“ (мислећи овим да је и раније Немачка побеђена на француском земљишту).

Посланик

661 Б. Ј. Д., X−B−29, копија.

662 Све подвучено у тексту – Ј. Д.

663 Француски министар иностраних послова, Жорж Боне, дао је изјаву на конференцији за штампу 21. маја 1938. да ће Француска испунити своје уговорне обавезе према Чехословачкој ако ова буде жртва агресије. (М. Ванку, *нав. дело*, 226)

664 Турски министар иностраних послова.

665 Нисмо пронашли тај документ.

Бр. 133[666]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА,
БЕОГРАД

Пов. 534/VII/38

30. мај 1938.

Политичком одељењу

Према једној информацији руске избеглице које се већ двадесет година баве у Румунији прате са симпатијом све што Немачка ради да мобилизира светско јавно мишљење против Совјета, што у овом случају значи против Русије. Они сматрају да би њихово страдање престало ако би Немачка ушла у Русију.

Према овом, руске избеглице би можда ишле на руку Немцима за случај њихове агресије против њихове отаџбине у очајничком веровању да је та агресија само против бољшевика који су их прогнали.

Ако је овакво исто осећање и код руских избеглица код нас, можда би било добро проверити да нису у служби какве идеје која не одговара нашој политици.

Посланик

[666] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

Бр. 134[667]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. 552
Калинеско о уласку Румуније у евентуалан рат на страни Француске и Енглеске

2. јун 1938.

Господине Претседниче,

Калинеско, министар унутрашњих послова ми данас каже како га је овдашњи талијански посланик г. Сола питао каква интереса има Румунија да се излаже за француско-енглеску политику кад је „јасно“ да Енглеска неће ратовати. Калинескоми каже да му је одговорио у следеће четири тачке: 1) Румунија хоће пријатељство са свима суседима, али још нарочито са Француском и Италијом, сестрама по латинској крви; 2) Румунија ће одиста ући у рат већ истог дана када буде испаљен први топовски метак, и верује да ће урадити ово сасвим добро размишљено; 3) Румунија је дубоко уверена да ће рат бити дугачак, и да ће најзад опет победити Француска и Енглеска, земље највећих могућности; и, најзад, 4) Румунија је уверена и да ће Италија бити у овом блоку као и раније.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

[667] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

Бр. 135[668]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 553
Разговор са Калинеском о процесу Кодреана и учешћу Немачке

2. јун 1938.

Господине Претседниче,

Имао сам част јавити Вам писмом Стр. Пов. Бр. 1[669] горак утисак који је у народу направио политички процес против Кодреана и слутње које има свет о његовим последицама. Сматрао сам за потребно да видим и г. Калинеска, министра унутрашњих послова, и г. Фабрицијуса, немачког посланика, као други протагониста ове политичке драме чија мишљења хитам да Вам саопштим у посебним писмима.

Напомињем пре свега да је Калинеско већ 18 година у политичком животу и да је био један од лидера Манијуове странке. Био је некад – 1933 – државни подсекретар у Унутрашњим делима. Радо помиње да је у два маха излазио са батаљоном војске да угуши бољшевички покрет у неким фабрикама. У парламенту је био борбен, активан и цењен. Странка Манијуа је осетила губитак кад је Калинеска у своју владу увукао био пок.[ојног] Гога.

Калинеско ми је у највећем поверењу рекао следеће, за што молим и Министарство да остане у највећој тајности.

– Ми имамо стварних *доказа* да је Кодреано радио са овдашњим Немачким Посланством у правцу стварања нацизма.

Ви знате да је Москва ишла да у свету прошири бољшевизам, Рим свој фашизам, а Берлин свој нацизам, који су, сви троје, подједнако упућени да подрију здрави историјски и расни национализам осталих народа у своје соп-

[668] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.
[669] Види док. бр. 131.

ствене и империјалистичке циљеве. Докази да је Кодреано био задобивен да ствара код нас у Румунији национал-социјализам докази су следећи: 1) документа нађена преметачином у његовој кући; 2) она су адресирана на Хитлера; 3) она су аутентична јер су визирана од стране Кодреанове сестре; 4) она носе потпис Капетана, а то је Кодреанова титула у његовој Гарди; 5) она су слата Хитлеру посредством немачког Посланства у Букурешту; 6) никад Кодреано није одрицао да су та документа нађена у његовој кући... Телеграм је неоспорно Кодреано послао преко немачког Посланства лично Хитлеру.

– Кажем вам у *најстрожијем* поверењу да сам овде у мојој канцеларији имао састанак са немачким послаником и рекао му отворено наша сазнања и жаљење за такав случај, и молио га да даље не чини такве услуге. Он, наравно, све одриче, али за нас ово остаје све неоспорна истина коју је вредело на време открити и енергично сузбити. Знам позитивно је и да је г. Фабрицијус добио из Берлина инструкције после којих неће даље ровити по Румунији.

За нас је Кодреано 1) страни агенат; 2) његови фондови су страног порекла; 3) и најзад, његови методи носе потпуно страно обележје. За мене, лично, Кодреано, којег знам из парламента, јесте полуписмен, никакав говорник, а његову познату књигу коју је као неку врсту „Мајн Кампфа“ растурио међу младеж, није написао он него један његов друг, Моца, који је један од познатих двојице легионара палих у Шпанији, а затим донесених и сахрањених овде уз учешће немачког и талијанског посланика г. Фабрицијуса и г. Соле, којима, као што видимо нисмо дозволили вршљати у нашој кући. Кодреано је био 1) за рат, и 2) за Немачку. Ја сам дошао до неких писама између Кодреанових људи на страни по којима се види јасно да је Гарда радила за Немачку а не за Италију, а ово сам показао г. Соли који је увидео своје заблуде.

За нас је питање Гвоздене Гарде решено и она се неће дићи. Кодреано је болестан и ко зна шта ће бити с њим, а други неће смети помишљати на помоћ са стране.

Запамтите и да није први него трећи пут да смо имали мистичке покрете у Румунији: 1) покрет Авереска за време рата, који је одиста оживео борбену снагу румунског на-

рода, а после рата створио аграрну реформу. Али наш народ није мистичан, и брзо избегао даљу магију и сугестије мађионичара тако да је од 1919 до 1922 све било свршено са мистиком и мистицима. Првих избора после тога гласало је свега 2% за Авереска, иначе најславнијег генерала и најлибералнијег политичара.

Други покрет је био Михалакијев, сељака који је постао и министар, што је било опчинило наивност наших сељачких маса. Али је он брзо изгубио као министар оно што је био добио као демагог. Данас је већ заборављен.

Трећи мистички покрет је Кодреанов који ће нестати са његовом личношћу. Ако је раније имао Кодреано седам процеса и после сваког излазио јачи него што је био, то је зато што је увек ослобађан. Ја га овај пут нисам ослободио, и он неће више појачавати ни себе ни своју Гарду. Поделили смо добре манире: он је пре тиранизирао власт, а сад су власти узеле да тиранизирају њега и његову Гарду. Видећете како ће овај начин успети. Ја сам човек из народа и стално у вези са народом, и знам шта треба урадити. Времена су таква да се није могло друкче поступити. Верујем искрено да се кроз кратко време неће више говорити о овом туђинском покрету на румунском тлу.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић

Бр. 136[670]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов.
Разговор са немачким послаником односно осуде Кодреана

2. јун 1938.

Господине Претседниче,

После разговора са г. Калинеском, министром унутрашњих послова, имао сам дуг разговор и са немачким послаником г. Фабрицијусом односно процеса Кодреановог којом је приликом и Немачка доведена у питање, врло незгодно, мада не и одвећ јавно.

Г. Фабрицијус ми је рекао следеће:

– Ако је Кодреано оптужен и осуђен на десет година тешке робије, треба да знате да је то урађено на основу тобожних докумената да је био издајник, и то *у вези са Немачком*[671]... Мислим да оваква политика није била мудра; а ово сам рекао и Урдериану, министру Двора, и Калинеску, министру унутрашњих послова.

Зар је то ишло и до министра Двора? рекох ја зачуђено.

– *Ишло је и до Краља,* каже немачки посланик, настављајући даље врло присебно али очевидно и са повређеном осетљивошћу. Доказ за ту везу са Немачком било је једно писмо, каже даље г. Фабрицијус, управо један концепат, којим Кохреано саопштава Хитлеру своју оданост нацизму, и своје уверење да ако не буде скорог рата, наше две земље – Румунија и Немачка – моћи ће поћи *заједничким путем.* Ово писмо је одиста нађено код Кодреана приликом преметачине. Полиција је затражила од сестре Кодреанове, која је присуствовала преметачини, да писмо потпише како не би било сумње да је оно одиста нађено у кући њеног брата. Али је то био, каже немачки посланик, само *концепат* једног писма, и затим: писма *које никада није ни било послато*

[670] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.
[671] Све подвучено у тексту – Ј. Д.

Хитлеру. На самом процесу је Кодреано затражио да дође некакав г. Таниер и да препише овај концепат пред судом да се суд увери како је рукопис тога концепта био *не Кодреанов него Таниеров,* а који није ни члан његове странке! ... Чак, што је интересантно, у поменутом концепту имају и неки ставови из једне књиге коју је некад написао тај г. Таниер ... Мислим, дакле, каже г. Фабрицијус, да све ово није никакав доказ о мешању Немачке у румунске ствари ни у везама Хитлера са Кодреаном.

Остаје, каже даље немачки посланик, *телеграм* Хитлеру који је Кодреано послао приликом аншлуса Аустрије. Ево да вам *у највећем поверењу прочитам* тај телеграм.

Г. Фабрицијус је после ових речи устао и извукао из фијоке један досије, нашао тај телеграм, и прочитао ми га од почетка до краја. Телеграм је састављен на немачком језику, Кодреано у том телеграму од прилике каже ово: честита што је „победила истина“ у питању немачке Аустрије; и што је побеђена интрига „јеврејско-фрамасонска“; и поздравља Немачку као „носиоца светлости коју јој више нико неће моћи из рука отети... “ Ничег одиста другог нема у овом телеграму Кодреана Хитлеру. Г. Фабрицијус, знајући да се говори како је он лично био спроводилац овог телеграма Хитлеру, тврди и напротив: да овај телеграм није ишао преко Посланства, него директно румунском поштом све до Берлина. Хитлер, уосталом, на овај телеграм није одговорио.

Г. Фабрицијус ми затим каже да неће да дискутује сам процес који није *правни* случај него *политички*, а то излази из оквира научног размишљања и логичног тумачења. Каже да је као дугогодишњи посланик у Турској присуствовао политичком процесу против једног турског државника који је све тврдње суда побио, и дао једну одбрану која је задивила цео свет, али после пола сата је био осуђен на смрт, а одмах затим и обешен. Кодреано је такође послат на тешку робију, као политички кривац. Познато је и да је он туберкулозан и да неће моћи издржати испаштања тешке тамнице пуних десет година, што значи да је по среди смртна казна. Да је осуђен на две године, – рече немачки посланик сам за себе – можда би… можда би му се и нашло спасење...

Не верује се да ће бити помилован Кодреано. Не зна ни да ли ће Гвоздена Гарда моћи без њега продужити своју ак-

цију и развиће. Омладина румунска није снажна ни идејна као немачка. Кодреано је имао магију која је вредела више него све друге памети око њега… Ово је било данас резоновање г. Фабрицијуса.

Али имам утисак да г. Фабрицијус верује како је та омладина ипак одана Немачкој, и то сматра као извесну активу у овој афери где се он лично, г. Фабрицијус, по тврђењу многих, био лично изложио.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић с. р.

Бр. 137[672]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 559

4. јун 1938.

Политичком одељењу

Параскивеско ми је прочитао синоћни телеграм румунског посланика из Будимпеште[673] којим јавља о прилажењу Мађарске осовини Рим-Берлин и солидности пријатељства мађарско-немачког које истакао Кања[674] у говору а које подвлачи и штампа. Помиње како Мађари верују да постоји један стваран успех мађарске владе што су државе Мале Антанте први пут пристале да *решавају*[675] нешто одвојено једна од друге када су сада прихватиле да посебно *дискутују* питање мањина. Праг, мисле Мађари, признаје уосталом овом питању карактер међународни док Румунија то одриче и задржава истом карактер национални. Мађари су даље задовољни што третирају први пут

[672] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.
[673] Раул Боси
[674] Калман Кања, мађарски министар иностраних послова.
[675] Све подвучено у тексту – Ј. Д.

једно своје питање на равној нози са својим противницима, али да је ова храброст потпуно у сразмери са акцијом Немачке против Чехословачке. Ако би Немци попустили, и Мађарска би се уморила.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 138[676]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 569/XI/38
Споразум између Бугарске и држава Балканског Споразума

6. јун 1938.

Политичком одељењу

У вези мога писма Пов. Бр. 558[677] од 3 јуна текуће године.

Министар Иностраних Послова г. Комнен предао ми је данас приложени текст његовог контра-пројекта којим се исправља текст претседника Метаксо.[678]

Према целом држању овдашњег Министарства изгледа ми очевидно да Румунија држи као необилазно да, поред оног чим је Бугарска изишла на сусрет Грчкој и Турској у погледу ремилитаризације, учини још овакву изјаву о ненападању да би могла и Румунија приступити познатом предлогу г. Ружди Араса.[679]

---

[676] Б. Ј. Д., X−B−29, копија.

[677] Нисмо пронашли то писмо.

[678] Јоанис Метаксас, грчки министар иностраних послова и председник владе.

[679] Бугарској је, као побеђеној држави у Првом светском рату, Нејским уговором било забрањено наоружање, повећање војних формација изнад 30.000 добровољаца, мобилизација, редовно служење војног рока и образовање неких родова војске. Државама чланицама Балканског споразума (Југославија, Румунија, Грчка и Турска) било је познато да се Бугарска наоружава кршећи међународне уговоре. Питање бугарског наоружања разматрано је на заседању Сталног савета Балканског споразума 26–27. фебруара 1938. у Анкари, када је одлучено да владе земаља Балканског споразума узму у разма-

Предајући ми овај текст, г. Комнен ми је изјавио сатисфакцију што у Београду налази на разумевање и најбољу добру вољу према сугестијама које су одавде долазиле.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 139[680]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА,
БЕОГРАД

Пов. 591/11/38
Преговори између држава
Балканског споразума и Бугарске

20. јун 1938.

Политичком одељењу

Г. Петреско-Комнен је данас примио Посланике Југославије, Турске и Грчке и саопштио им је следеће:

Примио сам нови текст грчки (види Пов. Бр. 558/11/38 од 3. јуна т. г.) који сам очекивао. На жалост, изгледа ми да нас он враћа далеко унатраг. Ово жалим утолико више што би било пожељно да се у овом питању пожуримо имајући на уму време у коме се налазимо. Ја верујем да је овде само један неспоразум и мислим да тај неспоразум треба разбити. Ствар је до сада текла овако, каже г. Комнен:

Маврудие ми је најпре саопштио да добро схвата румунску бојазан и да разуме како Румунија не може у овој ствари давања Бугарској права на наоружање једина остати

трање предлог турског министра иностраних послова Руждија Араса о поновном наоружању Бугарске, демилитаризованој зони и изјави о неутралности између Бугарске и земаља Балканског споразума. Преговори су довели до потписивања споразума 31. августа 1938. у Солуну. Споразум садржи одредбе о одржавању добросуседских односа, о пријатељској сарадњи, о неприбегавању сили, о укидању војних одредаба Нејског мировног уговора и о престанку демилитаризације тракијских граница. (М. Ванку, *нав. дело*, 253–254)

680 Б. Ј. Д., X−B−29, копија.

празних руку. Турци и Грци су добили право на ремилитаризацију, Југословени свој Пакт о Пријатељству, а Румуни нису ништа добили. Ово би наше јавно мишљење озловољило. Маврудис је желео зато везати алинеју која се односи на ненападање са оном која се односи на војне клаузуле, тако да једна постане, тако рећи, конклузијом другога. Зато је предлагао да се избрише само реч „en outre“.

Доцније је Претседник др. Стојадиновић известио Атину да би већма волео да се избрише из румунског текста помињање Пакта Бриан-Келог и Пакта Друштва Народа.

После овог је Анкара одговорила како и она осећа да је брига Румуније оправдана, и како се нада да ће формула која буде најзад међу свима нама донесена, дати пуно задовољење румунској Влади.

Кадере[681] је затим јавио, под 4. јуном ове године, из Београда, како југословенска Влада потпуно разуме гледиште Румуније на овакав Пакт који јој не би дао никакву накнаду.

Затим 16. јуна ове године ја сам, каже г. Комнен, још једном потврдио Влади у Атини да сам задовољан формулом Претседника Метаксе пошто она води истовремено рачуна о румунској сугестији, и да пристајем на брисање речи „en outre“. Такођер, водећи рачуна о последњој сугестији из Београда препоручио сам да се замене речи „conformement avec le Pacte de la Societe des Nations et avec le Pacte Briand-Kellogg“ речима ширим „conformement avec les accords existants en matiere de non-agression“.

Најзад, баш данас 20. јуна, примих писмо из Атине у којем ми се каже како се боје горе поменуте последње реченице „avec les accords existants“ да би у памети могла изазвати лондонску дефиницију о нападачу. Да би се избегла ова примедба од стране Бугара, Румунија предлаже да дадне овој последњој реченици овакав текст: „conformement avec les accords auxquels ils ont souscrit en matiere de non-agression“. На овај начин Бугари не би могли даље правити примедбе којих би смо се иначе могли бојати, пошто они нису потписали лондонски споразум односно дефиниције о нападачу.

---

681 Виктор Кадере, румунски посланик и амбасадор у Београду.

Закључак ових излагања г. Комнена:

Водећи рачуна о сугестијама претходним, које су дошле до знања румунске Владе, текст са којим је она сагласна јесте онај који ми је данас дао лично г. Комнен, као и мојим двојици присутних колега. Овде је текст претседника Метаксе са изменама што се тиче Друштва Народа и Пакта Бриан–Келог.

Г. Комнен дубоко верује да Румунија стварно тражи једну bulle de savon, само једно бенгалско осветљење, без значења за Бугарску. Бугари овде, уосталом, не потписују ништа ново пошто су већ раније потписали Пакт Друштва Народа и Пакт

Бриан-Келог примајући на себе исте обавезе. Нема овде опасности ни за Владу Кјосеиванова[682] пошто он може поносно да изиђе пред своју јавност: за једну обавезу која је овлашна, добија право да се утврђује где год хоће и право на наоружање свима олакшицама од стране нас троје осигураних. Г. Комнен не таји међутим да је положај Румуније овде деликатнији пошто се данас све баца на рачун Краљев.

Приметио сам да је г. Комнен мало зачуђен зашто је Грчка повукла свој први текст у коме је била изменила само реч „en outre“ а сада даје други текст који све баца унатраг. Грчки Посланик има утисак да се је тај обрт догодио у прошли петак и по жељи Претседника г. Др. Стојадиновића. Г. Комнен је пуно застао пред речима condamne toute idee agressive и том приликом рекао:

– Реч condamnons је овде чиста философија и морал али не право. Бојим се да би се таквом философском формулом користили Бугари да су изјаве како претходне обавезе које су на себе узели ако не овим поништене, а оно убудуће без значења и смисла. Према томе би данашњи правни положај (обавезе Нејског уговора с једне стране и обавезе о мањинама с друге стране) био стављен у питање. Ми имамо већ један правни ангажман у рукама и хоћемо да га заменимо философском формулом, што је немогућно урадити. Ако се Бугарска овако лишава обавеза Нејског уговора, онда ће се Румунија одрећи Пакта о мањинама. И то не брутално и сензационално него употребљујући пољску формулу: „пошто не постоји јединство признајемо и даље уговор али одричемо сарадњу“.

[682] Георги Кјосеиванов, председник бугарске владе.

Изгледа ми да би Румунија одиста овако и поступила.

Не знам да ли сам тачно осетио морално расположење г. Комнена, али ми се чини да, и поред врло дискретног тона и држања, не схваћа зашто Југославија, која ово све има у свом Пакту са Бугарском, не стоји наклона да Румунија добије формулу каква јој је толико потребна, чак и после изјаве дате г. Кадери да пристаје на румунски текст.

Г. Комнен нас је молио сву тројицу да ако сами мислимо о оправданости румунске жеље, дејствујемо код својих Влада да се Румунија задовољи.

Посланик

Бр. 140[683]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 598/17/38
Разговор са пољским амбасадором

22. јун 1938.

Господине Претседниче,

Данас ме је посетио овдашњи пољски Амбасадор гроф Рашински са којим сам имао дуг разговор.

Гроф Рашински каже како се не треба варати: Пољска је уверена да између ње и Немачке постоји једно крупно нерешено питање, Данциг[684] и коридор које не може остати дуго у данашњем стању. Немачка ће, сасвим природно, поћи да га реши, што раније или што доцније, али свакако онда када сама буде нашла за згодно. А пошто према Хитлеровој и Мусолинијевој доктрини све што мирује значи да је мртво, нацизам ће стално ићи даље све док не буде све победио или сам буде побеђен и уништен. Народ пољски зато

[683] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.
[684] Данциг (Гдањск) је 1920. године припао Пољској, са чиме се Немци нису могли помирити.

добро зна да је Немачка за њега опаснија од Русије.

Што се тиче пољског савеза са Француском,[685] Амбасадор остаје на званичној линији: ако Француска буде нападнута, Пољска ће одржати своју реч и поћи у одбрану Француске. Кад сам му поменуо да је Француска и савезник Чехословачке којој ће поћи у помоћ чак и ако она сама не буде нападнута, то би значило да би савез пољско-француски отпао пошто би Француска могла постати нападачем. Тим би и Пољска изгубила једног великог савезника, и остала усамљена у свом тешком положају између Русије и Немачке... На ово ми је одговорио Амбасадор да би у том случају Пољска дошла у једну нову ситуацију, и она би узела решење које би јој одговарало.

Односно Чехословачке, Амбасадор каже да Пољска неће извесно за њу ратовати. Ја му рекох да свет верује још и више: да би и Пољска напротив заратила против Чехословачке заједно са Немачком пошто жели окупирати подручје Тјешена и чехословачку Закарпатску Русију како би се везала за Мађарску. Није ли опасна перспектива да Пољска добије још за више стотина километара дужу границу са Немачком него што је досад имала? На ово је Амбасадор одговорио да није у питању чехословачка Закарпатска Русија али не каже да није у питању и Тјешен ...

Амбасадор пољски одаје признање реалистичком духу којим Југославија инспирише своју спољну политику. Каже да у Пољској нарочито сматрају срећним начином како се Југославија данас односи према Мађарској. Жали што се на тај пример не угледају и Румуни, макар што не одриче Румунији њен данашњи храбар и независан став. Не треба, мисли он гурати Мађарску још више у наручје Мађарске [Немачке]. Он верује да Мађарска све чини да не би постала невољни трабант Рајха. Каже да је Мађарска била германофилска док Немачка није још дошла на њену границу.

На моју примедбу да Мађарска ипак све већма постаје нацистичком и да ја лично добро познајем и љубав и страх који онамо постоји за Немачку. Несумњиво да не треба губити из вида да је Мађарска у погледу уставном у најтежој

[685] Француско-пољски уговор о савезу и пријатељству из 1921. године којим је Француска покушавала да изради свој систем колективне безбедности – гарантовање постојећег стања у Европи. Овај уговор је признат и Локарнским пактом октобра 1925.

ситуацији, јер после Хортија долазе компликације које су неминовне, и које ће сасвим природно довести до мешања странаца. Мађарска је земља степска и монголска, са безмерним визијама као сви степски народи који увек иду за сном више него за мишљу... Данас је и талијанофил Бетлен са целим друштвом постао германофил тражећи да се користи ратом којим се прети из Немачке. Амбасадор пољски верује да је ипак страх од Немачке у Мађарској добио велике очи. Мађари се не могу изолирати са Немачком јер би то значило да постаје њеним феудом, њеним Манџукоом, оним што је Албанија за Италију. Његове информације су у овом погледу доста убедљиве.

Најзад, за Бекову политику каже да је једина данас основана на стварности. Каже да је Француска погрешила кад је Барту силом Бога хтео наметнути свој источни пакт и метнути Пољску и Совјете у једну исту корпу. Да се, каже, тако Француска није преварила једног момента у психологији савезничке Пољске, многе би ствари изгледале друкче.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о моме најдубљем поштовању.

Ј. Дучић с. р.

Бр. 141[686]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА,[687]
БЕОГРАД

605/30/38
О путу г. Татареска у Лондон

23. јун 1938.

Политичком одељењу

Г. Фаркуар, овдашњи енглески отправник послова ад интерим рекао је мом пријатељу белгиском Министру Барону Гијому да лично сматра пут Татареска у Лондон неспор-

[686] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.
[687] Овај извештај налази се и у ПЛ 1938, ф. 1, дос. I–6 под пов. бр. 610.

но важним[688] Он то мишљење мотивише фактом да је Татареско био примљен од Халифакса[689] и Ванситара,[690] да су му дати извесни пријеми, и да то у Лондону увек нешто значи.

На питање белгиског Посланика зар не сматра енглеско Посланство да је Татареско не само у народу него и код Круне непопуларан, енглески отправник је одговорио да, на против, Татареско још увек добро стоји код Круне, и да је тек недавно постављен за члана Крунског савета,[691] и да је непрестано у свима комбинацијама.

Енглески отправник затим верује у велике намере Татареска приликом овог путовања у погледу економском, и да ће у том погледу наћи лондонске кругове сасвим добро расположене.

Белгиски посланик ми каже да му је и посланик Сер Реџиналд Хор, који је такођер у овом моменту у Лондону, рекао пред свој пут да ће лично све урадити да што више енглеског новца дође у Румунију. Додао је како и сам добро знаде да ће то пласирање у Румунији бити доста несигурно, али је додао да треба бити спреман да тај новац пропадне као „политички новац“ чији циљ није зарада него идеја и политика.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

---

688 Татареско је имао висок положај у државном врху, а сем тога био је и председник румунске Кредитне банке, па је Дучић процењивао да његов пут у Лондон значи сондирање терена код званичних и привредних кругова у Лондону за зајмове. У МИП-у је добио обавештење да Татареско путује у Лондон ради информација а не ради зајма, јер ће од енглеских великих куповина, које очекују, имати веће користи него од зајма. (Б. Ј. Д., пов. бр. 600 од 22. VI 1938, X–B–29)

689 Едвард Халифакс, британски министар иностраних послова

690 Роберт Ванситарт, министар-специјални саветник у британској влади за питања југоисточне Европе.

691 Крунски савет је образован 31. III 1938. године и, према извештају дописника ЦПБ из Букурешта, Татареско је истог дана именован за члана тог тајног саветодавног краљевог тела. У Савету су били и председник Мирон, В. Војевода, маршал Авереску, генерали Вајтојано и Балиф, Миронеско, Инкулеско, Арђетојану и сви су имали ранг министра. (АЈ, 38 – извештај од 31. III 1938 – 53–121)

Бр. 142[692]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 606/5/38
Румунско јавно мњење о боравку г. Председника др Милана Стојадиновића у Италији

28. јун

Господине Претседниче,

Као што се могло и очекивати, румунско јавно мњење је о састанку у Венецији нашег Претседника Владе са Ћаном[693] пожурило да дадне своје коментаре, и то доста уздржљиве.Агенција Телог је дала један телеграм да се ради о потписивању војног савеза, а тај телеграм су објавили „Романија“ и „Универсул“. Додајем да је шеф Агенције Телог један од наших Цинцара из Битоља, који нам овде увек прави неприлике и да има новчану потпору из Београда коју би требало укинути. „Романија“ је лист званичан и увек добронамеран према нама, који је одмах поправио погрешку и већ данас донео ванредно љубазан чланак поводом трогодишњице наше данашње Владе. „Универсул“ је велики националистички лист, који је ту новост Агенције Телог донео само зато да не би неко уграбио пре њега једну сензацију.

Разлози због којих је у политичким круговима повероване да се у Венецији ових дана урадило нешто крупније полазе од уверења, да је Италија данас стварно усамљена и да осовина Рим-Берлин у талијанском народу данас изазива само лоше слутње. Према томе, било би потребно да се покаже да губитак Аустрије на Дунаву замењује Италија још бољим и сигурнијим а то је Југославија. Ова последња [је] врло забринута што су Немци дошли пред њена врата, тражи да се осигура на другој страни, или, ако могуће, на свим странама, како је будући догађаји не би изненадили.

[692] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.
[693] Гроф Ћано и М. Стојадиновић састали су се 18. јуна 1938. у Венецији.

Затим, овде имају у виду да се је неколико крупних случајева догодило од времена потписа београдског Пакта са Италијом, на име Аншлус и избијање Немаца до у сами [изостављена реч] и да се од тог времена нису састајали одговорни фактори талијански и југословенски. Истина, веле Румуни, био је у Београду г. Волпи, шеф федерације велике индустрије, који је могао разговарати о невољама које су недавно наишле. Судбина Трста је судбина Јадрана, где се налазе највеће морске базе, триста острва и огромни масиви у позадини што значи све оно што је потребно за немачко загосподарење Истока. Значи такођер мисле овде да је са Ћаном у Венецији настављено оно што је већ са Волпијем у Београду почето. Верује се да је Италија радо пристала да помогне југословенску морнарицу и прода Југословенима сумарене за њино жито које је Талијанима неопходно у овој за њих гладној години.

Претпоставља се као природно да је било разговора[694] и о приближавању Мађарске земљама Мале Антанте и поред инцидената на граници Судета, пошто талијански политички биланс губитком положаја на Дунаву, претставља и спољашни и унутрашњи за Италију губитак који она мора што пре поправљати. Италија је колико и Југославија на путу једне завојевачке државе, која не трпи ни унутра ни споља никакве препреке за остварење својих фикција. Према свему овом, пут ка савезу југословенско-талијанском не може, мисле овде, бити избегнут осим ако обе државе нису готове на васалство у које овде нико не верује.

Ово су рефлексије овдашњих политичких кругова, које су, као што се види, у логици догађаја или бар у потреби за брзо рачунање са свима евентуалностима.

---

694 Два министра разговарала су о многим питањима међународне политике и односа између две земље: ситуација после Аншлуса, мађарски ревизионизам и аспирације у вези са Немачком у кризи око Чехословачке, чехословачки проблем, француско-немачки односи, британска политика у Средоземљу, Балкански споразум и Албанија. Сложили су се да је неопходно да одржавају чврсте односе са Берлином, али да будно прате политику новог суседа јер је пангерманизам опасан за обе земље. Што се тиче Чехословачке, Стојадиновић је замолио Ћана да утиче на Мађарску да не нападне прва Чехословачку, јер би је у том случају, према уговорним обавезама, Југославија морала помоћи, са чиме се Ћано сложио, као и у питању чехословачке кризе – да ће обе земље остати по страни. (Б. Кризман, *Вањска политика...*, 99; М. Ванку, *нав. дело*, 237–238)

Ја сам у разговорима сузбио ова нагађања и то у разговорима приватним пошто ме са званичне стране нико још није о овоме ништа питао. Наш аташе за штампу је успео да енергично сузбије даље сличне вести у штампи и чак обрне ова осумњичења у отворени ентузијазам за досадашње успехе наше данашње Владе.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о моме најдубљем поштовању.

Ј. Дучић с. р.

Бр. 143[695]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 611/17/38
Пољски предлог о вези Балтика са Средоземним морем

24. јун 1938.

Господине Претседниче,

Поводом разговора о Краљевом путу у Цариград, питао сам г. Комнена и да ли је тачна вест да се ради о Бековој линији везивања Балтика са Јегејским морем.[696] Он ми је одго-

[695] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

[696] Пољски министар иностраних послова Јозеф Бек предлагао је стварање линије Балтичко–Средоземно море преко мостова код Турн-Северина, Ђурђева и Рушчука, за економску експанзију и њену ратну индустрију. Ова линија требало је да значи и савез Пољске, Румуније, Бугарске, Југославије и Грчке.
Према сазнањима посланика Дучића, поред овог постојала су још два разлога због којих је румунски краљ путовао у Цариград: први – Румуни су желели координацију са Турском и Енглеском у циљу одбране Црног мора које је имало виталну важност за све три државе а коме је претила опасност од немачке експанзије. Ово је довођено у везу с путовањем Татарескуа и британског посланика у Лондон. Причало се да је у изгледу стварање заједничке поморске базе у Констанци и оснивање ваздухопловне базе, за шта би Лондон дао

ворио да је баш имао намеру нарочито ме позвати и саопштити ми једну вест по тој ствари која се садржи у следећем:

„Пред полазак из Румуније за Пољску, пољски Амбасадор ми је саопштио жељу своје Владе да се направи једна линија жељезничка као и једна аутострада која би везивала Варшаву са Солуном. Рекао је и да Пољска предлаже састанак једне стручне комисије за проучавање тога питања која би се састојала од заинтересованих земаља Пољске, Румуније, Бугарске и Грчке.

Ја сам, каже даље г. Комнен, одговорио да морам пре свега ствар саопштити у Београд и Анкару који су такође заинтересовани. Затим поменуо је Амбасадору да је Румунија већ ангажована да направи један мост са Југославијом[697] и да њена финансиска сретства могла би доћи у велике тешкоће ако би правила још и један нови мост на Дунаву, али је резервисао право да дадне свој дефинитивни одговор накнадно.“

Г. Комнен каже на крају да Румунија жели по овој ствари чути мишљење Југославије.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о моме најдубљем поштовању.

Ј. Дучић, с. р.

кредите; други – после пакта Југославије са Бугарском и Италијом, претпостављало се, Румунија жели да сондира терен за стварање пакта са Турском и Грчком, такође изван Балканског пакта.

Све ове претпоставке, Комнен је одрицао у разговору са Дучићем. (Б. Ј. Д., Дучићев извештај МИП-у бр. 610 од 24. VI 1938, X–B–31; АЈ, ПЛ, МИП – Посланству у Лондону, пов. бр. 12. 759 од 24. VI 1938, ф. I, дос. I–6)

697 Питање изградње моста на Дунаву било је актуелно и пре Првог светског рата, па је децембра 1913. закључена конвенција између Србије и Румуније о вези српских и румунских железница мостом на Дунаву. Рат је онемогућио реализацију па је то питање поново покренуто 1933, да би после многобројних преговора и одлука била потписана Конвенција о вези југословенских и румунских железница мостом на Дунаву између Кладова и Турн-Северина. До реализације није дошло због одуговлачења око одређивања места за мост и међународних прилика. (Г. Попи, *нав. дело*, 260–265)

Бр.144[698]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 637
Мој разговор са Њ. В. Краљем Каролом

28. јун 1938.

Господине Претседниче,

Имао сам прилику да приликом јучерашње вечере у Џокеј Клубу разговарам са Краљем Каролом. Он ми је у току разговора рекао да није у Цариграду приликом састанка са Ататурком ништа урадио друго него ступио у додир и изменио мисли.

Међутим, према мојим другим информацијама, макар што се оне подударају са овим речима, измењена су и нека мишљења по којим се види да Румунија и Турска иду ка једној измени мисли сконцентрисаној на питање које је заједничко и искључиво њихово, и, према томе, по природи такво да предвиђа и међусобни споразум у конкретном смислу.[699] Ни турски Посланик[700] ми није одбио да је постојало овај пут нешто важније него обичан „преглед хоризонта“, макар што је то рекао у једној врло дискретној колико и лојалној и

[698] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

[699] Италијански посланик у Букурешту Уго Сола, коментаришући краљев пут у Цариград, рекао је да је краљ помоћу Ататурка потписао војни савез са Совјетима, што је изазвало врло непријатна изненађења код румунске владе. Министар Комнен, који је ово саопштио Дучићу, рекао је да је Сола сличне испаде правио и у Албанији где је био посланик. (Б. Ј. Д., пов. 615 од 24. VI 1938, X–B–31)

[700] На питање посланика Дучића како се могло догодити да уместо Ататурковог доласка у Букурешт 8. јуна, о чему се говорило у јавности, краљ Карол иде Ататурку у Цариград, турски посланик је одговорио да су то биле произвољне вести и да Ататурк није никада ишао из земље нити има намеру да то чини. Уколико би путовао, најпре би ишао у Београд да узврати краљеву посету, а затим у Лондон и Техеран где дугује посете; Букурешт никако не би могао да буде његово прво одредиште. (Б. Ј. Д., пов. бр. 616 од 24. VI 1938, X–B–29)

искреној алузији (види мој Пов. Бр. 609 од 24. т. м.),[701] а што г. Комнен није могао или смео урадити (види мој Пов. Бр. 610 од 24. т. м.).[702]

Краљ је ове исте вечери говорио о свом путу у Цариград једном мом колеги са којим је био отворенији. Он му је рекао у главном ово:

Опасност од Русије прети Румунији и Турској већма него и једној другој држави, и према томе оне имају један посебни међусобни терен интереса. Али и Пољска није без опасности од Русије и тако би и она ушла у овај оквир једне политичке сарадње и за то треба притиснути једно другом лактове. Румунија би посредовала у будуће између Турске и Пољске, а Турска би, за случај потребе, посредовала између Румуније и Русије. Тако би се осигурала „измена добрих начина“.

Међу Румунијом и Турском постоји питање Дарданела. Румунија је изгубила у европском рату зато што су за њу Дарданели били затворени и за наоружање и за размену намирница. Нови рат који је неминован не треба сачекати са сличном перспективом, што значи да Румунија и Турска у идућем рату не могу бити одвојене и једна против друге. Треба дакле „аранжирати ствари“, како је рекао Краљ Карол.

Краљ је овом приликом испричао и једну врло карактеристичну анекдоту: „Кад се Титулеско вратио са Конференције из Монтреја,[703] где је Турској одобрено поновно наоружање Дарданела, питао сам га шта би он урадио ако Турска у будућем рату затвори Дарданеле за Румунију, Титулеско, који је томе у Монтреу пуно допринео, одговорио је: „Ја бих протестирао“. На ово, каже Краљ, ја сам му рекао: драги мој Титу, после тог одговора, међу нама је све свршено. И ово је одиста био крај Титулеска а не ништа друго“.

---

[701] Нисмо пронашли тај документ.

[702] Види нап. бр. 696 уз док. бр. 143.

[703] Конференција у Монтреу (Швајцарска) заседала је од 22. јуна до 20. јула 1936. и на крају заседања потписана је Конвенција о мореузима, која је Босфор и Дарданеле ставила под пуни суверенитет Турске. За трговачке бродове свих земаља није било ограничења у слободи пловидбе, као ни за ратно бродовље црноморских држава. За ратно бродовље осталих држава постојала су ограничења у погледу тонаже. (Ч. Попов, *нав. дело*, 516–517)

Краљ је говорио мом колеги да је нашао Ататурка[704] изванредно уморног, болесног и да ће, према речима његових лекара, морати још за четири месеца рачунати са том његовом болешћу.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о моме најдубљем поштовању,

Ј. Дучић, с. р.

Бр. 145[705]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 638
Мој разговор са немачким Послаником

30. јун 1938.

Господине Претседниче,

Посетио сам данас г. Фабрицијуса, немачког Посланика да видим његове информације.

1) *О путу Краља Карола у Цариград*,[706] он каже да је тај пут био чисто туристичког карактера а посета Ататурку само ствар куртоазије. Уосталом, каже, Ататурк лежи озбиљно болестан од јетре; из постеље се дигао, и то једва да прими румунског Краља. Зна само да су оба Владара забринута руском опасношћу, и вероватно да је разговор текао у главном о том. Турска је раније била у најбољим односима с Москвом, и то време искористила да изврши и употпуни своје реформе, и то пријатељство је са тим и престало поставши затим само коректним сусетством.

2) *Односно преговора са Чехословачком*, г. Фабрицијус не зна где се у овом моменту налазе. Имао сам утисак да

[704] Кемал Ататурк, председник Турске Републике.
[705] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.
[706] Све подвучено у тексту – Ј. Д.

избегава име Хенлајна... Изгледа му да Бенеш затеже јер не жели споразум, због чега ће, вели, морати бити натеран. За Хоџу[707] каже, на против, како је искрено за задовољавање немачких захтева. У највећем поверењу ми каже г. Фабрицијус и ово: и Краљ Карол је у Цариграду од Ататурка чуо како овај зна да Бенеш затеже. Г. Фабрицијус моли ме да овај извор задржим само за нас и у највећој тајности. Он додаје да му изгледа како је Бенеш и одвећ поуздан у помоћ Енглеске и Француске.

Имао сам утисак да Немци помишљају како се поново јавља обруч око њих и можда поновни план о превентивном рату против Немачке. Међутим, за Пољаке каже да Немачка поступа са пољским мањинама најбоље. Што се тиче коридора, за три године се може разговарати о новом аранжману. Једино питање је, каже, чехословачко, али оно, тврди немачки посланик, мора бити решено и то што скорије.

3) *За преговоре између Мале Антанте и Мађарске* не мисли да Мађари чекају најпре да виде исход питања немачко-чехословачког и статута о мањинама. Каже да он тврдо верује клико Мађари желе да се споразумеју независно од овог.

Имам одиста утисак да га мађарски посланик не држи у току.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о моме најдубљем поштовању.

Ј. Дучић, с. р.

[707] Милан Хоџа, председник чехословачке владе.

Бр. 146[708]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДТСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 640/6/38
Преговори са Мађарском

1. јул 1938.

Господине Претседниче,

Г. Комнен ме је позвао јутрос заједно са чехословачким отправником послова и саопштио нам следеће:

– Мађарски Посланик г. Бардоши је донео најзад одговор на мој последњи текст од 10. јуна[709] т. г.. Могу Вам рећи да има неког побољшања,[710] али у тако незнатној мери да не вреди томе говорити. У њиховом пројекту налазе се три тачке од које две можемо прихватити, иако је карактеристична у другој тачци промена на једном месту треће алинеје где је у моме тексту избачена реч *„et de collabration loyale“* што је карактеристично колико и површно.

– Нисам пропустио да одмах на месту кажем г. Бардошију прочитавши му мађарски против предлог од 27. јуна т. г. који ми је предао, како жалим, али да није много охрабрујући за брзо окончање наших преговора. Ми стварно тапкамо у месту.

– Пошто су државе Мале Антанте донеле решење да се не дозвољава Мађарској мешање у унутрашње ствари наших земаља, што значи у питање мањина, немогуће је и замислити да се прими чл. 3 где се тражи да Мађарској гарантујемо: употребу мађарског језика, слободан рад њихових установа, вршење њихових верских обреда и чување њихових економских интереса.

---

708 Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

709 То је одговор Мале Антанте на мађарски контрапредлог од 28. марта 1938. Мала Антанта је прихватила мађарске предлоге.

710 Министар Комнен је 4. јула саопштио Дучићу да под побољшањем мисли на: прво, то што Мађари не намеравају да траже гарантије писмом него декларацијом; и друго, то што се позивају на обавезе које проистичу из Пакта Друштва народа и Бријан-Келоговог пакта. Ипак Комнен овом побољшању није придавао значај. (Б. Ј. Д., Дучићев извештај председнику владе пов. бр. 636 од 4. VII 1938, X–B–29)

– Предајући Вам данас истовремено и копију мога текста од 10. јуна т. г. који Ви имате и мађарског против предлога који ми је г. Бардоши данас предао, дајем Вам и трећи текст, наиме нови предлог румунске Владе који треба да замени трећи параграф у против предлогу мађарском, с молбом да га Ваше Владе одобре. Ми смо овде уверења да није могуће никакву другу обавезу пружити Мађарима.[711]

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о моме најдубљем поштовању,

Ј. Дучић, с. р.

Бр. 147[712]

ЈОВАН ДУЧИЋ – МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ

Букурешт, 5. јул 1938.

Високопоштовани Господине Претседниче

Према Вашој жељи шаљем Вам са овим писмом моја запажања односно неких наших етничких и психичких случајева, са којима би желео да Вам послуже у допуњавању гледишта које сте већ усвојили.

Желим обратити Вам пажњу на Закон који није уочен или бар не истицан: да се све наше мањине у држави налазе, као тешко камење, само на нама Србима, од Сенте до Ђевђелије и Битоља: сви Мађари, скоро сви Немци, Румуни, Арнаути и заостали Турци, уз наше српске Муслимане, чији сам удео у судбини државе изнео у поменутим запажањима. Скоро ништа од тих мањина се не налази у Хрватским земљама, а врло мало у Словеначкој! Истакао сам шта значи

[711] До споразума је дошло, након много контаката и преговора, 23. августа 1938. на заседању Сталног савета Мале Антанте на Бледу. Постигнут је споразум о војној равноправности и неприбегавању сили. Поводом мањина постигнут је споразум између Југославије и Румуније са једне и Мађарске са друге стране, док је споразум између Мађарске и Чехословачке одложен. (В. Винавер, *нав. дело*, 282–289; М. Ванку, *нав. дело*, 257–258)

[712] АЈ, 37–30–618, оригинал, Дучићев рукопис

за судбину земље и један и други од ова два случаја. Тако исто сам изнео своја запажања о тешкој перспективи ако се ови етнички случајеви буду даље запоставили ма којем нашем другом питању.

Одлазећи на законски одмор, први који сам добио за последње четири године, ја ћу Вас замолити да ме примите у Београду или на Бледу, ових дана, како бих могао истовремено саопштити Вам извесне појединости о догађајима у Румунији, које сам сматрао опортуним сачувати за усмени разговор.

Изволите примити, Господине Председниче, уверење о мом најдубљем поштовању

Ј. Дучић

П. С. У прилогу три књиге о којима смо једном приликом разговарали. Књигу о „немачким идолима“ препоручио ми је сам Мусолини.

Бр. 148[713]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 669

8. јул 1938.

Политичком одељењу

Данас ми је саопштио у поверењу г. Комнен да он сматра врло значајним пут немачког генералисима Фон Кајтела[714] у Будим-Пешту. Према његовим сазнањима овај пут има два циља:

1) да провери могућности како би немачка војска могла напасти Чехословачку на начин да оданде спречи помоћ која би овој могла доћи из Југославије и Румуније.

2) да покуша продати Мађарској ратни материјал ау-

[713] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

[714] Генерал Кајтел, начелник штаба OKW од 4. фебруара 1938, када је Хитлер извршио велике измене у влади и у војсци.

стријски, који није ни мало за потцењивање, пошто је то материјал талијанског порекла, исти онакав каквим је наоружана већ и мађарска војска. Ову продају би, како изгледа, Немачка извршила да би код себе имала само оружје једног типа, и то свога, и друго, да евентуално прими на себе мађарско даље наоружање.

Питао ме г. Комнен да ли имам о овом какве информације. А рекавши му да их до овог момента још немам, молио ме да те информације, ако је могуће, покушам добавити и саопштити му исте.

Посланик
Ј. Дучић, с. р.

Бр. 149[715]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 762

26. јул 1938.

Господине Претседниче,

Ружди Арас је заостао у Букурешту три дана дуже него што су други изасланици страних држава са погреба Краљице Мајке. Ја сам га посетио сутрадан после погреба, значи у понедељак, којом ми је приликом рекао да ће ићи да проведе понедељак и уторак у Синаји, а у среду ће се вратити за аудијенцију код Краља, после које би исте вечери отпутовао натраг за Цариград. Интересантно је да су међутим новине донеле да је отпутовао кад и други. Интересантно је такође да је за та два дана у Синаји боравио и Комнен што даје утисак да је било и разговора ако не и преговора међу двама министрима Балканског Пакта.

[715] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

Ружди Арас ми је у разговору који сам имао у његовом салону у хотелу у понедељак рекао извесне своје рефлексије које нису без интереса:

1) Ружди Арас нема изванредно мишљење о Румунији и њеној политици. Каже да је био чак и уздрман у поверењу, али је приликом посете Краља Карола у Цариграду дошло до измене мисли које су повратиле старо поверење. Иначе у једном моменту, не говорећи којем, можда мислећи на владу Гоге и Мическа, веровао је да Румунија одлази на „другу страну“. Ово на „другу страну“ разумео сам као противну страну од Балканског Пакта. Сада међутим верује да је Краљ Карол коначно отишао за Енглеску. Постоје још само међу Румунијом и Турском извесне и прилично непријатне економске тешкоће које се нада овај пут уклонити.

2) Каже да се не интересира питањем проширења и утврђења луке Констанце него је главна ствар проширење Браиле на ушћу Дунава пошто Персија треба да се преко Трапезунта и Браиле по Дунаву веже за Западну Европу. На овоме се ради у највишем опсегу.

3) Ружди Арас не верује у експансију Немачке изван Чехословачке, бар за ову годину. Али за Судете ће Хитлер учинити неминовно све да буду присаједињени Немачкој макар то било за које време и прикривено каквом аутономијом. Према томе судетско питање не може више сићи са дневног реда никаквом коначном погодбом. Истина је, вели, да је Бенеш најупорнији од свих Чехословака. Ружди Арас каже да је Ататурк задовољан баш таквим ставом Бенеша истичући да један шеф државе мора увек бити последњи који попушта.

4) Односно Италије, Ружди Арас ми каже да познаје моју скромну посланичку акцију која је завршена срећним споразумом између две земље, и да му је онамошњи амбасадор о томе често писао. Али истиче пре свега, искреност др. Стојадиновића према њему, који ништа није урадио том приликом да га унапред не обавести. И данас, у погледу Бугарске, његов предлог, који ће се завршити пристанком Бугарске на пакто о ненападању, најпре је био дискутован и утврђен између њега и претседника др. Стојадиновића. Бугарска свакако мора остати у кругу који јој боље него ико гарантује опстанак и развитак. Сад, каже др. Ружди,

изгледа да ће Бугарска и у погледу режима поћи за Турском и Југославијом. На Балкану, вели, имају две врсте режима: полудемократски и диктаторски. Полудемократски су Турска и Југославија које имају парламенат и одговорну владу, а диктатуре су у Грчкој где одговара само претседник, и у Румунији где одговара само Краљ.

5) За Италију верује да ће се морати определити за државе Балканског Пакта и Енглеску, јер нема другог излаза. Ако не пође са овим државама, онда ће оне морати тражити на другој страни наслон против ње. Турска се не плаши дебаркирања талијанских трупа са стране мора, јер нико није на тај начин успео да Бизант или Турску освоји; али се плаши напада сухим. Не само Италија него ни Немачка неће друкче предвиђати евентуално освајање Балкана и Истока. Каже даље да се Турске не тиче никакав немачки план за Јадран, него само провала путем Пешта–Београд–Софија–Цариград, који је главни пут. Ако би Немачка пошла на Исток и Балкан преко Румуније, ни ово не би предвиђало напад на Турску преко Црног Мора него на Добруџу, значи преко Бугарске и на Тракију. Турска се најзад, не боји немачке најезде осим ако са Немачком пођу на Исток и државе које стоје географски између Немачке и Истока. Балкан је сигуран само док буду Турска и Југославија, остале заједно.

6) За Русију каже Ружди Арас да је и данас изванредно силна према сваком ко би пошао да је нападне. О овом се не треба варати. Али би ствар могла друкче изгледати ако би сама она покушала да пренесе борбу на земљиште изван њених граница. Стаљин је још увек апсолутни господар Совјета.

7) Најзад, Ружди Арас каже да верује у пуну озбиљност балканских народа. А ово нарочито зато што су оне све губиле своје државе, чак и Турска. Ово није случај са многим државама у Европи јер би иначе биле опрезније и уздржљивије према идеји рата. Нарочито са великим пријатељством говори Ружди Арас о Мађарској као о братској земљи са којом су односи Турске не може бити бољи. Он ми је овом приликом пуно говорио о раси, из чега сам видео да је национализам у Турској већи и искључивији него и у Немачкој, јер се он не креће само у оквиру дневне по-

литике него се враћа у прошлост и захвата целу историјску идеју о држави.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић, с. р.

Бр. 150[716]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 783

29. јул 1938.

Политичком одељењу

Г. Ружди Арас се синоћ вратио из Синаје, где је са г. Комненом провео два дана, и повратио се у Цариград исте вечери бродом из Констанце.

Јутрос сам одмах отишао да видим г. Комнена и чујем да ли су у Синаји били само разговори или какви преговори. Г. Комнен ми је одговорио да су се пуно изразговарали али да је у погледу самог посла било речи једино о економским тешкоћама које постоје од неко време између две државе и које треба регулисати.

У погледу политичких рефлексија Ружди Араса каже ми г. Комнен да има утисак како је Турска сва у знаку енглеске политике. Ружди Арас верује да је на погрешном и опасном путу ко год не стоји уз Енглеску која је арбитар мира и реда у свету.

У погледу Немачке, Турска се држи врло опрезно и што љубазније. Али, сасвим природно, она зазире од акса Берлин – Рим од којег верује да нема ништа да очекује доброг за себе. Многи турски политичари верују да је била срећа за Турску њен пораз у рату 1914–1918, јер да је Немачка победила, Турска би изгубила Цариград а кратко затим и сама пропала као

[716] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

независна држава. Како је било онда, тако се може рећи и за сличан рат уз Немачку када год би ратовали заједно.

У погледу Мађарске, каже г. Комнен, односи са Турском су најсрдачнији, братски. Ове јесени ће бити измењене и посете између Анкаре и Пеште. Претседник турске владе са Ружди Арасом ће званично посетити Пешту. Истина посетиће и Букурешт истом приликом, али је очевидно посета у Пешти истављена као будући догађај.

Г. Комнен каже да су оба министра у Синаји били задовољни готовошћу Бугарске да одмах потпише пакт о ненападању. Г. Комнен каже да је иста таква понуда учињена у више прилика и Мађарској али она на то није пристала. Када идуће недеље буде ствар у Софији свршена, г. Комнен ће, како каже, исти час позвати овдашњег мађарског посланика да му опет понуди овакав пакт. Г. Комнен каже како је намерно помало отезао са Мађарском да би постигао овај успех у Софији после којег ће бити лакше говорити са г. Кањом.

Посланик,
Дучић, с. р.

Бр. 151[717]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1092/XXXIV/38
Немачка опасност виђена из Румуније

Букурешт, 27. септембра 1938.

Господине Претседниче,

Немачка опасност сматра се у Румунији, као и у другим земљама, историским феноменом који садржи неодољиву силу у самом факту што је он једна творевина времена, зна-

[717] Б. Ј. Д., X−B−31, копија.

чи нечег јачег од свега другога. Није питање у том да ли ће се немачки циљ поставити једним ратом ових дана, али је извесно да ће се он поставити, и то можда најдаље после неколико месеци. Немачка мора помишљати да су у овом моменту најпогодније прилике за њену идеју о доминацији света, најпре зато што су њени противници још ненаоружани, међусобно разбијени, управљани од њихових Влада од којих ниједна није популарна. Борба се данас води тобож између идеологија, а стварно само између нарочито импулсивних и моћних личности са једне стране, и мање импулсивних и мање моћних личности са друге стране. Ово чини да су по среди страсти а не идеје, и да према томе не може бити примирја него мора бити борбе. Народи нису тражили диктатуре, него су те режиме наметале јаке личности. Народи сматрају да није срећа ни у диктатури ни у демократији, нето у слободи да може режиме мењати према потреби каква се покаже. Данашња борба јесте дакле борба неколико протагониста историје која има свој циљ у самој себи.

У Румунији, као и другде, лако се долази до уверења да Немачка води борбу не зато што је изабрала најбољи моменат, него што је страст постигла своју кулминацију. Немачка почиње опасну игру пошто је извесно да је данас слабија него што је била 1914 када је имала моћне савезнике, уједињену монархију Аустро-Угарску, затим Турску, и најзад

Бугарску, а данас нема савезника и није сигурна ни да ће их сутра имати. Затим, раније је владао Кајзер који није дискутован него слепо слушан, који је имао снаге у народу да поднесе узастопце више војних пораза, и који је имао пуно новца и материјално најјачу војску коју је икад свет био дотле видео, према савезницима од којих ниједан није био војнички спреман. Међутим, данас сви непријатељи Немачке, декларирани или још не декларирани, ипак су несразмерно материјално а чак и морално снажнији него 1914, када нико није ни веровао да може доћи до рата.

И овде, као и другде, мора бити очевидно да Немачка узима против себе најпре Енглеску којој стоје на расположењу сви океани и сви континенти, и за коју раде небројени народи као за своју отаџбину, и небројене фабрике као за једну ствар од њиховог општег интереса и добра. Затим узима Русију за коју се каже да има територију већу него

планета Месец, чије тамне силе нико не може одмерити, ни њене импулсије предвидети. Најзад и Француску, која се са Немачком много пута мерила у историји са успехом, чији је инстинкт војнички силнији него игде, и духовна и новчана снага можда несравњива. Уз ово, можда читава серија народа који се још немају снаге да определе првог момента, као што је постојао такав случај за време последњег рата.

Нико овде не верује да ће Енглеска помоћи пешадијом него само за прво време авијацијом, флотом, животним намирницама и огромним ратним материјалом из свију крајева света. Такође нико не верује да ће Русија одмах бацити трупе преко границе у Европу, али нико не може сумњати да она може огромно помоћи првог момента ако понуди своју авијацију Чесима и Французима, али, што је још више, да и Пољској и Румунији понуди савез са противницима Немачке нудећи им цео огромни материјал ратни свих врста ако би се томе одазвали. Како се овде мисли, ни Пољска ни Румунија немају разлога да ратују уз Немачку, што значи да би имале разлога да ратују против Немачке кад би дошле до материјала какве би само могла, по жељи својих савезника, да им дотура једина Русија, и то са лакоћом, несметано, и обилније него ико други.

Има пуно света који верује да су Енглеска и Француска поднеле непоправљиве ударце и срамоте са поразима у питањима Абисиније, затим Шпаније, и најзад сада Чехословачке, тако да их сматрају као избачене из строја у свакој ситуацији која би могла настати за крупна решења. Нарочито овако мисле љубитељи ауторитативних режима. Међутим, постоји свет који сматра да за силе какве су Енглеска и Француска, које су имале и ненадмашне славе и беспримерне поразе, случајеве унижења исто тако честе колико и триумфе, данашња тегобна ситуација неће бити ни катастрофална ни дуготрајна. За Енглеску се мислило и да ће је Француска Револуција и затим Наполеон довести до пропасти, а она је за првих 10 година успела да потопи ништа мање него четири морнарице својих ондашњих непријатеља: француску, шпанску, холандску и данску, а других 10 година да упропасти и одведе у ропство самог Наполеона. Француска исто тако има историско наслеђе да верује у своју непобедивост: за скоро 1.500 година од кад

постоји, од Кловиса до данас, Француска је ратовала са сваким али је нико није запосео, и на престо француски није се никад попео други владар него француски краљ, што је изолирани случај у историји Европе. Због овог свега, за оне који одмеравају ствари независно од обичне бруталне силе, постоји и овде, као и другде на многим местима, уверење да Хитлер није човек позван да Европу препороди и ток историје коначно измени. Он не ратује у име једне идеје опште, него у име његове идеје, јавно прокламоване, „Немачка изнад свега“ и „Немачка пре свих“, што извесно није идеја водиља за народе других порекла.

У Румунији не верују да ће Италија ићи до краја за идејом Хитлера. Њих везује само политика истих режима а не иста национална идеологија, него се њихове две идеологије чак и међусобно потиру. Може рат избити са силином какву нико не може ни предвидети; али сваки рат има своју прву, другу, трећу и најзад последњу периоду. За време рата све се одлучује према периодама, и према томе одлучује се и питање немачких стварних савезника. У Румунији се верује да Немачка није успела никога задобити искрено за своју идеју, макар што је свакога омађијала за своју силу; и према томе да је свет тероризирала и разбила, а не осветлила и груписала. Ни једног момента Румунија није показала да се жели везати за Немачку и њено данашње опасно предузеће, а постоји готовост да се одржи колико могуће даље од мешања у рат, чак највише можда зато што се осећа довољно ненаоружаном да свесрдно помогне Француску и Енглеску. Ово се најбоље види и по непријатељском држању румунске јавности према Пољској и према Италији које су ових дана биле бездушне и не витешки на страни непријатеља једне мале државе коју је напала не само оружјем него и изразима и погрдама што је овде изазвало крајњу индигнацију.

Стварно, и поред свих горњих рефлексија, Румунија има ових дана очи само на Мађарској, и све мере предузима у изгледу на мађарску опасност на својој граници, која је по многима неминовна. Верује се да је питање мањина у Европи Хитлер поставио на начин како је више ове немогуће одржати у дисциплини, ни њихове сународнике ван граница у могућности да остану мирни. Макар Хитлер изјављивао

да ће са Чехословачком престати све даље немачке територијалне претензије, овде у то нико не верује. Уосталом, ова је тврдња и апсурдна, када се зна да постоји пољски коридор где по тврдњама његовим, живи немачки народ. Његова књига „Мајн Кампф“ која претставља програм што данас извршује говори о запоседању целог европског истока. Дунав је немачка река која показује пут немачкој раси, и куда је већ од два века Немачка бацила своје огромне колоније у Мађарској пола милиона, исто толико у Југославији, а у Румунији чак и двоструко. Према томе, циљеви Немачке задиру у витални проблем свих народа на њиховом путу, а најпре у Румунији где, осим немачког света, постоје и велика природна богатства. Мађарска је зато упућена или да се везује за народе дунавског басена који су једнако угрожени, или да буду авангарда немачког империјализма у правцу Црног Мора.

Румуни мисле да ће Мађари употребити немачки престиж и готовост да запоседну чехословачке крајеве где живе компактне масе мађарске; али исто тако да убрзо затим покушају сличан случај у Румунији где има исто тако милион и по мађарског народа. Нико овде не прави себи илузије да је чехословачко питање отворено само због судетских Немаца. Циљ је да се упропасти Мала Антанта, да се компромитују и упропасте владе западних демократија, и најзад раскомадају између Немачке, Мађарске и Бугарске, држава морално највећма везаних за немачку идеју силе, све остале државе Балканског Полуострва и Дунавског басена. У Румунији нема никог ко друкче замишља Хитлерове намере. Истина, има их мало који верују да ће он то стварно и успети. Међутим, не постоји апсолутно ниједна политичка глава која сумња да ће Хитлер стати на по пута и уздржати се од најнечовечнијих мера да би у томе успео. Ових дана његови начини и јавни говори, које овде сматрају крајње свирепим и неочекивано варварским изазвали су оваква предосећања у румунском народу. Ни Мађарска не би могла, према програму из књиге Хитлерове, имати бољу судбину него остале дунавске земље на путу за Исток, нити добити какве победе над суседима које, на крају крајева, не би послужиле само великој освајачкој идеји Немачке. Али се овде верује да такво уверење не постоји у Мађарској, и да ће та кратковидост моћи да је наведе на погрешке најпре према Чешкој а затим

према Румунији. До овог момента овде се не помишља ни на Совјете ни на самог Хитлера колико на Мађаре, очевидно охрабрене и подржаване, до овог момента не само од Немачке него и од Пољске, иначе румунске савезнице на другом пољу.

Постоји мишљење да је Румунски Краљ наклоњен само Енглеској, верујући, према познатој изреци, да она никад не губи последњу битку; али се почиње веровати да ће, после споразума Пољске са Чесима, Краљ имати у Пољској више утицаја пошто је Бек показивао последње време као да плива у енглеским водама. Зато је вест о нагодби која се очекује између Прага и Варшаве овде примљена као да ће после тога мађарске претензије изгубити подршку Варшаве а можда и целу пољску политику окренути у правцу пријатеља мира.

Част ми је послати горње рефлексије о том како се ситуација одавде види, сматрајући да нису без интереса.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

[Ј. Дучић]

Бр. 152[718]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

3. октобар 1938.

Господине Претседниче,

Из мојих саопштења у току прошле трагичне недеље[719] могли сте видети 1) да Румунија није била узнемирена евенту-

[718] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

[719] Ради се о Минхенском споразуму, „једној од најтежих капитулација западних демократија пред нацистичком агресијом“. На конференцији Великих сила у Минхену од 29. септембра 1938, Хитлер, Мусолини, Чемберлен и Даладје донели су одлуку о комадању Чехословачке, о прикључењу Судетске области Немачкој и о уласку немачких трупа у ту област. (Ч. Попов, *нав. дело*, 543–563)

алним преласком руских трупа преко њене територије, јер Совјети нису показивали ни најмањи знак да намеравају прелазити; 2) да Румунија није приметила никакве војне мере на граници како руској тако ни мађарској, због чега ни сама није ништа наређивала осим прве превентивне мере, које су уосталом до сада остале на истом степену на којем су биле и првих дана кризе.

Овом додајем да је румунска јавност била исто тако ограничена на констатовање готових факата са овим планом: говорити са сталним симпатијама за Чехословачку али без и најмање вређања Немачке и Италије. На овај начин је влада успела да избегне у народу критику како је тобож напустила савезницу Чехословачку, и затим да влада тако спречи евентуалне народне демонстрације (од којих, уосталом, није било опасности!).

Изузетак је у овој примерној тактици и дисциплини направио лист чувеног професора Јорге који је у једној прилици поменуо „Стојадиновићев Београд“ у намери да подвуче његову пасивност према судбини братске Чехословачке; а другом приликом је Јорга управио неколико опорих речи Пољској, којима је хтео да је представи као злураду према Чехословачкој а затим предвиди и као саучесника у њеној трагедији.[720] Овај случај је био донекле важан зато што је Јорга неоспорно човек великог националног имена, али нарочито, и још више зато што је он и један од четворице чланова данашњег Крунског Савета... Верујем међутим да је и Јорга урадио ово из истих горњих тактичких разлога: Како би се у народу веровало да Румунија води рачуна о обавезама према Чехословачкој, и да, ако њима не буде одговорила, кривица не остане на њој него на другима. У исто време се ишло и за тим да пријатељи Чехословачке на западу, као и она сама, оцене ову моралну солидарност Румуније према Прагу и према самим њима. На овај начин је Румуније задржала тактички став на који ни сам Манију – који још увек

[720] Хитлер је на своју страну привукао Пољску обећавши јој чехословачки део Тјешинске области. (А. Митровић, *нав. дело*, 410) Чехословачки министар иностраних послова, Крофта, саопштио је југословенском посланику у Прагу Протићу, 4. октобра, да је Чехословачка морала устукнути пред Немачком због претњи из Пољске. (М. Ванку, *нав. дело*, 310)

упорно стоји у позадини – не би могао направити примедбу.

Иначе, главна брига Румуније је била све до уочи састанка у Минхену страх: да се рат не прошири, или чак постане и општим ратом. А после Минхена: да Мађарска не предузме какву драстичну меру која би довела до мобилизације. Поред свега што је Румунија знала да Немачка неће подржавати Мађарску у једној критичној акцији као што је прибегавање оружју, оставка мађарског шефа главног генералштаба била је узета као неповољан знак већма него као доказ да су Мађари за споразумно решавање спора. У последња двадесет и четири сата тек утврђује се мишљење да Мађарска неће поћи за примером Пољске, макар што нико не види да ли је и сваки даљи потрес избегнут, и какво конкретно решење сада предстоји.

Према свему овом највеће старање Румуније јесте, свакако, њена сопствена ситуација сутрадан после састанка у Минхену, после кога се осећа усамљена или бар недовољно сигурна у својим досадашњим мерама за обезбеђење. Ово је лако разумети.

За скоро цело једно столеће откад су се кнежевине Влашка и Молдавска ујединиле у Краљевини Румунији, и затим 1918 узеле у своје границе и остале румунске земље Трансилванију, Буковину и Бесарабију, цео систем спољне политике и цео културни живот се овде наслањао на Француску. И то на начин како то није урадила била ни једна друга земља европска. Може се рећи да је у моралном и културном погледу за једно цело столеће Румунија била један француски доминион, што она радо признаје, и чега се не жели ни даље одрећи. Међутим, у Француској су се ствари измениле према Румунији, ако не у моралном а оно у материјалном погледу: пошто Француска показује за сада недовољно снаге да заштити не само своје пријатеље него ни своје савезнике, као што се видело у случају Чешке. Ово изазива страх и осећање усамљености најпре у Румунији какво досад није никада постојало, чак ни за време европског рата. Када се у периоди 1914–1916 требало одлучити за рат, стари Краљ Карол[721] је показао својим министрима његов тајни савез са Немачком, али народ румунски није пошао

[721] Карол I, румунски краљ 1866–1914. из династије Хоенцолерн-Шиг-Маринген.

за династијом, него за својим симпатијама према Француској и савезницима, после чега је Краљ Карол убрзо и умро (кажу да је умро од очајања). Тада је Румунија одиста – као што је познато – пошла до краја. И сада, за време целе чехословачке кризе, Румунија је остала верна Француској и Енглеској. Веровала је да су три демократије ипак јаче на дуже време него две тоталитарне силе које су само дело двојице великих људи, саграђено за једну ограничену епоху и постављено на извесна ограничена средства.

Међутим, догодило се најзад да се у Минхену зачне први покрет да се од химеричне идеје за Четворни Пакт направи одиста први заметак за његово остварење, што је већма него ишта раније, бацило Румунију у право очајање. И Румунија као и Чехословачка је постала на бази уговора и њима се досад одржавала; сада су први архитекти тих уговора пристали да се они погазе пре него што су икакви други и поузданији могли бити донесени. А ово значи пут у хаос. Енглеска чак објављује да су Чембрлен и Хитлер у принципу сагласни за вечито искључење рата између те две велике земље; а у Средоземном Мору ће се ускоро канда одржати и састанак Мусолинија са Чемберленом и Даладјеом, и то можда у истом циљу. Овде се питају: шта после евентуалног таквог споразума остаје за цео систем који је до јуче постојао: за Друштво Народа, за Малу Антанту и за Балкански Пакт, све укупно инспирисано од западних демократија које се данас оријентишу у једном правцу који још нема ни довољно оправдања а још мање објашњења.

Међутим, овде се ипак не верује у скоро понављање трагедије каква се догодила са Прагом, него у евентуални *оштар економски притисак Немачке*[722] на систем у Румунији, наиме њене претензије да насилно акапарише за себе сировине румунске које су толико у изобиљу. За овакву акцију никакво досадашње обећање не спречава Хитлера нити ће га моћи икад спречити. Четворни Споразум, ако се оствари, неће моћи постојати без унапред прецизираних интересних сфера; и између програма сила тоталитарних које су динамичне, и сила конзервативних које су статичне, неће моћи постојати потребна равнотежа пошто она не постоји ни у њиховом животу.

[722] Све подвучено у тексту – Ј. Д.

Овде чак иду тако далеко да верују да ће демократије покушати најпре да збрину своја сопствена питања, а напустити мале народе; док ће тоталитарне силе извући најпре све могуће бенефиције од свог данашњег супериорног положаја, у које најпре спадају ови циљеви: минирање демократских система, обарање њихових влада, уништавање политичких ауторитета, уцене, ултиматуми, замке и препади. *Јавно мишљење у Румунији сутрадан после Минхена нема ни једне илузије да Европа одиста завршава са потресима и да улази у периоду мира.*

Румунски Краљ и његова влада, осећајући овакво расположење у народу, а бојећи се такође нових изненађења, узели су већ сада један правац за који верују да је једини спасоносан: оружање, спремање за сваки случај и потпуно еманциповање од иностранства у погледу наоружања. Краљ даномице председава разним комитетима и комисијама војног карактера. Одржан је ономад и други Крунски Савет, што је народу било веома угодно. По фабрикама оружја, које су неки дан посетили и неколицина југословенских официра боравећи овде послом, нашли су све подигнуте до примерног савршенства у раду и замаху, израђујући свом брзином поруџбине као да се ништа од илузија Чемберленових не може очекивати. За време кризе се дошло до уверења да је Румунија ненаоружана, да нема ни авијације за војску, ни маске за одбрану од гасова по народу. Ове вести су потресле целу земљу с краја на крај. Сада се званично обећава да ће се месецима постићи онолико колико се раније годинама постизавало и да ће се све погрешке брзо поправити, *а народ је почео да верује влади која није до сад имала ни најмање његово поверење*.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић, с. р.

Бр. 153[723]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов.
Румунски политички кругови о
међународној политичкој ситуацији

6. октобар 1938.

Господине Претседниче,

Из разговора које сам имао ових дана са неколицином угледних румунских политичара, добио сам утисак да је, после састанка у Минхену, и румунске највише кругове захватило једно мрачно осећање страха и неизвесности. Мислим да је од интереса саопштити Вам њихове рефлексије.

1) Односно састанка у Минхену верују да је један рат избегнут да би се продужио један кратак мир, бестидан и стално угрожен. Има пуно разлога да ни Хитлер у Минхену није још био решен да запали Европу. Речи које је тих дана рекао Мусолини, канда у Падови, „Француска је наивна“, које су сваког изненадиле, тумаче се као његово мишљење да Француска не види јасно у том погледу. Рат је изгледао ужасан за цео свет, па сасвим природно и за Немачку, која није имала рачуна да изгуби четири милиона војника да би задобила два милиона Судета. По овима вестима, овде верују да је г. Боне[724] до последњег момента уверавао Бенеша да ће Француска ратовати. Да ли је само свагдашњи мрачни страх од Немаца или одиста необилазно уверење о својој оперативној слабости спречило Француску да ратује? Ово је једино што још до сада остаје тајном за цео свет.

2) Свакако, биланс Минхена сматрају катастрофалним: савезници су изгубили два милиона најспремнијих војника у Европи, какве више Чехословачка неће моћи понудити никаквом савезнику. Затим, савезници су са губитком свог престижа и свог досадашњег лепог места на југоистоку и

[723] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.
[724] Жорж Боне, француски министар иностраних послова у влади Е. Даладјеа од 10. априла 1938.

у центру Европе изгубили два одбранбена система, обадва инспирисана њиним идејама, и какве такођер неће моћи више нигде постићи бар за врло дуго времена: Малу Антанту, која више већ сада не постоји, и Балкански Споразум, који је данас тешко уздрман. И то све ово чак и без једне знамените вербалне борбе. Овде додају и да је један доказ француско-енглеске непроницљивости и то што нису знали да ни Италија није била решена да ратује знајући да Немачка неће рата. Тек у последњем моменту, када је Мусолини видео да савезници неће ићи до краја, рекао је познате речи како је Италији *место поред Немачке*, не казујући ни шта заправо значи ова изјава. А као доказ да ни Мусолини ни Хитлер нису хтели рат, наводе овде и то што док данас Француска демобилизује два милиона војника, Италија демобилизује само три класе, значи свега око пола милиона, пошто није више ни била мобилизовала ...

3) Чехословачка, мисле овде, није само ампутирана него и коначно сахрањена. Без досадашње војске, без утврђења, без приступа у Трст и Минхен, без додира са иким ко не би био њен непријатељ, та је земља уништена у корену, и ништа више не може вратити двадесет година њене последње историје, и њеног расцвата и слободе, и реда какав нигде у Европи другде није у то време постојао: фабрике без штрајкова, парламенат без комунизма, ауторитет без насиља, монета без оболевања, индустрија без криза, углед у свету без такмаца, у положају у који је, међутим, дошла данас, она је осуђена да одмах буде инкорпорирана у велики економски и политички систем Немачке, и падне у једно доста бедно васалство. Значи, Чехословачка после „споразума“ у Минхену јесте даље непостојећи фактор за међународни живот.

4) Оно, кажу даље, чиме су савезници једино могли туђи Немачку, то је био блокус, који би јој одузео могућност снабдевања. Међутим, са падом Чехословачке и господарењем њених положаја, Немачка постаје данас господар целог дунавског подручја, и њено будуће снабдевање на тај начин коначно осигурано. Ово је највећа победа Хитлерова до данас, и успех после којег нема разлога да се задржава

на пола пута. Што су и Бисмарк[725] и Кајзер, Виљем[726] само сањали као какав титански подвиг, Хитлер је то остварио заплашивањем и добрим психолошким разумевањем својих противника. Дунав истиче из срца немачке земље; а велике реке показују пут великим расама.

Немачка ће поћи за својом реком. Али је она данас слободна у избору свих својих могућих праваца, и са уверењем да нико неће моћи да је задржи. Румунски политичари стрепе да ће тај правац бити пут Дунавом, и да ће, према томе, Румунија без досадашњих пријатеља пасти као један од првих бастиона на том путу. Чак и да Немачка не пође одмах за освајањем територија, овде мисле да ће дунавске државе убудуће и економски и политички бити зависне од Немачке, и њихову коначну потчињеност ништа неће моћи помести.

5) Исти румунски политички кругови сматрају евентуални Четворни Пакт или уопште неостварљив или могућ само и овај пут за коначни пораз Француске и Енглеске. Ако га Немачка оствари макар што јој је непотребна ичија даља сарадња, то би био само пакт двојице непобеђених са двојицом победилаца. И када су себе Сматрале свемоћним, две западне силе стрепеле су од Четворног Пакта а сада имају разлога да стрепе још већма после пораза у Сару, Ренанији, Абиоинији, Шпанији и ономад у Чехословачкој. За повољнији живот малих народа – мисле ови румунски политичари – требало би да се догоди само какво чудо у које здрав мозак не може данас ни поверовати: прелазак фашистичке Италије на страну демократске Француске, везивање Бекове Пољске за Чемберленову Енглеску, преврат у Русији и обнова монархије, после којега би се, можда могло помишљати на повратак европске равнотеже. До тога доба, мисле овде, остаје *pax germanica*[727] са свим оним што та раса одавна спрема породима друкчијег порекла и друкчијих закона и навика.

6) Како је Хитлер направио задњу кризу на бази питања о националним мањинама, овде у Румунији верују да је данашње спровођење немачког војничког реванша упућено најпре на нова разграничења у државама које су биле

[725] Ото фон Бизмарк (1815–1898), немачки дипломата, канцелар од 1862. до 1890, ујединио Немачку и прогласио је за царевину.
[726] Виљем I Хоенцолерн (1797–1888), пруски краљ и немачки цар.
[727] Подвукао Ј. Д.

створене версањским уговором, значи најпре у Румунији и Југославији које овде и даље везују у заједничку судбину. Нарочито у Румунији која је можда већма на путу. Чак ни Четворни Пакт не би сметао тим разграничењима када су јуче у среду пале у енглеском парламенту речи да је Чехословачка поднела овакву судбину што није била направљена на законима народног самоопредељења, а ове речи погађају и две остале државе Мале Антанте. Мусолини је ономад рекао да после Чехословачке треба још седам осам исправака да се изврше над уговорима версањских законодаваца. Ово би значило да би, у случају тих разграничења на бази нове немачке праксе, Бугарска и Мађарска извукле свој део од немачке победе пошто су имале некад свој удео и у поразу а све до данас остале верне и лојалне Немачкој. Такво питање евентуалне ревизије граница овде изазива мрачни страх и конфузију.

7) Овај страх расте још већма зато што је унутрашња ситуација у земљи пуно подривена поцепаношћу у војсци, цркви, друштву и политици. Гвоздена Гарда, помагана са стране и охрабрена успесима немачким, поново диже главу по унутрашњости земље. Макар што у Румунији има одличних умова, људи стручних у свима редовима, патриота опробаних за сва искушења, осећа се недостатак човека који има пуно поверење народа. Краљ је узео и одвише одговорности, а његова околина је пуно дискутована, док је војска остала без својих старих и признатих шефова. Пошто је и цео стари систем одбране у друштву савезника претрпео пораз, Румунија не види на којој страни да потражи излаза.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

Бр. 154[728]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов.
Унутрашња ситуација у Румунији

6. октобар 1938.

Господине Претседниче,

У Румунији догађаји почињу да добивају изглед метежа и општег нерасположења. Са више страна сазнајем да у Ердељу постоји узрујаност која даје прве знаке сепаратизма, и да је Манију прошле недеље упутио Краљу меморандум о великом народном незадовољству због мера данашњег режима. Манију је тражио да се због опште ситуације и ревизионистичких тежњи мађарских створи повољнија атмосфера како би се Румунија одупрла претњама.

Исте личности кажу да је Краљ тражио од Манијуа накнадна обавештења која је овај и послао, а након тога је Краљ примио Манијуовог пријатеља Михалакеа на два сата разговора. Кажу да се већ ради о концентрационој влади на челу са Татареском који је остао највећи крунин повереник, а састављена углавном од његових млађих радикала и Михалакеових национал-цараниста, пошто се Манију не би примио пре него би ствари вратио онамо где су биле пре данашње диктатуре. Ову би владу Манију помагао.

Данас се у стану Дина Братјану одржавају састанци либерала, а такође и у стану Титулеска либералних отпадника. Судећи по овом на помолу су неке промене.

У круговима Манијуа говори се да ће у случају одлагања да се Ердељу, где се већ осећа узрујаност међу два и по милиона онамошњих Мађара, не изићи на сусрет од стране старих делова Румуније, није искључен један покрет апсолутно сепаратистички којег ништа неће моћи спречити.

Све ове вести није могуће проверити, али канда оне доста одају стварно стање у Румунији, нарочито после све

[728] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

горих вести из Чехословачке где Немачка продужава даљу акцију, овај пут и стављајући напред Мађарску и извесне словачке „патриоте“.

Овде говоре да је план Немачке потпуно обезоружати Чешку која овог момента има највећа стоваришта војног скупог материјала, и затим је или поделити са Пољском, или јој наметнути савез који би потпуно ставио крај њене државне независности.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о моме најдубљем поштовању,

Ј. Дучић, с. р.

Бр. 155[729]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. 1140
Утисак у Букурешту на оставку Бенеша

8. октобар 1938.

Господине Претседниче,

Оставку Бенешову[730] свет у Румунији тумачи на два начина. Једни отворено говоре да је ово све у логици једног великог плана: краљ Александар–Барту–Титулеско–Идн–Бенеш, жртве које су морале пасти свака у свој час. Други верују да је сасвим природно да са демократским системом падне и онај који га је у Чехословачкој довео најпре до тријумфа а брзо затим до катастрофе.

Овдашњи чехословачки посланик Веверка, који је лане из Вашингтона премештен у Букурешт, каже ми: „Боље би било да се Бенеш уклонио пре 20 дана, а још је могло бити боље да се уклонио пре 20 година. Он је крив целој катастрофи. Није предвидео да га демократије неће моћи

[729] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.
[730] Е. Бенеш је поднео оставку 5. октобра 1938. године.

спасти, и до последњег момента је тврдио да ће Француска и Енглеска, чак и Русија, пре умрети него дозволити катастрофу земље. Због овог је кривац. Али је крив и што је бранио и оно од чега се и сама Француска одавно већ била одрекла: а то је од идеје колективне сигурности и вере у уговоре о миру. Ја сам му лично говорио да ми је Ерио[731] рекао да Чехословачка одмах изнесе ствар у Женеви ако је Немци буду напали, што је другим речима значило да не ратујемо него да се парничимо. Бенеш мени није веровао и сматрао ме лошим грађанином своје републике. Требала је, међутим, да пропадне Чехословачка да би њен претседник најзад увидео да нема сваког дана право.

Г. Веверка каже да овако данас мисли цео његов народ. Чехословачка је могла избећи данашњу катастрофу да се одавна друкче понашала према Немачкој, мање изазивачки, и чак изашла у сусрет немачким жељама онда када те жеље нису биле прекомерне. Сад се плаћа не само због Судета, него због Француза, а нарочито због Руса којима су Чехословаци били увек последња брига.[732]

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

[731] Едуар Ерио, председник француске владе.

[732] Чехословачка је имала уговоре са Француском и СССР-ом. Совјетска помоћ била је условљена француском, види нап. бр. 547 уз док. бр. 128.

Бр. 156[733]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. 1141
О ситуацији у Румунији. Разговор са Калинеском, Министром унутрашњих послова

8. октобар 1938.

Господине Претседниче,

Пошто се пуно говори о меморандумима које су упутили Манију и Братјано, шефови цараниста и либерала, краљу Каролу, отишао сам код министра унутрашњих послова Калинеска са којим одржавам нарочито добре везе. Он ми је о ситуацији рекао следеће:

Није први пут да краљ прима меморандуме од шефова старих партија. Манију и Братјано више не постоје нити ће постојати. У Трансилванији не постоји узбуна. Најбољи доказ, што и сам Манију више живи у Букурешту него у Клужу где је некад био свемоћан, а где данас нико не осећа потребу да га види. Стари шефови су прошли са својим временом.

Влада има пуно снаге да одржи не само поредак него и веровање у њен успех. Немамо потребе ни да се са ким боримо јер нас нико и не напада. Кад смо узели власт, ја сам затворио около триестину букача и послао сам их у једно село сасвим близу бољшевичке границе, а речено им је да је то зато да би пребегли у Русију бољшевицима. Ово их је уплашило толико да су многи од њих пожурили да дају изјаве какве сам год желео. Нисам дирао ни једног шефа партије да их не би популарисао, и да би их свет заборавио. И они сами ово добро увиђају због чега су се бацили на меморандуме.

Краљ је апсолутно задовољан мојим начинима. Увек сам молио Краља да буде стрпљив и спокојан, пошто у мир-

[733] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

ноћи има 80% победе. Затим наша је влада успела пошто је више радила на том да нема непријатеља него и на том да стиче пријатеље. Ово је опет мој метод који се показао добар. Не журимо са изборима. Они ће доћи тек можда негде идуће године ако све буде одиста ишло у добром реду као до сада.

Не бојимо се много ни мањинског питања,[734] ма колико оно било тугаљиво. Ми смо, као и ви, били кроз векове на путу разних миграција, са севера на југ и са истока на запад, због чега на овој страни Европе није могућно замислити ситуацију друкчу него са мањинама. Зато страни свет а и ми сами морамо ово стање одржавати у његовој историјској логици, али давајући мањинама све слободе које имају и већине. А да не би већине биле ни културно доминиране од мањина, потребан је један огромни научни систем и савршен школски апарат за унапређење што брже и поузданије румунског народа. Ми данас пуно радимо на афирмацији расе васпитавајући омладину у националном духу и грађанским врлинама, без шовинизма према странцима и без партизанства према својима. Ми имитирамо ваше соколе, а на њихово чело стављамо чак врло просвећене и познате људе, динамичне и речите: јер ово доба је једно доба оратора.

Краљ је пун добре воље и поверења у себе. Румунија је богата, народ послушан, младеж жељна акције, а свет доста присебан да не тражи оно што је немогућно или штетно. Ако је било у нас увек пуно демагога, данас су они остали без подршке у масама и зато без занимања. Они немају ништа да обећавају што ми сами нисмо предвидели, и унапред такође обећали. А чак и покушали да остварујемо, – каже министар Калинеско, човек велике гипкости и енергије, очевидно прилично уверен у оно што каже, макар што зна да је један од најомрзнутијих и најугроженијих људи у земљи.

О спољној ситуацији каже ово:

Француска је изгубила у Минхену једну битку али не и један рат. Верујем да ће се ситуација поправити када Ен-

[734] Види нап. бр. 500 уз документ бр. 88, нап. 620 уз док. бр. 120, нап. 648 уз док. бр. 128, нап. 746 уз док. бр. 159, нап. 757 и 758 уз док. бр. 160.

глеска доврши своје наоружање. Ми имамо поуздане вести да је Француска одиста хтела ратовати. Наш саветник Круне Арџетојано,[735] познат већма као германофил, био је за време кризе у Паризу, и дивио се невероватној мирноћи и уредности са којом је спровођена мобилизација. Генералисим Гамлен[736] га је уверавао да ће рат опет бити на штету Немачке. Али је Француска устукнула по свој прилици под притиском Чемберлена. Чехословачку је ипак спасао Бенеш од инвазије: да није мобилизовао, инвазија је била неминовна.

Нема ипак на свету народа који се тако брзо прибере и осмели као француски; то је народ са Валмија, где је као санкилот успео да победи целу Европу; и са Седана, после којег је наскоро развио највећа своја богатства и своје колоније. Ја сам искрено франкофил. Али не одричем ипак да ми морамо водити политику опортунизма, за којом иде данас цео свет. Немогућно је даље игнорирати немачку премоћ на целој линији, и факат да ће она трајати све док на другој страни не буду били друкчи партнери него Даладије[737] и Чемберлен, који нису протагонисти историје него парламентарци и моралисти, политичари и доктринари. Оног момента кад Француску и Енглеску поведу други људи, почеће нова равнотежа, а затим и узмак немачке хегемоније. Свет ће тада бити срећнији јер ће моћи да бира себи и пријатеље и непријатеље. Међутим, данас је можда први пут у историји Европе када ово није више могућно.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

---

[735] Константин Арђетојану, члан Крунског савета, председник владе крајем септембра 1939. године.

[736] Морис Гамлен, генерал, начелник француског Генералштаба.

[737] Едуар Даладје (1884–1970), професор историје, француски политичар, председник владе од 10. априла 1938.

Бр. 157[738]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов.

28. октобар 1938.

Господине Претседниче,

Јапанска инвазија у Кини, која је већ до сад пореметила пуно других ствари у свету, сматра се и у овдашњим дипломатским круговима као најтежи удар који је Енглеска до сада поднела. „Споразум“у Минхену је био страшнија битка него она на Аустерлицу[739] или чак на Ватерлоу,[740] јер су савезници том приликом изгубили 2 милиона најбоље оружаних чехословачких војника, и затим чешке фортификације које су биле најпресудније за одбрану Дунава и централне Европе. Овај губитак никаква сила не може више надокнадити, ни ствари вратити онде где су јуче биле. А сада спуштањем Јапана на Хонконг и Кантон, јапанске трупе се налазе близу границе француске Индокине на путу реком Јанцекијанг чији је извор скоро на самој граници енглеске Индије.

Овдашњи јапански министар говорио нам је сада у јулу месецу да ће Јапан бити у Кини заузет свега још једну годину ратом и организовањем заузетих крајева у позадини војних линија. После тога ће Јапан заједно са Немачком одмах прећи на припреме за заједничку акцију против Русије. Ово би значило и у крајњој линији један рат, чије бојиште, по величини и по борбама, свет још није запамтио. У сваком случају, ова би акција ишла на обарање бољшевизма и на натеривање Русије да се раздроби у многе расне и националне целине. Ове би после тога биле приморане да се гру-

738 Б. Ј. Д., X−B−31, копија.

739 Битка код Аустерлица (у Чехословачкој), одиграла се 2. децембра 1805. између удружених аустро-руских трупа и француске војске у којој је победу однео француски цар Наполеон Бонапарта.

740 Битка код Ватерлоа (у Белгији), 18. јуна 1815, између енглеске и пруске војске са једне и француске војске са друге стране, у којој је Наполеон поражен.

пишу око осовине Токио–Берлин, на начин да би европске руске јединице пале под економску и војничку зависност од Немачке, а азијске под Јапан. Јапански амбасадор је мени говорио да ни Кина неће бити поседнута и анексирана, ни онда кад буде побеђена, него само подељена на неколико разних држава, налик на Манџуко, који је остао независном и кинеском државом, чак на челу и са кинеском династијом, али везана за Јапан заједничким интересима као да је истовремено део јапанског царства. Овај систем Манџукоа јапански министар не сматра ни типом старих римских провинција, ни модерних енглеских колонија и доминиона, него нешто од свега тога али ипак тип чисто јапанских савезних покрајина. Он верује лично да и Немачка има овакве намере у Европи, због чега Хитлер и говори да нема даљих „територијалних“ претензија на европском тлу, што добро треба разумети.

Са данашњом очевидном немоћи Енглеске да истовремено брани и систем сигурности у Европи, и своје границе на Далеком Истоку, долази још и очевидна немоћ Француске да своју флоту изведе из Средоземног Мора где чува главне њене везе са колонијама азијским и афричким. Због тога и њена Индокина остаје такође овог часа без озбиљне одбране. Јапан никад није могао замислити повољнију ситуацију да оствари свој свагдашњи план: ослободити Азију од белих освајача, и ставити себе као Пијемонт и затим као хегемонију. Немачкој убудуће припада хегемонија у Европи а Јапану у Азији.

И овдашњи дипломатски кругови мисле да Берлин нема никаквих разлога преговарати са Енглеском и Француском, овако немоћним, о миру у свету који би оставио и даље на снази велика колонијална царства Енглеске и Француске, постале током XIX века, углавном. Ради се, напротив, на обарању старих и стварању нових империја. Онога момента када Јапан изврши први преврат у француској Индокини и други у Индији, старе империје ће се саме собом осетити тучене и у основама уздрмане, и тражити нагодбе са осталом тројицом фактора, Немачком, Јапаном и Италијом, и то можда без даљег рата. Како се у Кини ствари развијају, све казује да ће већ идућа година донети такве потресе који ће показати да су са својим гигантским данашњим наоружањи-

ма демократске државе већ сада изгубиле и материјалну и моралну базу; и да онај који за своје обезбеђење нема веру само у своје оружје не може је имати данас ни у какав други услов живота.

Овде у Румунији сматрају да су овако напуштене себи земље европског истока остављене данас потпуно на милост и немилост Немачке и Италије, које ће из своје данашње повлашћене ситуације извући користи какве сваки здрав разум дедуктивно и логично може предвидети. Споразум енглеско-талијански за Средоземно море[741] и овде сматрају само као једно палијативно средство, и као једну играчку које диктаторске владе употребљавају да свака на свој начин заваравају своје трагове.

Сасвим природно, овакво песимистичко мишљење овдашњих дипломата, скоро са врло мало разлике, утиче пуно и на румунске политичке кругове који с њима долазе у додир. Немачки посланик је стално активан; талијански се већ три месеца налази на отсуству, и неће се вратити зато што изгледа да ће бити постављен за амбасадора у Буенос Аиресу. Енглески посланик не говори о политици, а француски о њој и не мисли.

Ипак румунска влада привидно задржава свој стари став према двема групама, нарочито пред пут Краља у Лондон од којег много очекују, нарочито у материјалном погледу. Пуно ради на том да рашири мишљење како је Румунија једина остала верна Чехословачкој, са циљем да свој морални престиж што више афирмира.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

[741] Ђано и Драмонд, британски посланик у Риму, потписали су 2. јануара 1937. Споразум о обостраној англо-италијанској заинтересованости да се у Медитерану одржи статус кво без икаквих модификација.

Бр. 158[742]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов.
Немачка и Румунија

10. новембар 1938.

Политичком одељењу

У дипломатским круговима се говорило ове недеље да је Југославија саветовала Румунији: 1) да води рачуна о Немачкој, и 2) да спрема уређење својих питања са Мађарском.[743]

Такође исти кругови констатују велико и изузетно немачко интересовање за Румунију. По књижарама у Немачкој даномице избијају књиге о румунском народу, држави, економији и администрацији, иако до сада није био случај.

И у самом Букурешту се види веома појачана активност Немачке, и то последњих дана баш када се румунски Краљ спрема у посету енглеском двору. И то активност у више праваца. Прво, посета немачке крстарице у Констанци и посета њене посаде Букурешту. Затим, долазак немачке привредне делегације са широким овлаштењима и специјалним задацима. Затим, гостовање немачке опере из Франкфурта на Мајни. После тога и посета национал-социјалистичких омладинаца који су гости „страже Цари“. Посада Амдена је положила венце, примљена код министра морнарице, и провођена кроз престоницу. Гостовање опере је имало велики успех. А национал-социјалистичка омладина ће се задржати у Румунији дуже времена.

Поред свега што је велики део румунског света живео досад без познавања Немачке и њене културе, и стајао увек доста удаљен од сваког интереса за оријентацију према Берлину и Риму, осећа се узмицање са досадашње линије

742 Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

743 На састанку краља Карола II и кнеза Павла у Букурешту 5. октобра 1938. вођени су разговори о мађарској експанзији и немачком држању, пошто су обе земље биле подједнако угрожене нацистичком експанзијом. Сусрет је одржан пред краљев пут у Лондон.

и покушај сналажења у новој ситуацији. Нико међутим не сумња да ће Немачка ићи за агресивном политиком према Румунији нарочито због њених природних богатстава. Али се свако пита да ли ће Немачка истовремено помагати и мађарске аспирације у Трансилванији за којима се не престаје већ сад манифестовати јавно у Будимпешти. Због овог лошег предосећања, Румунија и даље остаје неповерљива према свему што долази из Немачке, уздржавајући се од критике али и од видљивих знакова каквог приближавања политици осовине Рим–Берлин. За Италију се верује да ни сама није, у односу према Немачкој, у бољем положају него једна Мађарска.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 159[744]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА,
БЕОГРАД

Стр. пов.
Акција Румуније за њене мањине ван граница

10. новембар 1938.

Политичком одељењу

Пошто румунска влада и јавност предосећају опасност да Мађарска ускоро покрене питање и својих мањина у Румунији и Југославији, већ одмах после Кањине акције са Чехословачком,[745] овде је дат знак алармирања у јавности. Не желећи да Румунија изгледа као Чехословачка, то јест земља која има само да враћа другима, а не и земља која има да прима од других, брзо су предузете мере пропаганде у европском мишљењу.

[744] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.
[745] Види нап. 751 уз док. бр. 160.

Листови су веома брижљиво обавестили своје масе да се у Румунији налази свет туђе крви али и да се ван граница Румуније налазе румунске мањине. Титеано, државни подсекретар за штампу, одржао је ономад чак један сензационалан говор у Черновици на новинарском конгресу где је рекао да до сада Румунија није потезала то питање својих мањина зато што је „желела мир са својим суседима“. Свако је знао да се ово односило најпре на Југославију па онда на Мађарску.

Одмах после ове прве манифестације, сасвим са званичног места, дошао је један напис у листу „Виторулу“, органу самог г. Татареска, који је категорички прецизирао број румунских мањина у иностранству. За нас је од највећег интереса ова акција. Према органу Татареска овако стоји румунско потраживање у погледу румунске крви:

У *Чехословачкој* има около 200.000 Румуна али су ови изгубили своју националност, међу Рутенима и Мађарима, тако да данас броје около 25.000. – У *Мађарској* број Румуна износи 60.000 али има такођер 200.000 мађаризираних Румуна. – У *Бугарској* број Румуна износи 150.000 макар што бугарска статистика износи свега 57.000. – У *Русији* постоји цела република настањена Румунима (једна друга Молдавија). – У *Албанији* има 50.000 Румуна, а у *Грчкој* 100.000 Румуна, не рачунајући „моглене Румуне“ – у Т*есалији* чији број износи најмање до 120.000. – У *Југославији* број Румуна износи 500.000.[746] Лист на крају вели да према

[746] Према званичним подацима Политичког одељења МИП-а КЈ из 1939. године, у Југославији је било 137.000 становника румунске мањине која је настањена у Банату, Тимочкој крајини и око Битоља (Куцовласи, Цинцари), док је, према истом извору, југословенске мањине у Румунији било 65.000–70.000, која је настањена поред реке Мориша, у клисури на Дунаву, на реци Карашу и источно од Темишвара.
Заштита мањина била је обезбеђена уговорима о миру и она се у Краљевини Југославији односила само на румунску мањину у Банату. У том смислу биле су закључене и школска и црквена конвенција између две државе. Школска конвенција је закључена 10. марта 1935, док црквена није ратификована са југословенске стране пошто није одговарала интересима Југославије. Код примене школске конвенције југословенска страна је имала пуно примедаба јер Румунија није извршавала своје обавезе и ишла је на штету Југословенске мањине. (АЈ, А. Ц. – Марковић, акт Политичког одељења III−2 одсека од 11. II 1939, ф. 2; о школској

томе у суседним земљама живи преко 2 милиона Румуна, и да Румунија мора да помогне овај национални појас у борби за очување националних особина. Поред ове строге цензуре, лист г. Татареска је ипак донео овај напис. Лист националистички „универзул“ г. Стелија Попеска већ годинама пише овако, и чак растура целу колекцију брошура ко год хоће да се овим питањем интересује.

Ја сам већ раније саопштио да у Румунији постоје три разна и врло активна друштва за пропаганду на терену, и за везу са главним људима ван граница. У овој акцији учествује Патријарх Мирон, епископ Колан, професор Јорга, и Бацарија, познати револуционар, рођак нашег једног народног посланика и шурак Ванче Михајлова.[747] Код нас су радили посланик Кадере, народни посланик Буторка и Танасије Поповић, који је културни шеф при Посланству истовремено кад и директор румунске гимназије у Темишвару. Пропаганда јавно одржава зборове као друштво „Астра“, којима је присуствовао епископ и министар Колан. Из Букурешта се шаљу књиге и новац у наш Банат. А нарочито воде пропаганду у Јужној Србији овамошњи Аромуни (Цинцари, Куцовласи) који су у Букурешту у врховима власти и друштва. Они су овде оно што су у Софији македонствујушчи. У Букурешту постоји снажно удружење Аромуна само за мађедонску браћу у нашој Пелагонији, за коју браћу мисле да их има 200.000... Одбор има 25 доживотних чланова са угледним Аромунима или Цинцарима као др. Петар Топа, најближи сарадник професора Јорге, затим неколико професора универзитета: Палакоста, Јуфу, Саву, Капитан, Наум Нанћа, уредник њиховог органа Мађедонија. Румуни се радују што су успели да задобију од Југословенске владе отварање румунског консулата у Битољу који ће бити у вези са овом акцијом.

Професор Јорга је душа овог покрета. Његова је идеја давање руке Италији преко Тимока на Пелагонију и Албанију, румунским каналом, и остварење новог латинског

конвенцији – Г. Попи, *нав. дело*, 302–314)

Као могуће решење питања мањина између две земље, министарство у Београду је размишљало и о евентуалној размени становништва, сматрајући да је то „лако изводљиво и најкорисније за обе стране“. (АЈ, А. Ц. – Марковић, акт Политичког одељења III−2 одсека од 30. I 1939, ф. 2)

[747] Вођа ВМРО

царства од Румуније на Италију ка Шпанији и Португалији, што Јорга јавно говори. За Тимок излази лист Тимокул који се тајно растура.

Професор Јорга ради да у Албанији поправи најпре научну базу и он је преко Талијана успео да створи румунско-албански институт у Албанији како би пронашао на римском путу Егнацији (Драч–Охрид–Солун) праву колевку данашње Румуније. Његово пријатељство са Краљом Зогом је манифестовано честим доказима.

Имам осећање да што већма буде расла опасност од мађарских захтева у Ердељу, све ће се већма афирмирати и ово право Румуније на своје мањине у суседним земљама, према броју како је изнео орган г. Татареска.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 160[748]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 1270
О односима Пољске и Румуније после бечке арбитраже

13. новембар 1938.

Господине Претседниче,

Част ми је саопштити Вам следеће мисли једног Пољака који моментално живи овде, и који је сарадник пољског амбасадора. Тиче се односа Пољске и Румуније који су данас од највећег интереса и за Југославију. Он каже следеће:

Поуздано знам да ће питање Подкарпатске Русије[749]

[748] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

[749] У својој политици разбијања Чехословачке, Хитлер је у јесен 1938. подстицао стварање аутономне Рутеније – Прикарпатске Украјине – желећи да то буде почетак формирања „независне“ украјинске

бити решено за најскорије време. Експериментат са аутономијом ове земљице није успео пошто та земља нема услова да живи независно. Немачка је имала намеру да од те земље направи једну ћелијицу будуће слободне Украјине. Али би требало најпре израдити путеве, а они би коштали милијарде. Затим би требало потрошити велики новац и да се врло заостали и некултурни Рутен направи способним за ма какву политичку комбинацију вишег стила. Зато се Немачка отуд повукла. Али пошто та аутономија Подкарпатска може послужити Совјетима, ипак Немачка покушава наћи неки начин да то не дозволи. Зато је ове Рутене просто понудила Пољској да заузме њихову земљу. Пољска, међутим, има већ сада више него трећину мањина у својој држави, а самих Украјинаца, браће ових Рутена, има преко 5 милиона. Зато је одбила да прими овог немачког Тројанског коња у своје границе. Видећи да није овде успела, Немачка сада покушава активну подземну акцију против Пољске, и то у самој Пољској међу Украјинцима, затим међу румунским Украјинцима у Буковини, и најзад у Бесарабији.

2) Румунија нас је озлоједила што је приликом посете г. Бека[750] у Галцу одбила његов план за припојење Подкарпатске Русије директно Мађарској, и учинила погрешку која ће јој се осветити. Румунија је у Букурешту направила једну политичку комедију са делегацијом Румуна из Чехословачке „који траже да уђу у границе Румуније“. Њена тобож лојална политика савезника, била је само политика слабића и оних који не верују ни у какву врсту своје моћи. Румунија води политику правог самоубијства. Зар арбитража у Бечу[751]

државе којој би касније пришла и совјетска Украјина. Након уласка немачких трупа у Судетску област и пољских у чешку Шлезију (почетком октобра 1938), Прикарпатска Украјина је прогласила аутономну владу која је имала ослонац у Немачкој. Та „аутономија“ остаће све до 15. марта када су мађарске трупе умаршириле у П. Украјину и када је нестало те „аутономије“. Тим чином Мађарска је добила границу са Пољском. (Ч. Попов, *нав. дело*, 565, 568–570)

750 Јозеф Бек, пољски министар иностраних послова, види док. бр. 180.

751 Преговори између Мађарске и Чехословачке о мађарској мањини у Чехословачкој нису дали резултата, пошто су Мађари у суштини тражили територије а не мањине. Из Будимпеште је потекао предлог да у том питању арбитрирају Немци и Италијани, што су депримирани Чеси прихватили. Министри иностраних послова Рибентроп и Ћано су 2. новембра 1938. у Бечу одлучили да Чехословачка уступи

није показала да је Бек имао право? Држање Румуније је инспирисала сама румунска тешка индустрија, њени Аушнит, Малакса, Решице и Шкода. Међутим, ипак није успела да сачува железничке везе са Прагом, нити ће их моћи више васпоставити. Факат што је Шкодина индустрија добила новог генералног директора германофила, а сменила досадашњег Француза, показује такођер право стање ствари: да Праг неће више своје оружје продавати другим него само пријатељима Немачке, што је удар за Румунију која није наоружана, и која нема пара.

3) Пољска нема поверења у пољску [вероватно румунску – М. М.] војску подривену политиком и котеријаштвом. Све румунске партије и покрети препуни су резервних генерала и пуковника, кобних и за политику и за војску. Румунија нема резервно наоружање. Пољска на свака борна кола има још четвора у резерви; на сваки и највећи топ, има још број топова који су њихова резерва; и најзад, то исто у авијацији, макар она засад не била на висини њених осталих родова оружја. Пољска броји данас 300 дивизија, по 15.000 људи, а од тих 100 дивизија изванредно спремних да одмах уђу у борбу. Авијација броји 1500 апарата, што, наравно, према Немачкој не значи довољно, али је свакако ипак опасна за Берлин до којег има свега 20 минута летења, и опасна за друге велике немачке градове близу пољске границе. Пољска је равница, слабо насељена, због чега отровни гасови нису за њу опасни, колико за друге земље. Према томе, Хитлер је ово добро знао кад је са Пољском направио познати десетогодишњи споразум.[752]

4) Ситуација Пољске је несумњиво трагична јер се налази између две империјалистичке велике силе. Она би била још трагичнија када би се ове две велике силе, данас непријатељице, политички сложиле. У међувремену, Пољска се видно наслања на Немачку која је за сада јача. Али није немогућно да се доцније наслони на Русију, ако ова постане снажнијом и од Немачке. Може се догодити да

Мађарској територију од 12.400 квадратних километара са преко милион становника, већином Мађара. (Ч. Попов, *нав. дело*, 569)

752 Пољско-немачки пакт потписан је 26. јануара 1934. после чега је Хитлер изјавио да му Пољска треба само док Немачка буде угрожена са запада.

већ сутра пођемо са Русијом, пошто су наши односи увек остали коректни са Русијом званичном; Пољска је истребила комунисте тако да је сам Коминтерн морао у Пољској распустити странку, али то није ипак ни најмање пореметило досадашње добре везе са Совјетима. На за Немачку ово није никаква тајна, и они ово имају на уму.

5) Ни наше учешће у подели Чехословачке[753] није повредило стање са Русијом. У Варшави су већ маја месеца сазнали од амбасадора Липског[754] за идеје Розенберга[755] о скорој акцији према Судетима. Ми смо такођер морали ући у ту акцију да Тешен – [Тјешин] не би узели Немци, који су онамо већ међу својим мањинама показали овакве намере тако да смо тек ових дана успели да коначно сузбијемо ту акцију[756]. Чехословачка, односно Бенеш, криви су за оно што се догодило, јер су водили политику химеричну и нису били обавештени о општој ситуацији.

6) Пуно страхујем да се тако не догоди и са Румунијом. Њена политика је себична и кратковида. Не интересује се за проблеме који ће је у најскоријем времену доћи да се и њој сруче на главу. Такав је један проблем и судбина Украјинаца и немачка акција у том погледу. Они губе из вида да у њеној Буковини живи 800.000 Рутена[757], а у Буковини и Бесарабији још около 1 милион Руса[758], који ће увек радије прићи слободној Украјини него остати

[753] Пољска је своје територијалне захтеве према Чехословачкој истакла 19. септембра 1938, одмах по избијању кризе око Чехословачке. Тридесетог септембра пољска влада је упутила ултиматум Чехословачкој да јој преда Тјешин, што је ова, налазећи се у безизлазном положају, прихватила, тако да су пољске трупе 2. октобра ушле у Шлезију.

[754] Јозеф Липски, пољски амбасадор у Немачкој.

[755] Алфред Розенберг, нацистички идеолог.

[756] Мисли се на 1. новембар када је повучена нова пољско-чехословачка граница којом је Пољској припала територија од 1.000 квадратних километара са 230.000 становника, чиме је санкционисано стање од 2. октобра 1938.

[757] Румунска званична статистика из 1930. бележила је да у Румунији има 582.115 Рутена или 3,2%. Крајем 1938. рачунато је да их има око 1.000.000. (АЈ, 38, извештај дописника из Букурешта бр. 619 од 23. XII 1938, ф. 52–120)

[758] Руси су према попису из 1930. чинили 2,3% становништва у Румунији – 405.105 становника, док је тај број крајем 1938. према прорачунима износио око 700.000. (Исто као за претходну напомену.)

у румунском ропству. Тек ових дана се Букурешт нешто мало пренуо, и то кад су похватани летци који позивају на устанак у тим земљама, као што се, уосталом, позивају и у Пољској и у Русији, наравно све инспирисано из Немачке. Нико Румунију неће помоћи ако дође у положај Чехословачке. То би могла очекивати једино од Пољске, с којом је везује иста судбина и опасност. Али да би помогла Румунију, Пољска мора сама остати неокрњена. А у овом би опет Румунија могла помоћи Пољској. Међутим, за ово има врло мало наде. Рутени и Русени живе све до ушћа Дунава, и Немачка све дотле проширила границу слободне Украјине која би затим постала другим немачким Манџуком. Али Румунија увек тражи а ништа не даје. Тражи од Пољске да је брани од Мађара и Руса и Немаца, а тражи од Југославије да је брани од Мађара и Бугара. А она међутим остаје инертна и равнодушна према сваком. Она нема храбрости да се одлучи најзад за један од два могућа става: са једнима или другима од два европска блока. Пољска је огорчена што ово не долази од једног уверења него од једне немоћи и страха.

Част ми је на крају овог извештаја додати да је професор Јорга одиста пуно озлоједио Пољску својим нападима што се Пољска, румунска савезница[759], ставила на страну Немачке када је раскомадана Чехословачка, друга савезница румунска. Овдашњи пољски амбасадор је, како се говори, у два три маха званично протестовао против ових напада.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић с. р.

[759] Румунију и Пољску везивали су: Конвенција дефанзивном савезу од 3. јануара 1921. потписана у Букурешту, Гарантни уговор од 26 марта 1926. који је заменио конвенцију, као и нови гарантни уговор потписан 15. јануара 1931. у Женеви након истека претходног.

Бр. 161[760]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1288
Унутрашња ситуација у Румунији

19. новембар 1938.

Политичком одељењу

У Трансилванији и Буковини је настала узрујаност пред опасношћу од Мађарске. Док Калинеско верује да су опозиционе странке не само растурене него и уништене, оне, напротив, почињу да дижу свој глас и да показују свој виталитет који чак поново прелази и у отворену активност. И док Калинеско верује да је тако исто уништио покрет Гвоздене Гарде, она поново оживљава и прети у главу новом режиму.

Због овог постоји нелагодно стање и страх у целој земљи. Сматра се да режим није, у случају да дође до кризе са Мађарском, у стању прихватити мађарску рукавицу онако како би је могла примити једна влада концентрације народних партија. Увек су у Румунији циркулисали летци у којима су најоштрије нападане владе и политичари, али ово се догађало само повремено и према случајевима, док последњих дана у једној су недељи убацивани по два и три таква летка. И то са горчином у изразима који често прелазе у претње.

Манијуови људи иду чак дотле да оптужују режим како ће бити готов да Мађарима прави уступке на рачун Ердеља. И то без питања ердељских Румуна на челу са Манијуом. А овај је некад годину дана сам владао Ердељом (пре него што га је сам ујединио са Влашко-Молдавском), и једини у Румунији који и данас има онамо престижа.

Шире се такође вести и о јакој украјинској акцији у Румунији где има преко 1.500.000 Украјинаца и Руса.[761] Ово је покрет сличан оном какав се све више појављује и у Пољској. За Бесарабију се верује да би је Русија поново узела чим би неко дошао да ишта затражи на румунским

[760] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.
[761] Вид. док. бр. 180.

границама. Истина, за Бесарабију не постоји нарочита приврженост, а многи Румуни би изгледа чак ту земљу вратили Русији када би били сигурни да би тим Русија занавек била задовољена. Бесарабија је земља дефицитарна јер је вечно гладна, не прави никакве путеве, и уопште не инвестира ништа за последњих 20 година откад је уједињена са Румунијом. Она зато ништа не доприноси него, напротив, скупо кошта остале активне крајеве.

Једна политичка личност ми каже да Краљ покушава у задње време да понова прави мостове ка старим политичким пријатељима, и то чак са Манијуом, чије се посете у Букурешту и повратци у Клуж објављују данас и у новинама. Шаљу му се на разговор нека лица (Вајдини људи), познати као добро виђени у двору. Изгледа да ова пажња према опозицији, истовремена са опасношћу која се предвиђа у питању Мађарске или Бугарске, подједнако изазивају опште коментаре.

Тако и г. Комнен је ове недеље дао у својој кући два дипломатска ручка на којима се видело да су између осталих званица учествовали и три бивша министра спољних послова. Ово је било запажено и у јавности. То су били принц Гика, Антонеско и Мическо. Изгледа да ће можда продужити ова политика приближавања у сразмери у којој буде расла спољна опасност.

У сваком случају, очекују се важне промене после повратка Краља из Лондона. Постоје верзије да се онамо говорило о некаквим нагодбама по питању мањина, а чак и по питању уређења границе са Мађарском. За Немце се најмање говори. Бивши министар за мањине у кабинету Јорге, др. Рудолф Бранч, лојалан Немац из Трансилваније, врши агитацију међу немачким мањинама у Ердељу сакупљајући изјаве и потписе како желе да остану у границама Румуније.

Посланик,
Ј. Дучић, с. р.

Бр. 162[762]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1.289
Разговор са Комненом и грофом Рачинским о акцији Украјинаца за ослобођење од Русије, Пољске и Румуније

19. новембар 1938.

Политичком одељењу

У разговору који сам имао са Комненом односно покрета Украјинаца у Пољској и у осталим земљама у којима живе, Комнен ми каже да Румунија не стрепи нимало од изгледа да се тај покрет једног дана рашири чак и до остварења слободне Украјине. Он верује чак да би Украјина била најбоља баријера која би делила европски свет од руског огромног блока, вечито мистериозног и вечито претећег. У исто време, каже, Украјина би морала да тражи у западним суседима подршку за свој опстанак, пошто би била вечито угрожавана од Руса. У сваком случају данашње манифестације и демонстрације у Пољској и извесни покрети у Буковини од стране Украјинаца не изазивају злу крв званичних кругова, макар и били често непријатни. Уосталом, могућност за остварење слободне Украјине није тако блиска пошто Русија ипак још представља једну велику резерву отпорне снаге. Тако каже г. Комнен.

После овог сам имао и разговор по истом питању са пољским амбасадором грофом Рачинским.

Што је врло чудно, ни он не види у остварењу слободне Украјине никакву нарочиту опасност за Пољску, макар што ова има код себе пет милиона Украјинаца, и макар што би морала уступити сву ту мањину тој евентуалној новој држави пошто би ова била двоструко бројно јача него сама Пољска. Гроф Рачински исти разлог наводи који и Комнен: да је опасност могућа само од бескрајно и конфузне Русије

[762] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

а не од Украјине, расно и морално унапред детерминисане. Пољска, каже он даље, чак би у Украјини нашла подршку против Немачке која постаје све опаснијом за своје суседе, нарочито откад

Француска није више главна војна сила у Европи, и откад су Немци подигли утврђења у Ренанији чак изузетно опасна за Пољску.

Међутим, пољски амбасадор не губи из вида да остварење једне слободне Украјине може доћи само на један од ова два начина: 1) или сломом режима у Русији и новом револуцијом, или 2) једним општим европским ратом. Ма колико оба случаја не изгледала немогућна, ипак не улазе засад у стварну комбинацију. Важно је, вели, свакако оволико утврдити: док би Немачка својом политиком у Украјини покушавала остварити један свој Манџукоу, Пољска и Румунија би у њој тражиле само савезницу. И Украјинци ово већ добро знају.

Посланик

Бр. 163[763]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов.
Вести о приближењу Југославије и Пољске

19. новембар 1938.

Политичком одељењу

Комнен је рекао једном мом колеги да румунска спољна политика мора и унапред бити постављена на основу савеза са Пољском, упркос разлика које су се у Галцу манифестовале.[764] Један други мој колега има саопштење од своје владе која је извештена из Београда да такођер југословенска влада настоји спровести овакву исту политику са Пољском, и то једном директном везом преко Пеште. Он

[763] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.
[764] Види нап. 750 уз док. бр. 160.

ово приписује премоћи талијанског утицаја у Београду над утицајем Немачке. Ако је и Југославија остала мирна и без предузимања макаквих мера за време кризе чехословачке и у дане Минхена, то је зато што је добила умирење из Рима. Према овим вестима које имају свој извор из Београда, наши кругови не би били противни настојањима Пољске да прави један свој ланац савеза, увек сагласно са Римом. (Из разговора са овдашњим амбасадором, међутим, нисам имао лично никаквих индикација о оваквој акцији.)

Ово све може, вели се, да буде одлучујуће у погледу односа Југославије и Пољске – која покушава већ одавно да се веже и за Бугарску. Бивши пољски министар у Букурешту. Арнишевски, човек Беков, ишао је одиста последњих година скоро сваког месеца у Софију да ради на зближењу које би могло да претходи савезу. Ово је било познато и Румунима, савезницима Пољске, који су се против овог бунили лањске године, пошто према члану 4 њиховог пољско-румунског савеза постоји обавеза за међусобно консултовање.

Ово саопштавам само ради информације.

Посланик,
Јован Дучић с. р.

Бр. 164[765]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА,
БЕОГРАД

Пов.
Пољски амбасадор, гроф Рачински,
о губитку чешких утврђења

21. новембар 1938.

Политичком одељењу

Како је држање и политичка метода Пољске данас за европски исток једно од важних питања, ја сам у једном раз-

[765] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

говору са пољским амбасадором грофом Рачинским изјавио чуђење како се догодило да Пољска није никад покушала да са Чехословачком веже један војни савез. За ово је говорио не само словенски расни афинитет, него најпре факат неоспорни политички витални интерес: што је Чехословачка имала скоро 2 милиона добро наоружаних војника, затим изванредне фортификације Мажино, и, најзад, огромну војну индустрију. Пољски Тјешен је могао у таквом случају не раздвајати, него напротив спојити две земље које је све упућивало на такву заједницу.

На ово ми је гроф Рачински одговорио како су и Пољаци били такођер уверени у потребу таквог савеза, и да је од почетка ослобођења до данас ништа мање него 17 пољских предлога учињено Чехословачкој за овакав савез. Он додаје да је и Хвалковски ово недавно признао. Разлог што је Пољска увек одбијана, и најзад дошло и до сукоба, био је у том што је Чехословачка хтела пошто пото наслон на Русију, не правећи никакав случај од пољских понуда. Гроф Рачински каже даље како је ово потребно да се зна како би се добро разумели начини и мотиви ових двеју земаља, и у исто време, да се јасно види и један од највећих разлога чехословачке катастрофе.

Гроф Рачински каже најзад да је за Пољску било од највеће важности имати наслон на чешке поменуте фортификације, једине које постоје на оној страни Европе. Ово се лако може веровати када се зна да је граница Пољске према Немачкој данас потпуно откривена јер је у равници.

Према Русима је дуга 1200 км., од којих једна трећина представља мочваре непролазне. Али према Немачкој, иако нема толику дужину, нема ни такве мочваре. Према томе губитак чехословачког система Мажино јесте један поразни губитак за западне силе, али у првом реду за Пољску.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 165[766]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 1.265/XXIX/38
Мисија Ђорђа Братјана у Берлину

22. новембар 1938.

Политичком одељењу

У одговор на телеграм Пов. Бр. 23.572 од 9 т. м. којим Министарство саопштава Посланству вест односно недавног пута Ђорђа Братјана у Берлин.[767]

Ја сам покушао да сазнам што више о овом путу, и то најпре лично од самог Братјана са којим сам синоћ вечерао код немачког посланика.

Братјано је – што треба одмах поменути – већ пре две-три године правио један пут у Берлин где се виђао са врховима немачким. На повратку донео вест да Немачка нема никаквих намера да због својих мањина у Румунији мења границе ове државе, као што је то недавно учинила са Чехословачком. Чак је саопштио најважнијим факторима у Румунији да Немачка пристаје дати Румунији гарантије за њене границе ако пристане на савез са Рајхом. После првих и различних емоција које је ова Братјанова вест била тада учинила, наишли су догађаји у Европи, нарочито крупни успеси Немачке на целој линији, тако да је овај оптимизам, које је Братјано био донео, брзо пао у воду.

Синоћ ми је Братјано радо признао да је одиста био опет ових дана у Берлину. Каже и да је био са Герингом, и да му је овај изјавио: да постоји потреба и лепа немачка жеља да Рајх дође са Румунијом до пријатељских односа „отприлике онаквих какви већ постоје са Југославијом“. Братјано ми није говорио о детаљима овог разговора.

Међутим, кад сам исте вечери, мало доцније после разговора са Братјаном, говорио о истој овој ствари и са немач-

---

766 Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

767 Румунска влада је отворено затражила подршку Немачке против мађарских претензија на румунске територије. У том циљу је Братијано ишао у Берлин почетком новембра 1938. године.

ким послаником Фабрицијусом, он ми је казао да је Братјано био у Берлину у мисији *коју му је поверио сам Краљ*.[768] Он се одиста онамо видео са Герингом, и дебатирао са њим о неколико важних проблема. Њему је у Берлину речено да Немачка нема намера да дира границе балканских држава него, напротив, жели да се са њима споразуме. Све друге појединости су споредне. Сад Румунија зна шта су праве намере Немачке на овој страни Европе. Немачки посланик ми каже да је био лично унапред обавештен у овом организовању Братјановог пута у Берлин.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 166[769]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов.
Разговор једног дипломате из Букурешта са Г. Буровом

22. новембар 1938.

Господине Претседниче,

Један мој овдашњи страни колега, мој добар лични пријатељ, био је ономад у Софији и том приликом имао случајан разговор са Буровом, бившим бугарским министром иностраних послова. Овај му је рекао неке идеје које верујем да могу и за нас бити од интереса. Напомињем да је овај мој колега био већ у свом онамошњем Посланству спреман да сваку идеју коју чује од Бугарина узме као унапред лишену сваког обзира друкчег него опортунистичког, и од интереса који је само и искључиво срачунат на непосредну корист.

[768] Подвукао Ј. Д.
[769] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

Буров је рекао:

– Нико не може заменити Југославију у нашој данашњој спољној политици. Ни Енглеска ни Француска, ни Италија не могу пружити ону сигурност Бугарској коју јој пружа њен данашњи наслон на Југославију. Није овде питање никакве историјске ни политичке идеологије, него један добро промишљен практични интерес. Без подршке од стране Југославије ми бисмо били изгубљени. Знам да се недавно говорило на страни о некаквом савезу са Турском. Нека нас Бог сачува од тога да Кјосеиванов претпостави савез са Турском једном пријатељству са Југославијом! ...

– Бугарска је већ изашла из периода сваких авантура. Значи да је изишла из периоде детињства. Нама је потребно да се оснажимо и материјално поправимо, а после тога ћемо решавати наша питања како које буде долазило на ред. Нећу да вам нимало кријем да ћемо кренути на Румунију чим први камен буде на њу бачен са неке стране...[770] Добруџа је остала до данас бугарска земља. Сад Румуни расељавају оданде Турке а место њих доводе и насељавају мађедонске Куцовлахе. Ово зато да само створе најотровније гнездо интрига против Бугарске. Али ће ови нови Добруџани скупо и крваво платити све несреће што буду починили онамошњем бугарском сељаку.

– Питате ме шта би радила Бугарска када би Русија поново кренула какво пансловенско питање. Засад одиста нема изгледа за такву могућност, али вам кажем: и када би она избила, ми бисмо тек и тада заједнички иступили само са Југославијом.

- У Нишу није било говора о бугарским мањинама у Југославији јер се то питање међу нама и не поставља. Пошто ми морамо остати заједно са Југославијом, ишао је ономад Кјосеиванов у Ниш да разбије неке пометње које су биле загрозиле да нас Југославија напусти...[771] Претседник

[770] Бугарска је то остварила али „мирним путем“, након румунско-бугарских преговора у Крајови крајем септембра 1940. када је Јужна Добруџа уступљена Бугарској.

[771] Састанак Стојадиновић–Кјосеиванов у Нишу 31. октобра уследио је након појачане ревизионистичке кампање у Бугарској према Југославији. Кјосеиванов је изјављивао да Бугарска нема територијалних аспирација према Југославији и да су оне усмерене према Грчкој, сугеришући заједничку акцију у том правцу – излаз на Егејско море.

др. Стојадиновић је требао доћи у Софију али није могао због послова; зато је ишао Кјосеиванов њему у Ниш у сусрет. Кад је у питању велики интерес, мора се прећи преко извесних обзира „амур-пропра“. Сад смо уверени да не постоји више хладноћа Београда према Софији...

- И ми смо у Бугарској прошли једну периоду конфузије приликом конфронтације у Минхену. Није се знало шта да се мисли ни ради. Кјосеиванов је имао информације да Немачка ни из Минхена неће кренути у нови европски рат пошто није још спремна. Међутим, Краљ Борис је са стране непрестано телефонирао Кјосеиванову како је рат неизбежан! Направио се био хаос, али је срећом Кјосеиванов имао право. Питање опште конфлаграције је одложено.

- Питате ме и шта мислим о последњем говору Претседника др. Стојадиновића који је онако енергичан. (Овде је Буров мислио на говор у Новом Саду[772]). Ми знамо да Југославија има један тајни уговор са Мађарском који гарантује од сваких ревандикација југословенског државника који буде овако смело говорио... (Ову тврдњу сам ја наравно демантовао најенергичније овом мом колеги.)

Мој колега који је текстуално забележио ове речи г. Бурова, овако ми их је текстуално и саопштио. Исти колега је уопште у Софији наишао на једно духовно стање отворено за скори обрачун са Румунијом, и зато добио утисак: да је данас судбина Румуније у југословенским рукама. Неки опозициони народни посланик г. Владев био је недавно у Букурешту и на повратку говорио у Софији, и то чак и у парламенту, како Румунија нуди Бугарској њену Добруџу, али да Кјосеиванов неће да је прими ни кад му се нуди овако на сребрном тањиру. Наравно, ово је говорио један опозиционар данашње владе, али је вест ипак била продрла у широке слојеве и направила узбуђење. Мој колега је осетио у Софији да би ма и најмања акција Мађарске у Трансилванији изазвала сутрадан још жешћу реакцију Бугара према

[772] Предизборни говор М. Стојадиновића у Новом Саду од 13. новембра, када је изјавио да Југославија у међународним односима не жели ништа што припада другима и да неће никоме уступити ни стопу своје територије. Овај део говора био је одговор на гласине, након састанка са бугарским председником, да је у питању уступање територија Бугарској.

Румунији, у што нико од страних онамошњих претставника не сумња. Мој колега и пријатељ ме је приликом овог разговора најлепше молио да се од овог горњег саопштења не учини никаква употреба која би могла издати извор из којег ми је оно дошло.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

Бр. 167[773]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 1.304
Комнен о вестима да је закључен зајам у Лондону

23. новембар 1938.

Политичком одељењу

Белгијски посланик ми каже да је јуче разговарао са Комненом о путу Краљевом у Лондон о ком је говорио са усхићењем које је, уосталом, у духу овог момента: триумф, пријатељство, престиж, све како се могло зажелети. Пошто је овде дописник Рojтера пре два дана категорички тврдио да је Краљ успео и да добије зајам од 15 милиона фунти, што је направило сензацију, белгијски посланик је питао Комнена да ли је то истина. Комнен је скочио и узбуђено тврдио да је ова вест нечија интрига да се покаже као да је Краљ ишао у Лондон у печалбу а не у једну Краљевску посету коју је тражио углед земље и династије.

Изгледа да одиста није сигурно да је постигнут икакав зајам. Немачки посланик ми такође тврди да о зајму не може бити речи. Могло би се можда говорити само о каквим већим енглеским круповима у Румунији, што ипак не треба

[773] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

потцењивати, макар што оне немају значај које би имао један зајам у овом моменту.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 168[774]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА,
БЕОГРАД

Пов.
Унутрашња ситуација у Румунији

24. новембар 1938.

Политичком одељењу

Сазнајем да се у Ердељу шире вести да ће Румунија уступити Мађарској пограничне територије око Арада, Орадеа Маре или Капошвара, Сигета и Марамуреша. Првих дана чехословачке кризе је било и панике због које је становништво почело да ликвидира старе послове а да не започиње нове. Мађари су онамо нарочито изазвали ову духовну депресију својом надменошћу као да ће сутра мађарске трупе упасти у Трансилванију.

Опозиција је већ и са своје стране допринела овој депресији говорећи да за случај сукоба са Мађарском режим неће имати за собом ни народ ни војску. Народ не зато, што је он и данас уза старе шефове либералне и царинистичке, а војску зато што је она политизирана и у врховима знатно наклоњена Гвозденој Гарди.

Овим поводом сам имао разговор са Берчаном, заменик помоћника министра, који не одбија нелагодно духовно стање на граници, али се тврди да оно даномице постаје све бољим, и да се овамо чак не верује у ревизионизам друкче врсте осим оне коју је предлагао Лојд Џорџ, а то је на једној новој конференцији мира како свет тобож не би имао више повода за ратовање.

[774] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

Међутим, постоји стални и све већи додир међу шефовима румунске опозиције који не верује да је режим дорастао за све евентуалности, ни довољно овлашћен да им иде на сусрет без једне концентрационе националне владе. Тако је Манију како сазнајем већ направио свој меморандум Краљу који је у јавности очекиван од дуже времена, и који би требао да му буде предан кад се врати са пута. И то предан од стране једне делегације чији би број чланова износио на тридесет чланова. Са друге стране се говори да ће Краљ вероватно пристати да прими меморандум али без делегације која својом многобројношћу чланова жели изазвати утисак нежељен у народу и незгодан у овом моменту. Међутим, са стране компетентније сазнајем да ће Краљ примити „меморандум Ердељаца“ и њихову делегацију врло угледних људи који траже васпостављење демократског режима, али да неће моћи задовољити њихове захтеве које сматра неопортуним и без везе са стварном данашњицом.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 169[775]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА,
БЕОГРАД

Пов. бр. 1317

25. новембар 1938.

Политичком одељењу

Овдашњи политички кругови гледају са узнемирењем талијанску акцију у погледу судбине Рутена и Словака.[776] Овде је Ђорђе Братјано донео из Берлина вест да Немачка апсолутно није имала у плану мађарске аспирације у Че-

[775] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

[776] Словачки националисти профашистичке оријентације прогласили су аутономију Словачке 7. октобра 1938. да би 15. марта следеће године прогласили „независност“ и ставили се под немачку заштиту.

хословачкој него да је само интервенцијом Италије успела Мађарска повратити своје онамошње мањине.

Одлазак грофа Нана у Варшаву, навештен за дванаести децембар, овде сада изазива нове слутње: да поред мађарске мобилизације,[777] која продужава, предстоје можда још и друга изненађења. Верује се већ као позитивно да је Италија у питању Мађарске радила досад као заинтересована страна, што показује осовину Рим–Берлин као две хемисфере које нису увек подударне.

У неким овдашњим политичким круговима се помишља да Немачка не жели Мађарску снажну и независну, него, напротив, да је жели уздрмати и ослабити како би онамо довела до нацистичког режима. Сад постоји због тога предпоставка да би Румунија у таквом случају била помагана из Берлина колико и Мађарска из Рима. Изгледа и да је Ђорђе Братјано имао у Немачкој уверавања како Берлин сматра потребним имати на граници Русије једну Румунију снажну.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

[777] Начелник Генералштаба генерал Јонеско саопштио је посланику Дучићу 22. новембра да Мађари и даље врше мобилизацију и да помишља на то да они уз помоћ Пољака спремају упад у Рутенију или чак анексију те земље у чему имају помоћ Италије и толеранцију Немачке. (Б. Ј. Д., Дучић – МНП-у 22. XI 1938, X–B–29)
Поводом мобилизације нових трупа у Мађарској, француски посланик у Будимпешти саопштио је мађарској влади да француска влада не би могла остати равнодушна ако би она учинила ма какав нови случај упада на територију Чехословачке. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 1.174, Дучић – министру Двора пов. бр. 1.309 од 25. XI 1938, ф. I, дос. I–6)

Бр. 170[778]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов.

29. новембар 1938.

Господине Претседниче,

Бивши министар Мађару којег сам случајно срео каже ми да ће познати меморандум Ердељаца бити предан Краљу дана 11 децембра од стране делегације која ће бројати до 300 чланова на челу са претседником царанистичке странке Манијуом.

Каже да у главном меморандум садржи следеће афирмације: 1) устаје против сваке евентуалне ревизије граница; 2) изјављује се против аутономија појединих земаља пошто би то био режим противан идеји јединства и могао изазвати опасне последице; 3) протествује против личног режима и тражи режим ауторативни али у принципу демократски са слободом личном и парламентом народним. Ово би значило повратак нормалном уставном режиму; 4) тражи се спољна политика јаснија, одређенија, начелнија и која је у стању гарантовати сигурност државе.

Нарочито се подвлачи потреба за законима општим а не појединачним: једнаким за целу земљу и државну целину а не само за Ердељ макар овај покрет полазио из Ердеља. Ердељ је за административне јединице. Ердељ је монархистички и војалистички.

Част ми је горње саопштити само у име информације. Не верујем ни да сами царанисти верују да ће овим меморандумом бити постигнута каква битна промена. Али не верујући у способност данашње владе зато што сматрају да је она састављена само од краљевих слуга а не министара, царанисти верују да су ови министри привремени и да ће Краљ у важном моменту апеловати на царанисте и либерале који су дали и одвећ доказа о својој лојалности.

[778] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

Међутим, постоји, напротив, опште мишљење да Краљ намерава идућег пролећа, ако не и много раније, поверити владу Татареску, који је либерални дисидент али који сматра себе и вођом либерала. Није немогућно да спољни догађаји и краљев бивши пут у Европу[779] не буду дејствовали на заузимање каквог посебног става и са нарочитим људима. Свакако ситуација унутрашња налаже крајњу опрезност и умереност.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

Бр. 171[780]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов.
Пољска и украјинско питање

13. децембар 1938.

Политичком одељењу

Овде сматрају ситуацију у Пољској доста неизвесном због акције Украјинаца. Сматрајући да је ту акцију изазвала немачка пропаганда, Пољска би могла потражити јаче зближење са Совјетима што би значило катастрофу њене досадашње политике равнотеже.

Међутим, овдашњи немачки отправник послова ми каже да осим „Бековог плана“ (веза са Мађарском преко Поткарпатске Русије) Пољска не изазива никакво подозрење у Немачкој, јер се верује да Пољска нити жели нити има интереса да ломи са традицијама Пилсудског[781] који никад није хтео никаквих веза са Русима.

---

[779] Краљ Карол је током 1938. посетио Лондон, Париз, Брисел и Берлин.
[780] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.
[781] Јозеф Пилсудски, бивши председник пољске владе.

Овдашњи пољски Амбасадор који је јуче отпутовао у Варшаву, како изгледа позван од своје Владе. Комнен ми каже да ће се исти вратити после недељу дана и да ће се о држању пољске Владе моћи овде нешто позитивније сазнати кад се Гроф Рачињски буде вратио.

Посланик

Бр. 172[782]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов.
Ситуација у Румунији

13. децембар 1938.

Господине Претседниче,

Политичка ситуација у Румунији још увек је врло тегобна. Опозиција тврди да је пут Краљев у Лондон донео дубоко разочарење. Убиство Кодреана[783] и његових другова не престаје бити повод најоштријих напада и претњи. Држање немачке штампе после тих убистава подржава огорчење у редовима Гвоздене Гарде.

Опозиција даље каже да Круна није ништа нарочито урадила да би задобила за ма какву нову комбинацију и данас популарне старе шефове странака, као што се ово у једном моменту предвиђало. И вест да је Маниу добио позив да дође у Двор, такође до сада није остварена, а чак изгледа сада већ и немогућна. Говорило се најзад и о евентуалној Влади Проф. Јорге, који ово отворено сам назива данас апсурдним, и зато одбија и сваки разговор о таквој могућности. У дипломатском кору се данас говорило, да је напротив, прошле недеље била у плану влада Калинеска, Министра унутрашњих послова, са

[782] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.
[783] Приликом покушаја ослобађања Кодреануа од стране његових присталица, убијен је 30. новембра као и његових тринаест терориста.

којим круна ради најинтимније. Али ова комбинација није у редовима политичара наишла на довољну потпору, и зато је пропала у задњем моменту.

Краљеви саветници се отворено жале да нису низашто консултовани. Политичари опет верују да ће најважнији од њих бити постављени на страни за амбасадоре и посланике и делегате и експерте, зато да би изгубили даље везе са народом. Ово би се односило и на Татареска који је до јуче сматран као важна резерва. Уопште, на целој линији неповерење и страх.

За министарску седницу сутра у среду очекују се важне промене. Говори се, између осталог, и о важним изменама о Влади, а можда и састав једне нове Владе. У изгледу је и велики дипломатски распоред. Све се ради ужурбано и нервозно.

Јављам ово по дужности, али ипак с извесном резервом. Неоспорно је једно: да се сви државни послови раде последњих дана без кохезије. Најбољи грађани се туже да могу сваког часа бити обележени као чланови Гарде и уништени. Из народа такође долазе тужбе да су пуковници и мајори који су постали окружни начелници и претседници општина, озловољили народ неразговетним дажбинама и злостављањем сељака.

Додајем овом и да се познатом кругу окултних сила приписује претерано учешће у државним пословима и догађајима свих родова. Општи утисак који се добија јесте да је круна узела на себе одвећ тешке одговорности.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 173[784]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 1.394

15. децембар 1938.

Господине Претседниче,

Убијство Кодреана је, као што је познато, изазвало већу индигнацију у Немачкој него у ма којој другој земљи. Ово није само зато што је Кодреано био присталица Немачке, ни зато што нацизам губи у њему једног великог пионира на овој страни Европе. У Немачкој знају да се политичка убијства догађају и другде, и да ће се догађати и у будуће. Али је Кодреано убијен три дана после посете Краља Карола у Немачкој због чега је могло изгледати и европском свету и румунским присталицама Кодреана, као да је ово убијство у каквим везама било са разговорима у Немачкој, а на ово је требало брзо и енергично реагирати.

Данас ми је у овом правцу говорио и немачки посланик Фабрицијус. Исти жали што је овај злочин дошао баш у моменту када је било у изгледу поправљање односа између Немачке и Румуније. Затим исти додаје како у Немачкој нису губили из вида и да је зимус Кодреано осуђен на десет година тамнице зато што је послао један телеграм Хитлеру.

Г. Фабрицијус ми вечерас каже да се баш враћа из Двора где је рекао г. Урдеријану како се у Немачкој примила вест о убијству 30 новембра, с намером да то румунски министар двора понови где треба.

Фабрицијус је и сам напустио Букурешт исти дан када је убијен Кодреано, а вратио се из Берлина тек синоћ, 15-ог децембра. Сутра се опет враћа у Немачку говорећи да је овде изгубио своје нерве и да мора остати до краја јануара на законском одмору, пошто се већ годину дана није мицао из Румуније. Он ме зато уверава да овај

[784] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

други одлазак не значи ништа политичко. Одиста, већ више недеља дипломатски кор у Букурешту знаде да је г. Фабрицијус одиста требао 15. децембра отпутовати на законски одмор.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

Бр. 174[785]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов.
Немачко-пољски односи

15. децембар 1938.

Господине Претседниче,

Према многим информацијама односи између Пољске и Немачке се погоршавају у пропорцији уколико расте узнемиравање од стране Украјинаца. Из разговора са овдашњим Пољацима имам утисак да у Варшави ове нереде приписују немачкој пропаганди. Макар што је Хитлер дао знак за устанак и свима туђим мањинама на свету својом теоријом да треба свршити питање мањина у Европи пошто су мањине једини могући поводи за рат, ипак се Украјинци, мисле у Варшави, не би смели мицати да нема немачке подршке.

Из разговора са овдашњим пољским Отправником приметио сам да у Варшави неће ни мало трпети туђе прсте у Галицији. За овакву своју решеност требало је предвидети све што може бити доведено у питање сутрашњице. Пољска је закључила ономад са Совјетима један споразум о ненападању,[786] пошто и Москва јасно увиђа немачке намере;

[785] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

[786] Увиђајући опасност која јој прети од Немачке, пољска влада је настојала да учврсти међународну позицију Пољске са својим

а затим је предузела мере да се ускоро у Галицији угуши украјинска антидржавна пропаганда онако како је године 1932 угушио Пилсудски, а то значи огњем и мачем. Мој пољски колега верује да се Пољска неће плашити никаквог шантака који би долазио од оних који подржавају њихове Украјинце.

Од истог Грофа Пољинског сазнајем да ни Русија неће дозволити немачко мешање у Украјини. Ако буду и онамо Украјинци ишли за Немачком, репресалије ће бити и на тој страни на начин како то знају само Руси.

Исти ми пољски дипломат каже да Украјина, која броји укупно около 30 милиона душа, не значи у њеном руском делу никакав културни ни националистички фактор, него напротив једну етничку конфузну и доста помешану масу. Пијемонт украјински се налази, напротив, у Пољској; туде Украјинци имају све слободе, сва културна сретства и сву повлашћеност да зраче и врше мисију међу браћом у Русији на начин да се одиста оствари једна слободна Украјина без интервенције Немаца. У Галицији ово пољско пријатељство Украјинци нису довољно ценили, него место да раде на терену у Русији, они су у пољском Парламенту поставили своје питање ослобођења. Пољска ово неће трпети него ће прећи на рашчишћавање ситуације на начин који јој даје њена снага једне велике и моћне националне државе.

Овакве рефлексије пољског дипломате показују да у Варшави излазе из стрпљења; а како Украјина претставља данас можда најактуелнији проблем у Европи, због којег је и Чехословачка била раскомадана, није немогућно да се односи Немачке и Пољске убрзо погоршају. Ово нарочито после енергичног става који је Варшава показала према Немачкој правећи последњи пакт о ненападању са Совјетима, који је у Берлину рђаво примљен мада и Немци, као што је познато, имају такав акт са Совјетима већ дуго година.

Стварање слободне Украјине је у интересу свих суседних држава, њу може остварити Немачка, а ово само за

источним суседом па је дошло до потписивања споразума између Пољске и СССР-а 24. новембра 1938. којим је реафирмисан пољско-совјетски уговор о ненападању из 1932. године.

своју сопствену корист; а могла би и Пољска покушати да је створи како би у њој затим стекла савезницу и против Русије и против Немачке. По целом изгледу украјинско питање – ако наиђу одиста драматичне репресалије у Галицији – може брзо изазвати нова изненађења на европском северо-истоку.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о моме најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

Бр. 175[787]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1.403
Стварање јединствене странке у Румунији

18. децембар 1938.

Господине Претседниче,

Као што се видело из мог прошлог писма, немачки посланик ми је на повратку из Двора саопштио дан раније да ће у току од неколико сати, бити предан јавности закон о организацији румунске јединствене странке као странке режима. Он је одиста сутра дан и био објављен, нико до те објаве није имао ни најмањег сазнања да се тај закон већ припремио, а нарочито да ће бити ових дана и објављен. Ову тајанственост сматрају извесни кругови знаком да ће круна и даље дејствовати помало на немачки начин: изненадно и препадом.

Влада је одмах одбила сваку помисао да се овде ради о импровизацији, истичући да је већ законом од 30 марта последњег, којим су распуштене све дотадашње странке и политичка удружења, било решено да се никакве нове формације

[787] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

тих врста неће дозволити друкче него доношењем најпре једног нарочитог закона, а то је овај од 15 децембра 1938. Затим је једним историјским говором прошлог месеца министар правде Јаманди објавио да се спрема „колективна организација румунске нације“.

Нова формација носи име „Фронт Народног Препорода“.[788] У 2 члану закона се каже да је његов циљ „да мобилизује савест нације за једну акцију румунску, солидарну и унитарну за одбрану и просперитет и за консолидацију државе“. А то значи „мобилизација народне савести у смислу социјалном, економском, културном и верском за службу нацији“. А коме се поверава ова мисија? Пре свега Краљевим саветницима који су према овом закону (чл. 4) по праву чланови фронта за народни препород и 25-торици садашњих или бивших министара који ће потписивати захтеве за улазак у странку и одобрење за примање. Према овом „Држава постајући једини носилац идеала националне заједнице, основане на јерархији и раду, заслузи и дисциплини у знаку искључиво Престола и Отаџбине, има потребу једног моћног субстрата политичког организма“ на који би се убудуће наслањала национална зграда.

Синоћ су, двадесет и четири сати после објаве организације фронта Народног Препорода, објављена преко радиа а јутрос и преко штампе имена врло угледних политичких и културних људи – 25 политичара и 20 бивших министара који су раније припадали разним политичким народним странкама, који траже одобрење за ступање у јединствену странку: „решених да се одају целом својом снагом послу и жртвама за остварење супериорних задатака за којима тежи стварање овог водећег народног органа“. Осим 25 политичара и 20 бивших министара, овде су и потписи неких активних министара и најзад три врло угледна активна ђенерала. Одиста, ова имена представљају људе из свих бивших народних партија.

Запажено је да је баш Трансилванија прва пришла преко многих од ових првака организацији ове јединствене странке,

[788] Краљевим указом од 15. децембра 1938. створена је јединствена странка, режимска и краљу одана, „Фронт народног препорода“. Чланови странке нису могли бити Јевреји. О оснивању странке, пре изношења у јавност, једино је био обавештен немачки посланик Фабрицијус који је ову вест и саопштио Дучићу. (Б. Ј. Д., Дучић – Стојадиновићу стр. пов. 1.395 од 15. XII 1938, X–B–31)

који су 1919 били први за јединство. Помињу се ова важна имена: Луцијан Блага, песник трансилвански, Силвије Драгомир, историчар трансилвански, Бориемиса, бивши министар, Ефтимије Герман, шеф трансилванске радничке странке, Јулије Хацигеану, професор универзитета у Клужу (Трансилванија) Виктор Јинга, Јулије Молдован, И. Флуерао, Војку Ническо, Аурол Влад, сви из Трансилваније. Ово се помиње нарочито због тога што је ономад, како сазнајем, Манију успео да краљу преда преко Хациегану свој навештени меморандум којим је тражио демократију и крај авантура, меморандум који је већ унапред био осуђен на пропаст.

У прилогу шиљем горе поменути списак имена оних првака који су синоћ објављени. Догодила се и једна неочекивана сензација, професор Јорга, краљевски саветник, дао је у свој лични орган „Неа-мул Романеси“ два чланка, који су били заплењени, о свом незадовољству што је одлука о оснивању фронта донета без претходног консултовања краљевских саветника... И затим, да је оснивање фронта извршено по примеру Италије и Немачке где држава замењује друштво, и према томе где апстракције стају испред стварности, значи све противно од оних принципа на којима је створена данашња Румунија. Не верује да ће туђи методи градити и утврдити кров над народном кућом... Идући за туђим принципима, пошло се и за туђим интересима и циљевима...

Јорга, који је имао велику али и чудну храброст да у доба револвера Гвоздене Гарде каже кроз свој лист најдрскије ствари Кодреану, под својим потписом, не устручава се и да сад као краљевски саветник говори круни да су њени саветници постали њеним марионетима.

Имам лично утисак да ће Фронт Народног Препорода, и замењујући сваку другу контролу, успети да у тешке данашње дане, образује одиста један фронт одан круни и привржен националној идеји одбране.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

Бр. 176[789]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1.404
Пољски амбасадор о украјинском питању и о односима пољско-немачким

18. децембар 1938.

Политичком одељењу

Украјинско је питање и даље предмет највећег интереса у овдашњим и владајућим и дипломатским круговима.

Амбасадор пољски гроф Рачински, вратио се јуче из Варшаве и донео мање песимистичке вести него оне које ми је пре неки дан говорио његов саветник и заменик гроф Пoњински.

Украјинско питање је одиста покренуто, и то не у Украјини за њено ослобођење од Русије, него у пољском парламенту за ослобођење Галиције од Пољске. Али ово није први пут, каже пољски амбасадор, да се Украјинци буне, и зато добија утисак да ће засад на овом и остати.

Односно пољско-немачких односа, каже гроф Рачински да нису више онако лоши како су били за време питања Рутеније. Осећајући ипак у Берлину да Пољаци добро увиђају акцију Немачке међу њиховим Украјинцима, немачки амбасадор је у три маха ових задњих дана дао у Варшави умирења: како немачка акција ни у којем случају неће ићи на штету Пољске. Макар што ова уверавања нимало не мењају ситуацију, она су ипак направила повољан утисак.[790]

---

789 Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

790 Стално отворено питање између Немачке и Пољске од 1919. било је питање Данцига и Коридора. Немачка је званично преко Рибентропа 24. октобра 1938. затражила да јој се врати слободни град Данциг и да јој се дозволи да преко пољског Коридора изгради железничку пругу и ауто-пут како би овај град и Источна Пруска били повезани са осталом Немачком. Пољска је овај захтев одбила иако је био предлог са немачке стране да може добити компензације у Прикарпатској Украјини или на другом месту. Крајем 1938. Немци нису инсистирали на захтевима па је привидно изгледало да односи нису тако лоши.

Односно односа Пољске и Русије, амбасадор каже да у Пољској, сасвим природно, не могу занемарити руски фактор у питању европског истока, које Немачка очевидно почиње кретати, али он са жалошћу констатује да помоћ руска не би била онолика колико је потребна. Војска руска налази се у моралном расулу; поубијани су најбољи генерали и пуковници, чак најбољи и међу официрима нижег ранга. Жетва је опет била ове године веома лоша тако да ће у многим крајевима бити ове године пуно глади. Све одиста води или општој катастрофи или брзој и битној промени стања у Русији, али засад нико не види одакле ће почети ни где ће свршити. Једно је извесно: Немачка ће прва покушати да искористи прилике које већ данас постоје и да продужи даљу акцију за рушење режима комунистичког у своју корист у Украјини. Али ни Немачка, додаје гроф Рачински, неверује да данас може убрзати догађаје и направити нарочито велики потез. Руски проблем у немачком империјалистичком плану превазилази ипак по обиму и опасностима све што је Хитлер до сада решавао.

Један мој колега који је запитао грофа Рачинског да ли је тачно да и Немачка покушава некакво приближење са Русијом. На ово је пољски амбасадор одговорио да га чуди ова помисао пошто у Пољској о том нико не зна ништа. Каже да му је и сам г. Урдериано, министар двора, поставио исто ово питање.

***

Саопштавам горње рефлексије грофа Рачинског – по дужности – макар што верујем да је Министарство најбоље извештено о пољским стварима директно од нашег Посланства из Варшаве. Украјинско питање је стављено, бар за овај моменат, у средиште европских питања, а односи пољско-немачки су од толике важности да би њихов поремећај могао померити осовину данашњих односа међу силама у врло великој мери. Зато верујем да је обавештење са макоје стране добро дошло.

Посланик,
Ј. Дучић с. р.

Бр. 177[791]

ГОСПОДИНУ ДР МИЛАНУ СТОЈАДИНОВИЋУ, ПРЕДСЕДНИКУ МИНИСТАРСКОГ САВЕТА, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. /XII/39
Стварање јединствене странке у Румунији

16. јануар 1939.

Господине Претседниче,

Као што сам имао част известити Вас својим писмима Пов. Бр. 1395[792] VIII/38 и Пов. Бр. 1403[793]/ VIII/38 од 15. и 18. децембра пр. г., овде је, Указом Њ. В. Краља од 15. децембра пр. г., организована јединствена странка под именом „Фронта националног препорода“.

Ова политичка организација има за циљ да прикупи све снаге земље ради организовања унитаристичке и солидарне одбране Румуније и учвршћења саме државе.

Сваки пунолетан Румун, ако није војно или судско лице, може постати чланом ове организације. Крунски Саветници пак, де јуре су чланови Фронта националног препорода.

Фронт Националног Препорода једини има право да се појављује како на парламентарним тако и на административним и професионалним изборима.

Истим Указом предвиђено је да је забрањена свака политичка делатност ван Фронта Националног Препорода и да ће се они који се огреше о ово правило казнити губитком грађанских права за време од 2 до 5 година.

У писму Министра Правде објављеном на дан обнародовања Указа изложени су мотиви којима се руководио Министарски Савет да Њ. В. Краљу поднесе предлог о образовању ове странке Старе политичке странке укинуте су законом од 31. марта пр. г., али их је требало нечим заменити и пружити могућност заједници становништва да узме виднијег учешћа у управи земљом.

[791] Б. Ј. Д., X−B−31, копија.
[792] Види нап. 788 уз док. бр. 175.
[793] Види док. бр. 175.

Како је Указ о образовању нове странке предвиђао да само одобрење за функционисање исте издаје Министар Правде и да молбу морају потписати најмање 25 лица од којих ће 20 бити активни или бивши Министри или Државни Подсекретари, то је следећим лицима одобрено да могу основати Фронт Националног Препорода: АНДРЕЈ Петре, Министру Просвете, АНГИЛЕСКУ Константину, бившем Министру, АЛИМАНИШТЖАНУ Думитре, бившем Министру, БЛАГА Лучијан, бившем Министру, БОРИЕМИША, К., бившем Министру, ВУЖОЈУ Јон, бившем Министру, КАНЧИКОВ Мирча, Министру Финансија, КАЛИНЕСКО Арман, Министру Унутрашњих Послова, КОНСТАНТ ИНЕСКО Митица, Министру Народне Привреде, КРИСТИ Владимир, бившем Министру, ДРАГОМИР Силвију, бившем Министру, ФЛУКРАШ Јон, бившем Народном Посланику, ГАФЕНКУ Грегоар, бившем Министру, ГАРОФЛИД Константин, бившем Министру, ГИЛМЕЦЕАНУ Михаил, Министру Саобраћаја и Грађевина, ГЕРМАН Ефтимије, бившем Народном Посланику, ГИЦИСКУ Стан, бившем Министру, ЏИГУРТУ Јон, бившем Министру, БУРЕСКУ Константин, Професору Универзитета. ГРИГОРОВИЋ Георг, бившем Министру, ГУСТИ Деметер бившем Министру, ХАЦИЕЏАНУ Јулије, бившем Министру, ХОДОШ Александру, бившем Министру, ХОРТОЛОМЕЈУ Н., Професору Универзитета, ЈАМАНДИ Виктору, Министру Правде, ЈОНЕСКУ-СИСЕНТИ Г., Министру Пољопривреде и Државних Добара, ЈОНЕСКУ Михаил, бившем Министру, ЖИНГА Виктор, Професору Универзитета, ЈАКОБИЋ И., Професору Универзитета, МИКЛИСКУ Николае, бившем Народном Посланику, МАНУ Георге, Ђенералу у п., МОЛДОВАНУ Јулије, бившем Министру, НИЦЕСКУ Војку, бившем Министру, ПЕТРОВИЋ Јон, бившем Министру, ПЕРИШИВАНУ И., бившем Министру, РАЛЕА Михаил, Министру Рада, РАДУЛЕСКУМОТРУ, Професору Универзитета, РУЖИНСКИ Николае, Ђенералу у п., РУСЕСКУ Р., Ђенералу у п., САМСОНОВИЋ Николае, бившем Министру, САВУ Буђен, бившем Министру, СКРИДОН Леон, бившем Министру, ПЕРВАН Михаил, бившем Министру, СИКИТИУ, И., Ђенералу у п., СЛАВЕСКУ Виктор, бившем Министру, ТАТАРУ Кориолан, бившем Министру, ТКОДОРЕСКУ Анибал,

Професору Университета, ТИЛЕА В., бившем Министру, ЦОНИ В., Претседнику Удружења Учитеља, ВАЛКОВИЋ В., бившем Министру, ВЛАД Аурел, бившем Министру и ВАСИЛЕСКУ Карпен, бившем Министру.

Почетком јануара т. г., Министар Унутрашњих Послова г. Арман Калинеску, одржао је преко радија говор о значају ове нове странке. Он је подвукао велики успех акције ка солидарисању румунских народних маса и истакао да се већ више од три и по милиона лица уписало у Фронт Националног Препорода. У своме говору г. Калинеску је дефинисао и циљеве Фронта Националног Препорода. У првом реду, треба вратити Држави њена права и улогу коју су јој одузеле силом разне страначке котерије, затим истаћи заједничке идеале и интересе који никад не могу уступити место појединачним идеалима и интересима.

Самим Указом о образовању нове странке предвиђено је да ће се детаљи о њеном функционисању прописати нарочитим Правилником који је обнародован у Службеним Новинама 5. т. м.

Према овом Правилнику, циљ Фронта је да се целокупна национална снага скоцентрише и успостави општа солидарност у земљи развијањем хришћанства и аутохтоне културе.

Чланом Фронта може постати сваки исправан Румун и Румунка.[794] Уписивање се тражи три месеца унапред преко општинског секретаријата.

Врховна управа Фронта налази се у рукама Директоријума и Врховног Националног Савета. Директоријум се састоји из 24 чланова и то 8 претставника пољопривредника, 8 трговаца и индустријалаца и 8 слободних професија. Они су сви чланови Врховног Националног Савета који броји 150 чланова (по 50 за сваку од поменутих категорија). И једни и други се именују Краљевим Указом на две године и на предлог Министарског Савета.

Извршни органи странке су генерални секретари, бано-

[794] Чланови фронта нису могли припадати другој јавној или тајној организацији па ни организацији међународног карактера. Чланови фронта полагали су заклетву на верност краљу и организацији. Поздрав су вршили дизањем десне руке и изговарањем речи „санитате“ – здраво. Овај поздрав био је усвојен и у дворском церемонијалу. (AJ, 38, извештај дописника из Букурешта од 5. I 1939 – 53–121)

вински, окружни, сресни и општински секретари. За сваку од три категорија рада (пољопривреда – трговина и индустрија – слободне професије) постоји по један генерални, бановински и окружни секретар, док су сресни и општински секретари по један за све три категорије. Према томе у земљи има 3 генерална секретара, 30 бановинских и 216 окружних секретара. Генерални, бановински и окружни секретари именују се Краљевим Указом на две године, сресне секретаре именују бановински а општински се бирају од стране чланова Фронта.

На крају Правилника предвиђено је и оснивање милиције, али ће се за њу донети специјалан правилник који још није израђен.

Од оснивања Фронта Народног Препорода листови сваког дана публикују имена истакнутијих личности које су поднеле молбе за упис у нову странку. Уписивање је почело са члановима Краљеве Цивилне Куће, затим су следовали виши чиновници Народне Банке, шефови бивше политичке групе Ђорђа Братијана, Професори и доценти Универзитета, ђенерали у пензији, пуномоћни министри у пензији, Краљевски Резиденти, Посланици на страни, сви чиновници Министарства Саобраћаја и Грађевина, чланови Универзитета у Чернауцу, итд.

Из свега изложеног, јасно се види, Господине Претседниче, да се све оно што се у Румунији сматра истакнутијим постепено уписује у нову странку и сарађује у њеном раду. Опозиција једино може доћи од стране бивше Национал-Царанистичке Странке и њеног вођа г. Манијуа. Али и они се сада држе пасивно по страни и њихова се опозиција за сада само манифестује неуписивањем у странку. О случају г. Проф. Јорге нећу ни говорити јер је он у том свом становишту усамљен и за собом нема никога.

Како ће се пак акција странке показати у самом народу, о томе је прерано говорити, тим пре што је цифра од три и по милиона чланова која је објављена доста сумњива јер се догађало да су се поједини људи до сада уписивали на 3 до 4 места. Овакав је случај једног професора који се уписао у својству професора преко Универзитета, у својству члана Академије преко Академије и у својству обичног грађанина преко надлежне општине.

Изволите примити, Господине Претседниче, и овом приликом уверење о моме најдубљем поштовању.

Ј. Дучић, с. р.

Бр. 178[795]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

ТЕЛЕГРАМ
Отправљен из Букурешта, 28 јануара 1939. у 14,45 часова
Примљен у Београду, 28. јануара 1939. у 15,45 часова

У одговор на Ваш телеграм Стр. Пов. Бр. 84

Према разговору који сам имао са овдашњим Министром иностраних послова[796] румунска влада настојаће да буде продужен Пакт Балканског споразума.

Овдашњи Министар иностраних послова каже ми да је он лично искрени присталица румунске блиске сарадње са осовином Рим–Берлин, али верује и да Балкански споразум није ни досад сметао, а не може ни даље сметати тоталитарним државама у њиховој акцији. Сматра напротив да је политика Балканског пакта досад дала најбоље резултате не само у оквиру балканском, него и за међународни миран живот.

Пов. Бр. 58

Дучић

[795] А. Ц. Марковић, ф. III, телеграм

[796] Григорие Гафенку, министар иностраних послова од половине децембра 1938. године, заступник идеје политичке оријентације према фашистичким силама, што је била и оријентација владајућег режима.

Бр. 179[797]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов.

3. марта 1939.

Политичком одељењу

Овдашњи француски војни аташе пуковник Делом каже ми да у Француској не верују да ће Италија напасти Француску.

Пре свега, каже француски пуковник, у Тунису је све спремно да прими евентуални напад и да га уништи. Данас има у француском Мароку и Алжиру и Тунису довољан број војске. Талијани су рачунали на издајство Мароканаца, али се показало већ сада да би они били први да приме Талијане као непријатеље.

Ако би пренос нових трупа у Африку био тежак за Француску, не би ништа био лакши за Италију, јер су услови у најмању руку подједнаки. Утврђења француска у Тунису јесу, изван сваке сумње, савршена. То није систем Мажино,[798] али је свакако један од најбољих система.

Италија се нада да би Немачка такође напала Француску да би помогла своју савезницу. Али ко је сигуран да ће Немачка одиста напасти? Ја толико ценим немачку памет да у то не верујем. Пре свега на западу систем Мажино иде до самог мора. Зато нема више могућности за изненадних напада, који су били главна опасност. Тако исто стоји и са границом према Италији. Ако Мусолини хоће рат, ми га чекамо.

Ми, каже даље француски пуковник, стојимо данас боље са кадровима него Немци који само стоје спремни у ефективима. Економски и финансијски смо много јачи. У моралном погледу постоји код нас једно ново стање. Оно

[797] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

[798] Мажино – линија, систем утврђења који је изграђен између два светска рата дуж немачко-француске границе. Одбрамбени систем изградили су Французи и он се протезао од швајцарске до белгијске границе а добио је име по француском министру рата Андре Мажиноу.

што нама недостаје да будемо савршени, нимало не узнемирава нити обесхрабљује, јер се то брзо надокнађује. Ми никад нисмо били јачи, а 1914 били смо неизмерно слабији, док је Немачка 1914 била јача него данас: наиме, имала је место Фирера једног Кајзера који је могао изгубити и прву и другу и трећу велику битку, а ипак одржати ред у војсци и у земљи, што Фирер не би извесно успео. Немачка је једино онда била наоружана. Немачка је најзад имала са собом верну једну велику монархију као што је Аустро-Угарска. А данас није оружанија него њени противници, нити има верну икакву велику силу, пошто Италија нема рачуна да помаже Немачку до краја, и против целог осталог света.

Талијанска флота, каже даље пуковник Делом, јесте неоспорно одлична. Али њу нико никада није видео у борби, и зато нико не зна њену стварну *борбену*[799] вредност. Ово тек има и сама да окуша. Мусолини поручује да је нова Италија имала већ четири модерна рата (мислећи на ратове у Либији, и у Светском рату, у Абисинији и у Шпанији). Међутим, ови ратови нису цењени као докази за једну логику у којој Италија спрема нови рат. Свакако, они нису потстрек за једну иницијативу.

Осовина Рим–Берлин је тероризирала свет већма него уверила и задобила. Демократске државе желе мир, и желе преговоре са целим светом па и са осовином. Вероватно да треба излазити у сусрет, и учинити многе праведне уступке. Али не територијалне, ни иначе унижујуће за престиж светских сила као што су Француска и Енглеска. Ништа паметно не упућује Рим и Берлин да продужавају таквим терором. Ми смо старе државе, и већ смо се окушали више пута са таквим напраситим и уцењивачким противницима. Америка је зато отворено показала шта мисли макар што не говори већ сада шта ће све урадити ако дође до рата против демократија европских. Јапан је опет веровао да ће у Кини имати посла само са мандаринима у Кимону, а наишао је на модерне војске у челику, и пао сам у положај из којег се не види како ће изићи, или бар колико ће трајати његова авантура.

[799] Подвукао Ј. Д.

Због свега овог француски пуковник верује да је за овај тренутак могуће веровати у мирна решења. Његово мишљење, очевидно искрено оптимистично, извесно долази и из обавештења која има из Париза.

Амбасадор, Ј. Дучић с. р.

Бр. 180[800]

ГОСПОДИНУ
ДР АЛЕКСАНДРУ ЦИНЦАР-МАРКОВИЋУ,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. 222

16. март 1939.

Господине Министре,[801]

У вези нашег последњег разговора, односно споразума Пољске и Румуније да Мађарској дозволе окупацију Карпатске Украјине,[802] имао сам данас разговор са г. Гафенком. Он ми је тај случај објаснио овако.

Ја сам одмах на повратку из Варшаве отворено рекао страним представницима о том да су се Пољска и Румунија споразумеле да Мађарска окупира Украјинску Русију. (ове речи г. Гафенка ми потврђује данас и турски посланик, додајући да је Пољска тако урадила из себичности а Румунија, савезница Чехословачке, исто урадила из кукавиштва, које је открило већ сада њену моралну слабост.)

Г. Гафенко је то објаснио овако:

Румунија је одбила предлог Бека на састанку у Галцу да пристане на мађарску окупацију Прикарпатске Русије из ових разлога:

[800] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

[801] Александар Цинцар-Марковић, министар иностраних послова од 5. фебруара 1939. у влади Драгише Цветковића.

[802] Истог дана када су Чешка и Моравска припојене Немачкој, 15. марта 1939. године мађарске трупе су окупирале Подкарпатску Украјину која је 11. октобра 1938. прогласила аутономију, а са даном мађарске окупације она је нестала.

1) нисмо хтели узети учешћа у цепању савезничке Чехословачке;

2) хтели смо задржати директну железничку везу са Прагом због нашег оружања;

3) хтели смо задржати и досадашње везе преко Чехословачке са целим осталим светом, а не везе искључиво преко Мађарске.

Међутим, како се после састанка у Минхену догодио и овај непредвиђени састанак у Галцу, да, тако исто непредвиђено затим дође и Бечки арбитраж, који је јужни део Прикарпатске Украјине дао Мађарској, наишло је после тога ово:

1) пут Румуније са Прагом је био занавек прекинут;

2) Прикарпатска Русија постала је независном, а не делом савезничке Чехословачке, и тако изгубила даљи интерес за Румунију; и, најзад,

3) сада је та земља представљала једно огњиште нереда и према Румунији, у којој и иначе живи велики број Украјинаца као национална мањина.

Због овог смо, дакле, променили своје држање по питању Украјине. Уосталом, додаје г. Гафенко да је он лично ову тезу објаснио на дуго и широко самом г. Стојадиновићу, приликом састанка у Београду, за коју не зна да ли је овај даље коме саопштио. Свакако, вели, они нису могли узети друкчији став према Мађарима него пасиван.

Несумњиво, да је ова румунска „теза“ разумљива. Само што г. Гафенко не каже да је овим ставом Румунија ишла и за тим 1) да оваквом пасивношћу задобије Мађарску за евентуалне будуће међусобне повољне аранжмане, или 2) да изложи Мађарску евентуалним компликацијама.

J. Дучић с. р.

Бр. 181[803]

МИНИСТАРСТВО ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА – КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 5176
Из Београда, 24. марта 1939. у 1 ч. 10 м;
У Лондон, 24. марта 1939. у 11 часова.

Данас Букурешт јавља:

„Калинеску[804] ми каже:

Потписан је трговински споразум са Немачком[805] и биће објављен још вечерас. Немци се показали приликом преговарања апсолутно предусретљиви.[806] Уговор оставља Румунији слободне руке за закључење сличних уговора са другим земљама.

Карактеристика споразума је равнотежа у размени. Ако Немачка овим споразумом узима учешћа у румунској пољопривреди то је и за саму Румунију корисно. Међутим, нема никаквог мешања у унутрашње прилике Румуније од стране Немачке.

---

803 АЈ, ПЛ, пов. бр. 235 од 25. III 1939, ф. I, дос. I–6, телеграм.

804 Арманд Калинеску, председник румунске владе од 6. марта 1939. након смрти патријарха Мирона.

805 Свесна немачке опасности, Румунија је у свом привредном као и политичком везивању за Немачку видела начин да сачува своју независност. Немачко-румунски трговински преговори на инсистирање немачке стране започети су крајем 1938. а окончани 24. марта 1939. потписивањем Уговора о употпуњавању привредних односа између Румуније и Немачке. (Трговински уговор је потписан 10. XII 1938) Овај уговор је имао клаузуле о тоталном прилагођавању румунске привреде немачкој у трајању од шест година, што се у првом реду односило на повластице Немачкој у погледу експлоатације петролеја, изградњу путева, силоса, искоришћавање рудног богатства и сл. што је било неопходно за немачку ратну индустрију. (Г. Попи, *нав. дело*, 196–197)

806 Док је румунски посланик у Лондону извештавао британску владу да је Немачка упутила економски ултиматум Румунији (АЈ, ПЛ, пов. бр. 205 од 18. III 1939, ф. I, дос. I–6), у исто време румунски министар иностраних послова Гафенко изјављује амбасадору Дучићу у Букурешту 19. марта 1939. да су преговори са немачким делегатом Волтатом на путу доброг остварења „што најбоље сведочи да не постоји никакав немачки ултиматум“. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 219 од 22. III 1939, извештај из Букурешта од 19. III, ф. I, дос. I–6)

Толико су нам Немци изашли у сусрет да смо добили чак и кредит за ратну индустрију.

Најзад, у уговору су директно споменуте међусобне мирољубиве тенденције двеју земаља, завршава Калинеско.“

Предње вам јављам ради знања.

Цинцар Марковић

Бр. 182[807]

ГОСПОДИНУ
АЛЕКСАНДРУ ЦИНЦАР-МАРКОВИЋУ,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 788/XVIII/39
Египатски Министар иностраних послова Јехаја паша у Букурешту. Мој разговор с њим.

Букурешт, 28. јун 1939.

Господине Министре,

Потсетио сам Министра Јехају пашу, у разговору који сам с њим имао, на некадашње економске односе Србије и Египта када је акцијом нашег Министра трговине Косте Стојановића, Египат великим делом откупио наш извоз који је Аустрија била одбила да даље прима, затворивши нам своју границу, и навестивши Србији познати трговински рат.[808] Рекао сам му да је то био случај који је такође великим делом омогућио масивно наоружање Србије уочи њених победничких балканских ратова.

Потсетио сам га такође како сам ја лично за време последње године службовања у Египту био задобио вели-

[807] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

[808] Царински рат између Србије и Аустро-Угарске 1906–1911. као последица отпора Србије политици економског притиска Аустро-Угарске. која је њиме хтела да Србију претвори у свој аграрни привезак и да онемогући њену економску и политичку еманципацију.

ко интересовање покојног Краља Фуада за обнову таквих веза и са Југославијом, чији су ови артикли на пијаци Египта квалификовани прворазредним. Краљ Фуад ми је био обећао подршку и дао у изглед да нам у александријској луци уступи нарочити терен за изградњу магацина за робу, чим би се затим мирним чекањем купаца избегли уцењивачи јеврејски и јерменски који су раније спекулисали са истовареним благом у врло незгодним условима. Ова обећања Краљева охрабрила су ме била да сам приликом једног боравка у Југославији одржао у трговинским коморама у Београду, Загребу и Љубљани конференције по питању наших веза са Египтом, које су биле нарочито повољно примљене.

Најзад, поменуо сам да постоји још свежа преписка из које се види како сам био добио пристанак од покојног Краља Фуада и Блаженопочившег Краља Александра да се састану у Београду после откривања споменика у Кавали, Мохамед-Алији творцу династије и претку египатског Краља, који је био пореклом из грчке Кавале. Само болест Краља Фуада а затим смрт Краља Александра спречиле су овај састанак од којег су се могле очекивати толике користи за обе земље, нарочито у погледу економском.

Јехаја паша, који је родом из Александрије зажалио је зашто нисмо благовремено искористили обећања египатског Краља да нам у александријској луци одобри нарочити кеј са депозитима.

Сматрам потребно, Господине Министре, саопштити Вам горње за случај ако бисте покренули са Јехаја-пашом разговор о побољшању наших међусобних трговинских веза које се и данас налазе на истом рђавом степену на којем су биле и раније.

Изволите примити, Господине Министре, и овом приликом уверење о мом дубоком поштовању,

Ј. Дучић с. р.

Бр. 183[809]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 802

Букурешт, 17. јул 1939.

Румунска[810] штампа поново одговара бугарским листовима односно Добруџе истичући неоправдане претензије бугарске а пошто у Добруџи има свега 33% бугарског елемента а остале две трећине су турске и румунске. Поново се истиче да ће Румунија сваки комад своје земље бранити оружјем. Такођер вест да је Енглеска сама саветовала уступање Добруџе демантује се већ изјавом Гафенка пред парламентом 9 јуна уочи поласка за Анкару да ни једна страна сила није везивала питање мањина за питање територије.

Бугарски посланик ми каже како ипак не верује да би Румунија бранила Добруџу оружјем. Сам случај што је Гафенко приликом посете у Анкари питао онамошњег бугарског посланика да ли би Бугарска у евентуалну замену за Добруџу ушла у Балкански споразум већ показује да ово питање Добруџе стоји отворено.

На питање зашто се Бугарска толико отима за Добруџу када је за њу важнији излаз на Јегејско Море, бугарски посланик одговара да Енглеска и Француска не би дозволиле Бугарској излаз на море верујући да би Бугарска у свом приморју дала уточишта немачким и талијанским сумаренима. На питање да ли је уопште Бугарска икад била у принципу за прилажење Балканском споразуму, бугарски посланик је говорио да лично у такву могућност не верује, пошто бугарски народ не би бранио ни турске Дарданеле ни грчки Солун са уверењем да тиме брани и своју сопствену кућу. Он мисли да ово лежи у природи самих ствари и да овакво гледиште треба разумети.

На примедбе које се чине Бугарској да питање Добруџе покреће у критични моменат зато што очекује помоћ

[809] Б. Ј. Д., X–B–32, копија.

[810] Овај извештај Дучић је упутио Посланству у Лондону, у чијој грађи се налази под пов. бр. 817 од 19. VII 1939, ф. I, дос. I–3.

странаца, бугарски посланик одговара да напротив Бугарска покреће питање Добруџе у логичан моменат: пошто су већ оборени сви уговори о миру, наиме Версајски, Сенжерменски и Трианонски, а остао само Нејски који је закључен против Бугарске. Због овог је Бугарска изабрала моменат који се сам наметнуо.

Бугарски посланик сматра напротив да би балкански народи требали разумети како је Краљу Борису и његовом режиму потребно за њихово досадашње лојално држање и за сутрашње неоспорно пријатељство према Румунији, пружити макакав успех а питање Добруџе се према томе природно намеће. Наравно да овај аргуменат Румуни не би прихватили јер и Краљ Карол и његов лични режим још прилично неконсолидован не би могли (и када би хтели) отуђити ни један комад националне територије без озбиљне опасности за њихов престиж и поредак у земљи.

На вести да би и Турска по бугарском примеру могла и сама затражити бугарску територију около Шумена на којој живи пола милиона муслимана одбија бугарски посланик као апсурдно зато што Турска није више ни сама муслиманска држава а бугарски муслимани су лојалан елеменат који од Турака ништа не очекује.

Бугарски посланик верује да ће Бугарска наставити борбу за Добруџу у нади да ће свој циљ добити мирним средствима. Он разуме да је Румунија утврдила линију своје спољне политике од које нема намеру одустати. Мисли да је после посете у Анкари и положај Гафенка био уздрман зато што је неовлашћен упутио познато питање онамошњем бугарском посланику о Добруџи. Румунија показује добру вољу да Бугарску иначе помогне свима средствима којим располаже нарочито финансијским, али Бугарска на ово не пристаје. Јавно мишљење бугарско нарочито је решено продужити кампању после убијства двадесет пет Бугара у Добруџи прошлог месеца што показује неискреност румунских званичних кругова и несигурност односа.

Имам лично осећање да Румунија не намерава правити уступке Бугарској осећајући се сигурном на свом југоистоку, савезом са Турском. Лично верујем и да данас питање Добруџе није више једно спорно питање национално међу Румунијом и Бугарском него једна војничка зона која улази

данас у појас одбранбени у вези са савезима енглеско-француско-турским[811] за Црно Море и Балкан. Према многим знацима Бугарска би за случај примене овог савеза и примене гарантија према Румунији била позвана или да се придружи или да буде прегажена.

Јован Дучић

Бр. 184[812]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 799

Букурешт, 18. јул 1939.

У[813] одговор на ваш телеграм Пов. Бр. 14133.

Гафенко на повратку из унутрашњости примио ме одмах и дао ми следећи одговор:

1. Румунија и Грчка нису правиле Енглеској апсолутно никакав сличан предлог заједно са Турском. Тачно је, напротив, да је сама Енглеска тражила од Турске да јој пружи помоћ ако би гарантије које је дала Румунији и Грчкој[814]

[811] Пошто су већ биле дате гаранције Румунији и Грчкој као и Турској о помоћи у случају напада, наставило се с преговорима око прихватања уговора В. Британије, Француске и Турске. Турска је тражила да две силе прихвате услов Анкаре да та сарадња не буде уперена против СССР-а са којим је Турска имала уговор о пријатељству који је имао карактер савеза. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 443, ф. I, дос. I–5) Уговор британско-француско-турски потписан је октобра 1939.

[812] Б. Ј. Д., X–B–32, копија.

[813] Исти извештај Дучић је упутио Посланству у Лондон, пов. бр. 813 од 19. VII 1939, ф. I, дос. I–6.

[814] Угроженост балканских земаља од Немачке крајем 1938. и почетком 1939. била је очита. Осећајући тежину свог положаја, оне су настојале да своју позицију прикажу као неутралну и независну према било којој сили. Будући да су схватиле да је положај балканских земаља опасан, В. Британија и Француска, настојећи да не буду истиснуте са тог простора економски и политички, сагласиле су се да Румунији и Грчкој дају гаранције да ће им у случају било чијег напада указати оружану помоћ. Румуни су захтевали да та

ушле у дејство. Према томе ствар се дискутује искључиво између Енглеске и Турске[815] Румунија ни у ком случају не жели узети друге обавезе него оне које ви већ познајете.

Из овог разлога је – каже Гафенко – Румунија била и против члана шестог декларације енглеско-турске која је изгледала да повлачи нове ангажмане. Приликом свог пута у Анкару[816] и приликом разговора онамо са Турцима и Енглезима, Гафенко каже да је успео ослободити се коначно ове бојазни, тако да се Балкански споразум уопште неће поменути у коначном тексту уговора енглеско-турског.

Гафенко верује да је овде по среди само једно појачање настојањем турским оних унилатералних обавеза које је већ узела Енглеска у корист Румуније и Грчке. Румунска влада не мисли да је овај вишак обавеза уопште и био потребан; али како сама Румунија на себе не узима ангажмане, Гафенко каже да не може замерити Турској ако њих двоје хоће да Румунији дадну што сигурнију одбрану.

2. У погледу одбране коју би Енглеска дала Турској ако нека страна сила угрози њене сувоземне границе њеним војним операцијама, Гафенко каже да о овој тачки под два нема апсолутно никаквог сазнања.

Јован Дучић

помоћ и гаранције буду пружене у случају било чије претње или напада а не само ако то долази од Немачке. Такође су захтевали да се то питање уреди споразумом са Пољском. (АЈ, ПЛ, пов. бр. 319 – извештај из Букурешта од 3. III 1939, I, дос. I–6) Гаранције о помоћи Румунији и Грчкој дате су 13. априла 1939. године.

[815] Уговор између В. Британије и Турске о међусобној помоћи и сарадњи у случају да нечија агресија створи ратну ситуацију у Медитерану потписан је 12. маја 1939.

[816] Када су В. Британија и Француска понудиле гаранције Румунији 1. априла 1939. Гафенко је отпутовао у Цариград да би разговарао о том предлогу, и том приликом је констатовано да су Турска и Румунија „тражене са стране обе великих сила, од једних да би нас потчинили а од других да би нас пре извели у ватру“, како је румунски министар саопштио Дучићу 11. априла у Букурешту. Турска и Румунија су тражиле да гаранције буду стварне а не идеолошке. (АЈ, ПЛ, стр. пов. бр. 587 од 12. IV 1939 – извештај из Букурешта од 11. априла, ф. I, дос. I–6)

Бр. 185[817]

КРАЉЕВСКОМ ПОСЛАНСТВУ, ЛОНДОН

Пов. бр. 841
Шифровани телеграм
Из Букурешта 29. јула 1939. у 20,30 час.
У Лондону 30. јула 1939. у 10 час.

Имао сам разговор са Претседником владе Калинеском.

1) Каже да је забринут појачаном ревизионистичком акцијом Бугарске и Мађарске пошто су то изгледа предзнаци неке веће акције која се припрема на другој страни. Ни Мађарска ни Бугарска не би смеле. . . . . овакво држање да нису подстрекаване од јачих.

2) Претседник владе сматра да ни пропаст Чехословачке ни Арбаније[818] нису друго него етапе . . . . . завојевачких . . . . . (две групе нејасне) много крупнијег продирања. Чехословачка пренасељена и економски безначајна није добитак за Немачку која мора имати у виду најпре своје економско збрињавање. И Арбанија претставља за Италију већма једно оптерећење него економски добитак.

3) Немачка би из Чешке пошла или на Пољску или на Румунију, а Италија би пошла из Арбаније на исток што опет значи у правцу Румуније. Оне ће се уздржати само у случају ако буду саме дошле до уверења да би њихов даљи покрет био опасан за њих саме. Међутим, мисли Претседник владе, засад још не изгледа да су Рим и Берлин дошли до овог уверења.

4) Претседник владе жали што код нас верују да се стварне бугарске претензије односе више на Добруџу него на Тракију и Македонију. Зар постоје психолошка и морална могућност да Бугарска коју смо ми а) тукли војнички, б) сузбили у остварењу националног идеала и в) разбили у задовољењу њених животних средстава, – сада преко ноћи

[817] АЈ, ПЛ, пов. бр. 937 од 30. VII 1939, ф. I, дос. I–3, шифровани телеграм.
[818] Италијанске трупе су се искрцале у Албанији 7. априла 1939. одакле је на Мусолинијев подстицај затражено уједињење две земље после бекства краља Зогуа. Након тога је италијански владар добио и титулу краља Албаније.

пређе ових трију факата од животног интереса и постане наш главни пријатељ на Балкану. Претседник владе зато опомиње на 1913 годину.[819] Претседник владе (имајући у виду горње рефлексије) не сматра да Београд може имати у том погледу озбиљних илузија. Он очевидно претпоставља како је такво наше пријатељство са Бугарском дириговано са стране.

Извештени Београд и Лондон.[820]

Дучић

Бр. 186[821]

ГОСПОДИНУ
АЛЕКСАНДРУ ЦИНЦАР-МАРКОВИЋУ,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Разговор са Калинеском о ставу Југославије

Букурешт, 15. август 1939.

Господине Министре,

У разговорима које имам повремено са Калинеском, Претседником Владе, он нарочито настоји сазнати следеће:

1) Да ли у Југославији верују у могућност даљег талијанског продирања на Балкан. Он има извештај да је број трупа талијанских у Албанији већи него што су талијанске могућности за такве издатке, и зато сматра да су талијанске намере очевидне. А пошто би Италија пошла ка Солуну или преко територије Грчке или преко Југославије, он се интересира да ли би се Југославија одупрла оружјем у таквом случају. Ја сам, наравно, одговорио да би се Југославија, као и увек до сада, одупрела оружјем ко би год повредио њену

[819] Мисли се на напад бугарске војске на српску јуна 1913. без објаве рата због питања поделе Македоније коју је Бугарска тражила за себе.

[820] На документу руком дописано „оригинал предат г. министру Двора 31. VII 1939“.

[821] Б. Ј. Д., X–B–31, копија.

територију. Међутим, намера Калинескова је била сазнати да ли би се Југославија одупрела оружјем даљем талијанском продирању на Балкан и када би пошао непријатељ преко неке друге балканске земље, мислећи на Грчку. Ја сам одговорио, да би то данас већ значио европски рат: пошто Грчку бране гарантије великих сила.

2) Калинеско предвиђа могућност да Немачка потражи пролаз за своју војску на Балкан чим би Италија на свом даљем продирању наишла на отпор, на који би одиста одмах и наишла, јер је вероватно да Италија неће ни кренути у даљу авантуру, осим ако добије претходно одобрење Немачке, и ако задобије унапред Мађарску и Бугарску. Како би ово значило опасност за нашу заједничку балканску кућу, опасност већу него икада раније, Калинеско очевидно жели сазнати да ли смо ми морално спремни за овакав моменат. Изгледа да је румунска влада извештена како и наше наоружање иде одвећ споро, чак и да Стојадиновићева влада није за три године ништа апсолутно радила за војску, и, најзад, да се ми налазимо скоро у предратном стању једне изванредно добре војске али не и савременог наоружања. Калинеско добро и лојално разуме наш тежак положај са новим великим суседима, и нашу намеру да останемо неутрални. Али неутралност, значи пасивност; а ови велики суседи нам не би дозволили да останемо пасивни ни као пријатељи ни као непријатељи. Рат ће, уосталом, избити таквим препадом да нико неће имати времена да бира на коју ће страну, него тај се избор мора урадити раније, и на време. Калинеско у неколико махова није крио ни своју бојазан да нас не забуне догађаји и да таква забуна не поремети унапред наше живе силе народне. – Сматрам за дужност саопштити ове импресије Калинеска. Ја сам на исте одговорио начином достојанственим за нашу земљу, не губећи из вида ни његове побуде које су увек биле пријатељске.

3) Очевидно румунска влада зазире од привидног нашег става удаљености према њој. Најмања вест о нашем додиру са Мађарском и Бугарском, стога изазива овде крајње подозрење. Због овог се нарочито у румунским војним круговима праве рефлексије које доводе у сумњу нашу савезничку лојалност. Један официр је говорио једном мом пријатељу да се Југословени сматрају савезницима Бугарске, и да ће

они дођи заједно да кољу румунски народ, хиљадугодишње српске пријатеље. Ја добивам и анонимна писма, вероватно из истих кругова, о талијанској опасности, о вредности пријатељства комитског бугарског народа, о нашој пасивности, итд.

4) Сматрам за дужност обратити Вам пажњу на прави карактер турских и румунских разговора са Бугарском поводом њених територијалних потраживања. По мом мишљењу и Турска и Румунија верују да Бугарска није никад имала независну спољну политику, и да је увек своју ствар везивала за стране силе, и то увек исте. Турска и Румунија су хтеле пре свега да тачно провере и *утврде* да Бугарска стварно не жели политику солидарности са осталим балканским државама на бази Балканског споразума, што значи да је и она противу држава Балканског споразума. Пошто се у данашњем часу не води ни политика сугестија ни палијатива, остаје, по њиховом мишљењу, *да се заузме на време став према Бугарској.* Како су и Турска и Румунија данас државе, војнички врло спремне оне сматрају да не могу дозволити да за њиховим леђима остане Бугарска *и наоружана и непријатељски расположена.* Они мисле да је Бугарска подржавана и наоружавана од Немачке и од Италије, две, међутим, једине велике силе које прете слободи балканских народа, јер су гладне, а глад нема очију.

Верујем зато да Турска, Румунија и Грчка не праве себи никакве илузије о том да Бугарска помишља на сарадњу у Бал канском савезу, него, напротив, да чека само наредбе из Берлина и Рима, и да зато на Балкану постоји Бугарско питање али не само за Бугаре, него пре свега за оне који су од Бугарске угрожени непосредно, и који се сматрају са таквим суседом у рђавом друштву. Ако би Бугарска, одиста и ма шта покушала, она би дошла исти час у опасност да сама најпре поднесе оно што, по њиховом мишљењу, она припрема трима својим суседима. Додајем да и очевидно неповерење Турске, Грчке и Румуније према Југославији, долази од нашег задовољства са данашњим ставом Софије.[822] Једна

[822] Уговор о вечном пријатељству између Југославије и Бугарске изазивао је подозрење, посебно Румуније, према којој је Бугарска имала територијалне претензије (Добруџа). Чести контакти Београда и Софије још више су то подстицали а посебно на-

важна личност из близине овдашњег турског Посланства рекла је једном мом пријатељу ове речи: „Ако и Југославија није с нама осталим за одбрану заједничке куће балканске, она ће бити раскомадана.“

Све горње саопштавам по дужности. Ја сам успео да многе од ових претпоставки (јер су ипак све ово само претпоставке), врло енергично сузбијем.

Изволите примити, Господине Министре, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању,

Ј. Дучић с. р.

Бр. 187[823]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 1.027

Букурешт, 2. септембар 1939.

Политичком одељењу

Ситуација у Румунији овог момента јесте следећа:

Односно пакта немачко-совјетског[824] румунски званични кругови су били најпре уплашени, а данас сматрају да је он донео Румунији извесно олакшање: јер да је Русија постала савезницом Енглеске и Француске, она би природно отежала снабдевање Немачке и тим неминовно увукла Румунију у сукоб са Рајхом. Истина, поменути пакт пред-

кон посете Кјосеиванова, председника владе, Београду 4. јула 1939. Балканске земље су сматрале да је Југославија исувише под утицајем Берлина и Рима. (Г. Попи, *нав. дело*, 211; АЈ, ПЛ, пов. бр. 894, А. Ц. – Марковић – Посланству, Кјосеиванов о политици Бугарске, стр. пов. бр. 1.162 од 10. VII 1939 – ф. I, дос. I–3)

[823] Б. Ј. Д., X–B–29, копија.

[824] Немачко-совјетски пакт потписан 23. августа 1939. у Москви. Тајни протокол се односио на питање територијалних интереса у Европи. У питању Румуније, СССР-у су признати интереси у Бесарабији.

ставља у погледу општем црну тачку пошто се још не зна шта стоји иза њега. Овог момента се налази у Берлину совјетска војна комисија. Совјетска Русија помогнута од Немачке могла би ускоро добити нови изглед.

У погледу Немачке, званични кругови сматрају да је направила погрешку: везујући се за Русију она је уништила своју идеолошку и изгубила Јапан, Шпанију, Мађарску и вероватно Италију. Изгледа такође да Немачка нема довољно вере V себе, што се даје предпоставити устручавањима и несигурношћу у узимању решења задњих дана као и данас на фронту. Немци немају према Пољској више дивизија него Пољска према Немачкој.

Односно Бугарске, каже ми председник владе Калинеско да је тачно само да она мобилизује место да ради противно као што је обећала. Она има данас на ногама тачно 250.000 војника.

Односно Мађарске, учињен је предлог о ненападању који је она одбила прилично демонстративно али и откривајући и своје праве намере да искористи некакав случај који држи у памети. Мобилизовала је 400.000 војника, значи целу своју војску.

Румунија сасвим искрено и смишљено жели неутралност. Међутим, не губи из вида да један велики рат међу народима може да повуче и Румунију у конфлаграцију. Она [је] обавезна да снабдева Немачку, може од западних сила бити принуђена и да снабдева и Пољску, а већ ово само може изазвати њено увлачење у рат. Није друкче ни са другим државама на овој страни Европе. Због овог би се морала Румунија још ближе споразумевати са Југославијом, и Балкански пакт иставити као хомогена група, за избегавање сваког увлачења у сукоб међу великим силама, и за заједничко чување Истока.

У погледу Италије, овде мисле да она данас тактизира да би заварала своје праве намере. Истина је да талијански народ не жели рат, и да има урођено гађење од оружја. Вероватно да би ипак још пошао даље на Балкан, пошто му не изгледа јединствен, и где му изгледа да се једина Турска отворено испречила. Али би Талијани тешко пошли да прелазе Алпе и да иду против Француске. Са изјавама о талијанској неутралности зато треба бити још опрезнији него

кад Италија прети да ће покорити Исток, и поцепати Француску, и променити карту Европе. По среди је интрига. Унутрашња ситуација у Италији изискује да Мусолини покаже како ради за Италију а не како је реморкиран за Немачку. Зато он последњу карту држи у џепу.

Амбасадор
Ј. Дучић

ИЗВЕШТАЈИ ИЗ МАДРИДА

1940–1941.

Бр. 188[825]

ГОСПОДИНУ
ДР АЛЕКСАНДРУ ЦИНЦАР-МАРКОВИЋУ,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов бр. 437
Ситуација у Шпанији

Мадрид, 9. јун 1940.

Господине Министре,

Једна личност добро обавештена сматра да би Шпанија ушла у рат само ако буде приморана да брани ма који део своје територије. Питање Гибралтара[826] сматра чисто доктринарним. Чак и да Енглеска понуди Шпанији њен Гибралтар, она не би имала рачуна да такву понуду прихвати, пошто не би могла сачувати Гибралтар ни за неколико месеци који наступају. Ако Енглеска изгуби Гибралтар ратом, ни тада Шпанија не би била сигурна да ће победилац њој уступити кључ Средоземног мора и прва врата за Индију.

С тога демонстрације у Мадриду за „шпански“ Гибралтар значе не само један акт солидарности против савезника, него легитимно тражење да се при цепању Енглеске води рачуна и о шпанском ревизионизму, пошто постоје претензије италијанске на Гибралтар. Њих је подвукао недавно „Ђорнале д’Италија“ истичући да ће Италија решити „питање трију врата“.

Односи Шпаније према Немачкој и Италији стоје данас у пропорцијама у којима су је ове две силе помогле против бољшевизма. Тако исто и расположења према Францу-

825 АЈ, ПЛ, пов. бр. 1.409 од 16. X 1940, ф. I, дос. I–10, копија. Овај документ као и документи бр. 175–179 и 182 објављени су у часопису „Књижевност“, 1–2, Београд 1991, „Јован Дучић – Дипломатски извештаји“, приредио Миладин Милошевић, стр. 120–126.

826 Шпанци су 1642. године отели Гибралтар од Мавра. У рату за шпанско наслеђе британска и холандска флота заузели су Гибралтар 1704. године. Севиљским уговором из 1729. Шпанија се одрекла свих права на Гибралтар и он је остао у рукама Британаца играјући велику улогу у њиховим поморским ратовима. Град-тврђава Гибралтар је практично представљао кључ Средоземног мора.

ској и Енглеској везана су за лоше њихово држање према шпанским националистима у тој борби против Комуниста. Шпанци данашњег режима не могу заборавити ко је од ових четири великих сила био с њима, а ко против њих, и с тога су све симпатије данас окренуте према Немачкој и Италији.[827]

Истина, Немачка је у задње време ушла у пријатељске и савезничке везе са Москвом,[828] што је овде направило тежак утисак. А ово тим више што су шпански бољшевици, макар и побеђени, после тога дигли главу. Неколико стотина хиљада (најмање 200 до 300.000) шпанских бољшевика налази се и данас у концентрационим логорима. Званично се тврди да је револуција угушена, али нико није сигуран да опет не избију унутрашњи нереди. „Црвени“ би могли постати сутра у служби какве политике руско-немачке, што значи да је Немачка према Шпанији данас нешто друго него што је била јуче.

Ипак, цела штампа држи страну Немаца бар утолико што доноси крупним словима вести о немачким победама, истина без пуно подржавања као што ради италијанска штампа. У Шпанији стрепе од великог плана немачког империјализма. Кажу ми да је за време револуције Немачка нудила да официри који су овамо били дошли из генералног немачког штаба остану на чело шпанских националистичких трупа као главни штаб, што је Франко[829] одлучно одбио. Да није Франко имао храбрости да ово одбије, револуција је – мисли се – могла узети сасвим други правац.

Ипак, и поред свега овога, у Шпанији се жели немачка победа. Ово и стога што би савезничка победа значила по-

---

[827] У Шпанском грађанском рату (17. јули 1936 – 1. април 1939) велику помоћ генералу Франку у материјалу и људству, чак и у регуларним јединицама, пружиле су Немачка и Италија, док су В. Британија и Француска водиле политику „немешања“ и спроводиле блокаду шпанске обале.

[828] Мисли се на споразум о ненападању између СССР-а и Немачке из августа 1939, који је уследио након неуспешних преговора ССР-а и В. Британије и Француске.

[829] Франсиско Бахамонде Франко (1892–1975), шпански генерал, политичар и државник. Главни организатор побуне против републиканске владе Народног фронта 1936. која се претворила у трогодишњи грађански рат. Био је на челу шпанске фашистичке странке – Фаланге. По завршетку грађанског рата узео је сву власт и завео фашистичку диктатуру.

беду демократских начела, што би значило пораз тоталних режима међу којима и данашњег режима шпанског. Да није по среди ни лоша успомена на Французе и Енглезе из јучерашње револуције, већ овај једини обзир био би довољан да шпанско званично мишљење не буде уз савезнике.

Питање је, међутим, да ли би Шпанија ушла у рат на сам позив Немачке и Италије. Сматра се да би ушла у рат само ако би њена територија била угрожена; и да би ушла у рат само против оног који је буде угрожавао, па макар ко то био. У сваком случају, Шпанија осећа да тек проживљује своје опорављање од страшног јучерашњег братоубилачког крварења. Она нема хлеба. Њена војска нема моторизоване јединице. Авијација је малена и слаба, а тенкови и модерна артиљерија бројно је недовољна.

У Шпанији се до данас није веровало ни да ће Италија одиста ући у рат осим ако Хитлер дође у положај да сам затражи спасење од Италије. А ово данас бар не изгледа вероватно. Према томе, ако Италија уђе у рат који је стварно Хитлерово дело, његова слава и у његову корист, онда ће ратовати за свој рачун, у свом правцу, можда независно макар и паралелно са Немачком. Не зна се на коју би страну Италија пошла: у Египат, Алжир и Мароко, или у Сирију и Палестину или на Балкан.

Међутим, како је од јуче Италија предузела ратне припреме које се чине уочи саме акције,[830] прекинувши све саобраћајне везе са скоро целим осталим светом, овде постоји страх да ће Шпанија доћи у још тежи положај него овај у којем се налази. Један велики део Амбасадора и Посланика боји се да би могли наједном бити одвојени од својих земаља.

Изволите примити, Господине Министре, уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Д.

[830] Предвиђања посланика Дучића су се обистинила јер је Италија ушла у рат сутрадан, 10. јуна, када су њене трупе прешле Алпе.

Бр. 189[831]

ГОСПОДИНУ
ДР АЛЕКСАНДРУ ЦИНЦАР-МАРКОВИЋУ,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Стр. пов. бр. 528
Ситуација у Шпанији и став
према рату

Мадрид, 25. јул 1940.

Господине Министре,

За последњих неколико недеља у Шпанији су се разносили гласови сваке врсте. Народ није знао да ли је већ два прста далеко од тога да и сам загази у рат, или о рату не може бити ни помена. Влада је пуштала гласове намерно двосмислене да би избегла икакво јасно определење. Тако цела шпанска штампа држи став за Немачку и Италију, веома наклоњен, сав предан, развијајући до крајњих граница тезу да је Француска најзад кажњена по заслузи,[832] а да ће колико сутра злочиначка Енглеска напослетку ишчезнути са европског видика. Међутим, из званичних кругова се говори да Шпанија није ником дала „право на хипотеку“, и да неће да знадне друго него апсолутно неутрално становиште у данашњем историском разрачунавању.[833]

Тек 18 овог месеца Франко је први пут одржао један говор „историски“, како Шпанија није још завршила рат за своје ослобођење и независност, правећи алузије на њена права природна и историјска. На једном дефилеу трупа, пре две недеље, где је присуствовао цео дипломатски кор, чули су се покличи за Гибралтар, и то не један пут, што је дало повода да се енглески Амбасадор Самуел Хор дигне и оде, са уверењем да није било пристојно нарочито га

[831] АЈ, Министарски Савет КЈ (138), ф. 4, а. ј. 22, копија.

[832] Петенова влада потписала је капитулацију Француске 22. јуна 1940. Немци су анектирали Алзас и Лорену а Италијани Ницу и Савоју. Немци су окупирали 2/3 француске територије а 1942. и остатак.

[833] У септембру 1939, након избијања Другог светског рата, Шпанија је била међу првим државама које су прогласиле неутралност. Она је формално и остала неутрална до краја рата мада је на Источни фронт упутила своју „Плаву дивизију“.

позивати за то да би му се то довикнуло у лице. У исто време, Министар иностраних послова[834] званично уверава дипломате (као што је и мене уверавао), да је Гибралтар део општег проблема овог великог рата, и да (његово решење није питање шпанског оружја него једно од многих питања будуће Конференције Мира. Најзад постоји и гледиште ширих шпанских кругова: да се о правима Шпаније на тој Конференцији неће водити рачуна ако Шпанија остане овако изван рата као посматрач, а затим и изван Конференције за мир, а без заслуга које би биле награђене на тој Конференцији.

Ипак, стоји као извесно да Шпанија нема данас ни хлеба, ни муниције, ни моторизованих сила, ни новца, ни унутрашње сигурности, да уђе у рат, ако би то баш морала. Истина, са Немачком која је већ на Пиринејима, њена материјална снага не би улазила у питање, пошто немачка помоћ Шпанији не би ни овај пут изостала. Питање је једино да ли и сама Немачка одиста жели да Шпанија засад уђе у рат као нов фактор и нов добитник, или то уопште и не жели. О овом су питању мишљења овог момента врло подељена. Све зависи, вероватно од тога хоће ли Немачкој бити потребно да на Иберском полуострву прави какве нове базе или не. Због овог и питање Шпаније и Португалије[835] улазе засад у ствар ипак само као епизоде.

Говор Франков, назван „историјским“ (17 јула) садржи ове рефлексије:

„Ми смо учинили једну почивку у битци; али нисмо завршили свој посао. Ми смо ушли у рат да изграђујемо империју. Ово нису празне речи нити ће такве остати. Ми хоћемо да искујемо націју моћну и уједињену која ће ићи путем Фердинанда и Изабеле, Краљева Католичких, који су били архитекти величине и силе. Ми нећемо живот лак и комотан, него живот тегобан и напоран, живот мушки и витешки. Пет стотина хиљада синова погинулих за Јединство шпанско, то је прва европска битка за један нови поредак на Континенту...“

[834] Серано Суњер

[835] Португалија је била неутрална иако је председник владе Оливеира Салазар претворио у фашистичку базу.

Међутим, овакве херојске рефлексије нису се односиле на какву прецизну вољу Франкову да иде даље од унутрашњег питања шпанског, од дисциплине у народу, од неопходности за јединство разбијених шпанских снага какве данас представља Шпанија, у којој живи пола победиоца али и пола побеђених. Кад је овде реч о „непријатељу“ и о „бреши“ то се још увек тиче бољшевизма, који је и данас овде питање битно и предоминантно. Споразум Немачке са Русијом, успеси Русије на Балтику, а сад и у Румунији,[836] затим уопште руски фактор истављен у Европи као легалан и нужан за будући поредак овде, због тога, обесхрабрује националце а поново подиже дух побеђених комуниста.

Свакако, не би изгледало могуће да Франко, који би имао да бира између рата и мира, изабере рат. Шпанија је унутра мирна, али не и измирена. Рат на граници могао би одвести само у нову револуцију. Наоружати сада цео шпански народ, чији је дух јединства потпуно и даље непоуздан, не би канда смела урадити ни влада једног Франка, ма колико јој је један територијални успех био потребан.

Изволите примити, Господине Министре, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић

[836] СССР је припојио територије Естоније, Летоније и Литваније, као и Бесарабије и Буковине.

Бр. 190[837]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 535/40
Акредитовање овог Посланства и у Португалији

Мадрид, 1. август 1940.

Политичком оделењу

У одговор на Ваш телеграм Пов. Бр. 20063.

Шеф протокола рекао је Секретару г. Вишацком[838] у Лисабону, да је за акредитовање овог Посланства и у Португалији потребно, да Господин Министар иностраних послова лично извести португалског Министра иностраних послова да желимо да васпоставимо редовне дипломатске односе[839] и да у ту сврху Краљевска Влада намерава да свога Посланика у Мадриду акредитује и у Лисабону. У истом телеграму треба тражити агреман за мене, наводећи да сам на свечаностима осамстогодишњице представљао Краљевску Владу у својству изванредног амбасадора.[840] Ово су текстуелно речи шефа протокола.

Према обавештењима добивеним од истог шефа протокола, по самој организацији португалске дипломатске службе, дошао би у обзир за акредитовање код нас португалски Посланик у Букурешту,[841] што се потврђује и тиме што је позив за учествовање на свечаностима осамстогодишњице упућен преко њега, а не преко других.

Односно раније њихове комбинације, да се код нас

[837] АЈ, 138–4–22, препис начињен у Посланству у Мадриду.

[838] Љубиша Вишацки, секретар Посланства Краљевине Југославије у Мадриду.

[839] Дипломатски односи с Португалијом успостављени су крајем 1940. године. Дучић је 20. децембра предао акредитиве у Лисабону. (АЈ, МИП КЈ – УО, Дучићев телеграм из Лисабона, пов. бр. 920 од 20 XII 1940, ф. 5)

[840] На свечаностима 800-годишњице оснивања португалске држаДучић је као представник краљевске владе боравио у Лисабону од 23. јуна до 6. јула 1940. (АЈ, МИП КЈ – УО, пов. бр. 498 од 9. VII 1940, ф. 5)

[841] Fernando Quartin de Oliveira Bastos

акредитује њихов Посланик из једне друге суседне земље, Шеф протокола рече да његов Министар свакако није водио рачуна о организацији њихове дипломатске службе када је са мном говорио о тим комбинацијама.

Посланик

Бр. 191[842]

ГОСПОДИНУ
ДР АЛЕКСАНДРУ ЦИНЦАР-МАРКОВИЋУ,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 545/40
Споразум између Шпаније и Португалије

Мадрид, 4. август 1940.

Господине Министре,

У вези мог телеграма Пов. Бр. 536[843] од 1-ог о.м.

Односно споразума између Шпаније и Португалије, овдашњи Министар иностраних послова каже ми следеће:

Све до данас, рат у Шпанији значио је само рат против Португалије. Међутим, за време нашег грађанског рата 1936–39., Португалци су нам дошли у помоћ. Погинуло је 6.000 Португалаца за нашу слободу. С обзиром на ово, сутрадан смо потписали са Португалијом пакт о пријатељству и ненападању.

Али ово није било довољно после избијања данашњег европског рата. Зато смо 29. пр. месеца направили допунски споразум. А ово значи: дефинитивни и тотални мир на Иберском полуострву. Додајем: после овог полуострво остаје затворен круг за Французе, Енглезе, Немце и Талијане. Шпанија и Португалија војнички су везане да бране тај свој затворени круг.

Ово није досада постојало једино стога што су две

[842] АЈ, 138–4–22, препис начињен у Посланству у Мадриду.
[843] Нисмо пронашли наведени документ.

наше земље имале две разне политике. Португалија је била везана за Енглеску, а Шпанија није. Међутим, на основу новог споразума, две земље се обавезују да као једном војском дејствују за одбрану интегритета Иберског полуострва и то у следећем правцу: за случај да се у Португалију искрцају Енглези, или у Шпанију продру Немци, или Французи, или Талијани. Али ово се тиче само континента а не и колонија, чак не ни острва која се налазе уз наша два континента: Балеара, Канарских острва, Азора, Мадере и т.д.

Велике силе нису у овом акту имале никаквог учешћа, али сада, после свршеног чина, у својој штампи сви изјављују задовољство и признају опортунитет овог споразума.

У прилогу под 1), имам част доставити Вам званичан коминике Владе о том накнадном споразуму.

Изволите примити, Господине Министре, и овом приликом уверење о мом дубоком поштовању.

[J. Дучић]

ПРЕВОД СА ШПАНСКОГ

С обзиром на дубоке осећаје солидарности и тесног пријатељства између два народа Иберског полуострва, а да би се постојећем Пакту о пријатељству и ненападању између Шпаније и Португалије дала све већа ефикасност као и да би се извршење тог споразума довело у сагласност са самим духом тога споразума, – шпанска и португалска влада сагласиле су се и обавезале овим Протоколом да се међусобно консултују о средствима најпогоднијим за заштиту – уколико је то могуће – њихових заједничких интереса од извесних чињеница које се могу предвидети или које могу наступити, а које би, по својој природи, могле да компромитују неугроживост респективних континенталних (метрополних) територија, или да претстављају опасност за безбедност и независност једне или друге стране.

Иницијативу за поменуто консултовање може узети ма која од двеју уговорних страна чим наступи или јој се учини као вероватно једна од чињеница поменутих у првој алинеји.

Овај споразум има исту снагу као и сам Пакт о пријатељству и ненападању, у чији састав улази, ма какви били уговори, конвенције или обавезе закључене са трећим државама а за које обе уговорне стране изјављују да се у истима ништа не противи овоме што се у овом Протоколу утврђује.

Овај Протокол, за који није потребна ратификација, ступиће на снагу од дана његовог потписа.

Сачињено у Лисабону у два примерка на шпанском и португалском који имају исту вредност.

29. Јула 1940.

Бр. 192[844]

ГЕНЕРАЛНОМ КОНЗУЛАТУ КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, ЈЕРУСАЛИМ МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА

Пов. бр. 222
Шифровани телеграм
Отправљен из Мадрида 28. априла 1941.
Примљен у Јерусалиму[845]
29. априла 1941.

Амерички амбасадор казао ми је да је ономад у име своје владе изјавио шпанској влади у врло оштром тону да Сједињене Америчке Државе немају намере остати изван данашњег сукоба него напротив свим средствима ући за спасење угрожене демократије.[846]

---

[844] АЈ, Емигрантска влада (103), ф. 63, а.ј. 283, телеграм.

[845] Након немачког напада и брзе капитулације југословенске војске априла 1941. југословенска влада је напустила земљу. Једно време влада је боравила, пре доласка у Лондон, од 18. априла до почетка јуна 1941, у Јерусалиму где је постојао Генерални конзулат Краљевине Југославије, преко кога је влада општила са својим дипломатским представништвима по свету. Овај телеграм носи број Генералног конзулата нов. бр. 210 од 10. маја 1941. године.

[846] САД су ушле у рат након јапанског напада на америчку базу у Перл Харбуру 7. децембра 1941. године.

Ова изјава учињена је у моменту кад се овде највише подржавало уверење да [је] прилажење Шпаније тројном уговору питање мало дана.

Амбасадор амерички сматра да је овдашње Министарство иностраних послова примило ову изјаву на начин који одговара његовим рђавим расположењима.

Дучић

Бр. 193[847]

ГОСПОДИНУ
ДР АЛЕКСАНДРУ ЦИНЦАР-МАРКОВИЋУ,
МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, БЕОГРАД

Пов. бр. 256
Шифровани телеграм
Послан из Мадрида 5. јуна 1941.
Примљен у Јерусалиму[848] *6. јуна 1941.*

Хор[849] ми је рекао да не верује у вести како ће Франко ускоро мењати правац пошто ово за сад нема основе. Да је заузет Суез и Ирак могла би овде наступити атмосфера каква је лане увукла Италију у њен издајнички рат. Енглеска поред свих непоправљивих епизода данас је моћнија него икад раније, што сваки увиђа.

Борбе на Криту су послужиле углавном да се добије у времену због линије Мосул–Тобрук где Енглеска даје организован отпор, а у Абисинији завршава рат победнички. Држање Француске задаје бриге али каже да не верује да француска влада сме кидати са Америком. Жели немоћ Петена[850] да јасно види цео хоризонт. Сирија представља проблем момента.

Дучић

[847] АЈ, 103–63–283, телеграм.
[848] Овај телеграм примљен је у Генералном конзулату Краљевине Југославије у Јерусалиму 8. јуна 1941 и носи пов. бр. 836.
[849] Самјуел Хор, британски посланик у Мадриду.
[850] Филип Анри Петен (1856–1951), француски генерал и политичар. Од маја 1940. потпредседник а од јуна председник француске владе у Вишију.

Бр. 194[851]

МИНИСТАРСТВУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА КРАЉЕВИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ, ЛОНДОН

Пов. бр. 263
Шифровани телеграм
Из Мадрида 11. јуна 1941. у 14,40 часова
У Лондону[852] *18. јуна 1941. у 10,00 часова*

Лично за Министра иностраних послова[853]

Овдашњи листови истакли су Павелићево потписивање Трипартитног уговора налазећи да једини начин, да се утврди пропаст вештачког Версаља и обнова Европе на основу победе трију револуција (у Немачкој, Италији и Шпанији), јесте нормализовање стварне ситуације створене одговарајућим дипломатским везама.

Данашњи листови доносе изјаву компетентног органа овдашњег Министарства иностраних послова да је шпанска влада овог часа признала независну хрватску државу и отворила шпанско посланство у Загребу.[854]

Дучић

---

[851] АЈ, 103–63–283, телеграм.

[852] Овај телеграм носи број Министарства иностраних послова КЈ у Лондону пов. 5.003 од 19. јуна 1941.
На седници владе од 16. маја 1941. у Јерусалиму одлучено је да седиште владе буде у Лондону а да један број министара иде у САД и Канаду у мисију ради пропаганде међу нашим живљем и у јавном мишљењу Канаде и Америке. (АЈ, Збирка Саве Н. Косановића, Записник седнице Министарског савета од 16. V 1941, ф. 2; објављено у Богдан Кризман, *Југословенске владе у избеглиштву 1941–1943*, Загреб 1981, 134–135) Почетком јуна прва група министара је преко Каира отпутовала за Лондон где су стигли 21. јуна 1941.

[853] Момчило Нинчић, министар иностраних послова у влади Душана Симовића од 27. марта 1941. и у влади Слободана Јовановића од 11. јануара 1942. до 1 јануара 1943. године.

[854] Види док. бр. 195.

Бр. 195[855]

ГОСПОДИНУ ДР МОМЧИЛУ НИНЧИЋУ МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, ЛОНДОН

Стр. пов. бр. 133/41

Мадрид, 18. јун 1941.

Признање[856] Павелићеве државе од стране Шпаније[857]

Господине Министре,

Признање од стране Шпаније такозване независне Хрватске,[858] и постављање шпанског посланства у Загребу[859] код Поглавника, претставља солидарисање Шпаније са насилним распарчавањем наше државне територије. Овај је случај у принципу идентичан непријатељству и агресији према Југославији са којом ова земља није претходно прекинула дипломатске односе, и који су односи до последњег момента чак остали били у свему нормалним.

Овај догађај објашњава се само на следећи начин: Шпанија се сматра савезницом Осовине макар што није чланица трипартитног пакта, а није међу потписницима тога пакта само зато што не жели дати повода Енглеској да према њој примени блокус који би учинио да овај народ умре од глади. Према томе, Шпанија чини све у страху и у правој паници, ма колико давала себи изглед старог шпанског поноса и витештва. Немачке трупе код Хандаја, а енглеска флота пред свима њеним обалама, објашњавају довољно што је ова

855 AJ, 103–63–283, оригинал.

856 Овај извештај носи број МИП-а КЈ у Лондону пов. 7.134 од 21. октобра 1941.

857 Извештај је објављен у Б. Кризман, *Југословенске владе у избеглиштву*, Загреб 1981, 152–155.

858 Шеф дипломатског кабинета министра иностраних послова Шпаније, саопштио је на конференцији за новинаре да је „шпанска влада на дан 26. јуна 1941. признала де јуре нову Краљевину Хрватску“. (AJ, 103–63–283, извештај отправника послова из Мадрида стр. пов. бр. 142/41–II–1 од 5. VII 1941)

859 Франко је 1. августа 1941. наименовао за шпанског посланика у Загребу Дон Винсента Гонсалес Арнао и де Амар де ла Тореа. (AJ, 103–63–283, извештај отправника послова из Мадрида стр. пов. бр. 156/41–II–1 од 31. VIII 1941)

земља тероризирана, и због тога без своје политичке сопствене ориентације. А бојећи се више Немаца него Енглеза, шпанска штампа чини велике услуге Гебелсу и међу осталим државама шпанског језика као и у великој католичкој заједници која данас стоји, ма колико чудно, на страни Хитлера.

Због овога је и признање Павелићеве државе било унапред извесно, маколико се овде о тој личности и његовој држави иначе говорило са умаловажењем и иронијом. Али је овај догађај подвукао собом и питање даљег опстанка Посланства Југославије у Мадриду, пошто непријатељи данас истичу ова три аргумента: а) Југославија више не постоји као државна територија, б) њена законита влада није призната у Шпанији, в) и најзад у тој окупираној земљи се стварају нове државне јединице које признају не само победници него и извесне неутралне силе. После ова три аргумента Посланство Југославије у Шпанији не претставља више државу коју је претстављало на основу својих акредитива.

Шпанија ово није показала ничим до самог признања Павелићеве државе, али вероватно оставља нашој влади да из овог извуче консеквенције. Вероватно и да претстоји признање тобожње независне Црне Горе коју већ наговешћују талијански листови, и затим нових граница Краљевине Албаније чију круну носи Талијански краљ, и после овог нове велике Бугарске која ће, заједно са Албанијом, учествовати при ампутацији Србије која сада долази на ред у фашистичком програму. Сва посланства Југославије код неутралних држава долазе с тога у питање ако те државе уђу у моралну сферу сила Осовине.

Зато сам већ телеграмом Стр. Пов. Бр. 83 од 25 априла 1941 године молио Вас, Господине Министре, за инструкције шта треба урадити за случај да овде дође до потписа трипартитног пакта или призвања независне Павелићеве државе што би повукло и долазак овамо њеног посланства данас већ уобичајеном помпом за овакве прилике, а на који сте ми одговорили својим телеграмом Стр. Пов. Бр. 85 од 27 априла т.г. да остављате мојој увиђавности да поступим како сам нађем за потребно.

После јучерашње вести о шпанском признању Павелићеве државе остајало би да за ово уложимо најпре протест код шпанске владе и затим се повучемо у Португалију

са целим особљем, или да обуставимо ову мисију са изговором да то чинимо из економских разлога. За први од ова два случаја не бих био (иако би један такав протест био у логици), из разлога што би то Министар иностраних дела г. Серано Суњер једва дочекао да направи од зла горе, за задовољство својих протектора, а други поступак би имао изглед нечег намештеног и недовољно достојанственог. Данас смо у времену рата када сва признања или одрицања не долазе увек ни из зле воље ни из добрих начела, а чак ни из уверења да случај као Павелићева држава, улази у озбиљни обзир када се помишља шта ће будућа конференција мира донети као коначно.

Стварно Југославија постоји за огромни други број држава не само својих савезница него и несавезница као што су Швајцарска, Турска, Шведска и Финландија у Европи, а затим и све државе јужноамеричке од којих нам вероватно ниједна неће одрећи признање ако то преко Енглеске или Северне Америке затражимо у згодан час као моралну подршку за једну праведну и општу ствар.

Из овог излази:

а) да треба или укинути Посланство у Мадриду, или прећи преко акта о признању Павелићеве државе. Ово Посланство и тако нема више никаквог политичког додира са шпанском владом, и остало би и даље у Мадриду са уверењем да шпанска влада, верујући у своју независност, може и парализовати рад неких посланстава зараћених држава, али их, из сујете, ипак толерирати ове док не буде дошла наредба из Берлина или Рима да се та надлештва онемогуће са грбовима на вратима и са шифрама у рукама. Тим би овим даљим задржавањем у Мадриду добили то што би задржали један положај у једној неутралној држави у очекивању бољих догађаја којима извесно идемо у сусрет пошто, за сваког ко мисли, време иде у корист наших савезника. Ово би Посланство могло послужити и за репатрирање нашег особља из Француске, и за Црвени Крст ако би овде после неког времена, (и после лепих традиција из рата 1914–18) поново поникао у корист наших заробљеника у Немачкој и Италији.

б) за укидање овог Посланства, под изговором који би био достојанствен колико и прикладан, ишла би најпре ова

теза: да је ова земља према нама поступила без скрупула, а затим да Посланство треба издржавати под можда извесним тешким условима, и најзад, што би даља признања од стране Шпаније оваквог распарчавања у „независне“ државе које се данас стварају, у недостатку ичег бољег, доводило ово Посланство у више нових махова у кризе сличне овој данашњој, и ко зна докле.

Шпанска влада толерира и данас посланства: холандско, норвешко, грчко, пољско, а као приватну личност и чехословачког посланика који је избијањем рата против његове земље био спречен да после агремана добивеног у Шпанији преда на време и своје акредитиве. Сва су ова посланства и даље под грбовима, а њихов персонал и даље фигурира на дипломатској листи. Истина, немају право нових постављања у својим надлештвима, нити су позивани на неке пријеме, али ово из разлога да се избегне сусрет између непријатеља. – Наравно, случај Југославије није сличан многима од њих, јер осим што је распарчана као Пољска она је још данас подељена на нове државе (Хрватску данас и сутра и Црну Гору) са признањем и неких неутралних (Шпанија, Румунија и Словачка). Према томе из поређења са осталим покореним државама, могао би се извући само пример Чехословачке у чијој је територији створена независна држава Словачка, али и с том разликом од нас што овде не постоји и Посланство државе Чехословачке поред Посланства државе Словачке.

Пре него што бих Вам, Господине Министре, послао ово мишљење о евентуалном укидању или даљем одржавању овог Посланства, отишао сам код енглеског амбасадора Сер Самуел Хора да му изложим укратко о оном што нам претстоји. Он ме примио на свој познати врло срдачан начин, али ни сам није умео да се снађе пред овим случајем. Прва помисао је ова: како би утицало на остала овдашња Посланства покорених држава ако бисмо ми напустили Шпанију, не правећи поређења између оних чије су земље само окупиране (Грчка и Норвешка) и оних чије су земље постале данас предметом распадања на нове државне јединице са признањима и дипломатским везама. Имајући тако у очима најпре општи интерес зараћених савезника, посебно Енглеске, он ми је сугерирао да и сам помогнем

код своје владе идеју да се ово решење за вас у Шпанији донесе у Лондону између наше и енглеске владе. Ја сам, наравно, радо на ово пристао, и користим се његовим куриром да Вам, Господине Министре, ово писмо доставим што пре.

По мом уверењу, које ипак овде на свршетку имам част саопштити Вам, остају само два пута: или прећи преко овог признања (док не буде избило нешто ново), као преко једног догађаја који Југославији не смета у кругу њених савезника и пријатеља, а који једини улазе у обзир, или да се Посланство укине из разлога који имају такође своју тежину и своју логику; даља изненађења и опасност од рата на овој страни.

Молим Вас, Господине Министре, да ме о свом решењу из волите известити телеграмом.

Изволите примити, Господине Министре, и овом приликом уверење о мом најдубљем поштовању.

Ј. Дучић

Бр. 196[860]

ГОСПОДИНУ ДР МОМЧИЛУ НИНЧИЋУ, МИНИСТРУ ИНОСТРАНИХ ПОСЛОВА, ЛОНДОН

Стр. пов. бр. 134/41
Један шпански генерал о стању у данашњем рату сила Осовине против Енглеске[861]

Мадрид, 18. јун 1941.

Господине Министре,

Имао сам разговор с једним генералом из најближе околине генералисима Франка, који заузима једно од најважнијих места.

Он ми каже ове врло интересантне мисли о стању у данашњем рату сила Осовине против Енглеске:

[860] АЈ, 103–63–283, оригинал.
[861] Овај извештај носи број МИП-а КЈ у Лондону пов. 5.040 од 30. јуна 1941.

1. Губитак Крита за Енглеску је значајан али за Немачку у војном погледу није никакав добитак. Од Пелопонеза до Крита има свега 100 миља али од Крита до Суеца има 600 миља, што значи да Немачка може онамо извршити само авионске нападе али не и заузимање Египта. Острво Кипар такође није стратегиски важан објект.

2. Продирање Енглеске у Сирију и неминовно заузимање те земље је изванредно важно. Пре свега је важно с тога што Турска добија овим наслон на Енглеску који јој је потребан и за који верујем да ће га искористити. Друго, овај случај ће доказати и да нема данас ниједног Француза који у души није са генералом де Голом. Треће, што из Сирије полази данас нови дух за саму Русију коју су Немци затворили не само у Балтику него и у Црном Мору и на Дарданелима и што Русија налази Немачку на путу за Месопотамију, наиме ка Персиском Заливу, који претставља једини излаз за слободно море које јој је неопходно.

3. Немачка и Русија већ данас показују међусобно неповерење какво обично свршава ратом. На руској граници стоји ништа мање него 125 дивизија немачке војске, и постоји опасност да пођу у Украјину и оданде на Кавказ, како би затим из Персије отворише ново бојиште против Енглеске. Ово значи распарчавати своје силе, али Немачка је данас осуђена да тражи опет излаз у експериментима и епизодама, као што је урадила са обарањем пуно држава и целог Балкана не могући напасти острво Енглеску чиме би њен рат ушао у закључну фазу.

4. Немачка не може ништа урадити из Либије. Она разуме да није у стању водити један пустињски рат где треба и људство навикло на такве пределе, и вода, и храна, које онамо не постоје. Према овоме, Либија отпада.

5. У Француском Мароку има генерал Веган и генерал Ногес, обојица другови и пријатељи генерала де Гола. Француска мора чекати и оклевати знајући да у Немачкој постоје још два милиона њених заробљеника. Али ако дође до Вегана, он извесно неће поћи против Енглеске. – Веган има 300.000 војника, чији број у року од три дана може подићи на 600.000 што под његовом командом претставља велики знак питања.

6. Немачка се данас налази на линији која претставља границу њених могућности за даљи какав користан напор. Њен програм је предвиђао кратки рат; а дуги рат је, на против, у програму само њених непријатеља. Енглеска и Америка ће према томе почети тек од момента када Немачка заврши са својим кратким ратом, што у главном претставља тренутак у коме се налазимо.

7. Америка је већ у рату, и да Немачка верује у своју победу могла би наћи пуно *казус* бели против Америке, за коју свако зна да рат данашњи сматра више својом ствари него ичијом. Борба између ње и Немачке, међутим, не може бити авионска због растојања који иде с ону страну 6.000 километара у радиусу за одлазак и толико исто за повратак. Директни рат између њих двоје може бити само на Атлантику, а ту је Немачка осуђена на пропаст, као што то бојиште може једино спасити њене непријатеље Енглеску и Америку.

8. Случај Рудолфа Хеса показује да у врховима немачким постоје бар два разна мишљења. Хес је имао тенденције англофилске и био можда угрожен; али то доказује да ни онај који је требао да замени Хитлера, или самог Кајзера, сматра како судбина рата није сигурна за немачку хегемонију над светом, и да је чак сигурније живети данашње време и на пађеничком тлу Енглеске него на челу нацистичке странке и њене војске.

9. Не мислим да ће Немци доћи овамо у Шпанију, чему би се Шпанци наравно одупрли; али није немогуће да за случај америчке агресије упуте Шпанију да она заузме базе у Португалији. – Сматрам да је Дакар осуђен да буде заузет од Англо-Американаца, затим Канарска Острва, Азори и Мадера. Рат у Атлантику ће неоспорно повући нове случајеве на целом подручју европске и афричке обале која је са Атлантиком у органској вези.

10. Према свему овом, победа Немачке није извесна, и то данас мање него икад. Она мора да од јуна до октобра, то јест најдаље за три четири месеца постигне какве решавајуће успехе, иначе губи рат ако уђе у зиму која ће дати времена њеним непријатељима да се коначно осиле до потпуне превласти, и после чега би све друго за Немачку дошло касно.

Све ове идеје једног од највиших генерала Франкових су интересантне, макар и не биле него чисто његове личне, с погледом на то што Шпанија, иако не може да потпише трипартитни пакт, претставља потпуно моралну немачку област, с тим да чак евентуално буде увучена и у рат. Сам Серано Суњер ми каже да је могућно да немачка војска дође у Шпанију, али тиме жели рећи: да уђе, како би затим заједно са шпанском војском пошла даље. А поћи даље, то је најпре у Португалију а тек затим евентуално и у Мароко који Шпанија сматра својом историјском сфером интереса.

Изволите примити, Господине Министре, и овом приликом уверење мога најдубљег поштовања.

Ј. Дучић

РЕГИСТАР ЛИЧНИХ ИМЕНА

Абас II 134
Абдул Хамид II 56, 80
Авереску, Александар 347, 348, 404, 409, 430, 436, 437, 448
Аврамовски, Живко 206, 211, 241, 242, 294
Адли Јеген-паша 141
Ајзенлор 421
Алам-паша 169
Александар Батенберг 53
Александар Карађорђевић 12, 160, 223, 246, 247
Алемби 163
Алимаништжану, Думитре 523
Алоизи (Aloisi), Помпео 220, 221, 226, 279, 280, 281, 282, 288
Алфонсо 378
Амадори 51
Аманулах 378
Анастасов 242
Ангилеску, Константин 523
Андреј, Петре 523
Антић, Бошко 318
Антонеску, Виктор 388, 425, 497
Антонеску, Јон 354, 363, 417, 429, 430
Анџелеско 367
Араби-паша 145
Арас, Ружди 316, 317, 432, 441, 442, 460, 461, 462, 463, 464
Арђетојану в. Арџетојану Арнао, Винсенте Гонсалес 558
Арнишевски 364, 393, 500
Арџетојану (Ardjetojanu), Константин 483
Асквини 229, 230
Ататурк в. Кемал Ататур

Бадољо, Пјетро 285, 286
Бадулеско 430
Балдвин, Стенли 234, 293
Балиф 448
Балугџић, Живојин 12, 15, 90, 214
Бане, Јон 411
Бардоши, Ласло де 339, 387, 388, 396, 398, 401, 413, 414, 418, 419, 426, 457, 458
Барту, Луј 225, 232, 233, 234, 235, 239, 247, 260, 447, 479
Бацарија 490

Бек Јозеф 426, 447, 451, 469, 476, 492, 493, 500, 511, 529
Белев 58
Белимаче 416, 431
Бенар 228
Бенеш, Едуард 117, 194, 247, 422, 456, 461, 474, 479, 480, 483, 494
Беранже 228
Берчан 507
Бетлен, Иштван 181, 186, 194
Бетлен, Стефан 186, 195, 399, 447
Бивербрук, лорд 265
Биринг 340
Бизмарк (Bizmark), Ото фон 476
Блага, Лучијан 323, 519, 523
Бломберг 364
Блум, Леон 390
Бобан, Љубо 207
Боздари, гроф 83, 85, 86, 87, 88, 89
Боне, Жорж 422, 432, 474
Бонкур, Жан 341
Бонкур, Пол 202
Борис III 59, 209, 505
Бориемиса, К. 519, 523
Боси, Раул 440
Бошковић, Руђер 192
Бранч, Рудолф 497
Братјану (Bratianu) Димитрије – Дино 335, 401, 402, 404, 405, 407, 409, 410, 478, 481
Братјану (Bratianu) Ђорђе 335, 405, 407, 502, 503, 508, 509
Братјану, Јон 96, 97
Бријан, Аристид 231, 233, 343
Будак, Миле 248
Буров 504, 505
Бутенко, Теодор 359, 378
Бути, Ђино 308
Буторка 490

Вајда А. 344
Вајда, Војевод 327, 328, 335, 367, 394, 404, 417
Вајтојано 448
Валковић, В. 524

Ванку, Милан 29, 210, 270, 298, 339, 376, 381, 386, 395, 422, 424, 432, 442, 450, 458, 470
Ванситарт, Роберт 448
Васив-бег 202, 220, 221
Василеску, Карпен 524
Веверка, Фердинанд 396, 479, 480
Веган 563
Веј, Жан 345
Вејган 235
Велчев, Дамјан 240
Венизелос в. Веницелос
Веницелос (Venizelos), Елефтериос 13, 668, 72, 73, 74, 75, 77, 78, 83, 84, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 105–110, 112–119
Виктор Емануел в. Виторио Емануел
Вилсон, Вудро 122
Виљем I 476
Виљем II 57
Винавер, Вук 29, 243, 244, 246, 299, 388, 414, 419, 426, 458
Витети, Леонардо 308
Виторио Емануел 249, 274, 279
Вишацки, Љубиша 23, 27, 28, 552
Влад, А. 524
Владев 505
Влков 213, 242
Волпи 450
Ворошилов, Климент Јефремович 375
Врангел 118
Вужоју, Јон 523

Гавриловић, Стојан 123
Гајда, Вирђинио (Virginio) 206, 338
Гали, Карло 207
Гамлен, Морис 483
Ганди, Мохандас Карамчанд 143, 144, 174
Гарбасо 67, 68
Гарибалди, Ђузепе 181
Гарибалди, Енцо 181
Гарофилд, Константин 523
Гафенку, Грегоар (Grigorie) 523, 526, 529, 530, 531, 534, 535, 536, 537
Гебелс, Јозеф 559

Гембеш, Ђула 19, 215, 216, 217, 218, 243, 244, 299, 300, 398
Генадијев 55, 56, 60
Георгијев, Кимон 240, 242
Геринг, Херман 202, 223, 387, 502, 503
Герман, Ефтимије 519, 523
Гешов 59
Гијом, барон 341, 447
Гика, принц 497
Гилмецеану, Михаил 523
Гициску, Стан 523
Гичев 242
Гога, Октавијан 323–337, 340, 344, 345, 347, 348, 351, 352, 353, 355, 360, 364, 365, 368, 377, 402, 404, 435
Гол, Шарл де 563
Голц, фон 192
Гонатас 106, 108
Гони, В. 523
Гопчевић 125
Гранвиљ, лорд 84
Гранди, Дино 236, 239, 248
Грахам (Grejem), Роберт 200
Григоровић, Георг 523
Грујић, Славко 279, 285, 289, 298
Гунарис 94, 115, 118, 119
Густи, Деметер 523

Даванцати, Фордјес 229
Даладје, Едуар 469, 472, 474, 483
Данев 59, 60
Д'Анунцио, Габријеле 381
Дел Боно 251
Делбос, Ивон 365
Делом 527, 528
Д'Епере, Франше 213
Димидов 119
Динан, Марсел 182
Добре, Баница 411, 412
Долфус, Енгелберт 215, 218, 224, 246
Драгомир, Силвију 523
Драмонд, сер Ерик 203, 215, 252, 261, 279, 282, 284, 286, 288,

290, 294, 296, 383, 486
Дука, И. Г. 328
Дукару 412
Думерг, Гастон 239
Дусманис 94
Дуче в. Мусолини, Бенито 21, 23, 33, 36, 38, 40, 42, 188, 200–204, 206, 215, 218, 219, 221, 223, 224, 225, 227, 231, 235, 236, 238, 243, 244, 246–262, 264–269, 271, 272, 274, 275, 279, 282–290, 294, 296, 299–301, 305, 307, 308, 329, 346, 361, 379, 380, 383, 416, 420, 421, 431, 445, 459, 469, 472, 474, 475, 477, 527, 528, 538, 544

Ђорђе, грчки краљ, 112–115
Ђорђе (Džordž) V 155, 267
Ђуреску, Константин 523
Ђурић, Ђорђе 126, 219, 220, 221, 246

Еден в. Идн, Антони 214, 289, 382
Едуард (Edvard) VII 59
Енвер-бег 69, 81
Ерио, Едуар 288

Жинга, Виктор 523
Жонар 73
Жувенел, Анри де 254, 255

Заглул-паша 134, 135, 144, 156, 162, 170, 171, 174, 177
Заимис 108
Зај 390
Зита, царица 346
Зогу 314, 378, 491, 538

Идн, Антони 214, 215, 260–263, 265, 289, 293, 382
Изабела I Католичка 550
Изет-паша 79
Инкулеско 448
Инкулец 409
Исмаил 165

Јакобић, И. 523
Јаманди, Виктор 518, 523

Јевтић, Богољуб 179, 194, 200, 202, 204, 206, 207, 209, 216–219, 221, 222, 240, 253, 256, 279
Јехаја-паша 532, 533
Јинга, Виктор 519
Јовановић, Јован М. 10, 11, 43, 50, 64
Јовановић, Милутин 15, 16, 18, 122
Јовановић, Слободан 10, 28, 557
Јонеску, Михаил 523
Јонеску-Сисенти, Г. 523
Јорга, Николас 37, 330, 348, 415, 416, 429, 470, 490, 491, 495, 497, 512, 519, 525
Јосиф в. Фрања Јосиф 50
Јосиф, принц 181, 346
Јунијан (Junian), Глигорије 358, 362, 405, 407
Јуришић Штурм, Момчило Е. 75, 77, 78, 82, 87, 89, 95, 96
Јуфу 490

Кадере, Виктор 43, 445, 490
Кајтел, фон 459
Какламанос 67
Какулидис, адмирал 117
Калинеску, Аоманд 349, 350, 354, 360, 373, 403, 407, 408, 413, 416, 434, 435, 438, 481, 482, 496, 512, 523, 524, 531, 532, 538, 539, 540, 543
Кампалто, Виола ди 253
Канталупо 160
Кантакузен 96
Канчиков, Мирча 403, 408, 523
Кања, Калман 304, 404, 464, 488
Капи, Гвидо Малагола 248
Капитан 490
Кар 163
Карађорђевић, Александар в. Александар Карађорђевић 12, 160, 223, 246, 247
Карађорђевић, Павле 23, 207, 246, 311
Карађорђевић, династија 58
Караника 431
Караџа 96
Карло V 212
Карол I 394, 471, 472

Карол II 24, 324, 334, 340, 354, 355, 360, 364, 371, 379, 386, 402, 423, 427, 453, 454, 455, 456, 461, 481, 487, 511, 514, 535
Карп 96
Касидолац, Драгутин Ж. 2, 145, 152
Кафандарис 106
Кварони 256
Кватерник, Еуген 248, 255, 318
Келог 231, 265, 419, 443, 444, 457
Кемал Ататурк, Мустафа 453, 455, 456, 461
Кјосеиванов, Георги 444, 504, 505, 542
Клебесберг 186
Климе 431
Кобр Милош 414, 419
Корнеану, Корнелије 42, 43, 327, 336, 373, 410–417, 420, 423, 429, 430, 435, 436, 438, 439, 440, 512, 514, 519
Којић 27, 249
Колан 490
Кологеропулос 110
Комнен в. Петреску, Комнен Никола
Комсу, Јон 412
Константин 74, 83, 84, 86, 88, 89, 94, 97, 106, 111, 112, 116
Константин Велики 58
Константинеско, Митица 483, 523
Кормилас 72
Корошец, Антон 187
Краљ, Мијо 255
Крециану 400, 401, 418
Кризман, Богдан 28, 29, 30, 247, 248, 255, 256, 301, 315, 318, 450, 557, 558
Кристеу, Мирон 360, 363, 366, 367, 371, 379, 401, 402, 403, 417, 448, 490, 531
Кристи, Владимир 523
Крофта, Камил 388, 418, 419, 425, 470
Кроче, конте де ла 147
Ксифта 431
Куза, Александар А. 237, 238, 239, 333, 344, 351, 360, 394
Кун, Бела 213

Лабриола 274
Лавал, Пјер 26, 246, 247, 254, 258, 259, 260, 264, 265, 266, 269, 272, 274, 275, 280, 281, 282, 284, 288, 289, 290, 293, 384

Лајош 399
Липски, Јозеф 364, 494
Литвинов, Максим М. 202, 203, 233, 238, 241
Лојд Џорџ, Дејвид 76, 154, 166, 507
Луј XIV 23, 58
Луне, војвода 182

Маврудис 443
Мажино, Андре 501, 527
Мази, Л. 308
Мајндорф 119
Макдоналд, Ремзи 132, 134, 148, 152, 155, 157, 159, 166, 174, 181, 188, 205
Макрам 154, 163
Мандел 390
Манију (Maniu), J. 35, 336, 347, 362, 372, 373, 377, 394, 404, 405, 407-410, 417, 429, 430, 435, 470, 478, 481, 496, 497, 430, 435, 470, 478, 481, 496, 497, 508, 510, 519, 525
Ману, Георге 523
Маргиломан 96
Марија, краљица 394
Маринковић, Војислав Д. 15, 17, 131, 147, 153, 160, 169, 248
Марушић 318
Масарик, Јан 421, 422
Махмуд-паша 32, 134, 135, 136, 148, 155
Мачек, Владимир 180, 182, 183, 184, 186, 187, 189–192, 207
Мацару 510
Метаксас, Јоанис 94, 110, 111, 112, 116, 213, 441, 443, 444
Микслиску, Николае 523
Милан, Обреновић, краљ 111
Миловановић, Милован Б. 10, 11, 53
Милошевић, Миладин 30, 46, 75, 546
Мирон в. Кристеу, Мирон
Миртеску, Стефан 412
Митровић, Андреј 30, 35, 53, 232, 233, 301, 322, 470
Михаиловић, Љубомир М. 11, 12, 64, 65
Михајлов, Ванчо 242, 490
Михалаке, Јон 327, 335, 344, 478
Михалакопулос 106
Мическу (Mićesku), Истрате 333, 334, 339, 342, 348, 365, 373, 403, 461, 497

Молдовану, Јулије 519, 523
Мохамед, Алија 167, 533
Моца 431, 436
Мусолини, Бенито 21, 23, 33, 36, 38, 40, 42, 188, 200–204, 206, 215, 218, 219, 221, 223, 224, 225, 227, 231, 235, 236, 238, 243, 244, 246–262, 264–269, 271, 272, 274, 275, 279, 282–290, 294, 296, 299–301, 305, 307, 308, 329, 346, 361, 379, 380, 383, 416, 420, 421, 431, 445, 459, 469, 472, 474, 475, 477, 527, 528, 538, 544
Мушанов, Никола 222

Нанђа, Наум 490
Наполеон Бонапарта 466, 484
Нахас-паша 43, 131–134, 136, 138, 142–146, 148–158, 160, 162, 163, 166, 167, 168, 170, 171, 174, 175, 176
Никола I Петровић Његош 57
Нинчић, Момчило 9, 14, 16, 26, 27, 28, 117, 557, 558, 562
Нити, Франческо Саверио 274
Ническу, Војку 519
Ногес 563
Нојрат, Константин 201, 225, 298, 301

Обов 242
Оливеира Бастос, Фернандо 552
Ореб, Петар 206
Островски, Михајло 340, 341, 359
Отон, принц 346
Отонеус, генерал 111

Павелић, Анте 190, 247, 248, 255, 256, 313, 318, 378, 557–560
Папакоста 490
Папен, Франц 223
Паприков 61
Параскивеско 440
Патријарх Мирон в. Кристеу, Мирон 360, 363, 366, 367, 371, 379, 401, 402, 403, 417, 448, 490, 531
Пашић, Никола 9, 13, 15, 16, 78, 97
Перван, Михаил 523
Пере, Габријел 216
Перишивану, И. 523
Перчевић, Иван 255
Перчец, Густав 190

Петен, Филип Анри 259, 549, 556
Петер 216
Петреску, Комнен Никола 385, 386, 387, 388, 394, 396, 400, 401, 406, 413, 414, 418, 419, 420, 425, 432, 441–445, 451–454, 457, 459, 460, 463, 464, 497, 498, 499, 506, 508, 512
Петровић, Јон 323, 523
Пеци 431
Пије XI 282
Пилсудски, Јозеф 511, 516
Пиља, Миливоје 315
Пингарели 207
Пластирас 115
Политис, Николас 13, 75, 77, 83, 84, 88, 90, 91, 118, 237
Поменов 242
Понсе, Андре Франсоа 204, 426
Пољински, гроф 516, 520
Попеску, Стелијан 89, 490
Попи, Глигор 327, 333, 344, 365, 452, 490, 531, 542
Попов, Чедомир 122, 201, 205, 226, 232, 233, 239, 254, 261, 267, 268, 270, 290, 297, 298, 301, 304, 320, 380, 420, 421, 454, 469, 492, 493
Поповић, Васа 182
Поповић, Радован 50
Поповић, Танасије 324
Поспишил, Звонимир 490
Потарка 408
Прибићевић, Светозар 185
Протић 101, 470
Пу Јуен 320
Пупин, Михајло 192
Пурић, Божидар 339, 388

Рагиб 250, 279
Радев, С. 55
Радић, Стјепан 184
Радулеску-Мотру 523
Рајић, Иван 255
Ралеа, Михаил 523
Рашински, гроф 445, 498, 500, 501, 512, 520, 521
Рено, Пол 353

Рибентроп, Јоаким 24, 383, 492, 520
Розенберг, Алфред 494
Рок, де ла 353
Романонес 101, 102
Рот 356
Ротермир, Харолд 181, 188, 265
Ротшилд 341, 355
Ружински, Николае 523
Рузвелт, Франклин Делано 202
Русеску, Р. 523
Русос 107, 118
Руст 244

Саву, Буђен 523
Сајмон, Џон 239
Сајс-Инкварт 370, 380
Саксен-Кобруг-Кохари, династија 53
Сакс-Кобург, династија 57
Салабашев 61
Салазар, Оливеира 550
Самсоновић, Николае 523
Сарај 254
Седки-паша в. Сетки-паша Сержан
Сесил, лорд 263, 264
Сетки-паша 53, 92, 137, 148, 154, 156–159, 163, 167, 169–177
Сигмунд, Хан 119
Сидки-паша в. Сетки-паша Сикитиу, И.
Силијон 408
Симиани 323
Симић, Светислав 10, 54, 55
Ситки-паша в. Сегки-паша Скридон, Леон
Скулудис 94
Славеску, Виктор 523
Сола, Уго 243, 331, 332, 339, 367–370, 382, 384, 385, 423, 434, 453
Солари-Боци 207
Сонино, Сидни 72, 75, 83, 85, 86
Стак, Ли 135
Стаљин, Јосиф Висарионович 176, 359, 375, 376, 462
Стамболијски, Александар 241
Стамболов, Стефан 53, 54

Стаменов 240, 243
Стјуарт в. Стуарт 153
Стојадиновић, Милан 21, 29, 33, 37, 38, 262, 267, 270, 272, 285, 287–290, 293, 294, 296, 297, 299, 300, 303–309, 311, 312, 314, 315, 317, 318, 320, 323, 331–339, 311–315, 317, 318, 320, 331, 339, 345, 346, 349, 351, 354, 356, 359, 360, 363, 363, 366, 367, 371, 373–376, 380, 381, 385, 387, 389, 397, 401, 406, 407, 415, 418, 419, 420, 424–426, 428, 434, 435, 438, 443–445, 449–451, 453, 457, 458, 460, 461, 464, 469, 470, 474, 478, 479, 481, 484, 491, 503–505, 510, 512–515, 517, 518, 522, 530, 540
Стојановић, Коста 532
Стојанович 55
Страфорд, гроф 154
Струца 96
Стуарт (Stjuart), династија 153
Суботић, Иван 123, 315
Сувич, Фулвио 204, 209, 212–214, 217, 220–225, 230, 243–245, 251, 256, 257, 268, 269, 273, 290, 291, 293, 296, 298, 299, 306
Суњер, Серано 50, 560, 565
Сфорца, Карло 274

Талат-бег 82
Таниер 439
Танриоер, Суфи 375
Тардије, Андре 179, 194, 195
Татареску, Георге 35, 340, 347, 353, 360, 362, 365, 366–368, 373, 374, 385–388, 394, 402-404, 408, 417, 423, 447, 448, 452, 478, 489–491, 511, 513
Татару, Кориолан 523
Тесла, Никола 192
Тијери, Адријен 341, 365, 396, 424, 425, 432
Тилеа, В. 524
Титеано 489
Титулеску, Николае 247, 340, 345, 454, 478, 479
Ткодореску, Анибал 523
Тодоров, Коста 242
Тодоров, Т. 59
Топа, Петар 490
Тоту, Јон 431
Тоту, Никола 411
Тресић - Павичић, Анте 13, 403, 103

Трумбић, Анте 101, 185
Тупањанин, Милош 181
Тусун, принц 167
Тухачевски, Михаил Николајевич 376

Ћано, Галеацо в.Ciano 21, 22, 23, 29, 33, 38, 40, 200, 204, 230, 230, 301–308, 309, 311, 312, 315–318, 338, 339, 346, 376, 387, 395, 449, 450, 486, 492

Узуновић, Никола 16, 253
Унгри 200
Урдериану 438, 521

Фабрицијус 356, 391, 421–423, 425, 426, 435, 436, 438–440, 455, 456, 503, 514, 515, 518
Фаркуар 447
Фердинанд I Кобург 35, 43, 53–60, 394
Фердинанд V Католички 550
Фланден, Пјер Етјен 353
Флуерао, И. 519
Флукров, Јон 523
Франасовић, Рихард 347, 426
Франзи 78, 80, 81
Франко, Франциско Бахамонде 25, 27, 228, 307, 333, 483, 547, 549, 550, 551, 556, 558, 565
Франсоа I 212
Франц Фердинанд 57
Фрања Јосиф 50
Фрич 364
Фуад I 131, 134, 150, 151, 152, 155, 156, 161, 164–166, 168, 533

Халифакс, Едвард 422, 448
Хасел, Улрих фон 334, 35, 200, 221, 231, 280
Хасенски, Филип 380
Хациегану, Јулије 519
Хвалковски 501
Хендерсон, Артур 132, 166, 176
Хендерсон, Невил 211
Хенлајн, Конрад 420–422, 425, 456
Хес, Рудолф 564

Химлер, Хајнрих 214
Хитлер, Адолф 36, 40, 42, 190, 200–202, 204, 205, 214, 215, 223–227, 230-233, 238, 297, 230–233, 238, 297, 299, 301, 309, 329, 349, 356, 364, 367, 370, 379, 380, 383, 390, 391, 420, 421, 429, 436, 438, 439, 445, 459, 461, 467, 468–470, 472, 474, 476, 485, 491, 493, 514, 515, 521, 548, 559, 564
Ходош, Александру 523
Хоенцолерн-Шигиаринген, династија 476
Хор, Реџиналд 374, 390, 396, 424, 426, 448
Хор, Самјуел 265, 279, 289, 290, 293, 549, 556, 561
Хорти, Миклош 181, 399, 447
Хортоломеју, Н. 523
Хоџа, Милан 422, 456
Хусеин Камил 134

Цанков, Александар 241
Цветковић, Драгиша 25, 529
Цинцар-Марковић, Александар 24, 25, 26, 43, 209, 529, 532, 539, 546, 549, 553, 556

Чанг Кајшек 321
Чарлс I 153, 154
Чемберлен, Невил 263, 382, 384, 422, 469, 472, 473, 476, 483
Черути 230, 298
Чиано в. Ђано, Галеацо
Чохаџић, Димитрије С. 87, 89, 95, 97

Џигурту, Јон 532
Џорџ в. Ђорђе 155, 267

Шамбрен, Шарл де 203, 219, 222, 223, 227, 246–249, 272–275, 282–285, 293
Шенк 120
Штурмер 95
Шушниг, Курт 299, 301, 304, 367, 370, 380, 421

БЕЛЕШКА

Рад на истраживању и прикупљању дипломатских извештаја Јована Дучића приређивач овог издања започео је 1989. године у намери да покуша да понуди чињенице које би расветлиле дипломатску каријеру писца – дипломате. Ово тим пре што су до тада била скромна сазнања о тој страни Дучићеве делатности, поготово када се има у виду да је он преко тридесет година провео у дипломатији, и то, по правилу, на важним местима. Рад на припреми књиге завршен марта 1991. године.

Имајући у виду чињеницу да су наши архиви тешко оштећени у ратним разарањима, а тиме и многи дипломатски извештаји изгубљени за сва времена, сматрали смо значајним објављивања дела сачуваних и пронађених Дучићевих извештаја, и то из два разлога: прво – што они могу помоћи у сагледавању Дучићеве дипломатске каријере, као и његовог животног пута, и друго – што пружају нове податке за историју српске и југословенске спољне политике у периоду од предвечерја Првог светског рата па до првих година Другог светског рата. Стога је ово издање намењено и стручњацима и широј читалачкој публици која може да се упозна и прошири сазнања о неким значајним питањима и догађајима из историје тога доба.

Напоменама уз извештаје настојали смо да одгонетнемо сва она места која могу бити загонетна просечном читаоцу и да укажемо на допунске садржаје у појединим Дучићевим извештајима који нису ушли у овај избор. Напомене су сачињене на основу друге, најчешће необјављене, у неким случајевима и некоришћене архивске грађе, као и основне историјске литературе.

Сем очигледних дактилографских омашки, исправили смо спојене глаголске негације (непостоји>не постоји, неда>не да), прилоге и прилошке сложенице у случајевима када постоји могућност другачијег значења (зато>за то, за то>зато, и ако>иако, у очи>уочи, у осталом>уосталом); помоћне глаголе које Дучић често изоставља додавали смо само тамо где упадљиво недостају и та места су означена, као и друге интервенције, угластим заградама.

У настојању да сачувамо аутентичност Дучићевих текстова оставили смо многе правописне неуједначености, језичке особености па и неправилности (велика и мала слова, растављено и састављено писање речи, интерпункција, неправилна именичка промена, једначење сугласника).

Примери: Средоземно Море, Средоземно море; ја би; тачци, тачки; Г., г.; Јехаја-паша, Јехаја паша; ма да, макако, макоја; претседник, председник; предходио, бегство, шесдесет, обесчастио, одбранбен, другче; фијока, патријотски; богаство, упуство; губитци, летци; таки, оваки; с тога, стога; Јехиа паша, Јехаја паша; Јахија паша; историјски, историски; офансиван, офанзиван; на сред, у будуће, по мало; интелегенција, комуникеји, неугроживо, транзакције и сл.

Прво издање Дипломатских списа Јована Дучића објавила је Просвета из Београда 1991. Друго допуњено издање са 14 нових необјављених Дучићевих извештаја, објавило је Удружење Требињаца Јован Дучић у Београду, 2015.

Ово издање обухвата свих 196 извештаја у нешто измењеном концепту, који олакшава читање извештаја и наших напомена уз њих, што доприноси њиховом лакшем разумевању код ширег круга читалаца.

Овом приликом изражавам искрену захвалност издавачима овог издања: Андрићевом институту, Архиву Републике Српске, Архиву Србије, Архиву Југославије, Историјском архиву Београда и Удружењу архивских радника Републике Српске.

Миладин Милошевић

АНДРИЋЕВ ИНСТИТУТ
Одјељење за историју
Трг Николе Тесле, Андрићград – Вишеград

АРХИВ РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
УДРУЖЕЊЕ АРХИВСКИХ РАДНИКА
РЕПУБЛИКЕ СРПСКЕ
Алеја Светог Саве 1, Бањалука

АРХИВ СРБИЈЕ
Карнегијева 2, Београд

АРХИВ ЈУГОСЛАВИЈЕ
Васе Пелагића 33, Београд

ИСТОРИЈСКИ АРХИВ БЕОГРАДА
Палмира Тољатија 1, Београд

За издаваче
Емир Кустурица
Бојан Стојнић
Мирослав Перишић
Милан Терзић
Драган Гачић

Израда регистра
Ненад Савковић

Лектура и коректура
Бранка Косановић

Прелом текста
Ненад Савковић

Штампа
Графид д. о. о. Бањалука

Тираж
400

Објављивање књиге подржало је
Министарство просвјете и културе Републике Српске